

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KÜRT JEOPOLİTİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ
POLİTİKASINA OLASI ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ramazan ALTÜRK

1050Y81104

İstanbul, 2013

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KÜRT JEOPOLİTİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ
POLİTİKASINA OLASI ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ramazan ALTÜRK

1050Y81104

Danışman: Doç. Dr. Oya Dağlar MACAR

İstanbul, 2013

T. C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek Lisans öğrencisi Ramazan Altürk'ün “Kürt Jeopolitiğinin Türkiye'nin Dış Politikasına Olası Etkisi” konulu tez çalışması jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans tezi olarak (oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunmuştur.

	Ad Soyadı	İmza
Tez Danışmanı :	Doç. Dr. Oya Dağlar MACAR
Jüri Üyesi :
Jüri Üyesi :
Jüri Üyesi :

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

XX. yüzyılın konjonktürü sonucunda her biri Ortadoğu'nun ulus-devletleri arasında bölünen Kürt Jeopolitiğinin; yeni yüzyıla birlikte, sahip olduğu tarihsel birikim ve toplumsal motivasyonla giderek kendi bölgelerinde özerklik / bağımsızlık temelindeki taleplerle ortaya çıkması, bölge ülkelerinin güvenlik kaygılarını üst seviyeye çıkarmıştır.

1990'lardan itibaren hızla özerklik çabaları sergileyen ve bunu büyük oranda başaran ve bu çabaların giderek devletleşme emareleri gösterdiği Irak Kürdistan'ının siyasi faaliyetlerine şimdilerde Suriye Kürdistanı eklenmiş durumdadır. Statükoculuk ile Güvenlik algısının dış politikasında önemli belirleyenler olduğu Türkiye ise, bu gelişmeler karşısında hazırlıksız yakalandığı gibi, sözkonusu gelişmelere karşı çoğunlukla klasik güvenlikçi reflexler sergilemektedir. Bilhassa Kürt Jeopolitiği'ne dönük sergilenen bu klasik güvenlikçi reflexler, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını azaltmadığı gibi çoğu yerde daha da büyümesine neden olmuştur.

Tarihsel perspektiften ele alınan bu çalışmada Kürt Jeopolitiği'nin Türk dış politikasına etkilerine dönük analizler yapılmaya çalışıldığı gibi, Kürt Jeopolitiği ile Türk dış politikası ekseninde, geçmiş deneyimlerden hareketle geleceğe dönük bazı çıkarsamalarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürt Jeopolitiği, Kürt Sorunu, Türk Dış Politikası, Özerklik.

ABSTRACT

While Kurdish geo-politics, divided between nation states in Middle East as a consequence of 20th century's political conjuncture, arised with demands for autonomy or independence at her own territories with the historical background and social motivation in the new century, maximized the security concern of countries in the region.

Syrian Kurdistan is added to political activities of Iraqi Kurdistan who has been making efforts, containing indicators for becoming a state, for autonomy achieved substantially since 1990s. Turkey, whose foreign policy mainly identified by status quo and security approaches is blindsided and displaying classical security reflections against these developments. Those classical security reflections displayed especially against Kurdish geo-politics caused to increase security considerations of Turkey instead to decrease.

In this study, it is tried to make analysis on the effects of Kurdish geo-politics to Turkish foreign policy by discussing within historical context and to deduce for future considering previous experiences, within the scope of Kurdish geo-politics and Turkish foreign policy.

Keywords: Kurdish geo-politics, Kurdish problem, Turkish foreign policy, autonomy.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. DÜNDEN BUGÜNE JEOPOLİTİK.....	3
1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Jeopolitiğin Doğuşu ve Gelişimi	3
1.2. Jeopolitiğin Tanımı ve Jeopolitiği Oluşturan Unsurlar.....	10
1.3. Önemli Jeopolitik Kuramcılar ve Düşünce Sistemleri	14
1.3.1. Klasik Dönem Jeopolitik Kuramcılar	14
1.3.1.1. Friedrich Ratzel ve Biyolojik Devletin Hayat Alanı (1844-1904).....	15
1.3.1.1.1. Hayat Alanı (Der Lebensraum).....	16
1.3.1.1.2. Siyasi Coğrafya.....	17
1.3.1.1.3. Teritoryal Siyaset.....	18
1.3.1.2. İsveçli Rudolf Kjellen ve Jeopolitik Kavramı (1864-1922).....	18
1.3.1.3. Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hakimiyeti Kuramı (1840-1914).....	19
1.3.1.4. Halford J. Mackinder ve Kara Hakimiyet Kuramı (1861-1947).....	21
1.3.1.5. Karl Haushofer ve Alman Hayat Sahasının Genişletilmesi (1869-1945).....	23
1.3.1.6. Nicholas J. Spykman ve Kenar Kuşak Kuramı (1893-1943).....	25
1.3.1.7. Guilio Douhet ve Hava Hakimiyet Kuramı (?).....	27
1.3.2. Yeni Dönem Jeopolitikçiler ve Jeopolitiğin Kapsamının Genişlemesi	28
1.3.2.1. Samuel P. Huntington ve Medeniyetler Çatışması.....	29
1.3.2.2. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası.....	35
1.3.2.3. Aleksandr G. Dugin ve Yeni Avrasyacılık.....	40
1.3.2.4. Henry Kissinger ve Jeopolitik Anlayışta Yumuşama.....	48

1.3.2.5. Ahmet Davutoğlu ve Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Algısı: Stratejik Derinlik.....	56
2. SINIRLAR ve TARİHSEL BAĞLAMDA KÜRT JEOPOLİTİĞİ ve TÜRK MODERNLEŞMESİ ile ETKİLEŞİMİ...	61
2.1. Etnik Köken ve Sınırlar Bağlamında Kürt Jeopolitiği.....	63
2.1.1. Tarihsel Bağlamda Kürdistan.....	64
2.1.2. Köken Olarak Kürtler.....	70
2.1.3. Osmanlı Döneminde Kürdistan'da Siyasi Durum	73
2.1.3.1. Osmanlı Devleti ile Sasani Devleti Arasında Bir Tampon Bölge Olarak Kürdistan.....	75
2.1.3.2. Kürtler Arasında İlk Resmi Bölünme: Kasrı Şirin Antlaşması.....	79
2.1.3.3. Osmanlı'da Merkezileşme Faaliyetlerinin Kürdistan'a Etkileri.....	81
2.1.3.3.1. İlk Büyük Kürt İsyanı: Bedirhan Bey ve Botan Emirliği.....	84
2.2. Türk Modernleşmesinin Kürt Jeopolitiğine Etkileri	86
2.2.1. Türk Modernleşme Faaliyetlerinin Kürt Etnik Bilincine Etkisi	87
2.2.1.1. Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi.....	90
2.2.1.2. Türk Milliyetçiliğine Bir Tepki (mi?): Kürt Milliyetçiliği.....	94
2.2.1.3. Kürt Etnik Bilincinin Oluşmasına Zemin Hazırlayan Siyasi ve Kültürel Faaliyetler.....	97
2.2.1.4. İlk Kürt Konferansı ve Şeyh Ubeydullah İsyanı (1880).....	104
2.2.2. İttihat Terakki'nin Tehcir ve Asimilasyon Politikalarıyla Şekillenen Etnisite Mühendisliği.....	110
2.2.2.1. Sorunun Adının Konulması.....	116
2.2.2.2. Sosyolojik Araştırma Safhası.....	116
2.2.2.3. Resmi İdeolojinin İnşası: Encümen-i İlmiyye Heyeti.....	118
2.2.2.4. Öngörülen Politikanın Uygulamaya Geçirilmesi.....	118
3. MİLLİ MÜCADELE'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN KÜRT POLİTİKASI	122
3.1. Milli Mücadele Döneminden Çok Partili Hayata Geçiş Dönemine Kadar Devletin Kürt Politikası (1919 – 1950)	124

3.1.1. Şeyh Mahmut Berzenci Ayaklanması ve Irak Kürdistanı'nda Siyasi Durum	126
3.1.2. Simko Ayaklanması ve İran Kürdistanı'nın Bağımsızlıkçı Eğilimleri	140
3.1.3. Milli Mücadele ile Bağımsızlık İkileminde Anadolu Kürtleri	142
3.1.4. Milli Mücadele Yıllarında Anadolu Hareketinin Kürt Politikası	147
3.1.4.1. Koçgiri Hadisesi ve Kürt Teali Cemiyeti'nin Rolü.....	158
3.1.5. Milli Mücadele Sonrası Devletin Kürt Politikası.....	161
3.1.5.1. Şeyh Sait İsyanı'na Giden Süreçte Azadi Örgütü'nün Faaliyetleri....	165
3.1.5.2. Ağrı Dağı İsyanı'na Giden Süreçte Hoybun (Bağımsızlık) Örgütü'nün Rolü.....	172
3.1.5.3. Koçgiri'nin Devamı Dersim Harekatı.....	177
3.2. Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Devletin Kürt Politikası (1945 – 1960).....	185
3.3. Darbeler ve Muhtıralarla Şekillenen Dönemde Devletin Kürt Politikası (1960 – 1980)...	188
3.4. Serbest Pazar Geçiş Yıllarından Günümüze Devletin Kürt Politikası (1983 – 2010).....	201
3.4.1. Serbest Pazar Ekonomisine Geçiş Yıllarında Devletin Kürt Politikası (1983 – 1991)	202
3.4.2. Koalisyon Hükümetleriyle Şekillenen Dönemde Devletin Kürt Politikası (1991 – 2001)	206
3.4.3. AK Parti ile Şekillenen Yakın Dönemde Devletin Kürt Politikası (2002 – 2012)	214
4. KÜRESEL ve BÖLGESEL OLAYLAR IŞIĞINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ.....	221
4.1. Türk Dış Politikasını Belirleyen Etkenler	222
4.1.1. Gerçekçilik	222
4.1.2. Akılcılık (Pragmatizm).....	223
4.1.3. Çağdaşlaşma	224
4.1.4. Tam Bağımsızlık	224
4.1.5. İşbirliği ve Diyaloga Açık Olmak	225
4.1.6. Denge Politikası	226
4.1.7. Statükoculuk (Anti Revizyonizm).....	227
4.1.8. Batıcılık	228
4.2. Türk Dış Politikasının Dönemsel Analizi	229
4.2.1. Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası (1919 – 1923)	231
4.2.1.1. Anadolu Hareketinin Dış Münasebetleri.....	233

4.2.1.1.1. Türk - Sovyet Münasebetleri.....	233
4.2.1.1.2. Türk - İtalyan Münasebetleri.....	236
4.2.1.1.3. Türk - Fransız Münasebetleri.....	236
4.2.1.1.4. Türk - İngiliz Münasebetleri.....	239
4.2.2. Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Dış Politikası (1923 – 1938).....	243
4.2.3. Milli Şef Dönemi Türk Dış Politikası (1939 – 1950).....	253
4.2.4. Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950 – 1960)	264
4.2.5. Darbeler Dönemi Türk Dış Politikası (1961 – 1982).....	270
4.2.5.1. 1960 - 1971 Arası Dönemde Türk Dış Politikası.....	272
4.2.5.2. 1971 - 1983 Arası Dönemde Türk Dış Politikası.....	281
4.2.6. Serbest Pazara Geçiş Yılları ve Sonrası Türk Dış Politikası (1983 –2002)	290
4.2.7. Yakın Dönem Türk Dış Politikası (2002 – 2012).....	302
5. KÜRT JEOPOLİTİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINA OLASI ETKİSİ.....	310
5.1. Türkiye’nin Küresel Aktörlerle İlişkilerinde Kürt Jeopolitiğinin Etkileri	313
5.1.1. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – ABD İlişkilerine Etkileri	318
5.1.2. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – AB İlişkilerine Etkileri	326
5.1.3. Kürt Diasporası’nın Türk Dış Politikasına Etkileri.....	328
5.1.3.1. Kürt Diasporasının Siyasi Oluşumları.....	330
5.1.3.2. Kürt Diasporasının Kültürel Oluşumları.....	333
5.1.3.3. Diasporayla İlgili Kısa Bir Değerlendirme.....	334
5.2. Bölge Ülkeleriyle İlişkilerde Kürt Jeopolitiğinin Türk Dış Politikasına Etkileri	337
5.2.1. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – İran İlişkilerine Etkileri	338
5.2.2. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – Irak İlişkilerine Etkileri.....	347
5.2.3. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – Suriye İlişkilerine Etkileri	358
5.3. Türkiye’nin Bölgesel ve Küresel Güçler ile İlişkilerinde Kürt Jeopolitiğinin Etkisine Dönük Genel Bir Değerlendirme.....	376
SONUÇ	381
KAYNAKÇA	390

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKDYYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AMMU	: Aşair ve Muhacirin Mudiriyet-i Umumiyesi
ATE	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
ATE	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BCG	: Batı Çalışma Grubu
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
çev.	: Çeviren
DDKO	: Doğu Devrimci Kültür Ocakları
der.	: Derleyen

DHKD	: Devrimci Halk Kültür Derneği
ed.	: Editör
EOKA	: Kıbrıs İçin Savaşanların Ulusal Birliği
ERNK	: Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi
FKF	: Fikir Kulüpleri Federasyonu
g.b.	: Gibi
haz.	: Hazırlayan
İ.Ö.	: İsadan nce
İAMM	: İskan-1 Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti
İKO	: İslam Konferansı rgt
KADEK	: Kürdistan zgrlk ve Demokrasi Kongresi
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KİK	: Kürdistan İlerleme Komisyonu
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
M.Ö.	: Milattan nce
M.S.	: Milattan Sonra
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MHA	: Mezopotamya Haber Ajansı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması rgt
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği rgt

OHAL	: Olağanüstü Hal
OSİA	: Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCG	: Sivil Çalışma Grubu
SKDP	: Suriye Kürdistan Demokrat Partisi
söy.	: Söyleşi
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKDP	: Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
TKSP	: Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi
TPCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
YPG	: Halk Savunma Birlikleri
y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

“Coğrafyanın politik açıdan yorumlanması” olarak özetlenen jeopolitik ile Kürt kavramlarının yan yana kullanılması, siyasi literatürde pek karşılaşılmayan bir durum. Oysa ortaya çıkışından günümüze Kürt Sorunu’nun oluşumunda her ne kadar birçok etken rol oynamış olsa da jeopolitiğin yarattığı şartların Kürt Sorunu’na etkisi, sanıldığından çok daha fazla olmuştur.

Kuşkusuz jeopolitiğin etkisi, şekillendiği bölgenin coğrafi konumu; bulunduğu bölgenin yüzey şekilleri, dağ ve denizlere göre konumu; ulaşım imkanları, büyük sanayi ve ticari merkezlere yakınlığına göre değişebilmektedir. Bu hususlar dikkate alındığında tarihi, neredeyse insanlık tarihi kadar eski, medeniyetler kavşağında yer almasının getirdiği zorluklar nedeniyle savaşlarla şekillenen Mezopotamya gibi bir coğrafyada yaşayan Kürtler için, jeopolitiğin önemini ya da etkisinin diğer topluluklardan çok daha büyük olması tabiidir.

Bulduğu konum itibariyle jeopolitiğin gerek iç gerek dış siyasetini belirlemede etkili olduğu diğer bir aktör de kuşkusuz Türkiye’dir. Kurulduğu günden bu yana Türkiye Cumhuriyeti, Asya ile Avrupa’yı birleştiren bir köprü olması; petrol ve doğalgaz gibi dünyanın en önemli enerji kaynaklarına sahip ülkelere komşu olmasının yanı sıra medeniyetler çatışmasının merkezinde yer almasının getirdiği tüm olumsuz neticelerin muhatabı durumunda kalmıştır. Bu zorluklara rağmen, Türkiye’nin sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle maruz kaldığı bütün tehditler, iyi okunduğunda ve doğru analiz edildiğinde birer fırsatı da içinde barındırması muhtemeldir.

Oysa modern bir ulus-devlet olarak tarih sahnesine çıkan Türkiye, sahip olduğu jeopolitik imkanları çoğu yerde değerlendirip jeostratejiye dönüştürme kabiliyetini gösterememiştir. Böylelikle bölgesinde bir güç olmaktan ziyade çoğunlukla uyguladığı Batıcı dış politikalarla varlığını koruma çabası içinde olmaktan öteye gidemeyen Türkiye, Ahmet Davutoğlu’nun ifadesiyle ‘*tutarlı bir strateji, rasyonel bir diplomasi, iyi bir zamanlama*’ ortaya koyamadı.

Bu çalışmanın temel hedefi; bir yandan Türkiye'nin dış politikasına hakim olan temel parametreler ve bu parametrelerin şekillenmesinde etki eden nedenler üzerinde durmak, fakat daha önemlisi Kürt sorununun tarihsel gelişimine değinerek, bu sorunun Türkiye'nin dış politika önceliklerini belirlerken ne derece etki ettiğine dönük çıkarsamalarda bulunmaktır.

Öncesinde bu çalışmayla, jeopolitik kavramın genel bir tanımı ve çerçevesi çizilecek olup, jeopolitiğin Kürt coğrafyasındaki izdüşümleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Son olarak bir gelecek perspektifi olması hedefiyle çalışmamızda, Türkiye için bir iç ve dış tehdit olarak algılanan Kürt realitesinin doğru bir zamanlamayla ve doğru bir stratejiyle fırsata dönüşme potansiyelini de içinde barındırdığı tezi üzerinde durulacaktır.

1. DÜNDEN BUGÜNE JEOPOLİTİK

1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Jeopolitiğin Doğuşu ve Gelişimi

Kolektif bilince erişmeden önce de coğrafyanın insan üzerindeki ilişkisi en üst düzeyde idi. Bu ilişki o denli etkiliydi ki; insan topluluklarının beslenme, barınma, üretim biçimlerinin oluşmasında ya da farklılaşmasında coğrafya hayati öneme sahipti. Sözelimi, denizlere kıyısı olan toplumların geçim faaliyetleri daha çok balıkçılık faaliyetleriyle, deniz ticaretiyle şekillenirken; denizlerden uzak iç bölgelerdeki toplumların geçim faaliyetleri çoğunlukla tarım ve hayvancılık eksenliydi.

Coğrafya ile insan ilişkisini yalnızca üretim, tüketim faaliyetleriyle sınırlamak gerçekçi değil elbette. Toplumların siyasi, kültürel yaşamları da coğrafyanın niteliğine, konumuna göre şekil alabilmekteydi. Örneğin denizcil toplumların yönetim felsefeleri, demokrasi anlayışları, oluşturdukları kurumların çalışma prensipleri karasal toplumlara göre oldukça farklılık gösterebilmiştir. Sözelimi dış gelişmelere, değişimlere açık denizcil toplumlarda siyasi, sosyal, iktisadi hayat oldukça canlı; dinamik; değişime açık iken; karasal toplumlar aksine daha tutucu, değişime daha kapalı, siyasi ve sosyal hayatları daha az renklilik gösterebilmekteydi.

İnsanların ortak beklentiler ve amaçlar etrafında bir araya gelmeleriyle kurulan ilkel düzeydeki devlet formlarından günümüze coğrafyayla ilişki, azalacağı yerde insanlar için daha önem kazanmış, daha anlamlı hale gelmiştir. İnsan - coğrafya ilişkisinin en anlamlı ifadesi olan '*Mekân*' kavramı da bu çok boyutlu ilişki sonucunda ortaya çıkmış; '*güç*' faktörü ile birlikte mekân algısı, jeopolitiğin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Beykent Üniversitesi öğretim üyesi Yaşar Hacısalihoğlu; insan odaklı değerler bütünü olarak tanımladığı mekânı, gücün yaratılmasında doğrudan etki eden ve yaratılan bu gücün etkilerine maruz kalan bir unsur olarak tanımlar. Dolayısıyla mekân, insan ve

doğa olarak iki temel bileşene sahip olup; bu bileşenlerin etkileşimiyle oluşan değerler sistemidir. Bu niteliğiyle mekân aynı zamanda politik bir alandır.¹

Devletlerin teşekkül etmesi ve devletin gücünü simgeleyen '*alan hâkimiyeti*' kavramının ortaya konulması, toplumlar ile coğrafyanın etkileşimini sosyo-ekonomik zeminden siyasi bir zemine taşımıştır. Modern devletin ortaya çıkmasıyla mekân olgusu; '*alan hâkimiyeti*' kavramı, '*stratejik konum*', '*hayat alanı*' gibi kavramlarla daha da siyasi ve askeri bir niteliğe bürünmüştür.

Coğrafya ile etkileşimde yaşanan bu evrilme, devletin sahip olması gereken güç unsurlarının yeniden değerlendirilmesini sağlamış, diğer devlet veya toplumlarla ilişkiler, bu güç unsurları üzerinden inşa edilmiştir.

XVI. yüzyıl Batı Avrupa'sında modern devletlerin teşekkül etmesi ile jeopolitiğin temellerinin atılması yaklaşık aynı zaman dilimlerine denk gelir. Önceki feodal yahut imparatorluk devlet formlarının aksine merkezियeti, kurumsallaşmayı ifade eden, keskin sınırları olan, sıkı bir örgütlenme biçimine sahip modern devletlerin gerek iç gerekse dış siyasetlerini belirlemede coğrafi unsurların dikkate alınması; önceki devlet biçimlerinden çok daha sistemli, derinlikli olabilmiştir. Fakat yine de o tarihlerde modern anlamda jeopolitik biliminden bahsetmek oldukça erkendir. Kuşkusuz özellikle Batı'da siyaset adamları, ülke siyaseti belirlenirken ve uygulamaya geçirilirken coğrafi unsurların yol açtığı imkân yahut kısıtlamaların bilincindeydiler; lakin henüz sistematik bir temeli oluşturulamaması nedeniyle jeopolitik biliminin adı konulamamıştı.

Bunun da somut örneği, '*Kara Hâkimiyet Kuramı*' adıyla anılan ilk jeopolitik teorinin mimarı Halford J. Mackinder'in bir coğrafyacı olarak mesleğinin ilk yıllarında, 1887'de, Britanya Kraliyet Coğrafya Derneği'nin bir toplantısında sunduğu tebliğdeki ifadeleridir. Mackinder, söz konusu tebliğinde jeopolitik kavramını kastederek şu ifadelerde bulunmuştur:

Coğrafya nedir? Bir coğrafya derneğine hitap ederken böyle bir soru sormak garip gelebilir. Lakin bu sorunun sorulma zamanı gelmiştir ve cevabı şimdi verilmelidir... Ben coğrafyanın başlıca işlevi, toplum içindeki insan ile bölgesel olarak değişen çevresi arasındaki etkileşimi inceleyen bir bilim dalıdır diye tanımlanmasını tavsiye

¹ Yaşar Hacısalıhoğlu, "Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: mekan – Güç – Çatışma ve Jeopolitik", **Beykent Üniv. Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 1 (2), 2008, s. 25.

ediyorum... Etkileşim incelenmeden önce etkileşim halinde olan unsurlar tahlil edilmelidir. Bu unsurlardan birisi, değişen çevredir. Bunun incelenmesi fiziki coğrafyanın işidir. Fiziki coğrafyanın temelleri üzerine inşa edilmemiş bir siyasi coğrafyanın mantığı olamaz... Coğrafya, bu etkileşimi inceleyen bir bilimsel disiplin olarak ele alınmalıdır.²

Mackinder'e ait bu sözler, adı henüz konulmаса da jeopolitik biliminin oluşacağı bilgisini verdiği açıktır. Nitekim sözkonusu tebliğindeki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi toplumların her türlü siyasi ve iktisadi faaliyetlerinde coğrafyanın etkilerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ve hatta buna yoğunlaşan, bu etkiler üzerinde çalışmalar ortaya koyan bir disiplinin kaçınılmaz olduğunu haber vermiştir.

Batı'da önemli düşünür ve siyaset adamları, coğrafyanın toplum üzerindeki etkileriyle ilgili somut çalışmalar ortaya koymaya başlarken; çok daha önceki tarihlerde İslam Dünyası düşünürleri de bu hususa kayıtsız kalmamış; coğrafya – insan / toplum ilişkisi üzerine önemli çalışmalar ortaya koyabilmişlerdir. Bu düşünürlerin en ünlüsü, kuşkusuz İbn-i Haldun ve dünyaca tanınan eseri *Mukaddime*'dir.

1332'de Tunus'ta dünyaya gelen, 1406'da Kahire'de vefat eden İbn Haldun; kısa hayatına büyük başarılar sığdırmış ünlü bir İslam bilginidir. Tunus, Fas, Cezayir ve Endülüs gibi bölgeleri dolaşmış³, bu bölgelerde müderrislik, kadılık, ünlü tekkelerde şeyhlik yapmış⁴, bunun yanı sıra önemli eserler kaleme almıştır. Yazdığı eserlerin zengin içeriğinin yanısıra dönemin şartlarına göre oldukça orijinal fikirlerle ortaya çıkan İbn Haldun; dini ve nakli ilimler; felsefi ve akli ilimler; edebiyat, sanat ve lisan ilimleri; eğitim ve öğretim; otobiyografya, tarih ve medeniyet tarihi gibi konularla ilgilenmiş, bu konularla ilgili oldukça faydalı çalışmalar ortaya koyabilmiştir.⁵

Çok yönlü bir İslam bilgini olan İbn Haldun'un birçok konuda eserler ortaya koyduğu şüphesizdir. Fakat konumuz itibarıyla bizi asıl ilgilendiren dünyaca tanınmış eseri *Mukaddime* ve bu eserinde yer verdiği coğrafya – insan / toplum ilişkisine dair çıkarsamalarıdır.

² Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul: Ülke Kitapları, 1. b. Kasım 2002, s. 12.

³ İbn Haldun, **Mukaddime** (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları, 7.b., Haziran – 2011, s. 15.

⁴ ss. 43–44.

⁵ s. 55.

Kaleme aldığı 2. Mukaddime’de yeryüzünü yedi iklim bölgesine ayıran ve bu iklim bölgelerinin yüzey şekillerini (dağ, deniz, ova, plato, nehir, çöl gb.) ayrıntılı şekilde sıralayarak, bu bölgelere hakim olan iklim tipleriyle ilgili kısa bilgiler veren İbn Haldun⁶, 3. Mukaddime’de bu iklim bölgelerinde yaşayan toplulukların ırki özelliklerine, sosyo-ekonomik faaliyetlerine dair bilgiler aktarmakta, sahip oldukları ırki özelliklerin ve sosyo-ekonomik faaliyetlerinin şekillenmesinde içinde buldukları iklimsel ve jeolojik özelliklerin etkilerine dönük tespitlerde bulunmaya çalışmıştır. İbn Haldun:

İmdi (güneyde ve ekvatorndan başlayıp peş peşe kuzeye doğru giden yedi iklim içinde) dördüncü iklim umran bakımından en mutedilidir. Bunun civarında bulunan (güney ve kuzey taraflarından buna bitişik durumda olan) üçüncü ve beşinci iklim bölgeleri ise itidale yakındır. Bu iki iklimi takip eden (güneydeki) ikinci iklim ile (kuzeydeki) altında iklim itidalden ve normalden uzaktır. (Güneydeki) birinci iklim (kuzeydeki) yedinci iklim ise mutedil olmaktan çok daha fazla uzaktır.”⁷

Sözleriyle yedi iklim bölgesine ayırdığı yeryüzünün, yaşam için en uygun bölgelerini belirleyip; canlılar, hayvanlar, yiyecek, giyecek, binalar, sanat ve ilim faaliyetlerinin çoğunlukla üç iklimde (3, 4. ve 5. İklim bölgeleri) gerçekleştiğini öne sürmüştür.

Uygun iklim şartlarına sahip bölgeleri 3, 4 ve 5 şeklinde sıralayan İbn Haldun, bu bölgelerde yaşayan halkları ise; Mağrip, Suriye, Hicaz, Yemen, Irak, Hind, Sind, Çin ahalisi, Endülüs ve buraya yakın olan Frenk, Celalike (Gallılar), Rum ve Yunan halkları şeklinde sıralamıştır.⁸ Ilıman iklim bölgelerine istinaden yaşayan bu toplumlar, coğrafi ve iklimsel şartların şekillendirilmesi sonucunda kendi deyimiyle vücutları, huyları ve gidişatları itidal üzeredirler. Bu özellikler dolayısıyla yeryüzünün en önemli meskenleri ve gelişmiş mimari anlayışları, üstün ilmi ve sanatsal faaliyetleri, siyaset ve yönetimdeki maharetleri, bu iklim bölgelerinde yaşamış topluluklara özgüdür.⁹ Haldun’a göre; Arap, Rum, Faris (İran), İsrail oğulları, Yunan, Sind, Hind ve Çin milletlerinin diğer topluluklardan üstünlükleri bu nedenledir.¹⁰

⁶ s. 217.

⁷ s. 259.

⁸ s. 260.

⁹ s. 260.

¹⁰ s. 263.

Bu bilgiler ışığında klasik manada İslam düşünürlerinin oldukça geniş coğrafi ilgiye ve bilgiye sahip olmaları, coğrafi ve iklimsel şartların insan / toplum üzerindeki etkilerinin bilincinde olmaları oldukça önemlidir. Fakat yine de jeopolitik, jeostrateji, antropoloji gibi yer şekilleri ve bunun üzerinde yaşayan canlılara etkisini araştırmaya dönük bilimsel ve düşünsel faaliyetlerin ortaya çıkış yeri Batı Dünyasıdır, yani modern zamanlara aittir. Bu nedenle Batılı düşünürlerce temelleri atılıp sistematize edilen Jeopolitiğin anlaşılması, bu alanla ilgili çalışmış düşünürlerin düşünce sistemlerine başvurmakla mümkündür.

Klasik manada İbn Haldun'un coğrafya – toplum etkileşimi üzerine yaptığı önemli çalışmalar bir yana Mackinder'in coğrafya – toplum ilişkisine dair görüşlerinin tartışıldığı dönemlerde, Almanya'da Friedrich Ratzel'in antropoloji ve coğrafyanın toplumlar ve devletler üzerinde etkilerine dönük çalışmalarının olduğu bilinmektedir. Hatta jeopolitik olarak tanımlanacak bu alanın, bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkmasında Mackinder ile birlikte, Ratzel'in ve Mahan'ın da önemli katkıları bulunmaktadır.¹¹

Jeopolitiği, militarizmin takipçisi ve oyuncağı olarak niteleyen Derwent Whittlesey ise, jeopolitiğin coğrafya ve siyasi bilimden teşekkül ettiğini ve daha çok coğrafyacılar tarafından geliştirildiğini ileri sürmüştür. Ona göre, siyasi coğrafyanın ikizi olarak değerlendirilse de, jeopolitik, her iki dünya savaşını kapsayan yıllarda geliştiği için oldukça yenidir.¹²

Jeopolitiğin bir bilim dalı olarak ortaya çıkması, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarına denk gelir. Jeopolitik ilmi, bu tarihlerde Batı Avrupa'daki siyasi ve akademik çevrelerde şekillenmeye, bilimsel bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

Siyasetin oluşumunda coğrafyanın etkisi üzerine çalışmalar, Sir Halford J. Mackinder'le (1887) başlatılsa da, '*Jeopolitik*' adıyla ortaya çıkan ilk çalışma İsveçli Rudolf Kjellen'e aittir. Kjellen'in, söz konusu kavramı, 1899'da İsveç'in sınırları hakkında yazılan bir makalede kullandığı bilinmektedir.¹³

¹¹ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 12.

¹² Edward Mead Earle, **Modern Stratejinin Yaratıcıları** (çev. Demirhan Erdem, Çiğdem Erdem, Gülçin Ülgezen), Ankara: ASAM Yayınları, 1.b., 2003, s. 327.

¹³ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 96.

Jeopolitik kavramını ilk kullanan her ne kadar Rudolf Kjellen olsa da, kavramla ilgili ilk kapsamlı çalışma Friedrich Ratzel tarafından ortaya konulmuştur. Ratzel başta olmak üzere, modern jeopolitiğin gelişmesinde Alman düşünürlerin önemli katkıları olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.¹⁴

Sözelimi, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine denk düşen Avrupa'daki Alman ve İtalyan yayılcılığının önemli bilimsel dayanağı olarak jeopolitiğin seçilmesi ve bu doğrultuda işlerlik kazandırılması, unutulmaya yüz tutan jeopolitiğin tekrar önem kazanmasını sağlamış; fakat özellikle Nazilerin '*Lebensraum: Hayat Sahası*' düşüncesine meşruluk kazandırma amacıyla kullanılması, jeopolitiğin akademik çevrelerce eleştirilmesine, dışlanmasına neden olmuştur.

Öte yandan Jeopolitiğin bilimsel bir düşünce olup olmadığı esasen tartışmalı bir konudur. Jeopolitiği bilimsel bulmayan düşünürler, her ne kadar sistematik niteliğe sahip olsa da, birçok unsuru dikkate alarak coğrafyanın toplum ve devlet siyasetinin oluşumundaki etkileri üzerine maddi açıklamalar getirme amacı taşıyan jeopolitiğin, ortaya attığı varsayımların doğruluğunun; bilimin kesin ve net doğrularıyla büyük oranda örtüşemediğini ileri sürmektedirler.

Yine aynı çevrelere göre, konusu itibariyle bir bilim dalı olan coğrafya ile daha çok felsefi bir niteliği olan siyasetin, birbiriyle ilişkisinin mutlak bilimsel bir nitelik taşıması mümkün görünmemektedir. Jeopolitiğin bilimsel bir düşünce sistemi olup olmadığı tartışması geçmişte ve günümüzde olduğu gibi gelecekte de varlığını devam ettireceği izlenimi vermektedir.

Jeopolitiğin bir disiplin olup olmadığıyla ilgili tartışmalar bir yana 1940'lara gelindiğinde dünya, başını Batı Avrupa – Amerika ile Sovyet Rusya'nın çektiği küresel bir hegemonya mücadelesine tanıklık etmiştir. Özellikle Avrupa'yı ciddi anlamda tehdit eden faşist rejimlerin yayılcı politikalarıyla, İngiltere ve Sovyet Rusya'nın bölgesel hâkimiyetine dönük rekabetleri, jeopolitiğin önemini arttırmıştır.

Batı'daki bu gelişmeler ve biraz da Alman ve İngiliz siyaset adamları ile akademisyenlerin çalışmaları, jeopolitiğin giderek kaybolan etkisinin tekrar artmasına, bu ülkelerin hegemonik politikalarının meşrulaştırılma aracı olarak kullanılmasına

¹⁴ a.g.e., ss. 57-58.

neden olmuştur. Dolayısıyla bu tarihlerde jeopolitik, Avrupa büyük güçlerinin, kendi hâkimiyet sahalarını oluşturma gerekçesiyle ortaya çıkmıştır. Kara ulaşımında teknolojinin sağladığı imkânlar, deniz ulaşımının eskisi kadar önemli olmayacağı öngörüsüyle hareket edildi. Dolayısıyla jeopolitiğin temel fonksiyonu, Anglo - Amerikan deniz gücüyle Rus kara gücü arasındaki rekabet ile siyasi birliğini geç tamamlayan Almanya'nın '*Lebensraum: Yaşam Alanı*' kavramıyla simgeleşen Doğu'ya doğru genişleme politikasının başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri üzerinde bıraktığı tehdidi oldu.¹⁵

Bu bilgiler ışığında jeopolitiği, iki farklı ana düşünce biçimi üretti: Biri Almanya'da ortaya çıkan '*Organik Devlet*' düşüncesi, diğeri ise temelinde İngiliz-Amerikan düşüncesinin yattığı '*Jeostratejik*' düşünce biçimi.¹⁶ Bundan da anlaşıldığı üzere jeopolitik, siyasi olmaktan çok askeri bir perspektifin aracı olarak kullanıldı. Bu gerçeği, neredeyse bütün klasik jeopolitikçi düşünürlerin teorilerinde görmek mümkündür.

Jeopolitik ile arasındaki sıkı bağ nedeniyle jeostratejiyi görmezden gelmek jeopolitiğin gerçek işlevini anlamamızı zorlaştıracaktır. Zira iki kavram arasındaki bağ o denli güçlüdür ki, jeopolitik ile jeostrateji farklı anlamlar içerdiği halde, aralarındaki sıkı ilinti nedeniyle çoğu zaman birlikte anılır olmuştur.

Yaşar Hacısalıhoğlu, iki kavramın bu denli birlikte anılır olmasını jeopolitik birikimin harekete geçirilme ihtiyacından kaynaklandığını ileri sürer. Ona göre; Soğuk Savaş'ın statikleştirdiği jeopolitik, yeni dönemle birlikte dinamik bir niteliğe bürünen siyasal ortam nedeniyle kazandığı dinamizmin jeostratejiyle birlikteliği zorunlu kılmasıdır.¹⁷

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, dinamik bir yapıya kavuşan siyasi ve iktisadi hayat; jeopolitiği de içinde bulunduğu kısır döngüden çıkarmış, kavrama yeni anlamlar ve hedefler yükleyerek, devletler siyasi arenasında tekrar işlerlik kazanmasını sağlamıştır. Elbette bu işlerlik kendiliğinden olmamış, jeostrateji eliyle gerçekleşmiştir.

Değişen dünyada devletlerin Soğuk Savaş dönemi politikaları da ciddi bir revizyona uğramış, güç dengeleri yeni şartlara göre yeniden tanımlanırken, dış politika hedefleri

¹⁵ a.g.e., s. 25.

¹⁶ s. 25.

¹⁷ Yaşar Hacısalıhoğlu, a.g.m., s. 30.

önemli farklılaşmalara uğramıştır. Kuşkusuz tüm bu yeni şartların oluşması; jeopolitik çerçevede belirlenen yeni politikaların, stratejilerin hayata geçirilmesini gerektirdiği için, jeopolitiğin jeostrateji ile sıkı bir işbirliğine gitmesini kaçınılmaz kılmıştır.

Jeopolitiğin askeri bir değerlendirmeye tabi tutulması nedeniyle, çoğu zaman modern düşünce sistemlerinden eleştiri almış, akademik çevrelerden dışlanmış, önemi ve etkisi göz ardı edilmiştir. Oysa bölgeden bölgeye, dönemden döneme etkileri azalsa da jeopolitiğin ülke politikalarına etkilerinin hiç olmadığını iddia etmek gerçekçi değildir.

1.2. Jeopolitiğin Tanımı ve Jeopolitiği Oluşturan Unsurlar

Bir ülke yahut bölge siyasetini belirlemede coğrafi şartların göz önünde bulundurulması şeklinde tanımlayabileceğimiz jeopolitik kavramının konuyla ilgili her düşünür tarafından tanımı farklı olabilmıştır; buna rağmen kavram üzerinde çalışmış klasik ve modern siyaset bilimcilerin jeopolitik tanımlamaları kabaca eşleşmektedir.

Söz gelimi bazı siyaset bilimciler jeopolitiği, karasal şartların etkisiyle açıklamaktayken; diğer bazı siyaset bilimciler deniz, okyanus gibi büyük su kütlelerini, oluşturdukları kavram çerçevelerinin merkezine oturtmuşlardır.

Bu farklılık, kavramla ilgili çalışmalarda bulunmuş yakın dönem siyaset bilimciler açısından da geçerlidir. Örneğin günümüz siyaset bilimcilerin bazıları, son 30 - 40 yılda havacılıktaki göz alıcı gelişmeleri dikkate alarak, bu hususa yoğunlaşırken, Everet C. Dolman gibi bazı modern düşünürler, jeopolitiğe '*astropolitik bir çözümleme*' getirerek uzay kavramıyla açıklama yoluna gitmiştir.

Yine bazı düşünürler, düşünce sistemlerini şekillendirmede bir ya da birkaç coğrafi etkeni dikkate alırken, bazı düşünürler jeopolitiğe çok boyutlu bir yaklaşım getirerek ve birçok unsuru dikkate alarak düşüncelerini sistemleştirmişlerdir. Fakat buna rağmen bütün bu düşünürlerin ortak paydaları, toplumların içinde yaşadıkları coğrafyanın etkisi altında kaldıklarını dikkate almalarıdır. Aksi durumda jeopolitikten bahsetmek de mümkün olmazdı.

Jeopolitik kavramını ilk kez ortaya atan ve jeopolitiği "*devletin teritori ile ilişkisini inceleyen bir disiplin*" şeklinde tanımlayan Rudolf Kjellen, jeopolitiği, gerçek ve özel

jeopolitik olarak ikiye ayırarak; gerçek jeopolitiği basit ve tabii nesne olarak belirli sınırlarla kesin bir çizgiyle çevrelerken; özel jeopolitiği, sahip olunan mekânın kalitesi olarak değerlendirir. Ona göre, coğrafi konumdan daha önemli olan, dünyayla iletişimi sağlayan, içinde bulunan uygarlıktır.¹⁸

'*Lebensraum*' kavramının manevi babası olarak görülen ve ilk kez 1924 yılında Jeopolitik Dergisi'ni (*Zeitschrift für Geopolitik – ZFG*) çıkaran Karl Erns Haushofer için jeopolitik; devlet siyasetinin gerçekleşmesinde bir araç olarak, tabii gözlemlere ve tabii kanunlara dayanan objektif bir bilim dalıdır. Ona göre jeopolitik, organizma olarak devleti ve devlet organizması ile hayat alanı arasındaki mücadeleyi inceler ve bununla ilgili çıkarımlarda bulunur.¹⁹

Haushofer, Erich Obst ve Heinrich Lautensach ile birlikte editörlüğünü yaptıkları Jeopolitik Dergisi'nin bir diğer editörü olan Otto Maull'un jeopolitik tanımı ise çok daha keskin ve nettir. Maull'a göre "*jeopolitik, uygulamalı siyasi coğrafyadan başka bir şey değildir.*"²⁰

Düşünce sisteminin merkezine '*güç*' faktörünü alan Kenar Kuşak Teorisi'nin mimarı Nicholas J. Spykman, jeopolitiği bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi şartlar göz önünde bulundurularak planlanması olarak tanımlar.²¹ Devlet politikalarının şekillenmesinde coğrafyanın etkisinin hayati önemde olduğunu savunarak, bir ülkenin bölgesel yahut küresel bir güç olabilmesinin şartların ona sağladığı fırsatlarla ve bu fırsatların en iyi şekilde değerlendirilmesiyle olabileceğini öne sürer. Ona göre:

Coğrafya, uluslar arası ilişkilerde en temel unsurdur, zira en kalıcı olan odur. Bakanlar gelir ve gider; hatta diktatörler bile ölür ama dağlar oldukları yerde kalmaya devam ederler. Güç mücadelesinde, ülkenin büyüklüğü, devletin nispi gücünü etkiler. Tabii kaynakların nüfus yoğunluğu üzerinde etkisi olur. Ekvator çizgisine, okyanuslara ve kara kitlelerine nazaran ülkenin bulunduğu yer, güç merkezlerine, ihtilafli bölgelere, ulaştırma hatlarına olan mesafeyi tayin eder.²²

¹⁸ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, ss. 98–99.

¹⁹ **a.g.e.**, s. 111.

²⁰ s. 116.

²¹ Bilal Karabulut, **Strateji Jeostrateji Jeopolitik**, 1. b., Ankara: Platin Yayıncılık, 2005, s. 28.

²² Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s.132.

Spykman, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi tabiriyle “*Washington, derme çatma bir orduyla on üç eyaleti savunurken bugün Franklin D. Roosevelt'in bir kıtanın bütün kaynaklarına hükmediyor*” olmasını yine şu sözlerle dile getiriyor:

Tarih bize nazik davrandı; coğrafya bizi büyük ölçüde kolladı; fırsatlar çok iyi değerlendirildi ve sonuçta ülkemiz bugün Yeni Dünya'nın en önemli siyasi varlığı oldu. Coğrafi ve stratejik faktörler, ham maddeler ve nüfus yoğunluğu, ekonomik yapı ve teknolojik gelişme, bütün bunlar Amerika'nın Batı Yarı Küresinde hegemon bir duruma gelmesine yardımcı olmuştur.²³

Klasik jeopolitikçilerin jeopolitik tanımlamaları kısaca bu şekildeyken yakın dönem jeopolitik düşünürlerin jeopolitik bakış açıları, zamanın ve şartların da etkisiyle daha farklı olabildiği gibi, öncekilerin aksine içerik kapsamı daha geniş olabilmektedir.

Klasik jeopolitikçilerin teorileri, daha çok askeri yönelimli iken; yakın dönem jeopolitikçiler, söz konusu kavramı, içine siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlar olmak üzere çok yönlü etkenleri dahil ederek yeni bakış açıları geliştirmişlerdir.

Yeni jeopolitikçi düşünürlerin başında yakın dönemlerde kamuoyunda çok tartışılan ‘*Medeniyetler Çatışması*’ tezinin sahibi Samuel P. Huntington, yenedünyada mücadelenin biçim değiştirdiğini, küresel mücadelenin esas kaynağının öncelikle ideolojik ve ekonomik olmasının aksine kültürel olacağını, beşeriyet arasındaki bölünmenin esas kaynağının kültür farklılıkları olduğunu iddia etmiştir.²⁴

Rudolf Kjellen'in devletin teritoriyle ilişkisini inceleyen bilim şeklindeki tanımını yeterli bulmayan Avrasyacı Jeopolitiğin mimarı Aleksandır Dugin'e göre ise jeopolitik yöntem, devletler tarihinde kullanıldığı gibi aynı zamanda medeniyet, kültürel, dini ve iktisadi kurallara uygunlukların sistematize edilmesinde de pekâlâ kullanılabileceğini iddia etmiş, kavramın daha geniş tanımını vermenin sırasının geldiğini belirtmiştir.²⁵

Eleştirel jeopolitikle ön plana çıkan Gearoid O Tuathail'e göre jeopolitik, devlet yönetiminin kavramlaştırılmasına ve devletin idare edilmesine yönelik bir problem çözme kuramı şeklinde tanımlanabilir. Buna göre Derek Gregory'nin ileri sürdüğü gibi

²³ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s.134.

²⁴ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması** (der. Murat Yılmaz), Ankara: 67Vadi Yayınları, 8. b., 2003, s. 22.

²⁵ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği** (terc. Vügar İmanov), İstanbul: Küre Yayınları, , 1. b., 2003, s. XI.

“coğrafya nasıl sosyal ve siyasi bir jeo-çizim, dünyayı anlatım şekillerinden biri”yse; jeopolitik de devletlerin coğrafi anlamlarının ve politikalarının ifade edilmesidir.²⁶

Yeni Osmanlılık akımının mimarı olarak görülen Ahmet Davutoğlu da Aleksandr Dugin gibi jeopolitiğin anlam çerçevesinin genişliğine dikkat çekerek, uluslar arası ilişkilerle ilgili konularda derinlemesine analiz yapabilmenin disiplinler arası bir yaklaşımı gerekli kıldığını ileri sürmüştür. Davutoğlu, tek boyutlu tasvir kolaylığından kaçınılması, çok boyutlu bir bakış açısının zorunluluğu üzerinde durarak, tarihi akışı ve süreci ihmal eden stratejik analizde stratejik kaymaları gözlemleyebilmenin ve anlayabilmenin zorluğu üzerinde durmuştur.²⁷

Jeopolitiğin temel unsuru her ne kadar coğrafya ise, jeopolitik politikaların şekillenmesinde coğrafyanın yanı sıra birçok faktör farklı oranlarda rol oynamaktadır.

Bu doğrultuda jeopolitiği şekillendiren unsurları iki kategoride ele almak mümkündür. Bunlar: Statik (Sabit) Unsurlar ile Dinamik (Değişken) Unsurlardır.

Statik unsurlar çoğunlukla;

- coğrafi konum,
- coğrafi bütünlük ve sınırlar,
- jeolojik kaynaklar şeklinde sıralanırken;

Dinamik unsurlar ise;

- Siyasi yapı,
- Askeri potansiyel,
- Ekonomik güç,
- Teknolojik kapasite – ki Ahmet Davutoğlu tarih, kültür ve nüfus etkenlerini de bu kategoride değerlendirmektedir - şeklinde sıralamak mümkündür.

²⁶ Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, **Jeopolitik Strateji ve Coğrafya** (çev. Tuğrul Karabacak), Ankara: ASAM Yayınları, 1. b., 2003, ss. 143–147.

²⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul: Küre Yayınları, 12. b., 2003, ss. 4–5.

1.3. Önemli Jeopolitik Kuramcılar ve Düşünce Sistemleri

1.3.1. Klasik Dönem Jeopolitik Kuramcılar

Jeopolitik kavramı, ilk kez 1916 yılında ortaya atıldığından itibaren kavramla ilgili birçok çalışmalar ortaya konulmuş, bu çalışmalar zamanla daha sistematik hale getirilmiştir.

Kuşkusuz kavramla ilgili bu çalışmaların ortaya konulmasında katkı sağlayan önde gelen birkaç isme ve düşünce sistemlerine yer vermekte fayda var. Bu isimler zikredilirken, kavramın ilk kez ortaya atılmasında ve gelişmesinde öncülük eden “*klasik dönem jeopolitikçiler*” ile jeopolitiğin anlam çerçevesini genişleterek günümüzde de kullanılabilir olmasını sağlayan “*modern dönem jeopolitikçiler*” adı altında kategorilendirmek, düşünce sistemlerini anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Jeopolitiğin kurucuları ve klasik dönem jeopolitikçiler:

- Alman Friedrich Ratzel (1844 – 1904)
- ABD’li Alfred Thayer Mahan (1840 – 1914)
- İsveçli Rudolf Kjellen (1864 – 1922)
- İskoçyalı coğrafyacı Halford J. Mackinder (1861 – 1947)
- Alman coğrafyacı General Karl Haushofer (1869 – 1945)
- Amerikalı Nicholas J. Spykman (1893 – 1943)
- İtalyan Generali Guilio Douhet (1869 – 1930)

Yukarıda sıralanan düşünürler arasında Ratzel ismi biraz tartışmalıdır. Bazı kaynaklarda klasik jeopolitiğin kurucuları arasında yer alırken, diğer bazı kaynaklarda Ratzel, daha çok siyasi coğrafyanın fikir babası kabul edilmektedir. Fakat düşünceleri daha çok jeopolitik çerçevede ele alınması gerektiği için Ratzel’in de klasik jeopolitikçiler arasında yer verilmesi daha isabetli olacaktır.

Literatürde siyasi coğrafya’nın jeopolitikten daha farklı bir olgu olarak ele alındığını; jeopolitiğin daha çok reel politik ile eş anlamlı kabul edildiğini belirtmekte fayda vardır.

Siyasi coğrafya ile jeopolitik arasındaki en belirgin ayrım; siyasi coğrafyanın statik (durağan), jeopolitiğin dinamik (hareketli) bir yapıda olmasıdır. Dolayısıyla siyasi coğrafyayı şekillendiren etkenler sabit, değişmezken; jeopolitiği şekillendiren etkenler tarihsel süreç içerisinde önemli değişimler, gelişmeler gösterebilmektedir.

Her iki kavram arasındaki farklar, maddeler halinde belirtilecek olunursa;

- Siyasi coğrafya, siyasi topluluklar ile coğrafi olaylar arasındaki ilişkileri inceler ve özelliklerini meydana çıkarır. Jeopolitik ise, bu özelliklerden istifade ile devletin dış politikasını tayin eder.

- Siyasi coğrafya statiktir, jeopolitik ise dinamiktir.

- Siyasi coğrafya, daha geniş bir sahayı tetkik eder, jeopolitik ise daha ziyade dış politikanın tespiti bakımından belirli bir gayeyi hedef alır.²⁸

Siyasi coğrafya ile jeopolitiği birbirine karıştıranlar olduğu gibi farklı disiplinleri içerdiğini iddia eden düşünürlerin varlığını hatırlatan Yaşar Hacısalihioğlu, siyasal coğrafyanın kapsamında olan jeopolitiğin, temelde güç kavramına, güç ilişkilerine odaklı bir analizden ibaret olduğunu sözlerine ekler. Hacısalihioğlu'na göre; yöntem, terminoloji ve analiz biçimi bakımından siyasal coğrafyanın niteliklerine sahipken; güç, gücü tesis eden etkenlerin incelenmesi, bu etkenlerin mekânsal ifadesi, küresel yahut bölgesel dağılımı gibi konularda, siyasi coğrafyadan farklılaşarak kendi zemininde işlerlik kazanır.²⁹

Coğrafyanın kalıcılığının aksine, jeopolitiğin konjonktürel, değişen şartlara adapte olan yönleriyle ön plana çıktığını ileri süren Hacısalihioğlu, jeopolitiği coğrafi konumun zaman değişkenine bağımlı giysisine benzetmiştir.³⁰

1.3.1.1. Friedrich Ratzel ve Biyolojik Devletin Hayat Alanı (1844 - 1904)

Düşünce sisteminin oluşumunda Darwin'in büyük etkisinin olduğu Friedrich Ratzel, 30 Ağustos 1844'de Almanya'nın güney batısında Baden – Württemberg eyaletine bağlı

²⁸ Nejat Tarakçı, **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji**, Çantay Kitabevi, 2003, s. 57.

²⁹ Yaşar Hacısalihioğlu, **a.g.m.**, ss. 26–27.

³⁰ **a.g.m.**, s. 27.

Alman – Fransız sınırında bulunan Karlsruhe şehrinde doğdu, 15 yaşında başladığı eczacılık eğitimini kısa bir sürede tamamladı. 1865 – 1868 yılları arasında Karlsruhe, Heidelberg, Jena ve Berlin üniversitelerinde jeoloji, paleontoloji ve zooloji eğitimini gördü.³¹

Eğitimi esnasında özellikle Darwin'in fikirlerinden önemli oranda etkilendi. Bu etki o denli fazlaydı ki 1869'da Darwin ve fikirlerini konu edindiği ilk kitabı *Sein und Werden der Organischen Welt (Organik Dünyanın Mevcudiyeti ve Meydana Gelişi)*'ni yazdı. Doçentlik sınavını Çin göçü ve dünya sathında Çin kolonilerinin kurulması konusundaki araştırmaları ile verdi.³²

Ratzel'in jeopolitik kavramının çerçevesini '*Organik Devlet*' fikri oluşturur. Sosyal Darwinizm'in etkisi altında oluşan Organik Devlet düşüncesi, canlılar yaşamında olduğu gibi devletlerin işgal ettiği siyasi arenada, güçlü olan devletin kazandığı, var olmak için savaşın meşru olduğu bir siyasi alana karşılık gelir.³³

Buna rağmen Ratzel'i bir jeopolitikçi olarak tanımlamak pek gerçekçi olmayacaktır. O, daha çok Siyasi Coğrafya'nın kurucusudur. Özellikle devleti bir nevi organizmaya benzetmesi; coğrafi ve siyasi yapıları, canlı organizmasının birer modeli olarak ele alması, takipçileri tarafından temel alındığı için jeopolitiğin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Ratzel, jeopolitiğin kurucusu olmamakla birlikte, atası sayılmalıdır.³⁴

Düşünce hayatı başarılarla dolu olan Ratzel ismini ön plana çıkaran '*Hayat Alanı (Lebensraum)*', '*Siyasi Coğrafya*' isimlerini taşıyan eserleri ile yine bu eserlerde kullandığı '*Teritoryal Siyaset*' kavramları ön plana çıktı. Zira düşünce sistemini oluşturan bu üç kavram, ilk kez Ratzel tarafından ortaya konulmuştur.

1.3.1.1.1. Hayat Alanı (Der Lebensraum)

Charles Darwin'in biyolojik evölüsyon teorisinin etkisinde kalarak, Darwin'in bu teorisini insana uyarlamıştır. Bu doğrultuda devletlerin ve halkların gelişimi, insanların

³¹ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, ss. 42 – 43.

³² **a.g.e.**, ss. 42 – 43.

³³ s. 25.

³⁴ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 328.

hayat alanı için verdikleri mücadeleden ve çevre şartlarına evrimleşme çerçevesinde uyum sağlamalarından etkilendiklerini öne sürmüştür.³⁵

Ratzel'e göre içinde yaşadıkları coğrafi şartlarla ve diğer devlet ya da halklarla mücadele etmek zorunda kalan halklar, hayatta kalmak için güçlü olmak zorundalar. Nüfus artışı, doğal kaynakların yetersizliği gibi etkenler nedeniyle zaman zaman ülkeler, diğer ülke ya da halkların toprakları aleyhinde genişleme faaliyetleri içerisinde bulunabilirler, bu ise hayatta kalmanın kaçınılmaz bir olgusudur. Bu durumu şu sözlerle ifade eder:

Bir halk, kendinden sonra gelen yeni nesillerle aynı toprakta oturup kalmaz; çünkü sürekli büyür ve bu yüzden yayılmak zorundadır.³⁶

1.3.1.1.2. Siyasi Coğrafya

Ölümünden sonra, bilimsel içerikli 18'i büyük kapsamlı, 500'den fazla eser bırakan Ratzel'in yankı yapan eseri 1887'de kaleme aldığı ve sonra bazı düzeltmelerle genişlettiği '*Siyasi Coğrafya (Politische Geographie)*'dir. '*Savaşların Coğrafyası*' adıyla ikinci baskısı yapılan eser; coğrafya ekseninde siyaseti konu edinen ve 800 sayfayı aşan bu eserinde, milli devletin 'toprak' ile olan bağının çeşitli cihetlerini (yönlerini) incelemiştir.³⁷

Onun için coğrafyanın anlamı "*devletle toprak arasındaki ilişki*"den çıkarılacak derslerdir. Devletin toprakla sıkı ilişkisini şu sözlerle ifade eder:

Her devlet bir parça beşeriyet, bir parça da topraktır.³⁸

Ratzel'e ait Siyasi Coğrafya'yı ön plana çıkaran bir diğer husus da Hitler'in dünya politikasına referans olduğu iddiasıdır. Bu durum, Ratzel'e ait '*Siyasi Coğrafya*' adlı eserin, Nazi Rejimi'nin yayılcılığına öncülük ettiği eleştirilerine neden olmuştur.

³⁵ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 52.

³⁶ **a.g.e.**, s. 52.

³⁷ s. 48.

³⁸ s. 48.

1.3.1.1.3. Teritoryal Siyaset

'*Teritoryal Siyaset*' ile '*Teritoryal Olmayan Siyaset*' kavramlarını ilk ortaya atan düşünür olan Ratzel; teritoryal siyaseti, toprağı miras olarak almayı ve kalıcı şekilde verimli hale getirmeyi amaçlamak olarak tanımlarken; teritoryal olmayan siyaseti ise ticari bir dürtüyle sadece işlemeyi amaçlamak olarak tanımlar.

Buna göre teritoryal siyasette, devlet yahut halk, toprağı sıradan bir ticari eşya olarak görmeyip, kalıcı anlamlar yükleyerek gelecek nesillerin de aynı toprak üzerinde yaşayıp gelişmeleri için kapsamlı, kalıcı projeler üretirken; teritoryal olmayan siyasette elde bulunan ya da ele geçirilen toprak, ticari menfaat sağladığı ölçüde değerlendirilir.

Sözgelimi tarihten örnekler verecek olursak; Portekiz, Hollanda ve İspanya tarafından gerçekleştirilen ilk sömürgecilik faaliyetleri kısa vadeli, bir anlamda teritoryal olmayan siyaset üzerinde şekillendiği için, ele geçirilen toprakları talan üzerine kuruluydu. Oysa İngiltere, Fransa gibi ülkeler tarafından yürütülen ikinci sömürgecilik faaliyetleri daha sistematik, uzun vadeli ve ele geçirilen toprakları ve halklarını sanayi, ticari ve kültürel alanlarda dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Doğrudan jeopolitik kavramından söz etmese de Ratzel'in kaleme aldığı *Siyasi Coğrafya* eserinde, devlet - toprak, halk – toprak ilişkileri üzerinde detaylı bir şekilde durarak, devlet politikasının şekillenmesinde içinde yaşanan coğrafyanın etkisinden söz etmesi, jeopolitik kavramının öncüsü Rudolf Kjellen başta olmak üzere klasik jeopolitikçi düşünürlere büyük ilham kaynağı olmuştur.

1.3.1.2. İsveçli Rudolf Kjellen ve Jeopolitik Kavramı (1864 – 1922)

Jeopolitik kavramını ilk kez ortaya atan Rudolf Kjellen, 1864'te İsveç'in Torsoe adasında doğdu. Mayıs 1891'de siyaset bilimi diploması alarak, Göteborg Üniversitesi'nde hocalığa başlayan ve aynı üniversitede coğrafya derslerini de veren Kjellen, coğrafya ile siyasetin etkileşimi üzerine yoğunlaşarak, jeopolitik kavramını ortaya atmıştır.³⁹

³⁹ Yılmaz Tezkan – M. Murat Taşar, **a.g.e.**, ss. 96 – 97.

1904'te Kuzey Amerika'yı ziyaret ederek, büyük Amerikan topraklarını - kendi deyimiyle - "Avrupa dar mekânı" ile karşılaştırma fırsatını bulur. 1905'te parlamentoya seçilir, 1814 yılında kurulan İsveç – Norveç birliğinin ateşli bir savunucu olur. Norveç – İsveç Birliği 1905'te bozulunca, Avrupa'da Almanya'nın destekçisi olur ve Almanya'nın İsveç'in doğal bir müttefiki olduğu sonucuna ulaşır.⁴⁰

Alman asıllı olmadığı halde düşünceleri Almanya'da büyük etki uyandırmış, Almanların jeopolitik düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş olan Rudolf Kjellen, *Hayat Formu Olarak Devlet (Staten Som Livsform)* adlı eseriyle, jeopolitik kavramını ortaya atması ve kavramla ilgili düşüncelerini şekillendirmesi bakımından önemli bir düşünürdür.⁴¹

Söz konusu eserinde jeopolitiği, gerçek ve özel jeopolitik olarak iki kategoride ele alan Kjellen, gerçek jeopolitiği, basit ve tabii nesne olup belirli sınırlarla kesin şekilde çevrelenmesi olarak tanımlarken; özel jeopolitiği sahip olunan mekânın (coğrafya) niteliği olarak değerlendirir. Ona göre bir mekânın fiziki yapısı, jeopolitik açıdan taşıdığı değere göre belirlenir.⁴²

1.3.1.3. Alfred Thayer Mahan ve Deniz Hâkimiyet Kuramı (1840 – 1914)

ABD'nin XX. yüzyıl deniz stratejisinin kurucusu olarak görülen Mahan, aynı zamanda İngiltere, Almanya ve Japonya deniz güçlerinin gelişmesinde de önemli etkileri bulunmaktadır.⁴³

Kendisine dönemin önde gelen donanma tarihçisi ve stratejisti unvanını kazandıran kitaplara ve makalelere imza atan ABD'li deniz albayı Alfred Thayer Mahan'ı asıl ön plana çıkaran Deniz Hâkimiyeti Kuramı'dır.⁴⁴ Kuramını temelde iki önerme üzerine oluşturan Mahan'a göre; çok büyük bir güç olarak devletin ekonomik başarısı, deniz ticaretine önem vermesinin yanı sıra, kendi ticaretini koruyup düşmaninkini

⁴⁰ a.g.e., ss. 96-98.

⁴¹ s. 98.

⁴² s. 98.

⁴³ Bilal Karabulut, a.g.e., Platin Yayınları, s. 48.

⁴⁴ Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, a.g.e., s. 47.

engellemekten geçer. Bunun için de deniz hâkimiyetini sürekli hale getirecek donanma gücünün oluşturulması kaçınılmazdır.⁴⁵

Jeopolitik düşüncesinin temelini deniz hâkimiyetinde arayan Mahan: “*Dünya egemenliğinin anahtarı, deniz yollarını elinde bulunduran ve denetiminde tutanlarıdır.*” görüşünü ortaya atar.⁴⁶

Mahan’a göre;

- Hareket kabiliyeti ve ulaşım açısından denizlerin karaya göre üstünlüğü mutlaklıdır.
- Denizler sayesinde dünya rezervlerinin daha büyük bölümüyle irtibat kurmak olanaklıdır.
- Denizcilik gücü, askeri olduğu kadar, politik ve ekonomik faaliyetlerde de geniş bir serbestlik sağlar.
- Denizcilik gücü sayesinde başta Süveyş Kanalı olmak üzere, Cebelitarık, Seylan, Singapur, Türk boğazları, Tayvan ve Kora kanalı, Hürmüz Boğazı, Sicilya Kanalı, Norveç Boğazı, Bering Boğazı ve daha birçok liman ve körfezi kontrol altında tutarak dünya ticaretine hakim olunabilir.
- Son olarak da kara sınırları emniyette olmayan hiçbir devletin, donanması güçlü olan devlete karşı üstünlük sağlayamayacağını ileri sürerek deniz hâkimiyetinin bir devletin güçlü olmasında en önemli faktör olduğunu ileri sürer.⁴⁷

Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında özellikle manevra kabiliyeti yüksek ve güçlü donanmasıyla savaşın seyrini değiştirme gücünü gösteren Amerika Birleşik Devletleri, bu başarısını önemli ölçüde donanmasına borçludur. Yine günümüzde de en güçlü askeri kuvvet olarak ABD donanmasının gösterilmesi, Mahan’ın fikirlerinin Birleşik Devletler yönetimi ve ordusu tarafından ne denli dikkate alındığını göstermesi açısından önemlidir.

Mahan’ın denizler yoluyla ve güçlü donanmalar vasıtasıyla yayılmacılık temeli üzerine kurduğu teorisi, aynı zamanda savaş karşıtları tarafından ciddi eleştirilere muhatap

⁴⁵ a.g.e., s. 47.

⁴⁶ Nejat Tarakçı, a.g.e , s. 66.

⁴⁷ a.g.e., s. 68.

olmuştur. Alfred T. Mahan, esasen Hitlerin yayılmacı politikalarına yön veren Karl Haushofer'i derinden etkilediği gerçeği, Mahan'la ilgili eleştirileri haklı çıkaracak boyuttadır. Bu eleştirileri dile getirenlerden biri de William E. Livezey'dir. Mahan ve Jeopolitik arasındaki bağlantılar üzerinde oldukça fazla duran Livezey:

Mahan ve onun düşünce ekolünün telaffuz ettiği güç ve imparatorluk doktrinlerinin, uluslar arası çatışma için geçerli bir dayanak ortaya koyamadığını, güç politikaları taraftarlarının dünyayı felaketin eşiğine sürüklediğini; sınırsız ulusal hâkimiyet doktrinini destekleyenlerin uygarlığı neredeyse yıkıma götürdüğünü, imparatorluk düşüncesini savunanların, görüşleri üstün ırk veya beyazların üstünlüğü olsun, dünyanın yarısını öfkelenirip isyana sürüklediğini, ileri sürmüştür.⁴⁸

Mahan'ın fikirlerine yönelik eleştirilerin doğruluğu ya da yanlışlığı bir yana, ortaya çıktığı günden bu yana fikirlerinin bazı dönemlerde etkisi azalsa da, günümüze kadar etkisini koruduğu, İngiltere ve özellikle ABD üzerinde büyük tesirlerde bulunduğunu söylemek mümkündür.

1.3.1.4. Halford J. Mackinder ve Kara Hâkimiyet Kuramı (1861 – 1947)

Temel felsefesi, dönemin güçlü ve yayılmacı iki gücü Almanya ve Rusya'yı dizginlemek üzerine kurulu olan İskoç coğrafyacı Halford J. Mackinder'i akademik ve siyasi çevrelerde ön plana çıkaran kuşkusuz *Kara Hakimiyet Kuramı (Kalpgah)* olmuştur.

“Doğu Avrupa'ya hükmeden kalpgah'ı kontrol eder, kalpgah'a hükmeden dünya adasını yönetir, dünya adasına hükmeden dünyayı yönetir” sözleriyle jeopolitiğe dönük düşüncelerini en iyi şekilde somutlaştıran Mackinder'e göre:

Stratejik düşüncenin amaçlarından dolayı Baltık denizini, gidiş ve gelişi nedeniyle Orta ve Aşağı Tuna'yı, Karadeniz'i, Küçük Asya'yı, Ermenistan'ı, İran'ı, Tibet'i ve Moğolistan'ı kapsar. Bu yüzden kalpgah'ın içinde Brandenburg – Prusya ve Avusturya – Macaristan da bulunuyordu – tarihte görülen süvari güçlerine sahip

⁴⁸ Colin Gray ve Geoffrey Sloan, **a.g.e.**, ss.50–51.

olmayan, askeri güce dayanan büyük bir üçlü. Kalpgah, çağın koşullarında deniz gücüyle ulaşma imkân tanımayan bölgedir.⁴⁹

Böylelikle Mackinder, ortaya attığı kuramın merkezindeki kalpgah'ın (heardland) sınırlarını çizmiş olur.

Mackinder tarafından çizilen bu sınırlardan da anlaşıldığı üzere, dünyanın merkezini oluşturan bu bölgeye hakim olan Rusya, ona göre bir dünya gücüne erişecek jeopolitik avantaja sahiptir. Bu nedenle Mackinder, Mahan'ın teorisini kendisine başlangıç noktası yaparak yirminci yüzyılın başlarında onun takipçisi olmuştur. Ona göre hiçbir görev, sürekli bir askeri baskı altında tutarak Rusya'yı çevrelemekten daha önemli değildir.⁵⁰

Halford J. Mackinder'in Almanlar ile ilgili düşünceleri ise Rusya'yla ilgili olanlardan çok farklı değildir. Ruslar kadar büyük bir tehdit olarak gördüğü Alman yayılcılığının önüne geçmek için birtakım çareler üzerinde durmaktan geri durmamış, kalpgah yönünde yayılacak bir Almanya'nın zamanla bu bölgeye hakim olacağını ve büyük bir tehdit oluşturacağını savunmuştur.

1919'da Güney Rusya'ya, İngiltere Yüksek Komiseri olarak gönderilen Mackinder, yaklaşık bir yıl sonra İngiltere'ye döndüğünde Rusya ile ilgili oldukça kapsamlı bir bilgiyle donanmıştı. Ona göre Rusya aleyhine genişleyecek Almanya'yı durdurmanın tek yolu Doğu Avrupa'da Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Gürcistan, Ermenistan gibi küçük devletlerin kurdurulmasıydı.⁵¹

Bu bağlamda, Macinder'in görüşleri, özellikle II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle tartışılmaya başlandı. Savaş sonunda yayılcı Almanya ağır bir yenilgiyle savaştan çekilmiş, Sovyetler Birliği ise bölgede tek hakim güç haline gelmek üzereydi. Fakat yine de Mackinder'in iddia ettiği kalpgah'a hakim olanın dünyaya hakim olacağı tezi, gerçekleşmekten uzaktı. Bunun en geçerli kanıtı da, uzun yüzyıllar boyunca kalpgah'a hakim olan Rusya'nın yine de dünyaya hakim olmaktan uzak oluşuydu.

⁴⁹ Colin Gray ve Geoffrey Sloan, **a.g.e.**, s. 31.

⁵⁰ Nejat Tarakçı, **a.g.e.**, s. 62.

⁵¹ Yılmaz Tezkan, **a.g.e.**, s. 78.

Halford J. Mackinder'in yaşadığı dönem aynı zamanda Britanya İmparatorluğu'nun en güçlü dönemlerine denk geliyordu. Dolayısıyla Mackinder'in düşünce sisteminde İngiliz yayılcılığının izlerini görmemek mümkün değildir.⁵²

1.3.1.5. Karl Haushofer ve Alman Hayat Sahasının Genişletilmesi (1869 – 1945)

Hitlerin yaptığı ve gelecekte yapmak istediği her şey jeopolitikçi Karl Haushofer'in programıdır; Haushofer düşünür, planlar ve tavsiyede bulunur; Hitler onun görüşlerini tekrarlar ve onun sözünü dinler.

1940'ta sürgünde çıkarılan Alman yayını Neue Weltbühne'ye ait bu bildiri, Karl Haushofer'in akademik ve siyasi çevrelerde nasıl algılandığına yönelik önemli bir değerlendirmedir.⁵³

1869 Münih doğumlu Haushofer ile ilgili olumsuz iddialar bununla sınırlı değildir. Örneğin 1939'da Daily Express, Haushofer'i "*Hitler'in savaş amaçlarının arkasındaki kişi*" olarak ilan edecek kadar ileri gidebilmiştir.⁵⁴ ABD'de yayımlanan Reader's Digest Dergisi ise daha da ileri giderek Kasım 1941'de, Haushofer'in Münih'te, Hitler'in programını "*dikte etmek*" için bin kişilik kurmay gurubundan oluşan bir '*Jeopolitik Enstitüsü*'nden sorumlu olduğunu öne sürmüştür.⁵⁵

Haushofer ise bu iddiaları sürekli reddetmiştir. Gerçekte ise Hitler'in Haushofer'den etkilendiği düşünülse de derinlikli bir etkinin gerçekleştiğine dair yeterince somut veriler bulunmamaktadır. Hatta konunun uzmanlarına göre, Hitler ile Haushofer'in sürekli irtibat halinde olduğu dahi kuşkuludur.⁵⁶ Dolayısıyla Naziler, başta Lebensraum (Hayat Sahası) kavramı olmak üzere yayılcı politikalarının şekillenmesinde Haushofer'in düşüncelerinden faydalanmış olsa dahi, Haushofer'in Hitler'in akıl hocası olduğu görüşü biraz zorlama bir yargı olmaktadır.⁵⁷ Hatta sosyal – muhafazakar ve aristokratik bir düşünce adamı olan Haushofer'in Alman Nasyonal Sosyalist İşçi

⁵² a.g.e., s. 88.

⁵³ Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, a.g.e., ss. 292-293.

⁵⁴ ss. 292-293.

⁵⁵ Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, a.g.e., s. 293.

⁵⁶ a.g.e., s. 293.

⁵⁷ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., s. 113.

Partisi'nin amaçlarına ilgi duymakla birlikte onu Nazi olarak tanımlamak dahi mümkün görünmemektedir.⁵⁸

Haushofer ile ilgili bu iddialara kısaca değindikten sonra, düşünce sistemine değinmekte fayda var.

1924 yılında çıkarmaya başladığı popüler ve etkili '*Jeopolitik Dergisi (Zeitschrift für Geopolitik / ZfG)*'nde aktüel jeopolitik konuları ve sorunlu alanları incelemeyi hedeflemiştir.

Haushofer'e göre, jeopolitik; dolaysız olarak siyasi pratikle ilişkiliydi ve dolayısıyla devlet politikalarının yürütülmesinde bir araçtı. Asıl dikkat çeken nokta, Haushofer'in jeopolitiği gözlemlenebilen ve kanunlara dayanan bir bilim dalı olarak görmesidir. Ona göre, evrim teorisinin ve tabii bilimlerin metotları (deney ve gözlem) jeopolitiğe de uygulanabilirdi. Bu nedenle jeopolitik, organizma olarak devleti ve devlet organizması ile hayat alanı arasındaki zorunlu mücadeleyi inceler, araştırır.⁵⁹

Haushofer'den söz edilirken onun düşünce sisteminin temelini oluşturan ve Nazi Almanya'sının dört elle sarıldığı '*Lebensraum (Hayat Sahası)*' kavramı üzerinde durmak gerekmektedir.

Haushofer'in güçlü, dinamik bir devletin otarşiyi, ekonomik ve siyasi açıdan kendine yeterli hale gelebilmesinin tek yolu Lebensraum'a sahip olmasıdır. Bu durumda otarşi, bir devletin gelişmesi ve refaha erişmesi için gerekli ham madde ve pazarlara sahip olması ve iç ulaşımı sağlayabileceği yeterli toprağın varlığını gerektiriyorsa; Hayat Sahası kavramı da, ülkenin doğal sınırları içerisinde bulunmayan doğal kaynakların elde edilmesi uğruna devletlerin diğer devletler aleyhine coğrafi olarak yayılmasıdır. Dolayısıyla Lebensraum'u klasik sömürgecilikle eş tutmak mümkündür.⁶⁰

Avrupa'daki güçlü rakiplerine kıyasla sömürgecilikte oldukça geride kalan Almanya ve iktidardaki Naziler için Lebensraum kaçınılmaz bir politikadır. Haushofer ve diğer Alman düşünürlerine göre Lebensraum'un ilk uygulama sahaları Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya doğru topraksal genişleme olmalıdır.⁶¹ Nitekim Almanya'da iktidarı ele

⁵⁸ a.g.e., s. 111.

⁵⁹ s. 111.

⁶⁰ Bilal Karabulut, a.g.e., s. 134.

⁶¹ a.g.e., s. 135.

geçiren Adolf Hitler ve partisi Naziler, kendi dönemlerinde Haushofer ile diğer Alman jeopolitikçilerin özellikle Hayat Sahası (Lebensraum) fikrini uygulamaya geçirdikleri bilinmektedir.⁶²

'Kavgam (*Mein Kampf*)' adlı kitabında sıklıkla Hayat Sahası fikrine atıfta bulunan Hitler'in söz konusu kitabının 'Doğu Siyaseti' adını taşıyan bölümünün Karl Haushofer tarafından yazıldığı iddiaları, Hitler'in Haushofer'den etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir.⁶³

1.3.1.6. Nicholas J. Spykman ve Kenar Kuşak Kuramı (1893 – 1943)

Hollanda asıllı Amerikalı Nicholas J. Spykman, kariyerine yurtdışında gazetecilik yaparak başlamış; 1913 – 16 arasında Yakınoğu'da, 1916 – 19 arası Ortadoğu'da ve 1919 – 20 yılları arasında Uzakdoğu'da mesleğini icra ederken, sonraki yıllarda görev yaptığı bu bölgelerin kenar kuşak olduğunu ileri sürmüştür. Hatta daha ileri giderek Mackinder'in tezini kendince revize etmiş: "Kim Kenar Kuşağa hükmederse Avrasya'ya hakim olur, kim Avrasya'ya hakim olursa dünyanın kaderini kontrol eder." tespitinde bulunarak, Kenar Kuşak diye belirttiği bölgelerin Avrasya ve dünya hakimiyeti için kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir.⁶⁴

Düşünce sisteminin merkezine 'güç' kavramını alan Nicholas J.Spykman, gerek devletlerin iç siyasetinde gerekse dış ilişkilerinde, politikalarını belirleyen esas etkenin 'güç' olduğunu ileri sürmüştür. Güce atfettiği önem o denli önemlidir ki, Spykman'a göre cisimleri hareket ettirme yeteneği demek olan mekanik güç olmasaydı, teknolojinin de olamayacağı örneğindeki gibi insan kitlelerini yönetme yeteneği anlamına gelen politik güç olmasaydı teknoloji, sosyal bir amaca hizmet edemezdi.⁶⁵

'Barışın Coğrafyası' isimli çalışmasında ortaya koyduğu Kenar Kuşak teorisi başta olmak üzere, 'Coğrafya ve Dış Siyaset', 'Dış Siyasette Coğrafi Hedefler' başlıklı makaleleri ile *Dünya Siyasetinde Amerikan Stratejisi* isimli eserinde çoğunlukla güç,

⁶² s. 136.

⁶³ s. 137.

⁶⁴ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., s. 126.

⁶⁵ Nejat Tarakçı, a.g.e., s. 83.

güç siyaseti, güç savaşı kavramları üzerinde durmuş ve ünlü Kenar Kuşak teorisini de bu zeminde şekillendirmiştir.⁶⁶

Spykman'a göre uluslar arası arenada devletlerin varlıklarını devam ettirebilmesi ve rakip devletlerin nezdinde caydırıcı olabilmesi ancak güç siyasetine gerekli ehemmiyeti göstermeleriyle mümkündür. Devletler, ilişkilerini çoğunlukla politik ve ekonomik zeminde yürütmeye çalışır, sorunlarını da bu zeminde çözmeye gayret gösterir; fakat bu yöntemler her zaman olumlu sonuçlar vermeyebilir. Dolayısıyla savaş kaçınılmaz olduğunda özellikle askeri güç önemli bir caydırıcı faktör halini alır. Ülkenin büyüklüğü, coğrafi yapısı, sahip olunan yer altı ve yer üstü zenginlik kaynakları ve genç nüfus gibi faktörler ise tek başına belirleyici olmayıp, askeri gücü tamamlayan etkenlerdir.⁶⁷

Spykman, güç kavramı üzerinde dururken, buna bağlı olarak '*tampon devlet*' olgusuna da değinmiş, bunun güçlü devletler için ne denli önemli olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Ona göre güçlü devletler, her zaman çevrelerinde kendilerine eş değer güçte devletler yerine '*tampon devlet*' olarak tanımladığı küçük devletlerin olmasını tercih eder; çünkü tampon devletleri koruma siyaseti, ülke savunmasının en önemli dayanaklarından biridir.⁶⁸

Devletler zayıf değil de güçlü komşulara sahip olursa, bu söz konusu devlet açısından büyük bir tehdit oluşturacağından uygulanacak en doğru politika tehdit oluşturan devletin / devletlerin ötesindeki devletlerle çeşitli alanlarda ilişkiler geliştirmek ve bu yolla tehdit unsurunu ortadan kaldırmak yahut makul düzeyde tutabilmektir.⁶⁹ Dolayısıyla Spykman'a göre, dış ilişkilerde denge unsuru oldukça önemli bir rol oynar. Elbette bu eşitliğin sağlandığı bir denge değil, eşitliğin diğer bir deyimle ağırlığın kendi tarafında olduğu bir dengedir.

Bu nedenle bir devletin pratikteki hedefi görünürde güç üstünlüğünü korumak ve bunda sürekliliği sağlamaktır. Arzu edilen denge idealist anlamdaki denge değil; aksine diğer devletleri nötralize eden, kendi devletini daha söz sahibi yapan dengedir.⁷⁰

⁶⁶ a.g.e., s. 126 – 127.

⁶⁷ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., ss. 128 - 129.

⁶⁸ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, a.g.e., ss. 127–128.

⁶⁹ a.g.e., s. 129.

⁷⁰ Nejat Tarakçı, a.g.e., s. 88.

1.3.1.7. Giulio Douhet ve Hava Hakimiyet Kuramı (?)

Körfez Savaşı'nda 20. Yüzyıl hava gücünün en üstün örneği görüldü.⁷¹

İngiliz Hava Kuvvetleri'nden emekli Korgeneral Tony Mason'a ait bu tespit, hava kuvvetlerinin bir savaşın seyrinin değişiminde ne kadar belirleyici olmaya başladığını gösteren önemli bir tespittir.

İtalyan Generali Giulio Douhet'e ait Hava Hakimiyeti kuramı, 1921'de ortaya konulduğunda çok ses getirdiyse de, devletler hala hava kuvvetlerinin bu denli caydırıcı olabileceğini düşünmemişlerdi.⁷² Oysa Douhet, hava kuvvetlerinin gelecekteki önemini şu sözlerle dile getirmiştir:

Birisinin kendini hava taarruzlarına karşı savunmasının bir tek geçerli yolu vardır ve bu da hava hakimiyetini ele geçirmektir, yani, düşmanın uçmasına olanak tanımayıp buna karşılık bu serbestliği kendisi için güvence altına almaktır.⁷³

Hava gücünün etkinliği ile ilgili yakın dönemden bir örnek verecek olursak, söz gelimi Körfez Savaşı'nın önemli bir ayağı olan ve Irak çöllerinin çeşitli noktalarında konuşlandırılan başta tanklar olmak üzere Irak zırhlı birliklerinin imhasına yönelik planlanan '*Çöl Fırtınası*' saldırısında gerçekleştirilen 812 sorti, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana bir seferde gerçekleştirilen en büyük hava saldırısıydı. Bu saldırıyla Irak ordusunun zırhlı birliklerine büyük zayıflıklar verdirilmiş, ordunun hareket kabiliyeti önemli oranda zaafa uğratılmıştı.⁷⁴

Körfez Savaşı'nda müttefik kuvvetlerin kısa zamanda bu kadar etkili bir saldırı gerçekleştirebilmeleri sadece hava gücüne bağlanamaz elbette. Hava gücünün az zayıfla düşmana verdiği ağır kayıplar, biraz da yeni bir teknoloji olan ve düşman radarları ile kızıl ötesi alıcıları tarafından daha az izlenme olanağının, diğer bir deyimle "*stealth*" teknolojisinin geliştirilmesiyle mümkün olmuştur.⁷⁵ Bu sayede Irak ordusunun radar sistemi devre dışı bırakılmış, en çok korkulan füze savunma sistemi ise etkisiz hale getirilmiştir.

⁷¹ Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, **a.g.e.**, s. 82.

⁷² Nejat Tarakçı, **a.g.e.**, s. 101.

⁷³ **a.g.e.**, s. 102.

⁷⁴ Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, **a.g.e.**, s.86.

⁷⁵ **a.g.e.**, s. 92.

Kuşkusuz füze savunma sistemlerini de hava gücü içinde değerlendirdiğimizde bir ülkenin savunma yahut saldırı kapasitesinde hava gücünün her geçen gün artan etkinliği tartışmaz bir öneme sahiptir. Zira Douhet'in tespitlerinin geçerliliği çok sonraları, özellikle birinci ve ikinci Körfez Savaşları ile İsrail ve Arap ülkeleri arasında meydana gelen Altı Gün Savaşı'nda ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu savaşlarda en dikkat çeken taraf, etkin hava gücünün düşmanın saldırı kabiliyetini zayıflatmakta ne denli önemli olduğu ve bunun savaşın seyrini değiştirmede gösterdiği etki olmuştur.

1.3.2. Yeni Dönem Jeopolitikçiler ve Jeopolitiğin Kapsamının Genişlemesi

Jeopolitiği, Siyasi Coğrafya'dan ayıran en belirgin fark; kuşkusuz dinamik, değişime açık, içinde bulunduğu dünya algısına göre yeniden şekillenebilme özelliğidir.

Aynı zamanda jeopolitiğin kurucuları arasında olan ve klasik jeopolitiğin fikir babaları olarak yukarıda değinilen isimler, kendi kuramlarını oluştururken buldukları zamanın ruhunu yansıtmış, kendi çevre – mekan algılarını düşüncelerine aksettirmiş ve en önemlisi düşünceleri, içinde yaşadıkları coğrafi şartların birer ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Bu bağlamda her biri modern çağın ürünü olan klasik jeopolitikçiler olarak adlandırdığımız isimlerin bir kısmı, oluşturdukları jeopolitik kuramlarının merkezine kara kütesini alırken, kimisi büyük su kütleleri olan okyanusları temel almıştır. Yine bazı klasik jeopolitikçiler, sınır algısını neredeyse geçersiz kılan hava sahasını düşüncelerine çıkış noktası olarak alabilmişlerdir.

Klasik jeopolitikçilerin aksine çoğunlukla post modern bir dönemde şekillenen yeni jeopolitik algısı, önemli bir anlam genişlemesine uğrayarak öncekinin aksine çok yönlü, farklı statik ve dinamik unsurların uyumlu bir harmanlaması olarak gelişme göstermiştir.

Jeopolitik'teki bu ciddi dönüşüm ve kavramın anlam genişlemesine uğraması hemen gerçekleşmedi elbette. Bilhassa, II. Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın ağır yenilgisi sonucu başarısızlığa uğrayan Nazi yayılmacılığı, jeopolitiğin de etkisinin hızla kaybolmasına, siyasi ve akademik çevrelerce ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Özellikle savaştan sonra Batılı ülkelerin dış politikalarına hakim olan realist anlayış,

sicili olumsuzluklarla dolu jeopolitiğin kenara itilmesine neden olan önemli bir etkidir.⁷⁶

Siyasi ve akademik çevrelerden dışlanması, Soğuk Savaş'ın bitimine tekabül eden jeopolitiğin bu durumu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına dek sürmüş, bu tarihten itibaren dünya siyasetinde oluşan belirsizlikler, jeopolitiğin tekrar tarih sahnesine çıkışına zemin hazırladığı gibi, öncekinin aksine anlam genişlemesine uğramasını da sağlamıştır.⁷⁷ Bundan da anlaşıldığı üzere yeni dönem (buna post modern dönem demek de mümkün) jeopolitikçi düşünürler, söz konusu alanla ilgili düşüncelerini şekillendirirken çok yönlü bir okuma geliştirmişlerdir.

Önde gelen yeni dönem jeopolitikçi düşünürlere değinecek olursak;

- ABD'li siyaset bilimci Samuel P. Huntington ve Medeniyetler Çatışması
- Polonya asıllı ABD'li akademisyen Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası
- Rus stratejist Alexander G. Dugin ve Yeni Avrasyacılık
- Alman asıllı ABD'li diplomat Henry Kissinger ve Jepolitik Anlayışta Yumuşama
- Türk akademisyen ve siyaset adamı Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik

1.3.2.1. Samuel P. Huntington ve Medeniyetler Çatışması

Samuel Huntington 2008'de ebediyete intikal ettiğinde ardında görüşleriyle ilgili önemli soru işaretleri ve tartışmalar bıraktı. Tartışmalar çoğunlukla, Onu uluslar arası üne kavuşturan '*Medeniyetler Çatışması mı*' isimli tezi etrafında gerçekleşmiştir.

Yeni dönem jeopolitikçi düşünürlerin, jeopolitik kavramını, öncekilerin aksine çok daha geniş bir çerçevede ele alarak, kavramın anlam genişlemesine uğramasına öncülük ettiklerini ifade etmiştik. Yeni jeopolitikçiler, coğrafyanın toplumlar ve toplumların örgütleniş biçimi olan devlet üzerindeki doğrudan etkilerini kabul etmelerinin yanı sıra, dolaylı birçok etkenin de devlet politikalarının şekillenmesinde rol oynadığını da ekleme gereği duymuşlardır.

⁷⁶ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 158.

⁷⁷ **a.g.e.**, s. 165.

Başta Huntington olmak üzere yeni dönem jeopolitikçi düşünürler; sanayi faaliyetleri başta olmak üzere, bir ülkenin gelişme modeli, dünyayı algılayış biçimi, oluşturduğu sosyal ve kültürel kurumların işleyiş tarzı gibi birçok alanda coğrafyanın mevcut şartlarının doğrudan veya dolaylı etkilerini göz önünde bulundurarak düşünce sistemlerini oluşturmuşlardır.

Önceki dönemlerin aksine insanlık tarihine damgasını vuran siyasi ve iktisadi nedenler dolayısıyla yeryüzünde meydana gelen küresel yahut bölgesel çekişmelerin aksine, artık günümüzde çatışmaların esas nedenin kültürel ve din eksenli olacağını; gerginliklerin farklı kültürlerin kesişme noktalarında cereyan edeceğini ileri süren Huntington'un düşünceleri, yeni dönemde jeopolitiğin yaşadığı dönüşümü göstermesi bakımından önemlidir.

'*Medeniyetler Çatışması mı?*' adlı çalışmasına değinmeden önce Huntington'un kültür ve medeniyet kavramlarını ne şekilde algıladığına değinmek, düşünce sistemini anlamamızda önemli kaynaklık edecektir.

"*Bir medeniyetten bahsettiğimiz zaman neyi kastediyoruz?*" sorusuna Huntington. cevaben şu açıklamada bulunmuştur:

Bir medeniyet, insanları diğer türlerden ayırt eden yönünden başka, onların sahip olduğu en yüksek kültürel gruplaşma ve geniş kültürel kimlik seviyesidir. Medeniyet hem dil, tarih, din, adetler, müesseseler gibi ortak objektif unsurlar vasıtasıyla hem de insanların subjektif olarak kendi kendilerini teşhis etmeleri suretiyle tarih edilir. İnsanlar çeşitli kimlik seviyelerine sahiptirler. Roma'da oturan bir kişi kendisini bir Romalı, bir İtalyan, bir Katolik, bir Hristiyan, bir Avrupalı, bir Batılı olarak değişen yoğunluk dereceleriyle tanımlayabilir. O kişinin mensup olduğu medeniyet, onunla kendisini kuvvetle teşhis ettiği en geniş kimlik seviyesidir.⁷⁸

Bu tespitler ışığında kültürü bir çekirdek olarak görürsek, medeniyet onun dış kabuğudur ve dolayısıyla onu diğer medeniyetlerden keskin bir şekilde ayıran kültürel sınır hatlarıdır. Söz gelimi Ortadoğu'da Türkler, Araplar, Kürtler, Peştular; her biri farklı yaşam biçimlerine, farklı dillere sahip olsalar da, daha üst aşamada aynı dini inanca sahip olmaları ve bu dini inancın diğer kültürel özelliklerden baskın olması nedeniyle aynı medeniyet sınırları içerisinde yer alırlar.

⁷⁸ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 170.

Aynı medeniyet sınırları içinde bulunan bu milletler, aynı zamanda onları diğer medeniyetlerden ayıran ortak bir özelliğe sahiptir. Kuşkusuz aynı önermeyi Batı medeniyeti için de söylemek mümkündür. Farklı bir İtalyan, yahut Alman, yahut İngiliz kültürlerinden söz etmek mümkün olsa da sıraladığımız ve daha sıralamadığımız Batı'daki nice farklı kültürel kodlara sahip toplumlar, tümüyle yine de Batı medeniyetinin birer parçasıdır.

Bu görüşlerden yola çıkan Samuel Huntington, yenedünyada mücadelenin esas kaynağının ideolojik ve ekonomik olmasının aksine, kültürel olacağını iddia eder. Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika şeklinde sıraladığı dünyadaki sekiz ana medeniyet arasındaki gerginliklerin lokal olmaktan çıkıp global bir boyut kazanacağını ileri sürmüştür.⁷⁹

Medeniyetler Çatışması'nın yeni bir fenomen olmadığını, bilinenin aksine geçmişte de birçok savaşların, gerginliklerin oluşmasına kaynaklık ettiğini ileri süren Huntington; fakat yakın dönemlere kadar bunların yine de bölgesel boyutta cereyan ettiğini sözlerine eklemiştir.⁸⁰

Günümüzde ise Mc Luhan'ın dünyanın global bir köye dönüştüğü tespitini haklı çıkararak bir hızla kitle iletişim araçlarındaki göz alıcı gelişmeler; toplumların kendi gibi aynı dine, yaşam biçimine, tüketim tarzına ve bunlarla ilintili olarak dünyayı algılayış biçimine sahip olmayan farklı kültürlerin ve medeniyetlerin varlığına daha belirgin bir şekilde tanıklık etmelerine yol açmıştır.

Huntington'a göre bundan daha önemlisi, özellikle Batı'ya Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan gelen insan göçü, İslam ile Hristiyanlık'ın kitlesel karşılaşmasını getirmiş, bu karşılaşma nedeniyle, farklı kültürel aidiyetlere sahip olan göçmenler, Batı toplumlarında ciddi bir tehdit unsuru olarak algılanmaya başlanmıştır. Buna göçmenlerin, yerleştikleri ülkelere kültürel entegrasyonu sağlayamamaları da eklenince göçmenler ile yerleşik toplumlar arasındaki anlaşmazlıkların giderek derinleşmesine, hatta global bir boyuta taşınmasına zemin hazırlamıştır.⁸¹

⁷⁹ Samuel P. Huntington, **a.g.e.**, ss. 22–25.

⁸⁰ **a.g.e.**, s. 25.

⁸¹ ss. 25–26.

Aynı kimliğe karşı aidiyet duygusunun günümüzde de güçlü olduğunu ileri süren Dünya Sistem Teorisi'nin önde gelen düşünürlerinden İmmanuel Wallerstein da, belli kimliklere karşı aidiyetlik duygusunun aynı zamanda farklı kimliklere karşı bir dışlama psikolojisi oluşturduğunu ileri sürmektedir. Wallerstein'a göre dinsel kimliklerimiz, dilsel kimliklerimiz, ulusal kimliklerimiz, etnik kimliklerimiz etrafında örgütleniyoruz. Çoğu zaman koruma – korunma refleksi halinde gelişen bu aynı kimlik etrafında kenetlenmemiz bizi diğer kimliklere karşı ötekileştiriyor. Onun deyimiyle kimlik siyaseti, özgürleştirici fakat aynı zamanda çatıştırmacıdır. Burada asıl sorun, farklı kimliklere zarar vermeden kendi kimliğimizi koruyup yaşatabileceğimiz değerleri ne şekilde oluşturabileceğimizdir.⁸²

İnsan nüfusunun hızlı artış göstermesi nedeniyle yeryüzündeki sınırlı kaynakların paylaşımında ciddi sorunların baş gösterdiğini ileri süren Huntington, bu durumun aynı medeniyete dahil olan toplumları diğer medeniyetlere karşı bir güç birliğine sevk ettiğini, böyle bir ortamda vuku bulan gerginliklerin giderek, medeniyetler arası bir çatışmaya doğru ilerlediğini iddia etmiştir.

Gelecekte daha belirgin olarak gerçekleşecek medeniyetler arasındaki çatışmaları önlemek adına herhangi bir öneri sunmak yerine Huntington, Batı'ya önemli tavsiyelerde bulunarak, Batılı ülkelerin aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeleri, Latin Amerika ve Rusya gibi Hristiyan olduğu halde, Batı'dan farklı politikalar uygulayan ülkeleri Batı'ya entegre etmenin yolunu bulmalarının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur.

Elbette gerek akademik çevrelerde gerekse de siyasi alanda Huntington'a katılmayan, O'nu dünyayı yeni bir cepheleşmeye sürüklemekle itham eden çevreler olmuştur. Kendi deyimiyle, medeniyetler çatışması tezine antitez iddiasıyla ortaya çıkan Alman düşünür Harald Müller, Huntington'un medeniyetler çatışması tezinin gerçeği yansıtmadığını öne sürdüğü *Kültürlerin Uzlaşması* adlı eserinde, Huntington'un tezine kapsamlı bir eleştiri getirmiştir.

Hakim olma, pastadan pay kapma ve toplumsal değerlerin güç savaşına alet edilmesi gibi konuların, birbirleriyle yakından ilgili olduğunu düşünen Harald Müller; etnik, dini ve kültürel aşırılığın bir toplum içinde kendiliğinden ortaya çıktığına hiç

⁸² Bilal Karabulut, a.g.e., s. 73.

rastlanmadığını, bunların arkasından her zaman bu unsurları tahrik ederek çatışmaya dönüştüren siyasi çevrelerin olduğunu iddia eder.⁸³

Müller, dünya genelinde Huntington'un ileri sürdüğü gibi bir medeniyetler çatışması olduğu iddiasını kesin bir dille reddetmiş ve bunu somut delillerle kanıtlamaya çalışmıştır. Ona göre, örneğin İslam ülkelerinde yaşanan çatışmaların çoğunun nedeninin, Huntington'un iddia ettiği gibi karşıt dinlere mensup kitlelerle olmasının aksine, aynı dine ve kültüre mensup kitleler arasındaki çıkar çatışması, ırka dair anlaşmazlıklar ya da sosyal sınıflar arasındaki sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Bu iddiasına en somut delil olarak da Heidelberg Enstitüsü⁸⁴'nün 1996 yılında oluşturduğu istatistikleri gösterir. Bu istatistiklere göre insanların organize şiddet yoluyla ölüme sürüklendikleri toplam 27 savaş ve toplumsal patlama saptanmış ve bunlardan sadece 9'u Huntington'u destekler mahiyettedir. Diğer çatışmaların büyük çoğunluğu aynı kültüre ait karşıt gruplar arasında cereyan etmiştir. Söz konusu istatistik; diğer 18 çatışmadan sadece 6'sında etnik faktörün hiçbir rolü olmadığı bilgisini verir.⁸⁵

Yine Heidelberg Enstitüsü'nün yaptığı “*gizli çatışmalar*” istatistik çalışmasında saptanan 52 gizli çatışmanın sadece 18'i farklı kültürler arasında cereyan etmiş olup, geri kalan 34'ünün başka nedenlerden dolayı meydana geldiği bilgisine ulaşır.⁸⁶

Kültürlerin Uzlaşması adlı eserinde Müller, ısrarla günümüzde dünya geneline hakim olan çatışmaların büyük çoğunluğunun ırk eksenli olduğunu savunarak, gelecekte de bu realitenin devam edeceğini ileri sürmüştür.⁸⁷

Müller, Medeniyetler Çatışması'na antitez olarak öne sürdüğü düşüncelerini kanıtlamak için sadece Heidelberg Enstitüsü'nün istatistikleriyle yetinmemiş; aynı zamanda yakın tarihe damgasını vuran bazı bölgesel çatışmalara da değinerek bunların gerçekte hangi amaçla meydana geldiğini açıklamaya çalışmıştır. Bu olayların başında; *Eski*

⁸³ Harald Müller, *Kültürlerin Uzlaşması*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2001, s. 67.

⁸⁴ **Heidelberg Enstitüsü**: Şiddete dayalı çatışmaların istatistiklerinin düzenli olarak tutulduğu bir kurumdur (ç.n.).

⁸⁵ Harald Müller, *a.g.e.*, s. 72.

⁸⁶ *a.g.e.*, s. 73.

⁸⁷ ss. 73–74.

Yugoslavya'da yaşananlar', 'Körfez Savaşı', 'Yakındoğu Çatışmaları', 'Orta Afrika Savaşı', 'Afganistan Savaşı', 'Keşmir Sorunu' gelmektedir.

Etkilerinin günümüze kadar geldiği bu olayların gerçek nedeninin kültürler arasındaki anlaşmazlıklar olmadığını savunan Müller; bunların daha çok siyasi ve ekonomik çıkar çatışmaları ile irki anlaşmazlıklar zemininde cereyan ettiğini, Batılı ülkelerin, çoğu zaman bu anlaşmazlıkları körükleyen politikalar ortaya koyduğunu ileri sürmüştür.

Kuşkusuz Huntington'a sadece akademik çevrelerden eleştiri gelmemiş, siyaset adamlarından da önemli itirazlar gelmiştir. Bunların başında Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan gelmektedir. Başbakan Erdoğan bu amaçla, 2000'lerin başında dönemin İspanya Başbakanı Jose Luiz Zapatero ile Medeniyetler Arası Diyalog girişimine öncülük etmişlerdir.

Birleşmiş Milletler projesi olarak hayata geçirilen ve 2005 tarihinde Türkiye ile İspanya'nın öncülük ettiği Medeniyetler İttifakı Projesi, farklı kültür ve medeniyetler arasında diyalog, hoşgörü ve işbirliğini geliştirmeyi; kültürler arasında var olan lokal düzeydeki çatışma ve gerginlikleri çözmeyi, bu çatışma ve gerginliklerin daha global zemine taşınmasını önlemeyi hedef edinen bir proje olarak ortaya konulmuştur.⁸⁸

84 ülke ve 17 uluslar arası kuruluşun üye olduğu ve büyük bir organizasyona dönüşen Medeniyetler İttifakı projesinin ilk toplantısı, 15 – 16 Ocak 2008 tarihleri arasında İspanya'nın başkenti Madrid'de gerçekleştirmiştir. Ses getiren ikinci toplantısını ise Türkiye'nin ev sahipliğinde 6 – 7 Nisan 2009'da İstanbul'da, üçüncüsü ise 2010'da Brezilya'nın başkenti Rio de Janeiro'da gerçekleştirildi. ABD Başkanı Obama'nın Türkiye ziyareti ile aynı tarihlere denk gelmesi ve birçok ülke temsilcisinin zirveye katılması, Uluslar arası kamuoyunda ses getirmiştir.⁸⁹

⁸⁸ Medeniyetler İttifakı "21. Yüzyılın Barış Projesi", (çevrimiçi) www.medeniyetlerittifaki.org.tr (Erişim Tarihi: 02.01.2013).

⁸⁹ Eren Okur, **Medeniyetler İttifakı Projesi, BİLGESAM**, (çevrimiçi) www.bilgesam.org.tr (Erişim Tarihi: 01.01.2013)

1.3.2.2. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası

Zbigniew Brzezinski, Polonyalı bir diplomatın oğlu olarak, 1928'de Viyana'da doğmuştur. Şimdilerde Washington'daki Stratejik ve Uluslar arası Araştırmalar Merkezi'nde danışmanlık yapan ve John Hopkins Üniversitesinde Uluslar arası İlişkiler bölümünde öğretim görevlisi olan Brezinski, 1977 – 1981 yılları arasında ABD başkanının milli güvenlik danışmanı olarak görev yapmıştır.⁹⁰

Yakın dönem jeopolitikçiler arasında belki de en popüler olan Brzezinski'nin jeopolitik ile ilgili düşüncelerini sistemleştirdiği eseri *Büyük Satranç Tahtası*, çıktığı günden bu yana en çok okunan, içeriği tartışılan eserlerden biri olmuştur.

Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri alt başlığıyla çıkan söz konusu eserde; insanlık tarihinde bölgesel ya da küresel hegemonik güç olmayı başarmış imparatorluklar ile ilgili kısa bir analizden sonra sözü günümüze getiren Brezinski, özellikle Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra dünya üzerinde mutlak hegemonyasını kuran gücün ABD olduğunu iddia etmiş, gelecekte de ABD'nin bu küresel hegemonyasını devam ettirmesinin barındırdıkları bölgesel güçler (Almanya / Fransa – Rusya – Çin) nedeniyle batı, orta ve doğu bölgeleri dahil olmak üzere tüm Avrasya üzerinde hakimiyetini tesis etmesiyle mümkün olabileceğini ileri sürmüştür.

Mackinder'de Kalpgah olarak karşılık bulan Avrasya'ya özel bir önem atfeden Dugin'den sonra ki bir diğer stratejist kuşkusuz Brezinski'dir. Eserinin girişinde, yaklaşık beş yüz yıl önce, kıtaların siyasi olarak etkileşimde bulunmaya başlamasıyla, dünya iktidarının merkezi olarak Avrasya'yı gören Brezinski, buna kanıt olarak sırasıyla Roma, Mançurya (Çin) ve Moğol imparatorluklarının güçlü dönemlerinde yayıldıkları sınırların Avrasya'nın dahilinde olmasını örnek göstermiştir. Diğer bir ifadeyle dünya hakimiyetine soyunan bir güç, Avrasya içinden olmasa da mutlak manada Avrasya bölgesine hakim olmasının kaçınılmazlığını vurgulamak istemiştir.

Amerika'nın emperyalist gücünün kullanımını büyük ölçüde benzersiz siyasi örgütlenişinden, ekonomik ve teknolojik imkanlarını stratejik hedefler doğrultusunda hızlı bir şekilde kullanma becerisinden, Amerikan kültürünün yüzeysel fakat etki gücünün cazibesinden ve Amerikalıların rekabetçi doğalarından kaynaklandığını öne

⁹⁰ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 185.

süren Brezinski, M.S. 210 yılında gücünün zirvesine ulaşan ve bölgesel bir güç olarak tanımladığı Roma İmp.'nu da benzer bir örnek olarak göstermiştir.⁹¹

Ona göre; gücünün zirvesindeyken tüm Akdeniz ve Karadeniz'in büyük bir kısmına hakim olan Roma İmp. merkezileştirilmiş yönetim sistemi ve ekonomisiyle de benzersizdi. Yayılma gücü de bu karmaşık siyasi ve ekonomik örgütlenmeden ileri geliyordu. Siyaseten ve iktisaden zirvede olan Roma, askeri strateji açısından da rakiplerine üstünlük sağlıyordu. Bu askeri üstünlüğün en önemli kısmını, Roma sınırları dışında konuşlandırmış olduğu yaklaşık üç yüz bin kadar olan askeri varlığıydı.⁹²

Bütün bu etkenlerin yanı sıra Roma'yı üstün kılan bir diğer önemli etken, '*ben Roma vatandaşıyım (civis romanus sum)*' anlayışının etkisidir. Brezinski'ye göre bu etki, o denli önemlidir ki, Roma doğumlu olmayanlara bile verilen Roma vatandaşlığının kazandırdığı bu üstünlük psikolojisi, imparatorluğun kültürel yayılmasının en önemli dayanağıydı.⁹³

Roma İmp.'nu emperyalist bir güç haline getiren etkenleri sıraladıktan sonra, çöküşüne neden olan etkenleri de sıralama gereğini duyan Brezinskiye göre; yıkılışın başlıca üç sebebi bulunmaktaydı. İlki, merkeziyetçi bir yönetim anlayışına sebep olan Roma'nın sınırlarının büyük oranda artmasıyla bu merkeziyetçi anlayışın yönetimde yetersiz kalması; ikincisi, imparatorluğun batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmasının tekelci özelliğini kaybettirmesi; üçüncüsü, sürekli baş gösteren enflasyonist durumun ekonomik yapıyı çökertmesi.

Brzezinski'ye göre; Roma İmp.'nun zirvede olduğu yaklaşık aynı döneme denk gelen bir diğer Avrasyalı bölgesel güç olan Mançurya (Çin) İmp. da dikkate değerdir. En yayılmacı dönemini Çin, erken Ch'ing Hanedanlığı'nda yaşadı. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Çin; bugünkü Kore, Hindistan, Tayland, Burma ve Nepa'li içine alan devasa bir alanda hakimiyet sürüyordu.⁹⁴

Mançurya İmp.'nun bu denli güçlü olmasını Brezinski; güçlü etkisiyle geçmişe kök salmış, uyum – hiyerarşi – disiplin vurgusu ve imparatorluk felsefesiyle uyumlu

⁹¹ Brezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, İstanbul: İnkılap Yayın Kitapevi, 2.b. , 2005, s. 26.

⁹² a.g.e., ss. 26-27.

⁹³ s. 28.

⁹⁴ Brezinski, a.g.e., s. 30.

Konfüçyüsçülüğün beslediği kültürel üstünlükle ilintilendirmiştir.⁹⁵ Bu kültürel üstünlük duygusuyla hanedanlar ve diğer seçkinler tarafından Çin'in dünyanın merkezi görülmesi, salt hakim olduğu geniş topraklar nedeniyle değil; aynı zamanda gelişmiş bir uygarlığın geri kalmış topluluklar üzerindeki kültürel hakimiyetine de dayanıyordu.⁹⁶ Fakat dış güçlerin, 1839 – 1842'deki Afyon Savaşları örneğinde olduğu gibi, Japonya'nın da Çin'in iç işlerine karışması Çin'i motive eden üstün medeniyet duygusunu önemli oranda sarsmıştır. Brezinski'ye göre giderek aşağılık duygusuna dönüşen bu yenilmişlik psikoloji, imparatorluğun giderek güç kaybetmesinde başat bir rol oynamıştır.⁹⁷

Brezinski için dikkat çeken bir diğer Avrasyalı bölgesel güç Moğol İmp.'dur. İmparatorluğun ortaya çıkış sebebi olarak büyük ve iyi organize olmuş rakip güçlerle kıyasıya yapılan mücadeleler neticesinde olmuştur. Demir yumruk anlayışına dayanan Moğol İmp. askeri mücadelelerde üstün geldiği güçler; Polonya ve Macaristan krallıkları, Kutsal Roma İmp., birçok Rus prenslikleri, Bağdat Halifeliği ve hatta Çin'in Sung Hanedanlığı'nın askeri gücü bulunmaktaydı.⁹⁸

Üstün askeri kapasiteye sahip olan, bu askeri gücü koordine etme ve gerekli bölgelere hızlı şekilde kanalize etme yeteneği, Moğolları Avrasya'da başat bir güç yapmayı sağladığı halde; imparatorluğun siyasi örgütlenmesi ve iktisadi az gelişmişliği bu gücün uzun vadeli olmasının önünde büyük bir engel olmuştur. Moğollar açısından en az bunlar kadar önemli bir diğer dezavantaj, derinlikli kültürel birikimlerinin olmaması nedeniyle ortak bir millet yaratmakta gösterdiği başarısızlıktır. Nitekim Brezinski'nin de ifade ettiği gibi bu yüzeysel kültürel yapı, Moğol hanedanlıklarının hakim oldukları coğrafyalardaki etkin kültürler nedeniyle çabucak asimile olmalarına sebebiyet vermiştir.⁹⁹

Son üç yüzyıl ise, Avrasya'nın batısında bulunan Avrasya'nın bir parçası olan Avrupa; deniz ulaşımındaki üstünlüğü nedeniyle ve tarihinde ilk kez dünyanın diğer bölgeleri üzerinde önemli oranda küresel bir hakimiyet kurmayı başarmıştır. Öyleki, XX. yüzyılın

⁹⁵ ss. 30–31.

⁹⁶ Harald Weghaupt, *Uzak ve Eski Komşumuz: Çin* (haz. Yılmaz Tezkan, Türkçesi: A. Altay Ünaltay), Ülke Kitapları , 1. b., 2002, s. 26.

⁹⁷ Brezinski, **a.g.e.**, s. 32.

⁹⁸ **a.g.e.**, ss. 33-34.

⁹⁹ s. 35.

başlarına gelindiğinde yalnızca; Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, Çin ve Etiyopya bu egemenliğin dışında kalmaktaydı.¹⁰⁰

XV. yüzyılda İspanya ve Portekiz sömürgecilik faaliyetleriyle start alan bu hakimiyet, daha sonra İngiltere, Fransa ve Hollanda sömürgecilik faaliyetleriyle devam ediyordu. Bu ülkelerin içinde bilhassa sahip olduğu geniş sömürgeleri nedeniyle “*güneş batmayan imparatorluk*” şeklinde tanımlanan İngiliz hakimiyeti, XIX. yüzyıl boyunca kendini iyice hissettiriyordu. Buna rağmen yerkürenin büyük bir bölümünde oluşan bu hakimiyet, henüz bütünleşmekten uzak Avrupalı birkaç devlet eliyle yürütülüyordu.

Brezinski’ye göre tarihte ilk kez Avrasya dışından hegemonik bir güç olarak beliren ABD’nin bugünkü küresel üstünlüğü; tüm dünya denizleri ve okyanuslarına hakim olmakla kalmaz, demokrasiye dayanan siyasi yapısı ve askeri yeteneği, gücünü mutlak şekilde hissettiren bir etkiye sahiptir. Ona göre küresel bir güç olmanın belirleyeni olan dört alanda ABD’nin üstünlüğü mutlaktır. İlkine yukarıda yer verdiğimiz alanın yanı sıra; küresel serbest ticarete dayanan ekonomisiyle, Almanya ve Japonya’ya rağmen küresel büyümenin lokomotifidir. Teknolojik olarak yeniliğin öncüsüdür. Kültürel olarak yüzeysel olduğu halde, sahip olduğu cazibesi nedeniyle özellikle gençler arasında oldukça popülerdir.¹⁰¹

Mackinder’in Kalpgah olarak nitelendirdiği Avrasya’nın merkezine hakimiyetin, mutlak küresel bir hakimiyet için kaçınılmaz olduğunu ileri süren Brezinski’ye göre çünkü ABD dışında küresel bir güç olmaya aday ülkeler olan AB, Rusya, Çin ve Japonya bu bölgede bulunmaktadır. Dolayısıyla her biri kendi bölgesinde etkin olan bu güçlerin ABD tarafından dizginlenmesi, dünya hakimiyeti için kaçınılmazdır. Burada vurgulamak gerekir ki Brezinski’nin Avrasya’dan anladığı yalnızca Orta Asya, Rusya ve Doğu Avrupa’dan ibaret değildir. Aynı zamanda Asya ve Avrupa kıtalarının tamamıdır ve dolayısıyla Japonya’yı da kapsamaktadır.¹⁰²

Devasa bir coğrafi alan denk gelen Avrasya jeopolitiğinde sıraladığı önde gelen bölgesel güçlerin yanı sıra Türkiye ve İran ile ilgili de önemli tespitlerde bulunma gereğini duymuştur.

¹⁰⁰ s. 37.

¹⁰¹ s. 43.

¹⁰² Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 187.

Öncelikle Avrasya'daki yeni jeopolitik haritasında kendi deyimleriyle kilit önemdeki beş jeostratejik oyuncu olan Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ı büyük ve etkin oyuncular olarak sıralayan Brezinski; İngiltere, Japonya ve Endonezya'yı önemli olmakla birlikte jeostratejik oyuncular olarak saymaz. Ona göre Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran beşlisini jeopolitik eksen olarak nitelendirirken; bilhassa Türkiye ve İran diğer üç ülkeden farklı olarak bir ölçüde jeostratejik oyuncular olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁰³

Türkiye ile İran'ın kendi bölgelerinde jeostratejik oyuncular olarak görülmesi Brezinski'nin yanı sıra Rus Stratejist Dugin tarafından da dile getirilmiştir.

Biraz daha farklı bir yaklaşım sergileyen Dugin'e göre İslam Dünyasının ideolojik tercihleri dikkate alınarak üç temel eksen üzerinde şekillendiği görülmektedir. Bunlar; kıtasal İslami, devrimci İran; yine çoğunlukla Arap ülkeleri tarafından benimsenen İslam'ın '*Suudi Arabistan*' teokratik varyantı ile laik, Atlantikçi, milliyetçi Türkiye.¹⁰⁴ İlki Avrasyacı yaklaşımı ile Rusya yanlısı iken; diğer iki eksen bir şekilde Atlantikçi eksene eklemlenmiş bulunduğu halde kendi bölgelerinde siyasi yönelimler üzerinde etkileri olan güçlerdir.

Bir yönüyle yüzeysel olan dünya üzerindeki Amerikan hegemonyasının önündeki engelleri ülkeler bazında sıralayan ve bu hegemonyanın sürekliliğinin gereklerini sıraladığı '*Büyük Satranç Tahtası*' adlı eserinde Brezinski, bilhassa Avrasya'ya yoğunlaşmıştır. Brezinski, Amerikan hegemonyasının önündeki olası engeller olarak sıraladığı Almanya, Fransa, Rusya, Çin ve Japonya ile ilgili önemli analizlerde bulunmuş, bunlardan bilhassa Rusya'nın ne şekilde dizginleneceği üzerinde kapsamlı bir şekilde durmuştur.

Amerika için Rusya, ortağı olmak için fazla zayıf, hastası olmak için de fazla güçlüdür.¹⁰⁵

Bu tespitiyle Brezinski; siyasi, askeri ve iktisadi açıdan önemli oranda zayıfladığı halde, Rusya'nın ileride tekrar bölgesel hegemonyaya oynamasının muhtemel olduğu öngörüsünde bulunmuştur. Sovyetlerin mirası üzerine kurulan yeni Rusya'nın jeopolitik

¹⁰³ Brezinski, a.g.e., s. 65.

¹⁰⁴ Aleksandr Dugin, a.g.e., s. 258.

¹⁰⁵ Brezinski, a.g.e., s. 167.

rotasının belirsizliği nedeniyle *'jeopolitik kara delik'* olarak tanımladığı Avrasya coğrafyasında, Amerikan hegemonyasının kilit taşı olması nedeniyle oluşacak bölgesel bir gerilim, domino taşı gibi beraberinde ciddi sorunlar doğuracaktır. Bu nedenle Avrasya'da istikrarlı bir yapı; özellikle Almanya – Fransa ikilisinin Avrupa'da sürdüreceği liderlik ile ABD tarafından da Doğu Asya'da bölgesel bir güç olarak kabullenilecek Çin'in buradaki siyasi boşluğu doldurmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur.¹⁰⁶

Rusya'nın olası yayılcılığı karşısında birçok farklı stratejiler öne sürülse de, bunların içinde en çok öne çıkanı; Rusya'yı batı, güney, doğu yönlü çevrelemeye dönük eksenlerin oluşturulması esasına dayanan çevreleme planıdır. Rusya'nın batı sınırından başlayarak Ukrayna'ya kadar uzanan ve 230 milyonluk dinamik bir nüfus kütesini oluşturacak olan Fransa – Almanya – Polonya – Ukrayna ekseninin oluşturulması¹⁰⁷, yine güneyden doğuya kadar uzanacak Ukrayna – Gürcistan – Özbekistan bloğunun oluşturulması, Brezinski'ye göre, Rusya'nın yayılcılığı önünde güçlü bir bariyer oluşturacaktır.

1.3.2.3. Aleksandr G. Dugin ve Yeni Avrasyacılık

1450'lerde küçük bir hanedanlık olan Rusya, 1914'e kadar hızla büyüyerek imparatorluğa dönüşmüş, yüzyıllarca hakim olduğu geniş topraklarının yanı sıra, imparatorluğun sahip olduğu başta askeri, siyasi, ekonomik ve stratejik konumuyla dünya siyasetinde çoğu zaman damgasını vurmuş köklü devletlerden biri olmayı başarmıştır.

En geniş sınırlara sahip olduğu dönemde Baltık Denizi'nden Mançurya'ya kadar neredeyse Asya'nın tüm kuzey bölgelerine hakim olan Rusya; hakim olduğu bu jeopolitik konum gereği, tarihin her döneminde devletlerin dış siyasetlerinde ve askeri stratejilerinde dikkate alınması gereken; kimi zaman global kimi zaman bölgesel bir güç olarak varlığını sürdürmüştür.

¹⁰⁶ s. 266.

¹⁰⁷ s. 123.

Rusya'nın tarihi süreklilik arz eden bu devasa gücü, sadece devletler tarafından dikkate alınmakla yetinmemiş; devlet politikalarına yön veren siyasi cenahın yanısıra akademik dünyanın da dikkatini çekmiştir. Rusya'nın hakim olduğu geniş jeopolitik sınırlar, stratejistleri o denli etkilemiştir ki, bu devasa coğrafi alana hakimiyet, kimi zaman dünyaya hakimiyetle eş değer görülmüştür.

“Doğu Avrupa’ya hükmeden kalpgah’ı kontrol eder, kalpgah’a hükmeden dünya adasını yönetir, dünya adasına hükmeden dünyayı yönetir” sözleriyle Rusya'nın hakim olduğu ve günümüzde Avrasya sınır hatlarını oluşturan devasa coğrafi alan, Mackinder’i oldukça etkilemiş, Kalpgah olarak tanımladığı bu coğrafi alan, teorisinin çıkış noktasını oluşturmuştur.

Yakın dönem jeopolitikçi düşünürler de Avrasya jeopolitiğini göz ardı etmemiş, aksine bu bölgenin dünya siyasetindeki önemini çeşitli vesilelerle dile getirmeyi yerinde görmüşlerdir. Örneğin yakın dönem stratejistlerden Brzezinski, Avrasyalı güçlerin yüzyıllar boyu dünya olaylarını belirlediğini; yerkürenin en büyük kıtası olması nedeniyle Avrasya'nın jeopolitik olarak bir eksen olduğunu savunmuş; Avrasya'ya egemen olan bir gücün dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol etmeye aday olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁸

Ortaya çıkışından günümüze dünya siyasi tarihinde önemli etkilerde bulunan Rusya, elbette bu devasa gücünü korumakta süreklilik gösterememiş, belli dönemlerde önemli güç kaybına uğrayarak, dünya siyasetinde geri plana çekilmek zorunda kalmıştır.

Özellikle 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla iki Almanya'nın birleşmesi; Komünist Rusya için de tehlike çanlarının çalındığı bir gelişme olmuştur. Nitekim çok geçmeden 8 Aralık 1991 tarihinde imzalanan Minsk Antlaşması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin hukuken sona ermesini getirmiştir. Akabinde - 21 Aralık 1991'de – SSCB'den ayrılan 11 cumhuriyetin Almata'da bir araya gelerek Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nu kurmaları, giderek siyaseten zayıflattığı gibi Rusya'nın bir süre sonra dünya siyasetinden çekilmesine neden olmuştur.¹⁰⁹

2000'li yılların başına kadar siyasi inzivaya çekilen Rusya; bu tarihten itibaren dünya siyasetine aktif bir dönüşün sinyallerini vermiştir. 9 Ağustos 1999'da Vladimir Putin'in,

¹⁰⁸ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 187.

¹⁰⁹ Yılmaz Tezkan (haz.), **Kadim Komşumuz Yeni Rusya**, Ülke Kitapları, 1. b., 2001, s. 9.

dönemin devlet başkanı Boris Yeltsin tarafından başbakanlık makamına getirilmesi, Rusya'da yeni bir döneme girildiğinin işaretlerini verse de bu ilk etapta dikkat çekmemiştir.¹¹⁰ Hatta Putin, 2000 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerini yüzde 52,6'lık oranla en yakın rakibine büyük fark atarak Devlet Başkanlığına seçildiğinde dünya kamuoyunun Rusya'nın yeni bir döneme girdiğini anlaması oldukça güç olmuştur.¹¹¹ Oysa devlet başkanlığına seçildikten sonra ilk iş olarak Putin, tekrar büyük Rusya'nın inşasına koyulmuş; bunu gerçekleştirmenin de ancak güçlü bir devletin yeniden tesisi, hızlı ekonomik büyüme ve ordunun modernizasyonu ile mümkün olabileceğini belirtmiştir.¹¹²

Buraya kadar Rusya'nın yakın dönem siyasi gelişmelerine ve bu gelişmelere damgasını vuran Putin'e kısaca değindikten sonra, yeni Rus jeopolitiğinin nasıl şekillendiği üzerinde durmak başlığımızın temel noktasıdır. Burada asıl ön plana çıkan konu, yeni dönemde Rusya'nın neden jeopolitik bilimiyle bu denli ilgili olduğudur.

Bunun yanıtını bize en iyi şekilde John Erickson vermektedir. '*Jeopolitik Gerçekler ve Fanteziler*' başlıklı yazısında Erickson, kendi deyimiyile bugün takıntılı bir şekilde jeopolitikle meşgul olmasının sebebini; Komünizmin çöküşüyle ciddi kimlik bunalımına giren Rusya'nın, jeopolitiğin önemli ulusal güvenlik meseleleriyle ilgili olması ve beraberinde getirdiği küresel güç yapısının çözümlenmesine imkan tanınmasına bağlamaktadır.¹¹³

Soğuk Savaş'ın bitimi ve Bağımsız Devlet Topluluğu (BDT)'nu oluşturan devletlerin ayrılmasıyla, önemli coğrafi daralmaya uğrayan Rusya için, temelinde '*alan hakimiyeti*' bulunan jeopolitik disiplini, eski gücüne kavuşmak için hayati bir önem taşımış, emperyalist politikalarını sahnelemek adına meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır.

Nitekim bu tarihlerde yaşadığı siyasi ve iktisadi çöküş kadar Rusya'yı derinden etkileyen bir diğer etken kuşkusuz, sahip olduğu geniş topraklar üzerinde eski siyasi ve askeri nüfuzunu kuramaması, diğer bir deyimle mekan kontrolü'nü tesis edememesiydi. Oysa kendi bölgesindeki mutlak alan hakimiyeti, büyük devlet olmanın vazgeçilmez bir

¹¹⁰ M. Murat Taşar, "Kremlin'deki yeni Çar: Vladimir Vladimiroviç Putin" **Kadim Komşumuz Yeni Rusya** içinde, s. 132.

¹¹¹ M. Murat Taşar, **a.g.e.**, s. 142.

¹¹² **a.g.e.**, ss. 146-147.

¹¹³ John Erickson, "Rusya Yabana Atılamaz: Jeopolitik Gerçekler ve Fanteziler" **Jeopolitik, Strateji, Coğrafya** içinde, s.324.

unsurudur. Buna giderek güçlenen ve Rusya için ciddi bir tehdide dönüşen Çin faktörü ile NATO'nun başta Polonya, Ukrayna ve Gürcistan gibi Rusya'nın bir zamanlar uydusu ülkeleri içine alarak genişleme stratejisi de eklenince, yeni gelişmeler Rusya'yı dış politikada ciddi bir restorasyona zorlamıştır.

Yeni dönemde Rusya'nın Avrasya'da tekrar etkin bir güce dönüşebilmesi için gerekli meşruluk dayanakları ise jeopolitikte fazlasıyla mevcuttu. Elbette dış politikada jeopolitiğe verilmeye başlanan bu önem, salt siyasi aktörler tarafından ortaya konulmadı. Aksine akademik çevreden de ciddi bir destek bulmuş, yeni Rus Jeopolitiği'nin sistematik bir niteliğe kavuşmasında Rus düşünür ve stratejistlerin büyük emekleri olmuştur. Fakat muhtemelen bunların içinde hiçbir isim Aleksandr Dugin kadar etkili, derinlikli bir çalışma ortaya koymamıştır. Bu nedenle olacak ki Dugin, yeni Rus Jeopolitiği'nin fikir babası olarak anılmayı hak etmiştir.

'*Yeni Avrasyacılık*' temelinde şekillen Aleksandr Dugin'in fikirleri, Rus seçkinlerinin ve halkının ruhuna, beklentilerine ve hayallerine en uygunu olarak görülmüş; görüşleri özellikle Rusya'da giderek etkin bir rol alan milliyetçi sağ tarafından sahiplenilmiştir.¹¹⁴

Jeopolitik ile ilgili düşüncelerini sistemli halde sunduğu *Rus Jeopolitiği* adlı eserinin giriş kısmında "*Rusya ne Doğu, ne de Batı'dır, bağımsız ve özel bir Üçüncü yöndür*" sözleriyle Rusya'nın devlet geleneğiyle, siyasi kurumlarıyla, sahip olduğu coğrafi alan ile kendine has bir yapısı olduğunu sıklıkla dillendirmiştir.¹¹⁵ Aslında bu refleksler, Dugin dışında Rusya'nın önde gelen birçok düşünürü ve siyaset adamı tarafından her fırsatta ortaya konulmuştur.

Örneğin Avrasyacılığın önemli temsilcilerinden Prens N. S. Trubetzkoy, Dugin'in Avrasya'nın başlı başına bir eksen olduğu sözlerini, 1920'lerde şu şekilde dillendirmiştir:

Komünizm, aslında Rus yaşamının ruhsal temellerini ve ulusal birliğini yok etmesi, gerçekte hem Avrupa hem de Amerika'yı yöneten materyalist referans yapının propagandasını yapmasıyla Avrupalılığın kılık değiştirmiş bir türüydü.

Görevimiz... Rusya, Avrupa uygarlığının çarpık bir yansıması olmaktan çıkınca... tekrar kendisi, Cengiz Han'ın bilinçli mirasçısı ve büyük mirasının taşıyıcısı, Rusya –

¹¹⁴ Nejat Tarakçı, **a.g.e.**, s. 176.

¹¹⁵ Aleksandr Dugin, **a.g.e.**, s. 5.

Avrasya olduğunda... tamamen yeni bir kültürü, Avrupa kültürüne benzemeyen kendi kültürümüzü yaratmaktır.¹¹⁶

Rusya'nın başlı başına bir medeniyet olduğunu ve bu medeniyetin hakimiyet alanını Avrasya ile tanımladığını Dugin'a göre Rusya'yı farklı kılan temelde dört özellik bulunmaktadır;

Birincisi, Avrasya'nın kuzey doğu bölgelerinin kontrolünü elinde bulundurmasının süreklilik arzemesi ve bu mekan hakimiyetinin Rus halkı tarafından da özümsemesi,

İkincisi, Rus halkının Katolik-Protestan Batı'dan ve orada gelişen Hristiyanlık sonrası modern medeniyetten farklı bir din ve kültürel anlayışa sahip olması.

Üçüncüsü, Batı medeniyetinin içe dönük, dış kültürlerle kapalı yapısının aksine; Rus medeniyetinin evrensel bir yüze sahip olması. Rusya'nın sahip olduğu bu evrensel dünya algısıyla, uzun imparatorluk geçmişinden gelen içinde farklı kültür ve ırki yapıları barındırabilmesi,

Dördüncüsü ise, Rus halkının kendine has özelliğiyle, Hz. İsa'ya iman ederek kurtuluşu öngören inanç olan büyük küresel '*soteriolojik*' bakış açısına sahip olmasıdır. Bu görüş, Alman yayılcılığının aksine, kendine dünya tarihinde son sözü söyleme iddiasına dayanmaktadır.¹¹⁷

Aleksandr Dugin, devletin jeopolitiğini siyasi yapısından üstün tutarak; jeopolitik söz konusu olduğunda politik, kültür, ideoloji, yönetici elitin karakteri ve hatta din gibi faktörlerin ikinci planda kaldığını; devletin mekanla ilişkisi olarak tanımladığı jeopolitiğin çok daha önemli bir olgu olduğunu kararlılıkla savunmuştur.¹¹⁸ Bu görüşünü savunurken devlet yönetiminde tek başına yeterli olamayacağının bilincinde olarak jeopolitiğin; siyasi menfaatlerin belirlenmesinde diğer disiplinlerle eş güdümlü yürüyerek, uluslar arası ve askeri doktrinleri formüle eden birkaç temel disiplinden biri olduğunu söylemekten de geri durmamıştır.¹¹⁹

¹¹⁶ Brezinski, a.g.e., ss. 156–157.

¹¹⁷ Aleksandr Dugin, a.g.e., s. 28.

¹¹⁸ a.g.e., s. 9.

¹¹⁹ s. 9.

Yeni Rus Jeopolitiğinin sınırlarını belirlerken yeryüzünde temelde dört jeopolitik bölge olduğunu ileri süren Dugin, bu jeopolitik bölgeleri ve kapsadığı alanları şu şekilde sıralamıştır;

- Atlantikçi Blok (Batı), içinde ABD, İngiltere, Fransa ve birtakım Avrupa ülkelerini barındıran bölge,
- Orta Avrupa, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı kapsayan alan,
- Kıtanın merkezi konumunu teşkil eden Avrasya ve Avrasya'ya hakim Rusya,
- Pasifik bölgesi ve bölgeye hakim Japonya.

Yeryüzüne yayılmış bu dört temel jeopolitik bölge içinde Rusya için en büyük engel teşkil eden bloğun ABD ve Batı Avrupa merkezli Atlantikçi eksenin olduğunu ileri süren Dugin'a göre, özellikle ABD; Rusya'nın nüfuz alanı olan Avrasya'yı mevcut sınırların dışına taşıma çabalarını birçok kez sekteye uğratmıştır.

1992'de Paul Wolfowitz'in Amerikan Kongresi'ne sunduğu bir raporda, "*ABD'nin en önemli stratejik probleminin, eski Sovyetler Birliği topraklarında ABD'den bağımsız bir siyaset yürütme kabiliyetine sahip büyük ve bağımsız bir stratejik oluşuma izin verilmemesi*" olarak açıklaması Dugin'i doğrular niteliktedir. Dolayısıyla Batı'nın dayattığı '*bölgesel devlet*' statüsüne razı olması, küresel aktör olma hedefindeki Rusya'nın intiharı anlamına gelir.¹²⁰

Dugin'e göre; Rusya'yı zayıflatan en önemli nedenler; irki birliği ön planda tutan Slavyonist politikalar ile İngiliz – Fransız yanlısı politikalar olmuştur. Rusya için daha doğru bir tercih olan Orta Avrupa (Almanya, Avusturya – Macaristan) ile ittifak kurmak yerine Batı Avrupa merkezli politikalar uygulamak, Rusya'yı tarihsel misyonundan uzaklaştırmıştır. Bu yanlış jeopolitik tercihler nedeniyle Slavyonist politikalar, Rusya'yı Orta Avrupa ile gereksiz çekişmelere sürüklerken; İngiliz – Fransız merkezli politik tercihler Rusya'nın, Japonlar ve Türklerin karşısında konumlanmasına neden olmuştur.¹²¹

Geçmişteki jeopolitik tercihler nedeniyle arzuladığı siyasi gücü elde edemeyen Rusya'nın yeni bir jeopolitik anlayışa ihtiyacı olduğunu savunan Dugin'e göre yeni Rus jeopolitiği, üç temel eksen üzerinde oluşturulmalıdır. Bunlar;

¹²⁰ Aleksandr Dugin, *a.g.e.*, ss. 36-37.

¹²¹ *a.g.e.*, s. 45.

- Moskova – Berlin Eksenli Orta Avrupa – Avrasya Projesi
- Moskova – Tokyo Eksenli Pan – Asya Projesi
- Moskova – Tahran Eksenli Pan – Arap Projesi

Stratejik, kültürel ve kısmen siyasal açıdan doğal bir jeopolitik oluşumu temsil ettiğini düşünen Dugin'a göre; Almanya etrafında Avrupa'nın birleşmesinin Moskova – Berlin sarsılmaz jeopolitik ve stratejik ekseninin oluşturulmasıyla mümkündür ancak. Ona göre; Orta Avrupa'nın kendi başına, ABD merkezli Atlantikçi Eksen'in kontrolünden çıkması mümkün gözükmemektedir.

Pan - Asya Projesi şeklinde sistematize ettiği Moskova – Tokyo Ekseni ise; Japonya liderliğinde kurulacak bir Asya gücünün Avrasya'ya eklenmesine dayanmaktadır. Hindistan'ın, İngiliz sömürgeciliğinden kurtulduktan sonra Batı ile bütünleşmeyerek, bağımsız bir politika izlemesi ve Bağlantısızlar hareketine liderlik etmesinin önemli bir gelişme olduğunu ve Hindistan'ın, Rusya'nın doğal müttefiki olduğu gerçek olsa da; Asya'da liderlik vasfına sahip devletlerin Japonya ve Çin olduğu savını ortaya atmıştır. Rusya ise, doğudaki jeopolitik bütünlüğü sağlamak için bu iki güçten birini tercih etmek zorundadır. Japonya'nın stratejik pozisyonu, gelişme dinamiği, değerler sisteminin özellikleri Aleksandr Dugin'e göre Japonya'yı Rusya için, Batı medeniyetine karşı küresel mücadelede ideal bir partner yapmaktadır.¹²²

Pan – Arap Projesi olarak ortaya attığı Moskova – Tahran ekseni ise Avrasya'nın güney sınırlarını oluşturan Ortadoğu'nun Rus jeopolitiğine eklenmesi tasarımına dayanmaktadır. Tüm İslam bölgesini, doğal olarak Avrasya İmparatorluğu'na dost bir jeopolitik gerçeklik olarak gören Dugin; bu ülkelerdeki devletlerin sahip olduğu Atlantik Eksenli rejimleri nedeniyle, Avrasyacı jeopolitik bütünlüğün dışında bırakılmışlardır. Bu bölgede bunun tek istisnasının İran olduğunu ve sahip olduğu stratejik sınırlar, köklü devlet geleneği ve Rusya ile geliştirdiği çok boyutlu ilişkiler hasebiyle, İran'ın bu bölgede lider olarak öne çıkarılabileceğini iddia etmiştir. Dolayısıyla tek başına Ortadoğu ve Orta Asya'da hakimiyetini tesis edemeyecek İran'ın, bu işlevini gerçekleştirmesinin Rusya tarafından desteklenmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir.¹²³

¹²² Aleksandr Dugin, *a.g.e.*, ss. 65–66.

¹²³ *a.g.e.*, ss. 73–76.

Atlantikçi Eksen tarafından Rusya'ya dayatılan '*bölgesel devlet*' rolünün Rus devleti ve halkı nezdinde hiçbir zaman karşılık bulamayacağını savunan Dugin; Rusya'nın sahip olduğu ve Mackinder'in Kalpgah olarak nitelendirdiği dünyanın merkezi konumundaki Avrasya hakimiyetinin, Rusya'nın küresel bir güç olmasını zorunlu kıldığını savunur. Bunu gerçekleştirmek ise Berlin merkezli Orta Avrupa, Japonya merkezli Doğu Asya ve İran merkezli Ortadoğu ile gerçekleştirilecek jeopolitik bütünleşmeyle mümkündür. Dugin'e göre bu ittifaklar aynı zamanda, Rusya için tek ciddi tehdit olan Atlantik Ekseni'nin gücünün önemli oranda dumura uğramasını da getirecektir.

Dugin tarafından kaleme alınan '*Rus Jeopolitiği*'nde İslam devletlerinin jeopolitik eğilimlerine değinen ve bu eğilimler içinde İran ve Türkiye'yi belirleyici ülke olarak gören Dugin; İslam dünyasında üç temel yaklaşımın öne çıktığını savunmaktadır. Bu yaklaşımlar; kıtasal-İslami, devrimci İran; laik, Atlantikçi, milliyetçi Türkiye ve İslam'ın Suudi Arabistan merkezli teokratik varyantıdır.¹²⁴

İslam dünyasına hakim olan bu üç bölgesel eğilimi belirttikten sonra Türkiye ve Çin'i potansiyel jeopolitik rakipler olarak tanımlar. Buna göre Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Kore, Vietnam ve Japonya ise Rusya'nın potansiyel jeopolitik müttefikleri olarak öne çıkmaktadır. Rusya için iki farklı jeopolitik stratejiyi zorunlu hale getiren bu durum için gerekli olan politika; müttefikler ile jeopolitik çıkarları pekiştirmek hedeflenirken, Rusya'nın potansiyel rakiplerinin dizginlenmesi adına zarar verici projeleri yürürlüğe sokulmalıdır.¹²⁵

Müttefikleri ve rakipleri için geliştirilmesi gereken Rusya'nın bu çift yönlü politikası gereği bölgesel çapta olabilecek herhangi bir gerginlik yahut savaşta bir yandan bölgedeki en önemli müttefik İslamcı Ari İran vasıtasıyla dikey bir yayılma gösterilirken, diğer yandan bu yayılmanın önündeki muhtemel güç olacak Türkiye'yi de dizginlemektir. Kendi ifadesiyle, yerel özerk kültürel eğilimleri ayrıştırmak, etnik, ulusal zeminde farklılıklar arasında gerginlikler çıkarmak, Türkiye'nin bölgedeki gücünün önemli oranda zayıflatılması adına girişilecek önemli bir ayrıntıdır.¹²⁶ Türkiye'yi zayıflatacak ve Kafkasya yönlü yayılmasını sekteye uğratacak bir diğer proje

¹²⁴ Aleksandr Dugin, *a.g.e.*, s. 258.

¹²⁵ *a.g.e.*, s. 188.

¹²⁶ s. 182.

de her ikisi de akraba kavimler olan Ermeniler ile Kürtler arasında Rusya öncülüğünde bir ittifak oluşturmak, yoluna gidilmesidir.¹²⁷

1.3.2.4. Henry Kissinger ve Jeopolitik Anlayışta Yumuşama

Alman asıllı ABD’li ünlü diplomat Henry Alfred Kissinger, 27 Mayıs 1923’te dünyaya geldiği Almanya’dan Nazi baskısı nedeniyle ailesiyle göç etmek zorunda kalmış, birçok Alman bilim ve düşünce adamı gibi ailesiyle ABD uyruğuna geçerek bu ülkeye yerleşmek zorunda kalmıştır.¹²⁸

II. Dünya Savaşı sırasında ABD Kara Kuvvetleri’nde, savaştan sonra ise Almanya’daki ABD askeri yönetiminde görev alan Kissinger, 1954’te Harward Üniversitesi’nde doktorasını tamamlayarak, bu üniveristede akademisyenliğe başlamıştır.¹²⁹

Akademisyen olduğu tarihten itibaren Dwight D. Eisenhower, John F. Kennedy ve Lyndon B. Johnson yönetimlerinde çeşitli kamu kuruluşlarında güvenlik danışmanlığı yapan Kissinger’in gerçek şöhreti bir siyaset bilimci olarak ortaya çıkmasıylaadır. 1968’de ABD Başkanı Richard M. Nixon tarafından Ulusal Güvenlik Danışmanı görevine getirilen Henry Kissinger, 1973-77 tarihleri arasında önce Nixon sonra ise Başkan Gerald R. Ford tarafından ABD Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir.¹³⁰

Arap – İsrail savaşları sırasında yürüttüğü ince diplomasiyle de kendini gösteren Kissinger’in düşünce sistemi büyük oranda ‘*realpolitik*’ ve ‘*güç dengesi*’ kavramları çerçevesinde şekillenmiş, bununla ilişkili olarak ‘*yumuşama (detente)*’ anlayışı ön plana çıkmıştır. Bilhassa dışişleri bakanlığını yürüttüğü dönemde gerek SSCB’ye gerek Çin’e karşı ABD’nin sertlik yanlısı ve çözümü daha çok askeri zeminde arayan politikasında önemli yumuşamalar getirerek diplomasi kanalına ağırlık vermiştir. Nitekim kendi döneminde her iki büyük güçle geliştirmeye çalıştığı ilişkilerin yanı sıra Ortadoğu’da Arap ülkeleri ile İsrail arasında gerçekleştirdiği yoğun diplomatik

¹²⁷ a.g.e., s. 180.

¹²⁸ Olcay Sezenler, “Yumuşama Dönemi ve Jeopolitik: Henry Alfred Kissinger”, **Batı’da Jeopolitik Düşünce** içinde (der. Mustafa Serdar Palabıyık), Ankara: Orion Kitapevi, 2009, s. 163.

¹²⁹ a.g.m. , s. 163.

¹³⁰ ss. 163-164.

faaliyetler onu dünya kamuoyunda ve siyasi çevrelerde dikkate alınan biri haline getirmiştir.

Bölgesel ve küresel sorunların çözülmesi noktasında daha çok diplomasiye ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine ağırlık vermesi nedeniyle yeni dönem jeopolitikçiler arasında Kissinger daha çok savaş ve siyasi çatışma atmosferinde şekillenen jeopolitik anlayışta yumuşamanın öncüsü olarak kabul görmüştür. Kissinger'in bir siyaset bilimci ve diplomat olarak düşünce sistemini yansıttığı *Diplomasi* adlı eseri, hem düşünce sisteminin anlaşılması hem de ABD dışişlerini yönettiği dönemdeki tecrübelerini yansıtması açısından dikkate alınması gereken önemli bir kaynaktır.

Diplomasi adlı eserinin başında yeni dünya düzenine geçmeden önce, dünyaya hakim olan eski siyasi sistemler diğer bir deyimle düzenlerle ilgili kısa bir analiz yapan Kissinger; modernitenin ortaya çıkışından günümüze insanlık tarihine bakıldığında bir doğa kanununu andırırçasına, her yüzyılda tüm uluslar arası sistemi kendi değer yargıları çerçevesinde şekillendiren güç, bilinç ve moral değerleri kendi içinde sentezleyen bir devletin ortaya çıktığını ve dünyayı bu değerler etrafında şekillendirdiğini hatırlatmaktadır.¹³¹

XVII. yüzyılda Kardinal Richelieu yönetimindeki Fransa, uluslar arası ilişkileri kendi eseri olan ulus-devlet yapısına dayandıran ve temel hedefi ulusal çıkar olan bir yaklaşımı benimsetmiştir. XVIII. yüzyılda Büyük Britanya, iki yüzyıl boyunca uluslar arası tedavülde kalacak 'güç dengesi' kavramını geliştirecektir. XIX. yüzyılda Metternich Avusturyası, Avrupa Antlaşması'nı yeniden tesis ederken, Bismarck Almanyası da Avrupa diplomasisini soğukkanlı güç politikası oyununa çevirerek Avrupa Antlaşması'nı geçersiz hale getirmiştir.¹³²

Bu örnekleri verdikten sonra sözü, XX. yüzyıla getiren Kissinger'e göre, uluslar arası ilişkileri hiçbir devlet, ABD kadar kesin, fakat kararsız bir şekilde etkilememiştir. Hiçbir toplum, Amerikalılar kadar başka devletlerin işlerine karışmama prensibini dikkate almamış buna tezat olarak hiçbir toplum da Amerikan toplumu kadar kendi

¹³¹ Henry Kissinger, *Diplomasi* (çev. İbrahim H. Kurt), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. b., 2012, s. 9.

¹³² Henry Kissinger, *a.g.e.*, s. 9.

siyasi, iktisadi ve kültürel değerlerini diğer toplumlara aşlamak konusunda istekli olmamıştır.¹³³

Buna benzer daha birçok zıtlığı barındıran Amerikan devlet ve toplum düşüncesi, buna rağmen sıradan bir Amerikalı için bile tüm yeryüzünde gerçekleştirilebilir bir hedeftir. Yani başka ülke ve toplumlar için birer ütopya olabilecek ve Amerika'nın kendi içinde mükemmel şekilde uyguladığı demokrasi, insan hakları, serbest ticaret ve uluslar arası hukuka dayanan küresel bir uluslar arası düzen, Amerikalılar için gerçekleştirilebilir daha önemlisi gerçekleştirilmesi gereken olağan hedefler arasında olmuştur.¹³⁴

Kissinger'e göre, siyasi aktörlerinin sahip olduğu bu inanç ve hedefler doğrultusunda Amerika 1917'de uluslar arası arenaya adım attığı tarihten itibaren sahip olduğu güç itibariyle ağırlığını o denli hissettirmiştir ki, Milletler Cemiyeti ve Brilan-Kellog Paktı'ndan, Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Helsinki Nihai Senedi'ne kadar bu yüzyılın birçok uluslararası anlaşmaları bir bakıma Amerikan değerlerinin yaşama geçirilmesi anlamı taşımıştır.¹³⁵

Keza, XX. yüzyıl dünya sistemini kendi arzuladığı biçimde şekillendirmek isteyen ABD ile eskiye dair olan Avrupa diplomatik gelenekleri, 1919 Paris Barış Konferansı'nda karşı karşıya geldiğinde aralarındaki derin farklılıklar su yüzüne çıkmıştır. Nitekim Paris'te Avrupalılar, var olan sistemi gelenekçi yöntemlerle yeniden inşa etmek istediklerinde ABD buna itiraz etmiş ve Dünya Savaşı'nın çıkma nedeninin zor jeopolitik koşullar ve bunun doğurduğu anlaşmazlıklar nedeniyle değil; aksine Avrupa'nın kusurlu uygulamalarının sonucu olarak çıktığına inanmıştır. Bu nedenle Ondört Prensip ile ortaya çıkan Woodrow Wilson, artık uluslararası sistemin güç dengesine değil, etnik selfdeterminasyon prensibine; devletlerin güvenliklerinin teminatı için askeri anlaşmalara değil, kurulacak ortak güvenlik sistemine; ülkeler arasındaki diplomatik faaliyetlerin teknokratlar tarafından gizli görüşmeler yoluyla değil, kamuoyu önünde yürütülen faaliyetler yoluyla gerçekleştirilmesini ön görmüştür. Dolayısıyla Wilson, Paris Barış Konferansı'na savaşı sona erdirecek şartların belirlenmesi ya da Avrupa'nın geleneksel uluslar arası sistemini yeniden dönüştürmek

¹³³ a.g.e., s. 10.

¹³⁴ Henry Kissinger, a.g.e., s. 10.

¹³⁵ a.g.e., ss. 10-11.

için değil; yaklaşık üç yüzyıldır uygulana gelen bütün küresel uluslar arası ilişkiler sistemini değiştirmek için katılmıştır.¹³⁶

Eserinde 'güç dengesi' kavramı üzerinde durma gereğini duyan Kissinger, buna neden olarak Avrupa'nın uzun tarihi sürecinde yaşadığı siyasi ve askeri tecrübesinde güç dengesi'nin oldukça önemli bir yer tutmuş olmasıdır.

Kissinger'e göre, Avrupa devletleri yahut ulusları, güç dengesi'ne dayanan politikalarında sürekliliğe gitmelerinin nedeni, ezelden var olan siyasi ve askeri rekabetlerini dizginlemek için değil; Avrupa diplomasisinin oldukça zor koşullar içerisinde teşkil edilmiş olması nedeniyledir. Yani Avrupa, ortaçağa damgasını vuran ve neredeyse tüm Avrupa'yı bir bütün tutan imparatorluğun çökmesiyle üzerinde kurulan devletlerin önemli bir kısmı yaklaşık birbirine denk güçte kurulduğunda, ister istemez bu güçler arasında kaosu nispeten bitirecek ve görece siyasi istikrarı sağlayacak bir güç dengesi'nin kurulması kaçınılmaz olmuştur. Burada Kissinger'in ekleme gereği duyduğu birşey de, Avrupa'da uzun süreç boyunca yürürlükte kalan güç dengesi sisteminin, siyasi krizleri yahut savaşları önlemek gibi bir iddiayla yürürlükte kalmadığı; çoğunlukla, doğru ve düzenli işlediğinde devletlerin birbirini egemenlikleri altına alma arzusunu ve anlaşmazlıkları azaltmak amacına dönük olduğudur. Diğer bir ifadeyle, güç dengesi'ndeki amaç, barıştan çok istikrarın korunması ve aşırılıkların dizginlenmesidir.¹³⁷

Güç dengesi teorisyenlerine göre bu sistemin, uluslar arası ilişkilerin doğal ve vazgeçilmezi olduğuna inanılsa da; Kissinger, gerçekte insanlık tarihinde güç dengesine dayanan sistemlerin çok az gerçekleştiğini belirtmektedir. Ona göre, modern öncesine dayanan imparatorluk dönemlerinde böyle bir dengeden bahsetmek neredeyse imkansızdır.¹³⁸ Keza imparatorluklar, yapıları gereği kendilerini dünyanın merkezi olarak tanımladıkları için (örneğin Çin, Roma, Osmanlı imparatorluklarında olduğu gibi) uluslar arası sistem içinde yer almayı tercih etmezler, aksine küresel sistemin bizzat kendileri tarafından inşa edildiğini ve bu sistemi kendilerinin idare ettikleri iddiasındadırlar.

¹³⁶ Henry Kissinger, **a.g.e.**, ss. 11-12.

¹³⁷ **a.g.e.**, ss. 12-13.

¹³⁸ s. 13.

Dolayısıyla güç dengesi temelli siyasal sistemler, eski Yunanistan'ın ve Rönesans İtalyası'nın şehir devletleri ile 1648 Vestfalya Barış'ının sonucunda ortaya çıkan Avrupa devlet formlarında uygulanmıştır.¹³⁹

Avrupa'da uzun dönemler etkin uluslar arası sistem olarak kullanılan güç dengesi ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra Kissinger, Avrupa'nın aksine Amerika'nın kendi tarihinde hiçbir zaman bu sistemin bir parçası olmadığı hatırlatmasında bulunmuştur. Benzer olduğu sanılan ve Soğuk Savaş'a yol açan ABD ile SSCB arasındaki siyasi ve ideolojik rekabetin ise asla denge sistemi çerçevesinde değerlendirilemeyeceğini, iki süper güç arasında baş gösteren Soğuk Savaş atmosferinin kendine münhasır şartlar çerçevesinde şekillenmiş; ideolojik, politik ve stratejik boyutları olan rekabetten ibaret olduğu tespitinde bulunmuştur.¹⁴⁰

Soğuk Savaş sonrası küresel dünya sisteminin yaşadığı döneme ilişkin de bazı tespitlerde bulunan Kissinger; Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dünyada gücün çeşitli unsurlar arasında dağıldığı gibi, bu unsurların daha uyumlu ve daha simetrik bir şekilde büyüme eğilimini gösterdiğini belirtmiştir. Buna mukabil, ABD'nin askeri gücünün kısmen azalmaya başlayacağını, buna neden olarak kendisi karşısında konumlanabilecek henüz küresel bir gücün olmayışı nedeniyle, devasa boyutlara varan askeri harcamaların iç siyasete dönük kamuoyu baskısı nedeniyle daha farklı alanlara aktarılma gereğinin ortaya çıkmasına bağlamaktadır.¹⁴¹

XXI. yüzyılın uluslar arası sistemine dönük Kissinger'in tespitleri esasen Brezinski ile kabaca eşleşmektedir. Ona göre, günümüz uluslar arası sistemi görünüş itibarıyla bir zıtlıklar sistemi olarak kendini gösterecektir. Bir tarafta bölünmeler yaşanırken, diğer tarafta giderek artan küreselleşme sürecine tanıklık edilecektir. Böyle bir küresel atmosferde devletlerarası ilişkiler, Soğuk Savaş'ın sert ve geçiren olmayan kalıplarından ziyade, XVIII. ve XIX. Yüzyıl Avrupa devletler sistemine benzeyecektir. Bu düzende, en az altı büyük gücün belireceğini öngören Kissinger, bu güçleri Birleşik Devletler, Avrupa, Çin, Japonya, Rusya ve büyük olasılıkla Hindistan şeklinde sıralamakta, bunların yanında nispeten daha az güçlü orta büyüklükteki devletlerin yanı

¹³⁹ Henry Kissinger, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁴⁰ *a.g.e.*, s. 14.

¹⁴¹ s. 15.

sıra küçük devletlerin yer aldığı bir küresel sisteme doğru dünyanın evrildiği tespitinde bulunmuştur.¹⁴²

Kissinger'in düşünce sisteminde jeopolitik ile ilgili düşüncelerinin temelinde yer edinen bir diğer kavram '*realpolitik*'tir. Kissinger, coğrafyanın politika üzerindeki etkisi bağlamında ele alınan klasik jeopolitikçi düşünürlerin (Kjellen, Haushofer, Mackinder gibi) aksine; jeopolitiği, güç ilişkilerini anlatan bir kavram olarak ele almıştır. Olcay Sezenler'e göre onun bu dünya görüşü, on yedinci yüzyıldan itibaren gelişme gösteren ve Realpolitik olarak tanımlanan Avrupa diplomatik geleneği temeline dayanır. Bu ilkeler, devletlerin çıkarları doğrultusunda gerekli yöntemleri meşru gördüğü, diğer bir deyimle ulusal çıkarların evrensel ahlaktan önce geldiği esasıdır. Diğer ilke ise, hiçbir ülkenin mutlak anlamda egemen olmadığı ve birbirlerini dengelediği bir sistemdir.¹⁴³

Jeopolitik anlayışı realpolitik üzerine kurulu olan Kissinger, Amerika'nın idealist geleneği ile Avrupa'nın farklılıklarını göz önünde bulundurmuş, barış ve gelişmenin fiziksel güç dengesiyle olduğu kadar, ahlaki bilince bağlı olduğunu da savunmuştur. Bu görüşleriyle Amerikalı siyasetçilerden farklılık arzeden Kissinger, Avrupalı siyasetçiler ve kuramcılar kadar da realpolitikçi sayılamamıştır. Daha çok eski ile yeni kıtanın (Avrupa ile Amerika) iki geleneği arasında bir orta yol bulmak istemiş, bu iki geleneği harmanlamak yoluyla yeni bir anlayış geliştirmiştir. Onun bu çıkar-ahlak, güvenlik-barış, idealizm-realizm gibi zıt kavramlar üzerine bina edilmiş düşünce sistemi kendini '*yumuşama*' kavramı çerçevesinde somut bir şekilde göstermiştir.¹⁴⁴

Başkan Nixon'un göreve başladığı tarih olan 1969 itibariyle; Doğu-Batı ilişkileri yeniden ele alınmaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu süreçte Sovyetler Birliği ile olan çatışma nedeniyle küresel sorunlara bir hayli karışmış olan ABD, Vietnam yenilgisinin de etkisiyle küresel stratejilerinde ciddi bir değişikliğe gitmek durumunda kalmıştır. Keza bu çatışmacı dönemde jeopolitik dışlandığı gibi; bazı çevreler dış politikaya teoloji ilminin bir altı dalı olarak yaklaşırken; onun karşıtı olanlar dış politikayı psikolojinin bir alt dalı olarak değerlendirmekteydi.¹⁴⁵

¹⁴² Henry Kissinger, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁴³ Olcay Sezenler, **a.g.m.**, s. 166.

¹⁴⁴ **a.g.m.**, s. 172.

¹⁴⁵ Henry Kissinger, **a.g.e.**, s. 687.

Kissinger, 1970'li yılların başlarında ise her iki düşünce ekolünün de ciddi bir meydan okumayla karşılaştığını, bu meydan okumanın 1940'ların Hery Wallace yaklaşımının yeniden canlanmasıyla oluştuğunu belirtir. Yeni isimler ve yeni bir retorikle ortaya çıkan bu meydan okuma, yalnızca Amerika'nın moral bakımından komünizme karşı çıkmaya hakkı olmadığını, bunun yanı sıra ABD öncülüğündeki komünist karşıtı hareketin komünizmi dolayısıyla Sovyetleri zayıflatmadığı gibi aksine güçlendirdiğini savunmaktaydı. Bu radikal yaklaşıma göre, çözüm komünizmin sınırlandırılması değil, yaşamasına ve yayılmasına fırsat verilmeliydi. Keza kominizmin gereğinden fazla genişlemesi ve tarihsel sürece yayılması nihayetinde onun giderek güçten düşmesine neden olacaktı.¹⁴⁶

Başkan Nixon ise her üç düşünce ekolünü red ederek, yerine uzun vadeli Amerikan dış politikasının temel kriteri olarak *'ulusal çıkarı'* yerleştirdi. Bunu gerçekleştirirken çalışmalarına ışık tutan en önemli araç, kendi başkanlığı döneminde uzmanlara hazırlattığı dış politika raporlarıydı. Nitekim 1970'ten itibaren Amerikan dış politikası konulu dört rapor yayınlandı. Kissinger, bu raporların hazırlanmasında kendisi ve çalışma arkadaşlarının önemli katkılarda bulunduğunu hatırlatmaktadır.¹⁴⁷

Esasen ulusal çıkar temelinde şekillenen ve ABD dış politikasının önceliği haline gelen bu yeni politika; bir İngiliz yahut Fransız resmi belgelerinde yer alsa oldukça sıradan karşılanırdı; oysa ABD için bu oldukça yeniydi. Keza kurulduğu tarihten Nixon dönemine kadar küresel sorunlara bir hayli bulaşmış ABD'nin, bunun yanı sıra sahip olduğu dünyayı özgürleştirme, istikrarlaştırma gayesi dikkate alındığında ulusal çıkar merkezli bir dış politika oldukça yeni sayılmaktaydı.

Ulusal çıkar ekseninde meydana gelen Nizon dönemi dış politika değişikliği ilk somut karşılığını Sovyetler Birliği'ne bakışında göstermiştir. Keza Başkan Nixon, kendinden öncelerin aksine Sovyetler ile ilişkileri ya hep, ya hiç perspektifinden bakmıyor, Sovyetler ile ilişkileri farklı oranlarda çözülebilmeye niteliğine sahip sorunlar yumağı olarak görüyordu. Diğer bir ifadeyle, Sovyetler konusunda ortaya çıkan yaklaşım; ne ilahiyatçılarınkı gibi tam hesaplaşmacı ne de psikiyatristlerinki gibi tam uzlaşmacı esasına dayanıyordu; hedef işbirliği gerçekleştirilebilir alanları tespit etmek, bu alanlar

¹⁴⁶ s. 688.

¹⁴⁷ s. 689.

üzerinden yeni bir diyalog zemini oluşturmaktı. Dolayısıyla Nixon dönemiyle belirgin hale gelen ve 'yumuşama (*detente*)' denilen şey tam da buydu.¹⁴⁸

Başkan Nixon tarafından belirlenen ve ABD dış politikasında ciddi bir değişimi ifade eden yeni yaklaşım, Başkan ve danışmanları tarafından Kissinger'in ifadesiyle *politikanın her telinin birbirine destek olmasını sağlayarak* yürürlüğe konulmuştur. Bağlantı prensibi şeklinde de anılan yeni yaklaşım gereği Nixon, Çin'e dönük bir açılım sergileyerek, bu şekilde Sovyetleri daha ılımlı politikalar üretmeye zorladı. Çin ile olumlu zeminde gerçekleştirilecek ilişkiler, ABD'nin Sovyetler'e karşı hareket alanını genişleteceği gibi Sovyetler'i de yalnızlığa iterek, uzlaşmacı bir yaklaşım içine girmeye zorlayacaktı.¹⁴⁹ Tüm karşıt fikirlere ve tehlike senaryolarına karşı Nixon'un cesaretle uygulamaya koyduğu bu politikalar önemli oranda karşılık buldu ve Çin ile geliştirilen ilişkiler sonucunda Şubat 1972'de gelecek on yıl süresince Çin – Amerikan ilişkileri için yol gösterici olacak ve ilişkilerin normalleşmesini temel alan Şanghay Bildirisi'ni imzaladı. Şubat 1973'te ise ABD ile Çin arasında yayınlanan bir bildiride Çin ve Birleşik Devletler, herhangi bir ülkenin dünya egemenliği girişimine müşterek olarak direnmek konusunda anlaşmaya vararak, ikili ilişkiler daha açık ve daha küresel bir boyut kazanmıştır.¹⁵⁰

Zira Nixon tarafından uygulamaya konulan bu politikalar, Sovyetler'in giderek daha yumuşak politikalar uygulaması yönünde teşvik edici olmuştur. Keza, iki büyük güç arasında gerçekleşen olumlu ilişkiler, Sovyetler'i Doğu ve Batı yönlü meydan okumayla yüzyüze bıraktı. Diğer bir ifadeyle Sovyetlerin kendini en güçlü hissettiği bir döneme karşın, ABD'nin önemli oranda düşten düştüğü bir dönemde, Nixon yönetimi dış politikada alışlageldik uygulamaların dışına çıkarak oldukça cesur, cesur olduğu kadar sonuç getiren bir vizyonu ortaya koymayı başarmıştı. Bu gelişmelerin etkisiyle, çevrelendiğini hisseden Sovyetler, Birleşik Devletler ile yeniden diyalog zeminleri arama yoluna koyulmuştur.¹⁵¹

Sonuç olarak, büyük oranda Kissinger ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilerek Nixon önüne konulan ve diplomasi literatürüne 'yumuşama (*detente*)' olarak geçecek bu dönemin dış politika anlayışının Kissinger'in jeopolitik anlayışı üzerine bina

¹⁴⁸ Henry Kissinger, **a.g.e.**, s. 692.

¹⁴⁹ **a.g.e.**, s. 697.

¹⁵⁰ ss. 706-707.

¹⁵¹ Henry Kissinger, **a.g.e.**, s. 708.

edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim Kissinger'a göre kendi sınırlarını ve imkanlarını bilmek ve ona göre strateji geliştirmek, fazla idealizmden arındırılmış *güç dengesi* temelinde pragmatik ilişkiler kurmak ve ideolojik sloganlar yerine jeopolitik gerekliliklere göre konumlanmak, devletin istikrarı ve güvenliği için kaçınılmazdır.¹⁵²

1.3.2.5. Ahmet Davutoğlu ve Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Algısı: Stratejik Derinlik

Gelişmiş ülkelerin dikkat çeken niteliklerinden biri, kuşkusuz iç siyasi dinamikleriyle dış politikasının birbirinden ayrı mecrada yürümesidir. Diğer bir deyimle, iç siyasetin dinamik, konjonktüre uyumlu yapısının aksine; dış politikada süreklilik, geleneğin devamı, eskinin reddedilmeden üzerine yeninin bina edilmesi anlayışı hakimdir.

Avrasya ile Ortadoğu'nun iç içe geçmiş jeopolitiğinde varlığını sürdüren bir ülkenin ise böyle bir siyaset geleneğine sahip olması oldukça zordur. Üstelik söz konusu ülke, Türkiye gibi iç siyasi tarihine Doğu ve Batı gibi iki zıt dünya algısının doğurduğu toplumsal zırtlaşmanın damgasını vurduğu bir birikime sahipse. Esasen böyle bir ülke, Avrasya gibi jeoekonomik ve jeostratejik niteliklere haiz bir coğrafyanın aksine, sıradan bir kara parçası üzerinde yer alsa da, sadece bu iki zıt dünya algısının yarattığı gerilimler nedeniyle dış politikasında yerleşmiş, süreklilik arz eden bir siyaset inşa etmesi oldukça zor görünmektedir.

Zira Türkiye, temelde iki farklı dünya algısının yarattığı iç çelişkilerin yanı sıra, sahip olduğu jeopolitik mekanın da neden olduğu zorluklara muhatap olmaktadır. Üstelik her dezavantajın yanında saklı olan avantajları kullanmakta gerekli olan siyasi iradenin bir türlü vücut bulamaması, söz konusu ülke için işleri daha da zorlaştırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu en büyük avantaj da belki de buydu; yani jeopolitik bütünlük ve devlete hakim olmuş tek dünya algısı.

Davutoğlu ile özdeşleşen yeni dış politika anlayışının teorik arka planı, kendisi tarafından kaleme alınan ve Türkiye'nin uluslar arası konumunu yeniden ele alan *Stratejik Derinlik* adlı eserinde ortaya konulmuştur. Söz konusu eserde Davutoğlu, Soğuk Savaş sonrası dönemin getirdiği dinamik uluslar arası ve bölgesel atmosferde Türkiye'nin jeopolitiğinin sınırlarını; kendi deyimiyle yakın kara, yakın deniz ve yakın

¹⁵² Olcay Sezenler, **a.g.m.**, s. 177.

kıta havzalarını içerecek şekilde belirlemek ve bu jeopolitik mekanda Türkiye'nin Osmanlı'dan aldığı tarihi miras çerçevesinde tekrar etkin, bölgeye şekil veren bir güce dönüştürülmesini sağlamaya dönük tespit ve öngörülerde bulunmuştur.

Türkiye'nin gelecek yüzyıldaki uluslar arası konumu ve bu konumun getireceği stratejik ve taktik hedeflerin tesbiti konusu sadece uluslar arası ilişkilerin seyrini değil, toplumun çok yönlü dönüşümünü de incelemeyi gerekli kılan teorik bir çerçevede ele alınmak zorundadır.¹⁵³

Değerlendirmesini yapan Ahmet Davutoğlu; Türkiye'yi, gerek bölge içi gerek bölge dışı ülkelerden çok farklı ve kendine has özelliklere sahip; uluslar arası sistemi oluşturan hakim medeniyet ile asırlar süren çok yoğun bir hesaplaşma sürecinin oluşturduğu tarihi mirasın eseri olarak görmektedir.¹⁵⁴

Cumhuriyet döneminden Soğuk Savaş'ın bitimine kadar ki süreçte Türkiye, İttihat ve Terakki ile simgeleşen Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına damgasını vuran savunma refleksini sergilemeyi sürdürmüş, bunun getirdiği denge politikasını korumaya azami çaba göstermiştir. Davutoğlu'nun ifadesiyle, Osmanlı'dan gelen bu tecrübe birikiminin izlerini taşıyan dış politika yapımcısı aktörler, refleksif savunma dürtüsüyle reel gücün gerektirdiği bir dış politika arayışı içinde olmuşlardır.¹⁵⁵

Soğuk Savaş'ın bitimiyle ve bununla ilişkili olarak statik yapının hızla çözülmesiyle ortaya çıkan dinamik yapıyı yeterince analiz edememiş, özellikle yetmişli yılların ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlayan yeni güç merkezi kaymalarını geç fark etmiş ve bu yeni güç merkezleriyle ilişkilerini tesis etmede geç kalmıştır.¹⁵⁶ Bu nedenle Soğuk Savaş parametrelerinin yok olduğu yeni uluslar arası çevre içinde Türkiye jeopolitiğinin rolünü de yeniden yorumlamak gerekmektedir.¹⁵⁷

Bu tespitlerde bulunduktan sonra Davutoğlu, Türkiye'nin jeopolitik sınırlarını; kuzey – güney doğrultusunda Avrasya merkezi kara kütesini sıcak denizlere ve Afrika'ya bağlayan iki önemli kara geçiş bölgesi (Balkanlar ve Kafkasya) ve bir deniz geçiş bölgesi (Boğazlar) ile bu bölgelerin jeoekonomik kaynak merkezleri olan Ortadoğu ve

¹⁵³ Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.**, ss. 65-66.

¹⁵⁴ **a.g.e.**, ss. 65-66.

¹⁵⁵ s. 69.

¹⁵⁶ s. 72.

¹⁵⁷ s. 117.

Hazar bölgesini içine alan bölge olarak boyutlandırmaktadır. Sınırları çizilmiş bu coğrafi alanın yanı sıra Avrasya ana kıtasını kuşatan stratejik yarımada kuşağının en önemli halkası olan ve Doğu – Batı doğrultusuna sahip Anadolu ise, bu jeopolitiği tamamlayan en önemli parçadır.¹⁵⁸

Türkiye'nin geleceğe dönük dış politika stratejilerinde önemli yer tutan güç merkezleri ile ilişkilerin tek seçenekli olmaktan çıkarılması, çok seçenekli ilişkiler ağının oluşturulması ve siyasi, kültürel ile ekonomik zeminde yürütülen ilişkilerin uzun vadeli bir yapıya büründürüldüğü bir hinterland oluşturulmasının gereğine işaret eden Ahmet Davutoğlu, bunu gerçekleştirmenin üç jeopolitik etki alanının kurulmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur.

Bu üç jeopolitik etki alanı;

- Yakın kara havzası: Balkanlar – Ortadoğu – Kafkaslar

- Yakın deniz havzası: Karadeniz – Adriyatik – Doğu Akdeniz – Kızıldeniz – Körfez – Hazar Denizi

- Yakın kara havzası: Avrupa – Kuzey Afrika – Güney Asya – Orta ve Doğu Asya, şeklinde sistematize edilmiştir.¹⁵⁹

Türkiye'nin coğrafi etki alanının sınırlarını belirleyen bir diğer önemli jeopolitikçi yazarımız Ramazan Özey de kabaca benzer bir etki sınırları oluşturmuştur. Buna göre Anadolu'yu dış tehditlere karşı bir kale şeklinde tanımlayan Özey'e göre; Anadolu kalesinin Asya'ya açılan burcu Malazgirt, Avrupa'ya açılan burcu ise İstanbul'dur. Anadolu yarımadasını çevreleyen Balkan yarımadası, Kafkaslar, İran, Arabistan ve Kuzeydoğu Afrika, Dünya Kalesi'ni sarmalayan iç kuşağı meydana getirir. Dış çember iç çemberi oluşturan sınırların dışındaki devasa alandır, yani Dünya Adası'nı oluşturan büyük küttedir.¹⁶⁰

Ramazan Özey, Halford J. Macinder'den esinlenerek Türkiye jeopolitiği ile ilgili düşüncelerini şu şekilde sistemleştirir:

¹⁵⁸ S. 116.

¹⁵⁹ S. 118.

¹⁶⁰ Bilal Karabulut, **a.g.e.**, s. 99.

Dünya Kalesi'ni (Anadolu'yu) elinde bulunduran bir millet, İç Çembere (Balkanlar ve Ortadoğu) hükmeder. İç Çember'e hükmeden bir millet ise, Dış Çembere yani Dünyaya hakim olur.¹⁶¹

Türkiye jeopolitiği'nin sınırlarını belirginleştirmeye ve Türkiye'nin bölgesinde etki gücünü yaymaya dönük jeostratejinin, Ahmet Davutoğlu ve Ramazan Özey tarafından belki de ilk kez ağırlık verilerek ortaya konulması Türk dış politikasının geleceği açısından olumlu olsa da, söz konusu bu teorik çalışmaların beraberinde ciddi boşluklar ve soru işaretleri barındırdığı açıktır. Burada esas öne çıkan sorun, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında olan bu sahalarda Türkiye'nin tekrar siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel çok boyutlu nüfuzunu yaymasının önündeki engelleri ne şekilde aşacağıdır. Bölgesel ve küresel ölçekli diğer güçlerin buna ne denli olanak vereceği ya da Türkiye'nin bu bölgesel ve küresel güçleri siyaseten ve iktisaden ne derece ekarte edebileceği yanıt bulması gereken temel sorulardır.

Söz gelimi, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerine dönük Türkiye'nin çok boyutlu yayılma göstermesinin önünde çok ciddi zorluklar bulunmaktadır. Başta Rusya olmak üzere Çin'in ve hatta İran'ın oldukça güçlü etkilerinin olduğu bu bölgelerde salt etnik akrabalık ve kültürel özgeçmişin ön plana çıkarılarak Türkiye'nin söz konusu bölgelere yayılmasını sağlamak pek gerçekçi görünmemektedir. Keza aynı durum Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika için de geçerlidir.

Bütün bunlardan önemlisi halı hazırda Türkiye'nin çözüme iradesini gösteremediği iç ve dış siyasi boyutlarıyla bir Kürt Sorunu, tüm canlılığıyla sorun olma vasfını korumaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye için yüksek güvenlikli niteliğe haiz olmuş Kürt Sorunu'nu içte çözememiş Türkiye, bölgesindeki diğer Kürt kütlelerinin gittikçe özerkleşen hatta devletleşme emareleri gösteren faaliyetlerini dahi kontrol etmekte zorlanmışken; bu faaliyetlere karşı klasik güvenlikçi reflexler sergilemesini çok realist bir tutum olarak görmek mümkün değildir. Bu şartlar altında ve mevcut politikaları uygulama ısrarında olan bir Türkiye'nin, Davutoğlu tarafından sınırlarının belirlendiği yakın kara ve deniz havzalarına dönük etkin bir yayılma sergilemesi en azından yakın vadede olası görünmemektedir.

¹⁶¹ s. 100.

Buna rağmen jeopolitik, strateji ve jeostrateji disiplinleriyle oldukça geç tanışan ülke siyasi ve akademik çevrelerinde oluşan bu boşluğu doldurmak adına Ahmet Davutoğlu, Ramazan Özay, Suat İlhan gibi siyaset adamları ile akademisyenlerin çalışmaları, başlangıç olması açısından önemlidir.

Unutulmaması gereken husus, Avrupa ve Amerika'dan müteşekkil Batı'nın uzun tarihi süreçte dünya üzerindeki siyasi, askeri ve iktisadi hegemonyasının bu denli etkin ve uzun vadeli olmasında jeopolitikçilerin ve stratejistlerin kuramsal çalışmalarının büyük katkılarının olduğudur.

Sözelimi, Hitler'in Alman yayılmacılığının fikirsel temelinde Houshofer'in; ABD'nin küresel deniz hakimiyetinde Mahan'ın, yeni küresel hegemonyasının temelinde Kissinger ile Brezinski'nin, kültürel hegemonyanın tesisinde Fukuyama ile Huntington'un fikirsel çalışmalarının etkisinin yadsınamayacağı gibi.

2. SINIRLAR ve TARİHSEL BAĞLAMDA KÜRT JEOPOLİTİĞİ ve TÜRK MODERNLEŞMESİ ile ETKİLEŞİMİ

Askeri bir doktrin olarak ortaya çıkmış, strateji ile birlikte özellikle Soğuk Savaş atmosferinde şekillenerek siyasi ve akademik çevrelerde önemli işlevler üstlenmiş jeopolitiğin, tabiatıyla devlet ile özdeşleşmesi yahut özdeşleştirilmesi, kavramın uzun süre anlam genişlemesinin önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir.

Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte bir süre siyasi ve akademik çevrelerden dışlanan jeopolitik, iki kutuplu yapılanmanın ABD lehinde çözülmesiyle mevcut birçok siyasi doktrinin sorgulandığı dönemde, jeopolitik de bu sorgulamalardan nasibini almıştır. Bu sorgulamaların etkisiyle zamanla anlam genişlemesine uğrayarak ve salt siyasi - askeri bir disiplin olmaktan çıkarak daha geniş bir içeriksel ve anlamsal yapıya kavuşmuştur.

Birinci bölümde daha detaylı işlendiği üzere, özellikle yeni dönem jeopolitikçi düşünürlerin geliştirdiği yeni jeopolitik bakış açıları, siyasi ve akademik dünyadan dışlanan kavramın yeniden işlevsellik kazanmasını getirmiş, bu durum jeopolitiğin geri dönüşü olarak değerlendirilmiştir.

Dugin'in '*Rus Jeopolitiği*'nde, Huntington'un '*Medeniyetler Çatışması*'nda, Fukuyama'nın '*Tarihin Sonu*' tezinde anlamı bulan bu çok taraflı jeopolitik çözümlenmeleri; siyasi ve askeri boyutlarının yanı sıra hatta onlardan daha fazla iktisadi, kültürel, teknolojik boyutlarla zenginleştirilmesi yoluyla jeopolitiğin anlam genişlemesine uğraması, kuramın içine hapsedildiği dar çerçeveden çıkması adına olumlu bir gelişme olmuştur.

Bu vesileyle jeopolitiğin ve başlangıcında salt askeri bir doktrin olarak ortaya çıkan stratejinin devletle ilişkilendirilmesi geleneği, önemli oranda geri planda bırakılmıştır. Artık jeopolitik de strateji de devletlerin yanı sıra devletleşme aşamasına geçememiş halkların; yine devlet dışı siyasi, iktisadi örgütlerin istifade ettiği, kendilerince anlamlandırabildiği esnek bir anlamsal yapıya kavuşmuştur.

John Agnew, Gearoid Tuathail, Simon Dalby gibi eleştirel jeopolitiğin önde gelen düşünürleri de kavramın yalnızca devletlerin güç ilişkilerini ele alan bir disiplin olmadığını; bunun yerine coğrafi mekan da göz önünde bulundurularak siyasi ve sosyal kurumların etkileşiminde ön plana çıkan bilgi, güç, iletişim gibi unsurlardan etkilenen ve entelektüel alanla ilgili bir zemin olarak ele alınması gerektiğini dile getirmişlerdir.¹⁶²

Yukarıda isimleri anılan ve jeopolitiği çok geniş anlamsal içeriklerle zenginleştiren düşünürlerin görüşleri ışığında modern zamanlarda devlet aşamasına geçememiş olsa dahi Kürtlerin, köklü tarihi ve kültürel birikimlerinin yanı sıra yürüttükleri siyasi faaliyetleri nedeniyle söz konusu kavram dahilinde değerlendirilmeleri de pekala mümkündür.

Modern anlamda devlet kuramamış olsa dahi Kürtler; Ortadoğu'da sahip oldukları köklü tarihi geçmişleri ve bu tarihsel süreç içerisinde bölgede teşekkül etmiş imparatorlukların ve ardılı durumundaki ulus-devletlerin siyasi, iktisadi, kültürel hayatlarında önemli işlevler üstlenmiş olmaları nedeniyle; Ortadoğu coğrafyasının istikrarında yahut istikrarsızlığında her zaman önemli bir kilit taşı rolünü oynamışlardır.

Sözgelimi, Osmanlı ile en büyük rakibi doğudaki Sasani Devleti arasında bölünen Kürtler, bu bölünmenin travmasını atlatmadan, Ortadoğu'da Osmanlı mirası üzerinde kurulan ulus – devletler eliyle yeni ve daha büyük bir travma içine girdiler. Nitekim bu yeni durumla Kürtler; Rusya, İran, Irak, Suriye ve Türkiye arasında beşe bölündü. İran Kürtleri haricinde, diğer bölge Kürtleri arasındaki akrabalık ve soy bağı bir yana, gerçekleşen yoğun ekonomik ve kültürel ilişki, sınırların soğuk ve ayırıcı engeline takıldı.

Kürtlerin yaşadığı travma salt bununla da sınırlı değil elbette. Yerleşik unsur olmaları hasebiyle, yaşadıkları coğrafyada önemli hanedanlıklar ve beylikler kuran Kürtler, resmi tarihin yıllarca iddia ettiğinin aksine önemli siyasi ve kültürel faaliyetlerde buldukları halde; ne siyasi düzlemde ne iktisadi düzlemde ne de kültürel düzlemde karşılık bulamadılar. Aksine Ortadoğu'da teşekkül etmiş devletlere hakim olan otoriter, baskıcı yönetimlerin çok boyutlu sindirme, asimilasyon, tehcir politikalarının hedefi haline geldiler. Bu politikalara karşı seslerini her yükselttiklerinde ise ya anarşizmle

¹⁶² Bilal Karabulut, **a.g.e.**, s. 83.

suçlandılar ya da dış güçlerin piyonu olmakla. Hatta kimi zaman Kürtlere dönük bu söylemler, aynı anda, her seferinde yenilerek tedavüle konuldu.

Oysa her dönemin kendine has sosyo-politik şartları olduğu gibi her coğrafyanın değişen şartları ve beraberinde getirdiği jeopolitik özellikleri vardır. XXI. yüzyılı yaşadığımız şimdiki zaman dilimi itibariyle, uzun yüzyıllar dünyaya hakim olmuş ulus-devlet formlarında ciddi krizler ortaya çıktığı gibi, Ortadoğu'nun jeopolitik yapısında da ciddi değişimler gerçekleşmektedir. Kürtler ise Ortadoğu coğrafyasındaki köklü medeniyet algılarının da etkisiyle her geçen gün bütünleşmek adına büyük çabalar sarf etmekte, giderek daha büyük toplumsal motivasyona sahip olmaktadır. Bölgede kendilerinin de önemli bir aktör olduklarını hatırlatırcasına siyasi alanda daha fazla ön plana çıkmaktadırlar.

Neredeyse 90 yıllık bir zaman diliminde sürekli bir sorun olarak anılmasına neden olan Kürt realitesinin, Türkiye'nin dış politikasına ne şekilde ve hangi boyutlarda etkileri olduğuna dair çıkarsamalarda bulunmak; öncelikle Kürt Jeopolitiği'nin tarih ve mekan ilişkisi bağlamında kısa bir tarihsel sürecine bakılması, bu tarihsel süreç içerisinde bilhassa cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye'nin Kürt realitesi karşısındaki tutumunun irdelenmesiyle mümkün olacaktır.

2.1. Etnik Köken ve Sınırlar Bağlamında Kürt Jeopolitiği

Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar, yeryüzü haritasında 'Türkiye' adını taşıyan bir toprak parçası yoktu, olmamıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin üstünde inşa edildiği toprakların tarihsel adı; Anadolu, Trakya ve Kürdistan'dı.¹⁶³

Ahmet Kahraman'a ait olan bu tespit, Kürt realitesinin iki önemli boyutunu ortaya koymaktadır. Bunlardan biri, bu topraklar üzerindeki köklü tarihi geçmişe sahip olmaları gerçeği, diğeri ise mevcut topraklar üzerindeki köklü tarihi geçmişleri ile paradoks halinde bulunan mevcut sosyo – politik durumlarıdır.

¹⁶³ Ahmet Kahraman, **Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil**, İstanbul: Evrensel Basın Yayın, 2011, 3., b., s. 17.

2.1.1. Tarihsel Bağlamda Kürdistan

Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandıran I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Osmanlı ile İran arasında bölünen Kürtlerin çoğunluğu, Osmanlı egemenliğinde kalmış; Bitlis, Dersim (Tunceli), Diyarbakır, Mamuret-ül Aziz (Elazığ), Hakkari, Musul, Van ve Urmiye Gölü'nün batısından İran'ın Kuzistan bölgesine kadar ki geniş alanlar büyük oranda Kürtlerden oluşmaktaydı.¹⁶⁴

Günümüzde ise Kürtler, Osmanlı mirası üzerine kurulan altı ulus – devlet arasında bölünmüş durumdadır. Çoğunluğu Türkiye sınırları içinde olmasının yanı sıra, önemli bir kısmı İran, Irak ve Suriye sınırları içinde kalan Kürtlerin, bir kısmı da Ermenistan ve Azerbaycan sınırları içinde kalmıştır.¹⁶⁵

Kürt nüfusunun Ortadoğu'daki ulus-devletler arasında bölünmesi bir yana Kürdistan teriminin ise tarihte ilk kez Selçuklu Devleti Sultanı Sancar tarafından merkezi bugünkü İran'ın Hemedan kentine yakın Bahar kenti olan '*Kürdistan Eyaleti*' için kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Kürdistan adı, coğrafi bir terim olarak Kanuni Sultan Süleyman'a ait 1525 ile 1553 tarihli fermanlarında da kullanılmıştır. Yine I. Ahmet'e ait 1604 tarihli fermanında '*Umum Kürdistan*' terimi kullanılmıştır. Osmanlı idaresinde bir yönetim birimi olarak '*Kürdistan Eyaleti*'ni ise Sadrazam Mustafa Reşit Paşa 1847'de kurmuştur.¹⁶⁶

13 Aralık 1847 tarihli Takvim-i Vekayi'de, Diyarbekir eyaleti ile Van, Muş, Hakkari sancaklarının yanı sıra Cizre, Botan ve Mardin kazalarını içine alan Kürdistan adlı yeni bir eyaletin teşkil edildiği haberi yer alması bir yana, Osmanlı'nın böyle bir idari düzenlemeye gitme nedeni, daha çok merkezileşme faaliyetleri doğrultusunda Kürt beylikleri nezdinde oluşan huzursuzluğun yol açtığı isyanlardır.¹⁶⁷

XIX. yüzyıla tekabül eden II. Mahmut döneminde merkezi yapıyı güçlendirmek amacıyla hızla merkezileşme faaliyetlerine girişen Osmanlı yönetimi, bu yolla bir yandan idari sistemini modernize etmeyi planlarken diğer yandan merkezi yönetime gevşek bağla bağlı Kürdistan gibi özel statüye sahip bölgelerin siyasi ve iktisadi gücünü

¹⁶⁴ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi** (çev. Ahmet Fethi), 6.b. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 78.

¹⁶⁵ a.g.e., s. 25.

¹⁶⁶ Ayşe Hür, "Osmanlı'dan Bugüne Kürtler ve Devlet", **Taraf Gazetesi**, 19.10.2008 – 25.10.2008.

¹⁶⁷ Sezen Bilir ve Alişan Akpınar, "Kürdistan Eyaletinin Kuruluşu", **Kürt Tarihi Dergisi**, S. 3 (Ekim – Kasım 2012), s. 21.

kısmı yoluna gitmiştir. İlk 1826'da Anadolu eyaletinin dörde bölünmesiyle başlayan süreç, Kürt bölgelerine yayıldıkça ciddi huzursuzluklar baş göstermiştir. Hatta bu merkezileşme faaliyetleri neticesinde 1826-1847 yılları arasında birçok isyan baş göstermiş, Bedirhan Bey İsyanı ise bunların en önemlisi olmuştur. Bu isyanı bastırmayı başaran Osmanlı yönetimi ise resmi olarak Kürdistan eyaletini kurma yoluna gitmiştir.¹⁶⁸

Kürdistan'ı bizzat gezip görerek, en kapsamlı şekilde anlatan gezgin – yazar ise tanınmış seyyah, Evliya Çelebi'dir.¹⁶⁹ Kaleme aldığı 10 ciltlik '*Seyahatname*' adlı eserinde Kürdistan'ı anlatırken sınırlarını şu şekilde çizmektedir:

Kürdistan; Van, Hakkari, Erzurum, Diyarbakir, Cizire, Ciziri İbn Ömer, İmadiye, Musul (Kerkük de bu vilayete bağlıydı), Şarezor ve Ardelan'dan oluşmaktadır.¹⁷⁰

Esasen Kürdistan terimi salt Osmanlı idarecileri tarafından kullanılmamış, milli mücadele döneminde bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından da birçok kez kullanılmıştır. Örneğin Milli Mücadele'nin başlarında Kürt aşiret reislerine çektiği telgraflarda, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'e yazdığı mektuplarda, yine bazı Meclis konuşmalarında '*Kürdistan*' terimini kullandığı, Birinci Meclis'in Doğu'dan gelen üyelerine Kürdistan milletvekili şeklinde hitap ettiği bilinmektedir.¹⁷¹

Kürtlerle ve Kürt yerleşim yerleriyle ilgili ilk kapsamlı bilgiyi veren ise dönemin ünlü gezginci ve tarihçisi Mesudi¹⁷² olmuştur. '*Mucur*' adlı eserinde Mesudi, Kürt aşiretleri bir bir saydığı gibi Kürtlerin yerleşim alanlarını da şu şekilde sıralamıştır;

Fars, Kirman, Sicistan, Horasan'da Rumumular, İsfahan, Cibal (özellikle Mah Kufe, Mah Basra, Mah Sabazan, Hamedan, Şahrizur ve ona bağlı olan

¹⁶⁸ Sezen Bilir ve Alişan Akpınar, **a.g.m.**, s. 20.

¹⁶⁹ Ayşe Hür, **a.g.m.**, s. 2.

¹⁷⁰ Hekimoğlu Süleyman Özcan, **Kürt Tarihi Aşiretler ve İsyanlar** (ed. Zeynep Yıldız), 3. b., İstanbul: Akis Kitap, 2009, s. 69.

¹⁷¹ Ayşe Hür, **a.g.m.**, ss. 2–3.

¹⁷² el-Mesûdî veya tam künyesiyle Ebu el-Hasan Ali bin el-Hüseyn bin Ali el-Mesûdî (d. 896 - ö. 956); Irak, Bağdat doğumlu Arap tarihçi, coğrafyacı ve gezgin. "Arapların Herodotu" olarak da tanınan el-Mesûdî dünya tarihini konu eden eseri *Murûc ez-Zeheb ve Ma'âdin el-Cevâhir* (Altın Bozkırlar ve Cevher Madenleri) ile tanınır. Bu eseriyle birlikte tarih ile coğrafyayı geniş çaplı ve ayrıntılı bir biçimde birleştiren ve aynı eserde sunan ilk Arap olmuştur. (Kaynak: Vikipedi, 'El Mesudi')

Darabad ve Şamgan (Zimkan), Baylakan, Bab al Sugur (Kilikya tarafındaki kale hattı), Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın bazı bölgeleri.¹⁷³

Mesudi; Kürtlerin, yaklaşık üç yüz kavme (aşirete) bölündüğünü, dağlardan başka yerde yerleşmediklerini ve çoğunlukla Fars (Pers) topraklarında (Persliler'in Irak'ında, Musul ve Erbil'i kapsayan Cebel (dağ) bölgesinde yaşadıkları bilgisini vermiştir. Mesudiye göre, Kürtlerin içinde Hristiyanlığa ve Yahudiliğe inananlar da vardır.¹⁷⁴

Prof. Dr. William F. Tucker, Robert Olson'un eserine yazdığı önsözde uzun tarihsel bağlamda Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyanın sınırlarını şu şekilde çizmiştir: Doğu Anadolu, Kuzeydoğu Suriye, Kuzey Irak, Kuzeybatı İran ve Sovyet Ermenistan'ın güney ve güneydoğu topraklarıdır.¹⁷⁵

Ortaçağ'dan Modern Çağ'a Alevilik adlı eserinde Kızılbaz Kürtlerin Horasan ilişkisi üzerinde duran Mehmet Bayrak, bilimsel literatürde İran'ın kuzeydoğusundaki Horasan eyaletinin tarihte 7 Kürt ana yerleşim biriminden biri olduğu hatırlatmasında bulunurken; tarihsel bağlamda söz konusu bu yerleşim birimlerini şu şekilde sıralamıştır:

- Batı Kürdistan: Dersim – Dohuk şeridinin batı yakası.
- Kuzey Kürdistan: Erzurum – Revanduz çizgisinin doğusu.
- Orta Kürdistan: Musul – Kerkük bölgesi.
- Doğu Kürdistan: Mahabat – Sanadaj bölgesi.
- Güney Kürdistan: Kirmanşah bölgesi.
- Orta Anadolu: Ankara ve çevre iller.
- Horasan: Bujnurd, Şirvan, Quchan, Dangaz ve Radkan illeri. Bayrak ayrıca günümüzde Horasan bölgesinde bir milyona yakın Kürt'ün yaşadığını da sözlerine

¹⁷³ Viladimir Minorsky, "Kürtler" **Kürt Milliyetçiliği** içinde (çev. Necla Ülkü Kuglin), 1.b., İstanbul: Kitap Yeyinevi, 2008, s. 20.

¹⁷⁴ Şerafeddin Han, **Şerefname I/I – Kürt Ulusunun Tarihi -, C. I** (çev. Vedii İlmen), geniş. 2. b., İstanbul: Yaba Yayınları, 2009, s. 29.

¹⁷⁵ William F. Tucker, "Kürt Milliyetçiliği – 1925 –'ne önsöz" **Kürt Milliyetçiliği** içinde, s. 327.

eklemektedir.¹⁷⁶ Fakat burada belirtilmesi gereken bir husus da, Bayrak tarafından kategorilendirilen Kürt coğrafyası içinde Orta Anadolu'nun gerçekte coğrafi manada tarihi Kürdistan sınırlarının dışında yer aldığıdır. Koçgiri Konfederasyonu'nu oluşturan Orta Anadolu'nun doğuya bakan kısımları olan ve Kızılbaşların yoğun olarak yaşadığı bölgeler, Safevi yayılmasının da etkisiyle sonraları bu bölgelere doğru yayılma gösteren Kürt Alevilerin yaşam alanları haline gelmiştir. Ayrıca özellikle İttihat Terakki ile Cumhuriyet dönemlerinde uygulanan tehcir politikalarıyla Orta Anadolu'da o tarihlerden bugünlere ciddi oranda bir Kürt nüfusunun barınmış olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Kürt coğrafyasının sınırlarını en belirgin ve sistematik şekilde çizenlerden biri de ünlü bir Kürt uzmanı olan Prof. Dr. Thomas Bois'tir. Bois, köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Kürtlerin yaşam alanlarının sınırlarını şu şekilde çizmektedir:

-Türkiye coğrafyası dikkate alındığında, Kuzeydoğu'da Erzincan, Erzurum ve Kars; ortada Elazığ, Bingöl, Muş, Karaköse (Ağrı); Adıyaman, Diyarbakır, Siirt, Bitlis ve Van; son olarak Urfa, Mardin ve Culemerg (Hakkari) gibi güney illeridir.

-İran Kürtlerinin yaşam alanları ise, ülkenin kuzeybatısından başlar, Batı Azerbaycan eyaletlerinde Urmiye Gölü'nün kuzeyindeki Maku, Kotur, Şahpur ve güneyindeki Mehabad nahiyeleri, başkenti Şino ya da Sanandaş olan ve Kürdistan eyaleti olarak bilinen Erdelan'da Bukan, Serdeşt, Bana, Bicar, Merivvan ve Hayraman nahiyeleri; Kirmanşah eyaletindeyse Kasr-ı Şirin. Bunların yanı sıra Horasan'daki Bucnurd'da ve Fars ile Kirman'da da birbirlerinden ayrı Kürt toplulukları yaşamaktadır.

-Irak'ta ülkenin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde yani Duhok vilayeti başta olmak üzere, Zaho, Mazuri Cer, Amadiye nahilerinde yaşarlar. Yine halkı Yezidi olan ve Musul'un batısında Suriye sınırında olan Sincar ile Süleymaniye de tamamen Kürt'tür. Bunların yanı sıra Kerkük ile İran Kürtleriyle komşu Diyala'daki Hanekin ve Mandali nahiyelerinde de çoğunluğu Kürtler oluşturmaktadır. Ayrıca Musul ve Bağdat'ta da ciddi bir Kürt nüfusu bulunmaktadır.

¹⁷⁶ Mehmet Bayrak, **Ortaçağ'dan Modern Çağ'a Alevilik**, Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1. b., 2004, s. 199.

-Suriye’de ise Kürtler, ülkenin kuzeyinde üç ayrı kuşakta yerleşmişlerdir. Ra’s al-Ayn, Darbisiyya, Amuda, Kamışlı, Andivar ve Derik’in yanı sıra Suriye’nin en büyük şehirleri olan Şam, Halep ve Hama’da da önemli Kürt nüfusu bulunmaktadır.

-Sovyet Kafkasya’sında da az sayıda Kürt nüfusu bulunmaktadır. Bunlar Ermenistan Cumhuriyeti’nde Aparan, Basargeçar, Huktemberia, Talin ve Eçmiadzin yörelerinin 35 köyünde; Azerbaycan Cumhuriyeti’nde ise Kelbecer, Laçın ve Kubatlı yörelerinin 25 köyünde yerleşiktirler. Yine Bakü, Erivan ve Gürcistan’ın Tiflis kentinde kalabalık Kürt nüfusları bulunmaktadır.¹⁷⁷

1543 – 1604 tarihleri arasında yaşamış ünlü Kürt tarihçisi Şerafeddin Han’ın kaleme aldığı ve ilk Kürt tarihi niteliğine sahip *Şerefname*’nin ilk cildinde Kürtlerin kökeni ve yayıldıkları alanlar, oldukça detaylı şekilde ele alınmıştır. Eyaletlerden oluşan Osmanlı Kürdistanı, Şerafeddin Han’a göre Şehrezul, Diyarbekir, Van, Erzurum ve Bağdat’ın kuzey kısımlarını kapsamaktaydı. Osmanlı Kürdistan’ına bağlı bu eyaletlerden kısaca bahsedecek olursak;¹⁷⁸

-Şehrezul Eyaleti: Osmanlı kanunlarına göre bir eyalet olan ve Kürdistan’ın yönetiminde olan bu bölge, Pers (İran) sınırında yer alan ve nüfusunu büyük oranda Gorani Kürtlerin oluşturduğu bir bölgeydi. Büyük Soran aşiretinin yaşam alanı olan bu bölge, uzun tarihi süreçte Kürt beylerin ve bilhassa Erdelen Emirlerinin egemenliği altında kalmıştır.

Bağdat ve Musul eyaletleri ile Amadya ve Hakkari beyliklerinin yanı sıra Azerbaycan ve Irakı Acem ile sınırları olan bu eyalet; aralarında Erbil, Şehrizur ve Kerkük livalarının bulunduğu 32 sancaktan oluşmaktaydı.¹⁷⁹

-Diyarbakir Eyaleti: Dicle Nehri’nin iki yakasına kurulan bu eyalet, doğuda Van, kuzeyde Erzurum, batıda Sivas paşalığı ve güneyde Rakka, Musul ile sınır halindeydi.

19 sancak ve beş bağımsız beyliğe bölünmüş olan bu eyalet, sancaklardan sekizinin ömür boyu azledilemez Kürt beyliklerinin egemenliğinde bulunuyordu. Diyarbakir Eyaleti’ni oluşturan sancakların önde gelenleri şunlardı; Argni, Akça-kala, Amid (ya da

¹⁷⁷ Thomas Bois, “Kürtler ve Yurtları” **Kürt Milliyetçiliği** içinde, ss. 83–84.

¹⁷⁸ Şerafeddin Han, **a.g.e., C. I**, ss. 121–122.

¹⁷⁹ **a.g.e. C. I**, ss. 121–123.

Amed), Çemişkezek, Hasankeyf, Habur, Harput, Siirt, Sincar, Siverek, Mafarekin, Mazgerd, Nusaybin.¹⁸⁰

-Van Eyaleti: Osmanlı ile Sasani devletlerinin sınırında bulunan bu eyalet; 13 sancak ve has statüsünde bir beylikten (Hakkari Beyliği) oluşuyordu. Bu sancaklar; Van, Adilcevaz, Erciş, Muş, Bargiri, Gargar, Kisani ya da Kesani, Ispaberd, Agakis, Beni Kotur, Bayezid Şatosu, Berda ve Ocak.¹⁸¹

-Erzurum Eyaleti: Doğu'da Erivan ve Kars eyaletleriyle, kuzeyde Trabzon Eyaleti'yle ve Gürcistan'la, batıda Sivas ve güneyde Diyarbakır ve Van eyaletleriyle sınır halindedir.

14 sancaktan oluşan Erzurum Eyaleti; Erzurum, İspir, Pasin, Tortum, Hınıs, Kara Hisari Şarki, Kızevcan, Mamrevan, Keyfe, Mecengerd, Melaz-gird, Tekman, Alaş-gird, Bayezid.¹⁸²

-Musul Eyaleti: Doğusunda Şehrizar, güneyinde Sevad-i Irak, kuzeyinde Diyarbakır ve batısında Roha (Urfa)'nın yer aldığı Musul Eyaleti, 6 sancağa bölünmüştü. Bu sancaklar; Musul, Eski Musul, Bacvanlı, Tekrit (Tikrit), Haruniye, Yezidi olan Kara Dasini'dir.¹⁸³

-Urfa Eyaleti: Doğuda Musul, güneyde Sincar Çölü, batıda Fırat ve kuzeyde Diyarbakır ile sınırı olan eyalet, 12 sancaktan oluşmaktaydı.¹⁸⁴

Bu eyaletlerin yanı sıra Bağdat Eyaleti sınırları dahilinde bulunan Amadya Beyliği¹⁸⁵, Maraş Eyaletinde (Rişevan, Reşi, Ofacıklı, Bakraşlı ve Behesni kabileleri Kürtlerden oluşmaktaydı) ve eyalete bağlı bilhassa Malatya'nın nüfusunun büyük bölümü¹⁸⁶ Kürtlerden oluşmakta; Halep Eyaleti'nde önemli oranda Kürt nüfus (Halep Kürtleri, Yezidilik ve Sünni İslam inancındaydı) bulunmaktaydı.¹⁸⁷

¹⁸⁰ s. 132–133.

¹⁸¹ s. 150.

¹⁸² s. 167.

¹⁸³ ss. 197–198.

¹⁸⁴ s. 206.

¹⁸⁵ ss. 187–188.

¹⁸⁶ s. 220.

¹⁸⁷ s. 232.

Şerefname adlı eserinin birinci cildinde Loristan olarak da anılan İran Kürdistan'ına yer veren Şerafeddin Han, eserinin birinci cildinin son bölümünde Pers Hükümdarı Kurus'tan Hosnevilere Hanedanı'na kadar Loristan'a hükmeden değişik güçlerin tarihçesini de vermektedir.

Kürdistan coğrafyasının sınırları geçmişte birçok gezgin, tarihçi ve coğrafyacının dikkatini çekmiş ve eserlerinde buna yer verilmiştir. Keza, dönemin ünlü gezgincilerden olan Katip Çelebi, ünlü eseri Cihannüma'sının 450. sayfasında Kürdistan sınırlarını şu şekilde çizmiştir:

Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarının bir kısmı ve İran Şahının vilayetleri ocaklık. (soydan gelen) ve hükümet adı altında bilinmektedir. İkisinin toplamı Kürdistan'ı meydana getirir. Bu ülkelerin dağları, sınır olan Fars ve Kerman dağlarından, Van ve Erzurum dağlarına kadar gider. Orada tekrar birleşirler. Her zaman karla kaplı yüksek bir sıra takip ederler. Birçok yerde büyük ırmakların kaynağını oluştururlar ve güzel manzaralar meydana getirirler. İran Kürdistanı on sekiz vilayete ayrılır. İklimi ılımandır...¹⁸⁸

2.1.2. Köken Olarak Kürtler

Kürtlerin kökenleriyle ilgili oldukça çelişik bilgiler mevcuttur; fakat bilimsel kaynakların hemfikir olduğu bazı noktalar da bulunmaktadır.

Bunların başında Ortadoğu'nun yahut daha öncesindeki ismiyle Yukarı Mezopotamya'nın kadim bir unsuru olduğu, gerek kimlikleriyle gerekse de ırki yapılarıyla kendine has bir ırk oldukları gerçeğidir. Buna rağmen Kürt coğrafyasının en belirgin yanının da oldukça zengin bir kültürel yapıya sahip olmasıdır. Yine ırki bağlamda - örneğin kuzey Kürtleri ile güney Kürtlerinin - bazı farklılıklar gösterebildiğidir.

Kürtlerle ilgili araştırmalarıyla tanınan Rus kökenli ünlü doğu bilimci Minorsky, Kürtlerin tarihin ilk dönemlerinde doğudan batıya doğru yayılma ihtimaline dayanarak, Kürtlerin Yukarı Mezopotamya'ya yerleşmelerinden önce, bu bölgede adları kendilerine benzeyen Kardular ile yaşamış olduğunu ve bunların zamanla Kürtlerle karışmış

¹⁸⁸ a.g.e., s. 189.

oldukları ihtimali üzerinde durur. Yine M.Ö. 2000 tarihli iki Sümer tabletinde, bir Kar-da-ka ülke adına rastlandığını, bu ülkenin Van Gölü'nün güneyinde gösterilen '*Su halkının*' yanında bulunduğunu, sözlerine ekler.¹⁸⁹

Minorsky, Kürtlerin kökenleriyle ilgili birçok kaynakta geçen ve Batı'da oldukça tutulan bir kaynak olan tarihçi Xenophon'un Onbinlerin Dönüşü (M.Ö. 401 – 400) adlı esere de atıfta bulunur. Nitekim bu eser de Kar-da-ka'nın tanınmasında önemli rol oynamıştır. Eserde Kar-da-ka ülkesi, Kentrites (Bohtan) ırmağının doğusunda bulunuyordu. Bundan sonra bu ad, Dicle ırmağının solunda, Cudi Dağı yakınındaki bölgeye verildiği ve Xenophon'un klasikleşmiş eserinde de bu adın Korduene şeklini almış olduğu anlaşılmaktadır. Aramiler de bu bölgeye Beth-Kardu ve günümüzdeki Cizre (günümüzde Şırnak'ın ilçesi) kasabasına da Kardu Gazaritası denildiği, bu ismin Ermenilerde Kordud, Araplar'da ise Bakarda (Kardai) adını aldığı, bilgisi verilmektedir.¹⁹⁰

Bu bilgileri verdikten sonra Minorsky, ister Samilere, ister yerli halklara bağlansın eski Karduların topraklarının Kürtlerin tarihi yerleşim alanları olduğunu, bu nedenle Karduların Kürtlerle aynı kökene ait oldukları sonucunun ortaya çıktığını ve bu görüşün XX. yy. başlarına kadar kabul gördüğünü belirtmektedir. Nitekim M. Hartmann, Nöldeke ve Weissbach gibi araştırmacılar dil açısından Kurd ile Kardu şekillerinin ayrılması gerektiğini ileri sürmüşlerse de, aynı araştırmacılar Strabo gibi klasik yazarlar tarafından ileri sürülen Media ve Persia'da ki Cyrtii (Kurtoioi) olarak varlıkları ortaya çıkarılan kavmin Kürtler olabileceğini de ileri sürmekten geri durmamışlardır. Kaldı ki bu ihtimal, Fars bölgesinde Sasaniler döneminden beri yaşadıkları söylenen birçok Kürt aşiretinin varlığıyla da doğrulanmış oluyor.¹⁹¹

'*Kürt*' isminin kaynağının tarihsel olarak çok eskilere dayandığını ileri süren Hekimoğlu Süleyman Özcan, bazı araştırmacılara dayandırarak terimin temelinde Kur kelimesi olması nedeniyle, Sümer kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Özcan'a göre Sümerce'de *Kur*, dağ demektir, *-ti* eki ise aidiyeti ifade eder. Böylece *Kurti* kelimesi dağın halkı, dağlı halk anlamlarına gelip, Sümerlerce Kürtlerin ataları için söylenmiş

¹⁸⁹ Viladimir Minorsky, **a.g.m.**, s. 11.

¹⁹⁰ **a.g.m.**, ss. 11–12.

¹⁹¹ ss. 13–14.

olabilir. Ayrıca Sümercedeki Kurti adı, Greklere de 2200 yıl önce Kurdiene (Kürt memleketi) diye geçtiği bilgisini vermektedir.¹⁹²

Bu bilginin yanı sıra Özcan, G. R. Driver'e atıfta bulunarak, Asurlulardan kalan bir tablette bugün 'Kurti' veya 'Qurtie' diye okunan bir kavim adına rastlandığını; Dr. Driver'in bu bölgenin Bitlis yöresini kapsamış olabileceğini, yine Asur tabletlerinde Kurtiler için 'Dağların Cini / Efendisi' denildiği, bilgisine de yer vermiştir.¹⁹³

Williem F. Tucker, Kürtlerin erken dönem tarihleri hakkında bilimsel bilgi edinmek henüz olası değilse de en azından Medler döneminden beri, Kürtlerin Kürdistan'da kaynaşmış ve toplu şekilde yaşamakta olduklarının kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Dolayısıyla Toros ve Zagros'taki dağlık alanlarda ve vadilerde yaşayan Kürtler, çeşitli kavimlerin hakimiyet mücadelelerinden olumsuz etkilense de birçok dönemler özerk ya da yarı bağımsız yaşamayı bilmişlerdir.¹⁹⁴

Bir toplumun etnik kökenini belirleyen kodlardan biri de konuşulan dil ve kültürün yapısı ve kökenidir. Kürtlerin kökenleriyle ilgili farklı yaklaşımlar ortaya konulmuş olursa da dil ve lehçeleriyle ilgili kesin yargılarda bulunmak mümkündür. Buna göre Kürtlerin kullandığı dil olan Kürtçe, İngilizce, Fransızca, Farsça gibi Hint – Avrupa dil ailesi grubundandır. Nitekim bu dilleri konuşabilenlerce bilinen bir gerçek, benzer yahut ortak birçok kelimenin varlığıdır. Bilhassa Farsça ile Kürtçenin birbirine yakınlığı, bazı araştırmacılarca Kürtçe'nin İrani bir dil olarak görülmesine neden olmuşsa da, yakın dönemdeki araştırmalar Kürtçenin Hint – Avrupa dil grubunda kendine has özellikler taşıdığını ortaya koymaktadır.

Kürtçe'nin mensup olduğu dil ailesini şematik olarak en iyi şekilde gösterenlerden biri de Arif Medyalı'dır. Buna göre Hint-Avrupa dilleri ailesinde, Hint kolu kendi içinde Hint – İran dilleri olarak ayrılmaktadır. Hint dilleri içinde Sanskrit, Hindu, Urdu gb alt diller yer alır. İran kolunda Eski İran dilleri içinde Avesta Dili, Med Dili, Eski Farsça gb. diller bulunurken, Yeni İran dilleri içinde Peştuca, Beluca, ve Kürtçe yer almaktadır.¹⁹⁵

¹⁹² Hekimoğlu Süleyman Özcan, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁹³ **a.g.e.**, s. 8.

¹⁹⁴ William F. Tucker, **a.g.m.**, s. 328.

¹⁹⁵ Arif Medyalı, **Antik Kürdistan'da Dinsel Yapılanma Zerdüşt ve Öğretisi**, 2. b., İstanbul: Koral Yayınları, 1991, s. 22.

Sahip oldukları zengin kültürel ve dini birikime sahip Kürtler, anadillerindeki lehçe çeşitliliğiyle de bu zenginliği en somut şekilde ortaya koymuşlardır. Nitekim Türkçülüğün ideologlarından olan Ziya Gökalp, *'Kürt Aşiretleri Hakkındaki Sosyolojik İncelemeler'* adlı çalışmasında, Kürtlerin edebi eserlerini inceledikten sonra Kürtçeyi beş lehçeye ayırarak, bunları şu şekilde sıralamıştır: Kurmanc, Zaza, Soran, Goran ve Lor.¹⁹⁶

2.1.3. Osmanlı Döneminde Kürdistan'da Siyasi Durum

Osmanlı'dan günümüze Türk siyasetinin örgütleniş biçimini merkez – çevre ilişkisi bağlamında değerlendiren Şerif Mardin'e göre bu ilişki, merkezin göz yumduğu bir yerelcilik temeli üzerine şekillenmişti.

İmparatorluğun sınırlarına paralel olarak siyasi hakimiyet alanı genişledikçe Osmanlı idarecileri, karşılaştıkları kurumlarla, yerel törelere, hukuk anlayışlarına yasallık tanıyarak ve etnik, dinsel ve bölgesel unsurlara merkezi olmayan, yerelliğin kendine has niteliklerini tolere ederek yönetme başarısını gösterebildiler.¹⁹⁷

Osmanlı'nın idari yapısının temelde kaza, sancak ve eyaletlerden müteşekkil olduğunu belirten Ahmed Akgündüz de, günümüzün Amerika'sına benzettiği Osmanlı idare sisteminin mutlak bir merkezîyetçilikten uzak bir anlayışa dayandığını ve idaresi altında bulunan bölge ve cemiyetleri, özelliklerini de dikkate alarak farklı idare tarzlarıyla yönettiğini belirtmektedir.¹⁹⁸

Yerel güçlerin ve yönetim felsefelerinin hayat alanı bulduğu böyle bir toplumda bazı unsurlar, diğerlerine göre çok daha özerk bir statüyü elde edebilmişlerdi. Nitekim Bruinessen'e göre Kürt vilayetlerinin Osmanlı İmp.'ndeki idari yapıları, imparatorluğun öteki bölgelerinden ciddi farklılıklar taşımaktaydı.¹⁹⁹ Buna göre çoğu Kürt vilayetleri, merkezden atanmış valiler yerine, kendilerine Osmanlı ünvanları verilmiş hakim Kürt beyleri tarafından geniş bir özerklikle yönetilmekteydi.

¹⁹⁶ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler*, 1. b., Ankara: Komal Yayınları, 1975, s. 48.

¹⁹⁷ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 17. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 40.

¹⁹⁸ Ahmed Akgündüz, "Yavuz Sultan Selim ve Kürtler", *Osmanlı Araştırmaları Vakfı*, (Çevrimiçi) <http://www.osmanli.org.tr/yazi-1-139.html> (Erişim Tarihi: 12.05.2013).

¹⁹⁹ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 127.

Mesut Yeğen ise Osmanlılar tarafından Kürt hanedanlıklarına tanınan bu geniş özerkliğin en önemli nedeninin Osmanlılar ile Sasani İmp. arasında, Osmanlılar lehinde bir tampon rolünü etkili şekilde yerine getirmelerine bağlar. Yeğen bunun karşılığında Kürtlere geniş özerklikler tanındığını, bu durumun XIX. yy.'ın başına kadar sürdüğünü sözlerine ekler.²⁰⁰

XVI. yüzyılda Kürtlerin sosyo-politik durumlarını en iyi yansıtan kaynaklardan biri kuşkusuz *Şerefname*'dir. Tarihçi, yazar ve siyaset adamı olan Şeref Han, 1597 tarihinde kaleme aldığı ve beş bölümden oluşan *Şerefname* eseri bir Kürt aydın tarafından kaleme alınan ilk Kürt Tarihi olması açısından önemlidir. Eserde yer alan konular kısaca; Kürt toplulukları ve durumları, bağımsızlık hedefi taşımasa da Kürt hanedanlıklarının kendi adlarına hutbe okutmaları ve para bastırmalarına dönük faaliyetleridir.²⁰¹

Şerefname'de Kürt hanedanlıkları ve beylikleriyle ilgili verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Osmanlı yönetimi altında dahi her biri kendi bölgelerinde iç özerkliklerini korumaya büyük önem vermiş ve Osmanlı ile ilişkilerinde bu realitenin korunmasına büyük ehemmiyet vermişlerdir.²⁰²

²⁰⁰ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa – Cumhuriyet ve Kürtler** - , 4.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, ss. 13–14.

²⁰¹ Hekimoğlu Süleyman Özcan, **a.g.e.**, s. 68.

²⁰² Kürt Jeopolitiğinin en belirgin özelliklerinden biri olan özerklik temelindeki siyasi yapısının gerçekte Selçuklu ve Osmanlı devletlerinden çok daha öncesine dayandığını söylemek mümkündür. Zira **Arkeo Atlas Dergisi**'nin 6.sayısının kapak konusu olan "*Med Krallığı-Hayalet İmparatorluğu*" başlıklı yazıyı kaleme alan ünlü Amerikalı arkeolog Prof. Dr. Robert Rollinger'e göre. M.Ö. 2000 yıllarında komünal yaşamın zamanla terk edilerek özel mülkiyete geçildikten sonra bu bölgelerde ortaya çıkmaya başlayan Ari boylar, kendi sınırlı alanlarında bağımsız varlıklarını sürdürmekteydi. Yunan şehir devletlerini andıran bu küçük devletçiklerin önde gelenlerinden bazıları; Hurri-Mittani, Lulu, Guti, Kassi, Nairi, Urartu ve Med devlet konfederasyonlarıydı.

Konfederasyon statüsündeki bu devletlerden özellikle Medler'e özel yer veren Prof. Rollinger'e göre Medler; Zagros Dağları'ndan Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir bölgeye hakim olarak yaşamışlardır. Bu coğrafyanın merkezini ise İpek Yolu olarak bilinen Horasan yolu oluşturmaktaydı. Rollinger, yazısında İ.Ö. 700'lere kadar Med Krallığı'nın, bu tarihten itibaren küçük bölümlü yönetim birimleri ve şehir derebeyliklerine ayrıldığı bilgisini vermektedir. Rollinger, Assur kaynaklarından edinilen bilgilere göre, Med şehir devletlerinin her birinin bağımsız bir yapıya sahip olduğunu, birleşip bölgesel bir devlet kurma hedeflerini taşımadığı bilgisini de vermiştir. (Bknz. **Arkeo Atlas Dergisi**, 6. Sayı, ss. 9-18)

Kürt Jeopolitiğinin siyasi bütünlüğünü sağlamak yoluyla bölgesel bir devlet kurma fikrinden uzak olsa da, gerçekte Kürt hanedanlıkları ile beyliklerinin özerklikleri konusunda sahip oldukları siyasi motivasyon dikkate değerdir. Nitekim, Dört İslam halifesinin ardından İslam halifeliğini eline geçiren Emeviler ile Abbasiler dönemlerinde Kürt beyliklerinin kendi bölgelerindeki hakimiyetlerini korumak adına Araplar ile çekişmeleri kesintisiz şekilde devam etmiştir. Bilhassa M.S. 800'lü yıllardan itibaren güçlü Kürt hanedanlıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. M.S. 800 ile 1000 yılları arasında henüz Selçuklu boylarının Anadolu ve Mezopotamya'ya göçünden önceki iki yüzyıllık dönemde Kürt coğrafyasında öne çıkan güçlü Kürt hanedanlıkların başlıcalarını; Ziyar Hanedanlığı,

2.1.3.1. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti Arasında Bir Tampon Bölge Olarak Kürdistan

Osmanlı döneminde, Kürtlerin durumu genel hatlarıyla incelendiğinde çoğunlukla II. Mahmut'un merkezileşme faaliyetlerinin etkisiyle oluşan huzursuzlukların isyanlara dönüşmesi üzerinde durulduğu ya da II. Abdülhamit döneminde oluşturulan Hamidiye Alayları'yla ön plana çıktığı görülmektedir. Fakat en çok da İttihat ve Terakki ile başlayan Meşrutiyet dönemi ve sonrasında uygulanan milliyetçi ve baskıcı politikalar karşısındaki konumuyla ele alındığı dikkati çekmektedir.

Kuşkusuz her üç dönem de Kürtler açısından önemli gelişmeleri barındırmıştır; fakat Kürtler açısından önemli gelişmeler salt bunlarla sınırlı değil, aksine en az bu gelişmeler kadar önemli bir gelişme de 1500'lü yıllarda yönetimin başına geçen Yavuz Sultan Selim dönemine damgasını vuran Osmanlı-Safevi çekişmesinin Kürdistan üzerinde bıraktığı önemli etkilerdir.

En güçlü dönemlerinden birini Yavuz Sultan Selim döneminde yaşayan Osmanlı Devleti'nin bu dönemi önemli dış gelişmelere tanıklık edinilmiştir. Bunlardan biri kuşkusuz Mısır merkezli Memlük Devleti'yle yaşanan Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) savaşlarında galip gelerek Memlüklere son vermesi ile Osmanlı'nın Mısır'a kadar hakimiyet alanını genişletmesi ve halifelik ünvanını devralmasıdır. Bir diğer hadise ise Safevi Devleti ile yaşanan Çaldıran Savaşı olup, bilhassa Kürtler için bir dönüm noktası olmuştur.

Zira Akkoyunlu ile Karakoyunlu Türkmen hanedanlıklarının ortadan kalkmasından sonra Kürdistan'da her biri kendi bölgesinde yeniden hakimiyeti eline alan Kürt beylikleri, kendilerini bekleyen yeni tehdidin farkında değillerdi. Keza, Erdebil şeyhlerinden Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail, Anadolu'da ve Irak'ta ciddi başarılar ortaya koyup, hızla güçlenmekteydi. Tori'nin verdiği bilgiye göre, dönemin 25 Kürt beyi, ortak bir karar alarak güçlü Safevi Devleti ile bir birlik kurmayı amaçlamışlar; fakat bu amaçla İran'a giden Kürt beyleri Şah İsmail tarafından esir alınmıştır. Zorlukla

Şeddadi Hanedanlığı, Mervani Hanedanlığı, Hasaveyl Hanedanlığı ve Eyyubi Hanedanlığı şeklinde sıralanamamaktadır.

Ortaçağda Kürdistan bölgesinde kurulan ve yukarıda isimleri geçen güçlü Kürt hanedanlıklarının yanı sıra; aşiret yapılanması durumundaki, dolayısıyla hanedanlıklara nazaran etkin oldukları bölgelerin küçüklüğü göz önünde bulundurularak, Kürdistan'da kurulan birçok Kürt beyliğini saymak mümkündür.

Şah İsmail'in elinden kurtulan Kürt beyleri, dönemin önemli Kürt ileri gelenlerinden ve aynı zamanda Osmanlı sarayında üst düzey yetkili olan İdrisi Bitlisi'nin de çabalarıyla Osmanlıların hakimiyetini tanımıştır.²⁰³

Kürdistan'ın büyük bir kısmının İdrisi Bitlisi'nin gayretleriyle ve Kürt beyliklerinin iradeleriyle Osmanlı'ya bağlanmaları; o tarihe dek sınırları Doğu'da Sivas'a kadar uzanan Osmanlı'nın bu gelişme sonrasında sınırlarını; Kürt ülkesi olarak bilinen Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusu ile Irak'ın kuzey bölgeleri ve Urmine Gölü çevresini içine alacak şekilde genişletmesiyle mümkün olabilmiştir. Zira, bu tarihten itibaren adı anılan bu Kürt bölgeleri, Osmanlı denetimine alındığı gibi, idari açıdan statüsü de belirlenmeye başlanmıştır.²⁰⁴

Kendisi için ciddi bir rakip olan Müslüman Memlük Devleti'nin varlığına son veren Sultan Selim'e göre, devlet için tehdit gördüğü diğer bir güç ise Doğu sınırlarına dayanmış Safevi Devleti idi. Bu tehdidi bertaraf etmek adına doğu seferine çıkan Sultan Selim, bu bölgelerdeki özerk Kürt beylerinden destek ister. Safevi hükümdarı Şah İsmail'in Kızılbaş (Alevi Kürtleri) eksenli mezhepsel politikaları ve Batı'ya doğru yayılma göstermesi nedeniyle, Sünni olan Kürtlerin büyük çoğunluğu, Osmanlı'ya destek vermişlerdir.

Kürtlerin büyük bir kısmının Osmanlı hakimiyetinde kalmalarıyla sonuçlanan olayda Kürtlerin tutumunun ileride oluşabilecek ulusal birliklerinin önünde ciddi bir engel teşkil ettiğini savunan Ahmet Kahraman, ünlü tarihçi V. F. Minorsky'e atıfta bulunarak, Kürtlerin bu çekişmeden yararlanacaklarına, Osmanlı ve Sasani devletleri arasında bölünerek birer tampon olmanın önünü açmışlardır.²⁰⁵

Osmanlı ile Sasani arasında meydana gelen ve Kürtler için bir dönüm noktası olan Çaldıran Seferi'nde çoğu Sünni Kürt beylerinin Osmanlılar tarafında yer almasını sağlayan İdris-i Bitlisi (Bitlisli İdris)'dir. Diplomatik kişiliği ve yüksek tahsili sebebiyle ama en önemlisi Kürt beyleri nezdindeki itibarı nedeniyle Yavuz Sultan Selim tarafından Saray'a alınmış ve Kürtlerin Osmanlı'nın yanında yer almasında önemli bir figür olarak yararlanılmıştır. Osmanlı sultanlarının tarihini anlatan ve Farsça dilinde kaleme aldığı '*Heşt Beheşt*' eseriyle ünlenen İdris-i Bitlisi, yürüttüğü çabalar sonucunda

²⁰³ Tori, a.g.e., s. 10.

²⁰⁴ a.g.e., s. 157.

²⁰⁵ Ahmet Kahraman, a.g.e., s. 31.

Kürt beyliklerin Çaldıran Savaşı'nda önemli oranda Osmanlı safında savaşmalarını sağlamıştır.²⁰⁶

Rezan Ekinci, Osmanlı – Safevi devletleri arasında yaşanan ve Kafkaslar, Azerbaycan, Kürdistan ve Irak üzerinde hegemonya kurmak amacıyla gerçekleşen 1514-16, 1534-56, 1587-1628, 1636-38 ve 1724-32 sınır savaşlarında Kürt mirlerinin büyük çoğunluğunun Osmanlı safında yer aldığını hatırlatmaktadır. Fakat Osmanlı yönetimine yapılan bu desteğin en önemlisi ise I. Selim (Yavuz) tarafından Safevi Devleti'ne karşı gerçekleştirdiği Çaldıran Savaşı'dır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nı kazanmasında Kürt mirlerinin büyük destekleri olduğunu belirten Ekinci; bu destek karşısında Kürt mirlerinin Osmanlı yönetiminden siyasi özerklik talep ettiklerini ve bu talebin olumlu karşılandığını bilgisini vermektedir.²⁰⁷

Ekinci; ayrıca Çaldıran Savaşı sonucunda galip gelen Sultan Selim'e İdrisi Bitlisi aracılığıyla Kürt mirlerinin, Kara Han'ı Kürdistan'daki görevinden azledilmesi yerine Kürt mirlerinden birinin tayin edilmesini istediklerini; Sultan'ın İdrisi Bitlisi'ye bu mirlerden hangisinin bu göreve layık olduğunu sorduğunda, Bitlisi'nin yanıtının *“Onların hepsi de hemen hemen eşittir ve hiçbiri diğerinin önünde eğilmek istemez”* şeklinde olduğunu bilgisini vermektedir. Bitlisi'nin önerisi daha çok Kızılbaşlara karşı etkili bir mücadele için Kürt mirlerinin tümünün desteğini alacak birinin ancak Saray'dan tayin edilebileceği yönünde olmuştur. İdrisi Bitlisi'nin bu önerisini olumlu bulan Yavuz Sultan Selim, bu amaçla Bıyıklı Mehmet'i Kürdistan Beylerbeyi olarak atamıştır. Nitekim gelişmeden sonra Kürt mirlikleri iç işlerinde serbest, ama dışta beylerbeyinin otoritesi altında yönetimlerini devam ettirmiştir.²⁰⁸

Rezan Ekinci, I. Selim'den IV. Murat'a kadar büyük bir ivme kazanan Osmanlı – Safevi devletleri arasındaki siyasi ve askeri çekişmelerde Kürt mirlerinin etkisinin boyutlarını tarihi bir belgeden hareketle izah etmeye çalışmıştır.

Buna göre IV. Murat döneminde devletin sorunlarına kafa yoran ve bu sorunların çözümü için oldukça önemli önerilerde bulunan Koçi Bey gibi tecrübeli bir diğer divan katiplerinden birinin de Aziz Efendi olduğunu, hatırlatmaktadır. Özellikle Osmanlı'nın

²⁰⁶ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s. 32.

²⁰⁷ Rezan Ekinci, “Aziz Efendi'nin Islahatnamesi Üzerine”, **Kürt Tarihi Dergisi**, S. 2 (Ağustos-Eylül 2012), s. 17.

²⁰⁸ **a.g.e.**, s. 17.

başarısız Bağdat Seferi'nin gerçekleştiği bir dönemde, Aziz Efendi'nin özellikle bürokratik ve askeri yozlaşmanın yanı sıra, Kürt mirliklerinin içine düşürüldüğü durumu tespate yönelik hazırladığı “*Kanunname-i Sultani Li Aziz Efendi*” adlı ıslahatnamesinin o döneme ışık tutan önemli bir belge olduğu bilgisini verir. Nitekim ıslahatnamesinde Aziz Efendi; Sultan IV. Murat'a Kürtlerin Osmanlı'nın baş düşmanı olan Safevi Hanedanlığı'na karşı yapılan seferlere elli-altmış binlik askeri güçlerle destek verdiğini dolayısıyla bu desteğin muazzam oranlara vardığını hatırlatmıştır. Bu nedenle Sultan'a, Osmanlı üst yönetiminin politikaları sonucu önemli oranda güçten düşürülen Kürt mirliklerinin yeniden eski gücüne kavuşturulması için Kanuni Sultan Süleyman ile Yavuz Sultan Selim dönemindeki politikalara dönülmesi tavsiyesinde bulunmuştur.²⁰⁹

Ekinci, Aziz Efendi tarafından kaleme alınan ve Safevi Devleti'ne karşı Kürt mirliklerin desteğinin Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyeti için ne denli önemli olduğuna ışık tutan ıslahatnamesinin, günümüzdeki Osmanlı tarihçilerinin Kürtleri edilgenleştiren, tarihin bir nesnesi olarak gören tutumuna ciddi bir meydan okuma olarak da görmenin mümkün olduğunu belirtir. Salt bu belge dahi, Türkiye denilen coğrafyanın kuruluşunda Kürt beylerinin oynadıkları hayati rolü göstermesi açısından önemlidir. Ekinci Kürt mirlerinin bu rolünün, Kanuni Sultan Süleyman'ın vurguladığı gibi İran'a karşı (ve gerektiğinde Rusya'ya) bir set oluşturmalarından ileri geldiğini de belirtir.²¹⁰

İdris-i Bitlisi'nin bu dönemdeki siyasi rolü birçok yazar ve araştırmacı indinde farklı değerlendirilebilmiştir. Bir kısım yazar ve araştırmacı İdris-i Bitlisi'yi yürüttüğü bu diplomatik faaliyetlerle Kürtleri Safevilere karşı koruduğunu savunurken; karşıt görüşte olan bazı Kürt araştırmacılara göre ise Bitlisi'nin diplomatik faaliyetlerinin gelecekte Kürtleri Osmanlı'ya tutsak ettiğini, bu yolla Kürt bağımsızlık mücadelesine büyük darbe vurduğunu savunmuştur.

Esasında Çaldıran Seferi'nin bir başka boyutunun daha olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği üzere Osmanlılar ile Safevi çekişmesi, bölge üzerindeki nüfuzlarını tesis etmeye dönük olduğu kadar burada meydana gelen bir diğer çekişme de mezhepseldi. Sünnilik mezhebinin bayraktarı Osmanlılar ile Şiilik taraftarı Sasani Hanedanlığı, bir yanda kendi içlerinde tehdit olarak gördüğü mezhebi unsurları tasfiye

²⁰⁹ Rezan Ekinci, **a.g.m.**, ss. 14-16.

²¹⁰ **a.g.e.**, s. 19.

etmeye çalışırken diğer yandan kendi hakimiyetleri dışındaki bölgelere de kendi mezhep ihracını temel politikaları haline getirmişlerdi.

Bilhassa Safevi Devleti, Osmanlı'daki Kızılbaşları (Alevi Kürtleri) gözetiyor, yeri geldiğinde Osmanlı'ya karşı kullanmaya çalışıyordu. Osmanlı İmp. da buna karşın özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde Kızılbaşlara karşı oldukça baskıcı bir politika uyguluyor, diğer yandan Sünni Kürtleri kendi tarafına çekmek adına Kürt beyliklerine ciddi özerklikler tanıyordu. Dolayısıyla Osmanlı hakimiyetindeki Kızılbaşların yaşam alanları, Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki siyasi ve mezhepsel çekişmenin her türlü olumsuz etkilerine karşı korunaksız durumda kalmıştır.²¹¹

Bu bilgiler ışığında, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar geçen sürede Kürdistan bölgesi, Ortadoğu'nun iki önemli gücü Osmanlı ile Persler arasında sıkışmış, bu iki büyük gücün bölgedeki hakimiyet çabalarından doğrudan etkilenir vaziyette olmuştur.²¹² Her iki gücün, bölge üzerindeki jeopolitik çıkarları, mezhep eksenli ideolojik çatışma ile de birleşince, Alevilik ve Sünnilik temelinde bölünen Kürtleri ister istemez, bu çekişmenin aktörleri haline getirmiştir. Bilhassa Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Kürt siyasi seçkinlerinin gerçekleştirmek istedikleri Kürt bütünleşmesinin önündeki temel sorunlardan biri olarak bu realite, kendini yeniden üretmiştir.

2.1.3.2. Kürtler Arasında İlk Resmi Bölünme: Kasr-ı Şirin Antlaşması

XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ile Safevi Hanedanlığı arasındaki siyasi çekişmelerin merkezi durumunda bulunan Kürt coğrafyası; sonraki dönemlerde çoğunlukla her iki gücün ve ardılları durumundaki ulus-devletlerce tehdit olarak algılandıkları bir unsur olarak görüldüler. Dolayısıyla Kürtler, iki büyük güç arasında, bu tehdidin bertaraf edilmesi doğrultusunda gerektiğinde jeopolitik rekabetlerini bir kenara bırakıp güç birliği içinde buldukları bir bölge olarak günümüze kadar hayatiyetini sürdürdü geldi.

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı ve Safevi devletlerince bir tampon bölge olarak görülen Kürdistan, Kürtler açısından gerçekte ilk fiili bölünmenin resmiyet

²¹¹ Mehmet Bayrak, **a.g.e.**, s. 200.

²¹² Martin van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 177.

kazandığı bir aşamayı ifade etmektedir. Keza bu tarihten itibaren, büyük bir kısmı Osmanlı topraklarında kalan Kürtler, ikiye bölünmüştür. Ortadoğu’da hakim iki büyük güç arasında parçalanmış Kürtlerin, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile mevcut parçalanmışlıkları resmi bir nitelik kazanmıştır.

IV. Murat dönemine gelindiğinde Doğu’da Osmanlı ile Safevi devletleri arasında yaşanan mücadele tüm şiddetiyle devam ediyordu. Bilhassa o tarihe kadar yaklaşık 14 yıl süresince Safevilerin elinde olan Bağdat’ın IV. Murat tarafından ele geçirilmesiyle iki güç arasında 1623’te başlayan mücadele 1639 tarihine kadar sürmüştür. Aynı yılın 17 Mayıs’ında varılan antlaşmayla savaş sona ermiş, antlaşmayla birlikte bugüne kadar ufak tefek değişiklikler dışında Osmanlılar ile Safeviler arasındaki sınır belirlenmiştir.²¹³ Antlaşmayla belirlenen sınır, iki büyük devletin ardılı durumundaki Türkiye ve İran arasında da kabul görülerek günümüze kadar geçerlilik kazanmıştır.

Osmanlı – Safevi ya da Türkiye – İran arasındaki uzun siyasi mücadelenin büyük oranda sona erdirilişi anlamına gelen Kasr-ı Şirin Antlaşması’nın Kürtler nezdindeki önemi de oldukça büyüktür. Özellikle XVI. yüzyılda ivme kazanan iki bölgesel güç arasındaki çekişme, XVII. yüzyıla gelindiğinde varlığını tüm şiddetiyle devam ettiriyordu. Dolayısıyla Kasr-ı Şirin Antlaşması, her iki devlet açısından da oldukça önemli bir gelişme olmuştur.

Diğer bir ifadeyle XVI. yüzyılda Osmanlı ile Safevi devletleri arasında her türlü siyasi ve askeri çekişmenin olumsuz etkisinde kalan ve fiili bölünmeye giden Kürtler, XVII. yüzyılda iki devlet arasında varılan Kasr-ı Şirin Ant. gereği, içinde buldukları bölünme idari bir nitelik kazanarak derinleşmiştir.

Kasr-ı Şirin Antlaşması’nın Kürt boyutu üzerinde duran bazı kaynaklara göre söz konusu antlaşma, Kürtler açısından olumsuz bir durumu daha içermekteydi. Buna göre, antlaşma ile doğu sınırlarını güvenceye alan Osmanlı’nın Kürt beyliklerine ihtiyacı kalmadığından, bu tarihten itibaren Kürt beylikleri etkisizleştirilmeye ve ciddi bir tehdit arz ettiğinde ortadan kaldırılmaya başlanmıştır.²¹⁴ Oysa Kürdistan tarihinde XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar ki uzun süreçte Kürt beylikleri büyük çoğunluğu Osmanlı

²¹³ “Kasr-ı Şirin Antlaşması”, Vikipedi – Özgür Ansiklopedi -, (çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Kasr-%C4%B1_%C5%9Eirin_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 10.03.2013).

²¹⁴ Baskın Oran, “Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi 1898 – 2000” **Milliyetçilik** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 873.

egemenliğinde yarı bağımsız bir siyasi yapıda varlıklarını korumuşlardır. Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın Kürtlerde yol açtığı derin tahribat en iyi ifadesini ise; Kürt milliyetçiliği için ciddi bir referans olan ve 1695'te Ahmede Xani tarafından kaleme alınan '*Mem-u Zin*' adlı eserde bulacaktır.²¹⁵

2.1.3.3. Osmanlı'da Merkezileşme Faaliyetlerinin Kürdistan'a Etkileri

İlk ciddi ıslahat faaliyetlerinin II. Mahmut'la başladığını söylemek mümkündür. Askeri alan başta olmak üzere, eğitim, idari ve mali alanlarda gerçekleşen yoğun düzenlemelere, Batı'ya öğrenciler gönderilme yoluyla daha köklü bir nitelik kazandırılmak istenmişti. Fakat bu dönemde dikkati çeken en önemli ıslahat faaliyetlerinin idari alanda gerçekleştirildiği konunun uzmanlarınca hemfikir kalınan bir husustur.

Devlet yönetiminin merkezileşmesi doğrultusunda düzenlemelere girişilmesi, diğer düzenlemelerden çok etkili, sonuçları bakımından çok daha ses getirici olmuştur. Merkezileşme doğrultusunda atılan adımların başarılı olması, beraberinde askere alımın ve vergilendirmenin etkinleştirilmesi amacıyla nüfus sayımı ve mülk yazımı gibi ilişkili alanlardaki düzenlemeler takip etti. Bu iki düzenlemenin yanı sıra iletişim ve ulaşım alanlarında yapılan bir dizi düzenlemeler de merkezileşmenin tesis edilmesine dönük çabalar olarak yerini almıştır.²¹⁶

Merkeziyetçilik faaliyetlerinden önce Kürt beyliklerinin Osmanlı idare sistemindeki yeri, genel sistem içinde özel birer bütünlük taşıyan, alt-sistemler şeklindeydi. İdarenin bu tarzda dizayn edilmiş olması, bütünlüğün sağlanması adına, özerkliklerini koruyan bu '*alt-sistemlerin*' mevcudiyetine dayanak oluşturmasıydı.²¹⁷ Diğer bir deyimle, bir '*üst sistem*' olarak Osmanlı idare sistemi; farklı etnik, din ve kültürel unsurlardan oluşan ve özerk bir yapıya sahip '*alt-sistem*'lere hayatiyet tanınmasıyla, bütünlüklü bir yapı olarak varlığını uzun süre koruyabilmişti.

Kürt beyliklerine tanınan geniş siyasi özerklikler, XVIII. yüzyıla doğru Devletin merkezi otoritesi ciddi güç kaybına uğradıkça, Kürt beyleri de kendilerini bağımsız

²¹⁵ a.g.m., s. 873.

²¹⁶ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, 5.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 47.

²¹⁷ a.g.e., s. 230.

birer hükümdar görme yarışına girdiler. Ancak II. Mahmut ile başlayan yönetim sisteminde merkezîyetçi politikalar, bu beyliklerin de özerkliklerini önemli oranda ortadan kaldırdı. Bu durum bilhassa bu tarihlerden itibaren güçlü beylerin rol oynadığı bir dizi Kürt ayaklanmaları şeklinde kendini göstermiştir.²¹⁸

Mesut Yeğen'e göre, Osmanlı'da merkezi idari-politik örgütlenme, II. Mehmet'ten II. Mahmut'a uzanan bütün bir tarih boyunca yaşamış olmakla birlikte dikkatleri çeken asıl yanı, Osmanlı merkezîyetçiliğinin kendine has bir özelliğinin olmasıdır. Bu özellik, Osmanlı idaresinin yereli oluşturan taşranın etnik, dini ve kültürel topluluklarının, merkeze gevşek bir tarzda eklenmiş olmasıydı.²¹⁹

Osmanlı idari sisteminde merkezîyetçilik yönünde gerçekleştirilen reform faaliyetleriyle Kürt isyanlarının yaklaşık aynı dönemlere denk gelmesi elbette tesadüfi değildir. Nitekim 1800'lerden itibaren başta Behdinan, Soran (merkezi Mardin, Diyarbakır) ve Babanların (merkezi Süleymaniye) bulunduğu günümüzün Irak Kürdistanı'nda üst üste isyanlar baş göstermiş, bu isyanları Bothan Mirliği (merkezi Cizre), Hakkari Mirliği, Milli Mirliği (merkezi Mardin)'nin isyanları takip etmiştir.²²⁰

Osmanlı idare sisteminde merkez ile taşranın ilişkisine dair önemli tespitlerde bulunan Mesut Yeğen'e göre; Osmanlı'nın merkezi teşkilatı ile yerel teşkilatı arasındaki ilişkinin niteliği ne özerklikle tanımlanabilir, ne bütünleşme ile ne de bunların durağan bir sentezi ile. Diğer bir anlatımla, Osmanlı'nın merkezi ile yereli arasındaki etkileşim; ne çeşitli etnik, dini ve kültürel unsurların özerk konumlarını devam ettirmesine olanak sağlıyordu, ne de merkezin yerele tiranlığı yoluyla yerelin asimilasyonunu doğuruyordu. Yeğen, bu idari yapının ortaya çıkmasındaki temel nedenin ise Osmanlı'ya dair bir 'mucize' olması yerine imparatorluk tarzı bir idare ve İslam açısından esas olan siyasi bütünleşme mantığıyla açıklamanın mümkün olduğunu ileri sürmektedir.²²¹ Yani İslam'ın farklı dinlere ve kültürlerle karşı sergilediği tolerans ile İslam'ın daha çok siyasi bütünleşmeye verdiği önem nedeniyledir.

İmparatorluğun idari sisteminde var olan bu statik yapı nedeniyle olacak ki; 1800'lü yıllardan itibaren hızlı bir ivme kazanan ve giderek Kürt kimliği ve bilinciyle kuşanan

²¹⁸ Martin van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 127.

²¹⁹ Mesut Yeğen, **a.g.e.**, s. 58.

²²⁰ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, ss. 35–36.

²²¹ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, s. 62.

Kürt taleplerinin karşılık bulmaması yanı sıra imparatorlukta merkezileşme çabaları, Kürtleri giderek sistemin dışına itmiş olmasının yanı sıra farklı arayışlara yönelmiş olmasının ihtimali yüksektir.

Türk siyasi tarihi ele alındığında merkezileşme faaliyetlerinin önemi ve etkisi büyük önem taşımakla beraber, bu merkezileşme faaliyetlerinde yaşanan farklılıklar da en az söz konusu faaliyetler kadar önem taşımıştır. Nitekim Osmanlı modernleşmesi ile İttihat ve Terakki merkezileşmesi ve ardılı durumundaki Cumhuriyet merkezileşmesinin temelinde iki fraksiyon halinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Sözgelimi, II. Mahmud ile ivme kazanan ve sonrasına sarkan Osmanlı merkezileşmesindeki temel hedef, Devleti teknik ve askeri açıdan Batı'nın sahip olduğu güce erişmekten ibaretti.²²² İttihat ve Terakki ile temeli atılan ve Cumhuriyet kadrolarınca devralınan merkeziyetçilik hedefi ise, daha çok siyasi ve kültürel sahalarda kendini göstererek ve bu doğrultuda işlerlik kazandırılmaya çalışılarak gerçekleştirilmiştir.

Bilhassa Osmanlı tarihçilerinin düşünce sistemlerinde vücut bulan ve Osmanlı idare sisteminin XVIII. yüzyıldan itibaren hızla merkezileşme yönünde evrildiği düşüncesi, bazı akademisyenlerce ancak bir '*tarih fantezisi*'nden ibarettir. Bu düşüncüyü savunan tarihçi akademisyenlerden biri olan Abdülhamit Kırmızı'ya göre, Türklerde merkezileşme hikayesi Osmanlı'nın son dönemlerinde değil; aksine modern devletlerin inşasıyla kuruldu. Kırmızı'ya göre, Osmanlı idare sisteminin XIX. yüzyıl merkeziyetçiliği için söylenecek çok şey var; dolayısıyla XVIII. yüzyıla kadar merkeziyetçi değildi ondan sonra merkeziyetçi olduğu algısı, içinde ciddi sorunlar barındırmaktadır.²²³

Abdülhamit Kırmızı, sıkça başvurulan ve Sultan II. Mahmut'tan itibaren idari sistemin hızla merkezileşme çabası içine girdiği zannının aksine, döneme ışık tutan ve isyanlar, vergi toplama, askere alma gibi sorunların ele alındığı belgelerde dahi, böyle bir proje (merkezileşme) olmadığını, olsa dahi bunun ciddi manada başarısızlığa uğradığını görmenin mümkün olduğunu; hatta bu başarısızlığın, İTC yönetimi döneminde de ciddi manada kendini gösterdiğini iddia etmektedir. Yine Kırmızı, Osmanlı'da merkezileşme

²²² Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, s. 67.

²²³ Abdülhamid Kırmızı, "Kesişen Tarihler" (söy. Mesut Yeğen), **Kürt Tarihi Dergisi**, S. 1 (Haziran-Temmuz 2012), s. 28.

projesi anlatılırken “*ekrad beylikleri (Kürt beylikleri kastedilmektedir), hükümetleri, sancakları yok edildi; yurtlukları, ocaklıkları ellerinden alındı*” gibi örnekler verildiğini hatırlatmaktadır. “*Bütün bunlar doğruysa, o halde neden 1880’lerde, 1890’larda hala bazıları varlıklarını korumaktaydı?*” sorusunu soran Abdülhamid Kırmızı, o tarihlerde dahi Osmanlı’nın birçok bölgesinde ciddi otorite boşluğunun olduğunu belirtmektedir.²²⁴

II. Mahmut ile başlayan Osmanlı’da merkezileşme faaliyetlerinin Kırmızı’nın da savunduğu gibi bizim anladığımız anlamda çok da başarıya ulaşmadığını söylemek mümkündür. Hatta Cumhuriyetin kuruluş yılları ve sonrasında (en azından 1930’lara kadar) baş gösteren ve yeni kurulmuş devlet için ciddi birer tehdit olan Kürt isyanlarının da gösterdiği gibi, modern anlamda merkezileşme faaliyetlerinin başarıya ulaşma tarihini 1940’lardan itibaren görmekte fayda vardır. Fakat buna rağmen II. Mahmut dönemiyle başlayan ve uzun bir sürece yayılan Osmanlı’daki merkezileşme faaliyetlerinin ‘*de facto*’ bir yapıya sahip Kürt beylikleri arasında ciddi manada huzursuzluklara neden olduğunu da hatırlamakta fayda vardır. Ki bu huzursuzluklar da çoğu zaman Kürt bey isyanları şeklinde kendini göstermiştir.

2.1.3.3.1. İlk Büyük Kürt İsyanı: Bedirhan Bey ve Botan Emirliği

Beylikler tarafından merkezi Osmanlı yönetimine karşı çıkarılan isyanlar, kendi bölgeleri dışına çıkmadan yönetim tarafından bastırılabilmiştir.

Lakin Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra (1947) merkezi Cizre’deki Botan Emiri Bedirhan Bey İsyanı, o tarihe kadar Kürtler tarafından Osmanlı idaresine karşı yapılan en büyük isyandır. Nitekim Bedirhan Bey isyanı, sınırlı bir alanda gerçekleşmemiş, Kürt bölgelerin önemli bir kısmına yayılmıştır. O sırada Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’yla uğraşan Osmanlı Devleti, Kavalalı’yı bertaraf ettikten sonra Doğu’ya yönelmiş, 1847’de başlayan çatışmalar, isyanın bastırılmasıyla sonuçlanmıştır. Girit’e sürgüne gönderilen Bedirhan Bey, burada Müslüman ve Hıristiyanlar arasında

²²⁴ a.g.m., s. 28.

arabuluculuk yapması nedeniyle devlet tarafından affedilip 'Paşa' ünvanıyla ödüllendirilmiştir.²²⁵

İsyanın lideri her ne kadar bir Osmanlı paşası olan Bedirhan Bey görünse de, İsyan'da en etkili bir diğer Kürt siyasi figür ise Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdanşer'di. Esasen, Yezdanşer siyasi ve askeri yeteneğinin yanı sıra sahip olduğu çelişkili politik tutumuyla Kürdistan'ın tipik liderlerine yerinde bir örnektir. Keza, Tori'ye göre Yezdanşer, belirli topraklar üzerinde kişisel iktidarının çıkarlarını ön planda tutan, politik kurnazlığı ve ikili siyaseti nedeniyle tipik bir Kürt feodal beyiydi.²²⁶

Bir yandan Kuzey Kürt bölgelerinin büyük bir bölümünü kucaklayan ve kendi döneminde Bedirhan Bey ile öncülük ettiği Kürt siyasi hareketinin liderlerinden olan Yezdanşer; Saray'ın vaatlerine (Kuzey Kürt bölgesine genel vali atanması) kanarak ve İngilizlerin de telkinleriyle Osmanlı yönetimiyle görüşmeyi kabul etmiştir. Görüşme sırasında tutuklanan Yezdanşer, İstanbul'a götürülüp hapse atılmaktan kurtulamamıştır.

Burada önemli olan husus, söz konusu isyanın çıkış nedeni itibariyle niteliğidir. Konuyla ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bazı tarihçiler ve araştırmacı yazarlar (Ayşe Hür gb.), isyanın merkezi yönetimle yaşanan yetki paylaşımı nedenine dayandırırken; diğer bazı araştırmacılar (Ahmet Kahraman gb.) ise isyanın Kürt bağımsızlığı hedefiyle ortaya çıktığını; dolayısıyla milliyetçi bir ayaklanma olduğu yönünde fikir yürütmüşlerdir.

Tarik Ziya Ekinci de; Mir Bedirhan (Bedirhan Bey)'ın XIX. yüzyılda çevresindeki Kürt beyliklerinin önemli bir kısmını kısmen barış yoluyla kısmen de savaşarak denetimi altına alıp İran içlerine kadar uzanan geniş bir coğrafyada egemenlik kurma çabalarının klasik manada feodal Kürt devleti kurmaya dönük bir girişim olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmüştür. Dönemin iki büyük gücünden bilhassa Osmanlı'nın karşı koymasıyla bu hedefini gerçekleştirememesi de, Ortadoğu'daki diğer krallıklar gibi adına hutbe okutarak para bastırması, Kürt coğrafyasının geniş bir bölümünde bir devlet kurmayı hedeflediğine işarettir.²²⁷

²²⁵ Ayşe Hür, **a.g.m.**

²²⁶ Tori, **a.g.e.**, s. 177.

²²⁷ Tarik Ziya Ekinci, Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Kökeni, (çevrimiçi) web: www.gelavej.net. (Erişim Tarihi: 04.03.2013)

Kanaatimizce Botan Emiri Bedirhan Bey'in öncülük ettiği ilk ciddi Kürt isyanı ile ilgili her iki yaklaşımın da haklılık payı vardır. Zira isyanın ana nedeni merkezi hükümetle yaşanan yetki paylaşımındaki anlaşmazlık olsa da, köklü bir geleneğe sahip Bedirhanilerin, Kürt tarihindeki yeri dikkate alındığında, bu isyanın aynı zamanda klasik manada uluslaşma emareleri gösterdiği izlenimini de vermektedir. Nitekim Bedirhanilerin birçok ileri geleni bundan sonraki süreçte, gerek siyasi zeminde gerek yayın faaliyetleriyle kültürel zeminde Kürtlük bilincinin oluşmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Kürt siyasi hareketi açısından sahip olduğu bu önemli niteliği dışında, uluslar arası manada da Bedirhan Bey hareketinin önemli bir özelliği bulunmaktadır. Tori'ye göre; Kuzey ve Batı Kürt bölgelerininin geniş topraklarını ilk kez kapsayan bu hareket aynı zamanda, İngiltere ve Rusya gibi dönemin büyük devletlerinin jeopolitik çıkarları ile Kürt Sorunu arasındaki doğrudan bağı göstermesi açısından önemlidir.²²⁸

Dolayısıyla o tarihlerden günümüze Kürt hareketinin neticeye ulaşamaması, kendi topraklarında Kürtlerin birer azınlık durumuna düşürülmeleri; çoğunlukla Rusya, Fransa ve en çok da İngiltere'nin bölge ile ilgili jeopolitik çıkarları nedeniyle Kürtleri sürekli dışlamaları, gerektiğinde Kürtlere karşı açık siyasi ve askeri tutum içerisinde bulunmaları nedeniyledir.

2.2. Türk Modernleşmesinin Kürt Jeopolitiğine Etkileri

Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı sayılan bilhassa 1800'lü yıllarda Osmanlı topraklarında baş gösteren ilk modernleşme çabaları sonucu ülke siyasetini ve toplumsal yapısını derinden etkileyecek olan demokrasi, hürriyet ve bilhassa milliyetçilik gibi akımlardan etkilenen etnik unsurlardan biri de Kürtler olmuştur.

Kökeni Fransız İhtilali'ne kadar giden modern fikir akımları, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında etkili olmaya başlamış, bu fikir akımlarından özellikle milliyetçilik; başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı hakimiyetindeki toprakların büyük bir kısmını derinden etkileyerek, ciddi siyasi ve toplumsal değişimlere maruz bırakmıştır. Dolayısıyla burada Türk modernleşmesinin niteğine ve gelişme seyrine

²²⁸ Tori, a.g.e., s. 178.

kısaca değinmek, sözkonusu modernleşme çabalarının Kürtlere yönelik etkilerinin anlaşılması açısından önemlidir.

2.2.1. Türk Modernleşme Faaliyetlerinin Kürt Etnik Bilincine Etkisi

Türk modernleşmesinin Batı modernleşmesinden önemli bir farkla ayrıldığını iddia eden Hasan Bülent Kahraman, bu farklılığı öncelik-sonralık sorununa dayandırır.

Kahraman'a göre; Batı modernleşmesi, ekonomik – toplumsal yapının dönüşmesi ve bu ikisinin eşzamanlılığını izleyen siyasal dönüşüm olarak gelişirken; Türk modernleşmesi, ekonomik ve toplumsal farklılaşmayı hızlandıran siyasal dönüşümün sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²²⁹ Diğer bir anlatımla; Batı modernleşmesi ekonomik ve toplumsal yapısıyla tabandan gelen bir taleple ve uzun bir tarihi sürece dayalı olarak gerçekleşirken; Türk modernleşmesi aksine kısa bir zaman diliminde, siyasal zeminde hayat bularak ve buradan topluma ve iktisadi hayata zorlama yöntemlerle sirayet ederek gerçekleştirilmiştir.

İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* şeklinde tanımladığı Türk modernleşmesinin kendine has bu durumu nedeniyle, Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine dek uzanan ve Kapitalist etkilere açık bir ekonomik sistemin temellerinin atılmasına sebebiyet verdiğini ileri sürmüştür. Küçükömer'e göre Batı'da uzun tarihi süreç içerisinde şekillenerek oluştuğu kapitalist düzenin yaratılmasının iç ve dış dinamiklerinin oluşmasını sağlayan zeminin yokluğu nedeniyle Jön Türklerin istediği burjuva sınıfı da oluşturulamayacaktı. Bu yolla amaçlananın aksine ancak Batılı siyasi ve sosyal sistemin ama en önemlisi ekonomik sistemin tüm olumsuz etkilerine açık bir sistem oluşturulurdu. Diğer bir deyimle düzen tüm kurumlarıyla, halkına yabancılaştığı gibi, ülkenin bir tür sömürge biçimi olan Batı'nın açık Pazar'ı haline getirilmesine neden oldu.²³⁰

Sahip olduğu bu temel fark nedeniyle Türk modernliğini '*hayali modernlik*' olarak tanımlayan Ergün Yıldırım ise; İdris Küçükömer gibi buna gerekçe olarak Batı dışı

²²⁹ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, C. I, 2.b., İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010, ss. 3-4.

²³⁰ İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması – Batılaşma* -, y.y., İstanbul: Ant Yayınları, 1969, s. 10.

toplumların ne endüstri devrimini ne de aydınlanma geleneğinin özgün bilimsel ve düşünce devrimlerini yaşamamalarını neden olarak gösterir.²³¹

Modern toplum olmadan modernlikten bahsedilemez görüşünü savunan Yıldırım, Batı dışı toplumlarda meydana gelenin '*hayali modernlik*'ten öte bir şey olmadığını ifade eder. Ona göre bu toplumlarda modernlik, özgün tarihsel koşulların bir ürünü olarak ortaya çıkmayıp, aydın ve yöneticilerin önderliğinde geliştirilen bir muhayyiledir. Söz konusu hayali modernlik olgusunu, bu topraklarda ortaya çıkmış tüm modernlik okumalarında (İslamcı modernlik, milliyetçi modernlik, Batıcı modernlik gb.) görmek mümkündür. Bilhassa cumhuriyet modernliğinden yola çıkan Yıldırım, devlet öncülüğünde seçkinlerin elinde toplum mühendisliğinin; ideoloji (ya da ütopya), otoriterlik, taklitçilik ve elitizm olarak somutlaştığını ve modernliğin bir cevher olarak görüldüğünü ileri sürmüştür.²³²

Tepeden inme ve toplum mühendisliği yöntemiyle uygulamaya geçirilen cumhuriyet modernliği dolayısıyla bir yönüyle *ideolojik* ve *ütopyacı*, bir yönüyle *elitist*, bir diğer yönüyle de *otoriter* niteliklere sahip olmuştur.²³³

Esasen II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde ve bilhassa II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Türk modernleşmesinde de ciddi dönüşümler meydana gelmiştir. Jön Türk siyasetinin her alanda etkinliğini hissettirdiği bu dönem, öncülleri Genç Osmanlılardan belirgin farklarla kendini göstermiştir. Bürokrasi ve askerın giderek iktidarı ellerine aldığı ve paylaştığı bu dönemin temel ideolojisi pozitivism olmuştur.

Yapısı itibariyle vesayetçi bir nitelik taşıyan dönemin pozitivism anlayışı, idarecilerin ve aydınların kendi dışındaki toplumsal kesimler üzerinde bilginin iktidarı temelinde uygulamaya geçirdikleri toplumsal hakimiyeti ve bu hakimiyet doğrultusunda halkın yönlendirilmesi felsefesine dayanmaktaydı.²³⁴ Bu anlayış, Ortaçağ siyasi anlayışına dayanan idarecilerin çoban, halkın koyun sürüleri olarak görüldüğü algısından öte değildi.

²³¹ Ergün Yıldırım, **Hayali Modernlik –türk modernliğinin icadı -**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005, ss. 43-44.

²³² **a.g.e.**, s. 43.

²³³ ss. 45-47.

²³⁴ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi, C. I**, s. 73.

Jön Türklerdeki bu vesayetçi anlayışın oluşmasında pozitvizmin büyük etkileri olduğu gibi, XIX. yüzyılda yaşamış ve psikoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınan Gustave Le Bon'un kaleme aldığı *Kitleler Psikolojisi* adlı eserinin de önemli payı olmuştur.

Söz konusu eserde Le Bon'un; kitleleri ortak bilinçten yoksun, dağınık ve tahrip edici olarak tanımlaması İttihat ve Terraki üyelerinin toplum algılarıyla ciddi şekilde örtüşüyordu. Bon'a göre kitleler; tarihin her döneminde yıkıcı bir rol oynamış; gelişim, ilerleme adına kayda değer bir fonksiyonları olmamıştır. Bu nedenle insanlığın gelişimi, büyüüp ilerlemesi kalabalıkların aksine "*küçük bir fikir aristokrasisi tarafından meydana getirilerek*" sağlanmıştır.²³⁵

Gustave Le Bon'un düşüncelerinden ve pozitvizmden hareketle Jön Türkler, siyasette etkili oldukları dönemler boyunca yönetilen konumundaki halkı bu anlayışla değerlendirmiş ve bu anlayış doğrultusunda söz konusu kitleleri tarihin olağan süreci içerisinde ve doğal mecrada dönüştürerek değil; aksine tepeden inmece ve zorlama yöntemlerle modernleşme yönünde dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Jön Türklerin içinden çıkan, yönetimde merkeziyetçilik ile toplumsal dönüşümde pozitivist yöntemi temel alan ve İttihat Terakki ile uygulamaya geçirilen '*Toplum Mühendisliği*' ile '*Etnisite Mühendisliği*' bu dönemde sıklıkla başvurulan temel yöntemler olacaktır. Bu doğrultuda toplum mühendisliği ile toplumu oluşturan farklı kesimler, pozitvizm ve Türk milliyetçiliği doğrultusunda dönüştürülmesi hedeflenirken; etnisite mühendisliği ile Gayrimüslim azınlıklar ve Kürtler hedef alınarak, bu unsurların çok boyutlu yöntemlerle asimilasyonu ön görülmüştür.

İlk kez İttihat ve Terakki Cemiyeti ile uygulamaya konulan toplum ve etnisite mühendisliği yöntemleri, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Kemalist kadrolarca üstlenerek yakın dönemlere kadar getirilmiştir. Bu nedenle Kürt Sorunu'nun ortaya çıkıp günümüze kadar gelmesinin temelinde neredeyse yüzyıllık bir geçmişe sahip olan ve modernleşme çabaları neticesinde ortaya çıkan '*tek ırk*', '*tek dil*', '*tek millet*' gayesini merkez alan bilhassa etnisite mühendisliğinin önemli bir payı bulunmaktadır.

Bununla ilişkili olarak milliyetçilik akımlarının bütün Batı'yı etkisi altına aldığı ve buradan önce Balkanlara ve giderek Osmanlı'nın diğer topraklarına sirayet etmesinin

²³⁵ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, 2.b. , İstanbul: Timaş Yayınları, , s.15.

etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Özellikle milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ortaya çıkması ve yaşamın her alanında kendini göstermeye başlamasının, İttihat ve Terakki'nin yönetiminde etkin olduğu döneme denk gelmesi rastlantı değildir.

Oysa Osmanlı'da gerek Tanzimat döneminde gerek öncesinde ulusalcılıktan bahsetmek gerçekçi değildi. Hatta İmparatorluğun hakim olduğu topraklar içerisinde ulusçuluk düşüncesiyle en geç tanışan etnik unsurun Türkler olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Osmanlı arşivlerindeki resmi Türkçe belgeler ve XIX. yüzyıla kadar ki Türkçe basılı malzeme, ulusalcı hareketleri sadece betimleyen ve bu hareketlere dar çerçevede yer veren kaynaklardı.²³⁶

2.2.1.1. Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi

XVIII. yüzyıldan öncesine kadar dini esaslara dayanan Osmanlı idari yapısı, anayurt, dil gibi başka bağlılıkları dışlamıyordu. Hatta bu farklılıklar, XVIII. yüzyılda Balkanlardaki Hıristiyanlar arasında etnik kimliğe dayalı milliyetçi fikirlerin boş göstermeye başladığı tarihlere kadar siyasi bir öneme haiz bulunmuyordu.²³⁷

II. Viyana bozgunundan itibaren Osmanlı'nın Balkanlardaki otoritesi zayıflamaya baş göstermiş, bu gelişme idari sistemde önemli kırılmalar meydana getirmişti. Bu kırılmanın başlıcaları devşirme usulünün XVII. yüzyıldan itibaren sona ermesiyle devlet yönetiminde giderek Türk kökenli idarecilerin yer alması ve buna bağlı olarak Osmanlı yönetimi ve egemen Osmanlı kültüründe Anadolu Türklüğünün hakim olmaya başlamasıdır.²³⁸

İdaredeki bu Türkleşme hareketi, sanat ve kültürde de kendini göstermeye başlamış; bu doğrultuda XVIII. yüzyıl şairleri o ana kadar kullandıkları Arapça ve Farsça dil yerine Türkçeyi kullanmayı tercih etmişlerdir. Osmanlı yönetim ve kültürel hayatında kendini göstermeye başlayan Türklük unsurunu, yine de milliyetçilik ideolojisi şeklinde değerlendirmek için henüz erkendir. Bunun yerine sonraki dönemlerde ortaya çıkacak

²³⁶ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 31.b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 99.

²³⁷ Asa Lundgren, **İstenmeyen Komşu Türkiye'nin Kürt Politikası** (çev. Necla Ülkü Kuglin), 1.b., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s. 28.

²³⁸ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, ss. 69-70.

ve sistematik bir niteliğe dönüşecek Türkçülük akımına zemin hazırlandığını söylemek daha isabetli olacaktır.²³⁹

Anadolu'da milliyetçiliğin yeşerip gelişmesi ise çoğunlukla içe dönük göçlerle ciddi bir ivme kazanmıştır. XX. yüzyıl başlarında Balkanlardan, Kırımdan ve Kafkasya'dan göç eden toplulukların ve bu toplulukların öncüleri durumundaki bürokrat, asker ve aydınları eliyle olacaktır. Daha dikkat edici yanı ise Balkanlar'dan gelen kadroların büyük bir kısmının Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesiyle birlikte Anadolu'ya geçmek zorunda kalan İttihat ve Terakki mensupları olmalarıdır.

1912 – 1913 yılları arasında gerçekleşen ve Rusların da yardımıyla Balkan devletlerin (Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan) Osmanlı'yı bu bölgeden atma amacıyla giriştikleri savaşlar sonucunda Osmanlı haritasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Balkan savaşları sonucunda Osmanlı'nın hakim olduğu 3 milyon km²'lik alanın üçte biri, yine 24 milyonluk nüfusun 5 milyonu kaybedilmişti. Yine bu savaşlar neticesinde Balkan topraklarından Anadolu'ya ciddi bir göç meydana gelmiş; bu durum ileriki dönemlerde Türk siyasi hayatında önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır.²⁴⁰

Feroz Ahmad, bir zamanlar Osmanlı hakimiyetinde olan Balkan ülkelerinin Osmanlı'ya karşı giriştikleri bu savaşların Türk idarecileri ve Anadolu halkı nezdinde ciddi bir travma doğurduğunu ileri sürer. Ahmad'a göre, örneğin yıllardır devletin temel taşlarından birini oluşturmuş ve onlara imtiyazlı davranılmış Arnavutların kendi istekleriyle Osmanlı'dan ayrılmaları Türkleri çok şaşırtmıştır. Bu gelişmelere karşı Osmanlı idareci, asker ve aydınlarının gösterdikleri tepki kendi milliyetçiliklerine sarılmak olacaktır.²⁴¹

Osmanlı ve Türkiye tarihinin göç hareketleri ile önemli dönüşümlere uğradığını savunan Fuat Dündar'a göre; Osmanlı'nın heteronleştigi '*genişleme*' döneminde dışa yönelik bir göç ve İspanya'dan kovulan sefaradların kabul edilmesi en önemli nüfus hareketleri olurken; Osmanlı'nın homojenleştigi '*gerileme*' döneminde içe yönelik

²³⁹ a.g.e., ss. 82 - 83.

²⁴⁰ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908 – 1914)**, 8.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010, s. 186.

²⁴¹ a.g.e., s. 188.

göçler ve bunlardan özellikle Kafkas göçü önemli gelişmeler olarak tarihteki yerini almıştır.²⁴²

Son olarak Balkan göçleriyle etnik homojenleşme safhasına geçildiğini ileri süren Dünder, Makedonya kökenli İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin iktidarı devraldığı 1913 Darbesi ile göçmenlerin ülke kaderinde belirleyici olmasının da önünün açıldığını savunur. Yani Kafkas göçleri İslamcı politikaların, Balkan göçleri de Türkçeleştirme politikalarının ülke siyasetinde ve kültürel hayatında etkin olmaya başladığı bir gelişme olmuştur.²⁴³

Türk milliyetçiliğinin ideologlarından biri olan Ziya Gökalp, 1908'den önce Türklerdeki aidiyetin etnik olmasından çok dinsel karakter taşıdığını ve kendilerini Müslüman ve Sultanın tebaası olarak tanımladıklarını belirtir. Dolayısıyla o tarihlerde Türklerin kolektif bilincinde “*Biz Türk ulusuyuz*” düşüncesi yoktu.²⁴⁴

Şerif Mardin ise Türk milliyetçiliğinin politik bir ideolojiye dönüşmesi ve sonrasında bütünleşme stratejisi olarak ortaya çıkmasının 1880'lerde olduğunu ileri sürer. Ona göre, 1893'te İkdam Gazetesi'nin ‘*Türk gazetesidir*’ ibaresiyle çıkması, Türkçülüğün linguistik bir hareketten politik bir harekete dönüşümünün ilk belirtilerindendir.²⁴⁵

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ahmet Vefik Paşa, diplomat ve yazar Mustafa Celaledin ve Mekatib-i Harbiye Nazırı Süleyman Paşa gibi Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının Türk dili ve kimliği üzerine ortaya koydukları çalışmalar başlangıç olması açısından önemlidir. Türklük düşüncesini ortaya koyup geliştirenler ise Çerkez, Tatar ve Kürt kökenli aydınlara düşecektir. Bunlardan Tatar kökenli olan Gaspıralı İsmail Bey, salt Türkçe konuşanların birliğinden söz etmeyerek, bir Türk ulusu öngörürken; Yusuf Akçura, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'daki tüm Türk halklarının birliğini savunuyordu. Diyarbakırlı ve Kürt olduğu sanılan Ziya Gökalp ise Türk ulusalcılığının inşası adına önemli çalışmalar ortaya koyacak ve Pan – Türkizm düşüncesini sistemleştirecektir.²⁴⁶

²⁴² Fuat Dünder, **Modern Türkiye'nin Şifresi**, 4.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 28.

²⁴³ **a.g.e.**, s. 28.

²⁴⁴ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 105.

²⁴⁵ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 5.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 84.

²⁴⁶ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 106.

Henüz Kürt Milliyetçiliğinden söz etmenin erken olduğu 1889 tarihinde İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda ve sonrasında cemiyette yer alan Kürt kökenli üyeler, esasen ileride Kürt milliyetçiliğinin doğuşunun habercisiydi bir bakıma. Nitekim İTC'yi kuran beş kişiden ikisi olan Arapkırlı Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sukuti, Kürt'tü. Yine Cemiyet'in önde gelenleri arasında bulunan Bağdat Mebusu ve Darülfünun hocası Babanzade İsmail Hakkı, bir diğer Darülfünun Hocası Babanzade Ahmet Naim ve sosyolog Ziya Gökalp'in de Kürt aydınlar olması²⁴⁷, Kürt milliyetçiliğinin salt siyasi ve toplumsal zeminde oluşmadığını, bunda İTC içinde yer alan Kürt aydınlarının da önemli payı bulunduğunu göstermektedir.

Bir kısmı Cemiyetin ilk dönemlerinde hareketin içinde yer almış, onların siyasi fikirlerinden etkilenmiş Kürt aydınlarının zamanla Cemiyet'ten ayrılarak Kürt ulusalcılığının temellerini atmış olmaları bunu doğrulamıştır.

Zira 1908'e gelindiğinde İstanbul'daki birçok Kürt seçkini, Kürdistan Teali Cemiyeti başta olmak üzere Kürt ulusal bilincini oluşturmak amacıyla örgütler kurmuş; bu amaç için İstanbul, Kahire ve Cenevre'de birçok gazete ve dergileri çıkardıkları bilinmektedir. Fakat bu çalışmalar henüz bağımsızlık taleplerinden uzak, çoğunlukla Osmanlı yönetiminde Kürtlerin mevcut siyasi ve kültürel koşullarının düzeltilmesi taleplerini içermekteydi.²⁴⁸

1908'deki seçimlerin ardından iktidarı eline alan İttihat Terakki'nin Türk kimliğini ve Türkçeyi ön plana çıkaran ve merkeziyetçiliği temel alan politikaları, diğer etnik unsurlar gibi Kürtlerin de her geçen gün merkezi yönetimden kopuşunu getirmiştir.²⁴⁹ Esasen Arapları ve Kürtleri merkezi yönetimden uzaklaştıran ve etnik milliyetçiliğe yönelten temel neden İTC yönetiminin devletin tüm kurumlarında ve sosyal hayatta ön plana çıkardığı Türklük kimliği ve Türkçeden ziyade, bu uygulamaları hayata geçirirken diğer etnik kimlikleri ve dilleri aynı paralelde dışlaması hatta asimile etme yoluna gitmesidir. Nitekim Enver Paşa yönetiminin aldığı kararlar tüm kulüp ve yayınların kapatılması bunun somut göstergesidir.

Kürt ve Arnavut derneklerinin, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başkent İstanbul'da kurulan ilk derneklerden olduğunu anımsatan Malmisanij, 1908'de Kürt Teavün ve

²⁴⁷ Ayşe Hür, **a.g.m.**, s. 3.

²⁴⁸ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 97.

²⁴⁹ **a.g.e.**, s. 97.

Terakki Cemiyeti'ni kuran Kürtlerin, İttihat ve Terakki üyeleriyle yoğun ilişkiler içinde bulunduğunu, hatta Türk Dernek üyelerinin zaman zaman Kürt Kulübü (Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti)'nde toplandıklarını belirtir. Kürtler ile İttihat Terakki'nin arasının açılması ise, 1913'den itibaren İttihat Terakki'nin giderek Türkçü söylemler geliştirmeleri paralelinde diğer etnik ve dini kökendeki unsurları dışlaması nedeniyle olmuştur.²⁵⁰

Kurdukları cemiyetlerde ve çıkardıkları yayınlarla sürekli Kürt kimliğine, Kürt tarihine vurgu yapmaları, siyasi taleplerinde bağımsızlıktan ziyade Araplar gibi otonomi talebinde bulunmaları, İTC yönetiminden karşılık bulamamış; aksine Kürtler, dernek ve yayın organlarının kapatılması yoluyla büyük baskılara maruz kalmışlardır. Bir süre sonra Arap bölgelerin İngiliz ve Fransız mandası altına girmeleriyle kalan en büyük etnik unsur olan Kürtler, bu tarihten itibaren İttihat ve Terakki yönetiminin dikkatini çekecek, Balkan ve Arap unsurların devletten kopmalarının yol açtığı korku ve güvensizliğin yeni hedefi Kürtler olacaktır.

2.2.1.2. Türk Milliyetçiliğine Bir Tepki (mi?): Kürt Milliyetçiliği

İsmail Gasprinski, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi gibi aydınların başını çektiği dönemin önde gelen düşünürlerinin fikirsel çalışmaları, Türkçülük ideolojisinin oluşmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bilhassa Meşrutiyet dönemlerinde oluşan siyasi ve kültürel iklimin de etkisiyle İmparatorluktaki bütün etnik / dinsel unsurlar gibi Kürtler de bu kültürel ve örgütsel çalışmalara tanıklık etmiş; bu çalışmalardan önemli oranda etkilenmişlerdir. En ilginç yanı İstanbul'daki eğitim kurumlarında okumak, meslek sahibi olmak için gelen Kürt aile çocuklarının, İsmail Gasprinski, Hamdullah Suphi gibi Türkçü düşünürlerin konferanslarını takip ederek Kürtlük bilincine varmalarındır.²⁵¹

Baskın Oran, Kürt Milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında Meşrutiyet döneminden önce de bazı etkenlerin önemli rol oynadığı kanısındadır. Oran'a göre; yukarıda ismi zikredilen

²⁵⁰ Malmisanij, **Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti** (ed. Abdullah Keskin), 1. b., İstanbul: Avesta Yayınları, 2002, s. 14.

²⁵¹ Baskın Oran, " Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği" **Milliyetçilik – Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce** - içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 874.

Türkçü aydınların öncesinde Kürtlük bilincinin oluşmasında en az iki önemli hususun rol oynadığını ileri sürmektedir. Bunlardan ilki Kava Destanı diğeri de Hamidiye Kürt Alayları ile Aşiret Okullarıdır.²⁵²

Ulusçuluk akımlarının oluşmasında milletlerin tarihsel ve kültürel dünyalarında vazgeçilmez bir yere sahip olan destanların önemi bilinmektedir. Her toplumda olduğu gibi Kürtlerde de antik döneme ait Kava Destanı'nın etnik bilincin oluşmasındaki yeri büyüktür.

Kava Destanı'nın Kürtlük bilincine önemli katkıları olduğu açıktır; fakat bundan daha önemli katkıyı II. Abdülhamit tarafından kurulan Diyarbakır merkezli Kürt Hamidiye Alayları ile Kürt çocuklarını eğitmek için kurduğu Aşiret Okulları'nın sağladığını söylemek mümkündür. Baskın Oran'a göre her iki müessese de amaçlananın aksine farklı aşiretlerden Kürtlerin bir araya gelmelerine ve ileride bir Kürt aydın kuşağı oluşturulmasına zemin hazırlamıştır.²⁵³

Yukarıda sıralanan bütün bu gelişmelerin etkisiyle 1908 Devrimi'nden kısa bir süre sonra başını Şeyhlerin çektiği Kürt ileri gelenleri yayınladıkları bir bildiri ile İttihat ve Terakki yönetiminden bazı taleplerde bulunmuşlardır. Kürt bölgelerinde Kürt bir idarenin kurulması, bu bölgelerde eğitim dilinin Kürtçe olması ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Kürtçe konuşan kaymakam ve idarecilerin atanması gibi taleplerden oluşan bu bildiri, Kürt siyasi bilincinin geldiği noktayı göstermesi adına önemlidir.²⁵⁴

Nitekim bu taleplerden bilhassa Kürtçe ile ilgili taleplere karşı başlangıçta İttihat Terakki Cemiyeti'nin yaklaşımı oldukça ılımlıdır. Sözgelimi, İTC'nin 1907'deki kongresinde Türkçe'nin yanı sıra Kürtçe ve Ermenice gibi dillerde de yayın yapılması kararlaştırılmış, yine 1909'da kabul edilen siyasi programın 10. Maddesine göre de, *“ilkokullarda öğreti dili her kavmin kendi dili olacaktır... Liselerde mahalli diller de öğretilen olacaktır”* ibaresi yer almıştır. Son olarak 1913 kongresinde İTC'nin kabul edilen programının 41.maddesine göre ise; hiçbir unsurun anadiline, inançlarına ve edebiyatına müdahale edilmemesinin yanı sıra; genel ilkokullar ve tali okullarda Türkçe'nin okutulması zorunlu tutulmakla birlikte, diğer yerel dillere de eğitimde yer verilmesi,

²⁵² a.g.m., s. 874

²⁵³ Baskın Oran, a.g.m., s. 874.

²⁵⁴ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, s. 237.

kararı alınmıştır.²⁵⁵ Oysa İTC, 1913'te yönetime geçtiğinde kongrelerde aldığı bu kararların hiçbirini uygulamaya geçirmedeği gibi, aksine farklı etnik ve dini unsurlara karşı baskıcı ve asimilasyoncu politikaları yürürlüğe koymuştur.

Kürt ulusalcılığının oluşmasında İttihat Terakki'nin önemli rolü olduğuna inanan Zınar Silopi (Kadri Cemilpaşa) ile Veteriner Dr. M. Nuri Dersimi gibi Kürt seçkinleri, İTC'nin Türkçü ve Turancı siyasetinin dışlama üzerine kurulduğunu, bu durumun Kürtlerde ulusal bilincin gelişmesinde önemli rolü olduğunu Kadri Cemilpaşa şu sözleriyle dillendirmiştir:

Genç Türk hükümeti sıfatı(y)le ortaya çıkan hükümet Türkçü ve Turancılığı devletin şuuru yapmış, hükümetin takib etmeğe başladığı yol da Türkçülük siyaseti olmuştur. (...) Her surette artık Osmanlılık tabiri kalkmış, devleti teşkil eden diğer İslam unsurlarının öğündükleri Osmanlılık, Türkçülük şekline çevrilmişti. İşte bu Türkçülük siyaseti tesiri(y)ledir ki kendilerini mazlum vaziyette gören Osmanlı İslam unsurları Araplar, Arnavutlar, Kürtler de kendi milliyetlerini ortaya koymak lüzumunu hissederek milli teşeküller meydana getirdiler. Araplar Müntediü'l-Edebi, Arnavutlar Başkim, Kürtler de Hevi Cemiyeti'ni tesis etmişlerdi.²⁵⁶

Kürt milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili ileri sürülen en önemli argümanlardan biri de yukarıda da bahsini geçtiğimiz, gelişmesinde Türkçü düşünürlerin fikirsel çalışmaları ile İTC kadrolarının farklılıkları dışlayan ulusçu faaliyetlerinin elbette etkileri büyüktür. Fakat Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkması ile gelişmesinde dikkatlerden kaçan bir husus var ki, belirtilmesinde büyük önem bulunmaktadır. Sonraki başlıkta daha detaylı olarak görüleceği üzere, Kürt milliyetçilik faaliyetlerinin kendini görünür kıldığı cemiyetler ile bilhassa yayın organlarının sadece Anadolu'da çıkmayıp, Suriye'de, Irak ve İran'da, hatta Mısır (Kahire)'da oldukça faal olması, Kürt seçkinlerinin dönemin zor şartlarına rağmen oldukça entelektüel birikime ve ulusal bir motivasyona sahip olduğunu göstermiştir.

²⁵⁵ Malmisanij, **Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti**, s. 25.

²⁵⁶ a.g.e., s. 16.

2.2.1.3. Kürt Etnik Bilincinin Oluşmasına Zemin Hazırlayan Siyasi ve Kültürel Faaliyetler

Dönemin Kürt aydın kuşağı bundan hareketle siyasi ve kültürel alanlarda önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda;

- Siyasi alanda 1900 yılında Diyarbakırlı Fikri Efendi tarafından Kürdistan Azmi Kavmi Cemiyeti,
- 1908’de Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti,
- 1912’de Kürt Talebe “Hevi” Cemiyeti,
- 1918’de Kürt Teali Cemiyeti,
- 1918’de Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,
- 1919’da Kürdistan Teali Cemiyeti,
- 1920’lerde Kürdistan İstiklal Cemiyeti gibi birçok cemiyet kurulmuş ve bu cemiyetler eliyle önemli siyasi faaliyetler yürütülmüştür.²⁵⁷

Kültürel alanda da siyasi faaliyetlere paralel olarak birçok yayın organı çıkarılmış, bu yayın organları vasıtasıyla bir yandan Kürt ulusalcılığının tarihsel zeminde bilimsel ve felsefi alt yapısı inşa edilmeye çalışılırken diğer yandan Osmanlı’nın dağılmasıyla birlikte şekillenen yeni Ortadoğu’da Kürtlerin yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Tamamı Kürtçe dilinde çıkan bu yayınların bir diğer etkisi de Kürt modernleşme faaliyetlerinin kayda geçirilmesinde önemli işlevler üstlenmiş olmasıdır. Bu doğrultuda;

- 1889’da Mithat Bedirhan tarafından çıkarılan ilk Kürtçe gazete Kürdistan’ın Kahire’de yayınına başlamasının ardından,
- 1898’de yine Mithat Bedirhan tarafından Kürdistan adlı ilk Kürtçe dergi Kahire’de çıkarıldı. Daha sonra Cenova’da yayın hayatını sürdürdü (31 sayı).
- 1908’de Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi yayın hayatına başladı.
- 1913’te Yekbun Dergisi yayın hayatına başladı.

²⁵⁷ SETA, *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, Ankara, 2011, ss. 45-46.

- 1918'de Jin (Hayat) Dergisi, “*Kurdistan, Kürtlerindir*” sloganıyla İstanbul'da haftalık periyotlarla yayın hayatına başladı.²⁵⁸

- 1932 – 1943 yılları arasında Hawar Dergisi, Celaled ve Bedir Han Beyler tarafından Suriye'de yayınlanmıştır. Kürtçe dilinde yayınlanan dergide, Kürt milliyetçiliği ve kültürü gibi temalar yoğun bir şekilde işlenmiştir.²⁵⁹

Köklü tarihsel geçmişe dayandırılarak ve otantik temeller üzerine bir kimlik inşa etme kaygısındaki Kürt siyasi ve entelektüel seçkinleri, yayımladıkları dergi ve gazetelerde okurlarıyla paylaştıkları başlıca konular: Kürt dili üzerine yapılan çalışmalar, Kürtçenin yaygın ve ortak bir dil haline getirilmesi, geleneksel literatürün canlandırılması, tarihi Kürt karakterlerin okurlarıyla yeniden buluşturulması, İslam tarihi, Osmanlı tarihi ya da Kürt tarihinin Kürt bakış açısından yeniden yorumlanması, Kürt kültürünü geliştirecek ve muhafaza edecek çalışmaların ortaya konulması üzerine yoğunlaşmıştır.²⁶⁰

Kürt milliyetçisi aydın kuşağının oluşmaya başlaması ve bu kuşağın siyasi ve kültürel zeminde önemli faaliyetler ortaya koyması, dönemin İttihat Terakki yönetimini kaygılandırmış; bu doğrultuda tüm kulüp ve yayınlar kapatıldığı gibi, bilhassa 1913'ten itibaren Enver Paşa'nın baskıcı yönetiminin dışlayıcı, aşırı Türkçü söylemlerinin ciddi olumsuz etkileri olmuştur.²⁶¹

Bir toplumun siyasi ve kültürel gelişiminde, dönemin basın araçlarını oluşturan dergi ve gazetelerin yürüttüğü faaliyetlerin ne denli etkili olduğu Milli Mücadele döneminde işgallere karşı faaliyet yürüten dergi ve gazetelerin varlığından anlaşılmaktadır. Halkın milli duygularını harekete geçirmeyi planlayan, bunun yanı sıra cephedeki gelişmeler konusunda halkı bilgilendiren Milli Mücadele yanlısı bu dergi ve gazetelerin etkinlikleri, basının sahip olduğu gücü daha o tarihlerde göstermekteydi.

II. Meşrutiyet'tin ilanı ile yayın hayatına başlayan ve Kürt aydınların ve liderlerin öncülük ettiği Kürtçe gazete ve dergiler elbette bununla sınırlı değildi. Thomas Bois'in konuyla ilgili kapsamlı araştırması, Kürt seçkinlerinin kimliksel bilincin farkında olarak, Kürtlerin dilini, tarihini, kültürünü ve en önemlisi siyasi mücadelelerini

²⁵⁸ SETA, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 46.

²⁵⁹ Martin van Bruinessen, *a.g.e.*, ss. 17–18.

²⁶⁰ Emine Rezzan Kahraman, “Kürtlüğü İnşa Etmek: Yüzyıl Dönümünde Dergiler ve Aydınlar”, *Kürt Tarihi Dergisi*, S. 1 (Haziran-Temmuz 2012), s. 42.

²⁶¹ Baskın Oran, “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği” *Milliyetçilik* içinde, ss. 874–875.

yürütmek adına basının gücünün farkında olduğunu ve bu gücü oldukça etkili şekilde kullandıklarını en iyi şekilde özetlemektedir.

Thomas Bois, İstanbul merkez olmak üzere, Bağdat, Süleymaniye, Hevler, Kerkük, Tahran, Mahabad, Tebriz, Şam ve Beyrut'ta Kürt seçkinlerinin öncülük ettiği ve büyük çoğunluğu Kürtçe'de yayın yapan 119 kayıtlı gazete ve derginin varlığından söz etmiştir. Büyük bir bölümü Kürt dili, folkloru, gelenekleri ve Kürt tarihi ve coğrafyası üzerine yoğunlaşan bu yayınlarda ayrıca, eski ya da çağdaş şairlerin birçok şiiri ve edebiyat eleştirisinin en güzel örneklerine yer verilmiş, yanı sıra bu yayınlar kendini kanıtlamak isteyen genç nesil yazar ve şairler için de önemli bir fırsat olmuştur.²⁶²

Yukarıda sıralanan dergi ve gazetelerin yanı sıra²⁶³;

- 1912'de İstanbul'da Roja Kurd (Kürt Günü) yayın hayatına başladı. Sonra adı Kürt Güneşi'ne çevrildi.

- 1917 – 1918 yılları arasında Jin Dergisini çıkaran süreya Bedir Han tarafından ayrıca haftalık periyotlarla Kürdistan Dergisi çıkarıldı (37 sayı).

- 1920 – 1922 arasında Süleymaniye'de Peşkevtin (İlerleme) çıkarıldı (118 sayı).

- 1922 – 1923 yılları arasında Roje Kurdistan (Kürdistan Güneşi), 15 sayı ile çıkarıldı. 1973'te Bağdat'ta Cemal Hıznadar tarafından yeniden çıkarıldı.

- 1922'de haftalık Bangi Kurdistan (Kürdistan'ın Çağrısı), 14 sayı ile bir yıl sonra Bangi Hak (Gerçeğin Çağrısı) Şeyh Mahmut Berzenci'nin resmi gazetesi olarak faaliyetlerini yürüttü.

- 1923'te Ümidi İstiklal (Bağımsızlık Umudu), Refik Hilmi tarafından 25 sayı şeklinde yayınlandı.

- 1925 – 1926 yılları arasında Salih Zeki Sahibgran tarafından Kürtçe, Arapça ve Türkçe dillerinde Diyare Kurdistan, 16 sayı çıkarabildi.

²⁶² Thomas Bios, "Kürtler ve Yurtları" **Kürt Milliyetçiliği** içinde, s. 201.

²⁶³ a.g.m., ss. 202–206.

- 1924 – 1926 yılları arasında resmi bir yayın olan haftalık Jıyaneve (Diriliş), 56.sayıdan itibaren Jiyan (Yaşam) adını alarak 1926 – 1938 yılları arasında 556 sayı çıkarmayı başardı.

- 1939'da Piremfrd'in yönetiminde yayınlanan Jin Dergisi ise 1963'e kadar binden fazla sayı çıkarmayı başarabildi.

- 1938'de Salih Kuftan tarafından ilk bilimsel yaklaşımla çıkarılan dergi olan Zanısti (Bilim) ancak birkaç sayı çıkabildi.

- 1937 – 1939 yılları arasında belediye tarafından yayınlanan haftalık Zıman (Dil) ise 70 sayı rakamına ulaşabildi.

- 1926 – 1932 arasında Husen Huzni Muknyani tarafından Revanduz'da Zarı Kürmancisi (Kürt Dili), 30 sayıyla yayın hayatında yerini aldı.

Bağdat şehri ise çeşitli yayınlarıyla Kürtler için önemli bir kültür şehri halini aldı. Burada çıkan yayınları sadece başlıklarıyla sıralarsak;

- 1939 1949 arası Gelavej,

- Denge Getiyi Teze (Yeni Dünyanın Sesi), İngiliz Büyükelçiliği'nin desteğiyle çıktı.

Yine Irak dışında yayınlanan Emir Celaled Bedir Han tarafından çıkarılan iki Kürtçe yayın;

- Şam'da Hawar (Uyan Çılgılığı) 57 sayı,

- Şam'da Ronahi (Aydınlık) 28 sayı ile çıkarken,

Emir Kamuran Bedir Han tarafından;

- Beyrut'ta haftalık Roja Nu (Yeni Gün) 73 sayı ile çıktığı gibi bu sayılar Kürtlere ait büyük bir folklor dökümanı sağlamıştır.

Anadolu, Irak, Suriye ve Beyrut topraklarında yayınlanan bu Kürtçe yayınlar elbette bununla sınırlı değildir. İran'da bilhassa 1941 – 1942 yılları arasında Bağımsız Kürt Cumhuriyeti'nin kurulduğu bir yıl içerisinde Mahabad merkezli birçok Kürtçe yayın faaliyete geçmiş, lakin uzun süreli olamamıştır. Bunların içinde en dikkat çekenini ise bir

yıl boyunca faaliyet yürüten ve bu sürede 113 sayıyı çıkarılabilen Kürdistan Gazetesi'dir.²⁶⁴

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ta Cumhuriyet'in ilan tarihi olan 1958'e kadar gazeteler Arapça ve Kürtçe yayınlanmaktaydı. Bu dönemde Irak'ta şu yayınlar çıkarılmıştır;

- 1957 – 1963 arasında Bağdat'ta Heva (Umut) 36 sayı,
- 1954 – 1960 yıllarında Erbil'de Hetav (Güneş) 188 sayı,
- 1959 – 1962 arasında Kerkük'te Ray Gel (Kamuoyu) 34 sayı,
- 1959 – 1961 arasında Kerkük'te Azadi (Özgürlük) 56 sayı,
- 1959 – 1960 arasında Süleymaniye'de Öğretmenler Sendikası'nın bünyesinde aylık Bilese (Alev) 10 sayı,
- 1960'ta Roje Neve (Yeni Güneş) 18 sayı ile,
- 1960 – 1963 arasında Komünist siyasi ve edebiyat gazetesi Binva (İnanç) Gazetesi 95 sayı,
- 1956 – 59 arasında Irak Tarım Bakanlığı Arapça ve Kürtçe olarak Çareser Kırdınıj Kışt u Kal'i 21 sayı ile,
- Irak Oryantasyon Bakanlığı ise İraqe Nuve'yi 24 sayı ile yayınladı.
- 1960'da Avukat Ömer Huvaizi demokrat siyasi gazetesi Denge Kurd'u 69 sayı ile yayınlamayı başardı.
- 1959 – 1963 arasında İran hükümetinin gözetiminde yayınlanan haftalık Kürdistan ise 205 sayı ile yayın hayatını sürdürdü. Siyasi, bilim, edebiyat ve toplumsal konularda çıkan Kürdistan Dergisi, ülke dışında da dağıtılan tek yayın olma özelliğiyle diğerlerinden ayrılır.²⁶⁵

Bu yayınların dışında Irak'ta Hewler Gazetesi (76 sayı), Tutın (Tütün – Bağdat'ta) gibi yayınlarda çıkmışsa da Kürt – Irak savaşı nedeniyle fazla bir varlık gösteremediler.

²⁶⁴ Thomas Bios, **a.g.m.**, s. 204.

²⁶⁵ ss. 204–205.

O dönemlerde Türkiye’de çıkan İstanbul merkezli Dicle u Fırat (1962 – 1963, 8 sayı), Deng (1963, 4 sayı) ve Dengi Taze (Yeni Ses – 1966, 4 sayı) ise devlet tarafından hemen kapatıldığı gibi yöneticileri ise kovuşturmaya uğradı.²⁶⁶

Kürtlerin yaşadığı bu topraklar üzerinde Kürtçe kaynaklı bu denli yayın zenginliği yaşanırken; Avrupa’daki Kürt aydınlar da boş durmamış, çeşitli adlarla çıkardıkları gazete ve dergilerle seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Bunların en dikkat çekenleri ise şunlardır;

- 1949’da Fransızca yayınlanan Denge Kurdistan, KDP’nin yayın organı olarak faaliyet yürüttü.

- 1958’den beri Avrupa’daki Kürt Öğrenci Birliği her yıl Kürtçe ve Latin harfleriyle Kurdistan’ı çıkarmaktadır.

- İngiltere’de Kurdistan’ın İlerlemesi Komisyonu (KİK), İngilizce ve tek sayı olarak Kurdica’yı basmıştır.

- 1963’ten itibaren ABD’de Kürt Öğrenci Birliği tarafından The Kurdish Journal çıkmıştır.²⁶⁷

Kürtlük bilincinin oluşması, Kürtlerin siyasi ve kültürel haklarının teminat altına alınması ve hedeflerin gerçekleştirilmesine dönük Kürt siyasi seçkinleri ile entelektüellerinin seslerini duyurmak adına giriştikleri siyasi, diplomatik²⁶⁸ ve kültürel

²⁶⁶ a.g.m., s. 205.

²⁶⁷ ss. 205–206.

²⁶⁸ 1900’lerin başından itibaren seslerini duyurmak adına önemli siyasi ve kültürel faaliyetlerde bulunan Kürt siyasi seçkinleri, 1940’lara gelindiğinde seslerini dünyaya duyurmak adına önemli diplomatik girişimlerde de bulunmuşlardır. 1943 – 1958 yılları arasında yoğunlaşan bu diplomatik faaliyetler, Kürt siyasi seçkinlerinin tüm baskı ve zorluklara rağmen seslerini duyurmakta ne denli motivasyona sahip olduklarını somut şekilde göstermiştir. Söz konusu tarihlerde ortaya konulan siyasi girişimlerin sadece Türkiye ile ilgili olanlarına yer veren Erol Kurubaş, bu girişimlerden ilkinin 30 Ağustos 1943’te büyük devletlere sunulan “Kürt Sorunu Hakkında Memorandum” başlıklı yazı olduğunu, belirtir. Türkiye’yi yakından ilgilendiren bu diplomatik girişimlerden sırayla bahsedilecek olursak:

- O dönem, siyasi baskılar nedeniyle Beyrut’ta bulunan Bedirhanlar tarafından hazırlanan yazıda Kürtlerin tarih, dil, nüfus ve sınırlarına ilişkin verilen genel bilgilerin yanı sıra; “Niçin Bir Kürt Devleti Kurulmalı?” sorusuna yanıt verilmiştir. Yazıya göre, bölgede Kürt Sorunu çözülmeden, Ortadoğu’da istikrardan söz etmek mümkün değildir.

- 30 Mart 1945’te Hoybun Örgütü’nün etkin üyelerinden olan Dr. Ahmet Nafiz (Yekbun), dönemin ABD Suriye-Lübnan Elçisi George Wadsworth aracılığıyla San Fransisko Konferansı’na Kürt Ligi adına bir muhtıra yolladı. Muhtırada Kürtlerin kimliği üzerinde kısaca durulduktan sonra, Kürt Sorunu’nun

faaliyetlerden bilhassa kültürel boyutta olanlarda sahip olunan motivasyon görülmeye değerdir.

Kültürel faaliyetler yoluyla seslerini duyurmak isteyen halklar için dönemin en etkili araçlarından biri de kuşkusuz dünya sergileriydi. Tüm geleneksel fuarlar gibi dünya sergileri de dönemlerinin toplumsal kurallarını ve akımlarını, toplumun kültürel kodlarını en iyi şekilde özetleyen festivaller ve kültürel temsillerdi. Bu kültürel temsillerin önde gelenlerinden biri de kuşkusuz tiyatrolardır. Keza Selim Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* adlı eserinde daha detaylı bir şekilde ele aldığı üzere Japon, Rus yönetimleri gibi bilhassa II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti de bu dünya fuarlarını etkili bir propaganda aracı olarak kullanmıştır.

çözülmesinin ancak bütün Kürtlerin tek çatı altında özerk bir Kürdistan'ın kurulmasıyla mümkün olacağı belirtilmişti.

- 21 Temmuz 1945'te ise daha önce Ağrı Dağı İsyanı'nda liderlik yapmış olan İhsan Nuri de büyük devletlere hitaben bir mektup yollayarak Kürt halkının temsilcilerinin San Fransisko Konferansı'nda kendilerini temsil etmelerine fırsat verilmesini talep etmişti.

- 9 Aralık 1945'te BM üyelerine gönderilen bir muhtırada, önceki muhtıralarda olduğu gibi, Ortadoğu'daki istikrarın Kürt Sorunu'nun çözümüne bağlı olduğu hatırlatılmıştı.

- 26 Haziran 1946'da büyük devletlerin dışişleri bakanlıklarının Paris'teki toplantısına Kürt Ligi (Hoybun Örgütü) tarafından bir muhtıra yollanarak, Sevr ve Lozan antlaşmalarının ardından İran, Irak, Suriye ve Türkiye'deki Kürtlerin durumu anlatılmıştır.

- 10 Mart 1947'de yine Kürt Ligi adına, Moskova'daki dört devletin dışişleri bakanları toplantısına benzer içerikli bir mektup gönderilmiştir.

- 30 Temmuz 1947'de BM İnsan Hakları Komisyonu'na bir muhtıra yollanarak Türkiye, İran ve Irak'taki Kürtlere dönük kötü uygulamalardan şikayet edilmiştir.

- 29 Kasım 1948'de Kürt Ligi, BM Genel Sekreterleriyle görüşmek üzere Emin Kamuran Bedirhan, Dr. Zaza ve Dr. Ferzende'den oluşan bir heyet gönderilmiştir.

- 15 Ocak 1949 tarihli BM İnsan Hakları Komisyon Başkanlığına gönderilen bir mektupta, Türkiye, Irak ve İran'daki Kürtlerin durumunun iyileştirilmesi istenmiştir.

- 1957 Aralık'ında Kahire'de toplanan Asya – Afrika Dayanışma Konferansı'na Celadet Bedirhan'ın eşi tarafından bir mektup yollanmış ve mektupta Kürt istekleri tekrarlanmıştır.

-1958 Ekim'inde *'Avrupa Kürt Öğrenciler Cemiyeti'* tarafından BM Genel Sekreteri'ne gönderilen mektup, Ortadoğu sorunlarının tartışılacağı toplantının özel oturumunda Kürt Sorunu'na da yer verilmesini talep etmiştir. Mektupta bilhassa Türkiye'nin ve İran'ın Kürtlere dönük politikalarında değişikliğe gidilmesi istenmiştir. Esasen bu mektup, *'Avrupa'daki Kürt Öğrenciler Cemiyeti'*nin düzenlediği 4-8 Ekim 1958'de Münih'te gerçekleştirilen Kürt Öğrenciler Kongresi'nde hazırlanan birkaç mektuptan biriydi. (Kaynak: Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslar arası Boyutu ve Türkiye**, C. I, 1.b., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, ss. 195–197).

II. Abdülhamit'in kendi yönetiminde uyguladığı çok boyutlu politikaların günümüzde dahi şaşkınlıkla karşılandığı bir gerçektir. Fakat bunun kadar şaşırtıcı olan, Kürtlerin kendi seslerini duyurmak adına önem verdiği kültürel faaliyetlerden biri olarak tiyatronun ön plana çıkmış olmasıdır.

1893'te ABD'nin Şikoka kentinde gerçekleştirilen ve 6 ay sürmesi hedeflenen Şikago Columbus Dünya Sergisi'ne davet edilmesi üzerine, Osmanlı da etkinliğe katılmak için hemen hazırlıklara başlamış, bu hazırlıklar doğrultusunda bir '*Türk Köyü*' projesi tasarlanmıştır. Sergide bir restoran ve kahvehanenin yanı sıra, tiyatro gösterileri ve müzikal performansların sahnelenmesi hedeflenmiştir. Kürtler ise, Osmanlı ekibi içinde '*Kürt Tiyatrosu (The Kurdish Drama)*' ismiyle katılmış; tiyatro oyununda bir Kürt ailenin etrafında gerçekleşen olaylar anlatılırken, diğer yandan bu vesileyle Kürtler'in yaşam biçimleri, çorap dokumaları, yeme-içmeleri, yün eğirmeleri ve eğlenceleri sergilenmiştir.²⁶⁹

2.2.1.4. İlk Kürt Konferansı ve Şeyh Ubeydullah İsyanı (1880)

Kürt siyasi bilincinin oluşması, özellikle II. Meşrutiyetin ilanı ile ivme kazandığı bir gerçektir. Fakat bu bilincin kendini siyasi zeminde göstermesi daha önceki tarihlere dayanmaktadır. 1880'de dönemin önemli Kürt lider figürlerinden olan Şeyh Ubeydullah liderliğinde Kürtlerin birliğini ve dayanışmasını ön gören bir Kürt Kurultayı gerçekleştiğinde, çağrıya Kürt bölgelerinden birçok önde gelen dini lider ve aydın katılmış, Kürtlerin geleceği ile ilgili ortak bir inisiyatif oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁷⁰

Söz konusu konferanstan Mehmet Bayrak da *Kürtler ve Ulusal – Demokratik Mücadeleleri* adlı eserinde bahsetmektedir. Zira kitapta yer verilen bir raporda, Şeyh Ubeydullah'ın 1880 yılının Temmuz ayında, Kürt ulusal sorununun tartışılması için Kürt bölgelerindeki önde gelen şeyh ve beylerin Şemdinan'daki dergahında toplandıkları, bilgisi verilmektedir.²⁷¹

²⁶⁹ Cafer Sarıkaya, "Kürt Tiyatrosu 1893 Şikago Dünya Fuarında", *Kürt Tarihi Degisi*, S. 2 (Ağustos-Eylül 2012), s. 45.

²⁷⁰ Ahmet Kahraman, *a.g.e.*, s. 46.

²⁷¹ *a.g.e.*, s. 130.

Dönemin ünlü Nakşibendi Şeyhlerinden biri olan Şeyh Ubeydullah'ın Kürtler üzerindeki siyasi ve dini etkisinden bahsetmeden, gerçekleştirdiği hareketin yeterince anlaşılması mümkün değildir.

Eserlerinde Tori müstear ismini kullanan ünlü Kürt tarihçisi Mehmet Kemal Işık'a göre, 1879'a gelindiğinde Kürdistan'ın Hakkari bölgesinde Şeyh Ubeydullah'ın öncülük ettiği önemli bir hareketlilik gözlemleniyordu. Şeyh Ubeydullah'ın Sünni Kürtler üzerinde iki yönlü ciddi bir nüfuzu olduğunu söyleyen Tori; bu etkinin salt Şeyh Ubeydullah'ın Nakşibendi tarikatının başı olmasından ileri gelmediğini, Onun aynı zamanda Kürdistan'ın en zengin toprak sahiplerinden biri olduğunu hatırlatmaktadır. Zira Şeyh Ubeydullah, gerek Osmanlı hakimiyetinde gerek İran hakimiyetinde 200'den fazla köyün sahibiydi. Bu dini ve ekonomik etkisi nedeniyle Şeyh Ubeydullah, dönemin belki de en etkili Kürt ileri geleniydi.²⁷² Nitekim Kürt bağımsızlık hareketini başlatmak adına Kürt bey ve din adamlarına çağrıda bulunduğu, birçok Kürt beylerinden ve din adamlarından olumlu karşılık bulmuştu.

Ahmet Kahraman, Şeyh Ubeydullah liderliğinde gerçekleşen 1880'deki Kürt Konferansı ile ilgili *19. Yüzyılda Rusya, İran ve Osmanlı Savaşları* adlı kitabın yazarı Rus subaylarından Avriyanof'a atıfta bulunarak, bağımsız Kürdistan'ın kurulmasını amaçlayan bu toplantıya Kürt bölgelerinden 5 Şeyh, 21 halife, 42 prens ve 68 beyin katıldığı belirtilmektedir. Hatta ilgili eserde Avriyanof'un toplantıda Ermeni ve Hıristiyanlara karşı takınılacak tutumun da ele alındığını, Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlıların Kürtleri bu unsurlara karşı kullanmak istemesinden yakındığını, Gayrimüslim unsurlar bertaraf edildikten sonra Osmanlı nazarında Kürtlerin bir öneminin kalmayacağına yer vermektedir.²⁷³

Toplantının sonuç kısmında; Ermeni ve Hıristiyan unsurlarla iyi ilişkiler kurulması ve önceliğin İran Kürtleri olmak üzere tüm Kürtlerin bağımsızlığının sağlanması olmak üzere önemli karar alınmıştır. Bu kararlardan hemen sonra İran Kürt bölgelerinde isyan baş göstermiş ve Şeyh Ubeydullah kısa sürede İran içlerine doğru ilerlemiştir; fakat Rus

²⁷² Tori, **a.g.e.**, s. 179.

²⁷³ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, ss. 130–131.

yayılmacılığının önüne geçmek için bölgeye konuşlanmış olan İngiltere, Kürt isyanını bastırmak için İran'a yardım ederek, isyanı bastırmıştır.²⁷⁴

Kürdistan Üzerine Yazılar adlı eserinde Martin van Bruinessen, 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonucunda Osmanlı'nın yenilgisinin, halifeye güvenen Kürtler'de büyük hayal kırıklığı yarattığını yazar. Savaşın sonra Kürtlerin maruz kaldığı Rus ve Ermeni baskıları sonucunda Şeyh Ubeydullah liderliğindeki Kürtler, bağımsızlık hedefiyle büyük bir isyan gerçekleştirmişti. Osmanlı sultanıyla ilişkileri belirsiz durumdaydı. Şeyh Ubeydullah önceliği ne kadar İran Kürtlerinin bağımsızlığına vermişse de Osmanlı yönetimi ile Kürtlerin birbiriyle ilişkileri güvensizlik atmosferinde gerçekleşiyordu. İmparatorluktan yeterli desteği alamayan Şeyh Ubeydullah, pragmatist bir siyaset uygulayarak Ruslara karşı İngiliz desteği arayışlarına girmiş; fakat o tarihlerde Rus yayılmacılığına karşı İran'ın koruyucusu rolünde olan İngilizler, aksine isyanın bastırılması noktasında İran devletine yardım etmeyi tercih etmiştir.²⁷⁵

İsyanın bastırılmasıyla Osmanlı yönetimi tarafından tutsak alınan Şeyh Ubeydullah ise Mekke'ye sürgüne gönderilmiş, Meşrutiyet'in ilanı ile sürgün hayatı son bulup İstanbul'a yerleşmiştir. İlginç olan asıl nokta, hareketin önemli siyasi figürlerinden biri olan Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir'in İstanbul'a dönüşünde, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kurulan iki meclisli parlamentoda Ayan Meclisi üyeliğine seçilmesidir. Hatta Damat Ferit Hükümeti zamanında '*Şura-yi Devlet (Danıştay)*' başkanlığına dahi getirilmiştir. Bütün bu görevlendirmelere rağmen Şeyh Abdülkadir babası gibi Kürtlerin siyasi ve kültürel haklarını savunmaktan vazgeçmeyecek, Kürdistan'ın özerkliği için kurulan Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanlığına seçilerek bunu gösterecektir.²⁷⁶ Nitekim, daha sonra Şeyh Abdülkadir, Şeyh Sait İsyanı'nda yer aldığı için rejim tarafından İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp idam edilecektir.

Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın başarısızlığa uğramasının, en önemli iki nedenini sıralamak mümkündür. Her ne kadar Şeyh'in çağrısıyla Kürdistan bölgesinden önemli oranda Kürt beyi ve din adamları harekete katılmış olsa da, hareket henüz tek vücut olmaktan uzaktı. Harekete katılan Kürt beylerinin önemli bir kısmı, henüz siyasi, ekonomik ve toplumsal

²⁷⁴ a.g.e., ss. 131–132.

²⁷⁵ Martin van Bruinessen, a.g.e., ss. 111–112.

²⁷⁶ Ahmet Kahraman, a.g.e., s. 132.

bütünleşme için hazır değildi. Kaldı ki, daha İsyân'ın ilk başlarında Kürt beyleri arasındaki anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmıştır.²⁷⁷

İsyânın başarısızlığa uğramasının en önemli nedeni ise bölgeye hakim güçlerin (Rusya, İngiltere, Osmanlı İmp.) tutumudur. Osmanlı, Şeyh Ubeydullah'ın yardım taleplerine karşı kayıtsız kalmayı yeğlerken; Rusya ile İngiltere'nin tutumu daha netti. İran'ın özellikle kuzey-batı kesimine hakim olan Rusya, Kürtlere destek vermek yerine İngiliz yayılmacılığına karşı bir set olacağı hesabıyla İran yönetimini hem siyasi hem de dolaylı yollardan yardım etmeyi yeğlemişti. İngiltere ise, İran üzerinde baskı oluşturmak için ilk başlarda İsyân'ı desteklemiş olsa da, sonradan bu politikasından vazgeçmiştir. İngiltere'nin gösterdiği bu politika değişikliğinin en önemli nedeni ise, giderek İran içlerine doğru hakimiyetini genişleten Şeyh Ubeydullah hareketinin kendi nüfuz bölgelerine sıçramasından endişe etmeleriydi.²⁷⁸

Hakkari'nin İran sınırında bulunan Nehri kasabasının Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Ubeydullah'ın liderliğinde gerçekleşen isyan ile ilgili iki önemli husus kendini göstermektedir. Biri isyanın siyasi amaçlı ilk Kürt İsyânı olmasıdır. Bruinessen, isyanın çıkış nedeninin görünürde her ne kadar vergiler nedeniyle İran yönetimine ve bürokrasisine karşı gerçekleştiği izlenimi vermiş olsa da, daha önemli nedeninin Osmanlı ve İran devletleri arasında bağımsız bir Kürt devleti kurmak olduğunu, bu amacın da Şeyh Ubeydullah'ın mektuplarından açık şekilde anlaşıldığını, belirtmektedir. Dolayısıyla bağımsızlık temelinde ortaya çıkan ve güçlü milliyetçilik temeli olan ilk Kürt isyanı olması açısından Şeyh Ubeydullah hareketi Kürt siyasi hareketi açısından önemlidir.²⁷⁹

İsyân'ın diğer bir özelliği ise isyanla birlikte Kürt hareketlerine yön veren beylerin yerini üst düzey din adamları olan şeyhlerin almasıdır. Aslında Şeyh'in, dönemin Osmanlı yönetimi tarafından etkin görevlere getirilmesi, Kürdistan bölgesindeki önemli nüfuzundan faydalanmak yoluyla Kürtleri denetim altında tutmanın hedeflenmesinden kaynaklanıyordu. Nitekim Bruenessen'in *Kürdistan Üzerine Yazılar* adlı eserinde Şeyhlik statüsünün Kürt coğrafyasındaki yeri ve önemi ile ilgili analizi oldukça önemlidir. 1800'lerin sonlarında gerçekleşen bir dönüşümle Kürt hareketlerinin öncüsü

²⁷⁷ Tori, a.g.e., s. 182.

²⁷⁸ ss. 181-182.

²⁷⁹ Martin van Bruinessen, a.g.e., s. 90.

Kürt beylerinden Kürt şeyhlere geçmesi, nedensiz ortaya çıkmamış, daha çok Osmanlı'nın yönetiminde merkezîyetçiliği esas alan bir dizi reform hareketleriyle ilişkili olmuştur.

Buna göre merkezi idarenin Kürdistan'daki gücü ve denetimi Kürt hanedanlıkları eliyle gerçekleşiyordu. Merkezîyetçi reformlardan önce kendi bölgelerinde oldukça geniş özerkliğe sahip olan Kürt hanedanlıkları, merkezîyetçi reformlarla birlikte güçlerini önemli oranda kaybettiler. Baskın Oran'ın, 1806'da baş gösteren ilk Kürt bey ayaklanmalarından sonra ilk büyük ayaklanma olarak gösterdiği ve 1847'de bastırılan Bedirhan Bey Ayaklanması'ndan itibaren merkezîleşme politikasına karşı Kürt Beylerin öncülüğünde bir dizi ayaklanma gerçekleşmiştir.²⁸⁰

Bu ayaklanmaların Osmanlı yönetimi tarafından bastırılmasına paralel olarak merkezi hükümeti temsilen Kürdistan bölgesine gönderilen idareciler, iyi bir yönetim ortaya koyamadıkları gibi yetkilerinin bir kısmını aşiretlere devretmeleri ve bu aşiretlerin kendi aralarındaki rekabetleri ve topluma kötü davranmaları nedeniyle Kürtlerde ciddi huzursuzluklar baş göstermiştir. İşte böyle bir sosyal tablo içinde Kürtler tarafından büyük saygı gören, otoritesi aşiretler üstü olan ve toplumunu iyi tanıyan dini nüfuzlarının da etkisiyle Şeyhler ortaya çıkmış ve giderek Kürtlerin yeni liderleri rolüne soyunmuşlardır.²⁸¹

Bruenessen, geçiş döneminde Kürtlerin başka bir otorite yerine lider olarak şeyhleri tanınmasının önemli bir nedeninin daha olduğunu belirtmektedir. Bu da Avrupa ve Amerika'dan gelen misyonerlerin Kürdistan bölgesinde Hıristiyan azınlıklara yönelik uyguladıkları yoğun misyonerlik faaliyetleridir. Bu durumun ileride Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki güç dengesini önemli oranda aşındıracağına inanan Kürtler, bir yandan şeyhlerin etrafında kümelenirken diğer yandan da İstanbul'daki elçilik ve konsoloslukları aracılığıyla Osmanlı yönetiminden yardım talebinde bulunuyorlardı.²⁸²

İlk ciddi Kürt isyanı olarak tarihe geçen Bedirhan Bey İsyanı'nın 1947'de bastırılmasından sonra Kürtlerdeki liderliğin beylerden, şeyhlere geçtiğini anımsatan Baskın Oran da, şeyhlik statüsünün Kürtler nezdinde önemi üzerinde durmuştur. Söz

²⁸⁰ Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Milliyetçilik –** içinde, b.y., C. IV. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 843.

²⁸¹ Martin van Bruinessen, **a.g.e.**, ss. 108–109.

²⁸² **a.g.e.**, s. 109.

gelimi, ulusal manada Kürtleri birleştirmekten yoksun ve salt kendi bölgelerinde etkin olmayı hedefleyen Kürt beylerine nazaran, Şeyhler halk üzerindeki etkileri nedeniyle çok daha etkiliydi. Oran'a göre Kürdistan'da feodal ortamda tutunum ideolojisi olarak dinin varlığı dikkate alındığında, yeni Kürtlük bilincine ciddi oranda zemin hazırlayan Şeyhlik statüsü, 'aşiret' ögesini aşarak çok daha geniş kapsamda bir bütünleşme sağlamaktaydı. Keza doğal liderler olarak ortaya çıkan şeyler, "*tespih kadar tüfeği, seccade kadar atı*" iyi kullanabiliyorlardı.²⁸³ Nitekim 1880'de baş gösteren dönemin önemli Nakşibendi Şeyhlerinden Şeyh Ubeydullah liderliğinde Kürt isyanı gerçekleşirken, akabinde bilhassa Cumhuriyet döneminde gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı, Şeyh Mahmut Berzenci Ayaklanması ile Seyit Rıza'nın hedef alındığı Dersim Mezalimi hadiselerinde Kürdistan'daki önde gelen Kürt din adamlarının ön planda olması bu savı kanıtlamaktadır.

Dolayısıyla, Kürt toplumsal yapısında meydana gelen bu önemli değişimle, 1800'ün başından itibaren Kürt Beyliklerinin rol aldığı isyanlar, bölgedeki geniş nüfuzları ve dini kimlikleri nedeniyle artık Şeyhler eliyle gerçekleşir olmuştur.²⁸⁴ Nitekim Cumhuriyetin kuruluş yıllarında meydana gelen dört büyük isyanın başındaki liderler olan Şeyh Abdülkadir, Şeyh Sait, Şeyh Mahmut Berzenci ve Seyyid Rıza önemli dini kişilikler olarak ortaya çıkmışlardır.

Kürt siyasi hareketinde bu gelişmeler meydana gelirken, Kürtler başta olmak üzere Osmanlı toprakları bünyesinde kalan Türk dışındaki tüm etnik unsurlara karşı İttihat ve Terakki yönetiminin başvuracağı yöntem etnisite mühendisliği olmuştur. Bu yöntem uyarınca Balkan topraklarının kaybedilmesiyle, bu bölgelerden göç etmek zorunda kalan toplulukların Anadolu'ya yerleştirilmelerine paralel olarak, geriye kalan topraklardaki nüfusun homojenleştirilmesi, İTC'nin başvurduğu ve titizlikle uygulamaya geçirdiği bir politika olmuştur.

²⁸³ Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği" **Milliyetçilik** içinde, s. 874.

²⁸⁴ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, s. 234.

2.2.2. İttihat Terakki'nin Tehcir ve Asimilasyon Politikalarıyla Şekillenen Etnisite Mühendisliği

İmparatorluğumuz dahilindeki, boş araziye iskan etmek için münasip bir şekilde muhacerat tertibine ihtiyaç vardır; fakat Yahudi muhaceratını münasip telakki etmeyiz. Yabancı dinden olanları, kıymık gibi etimize, kendimize soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dahilinde ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dinden inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını muntazam buraya getirip yerleştirmeliyiz.

Muhaceret yalnız milli kudreti artırmakla kalmıyacak aynı zamanda imparatorluğumuzun iktisadi kudretini de fazlaştıracaktır. Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de içimizdeki Kürtleri yoğurup kendimize maletmek şarttır ...²⁸⁵

II. Abdülhamit'in hatıralarından alıntılanan bu satırlar, Osmanlı'nın tüm idari kadrolarıyla, gayrimüslim unsurlara karşı beslediği güvensizliğin geldiği safhayı ortaya koyması açısından somut bir örnektir. Zira Sultan Abdülhamit döneminde uygulamaya geçirilemeyen bu proje, İttihat Terakki yönetimine miras kalacak, İTC yönetimi bu planı yürürlüğe koymakta oldukça mahir davranacaktır.

Hedeflenen tehcir politikasının muhatabı ilk etapta Bulgarlar olmuş, Bulgarları Rumlar ve Ermeniler takip etmiştir. Bulgar azınlıktan, baskı ve bir dizi mübadele anlaşmalarıyla kurtulan İttihat ve Terakki yönetimi, Rumlara yönelmiş; fakat çeşitli nedenlerle bunu başaramayınca, Anadolu içlerinde tutmak yoluyla Rumları etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.²⁸⁶

Ermenilerin tehcirinde ve asimilasyonunda ise uygulanan yöntem, öncekilerden çok daha kapsamlı, sistematik ve sonuçları itibariyle ağır oldu. Fuat Dünder, bu dönemde Ermenilere uygulanan tehcir ve asimilasyonun üç aşamadan oluştuğunu ileri sürer. Buna göre kimliksel ve ayrılıkçı talepleri nedeniyle Osmanlı yönetimini tehdit eden Ermeniler, dış güçlerin de Anadolu toprakları üstündeki emellerini gerçekleştirmek için önemli bir tahrik unsuruydu. Bunun getirdiği tehlikeler nedeniyle İttihat ve Terakki iktidarı; politik tahribat, tehcir ve katliam şeklinde üç aşamadan oluşan planı yürürlüğe

²⁸⁵ Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, 6.b., İstanbul: Dergah Yayınları, 1999, s. 50.

²⁸⁶ Fuat Dünder, **a.g.e.**, s. 30.

koymaktan çekinmemiştir.²⁸⁷ Bunun sonuçları ise hem Ermeniler için ağır oldu hem de Osmanlı Devleti ile yıkıntıları üzerinde kurulan Cumhuriyet Türkiye için...

Hıristiyan kökenli etnik unsurların, devlet için tehdit olmaktan uzak bölgelere tehcir edilmesi, salt Ermenilerle sınırlı kalmayacak, bundan diğer unsurlara nazaran sayıca az olan Nasturiler ve Süryaniler de nasibini alacaklardı. Çünkü Ermenilerin tehcirine sıra geldiğinde İttihat ve Terakki yönetimi, tek tek gayrimüslim azınlıklar yerine tüm gayrimüslimleri, bilhassa Hıristiyan azınlıkları hedef alacaktır. Burada vurgulanması gereken husus, hedefte Nasturiler ile Süryanilerin olduğu tehcir politikasını yürütenlerin, Osmanlı üst yönetiminden ziyade vali, mutassarıflar (sancak idarecisi), askeri yetkililer ve özellikle Teşkilat-ı Mahsusa'dan olmasıdır.²⁸⁸

Bu plan doğrultusunda tamamı Hakkari'de (Cölemerik) yoğunlaşmış Nasturiler, buldukları yer ve otonom yapılarından dolayı Osmanlı'nın ilgisini çekmiştir. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Nasturiler, Rusların bölgedeki politikaları için dikkate alınan bir unsur olmuş, bu durum Türk idarecileri kaygılandırmıştır. Ruslar, politikaları uyarınca başta Nasturiler olmak üzere Urmiye Gölü'ne kadar tüm Hıristiyanları Müslümanlara karşı kullanma yoluna giderken; Osmanlı Devleti de bölgedeki Kürt aşiret alayları, Türk toplulukları ve diğer Müslüman unsurları Hıristiyanlara karşı kullanmıştır. İki büyük güç arasındaki hakimiyet savaşı, en çok Nasturiler ile Kürtleri olumsuz etkilemiştir.²⁸⁹

Yaşadıkları yüksek ve uzak bölgeler bir yana merkezi idareden kopuk yapılarıyla Nasturiler, İTC'nin iskan politikalarından nasibini almış; bu politika uyarınca Nasturi nüfusu başta Ankara ve Konya olmak üzere, iç bölgelere % 2, % 3 ya da % 10 oranlarında dağıtılarak asimile edilmeleri hedeflenmiştir.²⁹⁰

Büyük çoğunluğu (% 70) Diyarbakir vilayetinde olan Süryaniler ise toplam nüfusun % 6'sını oluşturmaktaydı. Diyarbakir vilayetinin yanı sıra Musul, Ma'muret-ül Aziz, Halep ve Bitlis vilayetlerinde yaşayan Süryaniler, devlet için bir tehdit oluşturmadıkları halde Hıristiyan olmaları nedeniyle tehcir politikalarından nasibini almışlardır. Talat

²⁸⁷ a.g.e., s. 30.

²⁸⁸ Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi**, ss. 349-350.

²⁸⁹ a.g.e., ss. 350-351.

²⁹⁰ s. 352.

Paşa'nın tüm engelleme girişimlerine rağmen Süryaniler, yerel idarecilerin tasarrufunda başka bölgelere sürülmekten ve asimile edilmekten kurtulamamışlardır.²⁹¹

Bu dönemde uygulanan tehcir politikasının en ilginç olanı '*sadık unsur*' olarak görülen Yahudilerin başına gelenlerdir. Merkezi Makedonya olan İttihat ve Terakki'nin bilhassa Selanik'te etkin oldukları dönemlerde Yahudilerden ciddi destek aldığı halde, Anadolu'ya geçtiklerinde ve 1913'te yönetimi ele geçirdiklerinde aynı kadroların tehcir politikalarından Yahudilerin de nasibini alması oldukça düşündürücüdür.²⁹²

İTC ile Balkan Yahudilerinin çıkar birliği içerisinde birbirlerini desteklemelerinin iki temel nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan biri; Abdülhamit Han'ın Theodor Herzl liderliğindeki Siyonist hareketin taleplerini karşılamaması nedeniyle Padişaha duyulan düşmanlık nedeniyle Yahudilerin, Padişah'a karşı en ciddi muhalefeti gösteren İTC kadrolarıyla aynı safta bulunmalarındır. Diğer neden ise; Balkanlar'da baş gösteren milliyetçi hareketlerin hedefinde bölgedeki Türk, Müslüman ve Yahudi gibi Hıristiyan olmayan azınlıkların bulunmasıdır.

Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru gerçekleşen Müslüman ve Yahudi göçü esasen daha eski tarihlere uzanmaktadır. Ruslar ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen 1865 Kırım Savaşı ile 1877 – 1878 Savaşı (93 Harbi) dönemlerinde Kırım'dan ve Kafkasya'dan Balkanlara, Anadolu'ya ve Suriye'ye çoğunluğu Çerkezler ile Nogay Türklerinin oluşturduğu yüz binlerce Türk göçünün meydana geldiği bilinmektedir.²⁹³ Yine 1865 Kırım Savaşı sonrası 400 Yahudi ailenin İstanbul'a sığındığı, 1877'deki Osmanlı – Rus Savaşı'ndan sonra da Kafkaslar ve Balkanlardaki binlerce Yahudi'nin Osmanlı'ya sığınarak Edirne, İzmir ve İstanbul'a yerleştikleri kayda geçmiştir.²⁹⁴

Kafkaslardan ve Balkanlardan Anadolu içlerine doğru meydana gelen bu Yahudi göçleri yine de sanıldığından çok düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Hatta bizzat Balkanların kaybedilmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'ya geçmek zorunda kaldığı dönemde, Anadolu'ya yapılan toplam göçlerin – 270 bin civarında – içindeki Yahudi azınlığın çok düşük oranda kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Balkan Yahudilerinin

²⁹¹ s. 353..

²⁹² Fuat Dünder, **a.g.e.**, s. 30.

²⁹³ Hilmi Bayraktar, Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskanları (1859 – 1861), s. 6. (Çevrimiçi) http://yayinlar.yesevi.edu.tr/view_file.php?file_id=176 (Erişim Tarihi: 12.03.2013)

²⁹⁴ Fuat Dünder, **a.g.e.**, s. 369.

birçoğu Osmanlı topraklarının aksine Avrupa ülkelerini ve Amerika'yı tercih etmiştir. Fuat Dündar, Anadolu'ya olan Yahudi göçlerinin düşük oranda olmasının İttihatçıların Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslamlaştırmak politikalarının gereği olarak Yahudileri ileride bir tehdit olarak görmesini neden gösterir.²⁹⁵

Gayrimüslimlere uygulanan baskı Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Türk milliyetçiliğinin tanımlayıcı bir niteliği olarak din ekseninde – ki bu II. Abdülhamit'ten itibaren sistemleştirilen Hanefi anlayışıyla kendini gösterdi – Cumhuriyet döneminde devlet nezdinde vurgulanmasa da Gayrimüslimlere karşı ayrımcılık yapılmıştır. Hıristiyan ve Yahudiler, akademilere ve askeri okullara alınmadı. II. Dünya Savaşı'nın meydana geldiği yıllarda, savaş koşullarına rağmen aşırı kazanç sağlayanları vergilendirmeyi öngören Varlık Vergisi, ayırım gözetilmeden uygulanacağı teminatına rağmen, çoğunlukla Gayrimüslimlere karşı kullanılmıştır.²⁹⁶

1920'lere gelindiğinde işgallerin de etkisiyle Gayrimüslimlerin üstündeki baskı daha da artmıştır. Örneğin Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadele anlaşması gereği İç Anadolu'daki Rum Ortodoks Kilise'sinin cemaati, hiç Rumca bilmemelerine ve ibadetlerini Türkçe yapmalarına rağmen Yunanistan'a gönderildi. Yine 1930'larda Gagavuz Türklerinin Türkiye'ye göç istekleri, Hıristiyan Ortodoks olmaları gerekçe gösterilerek Türk yetkililer tarafından geri çevrildi. Buna karşın, Balkanlardaki Arnavut, Boşnak ve Pomak kökenli Türkçe bilmeyen ve Türk kökenli olmayan birçok Müslüman, Türkiye'ye kabul edildi.²⁹⁷

Tüm bu gayri Müslim etnik unsurların dönemin yönetimi tarafından önce asimile edilmeye çalışılması, başarısızlığında tehcir yoluyla Anadolu'dan sürülmesinin, kalanların ise Anadolu içlerinde Türk çoğunluğun içinde eritmeye çalışılmasının elbette yaşanan siyasi travmadan kaynaklandığı bir gerçektir. Nitekim 1900'lü yılların başında devleti içinde bulunduğu çöküşten kurtarma hedefiyle iktidarı eline alan İTC'nin uyguladığı yanlış politikalar, çöküşü durdurmak bir yana hızlandırmaktan öteye gidemedi. Bu dönemde, Balkanların elden çıkması başta olmak üzere ciddi toprak ve nüfus kaybının yaşanması, kuşkusuz mevcut yönetimi yeni arayışlara götürmüş, İTC kadroları tek çıkış yol olarak, Anadolu içlerine çekilmekte bulmuştu. Bu psikolojik

²⁹⁵ a.g.e., ss. 370-371.

²⁹⁶ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, a.g.e., s. 115.

²⁹⁷ a.g.e., s. 116.

travmanın etkisiyle Türk dışındaki etnik unsurlara duyulan güvensizlik; etnik asimilasyon, tehcir gibi uygulamalarla şekillenen etnisite mühendisliğini ortaya çıkarmıştır.

Kürtler ise, biraz da Müslüman kimlikleri nedeniyle ilk etapta geri planda bırakılmıştı. Muhtemelen bunun önemli nedenlerinden biri de Osmanlı idaresindeki Arapların henüz ulusalcı ve ayrılıkçı taleplerle seslerini yükseltmemeleri nedeniyle gayri Müslim azınlıklara karşı oluşan güvensizliğin henüz Türk olmayan Müslümanlara karşı oluşmamasıydı.

Bu durumu ortaya çıkaran en çarpıcı örnek ise Osmanlı idarecilerinin 1915'te gerçekleştirdikleri gizli nüfus sayımlarıdır. Bu dönemde tutulan nüfus kayıtlarında dinsel ve etnik farklılıkların sicile işlenmesi ve Türklerle birlikte Müslüman tüm unsurların tek blok halinde kayda geçirilmesi önemli bir göstergedir.²⁹⁸

Güvensizlik temelinde gayri Müslim azınlıklara karşı oluşan korku nedeniyle İTC'nin bu unsurları tasviye etme yoluna gitmesi bir yana, bu programı yürürlüğe koymak adına başvurduğu yöntemlerin dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, benzersiz olduğu bir gerçektir. Nitekim kayıt altına alma, sınıflandırma gibi yöntemleri içeren ve kesinliği ifade eden bilhassa istatistik ilminden faydalanılması, İttihat ve Terakki'nin sıklıkla başvuracağı bir yöntem olmuştur.

Temel ideolojisi pozitivism olan İttihat ve Terakki kadrolarının Gayrimüslimlere karşı uyguladığı bu yöntemler, Müslüman oldukları halde Kürtler söz konusu olduğunda çok daha sistematik bir mahiyet kazanmıştır. Burada dikkat çeken en belirgin fark, Kürtlerin Anadolu'dan uzak bölgelere tehcir edilmesi yoluyla bertaraf edilmesinden ziyade Anadolu içlerinde küçük oranlar halinde dağıtılarak asimile edilmek istenmesiydi.

Devletin bekası için geriye sorun olarak kalan tek azınlığın Kürtler olması nedeniyle, İttihat Terakki idarecileri bunun için kapsamlı bir çalışmaya koyulur. Aslında Kürtlerin asimilasyonu yahut daha geleneksel ifadeyle zararsız hale getirilmeleri, II. Abdülhamit ile özdeşleşen bir hedefti. Buna göre *“Kürtleri yoğurup kendimize mal etmemiz*

²⁹⁸ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s. 34.

gerekir”²⁹⁹ diyen Abdülhamit, bunu gerçekleştirmek için eğitim ve askeri alanları seçmişti.

İlk etapta Arap çocukları için kurulan okullar, Kürt aşiret liderlerinin ve ileri gelenlerinin çocuklarını da kapsayacak şekilde genişletildi. Bu yolla Kürt çocukları eğitim yoluyla, devlete ve devletin ideolojisi Hanefi Müslümanlığı³⁰⁰ doğrultusunda yetiştirilmesi hedeflendi. Türkçe yoğunluklu müfredatla açılan bu okullar başlangıç olarak Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Trablus Şam ve Diyarbakır’da kuruldu.³⁰¹ İkinci etap ise merkezi Diyarbakır olan Hamidiye Alayları’nın kurulmasıydı. Bu yolla hem Ermeni güçlere karşı Doğu sınırları güvenceye alınacak, hem de bu vesileyle Kürtler giderek devletin daha sadık hizmetkarları haline getirilecekti.

Abdülhamit Han’ın yaptığı aslında Althusser’in ortaya attığı *Devletin İdeolojik ve Baskı Araçları*’ndan ikisini uygulamaya sokmaktan ibaretti. Bu uygulamayla amaçlanan, ileride sorun olacak Kürtleri şimdiden ehlileştirme idi. Bu yöntemin Abdülhamit yönetimine kısa vadede olumlu etkileri olsa da daha uzun vadede zararı daha fazla olmuştur.³⁰² Nitekim sonraki dönemlerde ortaya çıkan Kürt milliyetçiliğinin temeli, bu aşiret okullarında okuyan Kürt aydın ve ileri gelenler tarafından oluşturulacağı gibi, bilhassa Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında baş gösteren Kürt isyanlarının liderliğini de Hamidiye Alaylarındaki Kürt askerler üstlenecektir.

Sultan Abdülhamit tarafından yürürlüğe konulan ve Kürtleri devlet için sadık unsur haline getirmeyi amaçlayan politikalar, İttihat ve Terakki dönemine gelindiğinde hem niteliksel hem de niceliksel manada ciddi bir dönüşüm geçirecektir. Niteliksel manada yaşanan dönüşüm, Kürtlerin mutlak manada asimilasyonuyla karşılık bulurken; niceliksel manada çok daha kapsamlı ve çok boyutlu bir yöntemler dizisinin gerçekleştirilmesi şeklinde kendini gösterecektir.

Ziya Gökalp’in başat rol oynadığı ve İttihat Terakki tarafından uygulamaya konulan Kürt asimilasyonu, dört etaba ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla; sorunun adının konulması,

²⁹⁹ a.g.e., s. 400.

³⁰⁰ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji – II. Abdülhamit Dönemi (1876 – 1909)* – (çev. Gül Çağalı Güven), 3.b., İstanbul: YKY, 2007, s. 70.

³⁰¹ a.g.e., s. 134.

³⁰² Fuat Dündar, a.g.e., s. 401

sosyolojik araştırma safhası, öngörülen politikanın hayata geçirilişi ve resmi ideolojinin (Türkleştirme) inşası.³⁰³

2.2.2.1. Sorunun Adının Konulması

Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler adlı eserinde Kürtleri sosyolojik bir incelemeye konu alırken temel aldığı Kürt aşiretlerini ele almadan önce, ikinci bölümde aşiretlerin sınıflandırmasını yaparak ne şekilde teşekkül ettiğine kısaca değinir.³⁰⁴

Aşiret yapılanması ile ilgili kısa bir girişten sonra, üçüncü bölümde sözü Kürt aşiretlerine getirerek, bölgedeki mevcut aşiretleri sınıflandırma yoluna gider. Kürtlerin edebi eserlerini tetkik etmek yoluyla temelde beş kavme ayırır. Bunlar; Gurmanç, Zaza, Güran-Lebr ve Soran'dır.³⁰⁵ Bu sınıflandırmadan sonra, Kürtleri oluşturan bu kavimlerle ilgili benzerlikler, farklılıklar ve hangi bölgelere yayıldıkları ile ilgili bilgiler verir.

Peyman Dergisi'ndeki yazılarında da Kürt aşiretçiliğine karşı kaleme aldığı yazılarında İttihatçı fikirleri dikkat çekmektedir. Yazılarında bilhassa Diyarbakir'in toplum yapısını ele alış şekli oldukça ilginçtir. Şehrin suriçini 'merkez' ve Türk kabul eden Gökalp, 'çevre'sini ise Kürt aşiretlerden ibaret Kürtlük olarak tasvir eder.³⁰⁶ Burada kullanılan simgeler oldukça önemlidir. Medeniyeti, çevreye göre daha gelişmişliği ifade eden merkez ile Türkler özdeşleştirilirken; geri kalmışlığın, gelenekselciliğin temsilcisi olan Kürtler, çevre ile özdeşleştirilmiştir.

2.2.2.2. Sosyolojik Araştırma Safhası

Gökalp'in kaleme aldığı *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler* adlı eserin en dikkat çekici ve konumuzla doğrudan ilgili olan kısmı '*Aşiretler Nasıl*

³⁰⁴ Ziya Gökalp, a.g.e., s. 40-45.

³⁰⁵ a.g.e., s. 48.

³⁰⁶ Fuat DüNDAR, a.g.e., ss. 401-402.

Uygarlaştırılabilir' başlıklı bölümüdür. İlgili bölümde, bir hastalığa benzettiği aşiret olgusunun tedavisinin önce doğru şekilde teşhisinden geçtiğini öne sürer.³⁰⁷

Kürtler ile ilgili araştırmalarına bir süre ara veren ve bu sürede Selanik'te bulunan Gökalp, 1913'te İttihat Terakki'nin iktidarı eline aldığı tarihten itibaren, iktidarın Kürtlerin asimilasyonunu öngören politikası, Talat Paşa tarafından uygulamaya konulurken, Gökalp de sosyolojik araştırmalarıyla buna fikirsel öncülük yapar. Hatta Gökalp'in çabalarıyla, Cemiyet'in 1913'te düzenlediği kongrede aşiret bölgelerinin idaresi, aşiretlerin iskanı gibi konularla ilgili önemli kararlar alınır.³⁰⁸

1913 Kongresi'nde alınan kararlar kısa zamanda uygulamaya konulur. Bunların başında '*sosyolojik anket*' gelir, yanı sıra Kürtlerin sahip olduğu toprak sistemi olarak '*zeami teşkilat*', mezheplerini tespitine yönelik '*dini teşkilat*' ve iktisadi yaşamlarını tespitine yönelik '*iktisadi teşkilat*' da uygulanacak metodlar olarak belirlenir. Buna göre Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki kaymakam, vali gibi üst düzey idarecilerden beklenen '*Kürt unsurun*' mevcut durumu ve aşiretlerin genel yapısının tespitidir. Ayrıca istenen bilgilerden bir diğeri de Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgelerin haritalandırılmasıdır.³⁰⁹

İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde düzenlenen ve Kürtlerin asimilasyonuna dönük kapsamlı planların oluşturulması hedeflenen 1913 Kongresi gerçekleşirken; aynı tarihe denk gelen önemli bir gelişme daha Balkanlarda cereyan ediyordu. Bir yandan Anadolu topraklarındaki Gayrimüslimler ile Kürtlerin asimile edilmesi, başarısızlığı takdirde zorunlu iskanını öngören bu planlar bir bir hayata geçirilirken; öte yandan İttihat Terakkili Osmanlı yönetimi Bulgaristan'la İstanbul Antlaşması imzalıyor, antlaşma gereği Edirne, Türklere bırakılırken, Meriç Irmağı iki ülke arasında yeni sınır olarak belirleniyordu. Fakat konuyla ilgili olduğuna inandığımız asıl nokta bu antlaşma imzalanırken, Osmanlı yönetiminin Bulgaristan'daki Türk azınlığın haklarıyla ilgili gösterdiği hassasiyettir. Bulgaristan Türklerinin haklarının da gündeme getirilip güvenceye alındığı antlaşmaya göre; Türkler tam bir dil ve din özgürlüğüne sahip olacaklardır. Bunun yanı sıra Türk azınlığı için ilk ve ortaokullar açılacak, eğitim

³⁰⁷ Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s. 82.

³⁰⁸ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s. 403.

³⁰⁹ **a.g.e.**, s. 404.

Türkçe olabilecektir. Ayrıca kamusal zorunluluklar dışında Türklere ait bölgelerin istimlak edilmesi ya da millileştirilmesi söz konusu olmayacaktı.³¹⁰

2.2.2.3. Resmi İdeolojinin İnşası: Encümen-i İlmiyye Heyeti

1917'nin sonunda İttihatçıların onayıyla Gökalp idaresinde kurulan ve Kürtlerin uygarlaştırılmasının hedeflendiği '*Encümen-i İlmiyye Heyeti*', birçok Alman ve İttihatçı sosyolog ve etnograf öncülüğünde ilmi çalışmalarına başlamıştır.³¹¹

Kurulan heyet ile amaçlanan; Kürt aşiretlerin ilmi yöntemler ışığında uygarlaştırılması için sosyolojik ve etnografik çalışmalar ortaya koymaktır. Bu amaçla konuyla ilgili yabancı eserleri Türkçeye çevirmek suretiyle, söz konusu eserlerden istifade edilmeye çalışılır. Çalışmaların nihai şekli Osmanlıcada '*Kürtler*' adıyla kitaplaştırılır ve bu kitap bundan sonra devletin Kürtlere dönük resmi yaklaşımının temeli olacaktır. Burada ilginç olan, bilim adamları öncülüğünde hazırlatıldığı izlenimi veren söz konusu kitabın Dr. Fritz gibi gerçekdışı bir isimle basılmasıdır. Üstelik Batı'dan konuyla ilgili çeviriler yapıldığı da gerçeği yansıtmamaktadır. Amaç, tamamen İttihat ve Terakki tarafından kamuoyunu manipüle etmek, bilimsel kılığı altında yapılanları meşrulaştırmaktan ibarettir.³¹²

Kürt asimilasyonuna dönük bütün bu sistematik çalışmalardan sonra sıra ortaya konulan sorunun çözümüne gelmiştir. Kürt aşiretlerin belli oranlarda (% 2 yahut % 5) Anadolu'nun içlerine dağıtılması yoluyla asimilasyonudur uygulamaya konulan.

2.2.2.4. Öngörülen Politikanın Uygulamaya Geçirilmesi

Kürtlerin belli oranlarda başka bölgelere sevkini öngörülen bu aşamada, I. Dünya Savaşı baş gösterir. Bilhassa Rusya'nın savaşa girmesiyle imparatorluğun Doğu sınırları büyük bir tehdit altına girer.

³¹⁰ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 2.b., İstanbul: İmge Yayınevi, 2000, s. 184.

³¹¹ Fuat Dünder, *a.g.e.*, s. 418–419.

³¹² *a.g.e.*, s. 419.

Rusya'dan kaynaklanan bu tehdit nedeniyle Rusya ve İran'dan (Van ve Urmiye Gölü arasındaki bölge) ve önemli kısmı Kürtlerden oluşan büyük bir göç meydana gelir. Müslüman kimlikleri nedeniyle Rusya için güvenilir olmayan Kürtler, ciddi baskılara maruz kalır, hatta Kürtlerin bir kısmı Ruslar tarafından, 1914'ten itibaren amele taburlarında zorla alıkonularak yol inşaatlarında çalıştırılır.³¹³

1916'ya gelindiğinde Kuzeydoğu'daki Rus yayılcılığı ile aynı paralelde Anadolu içlerine gerçekleşen büyük göçün büyük kısmı Kürtlerden oluşmaktaydı. Sivas ve civarında biriken Kürtlerin bu bölgede kalmalarını sakıncalı gören Talat Paşa yönetimi, Kürtlerin İç Anadolu'ya belli oranlarda (% 5) dağıtılmasını öngörmüştür. Öncesinde Talat Paşa'nın talimatıyla Konya, Kastamonu, Ankara, Sivas, Adana, Aydın, Trabzon vilayetleri belirlenmiş, bu vilayetlerin yanı sıra Kayseri, Canik, Eskişehir, Karahisar ve Niğde'de yaşayan Kürtlerin durumlarına ilişkin bilgi alınmak istenmiştir. Bu bilgi, elbette çoğunlukla bu bölgedeki mevcut Kürtlerin asimile olup olmadıklarını, kendi kültürel ve dilsel varlıklarını koruyup korumadıklarını öğrenilmesinden ibarettir.³¹⁴

Esasen, İttihat ve Terakki yöneticilerinin Türkçülük doğrultusunda bir toplum inşa etmek adına yürürlüğe koydukları iskan yoluyla asimilasyon projeleri, 1916'dan daha önceye dayanmaktaydı. Bu projelerden ilki, 13 Mayıs 1913'teki İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi'dir. Sonrasında 1914'te İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyeti (İAMM) kurulur. 1916'da ise iskan projesinin hukuksal ve idari safhası nihayete erdirilerek Aşair ve Muhacirin Mudiriyet-i Umumiyesi (AMMU) Teşkilat Kanunu kabul edilip uygulanmaya konulur. Bu düzenlemeler doğrultusunda bir yandan yerleşim birimlerinin (hatta dağ ve nehirlerin) adları değiştirilmeye başlanırken, diğer yandan zorunlu iskanlarla Kürdistan'ın ve Anadolu'nun demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır.³¹⁵

Yine bu döneme kadar Kürtlerin uzun tarihi süreçle şekillenen coğrafyası anlamına gelen Kürdistan tabiri de, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kaldırılarak, yerine '*Vilayet-i Şarkiyeye*' tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Kadri Cemilpaşa (Zınar Silopi)'ya

³¹³ s. 409.

³¹⁴ s. 410.

³¹⁵ Malmisanij, a.g.e., s. 20.

göre bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti haritasında artık Kürdistan diye bir bölge bulunmuyordu.³¹⁶

Bu düzenlemelerin de etkisiyle, Mayıs 1916'ya gelindiğinde İttihat ve Terakki'nin Kürt iskan politikası da netlik kazanır. Belirlenen politika Talat Paşa tarafından üç tamim (resmi bildiri) ile ilgili vali ve mutasarrıflara bildirilir.

Bildirilen tamimlerle Anadolu iki bölgeye ayrılmış; bu bölgelerden biri Kürtlerin iskanına ayrılan ve Türk nüfusun yoğun olduğu bölge (özellikle İç Anadolu) iken, diğer bölge ise Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı ve Türk iskanına uygun yerler olarak belirlenir. Buna göre ilk tamim Diyarbakir, Ma'muretu'l-aziz (Elağız), Sivas ve Erzurum gibi Rus işgal bölgesinin sınırlarındaki vilayetlere gönderilirken; ikinci tamim Türkleştirilmesi gereken bölgeler olarak Urfa, Maraş, Ayıntab ve Musul'dan müteşekkildir. Üçüncü tamim ise Kürtlerin belli oranlarda iskan edilecek yerler olarak öngörülen Ankara, Konya, Hüdavendigar, Kayseri, Niğde, Kütahya ve Kastamonu'ya dağıtılmasından ibarettir.³¹⁷

Kürtlerin iskanı yoluyla önemli oranda asimile edilmesine dönük proje tamamlandıktan sonra, İTC yönetimi tarafından hızla yürürlüğe konulur. Nitekim Araştırmacı Ayşe Hür'e göre, İttihatçılarla Kürtlerin arasını bozan gelişmenin, İTC tarafından 1914'te kurulan İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyeti'nin politikalarıdır. Kanun gereği ilk etapta Kürtçe coğrafi ve yerleşim birimlerinin isimleri Türkçeleştirilmeye başlandı. Talat Paşa'nın emriyle savaş nedeniyle değişik bölgelere göç etmiş olan Kürtlerin, Türk nüfusu içinde yüzde beş oranında dağıtılmasıyla, Kürtlerin asimilasyonu politikasına devam edildi. Elbette bu iskan siyaseti sırasında açlık, soğuk, hastalıklar ve askeri şiddet nedeniyle ölümlerle sonuçlanan ciddi oranda bir Kürt nüfusu olmuştur.³¹⁸

Kürtlerin sevk ve iskanları o denli titizlikle yürütülür ki, merkezden yerel yönetimlere gönderilen bildirilerle sevk edilenlerin sayıları ve hangi oranlarda hangi yerleşim birimlerine dağıtıldığı ile ilgili düzenli bilgi istenir. Çoğunluğu Rus işgal bölgelerinden kaçan Kürtlerden oluşan mültecilerin yerel birimler tarafından Urfa yöresine

³¹⁶ a.g.e., s. 16.

³¹⁷ Fuat Dünder, a.g.e., s. 412.

³¹⁸ Ayşe Hür, a.g.m., s. 5.

yerleştirilmek istendiğinde, merkezden alınan uyarı ilginçtir: “*Kürt mülteciler katiyen Zor’a veya Ayntab’a veya Maraş’a yerleştirilmeyecek*”³¹⁹

Burada akla gelen soru, Rus işgali nedeniyle kuzeydoğu bölgelerinden kaçan Kürt mültecilerin sayısıdır. Kesin olmamakla birlikte işgalden önce bölgede toplam Müslüman nüfusun 2.3 milyon dolayında olduğu göz önünde tutulursa; Ekim 1916’da 659.100 olarak belirlenen mülteci sayısı, aynı yılın 17 Aralık’ında 1.077.155, Mart 1918’de ise 1,5 milyon olarak kayıtlara geçirilir. Savaş sonrasında AMMU, yardım edilen mülteci sayısını 902.865 olarak açıklar; fakat mültecilerin sevkiyat ve iskanında gerçekteşen zayıatlar hakkında bilgi verilmez.³²⁰

H. Süleyman Özcan, dönemin savaş bakanlığında bulunan Talat Paşa’nın kendine ait Kara Kaplı Defterinde 1915 – 1916 yılları arasında 800 bin Kürdün göç ettirildiğini ve bunlardan hayatta kalan yaklaşık 250 ile 300 bin Kürdün ise İzmit ile Halep arasında uzanan bölgelere yerleştirildiğini yazdığını, ifade eder.³²¹

³¹⁹ Fuat Dünder, **a.g.e.**, s. 416.

³²⁰ **a.g.e.**, s. 418.

³²¹ Hekimoğlu Süleyman Özcan, **a.g.e.**,s. 114.

3. MİLLİ MÜCADELE'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN KÜRT POLİTİKASI

Cumhuriyetin resmi tutumu, Anadolu'nun dama tahtasına benzeyen yapısını, hiç sözünü etmeden reddetmekti. Cumhuriyet ideolojisinin benimsettirildiği kuşaklar da böylece, yerel, dinsel ve etnik grupları, Türkiye'nin karanlık çağlarından kalma gereksiz kalıntılar olarak görüp reddettiler. Karşılaştıklarında, birer kalıntı olarak davrandılar onlara. Böylece merkez, Büyük Eleştirici rolünde çevrenin yeniden karşısına çıktı, bu da merkezin kasvetli ve sert görünümünü bir kez daha sergiledi. Atatürk siyasal harekete geçirme ya da toplumsal yapıya ilişkin köklü değişikliklere girişme aracılığıyla başaramadığı şeyi, ideoloji ile yapmaya çalışıyordu. İdeolojiye aktarılan çok ağır bir yükü bu. Zaten ayrılıkçı olarak kendisinden kuşku duyulan kırsal alan, bu siyasetlerle merkeze daha fazla yaklaştırılmış olmadı.³²²

Şerif Mardin'e ait bu tespitler, Türk siyasi hayatının Cumhuriyet'in inşasından sonra hangi doğrultuda şekillendiğini göstermesine dönük önemli bir değerlendirmedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle çıkması sonrasında, hızla çöküş süreci girmesi ve Osmanlı'yı fiilen parçalayan Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 1918'de yönetime hakim İttihat ve Terakki kadrolarının büyük bir kısmının yurt dışına kaçmasıyla sonuçlanmıştı. İşin ironik yanı, yönetimi devraldıkları tarihten itibaren Devleti hızlı bir çöküş sürecine sokan ve Kürtlerin asimilasyonunun temelini atan İTC kadrolarının ülkeyi terk ettikleri tarihte, Kürt ulusal mücadelesini yürütecek olan Kürt Teali Cemiyeti'nin kurulmuş olmasıdır. Ayşe Hür'e göre başkan Seyit Abdülkadir olan Kürt Teali Cemiyeti, yayına soktuğu Jin Dergisi ile Kürt milliyetçiliğinin artık modern anlamda kendini ifade ettiği ilk platform olarak görülmelidir.³²³

³²² Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s. 65.

³²³ Ayşe Hür, *a.g.m.*, s. 5.

Görünüşte Osmanlı yıkıntıları üzerinde yeni ve modern bir ulus – devlet inşa çabalarını sergileyen Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, İTC’den farklı bir dünya algısına sahip, dolayısıyla yürütecekleri siyasi programın da farklı olacağı izlenimi vermişti. Nitekim savaş yorgunu Anadolu halkını harekete geçirirken sergiledikleri performans, yeni hareketin, İttihat Terakki’nin aksine söz gelimi adem-i merkezîyetçi, daha özgürlükçü, farklı unsurlara karşı daha kucaklayıcı bir yönetim felsefesi geliştireceği inancını oluşturmuştu.

1919’da Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkmasıyla Milli Mücadele’nin başlamasından Cumhuriyet’in kuruluşuna dek uzanan süreçte, hatta inşa edilen devletin kurumsallaşma sürecinde İTC’den farklı bir söylem ve bu söylem doğrultusunda kucaklayıcı bir siyasetin başarıyla uygulamaya geçirildiğini söylemek mümkün. Bir kere ağır koşullar altında ve işgallere maruz kalmış Anadolu halklarının kimlik ya da dini farklılıklarının kurucu kadrolar nezdinde bir önemi yoktu. Kurucu kadrolar için öncelik olan, yeni modern devleti inşa etmek için tüm unsurlarıyla Anadolu’nun desteğiydi. Bu desteği de yürüttükleri yoğun örgütsel faaliyetler ve geliştirdikleri siyasi söylemlerle büyük oranda başarmış oldukları görülmektedir.

Oysa bu kucaklayıcı siyaset çok uzun sürmeyecek, devletin inşasıyla ve kurumsallaşma sürecine girmesiyle, Cumhuriyete hakim anlayış, bu gelişmelere paralel olarak gerçek yüzünü göstermeye başlayacak, deyim yerindeyse gizli ajandasını uygulamaya koyacaktı.

Buna göre, bir yandan idari zeminde merkezîyetçiliğin modern ve nihai safhası olan ulus–devlet kurumları inşası yoluna gidilirken ve bu inşa süreciyle Batılılaşma hedeflenirken; öte yandan bunun uzantısı siyasi, iktisadi ve kültürel zeminde çok programlı düzenlemelere gidilmiştir. Burada dikkat çeken bir diğer husus da, eskilerin hedefine koyduğu Gayrimüslim unsurların asimilasyonunun, Cumhuriyetin kurucu kadrolarıyla birlikte yenilerinin eklenmesiyle aynı kararlılıkla devam edilmiş olmasıydı.

Farklı ırksal ve dini kökenden olan unsurların ihtidası yahut asimilasyonu, yeni dönemle birlikte içine çevrenin önemli bir kısmını oluşturan Muhafazakar kesimin eklenmesiyle kapsama alanı daha da genişleyecek şekilde yeniden yürürlüğe konulmuştur. Diğer bir deyimle İttihat Terakki yönetiminde ideolojik ihtida ve asimilasyonda, Müslüman Türk unsurlar dışarıda tutulmak kaydıyla geri kalan unsurlar hedef alınırken; Cumhuriyetin

kurucu kadroları, bu unsurlara kendi deyimleriyle 'gerici', 'modernlik karşıtı' gördükleri Muhafazakarları da eklemekten geri durmayacaktır.

İTC'nin yürüttüğü ve 'tehcir' ile 'asimilasyon' temelindeki politikalar sonucunda tehdit olarak görülen Gayrimüslim unsurların çoğu tasfiye edilmiş; devletin bekası adına yürütülen çalışmalar sonucunda bu unsurlar, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde tehlike olmaktan çıkarılmıştı. Geriye ise, modernleşmeye mesafeli ya da modernleşme karşıtı ve Şerif Mardin'in 'çevre' olarak tanımladığı geniş halk tabakası kalmıştı. Kürtler ise hem sahip oldukları ayrılıkçı potansiyeli ve hem muhafazakar kimliğiyle yeni rejimin gizli ajandasında büyük bir tehdit olarak kayda geçirilmişti. Yani önceki dönem, Kürtlerin asimilasyon yoluyla Türkleştirilmesi yolunda sistemli şekilde yürütülen program, Cumhuriyet yönetimiyle deyim yerindeyse bırakıldığı yerden devam etmek yoluyla süreklilik kazanmıştır.

3.1. Milli Mücadele Döneminden Çok Partili Hayata Geçiş Dönemine Kadar Devletin Kürt Politikası (1919 – 1950)

Milli Mücadele öncesi ve sonrası şeklinde iki dönem halinde ele alınması gereken 1919 – 1950 arası dönem, birçok açıdan bir önceki dönemin (İTC dönemi) devamı niteliğinde olsa da beraberinde önemli farklılıkları ve karmaşıklığı ortaya çıkardığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

Kemalist hareket tarafından Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılması adına girişilen zorlu şartlarda ve pragmatist politikalarla şekillenen bu dönem, bir yandan Kürt ulusalcılarının içinde bulunduğu ve özerklik ile bağımsızlık ikilemiyle şekillenen tutumuyla ortaya çıkarken; öte yandan Kürt hareketinin kuzey ve güney olarak ikiye bölünmesi ve her iki kanadın Anadolu hareketine karşı farklı tutumlar sergilemesiyle kendini göstermiştir. Ama en önemlisi Cumhuriyet tarihi boyunca çıkan her Kürt isyanının Devlet tarafından 'ecnebi kışkırtması' yaftasıyla söylemsel zeminde karşılık bulurken; bilimsel verilerin ışığında ortaya çıkan yeni belgeler ışığında bölgeyi etkisi altına alan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın gerçekçe Kürtlere nazaran Kemalist hareket yanlısı tutum takınmasıdır.

Milli Mücadele öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümde değerlendirilmesi gereken bu dönemdeki Devletin Kürt politikası, aynı zamanda birçok açıdan olduğu kadar Kürt yaklaşımı konusunda da sergilenen iki zıt tutumun, iki zıt politikanın nasıl da önemli bir titizlikle yürürlüğe konulduğunun anlaşılması açısından da oldukça önemlidir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile aynı tarihe denk gelen Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği göreviyle 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasının, elbette Milli Mücadele ve kurulacak yeni devlet için önemi büyüktür ve başlangıç olması açısından da kayda değerdir. Fakat konumuz gereği bu tarihte ve burada Milli Mücadele'nin startını veren Mustafa Kemal'in aynı zamanda Kürtlerin geleceği adına verdiği demeçlerin de büyük bir önemi vardır.

Resmi tarih ve tarihçiler tarafından bu husus ön plana çıkarılmasa da yakın dönemlerde ortaya konan araştırmalar, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi örgütlemek adına yaptığı bu seyahatin ve sonrasında gerçekleştirdiği kongrelerde Kürtler ile ilgili önemli sözler verdiği, bu yolla Anadolu hareketinin başarıyla gerçekleşmesi için Kürtlerin desteğine ihtiyaç duyduğunu göstermiştir.

Kürtlerin desteğine duyulan ihtiyaç nedeniyle olacak ki, Mustafa Kemal, Samsun'a çıktuktan sonra bir yandan Ermenilerle ilgili olarak *“silahsız oldukları ve birlikte yaşamak istedikleri sürece onlara dokunulmamasını, uğradıkları saldırılardan korunmalarını”* isteyen bildirimlerde bulunurken; diğer yandan Kürtlerle ilgili bir otonom planı üzerinde çalışması önemlidir. Kurulacak TBMM'de Lazların Lazistan adına, Kürtlerin de Kürdistan adına temsilci bulundurulmasına fırsat verilmesi ise, Kemalistlerin İTC'den farklı olarak, Anadolu'daki farklı unsurların taleplerine duyarsız kalmayacakları izlenimi vermiştir.³²⁴ Oysa sergilenen bu ılımlı politikalar ve dile getirilen olumlu söylemler, Kemalist hareketin pragmatist politikalarından ileri gelmekteydi.

³²⁴ Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, geniş. 4.b., İstanbul: Doz Yayınları, 2005, s. 87.

3.1.1. Şeyh Mahmut Berzenci Ayaklanması ve Irak Kürdistanı'nda Siyasi Durum

Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı 1919 yılı, iki önemli gelişmeye daha tanıklık ediyordu. İzmir işgalinin gerçekleştiği bu tarihe denk gelen bir diğer hadise, Kürtler açısından da önemli bir olayın başlangıcıydı. Kürtlerin uzun tarihi dikkate alındığında oldukça köklü bir geçmişe sahip olan Güney Kürtlerinin isyancı geleneği, bu kez İngiliz güçlerine karşı gerçekleşmekteydi.

Dolayısıyla 1918'den itibaren Anadolu ve Mezopotamya içlerine doğru başlayan İngiliz işgaline karşı koyan ne Osmanlı güçleriydi ne de bölgedeki Arap güçleri. İngiliz ilerleyişine karşı sürekli geri çekilmek zorunda kalan Osmanlı kuvvetleri en son 9 Mayıs 1918'de Kerkük'ü boşaltarak geri çekiliyor, Erzurum'a kadar uzanan devasa bir alanı İngiliz ilerlemesine karşı savunmasız bırakmak durumunda kalıyordu. Güney Kürtleri ise İngilizlerin tüm ekonomik ambargolarına karşı, İngiliz yayılmacılığına karşı çetin bir direniş gösteren tek güç olarak bölgedeki varlığını korumaya çalışmıştır.³²⁵

Güney Kürtlerinin tarihi geçmişleri dikkate alındığında İngilizlere karşı sergilenen bu direnç, şaşırtıcı olmasa gerek. Nitekim bu gerçeği Kemalist hareketin yanı sıra bölgeyi işgal eden İngilizler, Fransızlar ve Ruslar her fırsatta gündeme getirmiştir.

Örneğin 1 – 2 Aralık 1918'de uçakla Kıfri, Kerkük ve Süleymaniye'yi gezen ve Güney Kürdistan'ın önde gelen liderlerinden oluşan bir heyeti kabul eden Albay Wilson, bu temaslarında Güney Kürdistan'da ulusal hareketin oldukça güçlü olduğu sonucuna varmıştır.³²⁶ Yine 24 Temmuz 1919 tarihine ait İngiliz belgelerinde Güney Kürtlerinin tabiatıyla ilgili yapılan tespit dikkat çekicidir. İlgili tespitte Kürtler, kalabalık, yiğit ve ulusal ideallerinin güçlü olmasına rağmen yaşam alanları itibariyle zorlu jeopolitik durumlarının onları birleştirmek önünde ciddi engel teşkil ettiğini, bu durumun siyasi bütünleşmenin önünde önemli bir engel olduğu, vurgulanmıştır.³²⁷

Ayrıca bölgedeki ajanlarının gözlemlerini değerlendiren Wilson, Kürtlerle ve bölgeyle ilgili hazırladığı ve Londra'ya ilettiği raporunda başkaca önemli tespitlerde de bulunmuştur. Mesela aşiretlerin tutumuyla ilgili yaptığı tespitte İttihat ve Terakki'nin

³²⁵ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, ss. 48–49.

³²⁶ Mesut Yeğen (der.), **İngiliz Belgelerinde Kürdistan – 1918 -1958 -**, 1.b., Ankara: Dipnot Yayınları, 2011, s. 32.

³²⁷ **a.g.e.**, s. 76.

merkezileşme politikalarına karşı Kürtlerde oluşan ön yargı o denli önemli boyutlara varmıştır ki; Wilson, I. Dünya Savaşı patlak verince birçok Kürt liderin Osmanlı'nın cihat çağrılarına olumlu yanıt vermediklerini belirtmektedir. Bu durumu doğru değerlendirdiği takdirde İngiliz Hükümeti'nin Kürtleri yanlarına çekebileceğini de söylemekten geri durmamıştır.³²⁸

Wilson'a göre hali hazırda Kürtlerin İngilizlere karşı güvenlerinin giderek kaybolduğunu, bunun sorumlusunun da İngiliz Devleti olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Kürtlerin gelecekleriyle ilgili en büyük korkuları olan Ermeni yayılmacılığına karşı İngilizlerin verdiği destek, Kürtlerin İngilizleri ikiyüzlü görmeye başladıklarını belirtmektedir. Bunun yanı sıra Kürtleri endişelendiren bir başka gelişme de Musul'un, kurulacak Arap devleti sınırlarına dahil edilme tasarımlarıydı. Wilson bu gelişmeler nedeniyle Musul'daki Kürtlerin İngilizlere sırt çevirmeye başladığını itiraf etmiştir.³²⁹

İngilizlere karşı giderek belirginleşen bu güvensizliğin de etkisiyle başta İran Kürtleri olmak üzere Güney Kürtlerinde de hareketlilikler başlamış, hatta Güney Kürtleri de İstanbul hükümetiyle temas kurarak geniş çaplı bir isyan hazırlığında bulunmuşlardı. Bölgedeki İngiliz birliklerini endişelendiren bu gelişmeler, Zakh'o'da görevli Yüzbaşı Pearson'u harekete geçirmiş, isyan girişimini büyümeden bastırmayı planlayan Pearson, Goyan (Şırnak Uludere'de bir aşiret) liderlerine karşı harekete geçince, yolda baskına uğramaktan kendini koruyamamış, İngilizler isyanı bastırmakta oldukça aciz kalmıştır.³³⁰

Goyan aşiretinin direnişi karşısında zor durumda kalan İngilizlerin acziyetini gören Güney Kürtlerinin önde gelen lideri Şeyh Mahmud, İngilizler tarafından kendisine önerilen bölgenin de dışına çıkarak Erbil'e ve Musul'a doğru da yayılma içerisine girecektir. Giderek güçlenen Şeyh Mahmud'un etkisini kırmaya çalışan İngilizler daha büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Nitekim Şeyh Mahmud, 22 Mayıs'ta bir darbe planlayarak İran'ın Avroman Aşireti ve Merivan Aşireti ile birleşerek Süleymaniye'deki İngilizleri çevrelemeye başlamıştır. Öyle ki, bölgedeki İngiliz ajanlarını esir alan Şeyh Mahmud, bölgeye kaymakam atadığı gibi şehirde hazineye ve kayıtlara el koymaktan

³²⁸ Mim Kemal Öke, **Musul Kürdistan Sorunu – 1918-1926** - , İstanbul: İrfan Yayıncılık, yy., s. 96.

³²⁹ a.g.e., s. 99.

³³⁰ s. 100.

çekinmeyecekti. Albay Wilson ise bu gelişmeler karşısında çaresiz kaldığını itiraf etmiştir.³³¹

Kürtler tarafından İngilizlere karşı sergilenen bu kararlı direniş karşısında İngiliz birlikleri zor durumda kalmış; direnişin lideri Şeyh Mahmut Berzenci liderliğinde Kürt kuvvetleri, 22 Mayıs 1919'da Süleymaniye'deki İngiliz birliklerini esir alıp bölgede bağımsız bir Kürdistan ilan etmekten geri durmamıştır. Bu gelişme karşısında A. Wilson'un selefi Sir Percy Cox, Kerkük ve Musul'un kaybedilmesinin aynı zamanda bu bölgedeki zengin petrol yataklarının kaybedilmesi anlamına geldiğini söyleyerek merkezi uyarmıştır.³³²

Güney Kürtlerinin bağımsızlık ilanına İngilizlerin yanıtı oldukça sert oldu. Bölgeye bir yandan takviye birlikleri gönderilirken, diğer yandan İngiliz Kraliyet Ailesine ait savaş uçakları, Süleymaniye başta olmak üzere birçok Kürt köyünü bombalayarak Kürt direnişini kırmaya çalışmıştır. Hatta İngilizlerin sivil Kürt halkına karşı giriştiği bu sert müdahale İngiliz kamuoyunca büyük tepkilerle karşılamıştır.³³³ İsyanın bastırılış yöntemiyle ilgili dönemin Times Gazetesi, olayı şu satırlarla haberleştirmiştir:

Şu son günlerde uçaklarımız, Kürt köylerini bombaladılar. Kürtlerin özyönetime sahip olmaları acaba bu mudur? Bu çılgın politika ilerde de devam edecek mi?³³⁴

İsyanı zorlukla bastıran İngilizler, Şeyh Mahmut Berzenci'yi esir alarak Hindistan'a sürgüne göndermek yoluyla tehlikeyi bertaraf ettiklerini sanmışlardı. Oysa Mahmut Berzenci'nin Hindistan'a sürgüne gönderilmesi, güney Kürtlerince hiç olumlu karşılanmamış, aksine bölgede İngilizlere karşı Goyanlar, Barzaniler, daha güneyde Ahmet Taki'nin öncüsü olacağı ayaklanmalar ve İran'da Simko ayaklanması kapıdaydı.³³⁵

Güney Kürdistan'da İngilizlere karşı Kürt direnişini tüm olanaklarıyla gerçekleştirirken, Anadolu hareketinin tutumu oldukça ilginçtir. İlk yıllarda İngilizlere karşı Güney Kürtlerini el altından destekleyen Anadolu hareketi, cumhuriyet kurulduktan sonra politikalarında ciddi bir değişiklik geçirecektir. Erzurum ve Sivas Kongreleriyle

³³¹ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, ss. 100–101.

³³² Ayşe Hür, **a.g.m.**.

³³³ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 49.

³³⁴ **a.g.e.**, s. 49.

³³⁵ s. 49.

kuzeydeki Kürtlerin desteğini büyük oranda almayı başaran Mustafa Kemal, güneydeki Kürt direnişlerinin yatıştırılması amacıyla Kürt kökenli eski Osmanlı paşaları olan General Mustafa ile Hamdi Paşa'yı Süleymaniye'ye gitmeleri için teşvik eder. Bu vesileyle Kürtlerin İngiliz egemenliğini daha kolay kabul edecekleri yanılığısına kapılır.³³⁶

Oysa bölgedeki özerklikleri konusunda oldukça köklü bir direnişçi geleneğe sahip olan Güney Kürtleri, bu çabaları da sonuçsuz bırakmıştır. Son çözüm olarak İngiliz güçleri, Kürt direnişini sonlandırmak amacıyla dinsel kimlikleri güçlü olan Kürtlere, Hicaz Emiri Hüseyin Zeyd'in Kürdistan kralı olarak atanacağı vaatlerinde bulunsa da Kürtlerin buna yanıtı, Hicaz Emiri dahil ülkelerine dışarıdan gönderilecek hiçbir idareciyi kabul etmeyecekleri yönünde olmuştur.³³⁷

Bölgede İngiliz güçleri, Anadolu hareketi ve Güney Kürtleri ekseninde bunlar gerçekleşirken; İngiliz destekli Irak Haşimi monarşisinin tutumu kayda değerdir. Kürt otonom isteklerine karşı düşmanca bir tutum sergileyen Haşimi monarşisi, Kürtlere karşı İngilizlere her türlü desteği vermekten çekinmemiştir. İngilizlerin oluruyla Kürdistan'da yeni isyan çıkmaması amacıyla Hindistan'dan getirilen ve 14 Eylül 1922'de kendisine Kürt Meclis Kurulu sıfatı verilen Şeyh Mahmut Berzenci ise, İngiliz isteklerinin aksine kendini Kürt hükümdarı ilan ederek, Ekim 1922'de ilk Kürt Hükümeti'ni oluşturdu. Bununla da yetinmeyen Berzenci, Kürtçe'yi resmi dil ilan ederek, kendi adına para ve pul bastırdı, Kürtçe gazeteler yayınladı.³³⁸

Güney Kürtlerinin Berzenci liderliğinde bir kez daha bağımsızlıkçı söylemlerle siyaset sahnesine çıkmaları, Haşimi monarşisinin ve Arap seçkinlerinin ciddi düşmanlığını kazandı, hatta İngilizlerin göstermediği tepkiyi Haşimi yönetimi göstererek İngilizleri harekete geçirmek için kullandı. Bunun üzerine İngilizler ile Irak monarşisi 1922'de vardıkları bir anlaşmayla Kürtlerin bağımsızlık taleplerini göz ardı eden, sadece Kürtlerin azınlık haklarından faydalanmasına dönük yaptıkları düzenlemeyi Irak Meclisi'ne getirdiklerinde, bu maddelere karşı dahi Arap mebusları şiddetle karşı çıkmışlardır. Buna rağmen 110 üyeli Irak parlamentosunda 69 üyenin katıldığı oturumda 60 kabul, 9 çekimser oyla tasarı kabul edilmiştir. 1922 Antlaşması ile Güney

³³⁶ s. 47.

³³⁷ s. 48.

³³⁸ s. 50.

Kürdistan, artık Irak'ın bir parçası haline getirilmiştir. Bu oldu bittiye oldukça sert muhalefet eden Kürtler, İngilizlerin tüm görüşme taleplerini geri çevirerek ve dağlara çekilerek tekrar İngilizlere ve Irak manda yönetimine isyan ederek tepkilerini göstermiştir. İngilizlerin buna yanıtı ise, savaş uçaklarıyla Süleymaniye'yi yeniden bombalamak olmuştur.³³⁹

Burada belirtilmesi gereken iki husus da; Anadolu hareketinin bölge Kürtlere dönük değişen politikası ile İngilizlerin Güney Kürtlere yaklaşımlarındaki çelişkilerdir. Her ikisi başlangıcı ve sonu itibarıyla dönemin değişen konjonktüründen nasibini almış, Kürtler lehinde her iki tarafın sergilediği tutum, zamanla zıt bir ivme kazanmıştır.

Kemal Kirişçi, Osmanlı topraklarını paylaşmaya dönük hazırlanan gizli antlaşmalarda, Kürt coğrafyasının büyük bölümüyle Fransa'ya ayrıldığını; fakat İtilaf devletleriyle Osmanlı Dev. arasında varılan Mondros Mütarekesi gereği, İngiltere kendisi için belirlenen bölgeleri hızla işgale koyularak, ardından Mezopotamya'ya yöneldiğini ve kısa süre sonra da Kürt bölgelerinin önemli kısmının İngiliz hakimiyetine geçtiğini belirtir. Oysa bu bölgeyi işgal eden İngilizlerin Kürtlerle ilgili herhangi bir tasarısı yoktu. '*Kürd Lewrence*' olarak bilinen istihbarat subayı Binbaşı William Charles Noel'in faaliyetleri ise kişisel olmaktan öteye gidememiştir. Nitekim aynı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Stockholm Büyükelçisi Muhammed Şerif Paşa, Londra Hükümeti'ne yaptığı "*Kürt milletini İttifak devletlerinin davası için*" toplama çağrısı, İngiliz hükümeti tarafından dikkate alınmamıştır.³⁴⁰

İngilizlerin ilk dönemlerde Kürt kararsızlığı, sonrasındaki Kürt ilgisizliği bununla da sınırlı değildi. Örneğin, Bağdat İngiliz Komiserliği, konuyla ilgili önerilerini İngiliz hükümetine iletirken Trabzon ve Erzurum'un Amerikan himayesinde bir Ermeni Devleti'ne bağlanmasını, diğer dört Doğu vilayetini ise İngiltere'nin himayesi altında kurulacak bir Kürdistan'a bağlanmasını öneriyor; Musul, Bağdat ve Basra'nın ise yine İngiltere hakimiyetinde kurulacak bir Arap Devleti sınırları içinde gösterilmesini uygun görüyordu. Bu öneriye alternatif olarak sunulan bir diğer öneri de, söz konusu 6 vilayetin yeniden Türk yönetimine bırakılarak, Osmanlı toprakları üzerinde Batı'ya eklenmiş bir Türk devletini desteklenmesi yönündeydi. Dolayısıyla İngiltere, Kürdistan'a doğru yayılmamalı, bölge ya Türklerin ya da Amerikalıların denetimine

³³⁹ Hasan Yıldız, a.g.e., s. 51.

³⁴⁰ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, a.g.e., ss. 80–81.

birakilmalıydı. Fakat Bağdat Komiserliği'ne ait bu önerileri, Hindistan Bakanlığı'nca uygun görülmediği, raporun altına konulan kısa şerhlerden anlaşılmaktaydı.³⁴¹

Londra ile Hindistan Bakanlığı'nın Kürt politikası belirsizliklerle dolu olması bir yana, bölgeyle ilgili incelemelerin yapılması için gönderilen Binbaşı Noel'in tutumu İngiliz Devleti'nin tersine oldukça netti. Kürdistan bölgesinin önemli bir kısmını dolaşan, bu geziler sırasında birçok Kürt ileri gelenleriyle konuşma fırsatı bulan Noel'e göre Kürtler, bağımsızlık konusunda oldukça kararlıydı. Keza Bağdat Komiserliği'nin Londra'ya sunduğu iki öneriden ilkinin yerinde bularak ısrarla savunan Noel, Irak'a dost bir komşu ülke kurdurulacaksa; Erbil, Süleymaniye, Nusaybin ve Harran'ın Kürtlere tesliminin vazgeçilmez olduğunu savunuyordu.³⁴²

Nitekim araştırma gezisini tamamlayan Noel, tuttuğu yirmi sayfalık '*Kürtlerin Hakkında Bir Not*' başlıklı raporunda: Kürtlerin kökeni, dilleri ve tarihleri ile ilgili kısa bilgiler verdikten sonra; '*Kürtlerin milli özelliklerine*' değinerek, Batı'daki Ermeni yanlılarının aksine Kürtleri; cesur, teşkilatçı, gelişmeye açık, ilerici insanlar olarak tasvir etmiştir. Kürtler ile Ermeniler arasındaki ihtilafların nedeninin II. Abdülhamit tarafından kurulan Hamidiye Alayları olduğunu, Kürtlerin Ari ırkına mensup olmaları nedeniyle Avrupalılara – Hıristiyanlara – Türklerden daha yakın olduklarını, sözlerine eklemiştir.³⁴³

Dolayısıyla Noel'e göre, İngiltere Kürt taleplerine karşılık vermeli, Ermenilere verilecek büyük tavizlerin Kürtleri ortada bıkaçağını iddia etmekteydi. Bunun yanı sıra iki Doğu vilayetinin Ermenistan'a bağlanması büyük bir Müslüman kitlenin Ermeni hakimiyetine terki anlamına geleceğini, yine Musul'un ve İran'ın İngiliz hakimiyetinde Arap ve Acemlere bırakılmasıyla; Mezopotamya'da, İran'da ve Ermenistan'da Kürtler, bölünme yoluyla yabancı boyunduruğu altında bırakılacağı, hususu üzerinde durmuştur. Söz gelimi, bu projenin hayata geçirilmesiyle on Kürt'ün bir Ermeni'nin yönetimine bırakılacağı; bunun tersi olur ise, Kürtlerin Ermenilere göre daha yetenekli ve insaniyetçi bir ırk olduklarından, sorun kendiliğinden çözülecekti.³⁴⁴

³⁴¹ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 89.

³⁴² **a.g.e.**, s. 90.

³⁴³ s. 92.

³⁴⁴ ss. 92–93.

Noel'in Kürtlerle ilgili bu tespitlerinin yanı sıra iki husus da ele aldığı raporunda dikkati çekmektedir. Biri bölgedeki Ermeni ve Kürt nüfus oranlarının karşılaştırılması, diğer husus da Kürt seçkinlerinde hakim olan iki ana akımdır. Sözgelimi, Batılıların ve Ermenilerin, Kürdistan'daki varlıklarının nüfus oranı açısından oldukça abartıldığını belirtmiş, buna dayanak olarak da çeşitli kaynaklardan yaptığı araştırmaları ortaya sermekten çekinmemiştir.

Kürt seçkinlerinin arasında hakim iki ana akımın '*İslamcılık*' ile '*Milliyetçilik*' olduğunu, İngiltere'nin Kürt milliyetçilerini desteklemesinin daha yerinde olacağını öneren Noel'e göre; şayet İngiltere Kürt milliyetçilerini desteklese, Kafkasya ile Mezopotamya arasında İngiliz yanlısı güçlü bir tampon bölge oluşturulacak, bunun da İngiltere'nin emperyalist siyaseti için vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla İngiltere, en azından '*Büyük Ermenistan*' projesinden vazgeçerek, sınırları ileri bir tarihte belirlenecek bir Ermenistan ile yanı başında bir Kürdistan'da karar kılmasının yerinde olacağını tespitinde de bulunmuştur.³⁴⁵

Noel'in tüm çabalarına rağmen İngilizlerin Kürt siyaseti belirsizliğini koruyor, bu amaçla Noel'in çalışmalarıyla yetinmeyen İngiliz Devleti, benzeri bir araştırma yapmak üzere Yüzbaşı C. L. Woolley'i görevlendirmişti.

Yüzbaşı Woolley, Kürdistan'da; Milli, Zaza, Karavar, Kitkan, Barası ve Elayn aşiretleri ile dini ve mülki ileri gelenlerin yanı sıra Osmanlı subayları ve köylüleri ile yaptığı yoğun temaslardan sonra Kürdistan'ın sınırlarını; Kars ile Tiflis'ten Adana'ya, Trabzon'dan Malatya ve Revanduz'a uzandığını ileten Woolley, 6 Ermeni vilayeti olarak görülen bölgenin, Rusya'nın bir kısmı ile Kuzey İran'ın Kürt bölgelerini de kapsadığını, yazmaktaydı. Ermeni nüfus iddiaları konusunda Binbaşı Noel gibi Batılıların yanıltıldığını ileri sürmüş, Güneydoğu'da çoğunluğu oluşturan Kürtlerin temelde Ari ırkına bağlı barışsever bir halk olduğunu, İngiltere hakimiyetinde manda idaresi altına almanın İngiltere'nin çıkarına olduğunu da özellikle vurgulamıştır.³⁴⁶

Woolley'in tespitlerinde dikkati çeken bir diğer nokta da; Kürtlerin Türklerden değil de, dinsizlikle suçladıkları İttihat ve Terakki Fırkası'ndan nefret ettikleri hususudur. Batılılarca kurdurulmak istenen Ermenistan ve Irak ile ilgili Kürt ileri gelenlerinin

³⁴⁵ a.g.e., ss. 93–94.

³⁴⁶ Mim Kemal Öke, a.g.e., ss. 94–95.

tutumuna değinen Yüzbaşı Woolley; Kürt aşiretlerin kurulacak Ermenistan veya Irak himayesinde yaşamaktansa birlikte yaşamaya alıştıkları Türk hakimiyetini tercih edeceklerini; kendilerinin istediğinin yabancı himayesi yerine yabancı desteği olduğunu da tespitlerine eklemiştir.³⁴⁷

O dönemlerde Binbaşı Noel ile Yüzbaşı Woolley'in yanı sıra Kürtlerin özerk ya da bağımsız olmalarını destekleyen iki nüfuzlu İngiliz yetkilinin çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı Edwin Montagu "*Kürdistan, kendi kaderine bırakılmalıdır*" derken; zamanın Londra'daki Sömürge Dairesi Başkanı Winston Churchill, kurulacak bağımsız bir Kürt devletinin ileride kurulacak Irak ile Türkiye'nin arasında tampon bir bölge oluşturabileceğini düşünmüştür. Fakat bu iki nüfuzlu İngiliz yetkilisinin önerileri de İngiliz Devleti tarafından dikkate alınmamıştır.³⁴⁸

Milli Mücadele başlangıç tarihlerine denk gelen Süleymaniye merkezli ve Mahmut Berzenci liderliğindeki Kürt İsyanı'na Anadolu hareketi başlangıçta sempatiyle yaklaşmış, İngilizlerin elini zayıflatmak amacıyla hatta el altından isyana destek dahi verilmiştir. Zira Cengiz Çandar *Mezopotamya Ekspresi* adlı eserinde, kod adı Özdemir olan bir Türk subayının Kürt hareketini örgütlemek adına bölgeye gönderildiğini ve bu subayın çabalarının da etkisiyle bölgedeki İngiliz kuvvetlerine ciddi zorluklar çıkarıldığına yer vermiştir.³⁴⁹

Değişen jeopolitik koşullar, Anadolu hareketini, bölgeye dönük ciddi bir politika değişikliğine götürmüştür. Bu politika değişikliğinin en önemli nedenleri, İngilizlerin bu bölgeyi hiçbir şekilde bırakmayacağını anlaşılmasıdır. Zengin petrol yatakları barındırmasının yanı sıra, Rusya'nın güneye inmesinin önlenmesi adına ciddi bir set oluşturan Güney Kürdistan ya da diğer adla Yukarı Mezopotamya bölgesi, İngiliz politikaları için hayati öneme sahip olmuştur. Anadolu hareketinin bölgeyi İngilizlere bırakmasındaki bir diğer önemli etken ise, Güney Kürdistan'da var olan ve köklü bir geçmişi olan bağımsızlıkçı gelenekleridir. Bu da ileride Kuzeydeki Kürtlerle birleşme ihtimali olan Güney Kürtlerine karşı Anadolu hareketinin ilgisiz kalmasına sebebiyet vermiş olabilir.

³⁴⁷ a.g.e., s. 95.

³⁴⁸ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, a.g.e., ss. 81–82.

³⁴⁹ Cengiz Çandar, *Mezopotamya Ekspresi –Bir Tarih Yolculuğu-*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, ss. 282-283.

Nitekim dönemin İngiliz arşivleriyle ilgili önemli çalışmalar ortaya koyan akademisyen Mesut Yeğen'in bu belgelerden çıkardığı sonuç şudur:

...Savaşın hemen ardından yapılan yazışmalar, İngilizlerin öyle ince ince etüt edilmiş bir Kürdistan (ve Ermenistan) siyasetinin olmadığını gösteriyor. Aslında bunun olması biraz imkansızdı çünkü anlaşıldığı üzere (FO 371/4192 126676), İngilizler Kürdistan'la ilk kez 1917 senesinde temas kurmuşlardı. Bu durumun yarattığı acemilik ve bilgisizlik sebebiyle olsa gerek, İngiltere Kürdistan siyasetini 1923'e kadar adım adım ve önemli değişikliklerden geçerek oluşturdu.³⁵⁰

Yine Mesut Yeğen, yaptığı arşiv çalışmasında İngilizlerin bölgeyle ilgili siyasetini 1919, 1920 ve 1923 yıllarını baz alarak, şu dönemlere ayırmaktadır,³⁵¹

- Londra, 1919'a geldiğinde daha önce tasarladığı ve Kuzey Kürtlerinin de yer alacağı Birleşik Kürdistan siyasetinin pek de yerinde olmadığını, bunun Kürdistan'ın kendi başının çaresine bırakmak olduğunun farkındadır. İngiltere bir yandan Kürdistan'a dair sorumluluk üstlenmekten kaçınırken, buna rağmen Kürt bölgesinin Türk hakimiyetine girmesine de razı olmamıştır.

- 1920 yılına geldiğinde İngiltere, askeri ve mali yetersizlikler sebebiyle Süleymaniye ve civarındaki bölgelerden müteşekkil bir Kürdistan kurmayı ve buradan çekilmeyi düşünmüş olsa da daha sonra bundan da vazgeçmiştir. Muhtemelen bu bölgede İngilizlerin eliyle kurulacak bir Kürdistan'ın uygun şartlar oluştuğunda, İngilizlerin petrol bölgeleri olan Kerkük ve Musul'a doğru yayılma göstermesine dair duyduğu korkudan da kaynaklanmış olabilir.

- 1923'e geldiğinde İngiltere'nin bugünkü Irak'ın kuzeyinde kalan Kürt topraklarını Türkiye'ye bırakmayı kabul ettiği ve özerk Kürdistan fikrinden vazgeçtiği anlaşılıyor. Daha önemlisi, İngiltere, artık Türkiye Kürtleriyle hiçbir şekilde alakadar olmayacak ve Güney Kürtlere de herhangi bir özerklik vermeden Irak'ın bir parçası haline getirecektir. Mesut Yeğen, 1925'te Türkiye ile İngiltere'nin ikili anlaşmasına değinen FO 37/9006 E9846 numaralı belgenin, iki taraf arasındaki bu anlaşmanın gerçekte 1923'te oluşmuş olduğunu, belirtmektedir.

³⁵⁰ Mesut Yeğen, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan**, s. 15.

³⁵¹ a.g.e., ss. 17-18.

İngiltere'nin Güneydeki Kürtler ile ilgili giderek değişen politikasının aslında birçok önemli nedeni bulunmaktaydı. Kürtler söz konusu olduğunda İngilizlerin Türk tarafını destekleme nedenlerini en iyi şekilde Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivleri üzerindeki çalışmalarıyla tanıyan Hasan Yıldız vermektedir.

Yıldız'a göre Anadolu hareketi, bilinenin aksine birçok konuda İngilizlerden yardım görmüştür. '*Müslüman azınlık-Hıristiyan azınlık*' kavramının mimarı Lord Curzon, nedense bu kavram içindeki Kürt meselesini, Türk heyetinin inisiyatifine bırakmıştır. Çünkü İngilizlerin en önemli meselesi bu değildi. Aksine İngilizlerin kaygıları daha çok; kurulacak yeni Türk devletinin modern dünyadaki yeni yerinin nasıl olacağı, Sovyet tehlikesine karşı boğazlar sorunu, Mezopotamya'yı baştan başa saran anti-İngiliz Kürt aleyhtarlığının doğurduğu yönetim sorunları, hilafetin³⁵² kaldırılıp kaldırılmayacağı gibi sorunlardır.³⁵³

Zamanla belirginleşen İngilizlerin Kürt duyarsızlığı salt İngiltere'nin bölge ile ilgili şekillenen politikalarıyla sınırlı değildi elbette. Bunda Kürt siyasi seçkinlerinin de tutumunun önemli payı bulunmaktaydı. Keza, İslamcı ve Milliyetçi olarak iki ana gruba ayırdıkları Kürtlerin, her iki gurubunun da İngiliz aleyhtarı olduğu gerçeğine işaret eden İngiliz yetkililer, bunda İttihat ve Terakki ile İstanbul'daki Kürt kulüplerinin İngiliz karşıtı propaganda çalışmalarının Kürt siyasi seçkinlerince benimsenmesinin yol açtığını belirtmiştir.³⁵⁴

Kürtlerin siyasi hakları söz konusu olduğunda isteksiz, tutarsız davranan sadece İngilizler ve Kemalist hareket değildi; Fransızlar da Kürt talepleri karşısında sürekli ilgisiz davranmıştır. Konuyla ilgili İngiliz ile Fransız yetkililerin yazışmaları Fransa'nın tutumunu gözler önüne sermektedir. Örneğin, 30 Ocak 1919'da FO 371/4191 numaralı arşiv belgesi konuyla ilgilidir.

Söz konusu arşiv belgesine göre, İngiliz yetkili Sör Mark Sykes'in 12 Ocak tarihli telgrafında yer alan: "*Musul'u da içerecek bağımsız bir Kürt Emirliği'nin kurulması ve bu bağımsız devletin Britanya mandasına verilmesi*"ni içeren önerisine, Fransız yetkili M. Picot'tun yanıtı olumsuzdur. Picot yanıtında; bu planın Fransa çıkarlarına ters

³⁵² Arap toplumlar ve Hindistan sömürgeleri üzerindeki nüfuzundan dolayı halifelik kurumu, İngilizleri meşgul eden önemli bir sorun olmuştu.

³⁵³ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 11.

³⁵⁴ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 101.

düştüğü, Keldani ve Nasturiler gibi geleneksel olarak Fransa himayesinde bulunmuş unsurların haklarının zarara uğrayacağı gerekçesiyle bu talebin karşılanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.³⁵⁵

Hasan Yıldız'a göre Fransızların, İngilizleri Kürtlere dönük politikalarında yalnız bırakma nedeni, o tarihlerde kendi mandası altında bulunan Suriye'deki yönetim boşluğu ve Anadolu hareketinin Osmanlı lehindeki Arapları Fransa'ya karşı kışkırtma ihtimalidir. Fransızların Kürt ilgisizliği o denli belirgindi ki; San Remo Antlaşması'nda Musul petrolerinin % 25'ini kontrol hakları olmasına rağmen Kürt Sorunu'na müdahil olmaktan çekinmiş, Fransızların bu tavrına tepki gösteren İngilizler, Musul petrolündeki Fransız hissesini % 20'ye düşürmeyi dahi denemiştir.³⁵⁶

Bölgedeki Kürt taleplerine dönük Fransa'nın ilgisizliği, Kemal Kirişçi'nin de dikkatini çekmiştir. Kirişçi de Mesut Yeğen gibi George Picat'ın tutumu üzerinde durur. Buna göre Fransızlar, bölgedeki çıkarları zedelenir düşüncesiyle Kürt özerkliği konusunda istekli olmamış; Kürt özerkliğini savunan Mark Sykes'le görüşen G. Picat'un tutumu da bunu desteklemiştir. O tarihte Fransızlar, Kürtlerden ziyade, bölgedeki Ermenileri, Süryanileri ve Nasturileri gözetlemişler, onların haklarıyla ilgilenmişlerdir.³⁵⁷

Fransızların Kürt ilgisizliği, Paris Barış Konferansı'nda sergiledikleri tutumla da gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim Konferansa katılmak amacıyla Güney Kürdistan'ın Süleymaniye delegesi olarak ön plana çıkan Zeki Reşit ile Şeyh Mahmut ailesinden Sait Ahmet Efendi, bu amaçla Beyrut'a gelip buradaki Fransız Yüksek Komiserliği'ne başvurup Kürt Hükümeti adına Paris'teki konferansa katılmak istediklerinde; iki ay gibi bir süre bekletilerek bu girişimleri engellenir.³⁵⁸ Böylece Kürtlerin kendilerini uluslar arası zeminde ifade etme girişimleri, İngilizler ve Fransızlar tarafından engellenmiş oluyordu.

İngilizlerin ve Fransızların kendi bölgesel çıkarları söz konusu olduğunda daha önce sahip çıktıkları Hıristiyan unsurları dahi görmezden geldikleri bu dönemde sıklıkla ortaya çıkan bir politikadır. Bunun en somut örneği de Ermeniler ile Asuri ve Nasturi unsurlarıdır. Örneğin Türkiye'nin doğusunda özerk ya da bağımsız bir Ermeni devleti

³⁵⁵ Mesut Yeğen, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan**, s. 35.

³⁵⁶ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 44.

³⁵⁷ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 86.

³⁵⁸ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 67.

kurmayı hedefleyen İngilizler, hızla gelişen Bolşevik tehdidi nedeniyle bu planlarından vazgeçebilmişlerdir.³⁵⁹ Bolşevik Rusya'nın nüfuzu altında kurulacak bir Ermenistan'ın, bölgede zaten Kürt ayrılıkçılığıyla başı dertte olan İngilizlerin çıkarlarını ciddi şekilde tehdit edeceği aşıkardır. Hatırlanacağı üzere XIX. yüzyıldan itibaren İngiliz politikasının bölgeye dönük temel hedeflerinden biri Rusya'nın sıcak denizlere inmesini, Almanların sömürge yollarına hakim olmasını engellemek ve Musul, Kerkük petrollerine sahip olmaktı.

Bölge ile ilgili İngilizlerin geçirdiği politika değişikliği, Milli Mücadele'nin başlangıç dönemlerinde Anadolu hareketine karşı da sergilenmiştir. Keza başlangıç yıllarında Anadolu hareketini engelleme girişiminde bulunan yegane büyük dış güç, İngilizler idi. Uzun süre Yunan yayılmacılığına siyasi ve askeri destek veren İngilizler, Anadolu hareketinin başarıya ulaştığını görmesinin akabinde, Rusya'nın güneye yayılması karşısında küçük bir Yunanistan'ı desteklemek yerine; Batı modernleşmesini temel almış, üstelik çok daha büyük ve güçlü bir Türkiye'ye destek vermeyi hem Kafkasya, hem Mezopotamya, hem Boğazlar hem de Hindistan'a uzanan sömürge yollarının güvenliği açısından daha isabetli görme ihtimali yüksektir.

Bölge üzerindeki emelleri nedeniyle büyük bir tehdit olan üçüncü ülke kuşkusuz Bolşevik Rusya'dır.

Esasen bölge üzerindeki temel çekişme İngilizler ile Rusya arasında cereyan etmiştir. Oldukça uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Rusya'nın sıcak denizlere inme ve Ortadoğu'da etkili olma politikası, XIX. yüzyıl boyunca tüm kararlılığıyla sürmüş, XX. yüzyıl başlarında yaşadığı Bolşevik Devrimi nedeniyle I. Dünya Savaşı'ndan çekilen Sovyet Rusyası, bu yüzyılda da mevcut politikasından vazgeçmemiştir. Anadolu, Kafkasya ve Mezopotamya bölgelerinde en az İngilizler kadar iddialı olan Bolşevik Rusya'sının bu tarihlerdeki temel politikası, Batı işgalciliğine karşı mücadele veren Anadolu hareketini siyasi ve askeri açıdan desteklemek, Doğu'da kendi nüfuzu altında bir Ermenistan devletinin kurulmasını sağlamak, İngilizlerin bölgedeki hakimiyetini kırmak adına İran Şahı'na destek vermekten ibarettir. Bundan da anlaşıldığı gibi Komünist bir rejime sahip olması dahi Rusya'yı azınlık haklarını savunmasını teşvik etmemiş, aksine önem verdiği tek şey jeopolitik çıkarları olmuştur. Bu dönemde Doğu

³⁵⁹ a.g.e., s. 40.

Anadolu'nun bir kısmının da dahil olacağı Büyük Ermenistan'ın kurulması Rusya için çok daha menfi olmuş; bu nedenle Müslüman ve gelenekçi bir kimliğe sahip Kürtler, Rusya'nın kayda değer bir desteğini kazanmadığı gibi, Rusya bölgedeki Nasturi ve Süryani gibi Hristiyan kökenli küçük unsurlara dahi ilgi göstermemiştir.

Bolşevik Rusya'nın Kürtlere karşı ilgisizliği, 1921'e gelindiğinde azalacak yerde daha da artmıştır. Nitekim 16 Mart'ta Anadolu hareketiyle imzalanan Moskova Antlaşması ile Rusya, Anadolu hareketiyle ilişkilerini daha geliştiriyor, Kürtlerin taleplerini ise görmezden geliyordu. Bu nedenle olacak ki, İngiliz işgali altındaki Güney Kürdistan'ın lideri Mahmut Berzenci, Kürt kaderini Sovyet halkının kaderiyle birleştirmeye hazır olduğunu bildirerek yardım talebinde bulunmasına Sovyet Rusya yanıt verme gereğini dahi duymamıştır.³⁶⁰

Sovyet Rusyası'nın Kürt ilgisizliği bununla da sınırlı değildi elbette. Güneyde Berzenci ve Simko ayaklanmalarının gerçekleştiği bir dönemde, Güney Kafkasya Kürtleri de uluslaşma çabaları sonucu 1923 yılında Ermenistan ile Yukarı Karabağ arasında kurulan ve Laçın, Qelbejer, Kubatlı, Zengilan gibi yöreleri içine alan Kızıl Kürdistan özerk bölgesi, Rusya ve İngiltere'den destek almadığı gibi İran'ın saldırıları nedeniyle varlığını ancak 1928'e dek sürdürebilmiştir.³⁶¹

Sovyet Rusya'nın Kürt politikasını en iyi yansıtan gelişme ise, İran Kürdistan'ının Simko liderliğinde büyük bir isyan başlatarak kısa sürede neredeyse bütün İran Kürdistan bölgesinde etkinliğini kurmasıdır. Fakat buna geçmeden önce Sovyet Rusya'nın önemli liderlerinin ağzından Kürt meselesine dair bakışlarını yansıtmak, Rusya'nın içinde bulunduğu çelişkili politikayı gözler önüne sermek adına önemlidir.

Bilindiği üzere, 1917'de Çarlık Rusya'sının devrilmesi sonucunda iktidarı eline alan Komünist hareketin bölgesel ve uluslar arası zeminde yürüttüğü propaganda; bir yandan tüm dünya işçilerinin (proleterya) harekete geçirilmesi, diğer yandan Sovyet Rusya'nın yeryüzündeki tüm mazlum ulusların hamisi olduğu, dolayısıyla bu ulusların özgürlüğünün hedeflenmesiydi. Nitekim Kürtler ile ilgili Rus liderleri aynı söylemlerde bulunmaktan geri durmamıştır. Söylemsel zeminde Kürtlerin haklarını savunan

³⁶⁰ Ayşe Hür, a.g.m..

³⁶¹ a.g.m..

Bolşevik Rusya, uygulamada ise aksi politikaları yürürlüğe koymayı daha reel görmüştür.

26 Nisan 1920’de Millet Meclisi adına Lenin’e mektup yazan Mustafa Kemal, kendi deyimiyle “*Batılı emperyalitlere karşı*” Sovyetlerden yardım talebinde bulunur. Bu talebe dönemin Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, 3 Haziran’da yardım talebinin olumlu karşılanacağını; fakat şu hususların yerine getirilmesi gerektiğini yanıtı verir: “*Türk Ermenistan’ı, Kürdistan, Lazistan, Batum ili, Doğu Trakya ve ahalisi karışık Türk ve Arap olan bütün yerlerin, ‘kendi kaderlerini belirlemesi’ gerektiği...*” Rusya’nın yardımına ihtiyacı olan Mustafa Kemal’in Çiçerin’e yanıtı ise oldukça pragmatisttir. Mustafa Kemal, 20 Haziran 1920’de Lenin’e gönderdiği ikinci mektubunda Rus taleplerine atfen şu ifadeler yer verir:

Bu prensipler bizim de samimi ve ciddi prensiplerimizdir. Garp devletleriyle olan mücadelemizin esas amacı da budur. Koşullar oluştuğunda ve fırsat bulunduğu bu kurallar uygulanacaktır.³⁶²

Çiçerin ile somutlaşan dönemin Sovyet anlayışı, sahip olduğu rejimin özellikleri düşünüldüğünde tabiidir. Kaldı ki, Rusya’da XVII. yüzyıldan itibaren Kürt dili ve kültürü ile ilgili önemli araştırmalar ortaya konmuş; Çarlık Rusya’sı, kendi dönemlerinde Kürtler ile ilgili politik hesaplar yapmışlardır. Hatta Kürt tarihi, dili ve kültürü ile ilgili bilimsel araştırmalarda belki de hiçbir ülke Ruslar kadar istekli olmamış, Rus düşünürleri kadar ilmi çalışmalar ortaya koymamıştır. Fakat XX. yüzyılın siyasi konjonktürü gereği Sovyet Rusya, kendi komünist ideolojisini ikinci plana atma uğruna bölgeye dönük politik çıkarlarını öncelemeyi daha rasyonel bulmuş; bu minvalde Emperyalist Batı’ya karşı benzeri mücadeleyi veren Anadolu hareketine öncelik vermeyi tercih etmiştir.³⁶³

Rusların Anadolu Kürtlerine dönük duyarsızlığının bir diğer örneği de 1920’de Bakü’de gerçekleştirilen ‘*Doğu Halkları Kurultayı*’dır. Kurultay’a Kürtler temsilci göndermek isteseler de Kemalist hareket, bu girişimi engelleyecek, Sovyetler ise sessiz kalacaktır. Kürtlerin aksine kurultaydan ümitli olan Ermeniler de beklediklerini alamayacak, kurultaydaki bildirilerin birinde sadece bir kez Ermenilerden yüzeysel şekilde

³⁶² Ayşe Hür, **a.g.m.**

³⁶³ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 83.

bahsedilecektir. Kürtler ise bildirilerin hiçbir yerinde yer alamayacaktır. Nitekim Sovyet Hükümeti'nin Müslüman halklarla ilgili '*Doğu'nun Müslüman İşçilerine Çağrı*' adını taşıyan bildirisinde 12 ayrı ulusa seslenirken, Kürtlerden hiç söz edilmez. Üstelik Emperyalist İngilizlere ve Arap monarşisine karşı Güney Kürdistan'da Kürt direnişinin sürmekte olduğu bir tarihte, sergilenen bu ilgisizlik, Sovyetlerin ideolojik söylemlerinin gerçekçe bölgesel ve küresel menfaatlerine araçlık etmekten başka bir geçerliliği olmadığını net bir şekilde göstermiştir.³⁶⁴

3.1.2. Simko Ayaklanması ve İran Kürdistanı'nın Bağımsızlıkçı Eğilimleri

I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı topraklarının paylaşımı planlarının yürürlüğe sokulduğu bu dönemde, Sovyetlerin Anadolu ve Güney Kürtlere karşı sessizliği, İran Kürtleri söz konusu olduğunda açık bir düşmanlığa dönüşecektir.

İran Kürdistan'ı, diğer Kürt bölgelere nazaran Rusya için çok önem teşkil eden bir siyasi niteliğe haizdir. O dönemin siyasi konjonktürünün etkisiyle Anadolu hareketine destek veren Rusya, doğuda İngilizlerin İran ve Kafkasya bölgesine dönük yayılmasını durdurmak, burayı kendi denetiminde bir tampon bölge oluşturmak maksadıyla İran'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasına büyük önem vermiştir.

İngilizlerin bölge hakimiyetinin ve Irak monarşisinin önündeki en büyük engel nasıl Mahmut Berzenci ve Güney Kürtleri olduysa; Sovyet destekli İran Şahlığı'nın ülke toprakları üzerinde otoritesini kurmasının önündeki en büyük engel de İran Kürtleriydi.

İran Kürdistanı tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Simko Ayaklanması, bölgedeki Kürtlerin siyasi durumları ile bu bölgeye hakim olmak isteyen güçlerin politikalarının anlaşılması adına önemli bir niteliğe sahiptir.

Robert Olson *Kürt Meselesi ve Türkiye – İran İlişkileri* adlı eserinde 1925'te bağımsızlığını ilan ederken İran'ın toprak bütünlüğüne yönelik en büyük iki tehdidin Kürt ve Azeri milliyetçilikleri olduğunu öne sürer. Nitekim Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti ile kısa bir ömrü olan Mahabad Kürt Cumhuriyeti, İran'ın korkularının hiç

³⁶⁴ Hasan Yıldız, a.g.e., s. 84.

de yersiz olmadığını göstermiştir.³⁶⁵ Bilhassa Rusya'nın yardımlarıyla bölgedeki hakimiyetini tesis etmekte bocalayan İran, 1925'te bağımsızlığını ilan ettikten sonra da uzun bir süre Kürt ayrılıkçılığıyla kendini gösteren isyanları bertaraf etmekte epey zorlanmış, bu tehdit nedeniyle Türkiye ve Irak ile jeopolitik rekabet içinde olduğu halde, Kürt Sorunu söz konusu olduğunda bu ülkelerle çıkar birliğini ön gören bir dizi antlaşmayı yürürlüğe koymaktan geri durmamıştır. Bunun en resmi örneği Ankara Hükümeti ile Tahran arasında imzalanan 1922'deki antlaşmadır. Bu antlaşmanın öneminin anlaşılması için, daha ötesine değinmekte fayda var.

1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Osmanlı yönetimi tarafından imzalandığı tarihte, Tebriz de dahil Kuzey İran'ın Azeri ve Kürt bölgeleri Osmanlı denetimi altındaydı. Antlaşma ile birlikte bölgeden hızla çekilmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, beraberinde bölgede ciddi bir siyasi boşluk yaratmıştı. Bu siyasi boşluktan yararlanan Şekak Aşireti reisi İsmail Ağa (Simko), kısa sürede bölgede kontrolünü sağladı. Bölgede Rusya ile nüfuz mücadelesi içinde olan İngilizlerin bölge Ermenilerini ve Süryanilerini kullanmasından çekinen Osmanlı Devleti, Simko Ağa'ya yardım etmesinin de etkisiyle Simko'nun hakimiyeti 1922'ye dek sürdü. Fakat Rusya destekli İran'ın Simko'yu yenmesiyle bölgedeki hakimiyetini tekrar sağlaması bir oldu. Sonunda İran yönetimi ile Ankara Hükümeti arasında 1922 tarihli sınır, bölgesinin güvenliğini arttırmaya dönük işbirliği antlaşması imzalanınca, Doğu'da Kürtler arasındaki bölünme bir kez daha resmîyet kazanmıştır.³⁶⁶

Doğu'da Sünni Kürtlerin Türkiye ve İran arasında fiili ve siyasi bölünmesi anlamına gelen 1922 Antlaşmasından sonra İran, kontrolü altına aldığı Kürtlere karşı oldukça sert politikaları yürürlüğe koymuştur. Bu baskıcı politikaların da etkisiyle öncekinden farklı olarak şehir merkezli gelişen Kürt milliyetçiliğinin güdümünde ortaya çıkan Kürt direnişi sonucunda modern anlamda ilk ve tek Kürt devleti olan Mahabad Cumhuriyeti 1944'te kurulduğunda, bölge ülkelerinin de İran'a desteği sonucu, varlığını devam ettiremeyerek 1946'da yıkılmıştır.³⁶⁷

Simko Ayaklanması örneğinde açığa çıktığı gibi İran Kürtlerinin hak taleplerine karşı, bölgede etkin olan Rusya ve İngiltere ilgisiz kaldığı gibi, zaman zaman İran ve Irak

³⁶⁵ Robert Olson, **Kürt Meselesi ve Türkiye – İran İlişkileri** (çev. Hikmet İlhan),1.b., İstanbul: Avesta Yayınları, 2010, s. 58.

³⁶⁶ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 89.

³⁶⁷ Robert Olson, **Kürt Meselesi ve Türkiye – İran İlişkileri**, s. 45.

devletlerine askeri destek vermekten de geri kalmamışlardır. Nitekim aynı politika, Kürt nüfusun büyük kısmını kendi bünyesinde bulunduran dönemin Ankara hükümetlerinin de yürüttükleri bir siyaset olagelmıştır.

Diğer bir anlatımla, İngiltere ve Rusya desteğinde kurulan Devletler ve manda yönetimler eliyle jeopolitik dengelerin bozulmaması adına Kürtler baskı altında tutulurken; Türkiye, İran ve Irak kendi bünyelerinde bulunan ve ayrılıkçı potansiyel taşıyan Kürtlerin siyasi ve kültürel taleplerine karşı, çoğu kez çıkar birliğine varabilmişlerdir. Örneğin İngilizlere ait Hindistan Bürosu'nun, 27 Ağustos 1919 tarihli Kürdistan'a ilişkin alınan kararlardan 9 Ağustos tarihli olanı doğrudan İngiltere'nin İran'ın Kürt Sorunu'na karşı sergilediği tutumla ilgilidir. İbare aynen şöyledir:

İran hükümeti ile imzalanan anlaşmanın birinci maddesine göre Britanya hükümeti, İran'ın bağımsızlığına ve bütünlüğüne mutlak saygı göstereceği şeklindeki geçmişte defalarca vermiş olduğu teminatları en kesin biçimiyle yeniden kabul ediyordu. Bu teminat, Majestelerinin hükümetinin –bir keresinde Mezopotamya bürosunun eğilim gösterdiği- “Birleşik Kürdistan” önerisini (ki bu öneri zorunlu olarak İran topraklarında bulunan Kürdistan parçasını da içermektedir) imkansız kılmaktadır.³⁶⁸

Söz konusu olan İran Kürdistan'ı yahut Kafkas Kürtleri olduğunda, sahip olduğu ideolojiye rağmen Rusya aksi bir tutum içine girmekte hiçbir sakınca görmemiştir. Robert Olson, bağımsızlık savaşı sırasında ve sonrasında Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerinin iyi olmasının bir nedenini de Türkiye'nin, Sovyet Rusya'nın Kürt Sorunu'na müdahalesini engelleme çabasına dayandırmaktadır.³⁶⁹ Aslında bu, Sovyetlerin de çıkarınaydı, nitekim İran Kürtlerini her fırsatta yalnız bırakan, hatta gerektiğinde müdahale etmekten çekinmeyen Sovyetler Birliği'nin Ankara ile de aynı paralel politikalar yürütmesi şaşırtıcı değildir.

3.1.3. Milli Mücadele ile Bağımsızlık İnkileminde Anadolu Kürtleri

İsyanlarla şekillenen ve bu isyanların Emperyalist güçlerin de yardımıyla en ağır yöntemlerle bastırılmasıyla engellenen İran ve Irak Kürt siyasi mücadeleleri, Anadolu'da oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir zeminde şekillenerek cereyan etti.

³⁶⁸ Mesut Yeğen, **a.g.e.**, s. 108.

³⁶⁹ Robert Olson, **Kürt Meselesi ve Türkiye – İran İlişkileri**, s. 26.

Milli Mücadele dönemi ve sonrası şeklinde iki bölüm halinde ele alınması gereken 1919 – 1950 arası dönem; İttihat ve Terakki tarafından uygulanan yöntemlerin miras olarak devralındığı; fakat bununla da yetinilmeyip çok daha kapsamlı ve sistematize edilmiş bir projenin yürürlüğe konulduğu ve hedefinde Gayrimüslim unsurlar ile Kürtlerin olduğu oldukça uzun soluklu bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

Milli Mücadele yıllarında Osmanlı'nın son kalesi durumundaki Anadolu'yu işgallerden kurtarmak en öncelikli politika olması gereği Türk olmayan unsurlarla ilgili projeler de dikkat çekici bir şekilde kesintiye uğramıştır. Bu dönem, Milli Mücadele hareketinin, Gayrimüslim unsurların yanı sıra Kürtlere yaklaşımları kucaklayıcı, söylemsel zeminde de olsa taleplerine olumlu bir yaklaşım sergilenmesi gibi ılımlı bir zeminde gerçekleşmiştir.

Devletin kuruluşu anlamına gelen Milli Mücadele sonrası dönem ise; kısa bir çekişmeden sonra Tek parti yönetiminin devlet aygıtında mutlak hakimiyetini tesis etmesiyle sonuçlanan ve bir yandan siyasi baskı, kültürel asimilasyon, zorunlu iskan ile şekillenen devletin sertlik politikası; öte yandan eş güdümlü yürürlüğe sokulan ve bilhassa söylemsel ve kültürel zeminde hayat bulan ve Türkçülük vurgusuyla şekillenen siyasi demeçlerin ve kültürel propagandanın devlet erkanı ile kurumları vasıtasıyla faaliyetler yürütmesi yöntemleriyle devam ettiği çok karmaşık bir dönem olmuştur.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, adeta Marksist teoride anlam bulan devletin baskı aygıtları (hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler ve hapishaneler)'nın tüm işlevselliğiyle yürürlüğe konulduğu bir dönemin başlangıcı olarak görmek mümkündür. Kürtler başta olmak üzere tehdit oluşturan unsurlar ağır yöntemlerle sindirilirken; aynı dönemlerde inşa edilen devletin ideolojik aygıtlarının (Diyanet İşleri, Türk Tarih ve Dil kurumları, Halkevleri, Köy Enstitüleri gb.), oldukça sistematik bir tarzda yürürlüğe sokulmasıydı bu çok boyutlu politikalar.³⁷⁰

Diğer Kürt coğrafyasıyla irtibatı koparılan Anadolu Kürtleri ise ciddi bir siyasi ikilem içinde bulunmaktaydı. Bir yandan giderek baskıcı bir nitelik alan devletin uyguladığı politikalara isyanlarla yanıt veren Kürt seçkinleri, öte yandan Anadolu'da meydana gelen ciddi otorite boşluğu ve işgallerin kendi bölgelerine yayılmasıyla da ciddi bir

³⁷⁰ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları** (çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık), 4.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 33.

ikilem içine düşmüşlerdir. Özellikle Bitlis ve Van vilayetleri başta olmak üzere Doğu'da Ermeni nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu gerekçesiyle büyük bir Ermenistan devletinin işgal güçlerince kurulma senaryoları, Kürtlerde ciddi bir endişeye neden olmuştur. Oysa söz konusu bu vilayetlerde Ermeni nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu gerçek değildi. Aksine Bitlis'te, Van'da ve diğer Doğu vilayetlerinde nüfusun büyük çoğunluğunu Kürtler oluşturmaktaydı. Buna göre; Van'da yüzde 26 Ermeni'ye karşılık, yüzde 46 Kürt; Bitlis'te yüzde 39 Ermeni'ye karşılık yüzde 55 Kürt bulunmaktaydı. Diğer vilayetlerde ise, Kürt nüfusu Ermeni nüfustan birkaç kat daha fazlaydı. Örneğin Süryaniler ile Nasturilerin de ciddi oranda yaşadığı Hakkari'de Kürtler nüfusun yüzde 56'sını oluştururken, Siirt'te Kürtler nüfusun yüzde 79'una denk gelmekteydiler.³⁷¹

Kürt Lawrence olarak bilinen Binbaşı Noel de Batılıların bölgedeki Ermeni nüfusuyla ilgili öne sürdükleri tezin gerçeği yansıtmadığını; uğradığı kasaba ve şehirlerde bulunan resmi dairelerdeki çeşitli kayıtları ve arşivleri inceleyen Noel, Ermeni iddialarının aksine incelediği Türk nüfus sicillerinin Müslümanların lehine değiştirildiği savının doğruluk taşımadığını, tersine kendi bireysel çalışmalarının sonucunda söz konusu sicillerin hem iyi korunduklarını hem de içeriği itibarıyla oldukça doğru bilgiler verdiğini belirtmiştir. Bu nüfus sicillerine dayanarak Noel, doğu vilayetlerinde Ermenilere oranla Müslümanların daha çok olduğunu, hatta nüfus sicillerinde Müslümanların daha az gösterilmiş olduğunu da iddia etmiştir.³⁷²

Bölge ile ilgili bu kısa nüfus verilerini verirken üzerinde durulması gereken bir husus da, çoğunluğu oluşturmaya da çoğunlukla bölgenin kuzeyinde kümelenmiş kayda değer bir Ermeni nüfusu, ile güneyde (Diyarbakır, Şırnak, Hakkari) kümelenmiş önemli oranda bir Süryani ile Nasturi nüfusunun mevcut olduğudur. Yine de bu dönem Kürtler'de oluşan korkunun asıl nedeni, Ermenilerin bölgedeki nüfus yoğunluğu iddialarından ziyade, İşgalci güçlerin (İngiltere, Fransa, Rusya) burada büyük bir Ermeni devletini kurmak istemelerindeki senaryolarıydı.

Hasan Yıldız'a göre; bilhassa Sevr Barış Konferansı'nda alınan kararlar dikkatli incelendiğinde görünmeyen gerçekler kendini ele vermektedir. Çünkü Sevr'de Wilson prensiplerine aykırı olarak Ermeniler, birlikte yaşabilecekleri bir ulusa (Kürtlere) karşı, konferansa yön veren güçlerce kışkırtılmıştır. Kürtlerin dönemin sosyal şartları gereği

³⁷¹ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 238.

³⁷² Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 124.

dağınık yaşamalarından da faydalanan emperyalist güçler, Ermenilerin Doğu'daki belli başlı şehirlerde çoğunluğu ele geçirmelerini teşvik etmiş, böylece hem Kürtleri siyasi zeminden tasfiye etmiş, hem de Ermeniler ile Kürtler arasında daha önceki tarihlerde oluşturdukları ayrılığı derinleştirmişlerdir. Henüz Milli Mücadelenin kendini göstermediği yıllarda meydana gelen birçok Kürt isyanının temelinde bu kaygı bulunmaktadır.³⁷³

Bu korkunun da etkisiyle Kürtler, kendi bölgelerinde özerklik, bağımsızlık ya da Milli Mücadele hareketine destek verme konusunda ciddi bir ikilemin içine düşmüşlerdir.

Esasen I. Dünya Savaşı'nda Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı İmp.'na bağlı kalarak, İmparatorluğu desteklemiştir. Fakat Osmanlı'nın savaştan ağır bir yenilgiyle çıkması ve akabinde meydana gelen işgaller, Kürtleri de kendi kaderini belirleme arayışına yöneltmiştir. Bu gelecek arayışı çok geçmeden Kürtlerde bölünmüşlüğe neden oldu. Üç temel fikir üzerinde gerçekleşen bu bölünmeye göre; Kürt seçkinlerin bir kısmı, Milli Mücadele kadrolarının kucaklayıcı söylemlerinin de etkisiyle kendilerini Anadolu hareketine ekledi. Bir kısmı Kürt milliyetçiliği (en etkili cemiyetleri Kürt Teali Cemiyeti) ekseninde bağımsız bir Kürdistan hedefine yöneltti; bir kısmı ise (bilhassa İran ve Irak Kürtleri) çoğunlukla etkileri altındaki sınırlı bir toprak parçası üzerinde kendi özerkliklerini kurma arayışına yönelmiştir.³⁷⁴

Özerklik ile bağımsızlık tercihleri arasında kalan Kürtlerin, yaşadığı bocalama, dönemin iki önemli Kürt şahsiyetinde somut şekilde kendini göstermiştir. Söz gelimi, Doğu Anadolu topraklarının büyük bir kısmının Ermenilere verilmek istendiği ve bu durumun Kürtlerde ciddi bir tepkiye dönüştüğü bir dönemde ortaya çıkan Seyid Abdulkadir, Kürt topraklarının tamamını içine alan bir otonomi ile bağımsızlık arasında gelgitler yaşayan bir tutum içine girer.³⁷⁵ Bu kararsızlık nedeniyle yaşamında bir kez *“bağımsız ve ucu denize ulaşan bir Kürdistan”*ın yer aldığı bir belgeyi Fransızlara sunsa da, zamanla bu fikirlerinden vazgeçerek, kalan yaşamını Osmanlı Devleti'ne ve Padişah'a bağlı kalarak geçirmiştir.³⁷⁶

³⁷³ Hasan Yıldız, a.g.e., s. 32.

³⁷⁴ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, a.g.e., s. 94.

³⁷⁵ Hasan Yıldız, a.g.e., ss. 66–67.

³⁷⁶ Kemal Kirişçi – Gareth M. Winrow, a.g.e., s. 98.

Kürtlerin diğere önemli bir figürü olan General Şerif Paşa ise, Seyid Abdulkadir'e göre daha nettir. Fakat Kürdistan'ın siyasi eğilimlerini temsil etmek maksadıyla Paris'te bulunduğu halde çeşitli nedenlerle etkin bir çaba ortaya koyamaz. Kaldı ki Kürt taleplerini yansıtan bütün bu çabalar, ne İngilizler ne de Fransızlar nezdinde dikkate alınmaz.³⁷⁷

Barış Konferansı'na '*Kürtlerin İddialarına İlişkin Bir Muhtıra*' ile başvuran Şerif Paşa, bu çalışmasını oluşturma nedenini, kendi ifadesiyle emperyalist Ermeni taleplerine karşı karar verici konumundaki devletleri aydınlatmak amacına dayandırmıştır. Çalışmasında Kürdistan sınırlarını çizen Şerif Paşa'ya göre Kürdistan, kuzeyde Ziven (Kafkasya hududu)'den başlamakta, batıya doğru Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divik'in de içinde yer aldığı, güneyde Harran, Sincar Dağları, Tel Asfar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Akelman, Sinna çizgisini takip ederek, doğu'da Revanduz, Başkale, Vezirkale'den geçerek İran hududu ile tamamlanıyordu. Noel gibi bu coğrafi sınırlar içindeki Ermeni nüfusunun daima azınlığı teşkil ettiğini hatırlatan Şerif Paşa, muhtırasında Hamidiye Alayları'na da değinir. Bundan yola çıkarak Şerif Paşa, Osmanlı hakimiyetinde Kürtlerin geniş bir hoşgörü ortamında yaşadıklarını, buna rağmen özerkliklerinden de asla taviz vermediklerini vurgulamaktaydı. Avrupalı misyonerlerin faaliyetlerine de değinen Şerif Paşa'ya göre Avrupalılar, misyonerlik faaliyetleriyle Kürtleri Hıristiyanlaştırmaya çalıştıkları halde Kürtlerin buna yeltenmediğini; fakat bu çalışmaların Ermeniler üzerinde oldukça başarıya ulaştığını, hatta misyonerlik faaliyetlerinin Ermenileri suni olarak oluşturulmuş bir mitolojinin peşinde koşan hayalperestlere dönüştürdüğünü de belirtmiştir.³⁷⁸

Bağımsızlık talebi ile Milli Mücadele hareketi arasında seçim yapmakta zorlanan Kürt siyasi seçkinlerinin yaşadığı bu ikilemin bir diğere somut örneği Kahire'deki '*Kürt Bağımsızlığı Komitesi*'dir.

Komite'nin Mısır'daki yabancı misyon temsilciliklerine verdiği Fransızca bir yazıda savaş boyunca Ermenilerin, Kürtler ile Türkleri katlettiklerini savunurken; diğere yandan ileride kurulacak Kürdistan sınırlarını Kafkasya'dan başlayarak Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Divrik, Harran, Erbil, Süleymaniye ve Sina'yı, yanı sıra Revanduz,

³⁷⁷ Hasan Yıldız, a.g.e., ss. 66–67.

³⁷⁸ Mim Kemal Öke, a.g.e., s. 110.

Bezirkale'yi içerecek şekilde çizilmiştir. Dolayısıyla Komite'ye göre Batılılar, Ermenistan devletini Erivan ile sınırlı tutmalıydılar.³⁷⁹

3.1.4. Milli Mücadele Yıllarında Anadolu Hareketinin Kürt Politikası

Milli Mücadele'nin başlangıç tarihi olarak görülen 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı, salt Anadolu'nun ve Türklerin geleceği için değil; aynı oranda Anadolu Kürtlerinin de geleceği adına oldukça önemli bir tarih olmuştur.

Mustafa Kemal, Padişah tarafından Samsun'daki Rum çeteleri ve Türk halkı arasındaki gerginlikleri sonlandırmak amacıyla 9. Ordu müfettişi olarak Samsun'a gönderildiğinde, Anadolu halkı tarafından yeterince tanınmıyordu. Dolayısıyla Kürtlerin de onu yeterince tanıdığını söylemek pek gerçekçi değildir. Anadolu halkı ve Kürtler nezdinde Mustafa Kemal'in bu denli kısa sürede tanınması, halk nezdinde onay görmesinin birkaç nedeni olmalıdır.

Öncelikle Padişah tarafından görevlendirilmesi, Padişaha bağlılığıyla bilinen Anadolu halkınca kabul görmesini sağlayan önemli bir nedendir. Bir diğer nedeni de Rauf Orbay ve bilhassa Doğu'da çok iyi tanınan Kazım Karabekir Paşa gibi önemli devlet adamlarının ve üst düzey askeri yetkililerin baştan beri Milli Mücadele hareketine önemli desteklerini hesaba katmak gerekir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Anadolu topraklarının kısa sürede işgallere uğraması her ne kadar Kürtlerde ciddi bir ikilem doğurduysa da, konuyla ilgili birçok kaynağın hem fikir kaldığı, Anadolu Kürtlerinin büyük çoğunluğuyla Milli Mücadele safında düşman işgallerine karşı koymuş olduğudur. Kürtlerin ise, Anadolu hareketinin yanında yer almasının hem önemli oranda padişaha bağlılıklarıyla önemli bir ilgisi var, hem de Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'e ciddi destekler veren Rauf Orbay ve Kazım Karabekir Paşa gibi Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan ünlü ve güvenilir kişilerin de büyük payı bulunmaktaydı. Bu iki nedenin yanı sıra Milli Mücadele hareketinin Kürtleri yanına çekmek adına geliştirdiği kucaklayıcı söylem ve bazı girişimlerin de önemli payı bulunmaktadır. Son olarak, İşgalci güçlerin Doğu'da Kürt topraklarının önemli bir kısmının da dahil olduğu büyük bir Ermenistan

³⁷⁹ a.g.e., s. 65.

tasarımlarının Kürtlerde ciddi bir rahatsızlık yarattığı ve bu rahatsızlığın bilhassa Mustafa Kemal tarafından oldukça pragmatist şekilde Kürtlere karşı kullanıldığını hatırlamakta fayda vardır.

Bu hususları belirttikten sonra, Milli Mücadele döneminde ön plana çıkan gelişmelere ve bu gelişmelerin Kürtlere dönük izdüşümlerine değinmek, meselenin daha iyi anlaşılması adına önemlidir.

Anadolu'daki Türk unsurun dışında en büyük Müslüman unsur olarak desteğine büyük ihtiyaç duyulan Kürtlerdeki gelecek kaygısı ve bu kaygı nedeniyle oluşan ikilem bir yana; Mustafa Kemal liderliğindeki Milli Mücadele hareketinin, işgallere karşı direnişte Kürtleri yanına çekmek adına tutundukları tavır, geliştirdikleri söylem oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Mustafa Kemal, Samsun'a çıktığı tarihten itibaren devletin kuruluş yıllarına kadar ki sürede Kürtlerle ilgili verdiği demeçler, söylemsel zeminde Anadolu hareketinin yürüttüğü programın anlaşılmasında önemli birer kaynaktır.

Burada parantez açarak belirtilmesi gereken bir husus da henüz örgütlü bir yapıya sahip olmayan ve işgallere karşı sadece kendi bölgelerini korumak amacıyla mücadele yürüten Türk çetelerin yanı sıra Kürt çetelerinin de oldukça etkin bir silahlı mücadele yürüttükleridir. Zira *'Milli Mücadelede İç Toros Kürtleri'* başlıklı makalesinde³⁸⁰ Mehmet Bayrak, döneme ışık tutan bir belge üzerinden o dönemde henüz Mustafa Kemal Samsun'a çıkıp Milli Mücadele'nin startını vermeden önce, birçok Kürt bölgesinde Kürt aşiretlerin kurdukları düzensiz güçlerle işgallere karşı koyduklarını belirtmektedir.

Bayrak, bölgenin güneyini kuşatan Kürdağı Kürtlerinin, 1922'de Millet Meclisi'ne verdikleri Mutalebat'tan da anlaşıldığı gibi işgalci güçlere verilen mücadele, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından çok önce başlamıştı. Keza, Kürdağı Kürtlerini temsilen Okçu İzzedinli aşiretinin reisi Hacı Hannan Ağa tarafından Ankara'daki bir matbaada bastırılarak Büyük Millet Meclisi'ne verilen *'Kürddağlıların Mütalebatı'* konulu dilekçede işgalci güçlere karşı verilen mücadele kronolojik olarak verilirken; sonraki döneme ışık tutan bazı uyarılarda da bulunulmaktaydı. Buna göre Ankara ile Fransızlar arasında varılan gizli anlaşmanın Kürt direnişini parçalayacağı, Suriye sınırı

³⁸⁰ Mehmet Bayrak, "Milli Mücadelede İç Toros Kürtleri", **Kürt Tarihi Dergisi**, S. 2 (Ağustos-Eylül 2012), s. 54.

içinde bırakılan Kürt aşiretlerinin Fransızlarla karşı karşıya gelecekleri ve güney cephesinin ciddi bir istikrarsızlık kaynağı olacağı, Kürtlerde yeni hükümete karşı ciddi bir kırgınlık oluşacağı uyarılarına yer verilmekteydi.³⁸¹

Mehmet Bayrak'ın kendisi de bir Antepli olan sosyolog Cahit Tanyol'dan yaptığı bir alıntıya göre, işgalcilere karşı gerçekleştirilen Antep savaşına katılan 16 çeteden 14'ü Kürt çetelerdi. Fransızlara karşı mücadele veren ve Antep için milli bir kahraman olan Karayılan da Kürt Atmalı aşiretine mensuptu. Nitekim, Karayılan, 19 yaşında Kafkaslara gönüllü olarak gitmiş, sonra da dağa çıkarak Kurtuluş Savaşı'nda büyük hizmetlerde bulunmuştur.³⁸²

Anadolu Kürtlerinin siyasi mücadelelere ve Anadolu hareketinin buna karşı takındığı tutuma geçmeden önce; 1919'dan 1923'e kadar meydana gelen ve doğrudan Kürtleri ilgilendiren gelişmeler olan; 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi (Genelgesi), 7 Ağustos 1919 Erzurum Kongresi, 4-11 Eylül 1919 Sivas Kongresi, 1919 Amasya Protokolleri ile 14 Ocak – 20 Şubat tarihlerini kapsayan Mustafa Kemal'in Batı Anadolu gezisine bakmak, söylemsel zeminde Kürtleri yanına çekmek hedefindeki Anadolu Hareketinin politikasını anlamak adına gereklidir.

1919 – 1923 yılları arası dönemi Anadolu hareketinin Kürtlere ciddi manada ihtiyaç duyduğu dönem olarak nitelendiren Baskın Oran; bu dönemde hareketin lideri durumundaki Mustafa Kemal ve diğer ileri gelenlerin Kürtlerle ilgili kucaklayıcı söylemler geliştirdiğini ifade eder. Nitekim Mustafa Kemal'in, Cemilpaşazade Kasım Bey'e 16.06. 1919 tarihli gönderdiği telgrafta şu ifadeleri dikkat çekmiştir:

“Kürt kardeşlerimin... hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hak ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım” derken; Erzurum ve Sivas kongrelerinde verilen beyannamelerindeki ifadeler de benzeridir: *“[Doğu illerinde] yaşayan bütün İslami unsurlar, yekdiğerine karşılıklı bir fedakarlık duygusuyla dolu ve irkî ve toplumsal durumlarına saygılı öz kardeşirler.”*³⁸³

³⁸¹ a.g.m. s. 56.

³⁸² s. 56.

³⁸³ Baskın Oran, Kürt Meselesi, **Siyasal Bilimler Fakültesi Dersleri**, s. 10. (çevrimiçi) <http://www.baskinoran.com/ders/KurtMeselesiDersi-SBF-Aralik2010.pdf> (Erişim Tarihi: 24.05.2013)

Mustafa Kemal'in 1919 Ağustos'unda aralarında Mutki aşiret reisi Hacı Musa Bey, Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi, Garzan'da rüesadan Cemil'e Çeto, Şırnaklı Abdurrahman Ağa, Derşevli Ömer Ağa, Musaşlı Resul Ağa, Norşinli Şeyh Ziyarettin Efendi gibi Kürt ileri gelenlere '*Efendi Hazretleri*', '*Ağa Hazretleri*' başlıklarıyla gönderdiği telgraflarda iki ana tema işleyerek, Kürt seçkinlerini yanına çekmek için yoğun faaliyetlerde bulunmuştur. Kürt ağa ve şeyhlerine gönderilen telgraflarda işlenen iki ana husus; Hilafetin tehlikede olduğu ve Doğu bölgelerine dönük Ermeni tehditleridir. İki hususun da Kürtlerin hassas olduğu konular olması, bunların tesadüfen seçilmediğini göstermektedir.³⁸⁴

Mustafa Kemal'in farklı etnik ve dini unsurlara dönük bu ılımlı mesajlarının yerinde bir örneği de Mayıs 1920'de milliyetçi bir milletvekiline verdiği sert yanıtıdır. İlgili milletvekilinin TBMM'nin Türk milletini temsil ettiğini söylemesine, Meclis'ten gelen aşırı tepkileri yatıştırmak adına Mustafa Kemal'in yanıtı dikkat çekicidir:

Meclis-i Alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir. Yalnız Kürt, yalnız Arap, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırı İslamiye'dir. Samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyla iştigal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasırı İslamiye'den mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir İslam unsur, bizim kardeşimiz ve menfaatimiz tamamen müşterek olan vatandaşlarımızdır.³⁸⁵

Yine 22.10.1919 tarihinde Osmanlı Hükümeti ile yapılan 2 Nolu Amasya Protokolü'nün 1. maddesi bizzat Kürtlerle ilgilidir. Buna göre:

Beyanname'nin 1. Maddesi'nde Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududu, Türk ve Kürtlerle meskun olan araziye ihtiva eylediği ve Kürtler camiayı Osmaniye'den ayrılması imkansızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgari bir talep olmak üzere temini istihsali lüzumu müştereken kabul edildi. Maahaza Kürtlerin serbesti-i inkişaflarını müsaadat olmaları dahi tervic ve ecanip tarafından Kürtlerin

³⁸⁴ Tarık Ziya Ekinci, **Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi**, 1.b., İstanbul: Küresel Yayınları, 1997, s. 134.

³⁸⁵ a.g.e., ss. 135-136.

istiklal maksadı zahirisi altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçilmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması hususu tensib edildi.³⁸⁶

Diğer bir deyimle;

... Kürtlerin gelişme serbestisini sağlayacak şekilde ırksal ve toplumsal haklar bakımından desteklenmelerine, daha iyi duruma getirilmelerine izin verilmesine...³⁸⁷

Hususuna yer verilerek bu kararlara gerekçe olarak da, İngilizlerin bölücü çabalarını engellemek için Kürtlere bu hakların tanınması gereği üzerinde durulur.

Kürtlere özerkliğin verilmesinin yanı sıra dil ve kültürlerinin gelişmesini sağlayacak düzenlemelerin yasal güvence altına alınması girişiminin bir diğer göstergesi de birinci Meclis'in 10 Şubat 1922 tarihli oturumunda Kürtlerle ilgili aldığı kararlardır. Tarık Ziya Ekinci, Robert Olson'un İngiliz arşivlerinde bulduğu ve '*Kürt Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı*' adlı eserinde yayınladığı belgeye göre; ilgili tarihteki oturumunda Kürtlere özerklik verilmesinin, 64 muhalif oya karşın, 373 oyla kabul edildiğini, aktarmaktadır.³⁸⁸

Mustafa Kemal'in liderliğini yaptığı Milli Mücadele hareketinin Kürtler başta olmak üzere Anadolu topraklarında yaşayan farklı ırki ve dini unsurlara karşı olumlu politikaları ve söylemleri bunlarla da sınırlı değildir. Meselenin daha iyi anlaşılması adına bu beyanat ve açıklamaları Baskın Oran'ın ilgili çalışmasından kronolojik olarak verecek olursak;

- Misak-ı Milli (28.01.1920): 1. maddesinde, bir bütün oluşturan milli toprakların tanımı:

... dinen, ırken ve emelen birbirine bağlı, ... karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen, birbirlerinin ırksal ve toplumsal hakları ile bölgesel koşullarına tamamen saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğu'nun oturduğu yerler.

- 24.04.1920 TBMM:

³⁸⁶ s. 129.

³⁸⁷ Baskın Oran, *Kürt Meselesi*, s. 10.

³⁸⁸ Tarık Ziya Ekinci, *Vatandaşlık Açısından...*, s. 130.

Erzurum Kongresi'nin çizdiği milli hudut] dahilinde yaşayan İslami unsurların her birinin kendisine özgü olan bölgesine, âdetlerine, ırkına özgü olan imtiyazları... kabul ve tasdik edilmiştir.” ; “İnşallah, varlığımız kurtulduktan sonra (inşallah sesleri) kardeşler arasında çözümlenip sonuçlandırılacağından...” teferruata girilmemiştir.

- 1 Mayıs 1920 TBMM:

Yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ile riayetkardırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırki, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkar olduğunu tekrar ve teyid ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik.

- 03.07.1920 TBMM:

Milli hudutlar... içinde yaşayan ve çeşitli İslami unsurlar birbirlerine karşı ırkî, bölgesel, ahlakî bütün haklarına saygılı öz kardeşlerdir. Dolayısıyla onların arzularına aykırı bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz.

- Ocak 1921 Anayasası Md. 11:

Vilayet... özerktir. Vakıflar, Medreseler, Eğitim, Sağlık, İktisat Ziraat Bayındırlık ve Sosyal İktisat, Ziraat, Yardım işlerinin tanzim ve idaresi vilayet şûralarının yetkisi dahilindedir.

- 1921 Anayasası Md. 14:

[TBMM'nin seçtiği] Vali yalnız devletin genel görevleriyle yerel görevler arasında uyumsuzluk olursa müdahale eder.

- 01.03.1922 TBMM:

Türkiye halkı... gelecek ve menfaatleri ortak olan bir toplumdur. Bu toplulukta ırkî haklara, toplumsal haklara ve bölge şartlarına saygı, iç siyasetimizin esas noktalarındandır.³⁸⁹

1923'e gelindiğinde Mustafa Kemal, Kürtlerin siyasi ve kültürel talepleriyle ilgili önceki demeçlerinden çok daha somut demeçler vermekten geri durmayacaktır. Bunun en yerinde örneği 1923'teki İzmit Basın Toplantısı'dır. Toplantıda Mustafa Kemal'in şu ifadeleri kayda geçmiştir:

³⁸⁹ Baskın Oran, **Kürt Meselesi**, ss. 11–12.

16.01.1923 İzmit Basın Toplantısı'nda Ahmet Emin Bey'in: "*Kürt sorununa temas buyurmuştunuz. Kürtlük sorunu nedir? Bir iç sorun olarak temas buyurursanız çok iyi olur.*" sorusuna Mustafa Kemal, şu yanıtı vermiştir:

Kürt sorunu; bizim yani Türklerin çıkarına olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırimız içinde var olan Kürt unsurlar o şekilde yerleşmişlerdir ki, pek az yerlerde yoğunudur. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve Türk unsurunun içine gire gire öyle bir sınır doğmuştur ki, Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözelimi, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait sorun yaratmaları daima mümkündür. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki husus bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Aynı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olamaz.³⁹⁰

Mustafa Kemal'in Kürt Meselesi'nin çözülmesine dair dile getirdiği fikirler, esasen Kürt siyasi seçkinlerinin talep ettiği düzenlemelerin büyük bir kısmına karşılık gelmekteydi. Nitekim Cumhuriyet dönemi Kürt isyanlarında etkin olacak olan Kürt Teali Cemiyeti'nden Azadi Örgütü'ne ve Hoybun Örgütü'ne kadar birçok Kürt siyasi seçkinin çatı örgütü konumundaki derneklerin, Ankara hükümetinden talep ettikleri de büyük oranda bunlardan ibaretti.

Oysa Mustafa Kemal'in şahsında somutlaşan bu pragmatist tutum; Kürdistan'da baş gösteren Ermeni tehlikesini, Kürtleri yanına çekmek suretiyle Müslüman halkın Hıristiyan halka karşı birleşmesini sağlamaya çalışarak bertaraf etmeye çalışırken, diğer yandan Yunan işgalini de Padişah idaresine karşı ulusçu unsurları birleştirici bir etken olarak kullanılmıştır.³⁹¹

³⁹⁰ Mustafa Kemal, **Eskişehir – İzmit Konuşmaları (1923)**, 1.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993, s. 105.

³⁹¹ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 38.

Cumhuriyetin yerleştirmek istediği temel politikalarından biri olan milliyetçiliği ise Mustafa Kemal, oldukça etkili bir araç olarak uyguladı. Anadolu'nun kozmopolit yapısının etkisiyle de, Türk ve Müslüman kavramlarının ustaca harmanlamasıyla oluşturulan yeni milliyetçilik anlayışı, iktidar mekanizmasının güçlendirilme aşamasında ve Kürtleri siyaseten etkisizleştirildiği ana kadar başarılı şekilde uygulanmış, bu tarihten sonra ise nihai şekli olan temelinde Türklüğün yer aldığı modern ulus – devlet formuna kavuşturulmuştur.³⁹²

Hasan Yıldız'a göre, Osmanlı Devleti içinden gelen dolayısıyla devlet aygıtını iyi bilen Mustafa Kemal, Kürtlere dönük oldukça bilinçli bir politika yürütmekteydi. Milli Mücadele'yi başlattığı tarihten beri Kürtlerin yardımına ihtiyaç duyduğu halde, Kürt seçkinlerinden gelen yardım taleplerini tek tek değerlendirmeyi bilmiş; Kürtlerin bütüncül bir şekilde hareketine karşı çıkmaması için bilinçli bir şekilde '*Türk ulusu*' kavramını kullanmaktan çekinmiştir. Bunun yerine Hıristiyan ve Ermeni tehdidine karşı Müslüman halkın birliğinden söz etmiştir.³⁹³

Kemalist kadronun Kürtlere ve diğer kesimlere dönük pragmatist politikaları bu doğrultuda şekillenirken; Kürt aydın ve aşiret reislerinin gelecekle ilgili tasarımları giderek iki yönlü bir çıkmaza doğru şekilleniyordu. İTC kadrolarının inkarcı ve asimilasyoncu politikalarından ciddi zararlar gören Kürt seçkinleri, Milli Mücadele hareketine destek verip vermeme konusunda ciddi ayrılıklara düşmüşlerdir.

Milli Mücadele hareketini, Anadolu'nun bölünmesini önleme hedefine yönelmiş antiemperyalist ve birleşik bir hareket olarak değerlendiren Feroz Ahmad'a göre, dışarıdan birleşik görünen hareketin içinde asker-sivil bürokrasisi, İttihatçıların hız verdikleri yükselen bir burjuva ve Anadolu'nun önde gelen kişileri ile toprak sahipleri bulunduğu gibi, bunlardan oluşan bütünlük sanıldığıının aksine oldukça gevşek bir bağla birbirine bağlanmıştı.³⁹⁴

Nitekim bu gevşek bağ, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması akabinde giderek çözülmeye başlayacak, kutuplaşmayla sonuçlanan bu çözülmeye bir tarafta Rauf Orbay ve Kazım Karabekir gibi Hilafet yanlılarıyla, diğer tarafta Mustafa Kemal kişiliğinde

³⁹² a.g.e., s. 81.

³⁹³ Hasan Yıldız, a.g.e., s. 230.

³⁹⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 8.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, s. 68.

somutlaşan ve Batı modernleşmesini temel hedefi haline getiren Kemalist kadroların yer aldığı iki kutuplu bir yapıya dönüşecektir.

Birinci Grup olarak adlandırılan Mustafa Kemal yanlılarıyla; merkezîyetçiliğe karşı, ekonomide liberalizmi savunan, dini inançlara hoşgörölü, askeri kuvvetleri siyasetin denetimine alınmasını uygun gören ve farklı dil, inanç biçimlerine yaşama hakkı veren İkinci Grup'un siyasi mücadelesi tüm şiddetiyle devam ediyordu.³⁹⁵ Kürtler ise, İkinci Grup'u etkisiz hale getirerek devlete hakim olan Kemalist kadrolar tarafından, bu kutuplaşmanın en etkisiz kanadı olarak siyasi zeminden uzaklaştırılacaktır.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıkışından kısa bir süre sonra resmi görevinin aksine, yayınladığı genelgelerle Milli Mücadele faaliyetlerine başlamış; bu doğrultuda telgraflarla Kürt ileri gelenleriyle irtibata geçmiştir. Telgraflarda kendini, Osmanlı padişahı tarafından görevlendirildiği ve yakın zamanda Kürdistan'ı ziyaret etmek istediğini belirtiyor, bu minvalde Anadolu'nun işgalci güçlerden kurtarılması için Kürt bey ve şeyhlerinden destek talep ediyordu.³⁹⁶ Bilhassa Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'nün etkin üyelerinden Kamil Bey'e ve Diyarbakırlı Cemil Paşazade'ye gönderdiği telgraflarda kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. Buna göre, İngiltere'nin bağımsız bir Kürdistan'ı Ermeni çıkarlarına feda etmek istediğini, oysa Kürtler ile Türklerin kardeş olduğunu, bu nedenle bağımsızlığa zarar veren güçlere karşı birlik olunması gerektiğini dile getirmekteydi. Bundan daha önemlisi, Ben Kürtlere, Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması şartı ile Kürtlerin gelişmesini ve ilerlemesini temin edecek tüm hukuksal ve idari düzenlemelerin verilmesinden yanayım, açıklamasında bulunmuş olmasıdır.³⁹⁷

Mustafa Kemal'in öncülük ettiği hareketin Kürt ileri gelenlerinin desteğini almaktaki bu kararlılığı, Robert Olson'a göre oldukça sıra dışı bir durumu ortaya koymuştur. Türk milliyetçilerinin İstanbul hükümeti ve işgal güçlerine karşı başlattığı Milli Mücadele hareketinin, Kürt milliyetçilerinin kurmak istediği Kürdistan toprakları üzerinde ve Kürtlerin yardımıyla gerçekleşmiş olması oldukça ironik bir durumdur.³⁹⁸ Ahmet Kahraman da benzeri bir iddiayı dile getirmektedir. Kahraman'a göre, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra İngilizlerin ve Fransızların güney yönlü

³⁹⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, ss. 59–60.

³⁹⁶ Ayşe Hür, *a.g.m.*

³⁹⁷ *a.g.m.*

³⁹⁸ Robert Olson, "Kürt Milliyetçiliği -1925-" *Kürt Milliyetçiliği* içinde, s. 350.

başlattıkları ilk işgallere karşı Urfa'da, Antep'te ciddi bir direniş göstermiş, işgalci güçlere ciddi zorluklar çıkarılmıştır. Kahraman'a göre, Antep direnişiyle efsaneleşen Karayılan bir Kürt aşiret lideriydi.³⁹⁹

Milli Mücadeleyi Doğu'dan başlatan Mustafa Kemal'in ilk somut girişimi olan Erzurum Kongresi'ni toplaması ve bu kongrede Kürdistan bölgesinden önemli oranda temsilcinin davet edilmesi, Kürtlerin Milli Mücadele'deki stratejik önemlerinin ne denli dikkate alındığını göstermiştir. Öte yandan Kürtlerin Erzurum ve Sivas kongrelerine bu denli yoğun katılımında bulunmalarının iki önemli nedeni vardı; biri İşgalci güçlerce sürekli gündemde tutulan Ermeni tehdidi, diğeri de Anadolu hareketinin Kürtlerin başta özerklik talepleri olmak üzere birçok taleplerinin karşılanacağına dair oluşturdukları kanaatti.

Bu nedenlerle olacak ki, örneğin Erzurum Kongresi'ne katılan 54 / 56 delegenin 22'si Kürt'tü. Elazığ, Mardin, Diyarbakır'dan seçilip kongreye katılmak istediği halde İstanbul Hükümetine bağlı bölge valileri tarafından katılmaları engellenen 10 Kürt delegeyle birlikte bu sayı 32'ye çıkmaktadır.⁴⁰⁰ Derviş Kılınçkaya ise Erzurum Kongresi'ne katılan delegeler ile katıldıkları bölgelerle ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Üstelik Kılınçkaya ve Ayşe Hür, Erzurum ve Sivas kongrelerine seçilen Kürt kökenli delegelerin gerçekte Kürtleri temsil etmediğini, bunların seçilmesinin daha çok Kürt halkının gözünü boyamaktan ibaret olduğunu ileri sürmektedirler.

Buna göre; Türklerin ağırlıklı olduğu Erzurum Vilayeti'nden 24 / 26 kişi, Sivas Vilayeti'nden 12 / 10, Trabzon Vilayeti'nden 18 / 16 kişi katılırken; Kürtlerin ağırlıklı olduğu Bitlis Vilayeti'nden 4 kişi, Van Vilayeti'nden 2 kişi katılmıştı. Bu delegelerden 22'si Kürt olduğu halde, gerçekte Kürtleri temsil etmeyen İttihat Terakki yanlısı Kürtlerdi.⁴⁰¹

Gerçekte İttihatçılardan oluşan Erzurum Kongresi'ndeki Kürt delegelerin aksine, Sivas Kongresi'ne Kürt kökenli sadece bir kişi (İttihatçı Mazhar Müfit) katılabilmıştır. Diyarbakır temsilcisi olarak giden İhsan Hamid Bey ise Sivas'a vardığında Kongre sona ermişti. Kongreye katılmayan İhsan Hamid, Sadullah Efendi ile Hacı Mutki'den oluşan

³⁹⁹ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁰⁰ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, ss. 36–37.

⁴⁰¹ Derviş Kılınçkaya, "Milli Mücadele'de Kongreler ve İttihatçılık Sorunu". (Çevrimiçi) <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kongr.htm> (Erişim Tarihi: 20.01.2013)

üç Kürt reisi ise, 12 üyeden oluşan başkanlık konseyine seçilmek yoluyla sözde Türk – Kürt ittifakı görünümü kazandırılmıştır.⁴⁰² Dolayısıyla her iki kongreden umutlu olan Kürt seçkinleri, büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır.

Dolayısıyla 18 Ocak 1919'da 32 ülkenin katılımıyla gerçekleşen Paris Konferansı'na Büyük devletlerin engellemesiyle katılamayan ve dolayısıyla Kürtlerin sesini duyuramayan Kürt siyasi seçkinleri, son umut olarak gördükleri Erzurum ve Sivas kongrelerinden de herhangi bir kazanım elde edememişlerdir. Her iki kongrede de Kürtlerle ilgili herhangi bir kararın alınmaması, bu sonucu destekler bir görüntü olmuştur. Esasen kongrelere katılması uygun görülen Kürt delegelerin eski İttihatçılardan seçilmiş olması da, Anadolu hareketinin tamamen zaman kazanmasına dayalı bir politikasından ibaret görünmektedir. Nitekim Kürt aşiretlerini yanına çekmek maksadıyla aşiret reisleriyle ilişkilerine özel önem veren Mustafa Kemal'in bu pragmatist tutumu, Paris Konferansı'nda da kendini göstermiştir.

Paris Konferansı'na Kürtler adına katılabilen tek Kürt seçkini Şerif Paşa, hararetle Kürt bağımsızlığını savunurken; Mustafa Kemal, aynı tarihlerde yanına çektiği Erzincan'daki Kürt aşiretlerinden Konferans'a telgraflar göndermek yoluyla, Halife'den ayrılmadıklarını deklare etmelerini istemiştir. Bu isteği karşılıksız bırakmayan Elazığ'daki 22 Kürt aşiretinin 19 Mart 1920'de imzaladıkları ortak bildiriye Müslüman olduklarını, Türk – Kürt ayrımının söz konusu olmadığını ve Halifeye bağlı olduklarını özellikle belirtmeleri kayda değerdir.⁴⁰³ Dikkat edilirse, Elazığ'daki Kürt aşiret reislerini ikna amacıyla Mustafa Kemal, yoğun şekilde Halife yanlısı bir tutum takınmış, Anadolu hareketinin ileride güdeceği ideolojik programından çok, işgal karşıtlığını ön plana çıkarmıştır. Halifeye bağlılıkları güçlü olan Elazığ'daki Kürt aşiretlerinin desteğini de bu şekilde sağlayabilmiştir.

1920'li yılların tarihsel olayları, Türk – Kürt kardeşliğinin Anadolu'yu harekete geçiren önemli bir güç olduğunu, Kemalist hareketin bunu ustalıkla kullandığını söyleyen Hasan Yıldız, bunun verdiği heyecanla Mustafa Kemal'in Amasya'dan Edirne'deki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya gönderdiği telgrafta işgalci güçlere karşı '*Türk ve Kürtlerin birleştiği*' haberini özel bir vurguyla vermiştir. Yıldız'a göre, bununla da

⁴⁰² Ayşe Hür, **a.g.m.**, s. 8.

⁴⁰³ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 119.

yetinilmeyip, ‘*Türk – Kürt birliği*’ sloganının her tarafta ciddi bir propaganda aracı olarak kullanıldığını öne sürmüştür.⁴⁰⁴

Türk ve Kürt Müslüman halkların desteğini almak adına Anadolu Hareketinin giriştiği propaganda faaliyetleri tüm hızıyla süredursun, bu tarihte İstanbul Hükümetinin ve Kürt cemiyetlerinin karşı propagandası ve Anadolu hareketine karşı faaliyetleri de aynı kararlılıkta devam etmiştir. Ayşe Hür, resmi tarihe dayandırarak, 1919 – 1921 yılları arasında Ankara Hükümeti’ne karşı 23 isyanın gerçekleştiğini, bu isyanlardan sadece 4’nün Kürt aşiretleri öncülüğünde meydana geldiğini belirtir. Geri kalanı ise çoğunlukla Saltanata ve Halifeye bağlı Türklerin ve Çerkezlerin öncülüğünde gerçekleşen isyanlardı.⁴⁰⁵

3.1.4.1. Koçgiri Hadisesi ve Kürt Teali Cemiyeti’nin Rolü

Bu dönemde meydana gelen dört büyük Kürt isyanının ilki Koçgiri Konfederasyonu’nda gerçekleşmiştir. Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Kurucay ve Ovacık bölgelerindeki toplam 135 köy, Koçgiri Konfederasyon’unun kontrolündeydi. Tamamına yakını Kızılbaş (Kürt Alevisi) olan Koçgiri, 1916’da Ruslar, Anadolu içlerine yaklaştıklarında, Sivas merkezli özerk bir Kürdistan için görüşme talebinde bulunmuşlar; ancak Rusların bölgede bir Ermenistan planı olması nedeniyle bu talep geri çevrilmiştir. Ayşe Hür’e göre, Osmanlı merkezi hükümetiyle asker ve vergi konularında sürekli anlaşmazlık içinde bulunan Koçgiri, oldukça özerk bir idari yapıya sahipti.⁴⁰⁶

Esasen Koçgiri hadisesi ile ilgili bilimsel kaynakların birçoğunun hemfikir olduğu nokta, hadisenin daha çok Ankara hareketinin merkezileşme çabalarına karşılık, Koçgiri Federasyonu’nun mevcut statüsünü korumak istemesinden kaynaklandığını, bu tehdidi gören Ankara Hükümeti’nin ciddi bir tehlikeye dönüşmeden askeri hareketle burayı denetim altına almasının planlandığıdır.

⁴⁰⁴ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 126.

⁴⁰⁵ Ayşe Hür, **a.g.m.**, s. 10.

⁴⁰⁶ **a.g.m.**, s. 11.

Özerkliğin yahut bağımsızlığın ilanından önce, Koçgiri'nin önde gelen liderlerinin ve destek veren İstanbul'daki üye sayısı 15 bine varan⁴⁰⁷ ve İstanbul merkezli Kürt Teali Cemiyeti üyelerinin 15 Kasım 1920'de Ankara Hükümeti'ne bir muhtıra göndererek bazı isteklerde bulunmuş olmaları, sorunun öncesine ışık tutması açısından önemlidir. Ankara Hükümeti'nce karşılanması istenen talepler;

- Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nce Kürdistan'a tanınmış olan özerkliği tanıyıp tanımadığını açıklamalıdır.

- Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan zindanlarında bulunan bütün Kürtler, serbest bırakılmalıdır.

- Kürt çoğunluğu bulunan vilayetlerden Türk memurlar derhal çekilmelidir.

- Koçgiri bölgesine gönderilen Türk askeri kuvvetleri geri çekilmelidir.

Bu taleplere karşın Ankara Hükümeti, bölgeye bir heyet gönderdiyse de heyet dikkate alınmayıp, görüşme red edilmiştir.⁴⁰⁸

Gazeteci – Yazar Oral Çalışlar ise Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasından hemen sonra Sivas'a vali olarak atanan Ebubekir Hazım Tepeyran'a dayandırarak, o bölgede yaşananın ayaklanma değil, bölgede komutanlık yapan '*Sakallı Nurettin*' lakaplı Nurettin Paşa'nın öncülüğünde gerçekleşen bir katliam olduğunu savunur. Ona göre, bölgede askerlere bir saldırı olduğu gerekçesiyle başlatılan '*tenkil*' hareketi vahşi boyutlara ulaşmıştır.⁴⁰⁹

Oral Çalışlar yine Tepeyran'a atıfta bulunarak hadisenin ne şekilde cereyan ettiğini birinci ağızdan alıntılıamaktadır. Buna göre; askerin harekete geçmesinden önce, şehrin ileri gelenleri bir '*öğüt kurulu*' oluşturma yoluyla arabuluculuk eder ve bu çabalar sonucunda isyancılar tarafından tutuklanan kaymakam ve subaylar serbest bırakılır. İsyancıların yargılanması için ise Sivas'ta '*harp divanı*' kurulur ve yapılan anlaşmanın geçerli olması için bir taahhüt belgesi de hazırlanır. Fakat durumdan hoşlanmayan Nurettin Paşa'nın: "*Öyle ama, bu kadar asker toplandı, ben buraya kadar geldim; bir şey yapılmazsa olmaz*" dediğini ve böylece askeri harekate başladığını, askeri hareket

⁴⁰⁷ Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan – 1918-1958 -*, s. 117.

⁴⁰⁸ Robert Olson, "Kürt Milliyetçiliği -1925-" *Kürt Milliyetçiliği* içinde, s. 340.

⁴⁰⁹ Oral Çalışlar, "Dersim 'den Önce Koçgiri Katliamı" , *Radikal Gazetesi* (17.11.2009).

sonucunda Koçgiri'yi oluşturan 132 köyün yakılıp yıkıldığını, yüzlerce nüfusun öldürüldüğünü belirtir.⁴¹⁰

Ankara Hükümeti'nin burayı denetim altına almak; merkezi gücünü, özerk bir yapıda olan bu bölgede de tesis etmek amacıyla başlattığı hareket, aynı zamanda bu tarihten sonra bilhassa Doğu vilayetlerinde sıklıkla başvuracağı Sıkıyönetim'in ilki olması açısından önemlidir. 15 Mart'ta başlayan bu sıkıyönetim, Sivas, Elaziz ve Erzincan'ı kapsayacak şekilde genişletilmiştir.⁴¹¹ Koçgiri hadisesi ile ilgili dikkati çeken bir diğer husus da, bölgenin özerklik taleplerinde Kürt Teali Cemiyeti'nin radikal kanadının büyük etkisi olduğudur. Nitekim Sevr Antlaşması'nın 62. ve 64. Maddelerinin uygulanması yoluyla bölgede özerk bir Kürdistan kurulma girişimi, bölgeye giden Kürt Teali Cemiyeti'nin üyeleri yoluyla yürürlüğe konulmak istenmiştir.⁴¹²

Kürt isyanlarında Devletçi söylemin sıklıkla başvurduğu bir husus olan isyanda '*ecnebi parmağı*' olduğu yaftası ise, Koçgiri İsyanı'nda kendini bir kez daha göstermiştir. Yukarıda Koçgiri hadisesiyle ilgili verilen bilgiden de anlaşıldığı üzere, isyana öncülük edenler, Koçgiri Federasyonu adı altında özerk bir Kürdistan kurmak amacıyla Ruslardan destek istemiş olsalar da, bu talebin olumlu karşılanmadığı bilinmektedir.

1921'de Yunanlılar ile savaş halinde bulunan Ankara Hükümeti'nin bu zaafından yararlanarak İtilaf devletlerinin desteği olabileceği ihtimaline değinen Robert Olson da, Kürt ayrılıkçılarının İngiliz, Fransız ve Yunanlılar ile temas halinde olmalarına rağmen, bu devletlerden herhangi bir yardım aldıklarına dair hiçbir kanıt olmadığını savunmuştur. Olson'a göre, Koçgiri hadisesi işgalci devletleri memnun etmiş olsa da, isyanı teşvik konusunda herhangi bir çabaları olmamıştır.⁴¹³

Merkeziyetçi, tek ırka dayalı ulusçu bir çizgiye sahip ve giderek bunu görünür hale getiren Mustafa Kemal'in liderliğindeki Anadolu hareketinin Koçgiri Konfederasyonu'nun özerklik taleplerini askeri yöntemlerle bastırma yoluna gitmesi, bu tarihten itibaren birçok bölgede isyanlarla kendini gösteren huzursuzlukların ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Zira isyanın bastırılma yöntemi karşısında, 23 Nisan 1920'de kurulan I. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) içinden de ciddi bir

⁴¹⁰ Oral Çalışlar, "Dersim 'den Önce Koçgiri Katliamı".

⁴¹¹ Robert Olson, "Kürt Milliyetçiliği -1925-" **Kürt Milliyetçiliği** içinde, s. 344.

⁴¹² a.g.m., s. 337.

⁴¹³ s. 346.

muhalefet bulmuştur. Anadolu'nun farklı yerlerinde baş gösteren huzursuzluk, Meclis içine de yansımış, meclis üyeleri Mustafa Kemal yanlıları (birinci grup) ile muhalif kanadı oluşturan Mustafa Kemal karşıtları (ikinci grup) olmak üzere ikiye bölünmüştür. Nitekim yönetime hakim olan birinci grubun, meseleleri çözmede uyguladıkları yöntemler, ikinci grubun ciddi eleştirilerine neden olacaktır, bu nedenle olacak ki, Mustafa Kemal, oldukça kozmopolit olan Meclis'in kompozisyonuyla oynayacak, ikinci mecliste kendisine muhalif birçok ismi, tasfiye etme yoluna gidecektir.

3.1.5. Milli Mücadele Sonrası Devletin Kürt Politikası

1923'e gelindiğinde Mustafa Kemal ve yanlılarının şekillendirdiği ve artık Kemalist hareket olarak dönüşen grup; ulus –devlet inşasına dönük hem cephede hem de siyasi zeminde önemli kazanımları elde ettiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu tarihten sonra bir yandan kurulmakta olan yeni devletin kurumsallaşma çabaları, bir yandan Anadolu halkının geleceği, ama özellikle Kürt halkının geleceği adına önemli gelişmelerin ufukta görünmeye başladığı yeni bir döneme girilmiştir.

Bu nedenle 1923 yılı, iki önemli gelişmeyle şekillenen bir yıl oldu: Lozan Barış Antlaşması ve Musul'un nihai statüsü.

Kürtler açısından yüksek derecede öneme haiz olan her iki konu da Kürt seçkinlerinin tüm gayretlerine rağmen ne yazık ki lehte çözülememiştir. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Kürtlerin uluslar arası zeminde seslerini duyurma şansı da önemli oranda kaybolmuş, bunun yanı sıra Kürtleri ilgilendiren bir diğer husus olan Musul'un nihai statüsüne henüz karar kılınamamış olursa dahi Kemalist hareketin bu konuyla ilgili tasarımları netleşmeye başlamıştır. Ancak Musul'la ilgili göz ardı edilen bir gerçeği hatırlatan Hasan Yıldız'a göre; Musul, Lozan görüşmelerinden çok önce Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar sonucunda göz ardı edilmişti. Kongrede alınan kararlarda Misakı Milli sınırları çizilirken Güney Kürdistan (Musul Eyaleti)'ın bunun dışında bırakılması bunun somut göstergesidir.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Hasan Yıldız, a.g.e., s. 190.

Oysa Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal, kurulan yeni devletin Musul politikasını şu sözleriyle dile getirmişti:

Musul sorununa gelince; biz Musul vilayetini eski vilayet sınırı ile milli sınırimız içine almıştır. Bu konuda İsmet Paşa, Curzon'la karşı karşıya geldi. Curzon diyor ki: "Musul, Irak'ın ayrılmaz bir parçasıdır. Musul, Irak için çok gereklidir. Bunu veremeyeceğiz. İsterseniz sizi petrolle ortak ettirelim." Oysa Musul vilayeti bizim için petrol değil, memleket sorunudur. En son aşama budur ve Musul sorununun Boğazlarla Adalar konusu görüşüleceği zaman çözüleceği söylenerek, görüşmeler bu noktada bırakıldı.⁴¹⁵

Lozan'da çözülemeyen en önemli konu olarak kalan Musul Vilayeti'nin statüsü, İsmet İnönü ile İngiliz temsilcisi Lord Curzon arasında uzun süre tartışıldığı halde sonuca bağlanamadı. Her iki tarafın belkide hemfikir olduğu tek konu Musul'un nüfus çoğunluğunu Kürtlerin teşkil ettiğiydi. Bu konuda hemfikir olan taraflar, bölge nüfusu üzerinden hareketle bölgenin kendilerine bağlanmasını talep ediyordu. İnönü: "*Musul Vilayeti'nde çoğunluk Türk (147 bin) ve Kürt'tür (264 bin) ve Türkler ile Kürtler birdir*" tezini ortaya atarken; İngiliz temsilcilere göre bu bölgede, 425 bin Kürt'e karşılık, 185 bin Arap bulunması nedeniyle, Musul bir Arap şehriydi ve Irak'a bağlanmalıydı.⁴¹⁶

İsmet İnönü ile Lord Curzon'un karşılıklı atışmaları, salt bununla da sınırlı değildir. Örneğin 12 Aralık 1922 tarihli oturumda sözü alan İnönü:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir. Çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir. Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar. Kürt halkı ve meşru temsilcileri, Musul Vilayeti'nde oturan kardeşlerimizin anayurttan ayrılmasına razı değillerdir.⁴¹⁷

Sözlerine karşılık, Lord Curzon'un yanıtı ironiktir: "*Umarım öyledir*" . Curzon, sözlerine devam ederek; Kürtlerin Türklerden oldukça farklı bir halk olduğunu, kendilerine gelen birçok şikayeti delil göstererek, Musul'da Kürtler başta olmak üzere hiçbir etnik unsurun Türklerle yaşamak istemediğini, Ankara'daki Kürt

⁴¹⁵ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 93.

⁴¹⁶ Ayşe Hür, **a.g.m.**.

⁴¹⁷ **a.g.m.** ss. 16-17.

milletvekillerinin ise Kürtleri temsil etmediğini, onların seçim yoluyla değil tamamen hükümetin insiyatifiyle atandığını, içlerinde Türkçe konuşmayı bilmediğinden birçok oturuma katılmadığı, yanıtını verir.⁴¹⁸ Bu şekilde çözüme ulaşamayacağını anlayan Türk heyeti, sanıldığına aksine İnönü'nün girişimiyle İngilizlerden ikili görüşmeler yoluyla Musul'un nihai statüsüne karar verilmesini talep etmiş, İngilizler de bu talebi olumlu karşılamıştır.⁴¹⁹

Gerçekte özerklik gelenekleri ile isyancı gelenekleri oldukça köklü olan Güney Kürtlerinin Türkiye'ye bağlanmasını Ankara Hükümeti'nin istememiş olabileceği muhtemeldir; buna göre Güney Kürtlerinin de yeni kurulacak devletin sınırları içinde yer alması, Kürt nüfusun gereğinden fazla olması nedeniyle devletin bütünlüğü için ciddi bir tehdit oluşturabilirdi. Kaldı ki İngilizlerin bu bölgeyi ne pahasına olursa olsun bırakmayacağı inancı Ankara Hükümeti'ni caydıran diğer bir neden olabilir.

Bu nedenlerle olacak ki, 6 Mart 1923'te Musul ile ilgili yapılan gizli Meclis görüşmelerinde 63 Kürt asılı milletvekili, Musulsuz bir Lozan'ı kabul etmeyeceklerini dillendirmeleri, siyasi sonlarını getirmiştir. Bir oldu bittiyle seçimler yenilenmiş, Lozan görüşmelerinde herhangi bir engel oluşturmaları diye muhalif milletvekilleri, tasfiye edilmiştir.⁴²⁰

Lozan'da Kürtlerin temsili konusunda da ciddi olumsuz bir durum söz konusuydu. Buna göre 21 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan görüşmelere İsmet İnönü liderliğinde 27 kişilik bir heyet temsil ediyor, bu heyetin içinde Kürt asılı yalnızca Diyarbakır Milletvekili Zülfü Bey yer alabilmişti. Lakin Zülfü Bey de Kürtleri temsil etmekten çok İttihatçı geçmişi nedeniyle Türk tezlerine yakın olmuştur.⁴²¹

Nihai statüsüne 1926'da varılan ve Musul'u Irak'a bağlayan antlaşma Türkiye ile İngiltere arasında imzalanınca, Güney Kürtleri gibi Anadolu Kürtleri de büyük hayal kırıklığına uğramış; Meclis'teki Kürt milletvekilleri, bu duruma büyük tepki göstermişlerdir. Kürt milliyetçileri ise Lozan'da Kürtler için herhangi bir bağımsızlık ya

⁴¹⁸ Ayşe Hür, **a.g.m.**

⁴¹⁹ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s. 178.

⁴²⁰ Ayşe Hür, **a.g.m.**

⁴²¹ **a.g.m.**

da özerklik öngörülmemesini, Emperyalist devletlerin komplosu olarak değerlendirilmişlerdir.⁴²²

Lozan görüşmeleri ve Musul'un nihai statüsü tartışmalarıyla geçen 1923'ün ardından Misakı Milli sınırları içerisinde yeni bir devlet kurulmuş, bu tarihten itibaren kurulan devletin kurumsallaşması ve devletin yeni ideolojisinin inşası çabalarıyla geçen yeni bir döneme girilmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk anayasa özelliği olan ve yerel yönetimlere özerklik tanıyan ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak adlandırılan 1921 Anayasası'nın değiştirilmesiyle işe başlanmıştır.⁴²³ Yeni cumhuriyetin ikinci anayasası olarak bilinen 1924 Anayasası, ikinci dönem TBMM tarafından üçte iki çoğunluk ile 20 Nisan 1924'te kabul edilmiştir.⁴²⁴ Askeri safhanın sonuyla neticelenen ve yeni ulus-devletin uluslar arası zeminde tanınması anlamına gelen Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, sıra yeni rejimin ve bu rejimin gerektirdiği kurumların inşasına gelmişti.

Bu doğrultuda 1924 Anayasası'nın birinci maddesinde: "*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*" hükmü içerirken; yönetimde merkeziyetçiliği ön görmüş, demokrasi anlayışında '*çoğulculuk*' anlayışı yerine '*çoğunlukçu demokrasi*' anlayışı getirmiştir. Çoğunlukçu demokrasi anlayışı ise; çoğunluğun yönetme hakkının mutlak olduğu, bu hakların azınlık hakları vs. nedeniyle sınırlandırılmamasını öngören bir anlayışa tekabül etmektedir.⁴²⁵

Yukarıda detaylı işlendiği üzere, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele yıllarında Kürtlere özerklik tanınacağına dönük demeçleri ve bildirimlerinin, Lozan Antlaşması'nın yanı sıra 1924 Anayasası ile yapılan düzenlemelerle tedavülden kaldırıldığı görülmektedir. Nitekim 1924 Anayasası ile birlikte yeni rejim, Türk'ten başka etnik kavmin varlığına direkt itiraz etmiyor olsa da, var olan fiziki mevcudiyetin hukuki zeminden kaldırıldığını göstermektedir. 1924 Anayasası ile birlikte gelen yeni düzenlemelerle diğer etnik unsurlar gibi Kürtler de, topluluk olarak hakları olmayan bir varlık olarak görülmekteydi. Kürtler, hukuken ve siyaseten Kürt değil, artık Türk olmuşlardı. Kürtlerin etnik olarak tanınmaması, bununla sınırlı olmayacak, 1930'lardan itibaren

⁴²² Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 93.

⁴²³ Ayşe Hür, **a.g.m.**

⁴²⁴ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 9.b., İstanbul: Ekin Kitabevi Yayınları, 2006, s. 179.

⁴²⁵ **a.g.e.**, s. 183.

yeni ve daha uç bir değişim geçirecektir. Bu uç değişim ‘*Türk vatanında Kürt yoktur*’ şeklini alacaktır.⁴²⁶

Esasen 1922’ye gelindiğinde Mustafa Kemal’in Türklük algısı da şekillenmeye başlamıştır. Bu tarih itibariyle, Mustafa Kemal’in İslam ve Osmanlı ile bağlantılı ‘*Türklük*’ü, ciddi bir şekil değiştiriyor, bunu da en somut, 1922’de bir grup öğretime hitaben dile getiriyordu: “*üçbuçuk yıl önce(sine kadar) dini bir cemaat olarak yaşıyorduk ... o zamandan beri bir (Türk) millet(i) olarak yaşıyoruz*” demiştir.⁴²⁷

Yeni kurulan ulus devlet; Türk milliyetçiliği, merkezîyetçilik, devletçilik ilkeleri temelinde şekillenirken, Kürt milliyetçiliğinin öncülerinin yanı sıra Milli Mücadele yanlısı tutum sergilemiş olan Kürtlerin hoşnutsuzluğu giderek büyük isyanlarla kendini göstermeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminde, Kürtlerde yaşanan ilk ciddi kopuş kuşkusuz Şeyh Sait İsyanı olmuştur.

3.1.5.1. Şeyh Sait İsyanı’na Giden Süreçte Azadi Örgütü’nün Faaliyetleri

Şeyh Sait İsyanı ile ilgili şuna kadar birçok eser kaleme alınmış, isyanın çıkış nedeni ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin kimi, İsyanın Kürt milliyetçileri öncülüğünde bağımsız bir Kürdistan hedefiyle çıktığını ileri sürerken, görüşlerin bir kısmı ise Halifeliğin kaldırılması nedeniyle Halifeye bağlı olan Kürtlerin, buna karşı reaksiyonu şeklinde gerçekleştiği yönünde olmuştur.

Aslında her iki görüşün de haklılık payı bulunmaktadır. Çünkü isyanla ilgili son yıllarda yapılan birçok araştırma, sadece bir nedene indirgemenin yetersiz kalacağı doğrudur. Örneğin *İstenmeyen Komşu Türkiye’nin Kürt Politikası* adlı eserinde Asa Lundgren, yerinde bir tespitle isyanın çıkış nedenini iki noktaya yoğunlaşarak vermektedir. Buna göre Şeyh Sait İsyanı’ndaki temel neden, 1924’te Halifeliğin kaldırılmasıdır. O tarihe kadar Kemalist harekete karşı direniş içinde bulunan Kürt milliyetçileri ile İslamcı kanat arasında belirgin bir fark görmeyen Lundgren,

⁴²⁶ Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk’ten...*, s. 53.

⁴²⁷ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu...*, s. 110.

Nakşibendi tarikatının önde gelen liderlerinden Şeyh Sait'in, milliyetçi emelleri İslami motiflerle harmanlayarak büyük bir isyan başlattığını, ileri sürmüştür.⁴²⁸

Robert Olson, Şeyh Sait İsyanı'nda önemli rolü olduğunu ileri sürdüğü Milliyetçi Kürtler Örgütü Ciwata Xweaseriya Kurd (Kürt Bağımsızlık Cemiyeti) adını alan ve kısaca Azadi Örgütü olarak anılan Ciwata Azadi Kurd (Kürt Özgürlük Cemiyeti)'un Van Bruinnessen'e dayandırarak 1923'te kurulduğunu, belirtir. Olson, ayrıca Anadolu'da çok gizli olarak kurulan bu örgütle ilgili detaylı bir bilgi olmadığını, örgütün öneminin ilk kez Bruinnessen'in çabaları sonucu ortaya çıktığını da belirtmiştir.⁴²⁹

Dönemin bazı Kürt subaylarına dayandırılan bilgilere göre, Azadi Örgütü, 1921'de merkezi Erzurum'da, Erzurum garnizonunun bir önceki komutanı Miralay Halit Bey Cibran tarafından kurulduğu, şubeleri gizli tutulmakla birlikte Diyarbakır, Siirt, İstanbul, Dersim, Bitlis, Kars, Hınıs, Muş, Erzincan, Malazgirt, Harput ve Van'da toplamda yirmi üç şubesinin olduğu biliniyordu. Dolayısıyla içlerinde Yedinci Ordudaki çoğunluğu yüzbaşı ve teğmen rütbesindeki Kürt subayların olduğu, büyük bir örgüt söz konusuydu.⁴³⁰ Emekli Askeri Hakim Ümit Kardeş da, Diyarbakır'daki Yedinci Ordu'nun subay ve askerlerinin en az yüzde 50'sinin Kürt olduğunu, ordudaki Türk subayların bir bölümünün dahi Kürt hareketine sempati duydukları, bilgisini vermektedir.⁴³¹

Ankara Hükümeti'nin yerine getirmesi amacıyla bir dizi talepler öne sürülmüş; öne sürülen bu talepler, 1924 Ağustos'unda Diyarbakır'da yapılan bir kongrede dile getirilmişti. Ankara Hükümeti ise bu taleplerin altısını karşılamaya söz vermişti.

Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde özel bir yönetim şekli kurulması, bölgenin kalkınması amacıyla Türk hükümetinin Kürtlere kredi sağlaması, hapisteki Kürtler için genel affın çıkarılması, Kürdistan'da beş yıl süresince zorunlu askerliğin kaldırılması, kaldırılan tüm şeriat mahkemelerinin yeniden kurulması ve uygun görülmeyen bazı Türk memur ve subayların Kürdistan'daki görevlerinden alınması gibi taleplerden

⁴²⁸ Asa Lungren, **a.g.e.**, s. 48.

⁴²⁹ Robert Olson, "**Kürt Milliyetçiliği...**", s. 358.

⁴³⁰ **a.g.e.**, ss. 359 - 361.

⁴³¹ Ümit Kardeş, "1921 – 1938 Arası Devletin Kürt Politikası", **Taraf Gazetesi**, 29.11.2008.

oluşan şartların karşılanması karşısında, Kürtler de Türk hükümetinin Musul sorununa ilişkin aldığı kararı ve tutumu destekleyeceklerdi.⁴³²

Zaman kazanmak adına Azadi Örgütü'nün ileri sürdüğü taleplerin birçoğunun karşılanacağı sözünü veren Ankara Hükümeti'nin yeri geldiğinde verdiği yanıt oldukça sert olmuştur. Zira, Kürtlerin yaşadığı sorunların çözülmesine dönük bu haklı taleplerin karşılanması, o günkü Devlet'in ve ideolojisinin kabullenebileceği bir durum değildi. Nitekim Başbakan Fethi Okyar, ayaklanmayı sıkıyönetim uygulamalarıyla bastırabileceğini düşünse de; Mustafa Kemal, çok daha sert önlemler alınmasını doğru bulmuş, bu amaçla Fethi Okyar'ı başbakanlıktan uzaklaştıran Mustafa Kemal, Okyar'ın yerine İsmet İnönü'yü başbakanlığa getirmiştir.⁴³³ 20 bin kişilik bir kuvvetle isyanı bastırmakla görevli birlikler, iki ay gibi bir sürede isyanı bastırmış, Şeyh Sait ve beraberindekiler, Ankara'nın Azadi Örgütü'nün içine sızdırdığı casusu Cibranlı Binbaşı Kasım Bey tarafından yakalanarak hükümete teslim edilmiştir. Azadi Örgütü liderleri Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey ve üç yakını 14 Nisan'da Bitlis'te kurşuna dizilirken, Şeyh Sait ve 47 adamı, 29 Haziran'da Diyarbakır'da idam edilmişlerdir.⁴³⁴

Azadi Örgütü üyelerinin başını çektiği Kürt seçkinleri ile Ankara Hükümeti arasında bu gelişmeler yaşanırken, Türk siyaseti adına önemli bir gelişme daha meydana gelmiştir. Meclis'teki fikir ayrılıklarının derinleşmesi sonucunda dönemin tek partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nden birçok milletvekili istifa ederek 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) adıyla yeni bir parti kurmuşlardır. Rauf Orbay, Ali Fuat (Cebesoy) gibi Milli Mücadele'nin önde gelen simalarının öncülüğünde kurulan yeni parti; liberalizm, demokrasi, dini düşünce ve inançlara saygı gibi temel ilkelere sahip olacaktı.⁴³⁵ Dönemin katı devlet anlayışının yumuşatılması adına kurulan bu parti, ne yazık ki güçlü muhalif bir konuma gelemeyen, 1925'te meydana gelen Şeyh Sait İsyanı'nda rolü olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.⁴³⁶

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılma esnasında ve sonrasında Ankara Hükümeti'nin Sıkıyönetimin İlanı, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun değiştirilmesi, Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabulü, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması, devrim ilkelerine

⁴³² Robert Olson, "Kürt Milliyetçiliği...", s. 367.

⁴³³ Ümit Kardaş, "1921 – 1938 Arası Devletin Kürt Politikası", **Taraf Gazetesi**.

⁴³⁴ **a.g.m.**, s. 17.

⁴³⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 74.

⁴³⁶ **a.g.e.**, s. 75.

aykırı yayın yaptığı gerekçesiyle gazetelerin kapatılması gibi sert önlemler; bilhassa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin ciddi muhalefetine neden olmuştur. Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Orbay, Dersim Vekili Feridun Fikri Bey, Sivas Vekili Halis Turgut Bey gibi isimlerin başını çektiği liberal kanat, Takrir-i Sükun Kanunu ile İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasına karşı olmuşlardır.⁴³⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla sonuçlanan Meclis içindeki bu gerginlik baş gösterirken; Şeyh Sait İsyanı başladığı gibi geniş bir alana yayıldı. Feroz Ahmad, isyanın niteliğini sorgularken; içinde güçlü bir Kürt ulusalcılığı ögesi barındırmakla birlikte, ağırlıklı olarak ortama dini öğelerin hakim olduğu, tespitinde bulunur.⁴³⁸ Azadi Örgütü'nün kaynaklık ettiği milliyetçilik ögesinin yanı sıra, Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte Batılı devlet anlayışının benimsenmesi ve bu doğrultuda kanunlarının çıkarılması, isyanın çıkmasında diğer önemli bir neden olmuştur.

İsyana katılan bazı liderlerin isyanı başlatma nedenine dönük açıklamaları da bunu doğrulamaktadır. Örneğin Şeyh Sait tutuklandıktan sonra yapılan soruşturmalarda ayrılıkçı fikirleri öne sürmekten kaçınmışsa da, kardeşi Abdurrahim ve diğerleri, amaçlarının bağımsız, İslami bir Kürt devleti kurmak olduğunu itiraf etmişlerdir.⁴³⁹

Şeyh Sait İsyanı'nın ortaya çıkış nedeni kadar bu isyanda Batılı devletlerin rolü de oldukça önem taşımıştır. Devlet yetkilileri her fırsatta İsyana'ya bilhassa İngilizlerin büyük destek verdiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat konuyla ilgili yapılan birçok bilimsel araştırma, aksini doğrular niteliktedir.

Nitekim konuyla ilgili Fransız belgelerinden yola çıkan Hasan Yıldız, İngilizlerin ve Fransızların Kürt sorununa yaklaşımları farklılık arz etse de sonuç bakımından her iki ülkenin de aynı noktada birleştiğini ifade eder. Güney Kürtleriyle başı dertte olan İngilizlerin yardımı söz konusu değildi, Fransızlar ise Suriye'deki Kürt nüfusunun azlığı nedeniyle kendileri için bir tehdit oluşturmamasının da etkisiyle Kürt taleplerine çoğunlukla sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.⁴⁴⁰ Baskın Oran da, Şeyh Sait İsyanı'nda

⁴³⁷ Ümit Kardaş, "1921 – 1938 Arası Devletin Kürt Politikası", **Taraf Gazetesi**.

⁴³⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 75.

⁴³⁹ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 124.

⁴⁴⁰ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, ss. 54–55.

yabancı parmağının olduğuna dair herhangi bir kanıtın ortaya konulmadığı, üzerinde durmuştur.⁴⁴¹

Konuyla ilgili en kapsamlı bilgiyi İngiliz arşivleri üzerinde çalışmalarıyla tanınan Mesut Yeğen vermektedir. Yeğen, Şeyh Sait İsyanı'nı konu alan İngiliz belgelerinin Türk tarih yazıcılığınca oldukça kabul görmüş İsyân'da '*ecnebi parmağı*' tezini kökten çürüttüğünü ifade etmektedir. Hatta bu dönem Takrir-i Sükun ve Şark Islahat Planı ile şekillenen ve devletin otoriter tutumunun nedeni olarak gösterilen Şeyh Sait İsyanı'nın sanıldığı aksine çok da etkili değildir. FO 371/10121 E 46004 sayılı ve 11 Kasım 1924 tarihli belgeye dayandırarak, Kürtlerin ayaklandığı için Devletin otoriter bir nitelik kazandığı tezinin gerçeği yansıtmadığını söyleyen Mesut Yeğen, Devlet aksine giderek otoriter bir şekil kazandığı için Kürt ayaklanması gerçekleşmiştir, tespitinde bulunur. Yeğen'e göre; İsyân'dan birkaç sene önce Kürt kültürü ve özerkliği konularında Kürtlere söz veren yönetim, Cumhuriyeti kurup, konumunu güçlendirdikten sonra aksi politikalara yönelmiştir. Nitekim aynı belgede; Hilafetin kaldırılması, mahkemelerde ve okullarda Kürtçenin yasaklanması, Kürt medreselerinin kapatılması ve Doğu'daki yüksek memuriyetlerde Kürtlere fazla yer verilmemesi isyanın önemli nedenleri olarak sıralanmaktadır.⁴⁴²

İsyanın bastırılmasından sonra Devletin, uygulamaya soktuğu ilk icraat Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması olmuştur. Kanun ile İstanbul basını susturulmuş, dolayısıyla Meclis dışı muhalefetin sesi önemli oranda kesilmiş, her türlü düşüncenin açıklanması yasaklanmış, Hükümetin icraatlara ve aldığı kararlara muhalefet etmenin önü kesilmiştir.⁴⁴³ Bu yasaklamaların yanı sıra, Takrir-i Sükun Kanunu ile 13 ilde sıkıyönetim ilan edilerek, İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulması sağlanmıştır. Yine, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yapılarak dini esaslı cemiyet kurmak ve dini siyasete alet etmek vatana ihanet kapsamına alınmıştır.⁴⁴⁴

Sonraki aşama ise Şark Islahat Planı'nı yürürlüğe koymak olmuştur. 1925 yılında Atatürk tarafından imzalanarak yürürlüğe konulan Şark Islahat Planı, Tarık Ziya Ekinci'ye göre gizli tutulmuş, Takriri Sükun Kanunu'nun sağladığı sıkıyönetim

⁴⁴¹ Baskın Oran, "Şeyh Sait Ayaklanması" **Türk Dış Politikası (1923-1939)** içinde (ed. Baskın Oran), C. I, 11.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 266.

⁴⁴² Mesut Yeğen, **İngiliz Belgelerinde...**, ss. 21-22.

⁴⁴³ Tarık Ziya Ekinci, **Vatandaşlık Açısından...**, s. 158.

⁴⁴⁴ Ayşe Hür, **a.g.m.**, s. 18.

ortamında işlevselleştirilmiştir. Şark Islahat Planı uyarınca; Kürtçe konuşmak yasaklanmış, yasağa uymayanlar ağır cezalara maruz bırakılmıştır. Bunun yanı sıra Kürtçe, tüm kamu kurumlarından yasaklanmıştır. Plan'da Kürtçe'nin yasaklanmasına ilişkin 41.maddesinde şu ifadelere yer verilmiştir:

Madde 41: Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsacak, Çemişgezek, Ovacık, Hısnımansur (Adıyaman), Besni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil kullananlar, hükümet ve belediyenin emirlerine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaktır.⁴⁴⁵

1924 Anayasası ile hukuki zeminden silinen Kürtler, bu uygulamayla fiilen de yok kabul edilmiştir.⁴⁴⁶ Nitekim bu kanun çerçevesinde Kürtlerin zorunlu iskan ve yatılı mektepler vasıtasıyla Türkleştirilmesi planlanmakta; Van ile Midyat arasındaki hattın batısında, Ermenilerden kalan araziye Yugoslavya'dan gelen Türk ve Arnavutlarla, İran ve Kafkasya'dan gelecek Türklerin yerleştirilmesi, dolayısıyla öngörülen plana göre 1926 senesi içerisinde 50 bin kişilik nüfusun sevk ve iskanı planlanmıştır. Bu amaçla bölgede 10 bin evin inşası da öngörülmüştür.⁴⁴⁷

Şeyh Sait İsyanı sonrasında rejim tarafından, İsyan'dan çok önce planlanan ve yukarıda yer verdiğimiz bir dizi düzenlemeyle, uygulamaya konulan politikalara muhalefet edebilecek tüm tehditler, bertaraf edilirken; dönemin yönetim kadroları, bununla da sınırlı kalmayarak Kürtlerin yanısıra tüm muhalif unsurlara karşı baskıcı politikaları yürürlüğe koyma gereğini duymuştur.

Şeyh Said İsyanı'nın çıkış nedenini Tek Parti yönetiminin, Doğu illerinde hilafeti kaldırması; ümmet anlayışının terk edilerek yerine ırkçı, milliyetçi bir anlayışı idame ettirmeye çalışmasına bir tepki olarak değerlendiren İshak Demir; 3 Mart 1924'te Fethi Okyar hükümetinin düşürülerek sertlik yanlısı İsmet Paşa hükümetinin kurdurulması akabinde, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na "*dini görüntü altında ayaklanma, dinin siyasete alet edilmesi*" hükmü de eklendiğini; bununla da sınırlı kalmayan rejimin, hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan Takrir-i Sükun Kanunu'nu yürürlüğe koyduğunu

⁴⁴⁵ Tarık Ziya Ekinci, **Vatandaşlık Açısından...**, s. 160.

⁴⁴⁶ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s. 57.

⁴⁴⁷ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten...**, s. 58.

belirtir. Ankara ve Doğu'da İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak iktidar, bütün muhalefeti sindirdi. Muhalif basın susturuldu, yayıncılar İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanarak mahkum edildi. “*Dini inançlara saygılı*” ilkesinden dolayı Şeyh Sait İsyanı'nı teşvik ettiği iddiasıyla 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.⁴⁴⁸

Bölgeye dönük devletin sertlik politikaları bunlarla sınırlı kalmayarak, ‘*Umumi Müfettişlik*’ adıyla anılan ve yetki genişliği nedeniyle bir çeşit süper valilik olarak anılan uygulama devreye konulmuştur. İstiklal Mahkemeleri'nin görev süresinin dolması ve sıkıyönetimin kalkmasıyla bölgede yeni bir tehditin oluşmasına sebebiyet vermemek amacıyla güzümüzdeki ‘*Olağanüstü Hal Valiliği*’ benzeri uygulamalara geçilmiştir. Buna göre umumi müfettiş; polis, jandarma ve ordu gibi tüm kolluk kuvvetlerini yetkisinde bulundurmuş, bu yolla tüm yerel birimler merkezi hükümete sıkıca bağlanmıştır. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra 1. Umumi Müfettişlik; Ağrı Dağı İsyanı'ndan sonra, 3. Umumi Müfettişlik; Dersim İsyanı'ndan sonra, 4. Umumi Müfettişlik kurulmuştur.⁴⁴⁹

Mesut Yeğen ise ilki 1927'de kurulan Umumi Müfettişlik'in, fiilen 1947 yılında kaldırıldığını, 1952 yılında hukuken lağvedildiğini belirtir. Buna göre,⁴⁵⁰

- 1927'de kurulan Birinci Umumi Müfettişlik, Elazığ, Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsarken;
- 1934'te İkinci Umumi Müfettişlik kuruldu ve Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerini kapsadı.
- 1935 yılında kurulan Üçüncü Umumi Müfettişlik, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini kapsadı.
- 1936'da kurulan Dördüncü Umumi Müfettişlik, Bingöl, Munzur ve Elazığ illerini kapsadı.
- Son olarak 1947'de kurulan Beşinci Umumi Müfettişlik ise Adana, İçel, Seyhan, Hatay, Gaziantep ve Maraş illerini kapsamıştır.

⁴⁴⁸ İshak Demir, “Türk Demokrasi Tarihi ya da Darbeler Tarihi”, **Popüler Tarih**.

⁴⁴⁹ Ümit Kardaş, “**1921-1938 Arası Devletin...**”

⁴⁵⁰ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten...**, s. 55.

İsyanı, milliyetçi ve bağımsızlıkçı bir amaç etrafında gerçekleştiği ile devletin giderek seküler bir niteliğe dönüşmesine karşı koymak amacıyla çıktığı tezlerinden salt birine indirmek yahut her ikisini red etmek mümkün görünmemektedir. Buna rağmen konuyla ilgili bilimsel araştırmaların da ortaya koyduğu gibi Şeyh Said İsyanı'nın gerçekleşmesinde farklı tonlarda her iki hedefin amaçlandığını söylemek mümkündür. Bir yandan milliyetçi, bağımsızlıkçı bir amaç taşıyan Azadi Örgütü ile diğer yandan daha çok Hilafetin kaldırılmasının yanı sıra Kürtler nezdinde önemli bir yere sahip olan Tekke ve Zaviyelerin kaldırılmasıyla giderek sekülerleşen bir devlet çatısı altında yaşamak istemeyen Kürt şeyhlerinin ve takipçilerinin bu isyanı başlatmış olmaları daha muhtemeldir.

Bunun yanı sıra Şeyh Said İsyanı ile ilgili dikkat çeken diğer bir husus da, İsyân'ın salt Sünni Kürtleri kapsadığı, dolayısıyla İsyân'da Alevi Kürtlerin destek vermediği hususudur. Tarık Ziya Ekinci, İsyânı Alevi aşiretler desteklemedikleri gibi aksine İsyânın bastırılması noktasında Kızılbaş aşiretlerin Elazığ cephesinde hükümet güçlerine destek vererek İsyân'ın başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli bir paya sahip olduklarını belirtir. Yine Ekinci, bu isyanın bastırılmasından bir süre sonra, 1937'de Dersim'e karşı düzenlenen harekate bazı Sünni Kürt aşiretlerinin de destek vererek, hükümet güçleri safında savaştıklarını hatırlatmaktadır.⁴⁵¹ Anlaşılan o ki, Bedirhan Bey'in en güçlü olduğu dönemlerde Osmanlı desteğinde Alevi Kürtlerine karşı yürüttüğü politikalarda olduğu gibi, Kürt tarihine damgasını vuran beyler ve aşiretler arasındaki rekabet ve bu rekabetin hakim güçler tarafından aleyhlerinde kullanılması, Cumhuriyet döneminde hem Şeyh Said İsyanı'nda hem de Dersim Harekatında kendini belirgin bir şekilde göstermiştir. Bu da tarihin her döneminde siyasi bütünlükten yoksun, parçalı bir yapıda olan Kürt Jeopolitiğinin içinde bulunduğu siyasi durumun en iyi izahı olsa gerekir.

⁴⁵¹ Tarık Ziya Ekinci, "Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Kökenleri", 2006, s. 13, (Çevrimiçi) www.gelaweji.net, (Erişim Tarihi: 02.02.2013).

3.1.5.2. Ağrı Dağı İsyanı'na Giden Süreçte Hoybun (Bağımsızlık) Örgütü'nün Rolü

Şeyh Sait İsyanı'nın Cumhuriyet kadrolarınca ağır bir şekilde bastırılması ve sonrasında yürürlüğe konulan uygulamalar, Kürtlerin ulusal ve kültürel faaliyetlerini susturmadığı gibi, daha ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bunun en canlı örneği de 3 Ekim 1927'de bütün derneklerin katılımıyla kurulan ve '*Ulusal Kürt Birliği*' olarak da bilinen Hoybun (Bağımsızlık) Örgütü'nün kurulmasıdır.⁴⁵²

Hoybun Örgütü'nün fikir babası olarak anılan ve Şeyh Said İsyanı'ndan sonra Suriye Kürt topraklarına yerleşen Vali Mehduh Selim, dönemin Kürt seçkinleriyle temasa geçerek büyük bir örgütlenmeye gitmiştir. Memduh Selim'in çabaları sonucunda Örgüt faaliyetlerine katılan isimler arasında Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza, aydınlardan Şükrü Sekban, İhsan Nuri, Berazi aşiret reisi Musfata Şahin, Haco Ağa, Paris'te yaşayan Şerif Paşa ve Mısır'da bulunan Celadet ile Kamuran Bedirhan kardeşler bulunmaktaydı. Bütün bu çalışmalar sonucunda bu kadrolar, 5 Ekim 1927 tarihinde Lübnan'da büyük bir katılımı bir Kürt Kongresi düzenlemeyi başarmışlardır.⁴⁵³

Kahraman'a göre; Hoybun Kongresi, din, inanç, mezhep ve aşiret farklılıklarını gözetmeden bütün Kürtlerin, Kürdistan'ın kurtuluşu amacıyla toplanılmış, başkanlığa da Bedirhan ailesinden Celalet Bey getirilmiştir. Bağımsızlığı ilan edilecek devletin Ordu Komutanlığına da İhsan Nuri'nin getirilmesi hedeflenmiştir. Burada dikkat çeken nokta Osmanlı ordusunda subay olarak I. Dünya Savaşı'na katılan İhsan Nuri'nin, 1924'teki Nasturi İsyanı'nı bastırma göreviyle Hakkari'ye gönderilen birliklerin içinde yer almış olmasıdır.⁴⁵⁴

Ayşe Hür, 1926 – 1930 arasında Yezidi, Sünni ve Alevi Kürt aşiretlerinden oluşan Celali Konfederasyonu'nun Ağrı Dağı'na sığınmasıyla başlayan isyanda Hoybun Örgütü'nün büyük bir rol üstlendiğini belirtmektedir. İsyana daha önceki dönemlerde İran, Irak ve Suriye'ye kaçmış Kürt aydınlarının yanı sıra İran'dan da Şikan Aşireti'nin de katıldığını, Ağrı'da bir Cumhuriyet ilan edip; yeşil, sarı kırmızı bantların üstünde Ağrı Dağı motifli bir bayrak oluşturduklarını, Uluslar arası zeminde tanınmaları için Milletler Cemiyeti'ne dahi başvurdukları, bilgisini de vermektedir.

⁴⁵² Thomas Bois, 'Kürtler ve Yurtları' **Kürt Milliyetçiliği** içinde, s. 118.

⁴⁵³ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, ss. 212–213.

⁴⁵⁴ **a.g.e.**, s. 213.

Örgüt'ün Eylül 1928'deki toplantısına katılan Devlet yetkililerince, Kürtler için genel affın çıkarılması başta olmak üzere öne sürülen talepleri karşılama sözü verilse de, bu taleplerin hiçbiri yerine getirilmemiş, aksine Ankara Hükümeti, 45 bin kişilik bir orduyla isyancıların üzerine giderek zor da olsa isyanı bastırmıştır.⁴⁵⁵

Hoybun'un öncülük ettiği Ağrı Dağı İsyanı'nı, coğrafi şartların zorlukları ve isyana katılımın oldukça fazla olması nedeniyle bastırmakta zorlanan Ankara Hükümeti, bir yandan da Rusya ve İran nezdinde de yoğun diplomatik faaliyetler yürütmüştür. Güney Kürtlerinden gelecek yardım tehlikesine karşı Fransa'dan ve İngiltere'den destek gören Hükümet, o dönem ciddi ilişkiler içinde bulunduğu Rusya'dan da destek bulmuştur. Hatta Rusya, İran ile Türkiye arasında arabuluculuk dahi yapmıştır.⁴⁵⁶

Rober Olson ise Ağrı Dağı İsyanı'nı, Türkiye – İran ilişkileri ve Kürt sorunu açısından bir kilometre taşı olarak niteler. Buna göre İsyân, sonraları – 1937'de – üzerinde bazı küçük değişiklikler yapılan ve günümüze kadar gelen 23 Ocak 1932 Türk – İran Sınır Antlaşması'nın imzalanmasında büyük rol oynamıştır. Nitekim Ağrı Dağı'nın doğu yamaçlarını kontrol etmek amacıyla Türkiye'ye veren İran, bunun karşılığında Kotur ve Bezirgan'a yakın yerlerdeki bazı küçük toprakları almıştır. 1937'de de Türkiye – İran arasında imzalan Sadabat Antlaşması'yla Maz Bicho yakınındaki ve Urmiye'nin batısındaki yerler de İran'a verilerek, Türkiye – İran sınırı nihai şekline sokulmuştur.⁴⁵⁷

Cumhuriyet dönemi baz alındığında üçüncü büyük Kürt isyanı olarak tarihe geçen Ağrı Dağı İsyanı, farklı bölgelerden Kürt aydınlarının ve subaylarının çokluğu bir yana, dini ve mezhepsel kimlikleri (Alevi – Sünni Kürtler, Yezidiler, Ermeniler) dikkate alındığında katılan aşiret ve boyların çeşitliliği, Ağrı Dağı İsyanı'nı diğer Kürt isyanlarından ayırmaktadır. Bu yönüyle bir ilk olan Ağrı Dağı İsyanı, diğer isyanların aksine oldukça uzun sürmüş (1926 – 1930), isyanın bastırılmasında Rusya'nın siyasi, İran'ın ise askeri destek vermiş olması, soruna bölgesel bir nitelik kazandırmıştır.

İran'ın da desteğiyle İsyân'ı bastıran Devlet, diğer isyanlarda olduğu gibi baskı aygıtlarını devreye koymaktan çekinmemiştir. İlk İttihat ve Terakki'nin 1914'te çıkarmış olduğu İskan-ı Aşari Muhacirun düzenlemesinin gerek şekil gerek içerik olarak benzeri olan 1934'te kabul edilen İskan Kanunu, bunun önemli bir örneğidir.

⁴⁵⁵ Thomas Bois, "Kürtler ve Yurtları" **Kürt Milliyetçiliği** içinde, s. 118.

⁴⁵⁶ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s. 231.

⁴⁵⁷ Robert Olson, **Kürt Meselesi...**, s. 47.

Zorunlu İskan Kanunu'nun tarihini 1932 olarak veren Thomas Bois ise, Anadolu'nun içlerine göç ettirmek amacıyla çıkarılan bu yasayla, Türkiye'deki Kürtlerin kimliksel ve kültürel varlıklarının inkarına dönük politikanın, bu kanunla bir kez daha teyid edildiğini, Doğu illerinde yaşayanların bundan böyle '*Dağ Türkleri*' olarak anıldığını, belirtir.⁴⁵⁸

Türk etnisitesinin ve dilinin ön plana çıkarıldığı 2510 sayılı İskan Kanunu; Türkiye'deki halkı üç gruba ayırıyordu; Türkçe konuşan ve etnik olarak Türk olanlar, Türkçe konuşmadığı halde Türk kültüründen sayılanlar (muhtemelen Balkanlardan ve Kafkaslardan göç edenler kastedilmiştir) ve ne Türkçe konuşan ne de Türk kültürüne ait olanlar (Ermeniler, Nasturiler, Süryaniler kastedilmiş olabilir). Kürtlere ise bu ayırımıda yer verilmemiş olsa da üçüncü grupla Kürtlerin de kastedildiği sonucunu çıkarmak mümkündür.⁴⁵⁹ Nitekim dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bu muhacirleri asimile etmenin İskan Kanunu'nun bir parçası olduğunu belirtmesi, manidardır. İlgili kanunun 7. Maddesiyle, Türk kökenli göçmenlere istedikleri yere yerleşme hakkı tanınırken; asimilasyonu ön görülen unsurların iskanı ise hükümet tarafından belirlenecek, olması da bu görüşü desteklemektedir.⁴⁶⁰

1934 tarihli İskan Kanunu başta olmak üzere, Cumhuriyet dönemi iskan politikalarının büyük ölçüde başarıya ulaştığını söylemek pek gerçekçi bir değerlendirme olmayacaktır. Söz konusu Kanun uyarınca, Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin ve Çoruh illerinden 5.074 hanede bulunan 25.831 kişi Batı Anadolu'da zorunlu iskana tabi tutulsa da, Demokrat Parti döneminde – 1947 – çıkarılan 5098 sayılı kanun, nakledilen bu kişilerin nakledildikleri yerde zorunlu iskanını kaldırmış, bunun üzerine 4.128 hanede yaşayan 22.516 kişi, eski topraklarına geri dönmüşlerdir.⁴⁶¹

İttihat ve Terakki'nin başlattığı, Kemalist kadrolarca da benimsenerek yürürlüğe sokulmak istenen Kürtlerin, Batı bölgelerine zorunlu iskanı yoluyla asimile etme politikasının tümüyle başarısızlığa uğradığını söylemek de mümkün gözükmemektedir. Özellikle İttihat ve Terakki kadrolarınca yürütülen ve Kuzey Doğu Anadolu bölgesinde meydana gelen Rus işgalinin de etkisiyle Orta Anadolu'ya ciddi bir Kürt göçü yaşandığı

⁴⁵⁸ Thomas Bois, 'Kürtler ve Yurtları' **Kürt Milliyetçiliği** içinde, s. 120.

⁴⁵⁹ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, ss.116–117.

⁴⁶⁰ **a.g.e.**, ss.117-118.

⁴⁶¹ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten...**, s. 66.

bilinmektedir. Nitekim Rus ve Ermeni işgaline uğrayan Kuzey Doğu bölgelerinden güneydeki Kürt vilayetlere göç etmeye başlayan Kürt nüfus, İTC yönetiminde engellenerek çoğunlukla Batı Anadolu'ya yönlendirilmiştir.

Orta Anadolu'daki Kürt nüfusu üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapan Hekimoğlu Süleyman Özcan, *Kürt Tarihi: Aşiretler ve İsyanlar* adlı eserinde konuyla ilgili oldukça detaylı bilgiler vermektedir. 'Orta Anadolu Kürtleri' tabirinin üç, dört göbek boyunca bölgede yaşayan Kürtler için kullanıldığını belirten Özcan; Orta Anadolu Kürt nüfusunu 4 milyondan daha fazla olduğu savında bulunmuştur. Bu Kürt nüfusu oluşturan aşiretleri ise şu şekilde sıralamaktadır; Reşvan, Cenbeg, Şexbizini, Milan, Şadi-Rutan, Zirkan, Sewedi, Terikan, Mikailan, Mirdesi, Molikan, Badili, Nasrı, Koçgiri, Mahasi, Belikan, Celikan, Oxciyan, Cutkan, Xelkan, Sefkan Pisiyan, Berjeri ve Beski.⁴⁶² Özcan'ın ortaya attığı 4 milyon rakamının doğruluğu tartışmalı olsa da, Orta Anadolu'da o dönemlerden itibaren ciddi bir Kürt nüfusun barındığını söylemek mümkündür.

Yine Özcan, dönemin tanıklarından ve devlet memuru olan C. Ali Bedirhan Bey'in anılarından şu alıntıyı yapar:

Mütarekeyi (Mondros Ateşkes Ant. y.n.) takip eden günlerde, İstanbul'a döndüğüm zaman kayıtlarda yaptığım incelemeye göre Kürdistan'dan 650 bin kişilik bir nüfus, Batı Anadolu'ya dağıtılmıştı. Cepheye giderken Toros geçitlerinde (Gavur Dağı / Antep-Adana arasında bir dağ) bu muhacirlerden kitleler görmüştüm...⁴⁶³

Cumhuriyet dönemine ait ilk zorunlu iskan düzenlemesi olan 1934 İskan Kanunu, her ne kadar Demokrat Parti iktidarı döneminde yürürlükten kaldırılmış olsa da, 1980'den itibaren farklı nedenlere dayanılarak yeniden ve farklı adlarla yürürlüğe konulacaktır. Sonraki bölümlerde daha detaylı incelenecek olan ve 'Köy boşaltmaları' şeklinde gerçekleşecek olan bu göçler, hem ülke siyasetine hem de Kürtlere dönük etkileri bir hayli fazla olacaktır.

⁴⁶² Hekimoğlu Süleyman Özcan, **a.g.e.**, ss. 112-113.

⁴⁶³ **a.g.e.**, s. 113.

3.1.5.3. Koçgiri'nin Devamı Dersim Harekatı

Hükümet iki seneden beri Tunceli mntikasında özel iyileştirme programı uyguluyor. Bu program, bu yöreyi medenileştirmek için, bütün vasıtalarla ve özel hükümler içinde, orada geniş bir çalışma ayrıntısını içermektedir. Bunu, şimdiye kadar, ısrarla kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk almış bazı reisler iyi karşılamadılar. İslahat programına muhalefet etmek istediler. Bu bizim askeri önlemler almamızı gerektirdi. Orada şunu düşündük: Mukavemet eden ve hükümet programına muhalefet eden mntıkada ne yapmalıyız? Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri, orada hükümetin emrine karşı muhalefet olunca, önemli bir kuvvet toplayarak bölgede ciddi bir tedibat yapmak ve bırakmak... Biz buna 'Sel Seferleri' dedik. Ve memleketin bir tarafında bir hadise olunca, onun üzerinden kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda hasıl olmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz, muhalefet edenlerin mukavemetini bertaraf ettikten sonra, kendi programımızın, hiçbir şey olmamış gibi takip olunmasını esaslı vazifeden bildik.

Tunceli'de ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler, aralıksız devam etmektedir. Yol yapıyoruz. Karakol yapıyoruz.⁴⁶⁴

Kendisi de aslen Bitlis Kürümoğlu Kürtlerinden olan Başbakan İsmet İnönü'nün⁴⁶⁵ 14 Haziran 1937 tarihli Meclis konuşmasında, Dersim Harekatına dair uygulanan programı ve gerekçelerini ortaya koyması açısından oldukça kayda değerdir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük oranda siyasetten çekildiği ve son yıllarına denk gelen, sonuçları itibariyle Dersim (Tunceli) bölgesindeki Kızılbaşlar (Kürt Aleviler) için büyük bir yıkım oluşturan Dersim Harekatı, o dönemden bugüne Türk siyasi hayatında oldukça yer etmiş önemli bir hadise olarak kendini göstermiştir.

Atatürk'ün isyanın bastırılma emri verip vermediği günümüzde dahi canlılığını koruyan bir tartışma konusudur. Fakat net olarak bilinen bir husus var ki; Dersim Harekatı'nı tertipleyen, emri veren ve harekatı idare eden en yetkili isim, Meclis konuşmasından da anlaşıldığı üzere dönemin Başbakanı İsmet İnönü'dür. İnönü'nün Meclis konuşmasından çıkan sonuç, harekatın isyandan çok önce tertiplendiği, Koçgiri'de yarım kalan projenin tamamlanması hedefinin gözetildiğidir.

⁴⁶⁴ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s. 313.

⁴⁶⁵ Mehmet Bayrak, "Milli Mücadelede İç Toros Kürtleri", **Kürt Tarihi Dergisi**, S. 2 (Ağustos-Eylül 2012), s. 56.

İsyanın ağır bilanço ile sonuçlanan yıkımı üzerinde durmayan İsmet İnönü ve diğer devlet yetkilileri, sözde bir medenileştirme projesi olarak tertiplenen hareketin, öncekilerinden farkını da, oldukça açık ifadelerle dillendirmekteydiler. Önceki benzeri isyanların Devletin hızlı ve dar kapsamlı müdahalelerle geçirildiğini, böylece sorunun temelden çözülmediğini açıkça ifade eden İnönü, Dersim Harekatı'yla bu yanlışın bir kez daha tekrarlanmadığını; yeni müdahale şeklinin kapsamlı, programlı ve çok boyutlu yöntemlerden oluşan ve temelinde Devletin bu bölgedeki otoritesini tam anlamıyla tesis etmek ve burayı medenileştirmek olan bir müdahale olduğunu savunmuştur.

Baskın Oran, çok planlı ve programlı hareket olarak değerlendirdiği Dersim Harekatı'nı, dört temel düzeyde sınıflandırmıştır:⁴⁶⁶

- Liderlik düzeyi: Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra 1927'de ve 1934'de iskan yasaları çıkartılarak isyanda öncü rol oynayanlar Batı'ya sürüldü.
- Altyapı düzeyi: Dersim'e kolayca siyasi ve askeri nüfuzu sağlamak için bölgede yol, köprü inşa edildi, karakollar kuruldu.
- Yasa düzeyi: 1935'de yapılan bir kanun düzenlemesiyle buranın adının değiştirilerek "Tunceli Kanunu" yoluyla bölgede farklı bir hukuk uygulamasına geçildi.
- Uluslar arası hukuk düzeyi: 1937'de İran ile imzalanan Sadabad Paktı ile İran'a ve Irak'a kaçmak isteyen Kürt milliyetçi seçkinlerinin (o tarihlerde adları 'eşkîya' olarak anılıyordu) geri iadesi sağlanmış oldu.

Harekat sonucu ortaya çıkan ağır bilanço kesin olarak bilinmemekle birlikte, yakın dönemde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Meclis kürsüsünden dönemin resmi tutanaklarına yaptığı atıfla ortaya koyması, üstelik bu denli üst kademedeki bir devlet adamının ağzından olması, durumun vahametini bir kez daha ortaya koymuştur. Anlaşılan bölgedeki hakimiyetini pekiştirmek ve bölge ahalisini '*medenileştirmek*' hedefini güden Dersim Harekatı, gerçekte Koçgiri'den sonra bir kez daha merkezinde Kızılbaşların olduğu Kürtlere karşı kapsamlı bir sindirme hareketinden öte değildi.

Dönemin tek parti yönetimince uygulanan ve isyanların en ağır yöntemlerle bastırılmasıyla şekillenen '*Şiddet Sarmalı*' sonucunda; Şeyh Sait ve Ağrı İsyanlarının

⁴⁶⁶ Baskın Oran, "Tekrar Merhaba 1938" **Radikal Gazetesi**. (Çevrimiçi)
http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=7805 (Erişim Tarihi: 11.01.2013)

bastırılmasıyla Sünni Kürtleri, 1937’de Dersim Harekatı’yla Alevi Kürtleri toplumsal manada ‘*Suskunluk Sarmalı*’⁴⁶⁷na itilmiştir.

Dersim Mezalimi olarak da tanımlanan hadise, önemli bir boyutu daha ortaya çıkarmıştır; o da Alevilik – Sünnilik temelinde Kürtler arasında derinleşen bölünmedir. Yavuz Sultan Selim’in, İran Şahı İsmail’e karşı düzenlediği Çaldıran Seferi ile başlayan Alevi Kürtleri ile Sünni Kürtleri arasındaki ayrılığın derinleşmesinde rolünün olup olmadığı hususu, konuyla ilgilenen yazarları da düşündüren bir boyut olmuştur. Konuya temas edenlerden biri olan Robet Olson; Koçgiri İsyanı’ndaki Alevi – Sünni Kürt dayanışmasına karşın, Sünni ağırlıklı Şeyh Sait İsyanı’nda Alevi Kürtler destek vermediği gibi, Dersim Harekatı’nda da Sünni Kürtlerin kayıtsız kaldığını ve bu hususun iki kesim arasında ayrılığı derinleştirdiği, tespitinde bulunmuştur.⁴⁶⁸ Hatırlanmasında fayda var ki; Dersim’den önce Şeyh Sait ve Ağrı Dağı isyanlarının oldukça sert yöntemlerle bastırılması nedeniyle, güçlerini ciddi manada kaybeden Kürt seçkinlerinin Dersim Harekatı’nda Kızılbaşlara yardım edememesini de ihtimal dahilinde değerlendirmek mümkündür.

PKK (Partiya Karkeren Kürdistan / Kürdistan İşçi Partisi)’nin ortaya çıktığı 1980’lere kadar, 1925 Şeyh Sait İsyanı ile 1930 Ağrı İsyanı dışında herhangi bir Kürt isyanından söz etmenin mümkün olmadığını savunan Baskın Oran, bu tarihlerde meydana gelen hadiselerin Kürt İsyanı şeklinde nitelendirilmesinin dönemin iktidarlarının bilinçli bir politikası olduğunu iddia eder. Nitekim o tarihlerde Cumhuriyet kadrolarının en önemli hedeflerinden biri Türkleştirmek yoluyla homojen bir ulus yaratmak için Şark Islahat Planı ile Takrir-i Sükun Kanunu’nu çıkaran Devletin, bu projesini meşru göstermek adına Dersim Harekatı’nı tertiplemiş olması muhtemeldir.⁴⁶⁹

Bu hareket ile birlikte Kürt taleplerini ve faaliyetlerini askeri yöntemlerle bastırma yöntemi; fiili anlamda büyük oranda azalsa da siyasi ve kültürel alandaki baskı ve sindirme politikaları azalacak yerde daha köklü bir niteliğe dönüşmüştür.

⁴⁶⁷ Alman siyaset bilimci Elisabeth Noelle-Neumann tarafından geliştirilen ‘**Suskunluk Sarmalı**’ teorisi; Bireyin yahut grubun yalıtılma, baskı görme korkusuyla toplum içinde fikirlerini dile getirmemesi, durumudur.

⁴⁶⁸ Robert Olson, “Kürt Milliyetçiliği – 1925 – “..., s. 348.

⁴⁶⁹ Baskın Oran, “Dersim İsyan Falan Etmedi”, **Radikal Gazetesi**. (Çevrimiçi)

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=HaberYazdir&ArticleID=966666> (Erişim Tarihi: 11.01.2013)

Nitekim 1921 – 1938 arası dönemi, ‘*Türkleştirme*’ politikasıyla tanımlayan Ümit Kardaş, bu politikayı şekillendiren iki temel unsurun “*Vatandaş Türkçe konuş*” söylemi paralelinde Türk milliyetçiliğinin inşası, diğeri de din temelinde yeniden şekil verilen İslam’ın Sünni-Hanefi mezhebidir.⁴⁷⁰ Nitekim 1923’e kadar söylemlerinde ‘*Türkiye milleti*’ deyimini özellikle kullanan Mustafa Kemal, Cumhuriyetin kuruluşuna tekabül eden 29 Ekim 1923 tarihli konuşmasından itibaren ‘*Türkiye milleti*’ deyimini bir daha anmamak üzere terk ederek, ‘*Türk milleti*’ deyimini yönünde söylemsel bir değişim geçirecektir.⁴⁷¹

Cumhuriyetin inşa süreciyle şekillenen 1920 – 1930 arası dönem ile CHP’nin tek partili iktidarıyla şekillenen 1930 – 1940 arası dönem, devletin ideolojik ve baskı araçları’nın büyük bir ustalıklı yürürlüğe konulduğu dönemlerdir. Kürtler başta olmak üzere rejim için tehdit oluşturabilecek tüm unsurlar, rejimin kolluk kuvvetlerinden oluşan baskı araçlarıyla denetim altına alındıktan sonra, sıra Türkçülük ve Batı modernleşmesiyle şekillenen yeni rejimin ideolojisini, devletin ideolojik aygıtlarıyla toplumun tüm katmanlarına sirayet ettirmesine gelmişti.

Yeni rejimin devletin ideolojik aygıtlarıyla topluma nüfuz etmesi ise çok yönlü gerçekleşmiş, bir yandan devlet için tehdit oluşturan unsurlar ötekileştirilirken; ‘*medenileşmek*’ten kaçan unsurlar ise dışlayıcı, küçük düşürücü, ötekileştirici ithamlarla bir kez daha yeni rejimin hedefi haline geliyordu.

Devlet yetkililerinin söylemleriyle Kürtleri hedef almalarının ilk örneği dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’a aittir. 18 Eylül 1930’da başbakana sunduğu bir raporunda Erzincan gezisiyle ilgili izlenimleri ve önerileri siyasi literatüre geçecek türdendir:

Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dahilindeki asayişsizliğin en önemli amillerinden olan Aşkırık, Gürk, Dağbey, Haryi köylerinin tedip ve tenkiline zorunluluk gördüm. (...) bu bölgede çok şımarık bir durum almış olan bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim

⁴⁷⁰ Ümit Kardaş, “1921-1938 Arası Devletin Kürt Politikası”, *Taraf Gazetesi*, 29.11.2008.

⁴⁷¹ Tarık Ziya Ekinci, *Vatandaşlık Açısından...*, s. 132.

kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim.⁴⁷²

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras'ın İngiltere'nin Ankara büyükelçisi George Clerk ile görüşmesinde doğrudan Kürtleri hedef alan açıklaması ise Fevzi Çakmak'tan hiç de geri değildir:

Kürtlerin (...) kültürel düzeyleri o kadar aşağı, mentaliteleri o kadar geridir ki, genel Türk siyaseti içerisinde basitçe asimile edilemezler. (...) Amerikan Hinduları gibi, Kürtler, bölgelerinde yerleştirilecek daha ileri ve kültürlü Türklerle olan rekabetlerinde yok olacaklar, yaşam mücadelesinde iktisadi olarak yenileceklerdir.⁴⁷³

Kürtler için en ideal çözümün asimilasyon olduğunu belirten Aras, bu kabul edilmediği takdirde Kürtlerin tümü birden Irak ya da İran'a göç ettirilmeliydi.

CHP'nin uç siyasetlerinden biri ve dönemin Adalet Bakanı olan Mahmut Esat Bozkurt'un 1930'da Ödemiş'te yaptığı konuşma ise, Türk dışındaki unsurlara Tek Parti yönetiminin bakışımı somut şekilde yansıtmıştır:

Biz Türkiye denilen, dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebusunuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklayamayacağım. Türk, bu ülkenin yegane efendisi, yegane sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette bir tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman ve hatta dağlar bu hakikatı böyle bilsin.⁴⁷⁴

Yine 1940 – 41 tarihlerinde Ulaştırma Bakanlığı, 1946 – 47 tarihleri arasında da Bayındırlık Bakanlığı yapan Cevdet Kerim İncedayı'nın doğrudan Kürtleri hedef alan açıklaması da öncekilerle aynı paraleldedir:

Gizli oy açık tasnife dayanan bir seçim sistemi Türkiye için tehlikelidir. Bu kanun çıkarsa, doğudaki vatandaşlar oylarını ya Hasso'ya ya da Memo'ya vereceklerdir.⁴⁷⁵

Cumhuriyetin kuruluşundan Tek Parti iktidarının sona ermesine kadar ki süreç, Kürtler için oldukça sıkıntılı, toplumsal moralin hayli kırıldığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu zorlu süreçte devletin Kürt politikasını en iyi özetleyenlerden biri

⁴⁷² Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde...**, s. 156.

⁴⁷³ Mesut Yeğen, **İngiliz Belgelerinde...**, ss. 25–26.

⁴⁷⁴ Tarık Ziya Ekinci, **Vatandaşlık Açısından...**, s. 181.

⁴⁷⁵ **a.g.e.**, s. 181.

şüphesiz, eksi başbakanlardan Van Milletvekili Ferit Melen'dir. Melen, Mehmet Ali Birand ile yaptığı görüşmede söz konusu dönemlerde Devletin Kürt politikasını şu şekilde yansıtmıştır:

...Devletin söylenmeyen politikası (Kürt politikası) 'zenginleşmeler, okumasınlar' şeklindeydi. Örneğin askerde yüksek rütbelere pek çıkmazlar, devlet dairelerinde belirli bir düzeyin üstüne katiyen ulamazlardı. Zira devlet korkardı. Yabancılarla isyan etmeleri, genç cumhuriyeti tehlikeye atmaları, herkesi korkutmuştu.⁴⁷⁶

...İsyanlar çok kanlı bastırıldı. Ardından da 1950'lere kadar büyük bir baskı dönemi yaşandı. Jandarma kimseye gözünü açtırmazdı. Oraların her şeyi jandarma onbaşısı idi. Zaten güneydoğu Anadolu 'memnu bölge' durumuna getirilmişti. Kimseler gitmez, kimseler geçmezdi.⁴⁷⁷

Aslında yeni rejim için en büyük tehdidi oluşturan Kürtlere dönük bu tehdit içerikli aşağılayıcı söylemler, çok daha önceki tarihlerde kendini göstermiştir. 1925 Şeyh Sait İsyanı bastırıldıktan sonra bundan sonraki en önemli vazifelerinin *'Türk vatani içinde bulunanları behemehal Türk yapmak'* olduğunu söyleyen İnönü, *"Türlere ve Türklüğe muhalefet edecek anasını kesip atacıklarını"*, *"vatana hizmet edeceklerde aranacak evsaf her şeyden evvel Türk ve Türkçü"* olması gerektiğini sözlerine eklemiştir.⁴⁷⁸

1930'lara gelindiğinde Cumhuriyet rejimi dönemin CHP iktidarının yönetiminde gittikçe otoriter bir niteliğe dönüşmüştür. Bu bağlamda, CHP'nin olağanüstü kongresinde Atatürk, partinin kurucusu ve *'ebedi önder'*i ilan edilirken; İnönü partinin *'sürekli başkanı'* seçildi. Feroz Ahmad'a göre; *'Milli Şef'* ünvanını alan İnönü ile rejim artık *"tek parti, tek ulus ve tek önder"* sloganıyla faşist bir niteliğe bürünmüş oldu.⁴⁷⁹

Türk siyasi hayatı, Tek Parti'nin ideolojisi doğrultusunda şekillenirken, rejimin Kürt tanımı da nihai şeklini alıyordu. Buna göre Kürtler, *"büyük ölçüde dillerini değiştirmiş Türklerden oluşuyor"*, Kürt terimi ise *"bozuk bir Farsça konuşan ve Türkiye, İran ve Irak'ta yaşayan bir topluluğun adı"* oluyordu. Nitekim Aralık 1936'da Tunceli Valisi General Abdullah Alpdoğan, Kürtlerin gerçekte *'dağ Türkleri'* olduğunu, *"bunlara Kürt*

⁴⁷⁶ s. 182.

⁴⁷⁷ s. 182.

⁴⁷⁸ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde...**, s. 176.

⁴⁷⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 88.

*denmesini ve sanki farklı bir ırkmış gibi davranulmasını” şiddetle eleştirdiğini, açıklamaktan çekinmeyecektir.*⁴⁸⁰

İdeolojik zeminde şekillenen bir diğer program ise; Türk Ocaklarının yeniden işlevselleştirilmesinin yanı sıra Halk Evleri, Köy Enstitüleri, Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu’nun kurulması vasıtasıyla yeni ulusun inşası, toplumun bu doğrultuda dönüştürülmesiydi. Bu kuruluşların kurulmasıyla bir yandan tehdit oluşturan kimlik ve kültürlerin asimilasyonu sağlanacaktı, öte yandan dil ve mezhep temelinde homojen bir ulus inşa edilecekti.

Ulus inşa sürecinde ortaya atılan Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi, Mustafa Kemal’in büyük bir titizlikle üzerinde durduğu ve savunduğu çalışmalarıdır. Bu doğrultuda Türk Tarih Tezi, Mustafa Kemal’in ilgi ve yardımlarıyla Batılı Türkologların katkılarıyla oluşturulmuş; teze göre, doğal nedenlerle ana yurtlarından dünyanın dört bir yanına göç eden Türklerin, beraberinde sahip oldukları yüksek uygarlığı göç ettikleri bölgelere taşıdıkları, dolayısıyla Türklerin uygarlığın temeli oldukları savına dayandırılmıştır. Türk Tarih Tezi çerçevesinde şekillenen yeni Türkçü ideoloji, Türklerin mimarlıkta kübizmin kurucusu, resimde sürrealizmin, tiyatrodaki en ileri anlayışın temsilcisi oldukları; yine ateşi, ekmeği, evlilik kurumunu, tarımı, madencilik, hayvanların evcilleştirilmesini dünya uygarlığına armağan ettikleri, temaları yoğun şekilde işlenmiştir.⁴⁸¹

Mustafa Kemal’in Viyanalı Dr. Kıvırcı’nın bir incelemesinden yola çıkarak ve bizzat kendi çabasıyla geliştirerek tedavüle soktuğu Güneş Dil Teorisi’ne göre ise, dünyadaki bütün diller Türkçe’den türetilmiştir.⁴⁸²

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında şekillenerek oluşan devletin Kürt politikası, sonraki dönemlerde iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle şekil değiştirdiyse de temelinde asimilasyonun olduğu politikalar, aşağıda daha detaylı inceleneceği üzere çok boyutlu yönleriyle devam ede gelmiştir.

Metin Yüksel’in deyimiyle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu’yu etkisi altına alan ulus-devletlerin inşasıyla Kürt Jeopolitiği tarihte hiç olmadığı kadar derin bir

⁴⁸⁰ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 122.

⁴⁸¹ Tarık Ziya Ekinci, **Vatandaşlık Açısından...**, s. 139.

⁴⁸² **a.g.e.**, s. 139.

parçalanmaya uğramıştır. Bilhassa İngiliz, Fransız ve Sovyetler Birliği eliyle meydana gelen bu parçalanma sonucunda Kürtler; Türkiye, Suriye, İran, Irak ve Sovyet Ermenistanı arasında bölünmek durumunda kalmıştır.⁴⁸³

Türkiye’de döneme hakim olan Kemalist ideoloji doğrultusunda devletin Kürt politikası şekillenirken; Kürtlerin büyük oranda yaşadığı Suriye, Irak ve İran devletlerinin idaresi altındaki Kürtlere dönük politikaları, Türkiye’den çok da farklı bir seyir takip etmemiştir. Buna rağmen, şunu söylemekte fayda var ki; bünyesindeki farklı köken ve inançlara sahip unsurların baskı ve tehcir ile şekillenen asimile politikaları Türkiye’nin aksine Suriye’de, Irak’ta ve İran’da aynı oranda gerçekleşmemiş, Kürtlere dönük sindirme politikaları Türkiye’deki kadar sistematik bir nitelik kazanmamıştır. Buna rağmen her üç ülke de Kürt taleplerini yerine getirmek yerine, bu talepleri baskıcı yöntemlerle susturmayı tercih etmiştir. Bilhassa Suriye’de ve Irak’ta uygulanan tehcir politikasıyla Kürt bölgeleri Araplaştırılmaya çalışılmış, önemli oranda Kürt nüfusu Arap bölgelere göç ettirilmesi yoluyla asimile edilmesi hedeflenmiştir. Buna rağmen Türkiye dışındaki üç ülke de; Kürt dili ve kültürünü inkar etmemiş, kültürel alanda sınırlı da olsa Kürt dili ve kültürünün yaşanmasına fırsat verilmiştir.⁴⁸⁴

Kürtlere ve Kürtçe’ye karşı Türkiye’ye nazaran SSCB, Suriye ve Lübnan’ın daha olumlu politikalar geliştirdiğini hatırlatmakta fayda vardır. Metin Yüksel’e göre, 1946’ya kadar Fransız mandası altında kalan Suriye ve Lübnan’ın yanı sıra, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin bir üyesi olan Ermenistan’ın görece ılımlı politikaları nedeniyle Kürtçe bu dönemlerde ve bu ülkelerde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Keza Şam, Beyrut ve Erivan’daki Kürt dili ve edebiyatı ve Kürt tarihi alanındaki çalışmalar, buraları adeta Kürtçe’nin yeniden hayat bulduğu mekanlar haline getirirken; aynı dönemlerde Türkiye’de devletin zirvesi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu kararnameleleri ile Kürtçe’nin yasaklanması ve cezalandırılması öngörülüyordu.⁴⁸⁵

⁴⁸³ Metin Yüksel, “Hayatta Kalma ve Diriliş: Kürtçe’nin yakın tarihine bir bakış”, **Kürt Tarihi Dergisi**, S. 1 (Haziran-Temmuz 2012), s. 18.

⁴⁸⁴ Martin van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 175.

⁴⁸⁵ Metin Yüksel, **a.g.m.**, s. 18.

3.2. Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Devletin Kürt Politikası (1945 – 1960)

Cumhuriyet'in inşa süreciyle şekillenen 1920 – 1940 yılları arasında öngörülen ulus – devlet yapısının gereği merkezileşme, kurumsallaşma ve türdeş bir ulus oluşturma tasarımları, yerini göreceli olarak dış konjonktürel sürecin de etkisiyle yönetimde sivilleşme ve demokratikleşme doğrultusunda çok partili bir döneme bırakmıştır.

21 Temmuz 1946'da Türkiye siyasi tarihinde önceki denemelerin aksine ciddi manada ilk demokrasiye geçişin başlangıcı olan yerel seçimlerin gerçekleşmesi, beraberinde görünürde farklı bir döneme girildiği izlenimi vermiştir.⁴⁸⁶ Nitekim Kemalist ideolojiyle şekillenen ve kendilerini rejimin bekçisi gören CHP kadrolarının aksine, yine CHP'nin içinden çıkmış; fakat daha çok çevreyi temsil eden, ekonomide liberal politikaları önceleyen, ademi merkezîyetçi yönetim anlayışından yana siyasetçilerin CHP'den ayrılması ve Demokrat Parti'yi kurmalarıyla, yeni bir muhalif kanat ortaya çıkmıştır.

Şerif Mardin'e göre, 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP), bir eşraf partisi olmaktan çok, çevreyi oluşturan kırsal katmanların ve bu katmanların başında bulunduğu seçkinlerin kuvvetle kendilerini destekleyeceğini düşündükleri siyasi bir ideolojiyle başarıya ulaşacaklarını düşünen siyasi kanattan ibaretti. Osmanlı devlet adamı formatında olan bu kanatta, bir eliyle adalet diğer eliyle bolluk dağıtan koruyucu devlet düşüncesi hakimdi.⁴⁸⁷

Esasen köyler ile kasabalar arasındaki bütünleşmenin kurucusu olarak ortaya çıkan DP, kasaba ile köy arasındaki bu bütünleşmenin en somut gerçekleştiği Batı Anadolu'dan çok daha fazla diğer bölgelerden destek bulmuş, ekonomide liberalleşmeyi öncellemesi, bu partiyi merkezin dışındaki yerel ekonomik güçler için bir araç olarak görülmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra yeni partinin, köylüye hizmet götürmesi, köylünün sorunlarının siyasi zeminde karşılık bulacağı vaadi, Türkiye'nin bürokrasiden kurtarılacağı ve dinsel baskıların son bulacağı söylemleri de çevre tarafından destek bulmasının diğer nedenleridir.⁴⁸⁸

DP iktidarı döneminde öngörülen bu politikaların çoğu nispeten de olsa uygulamaya konulmuş, CHP iktidarıyla simgeleşen Tek Parti döneminin aksine, çevreyi oluşturan

⁴⁸⁶ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 63.

⁴⁸⁷ Şerif Mardin, **a.g.e.**, s. 66.

⁴⁸⁸ **a.g.e.**, s. 71.

unsurlar önemli oranda daha özgürlükçü bir siyasi atmosferde yaşama imkanı bulmuştur. Bu özgürlükçü atmosferin, iç siyasi yapıdan çok dış siyasi durumdan ileri geldiğini söylemek mümkündür. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan da galip ayrılan Batı Avrupa ile ABD, bu tarihten itibaren kendi siyasi nüfuzları altında yer alan ülkelere, Batı modernleşmesinin temel dayanakları olan Kapitalist sistem ile Demokrasi anlayışını ihraç etme yoluna gitmiş, Batı Avrupa'nın bir parçası durumundaki Türkiye de bu demokratikleşme dalgasından etkilenme durumunda kalmıştı.

Dünyaya ve bölgeye hakim olan bu siyasi durumun etkisiyle 14 Mayıs 1950'de yapılan milletvekilliği seçimlerini DP'in büyük bir oy farkıyla (DP yüzde 52; CHP 39) kazanması, Türk siyasetinde yeni bir döneme girildiği kanısı uyandırmıştır. İlk kez "gizli oy, açık tasnif" sistemiyle gerçekleşen seçimlerde Kürtler, önemli oranda Demokrat Parti'yi desteklediler. Kürt beylerin bu seçimlerde büyük oranda DP'i desteklemelerinin en önemli nedeni ise CHP'nin 1945'te uygulamaya çalıştığı; siyaseten güçten düşmesi nedeniyle hayata geçiremediği Toprak Reformu idi. Buna rağmen Kürt ağaları ile CHP arasındaki ittifak 1957'ye kadar yürürlükte kalmıştır.⁴⁸⁹

Baskın Oran'ın kısa ve özlü anlatımıyla Demokrat Parti döneminde Kürt sorunu, Dersim Mezaliminden sonra 1959'a kadar adeta 'derin dondurucu' da bekletilmiş; buna rağmen DP iktidarı döneminde Doğu'da jandarma baskısıyla hat safhaya ulaşan askeri baskı yerini göreceli bir yumuşamaya bırakmış, bu durum Kürtlerde yavaş yavaş bazı kıpırdanmalar yaratmıştır. Kürt milletvekillerinin Meclis koridorlarında Kürtçe konuşmaya başlaması, yüksek tahsil yapmak amacıyla İstanbul gibi büyük kentlere gelen Kürt gençlerin çeşitli yayın faaliyetleriyle ortaya çıkmaları bunun en somut örnekleridir.⁴⁹⁰

Kürtlere ve Kürtlerin siyasi taleplerine karşı oldukça baskıcı politikalar ortaya koyan Demokrat Parti'nin iktidara geldiği tarihe kadar ki sürecin aksine, DP iktidarıyla birlikte yerini önemli oranda yumuşamaya bırakmış olsa da, bu dönemde her şeyin Kürtler lehinde gerçekleştiğini söylemek büyük bir iyimserlik olacaktır. Bunun en somut örneği de 17 Aralık 1959'da gerçekleşen '49'lar Olayı'dır.

⁴⁸⁹ Ayşe Hür, **a.g.m.**, s. 23.

⁴⁹⁰ Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin...", s. 876.

Henüz iktidarda olan Adnan Menderes hükümeti'nin daha önce belirlenen bir plan çerçevesinde dönemin 50 Kürt aydınının ani bir baskınla tutuklanmalarına dayanan olay; tutukluluk sürecinde bu aydınlardan birinin ölümüyle geriye kalanlarla anılır olmuştur. Tarık Ziya Ekinci, mahkemeye sunulan kanıtlarda 49'lara atfedilen suçların "*Kürt varlığının inkar edilmesine, Kürtlerin dil, kültür ve anadilde eğitim haklarının reddedilerek asimilasyona zorlanmasına karşı tepki göstermiş olmalarıdır.*" Bu suçlamanın en somut delili olarak da CHP Niğde Milletvekili Asım Eren'in 1959'da Irak'ın Kerkük kentinde Türkmenler ile Kürtler arasındaki gerginlikte birkaç Türkmen'in öldürülmüş olması gerekçesiyle Demokrat Parti hükümetinin buna bir misillemesi olup olmadığını, konu alan önergesine bu

gençlerin gösterdiği sert tepkiydi. Keza bu gençler, Asım Eren'i sergilediği Kürt düşmanlığından dolayı gruplar ve bireyler halinde protesyo etmişlerdir.⁴⁹¹

Ekinci'ye göre; bu olayın gerçekleştiği tarihlerde giderek bozulmaya yüz tutan ülke ekonomisini düzlüğe çıkartmak için Batı'nın iktisadi yardımına ihtiyaç duyan DP hükümeti, yoğun ilişkiler içinde bulunduğu ABD'den yardım alabilmek için 49'lar Olayı'nı kullanmaktan geri durmadı. Keza Menderes hükümetinin isteğiyle Milli Emniyet Hizmet Reisliği önce bir tutuklama planı hazırlayarak Başbakan'a sunmuştur. Başbakan Menderes'e sunulan plan, mahkeme tutanaklarında şu ifadelerde karşılık bulmuştur:

Ankara ve İstanbul'daki üniversite gençlerinin Kürtçülük faaliyetleri sezilmektedir. (...) Elde yeterli inandırıcı delil yoksa da, ani ve başarılı bir baskınla sanıkların evlerinde ve işyerlerinde yeterli delil bulunabilir. (...) Sonuç olarak 40-50 kişi tutuklanırsa Kürtçülük faaliyetleri uzun bir süre durdurulabilir.⁴⁹²

Mahkeme tutanaklarında geçen en az bu ifadeler kadar, Başbakana sunulan raporun sonunda yapılan öneriler de çarpıcıdır:

- Bu tutanaklar, ABD'den gerekli yardımların elde edilmesi için argüman olarak kullanılmalıdır.
- ABD'ye ve Batı'ya bu tutuklamalar 'Komünist bir Kürt hareketi olarak' sunulmalıdır.

⁴⁹¹ Tarık Ziya Ekinci, "Kürt Siyasal...", s. 23.

⁴⁹² a.g.m., s. 24.

- Türkiye genelinde ve Batı Anadolu’da yaşayan vatandaşlara ise bu tutuklamalar bölücülük ve Kürtçülük olarak değil de daha çok ‘komünist’ yaftası vurularak anlatılmalıdır.⁴⁹³

Bu önerilerden de anlaşıldığı üzere, o tarihlerde Batı nezdinde jeopolitik önemi azalan ve bu nedenle Avrupa ile ABD’nin ikinci plana ittiği Türkiye’nin yaşadığı ekonomik dar boğazdan çıkış amacıyla Komünist avı gerçekleştirmesi ve buna Kürt aydınları alet etmeye çalışması, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi krizi ortaya koyması açısından önemlidir. Üstelik, bu raporun varlığını ve içeriğini kamuoyuna açıklayan Yön Dergisi’nin, ‘devlet sırlarını açıklamaktan’ ötürü yargılandığı halde beraat etmiş olması⁴⁹⁴, raporun hiç de hayali olmadığını ortaya koymuştur.

3.3. Darbeler ve Muhtıralarla Şekillenen Dönemde Devletin Kürt Politikası (1960 – 1980)

İki askeri darbe ve bir muhtıra ile şekillenen 1960 – 1980 arası dönem, darbelerden kısa bir süre sonra her ne kadar Ordu, yönetimi sivillere devretmiş olsa da; bu, demokrasinin askeri vesayetinin altında yaşam bulmaya çalıştığı dönemler olarak kendini göstermiştir.

1950 ile 1960 yılları arasını kapsayan ve Demokrat Parti ile şekillenen Türk siyasi hayatı, Çevre’yi oluşturan bilhassa Muhafazakar kesim ile Kürtlerin, Tek Parti yönetimine kıyasla daha özgürlükçü bir siyasi ortamı yakaladıkları dönemdi; fakat 27 Mayıs 1960 Darbesi ile bu özgürlükçü ortam uzun sürmeyerek, yerini askeri vesayetin hakim olduğu döneme bırakmıştır.

Nitekim iktidarı eline geçiren ve Milli Birlik Komitesi (MBK) olarak adlandırılan kesim, Feroz Ahmad’a göre, Silahlı Kuvvetler içinde, iktidar açlığı çeken, içinde farklı fraksiyonların bulunduğu bir koalisyondan ibaretti.⁴⁹⁵ Yine Ahmad’a göre, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, Türk siyasetinde kendi türünün sonuncusu olarak tarihe geçmiştir. Sözelimi darbe, küçük rütbeli subayların yüksek rütbeli komutanlara karşı gerçekleştirdiği bir müdahaleydi. Dolayısıyla darbe, 1908 Jön Türk Devrimi’nin geleneği içinde değerlendirilmeliydi. Çünkü bu müdahalenin gerçekleşmesindeki amaç,

⁴⁹³ a.g.m., s. 24.

⁴⁹⁴ Tarık Ziya Ekinci, “Kürt Siyasal...”, s. 24.

⁴⁹⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin...**, s. 153.

salt hükümeti değiştirmek değil, aynı zamanda toplumda temel yapısal değişiklikler gerçekleştirmektir.⁴⁹⁶

Bu doğrultuda Milli Birlik Komitesi'nce hazırlanan ve yürürlüğe sokulan 1961 Anayasası, askeri vesayetle paradoks halinde, eskiye oranla özgürlükler açısından ciddi kazanımlar getirmekte, medeni haklar konusunda ciddi düzenlemeler içermekte, üniversitelere çok daha büyük özerklik kazandırmakta, öğrenciler de daha geniş örgütlenme olanaklarına kavuşmaktaydı. Bunların yanı sıra 'Sosyal Devlet' anlayışının çok daha belirgin olarak yer aldığı anayasada, işçilere grev hakkı verilmişti.⁴⁹⁷

1961 Anayasası ile getirilen bu geniş özgürlükçü düzenlemeler bir yana, Türk siyasi hayatında da önemli gelişmeler cereyan etmekteydi. Askeri darbe ile kapatılan Demokrat Parti'nin yerine parti tabanından iki yeni siyasi parti daha ortaya çıkmıştı. Siyasi faaliyetlerin serbest bırakıldığı 1961 senesinde biri cuntayla yakın ilişkileri olan ve emekli bir generalin liderlik ettiği Adalet Partisi (AP) ile Adnan Menderes'e muhalif kanatta yer alan ve 1955'te Hürriyet Partisi'ni kuran Ekrem Alican'ın liderliğindeki Yeni Türkiye Partisi (YTP) idi.⁴⁹⁸

İki partinin yanı sıra 1965'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni ele geçiren Albay Alparslan Türkeş, Şubat 1969'da bu partinin ismini değiştirerek Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile Mayıs 1968'de Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) dönemin siyasi hayatına renk katan diğer partiler oldu.⁴⁹⁹ Bu partilerin yanı sıra ve siyasi ortamın etkisiyle de Kürtler için otonomi talep eden Diyarbakır merkezli Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) adıyla gizli bir partinin daha kurulmuş olması, yeni dönemde Kürtleri bekleyen sürece yönelik önemli bir ipucu vermektedir.⁵⁰⁰ Gizli bir yapılanma olarak kurulan TKDP'nin ortaya çıkışı, uzun bir dönem bir dizi baskılarla susturulan Kürt siyasetinin, yeni dönemle birlikte yeniden örgütlenerek görünür hale gelmeye başladığını göstermektedir. Bu döneme hakim olan devletin Kürt politikasının seyri, 27 Mayıs Darbesi'nin hemen sonrasında gerçekleşen bir dizi olayla ortaya çıkmıştır.

⁴⁹⁶ a.g.e., s. 20.

⁴⁹⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 163.

⁴⁹⁸ a.g.e., s. 164.

⁴⁹⁹ s. 172.

⁵⁰⁰ Hüseyin Yayman, Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, **SETA**, 2011, s. 48.

Kahraman'ın deyimiyle 1960'lı yıllar, Kürtler açısından 1930'lu yılların daha yumuşak şekliyle geri dönmesinden ibaretti. Nitekim bu döneme hakim olan Kürt algısı, tehdit ve bu tehditin görünür hale gelmeden susturulmasına dayanıyordu. Bir yandan *'köylere silah toplama'* baskınları düzenlenirken, Kürt bölgelerinde nüfuz sahibi - 54'ü DP üyesi - 55 Kürt ileri geleni, tutuklanıp sürgüne gönderiliyordu. Bunun yanı sıra Kürt yerleşim birimlerinin isimleri Türkçeleştiriliyor, *"vatandaş Türkçe konuş!"* kampanyasına yeniden işlerlik kazandırılıyor, Kürtçe konuşanlar çeşitli baskılara uğruyordu. Burada dikkat çeken husus ise - Kahraman'ın iddia ettiği kadarıyla - kendisi de bir Kürt olan darbenin askeri lideri Cemal Gürsel'in memleketi Erzurum'a yaptığı bir gezide; *"Kürt yoktur, hiçbir zaman olmamıştır. Size Kürt diyenlerin yüzüne tükürün, hepiniz Türksünüz"* şeklinde sarf ettiği sözleridir.⁵⁰¹

Ayşe Hür, ihtilafli olmakla birlikte sürgüne gönderilen 55 Kürt ileri geleninin, 1919'da Erzurum ve Sivas kongrelerine davet edildikleri halde katılmayı red eden Kürt ileri gelenlerinin çocukları olduğu bilgisini vermektedir. Yine iddiaya göre bu kişilerin cezalandırılmasını isteyen ihtilalin etkili isimlerinden Alparslan Türkeş'e rağmen, kendisi de bir Kürt olan Cemal Gürsel'in bunun önüne geçtiği ve tutukluların sayısının artmasını önlediğidir.⁵⁰²

Devletin 60'lı yıllardaki sindirme ve asimilasyona dayanan Kürt politikası, kültürel faaliyetlerde de kendini göstermişti. Sözgelimi, 60'lı yılların çok tutulan tiyatro eseri Keşanlı Ali Destanı, bunun en iyi örneğidir. Haldun Taner'in yazarlığında Türk epik tiyatrosunda önemli bir yere sahip olan Keşanlı Ali Destanı'ndan esinlenen oyun, mekanı, konusu, karakterleri ve diliyle bir Kürt hikayesi olduğu halde, dönemin Türkleştirme siyasetince dönüştürülerek Trakya'nın bir kasabası olan Keşan'a mal edilmiştir.⁵⁰³

Milli Birlik Komitesi'nin Kürtlere dönük politikası salt bununla da sınırlı değildi. Örneğin DP iktidarı döneminde tutuklanan ve Türk siyasi literatürüne 49'lar Olayı olarak geçen ve tutuklanıp idam ile yargılanan 50 Kürt gencinin, 1960 Darbesi sonrasında bütün siyasi ve askeri tutuklular serbest bırakıldığı halde, bu gençlerin

⁵⁰¹ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, ss. 400–401.

⁵⁰² Ayşe Hür, **a.g.m.**

⁵⁰³ **a.g.m.**

tutukluluğunun devam etmiş olması,⁵⁰⁴ yeni özgürlükçü döneme karşın Kürtlere karşı devlet algısının hiç de yeni olmadığını göstermiştir.

Darbe'nin ilk yıllarında önemli bir tehdit olarak algılanan Kürtler, iktidarın siyasi partilere geçmesiyle bir nebze de olsa rahat bir dönem yaşayacaktır. Nitekim bu dönemin etkili partilerinden biri olan Yeni Türkiye Partisi (YTP), çoğunluğu Doğu bölgelerindeki seçkinlerden oluşuyor, Kürt seçmeninin de ciddi desteğiyle 1961 seçimlerinden yüzde 30'undan fazlasını alıyordu. Nitekim seçimler sonucunda CHP ile oluşturduğu koalisyon döneminde YTP'nin Kürtlere dönük aldığı ilk önemli kararı, batıya sürgün edilen 55 Kürt seçkin ailenin kendi topraklarına dönmelerine imkan vermek olmuştur.⁵⁰⁵

Kürt seçmenine hitap eden YTP'nin dışında sol cemahta bulunan diğer iki küçük parti de Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile Güven Partisi (GP) idi. Bu iki partiden özellikle TİP, 1965 ve 1969 seçimlerinde sahip olduğu Marksist ideoloji nedeniyle muhafazakar Kürt seçmenlerinden fazla destek bulamamış olsa da, Kürt kimlik bilincinin etkin olduğu Diyarbakır'da ve Tunceli'de en yüksek oyu almayı başarmıştı. Kürt siyasi hareketiyle iç içe geçen TİP'in 1970'te düzenlediği dördüncü kongresinde Kürt Sorunu'nu tartışan ve "*Türkiye'nin doğusunda yaşayan bir Kürt halkı vardır*" diyerek Kürtlerin varlığını kabul eden ilk siyasi parti olması da, partinin Kürt siyasi hareketiyle bütünleşmişliğini kanıtlar durumdaydı.⁵⁰⁶

YTP'nin Kürt Sorunu'na dönük çabaları bunlarla da sınırlı değildi elbette. Özellikle 1967'de parti teşkilatlarınca çeşitli il ve ilçelerde gerçekleştirdikleri '*Doğu Mitingleri*'nde Doğu'nun ihmal edilmişliği, jandarma baskısı, fırsat eşitsizliği gibi temaların işlenmesi, dönemin şartları dikkate alındığında oldukça yeni ve önemliydi. Hatta Kürt Sorunu konusunda TİP'i pasif bulan Kürt gençlik hareketinden bazı isimler, Cumhuriyet döneminin ilk yasal Kürt örgütü olan Doğu Devrimci Kültür Ocakları (DDKO) ile Dev – Genç ve Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) gibi Marksist çizgide örgütlenmelere girişerek, bu zeminde siyasi faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Ayşe Hür, Kürt Sorunu'nu oldukça cesur bir şekilde savunan bu oluşumlara zamanla Kürt

⁵⁰⁴ Tarık Ziya Ekinci, "Kürt Siyasal...", s. 24.

⁵⁰⁵ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, a.g.e., s. 128.

⁵⁰⁶ a.g.e., s. 129.

feodallerini oluşturan ağaların ve Cumhuriyet döneminin sürgün çocuklarının destek vermesinin Rejimi oldukça tedirgin ettiğini, belirtmektedir.⁵⁰⁷

Dönemin nispeten özgürlükçü ortamında Kürt siyasi seçkinleri, basın ve yayın faaliyetleriyle de seslerini duyurmaya, bu doğrultuda çeşitli dergiler çıkarmaya çalışmışlardır. Bunlardan, Medet Serhat tarafından 1963'te çıkarılan Deng Dergisi üç sayı çıkabildi. Yine 1966'da yayın hayatına başlayan Roja Newe (Yeni Akış) ve Dicle – Fırat gibi dergiler de uzun süreli olmadı. Oysa Kürtçe şiirlere ve marjinal olmayan fikirlere yer veren bu dergiler, yine de devletin baskısından kurtulamayarak yayın hayatından kalkmış oldular. Bunun üzerine Kürt aydınlar seslerini duyurmak için çoğunlukla Sol çizgideki Sosyal Adalet ve Ant, Türk Solu gibi dergilerde yazmaya başladılar. Kürt edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Mem u Zin'in Mehmet Emin Bozarslan tarafından Latin alfabesiyle yeniden yayınlanması bu dönemde gerçekleşmişti.⁵⁰⁸

Türk siyasi hayatı açısından olduğu kadar Kürt siyasi hareketi açısından da oldukça önemli bir dönem olarak tarihe geçen 1960 – 70 yılları, temelde dört unsurun ciddi manada kendini hissettirdiği bir dönem olarak kendini göstermiştir.

İlki; vesayetçi yapısını korusa da fiili manada askeri kanadın siyasi arenadan çekildiği, dolaylı yollarla Türk siyasi hayatına etki ettiği bir dönemin başlangıcına tekabül eder.

İkincisi, bu dönem devletçi, liberal, muhafazakar ve sol fraksiyonlarla ortaya çıkan dolayısıyla gerçek manada çok partili hayatın şekillendiği bir dönem olarak kendini göstermiştir.

Üçüncüsü; Milli Mücadele dönemi ve sonrasında devletin temel politikalarından biri haline gelen Sovyet Rusya'ya ve Komünizm ihracına oldukça mesafeli duran ve her fırsatta sol hareketi baskı altında tutan rejimin aksine 27 Mayıs Darbesi'nden sonra iktidara gelen koalisyon hükümetleri döneminde, Sol hareketin ciddi manada filizlenmeye başladığı bir dönem olarak zihinlerde yer almıştır.

Dördüncü ise; Kürt kimliği ve hakları zemininde hayat bulan Kürt siyasi hareketinin uzun bir geçmişin ardından çeşitli derneklerle ve siyasi partiler vasıtasıyla yeniden

⁵⁰⁷ Ayşe Hür, **a.g.m.**, s. 24.

⁵⁰⁸ **a.g.m.**, s. 24.

siyasi hayatta kendini belirgin şekilde göstermeye başlamasıdır. En az bunun kadar önemli olan nokta ise, yeniden hayat bulan Kürt siyasi hareketinin feodal yapıyı andıran beyler ile din eksenli şeyhlerin yerini artık Marksist teoriyle şekillenen Sol hareketin içinde hayat bulmasıdır. Sahiden de bu tarihten itibaren, Kürt siyasi hareketi, kendini Sol hareket ile özdeşleştirecek ve uzun yıllar Sol çizgideki siyasi partilerin paralelinde politika geliştireceklerdir.

1960'lı yıllar bu iç olaylar doğrultusunda şekillenirken; sıklıkla bahsedildiği üzere 1961 Anayasası'nın demokrasiyi henüz özümsemekten yoksun Türk toplumuna çok geldiği; ortaya çıkan anarşinin anayasanın sağladığı geniş özgürlük ortamından kaynaklandığı, başta askeri sınıf olmak üzere bürokrasinin üst kademelerince sıklıkla dile getirilen bir söylem oldu. Bu nedenle olacak ki, kendini rejimin savunucusu gören Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), dönemin Genelkurmay Başkanı komutasında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanlarının ortak deklarasyonu ile, 12 Mart 1971'de bir muhtıra yayınlamak üzere yönetime el koyduklarını ilan etmişlerdir. Muhtıra, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a verilen muhtıra ile hükümetin istifaya zorlanarak ülkede askeri vesayet kurulumunun hedeflendiği bir girişimdi.

Ülkeyi 1971 Muhtırası'na götüren siyasi ve toplumsal bir dizi olayın gerçekleştiği 1960'lı yıllar, özellikle Sol kesimin, giderek toplumsal taban bulduğu ve rejim için bir tehdite dönüştüğü yıllardır. Hızla güçlenerek siyasi ve toplumsal zeminde etkin olmaya başlayan Sol hareket, 1970'li yıllara gelindiğinde kendi içinde iki temel fraksiyona bölünmesiyle dikkat çekmiştir. TİP'li Mehmet Ali Aybar ile simgeleşen '*Sosyalist Devrim*' ile Mihri Belli'nin kavramlaştırdığı '*Milli Demokratik Devrim*' anlayışlarının zıtlaştığı bu dönemde; Mehmet Ali Aybar, mutlak manada ve Sosyalist ülkelerindekilerle örtüşen bir '*Sol Devrimi*' savunurken; Mihri Behli'nin kavramlaştırdığı '*Milli Demokratik Devrim*' ise Türkiye şartlarında, Türkiye'ye uygun, dolayısıyla milli karakterler taşıyan bir '*Sol Devrimi*' öngörüyordu. Behli'ye göre Rusya'daki Bolşevik devrim gibi iki aşamalı bir devrim öngörülerek önce genç subaylar eşliğinde askeri devrim gerçekleşecek, sonra da işçi hareketiyle '*proleterya devrimi*' şiddete dayanmadan gerçekleşerek işçi sınıfının mutlak hakimiyeti tesis edilecekti.⁵⁰⁹

⁵⁰⁹ "12 Mart 1971 Muhtırası" **Vikipedi – Özgür Ansiklopedi** -.

Sol siyasette iki kutuplu bir yapı oluşmaya başlarken, 1969'da meydana gelen ve siyasi literatüre '*Kanlı Pazar*' olarak geçen toplumsal çatışma, askerin siyasete bir kez daha müdahalesinin önünü açıyordu. Nitekim, 16 Şubat'ta ABD'nin 6. Filo'sunu protesto etmek amacıyla yetmişin üstünde gençlik örgütünün toplanması, Sol karşıtı cenahın gençlik örgütleriyle çatışmasına dönüşmüştür.⁵¹⁰

1960'lı yıllara kadar siyasi ve toplumsal zeminde görünür olmayan Kürt milliyetçi hareketi, bu tarihlerden itibaren yeniden filizlenmeye başlamış, bu filizlenme Sol hareketin içinde gerçekleşerek büyümüştü. Fakat 12 Mart Muhtırası, Sol parti ve örgütlerini hedef aldığı gibi Kürt örgütlerini de hedef almış, DDKO'nun kapatılmasının yanı sıra illegal bir yapılanma olan TKDP'nin de üyeleri yargılanarak cezalandırılmıştır.⁵¹¹

Ümit Kardaş'a göre de; Kürt milli duyguları 1960'larda Türkiye'deki politik ve sosyoekonomik gelişmeler sonucu tekrar uyanmaya başlamıştır. Birçok Kürt genci okuma olanağı bularak politize olmuştur. Ayrıca TİP, Kürt karşıtı politikaların oluşturduğunu iddia ettiği Doğu ve Güneydoğu'nun az gelişmişlik sorununu sosyalist bir söylem içinde değerlendirmiş, Kürt aydınların siyaset yaptığı ana zemin haline gelmiştir. Kürt hareketinin yürüdüğü diğer bir zemin ise Barzani'nin etkisinde olan illegal Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi (TKDP) olmuştur.⁵¹² Böylece, diğer dönemlerdeki gibi bu dönemde de Kürt kimliği ve hakları ile ilgili taleplerle ön plana çıkan Kürt siyasi ve toplumsal örgütleri, askeri vesayetin hakim olduğu 1970'li yıllarda da tasfiye edilerek susturulmaya çalışılmıştır.

Askeri vesayet tarafından siyasi faaliyetleri engellenen Türkiye Kürtleri, 1970'li yıllarda büyük bir ivme kazanan Irak Kürt lideri Mele Mustafa Barzani liderliğindeki siyasi hareketle yoğun ilişkiler içine girmiş, devletin gözlerinden kaçmayan bu ilişkiler, engellenmeye çalışılmıştır. Özellikle aralarında Şerafettin Elçi'nin de bulunduğu DDKO'lu gençlerin bu faaliyetleri, Diyarbakır ve Siirt İleri Sıkı Yönetim Mahkemelerince ağır cezalara çarptırılıyorlardı. Devletin uyguladığı tüm bu baskıcı politikalara rağmen, Kürt siyasi seçkinleri, faaliyetlerine hız veriyor, bilhassa 1974'ten itibaren Mümtaz Kotan ve arkadaşları Rızgari Dergisi'ni çıkarırken, Kemal Burkay ve

⁵¹⁰ "12 Mart 1971 Muhtırası" **Vikipedi – Özgür Ansiklopedi** -.

⁵¹¹ Ayşe Hür, **a.g.m.**, s. 25.

⁵¹² Ümit Kardaş, "Tarihten Günümüze Kürtler (2)" **Zaman Gazetesi**, 14 Ocak 2006.

çevresindekiler ise Özgürlük Yolu dergisini çıkarmaktan çekinmemişlerdir. Bu dönemde ayrıca DDKD, KAWA, KIP, KUK gibi birçok örgüt ortaya çıktı, bunların içinde en etkili olanı ise 1978’de kurulacak olan PKK (Partiya Karkeren Kürdistan) olacaktır. Diğerlerinden farklı olarak silahlı mücadeleyi yöntem edinen PKK, 1980’lerden bugüne ülke siyasetine, iktisadi ve toplumsal hayatına ağır bedellere yol açmıştır.⁵¹³

1971 Muhtırası ile askerin siyaset üzerindeki vesayeti yeniden sağlamlaştırılırken Kürtlere dönük politikalar salt yukarıda sıralananla sınırlı olmadı. Bu tarihe dek asimilasyon politikalarında oldukça uzmanlaşan Devlet, bu tarihlerde çıkartmış olduğu 1587 sayılı Nüfus Kanunu’yla bunu bir kez daha göstermiştir. Keza 1972’de çıkarılan 1587 sayılı Nüfus Kanunu’nun 16.maddesi gereğince yeni doğan çocuklara Kürtçe isim konulması yasaklanıyor, gerekçe olarak da *“milli kültürümüze, ahlak kurallarına, örf ve adetlerimize uygun düşmeyen veya kamuoyunu inciten adlar”*ın konulamayacağı nedenine dayandırılıyordu. Nitekim bu yasa, ancak 2003’te çıkarılan 4928 sayılı kanunla değiştirilerek, *“ahlak kurallarına uygunluk ve kamuoyunu incitmemek”* şartına bağlanmıştır.⁵¹⁴

Rejimin Kürtlere dönük gözdağı politikası salt siyasi ve toplumsal alanlarla sınırlı değildi. Kürtler, askeri manada büyük oranda sindirilmiş olsa da devletin Kürtlere dönük tehdit algısı tüm canlılığıyla sürmekteydi. Özellikle Irak Kürdistan’ındaki siyasi hareketlilik ve başında Mele Mustafa Barzani’nin olduğu Irak Kürt hareketinin Baas rejimine karşı silahlı mücadelesi, Türkiye’yi oldukça kaygılandırmış olacak ki, 1960 – 1970 arası dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde gerçekleştirilen komando hareketleri sıklıkla tekrarlanır olmuştu.⁵¹⁵

Ekinci’ye göre, bu dönemlerde Doğu’da her yıl geniş kapsamlı askeri tatbikatlar yapılması yoluyla yöre halkına gözdağı verilmesi, bir devlet direktifi olmuştu. Özellikle 1979’da Hakkari’de yapılmış olan tatbikat, oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki, Hakkari tatbikatının ana fikri; otomatik silahlarla kuşandırılmış askeri birliklerin, savaş

⁵¹³ Ayşe Hür, a.g.m.

⁵¹⁴ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk’ten...**, s. 68.

⁵¹⁵ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde...**, s. 157.

helikopterlerinin eşliğinde, 5 bin nüfuslu bir yerleşim bölgesinin, 5 dakikada nasıl etkisiz hale getirileceği hedeflenmişti.⁵¹⁶

1973'te demokrasiye geçilmesiyle birlikte Kürt örgütleri hızla çoğalarak radikalleştiğini belirten Emekli Albay Hakim Ümit Kardaş; Kürt siyasi hareketinin, 1970'lerden önce ekonomik gelişme ve kültürel haklar ile sınırlı bir söylemden artık ayrılıkçılı bir niteliğe evrildiği tespitinde bulunmaktadır. Ona göre, 1970 öncesi TİP'in Kürt sorununu milliyetçilik ve kimlik sorunundan çıkarıp sol ideoloji kapsamında dönüştürme politikasının 1971'de askeri yönetim tarafından tasfiye edilen sol ideolojiyle birlikte yok edilmesi, siyasal ve kültürel zeminde mücadelesini veren Kürt siyasi hareketinin ayrılıkçılığa yönelmesinde önemli payı olmuştur.⁵¹⁷

Sonuç olarak Baskın Oran'ın ifadesiyle 12 Mart Muhtırası, özgürlükleri 27 Mayıs Darbesi'nin öncesine döndürmeyi hedefleyen ve 12 Eylül Askeri Darbesi'nin provasını yapan bir girişim olarak Türk siyasi hayatındaki yerini aldı.⁵¹⁸

Nitekim bu provalar, 12 Eylül sabahına gelindiğinde fiiliyata dökülerek Ordu'nun, yönetime el koymasıyla sonuçlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'e kadar gerçekleşen üçüncü askeri müdahale olan 12 Eylül 1980 Darbesi, öncekilerden çok daha kapsamlı, etkileri açısından çok daha kalıcı oldu.

12 Eylül Askeri Darbesi'nin iç ve dış olmak üzere iki siyasi boyutunun olduğu konusunda birçok araştırmacının hemfikir kaldığı bir konudur. Söz gelimi, darbenin gerçekleşmesinin en önemli nedenini iç siyasi duruma dayandıran Feroz Ahmad, 1961'de kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) vasıtasıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iktisadi alanda kendini göstermesiyle, hükümetin sağladığı ayrıcalıkların da etkisiyle giderek büyük bir ekonomik güce dönüşmesi ile bu ekonomik gücü ve ayrıcalıkları kaybetmek istememesi nedeniyledi. Ahmad, Ordu tarafından siyaset kurumuna yapılan 1971 ve 1980 müdahalelerinin nedenini buna dayandırmıştır.⁵¹⁹

Darbenin gerçekleşme nedenini daha çok dış siyasi konjonktüre bağlayan Baskın Oran ise; ilk iki müdahalede olduğu gibi 12 Eylül'deki askeri müdahalede de ABD'nin fiili olmasa da dolaylı olarak ciddi bir desteği olduğu yönünde kamuoyunda ciddi kanıların

⁵¹⁶ Tarık Ziya Ekinci, **Vatandaşlık Açısından...**, s. 184.

⁵¹⁷ Ümit Kardaş, "Tarihten Günümüze Kürtler (2)..

⁵¹⁸ Baskın Oran, "Görelî Özerklik – 1960-1980 –" **Türk Dış Politikası** içinde, s. 670.

⁵¹⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 22.

mevcut olduğunu belirtir. Oran'a göre; ABD'nin 12 Eylül'deki rolü ile ilgili içeride ve dışarıda oluşan şüpheler çoğunlukla şu gelişmelere bağlanmıştır:

- ABD'nin önceki tarihlerde - 1953'te İran, 1967'de Yunanistan ve 1971'de de Şili de olduğu gb. - birçok ülkede meydana gelen darbe olaylarında fiilen içinde yer almış olması, 1980'deki darbeye de ABD'nin parmağı olduğu kanısı uyandırmıştır.

- Bunun yanı sıra Ortadoğu'da meydana gelen bazı gelişmeler (Batı eksenindeki İran'ın 1979 İslam Devrimi ile kaybedilmesi, SSCB'nin Afganistan işgali ve Suriye ile askeri ilişkilerini geliştirmesi gb.) nedeniyle Batı'nın bilhassa ABD'nin jeopolitik çıkarları nedeniyle Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın artması, siyaset kurumuna nazaran Ordu'nun daha Batı yanlısı olması, ABD'nin de askeri destekleyerek darbe yapmasına zemin hazırlamış olabilir.⁵²⁰

Ordunun yönetime el koymasıyla birlikte ideolojik zeminde geliştirdiği en temel politika; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDTYK) 'nu kurarak kendilerince toplumda oluşan boşluğun Türk – İslam senteziyle doldurulması için çalışmalar yürütmek oldu. Baskın Oran'a göre içinde İslam'ın yer aldığı yeni sentez, her ne kadar Kemalizm ideolojisine ters görünmüş olsa da dönemin konjonktürü için esasında oldukça yerinde bir girişimdi. Keza, 1960'lardan itibaren hızla toplumsal zeminde taban bulan güçlü bir Sol hareket bulunmaktaydı.⁵²¹ Ve bu Sol harekete eklenmiş Kürt siyasi hareketinin bastırılması, salt askeri ve hukuki önlemlerle yeterli gelmemekteydi. Cumhuriyetin her döneminde olduğu gibi devletin ideolojisinin ve bu ideoloji çerçevesinde oluşturulmuş ideolojik aygıtlarının devreye sokulması kaçınılmazdı.

Bilhassa 1970'lerden itibaren ciddi yayın faaliyetleriyle kendini gösteren Kürt siyasi hareketi, bununla yetinmeyerek çeşitli adlar altında örgütler kurmuş; bu yayınlarla ve örgütler vasıtasıyla Kürtlerin kimliği ve kültürü, sosyal ve ekonomik sorunları yoğun şekilde işlenmiştir. 12 Eylül Darbesi gerçekleştiğinde ise bu faaliyetleri yürüten birçok önde gelen aydın, Arap ülkelerine kaçmak zorunda kalmıştır.⁵²²

⁵²⁰ Baskın Oran, "Batı Bloku Ekseninde Türkiye – 2" **Türk Dış Politikası** içinde, s.38.

⁵²¹ a.g.m., s. 21.

⁵²² s. 23.

Kürt siyasi seçkinlerinin askeri darbenin yarattığı baskıcı ortamdaki kaçmak adına Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı çoğunlukla komşu ülkelere kaçmak zorunda kalması, gelecekte sorunun ülke dışına çıkarak bölgesel bir boyut kazanmasına neden olmuş, bu durum Türkiye’yi bu tarihten itibaren iç siyasette olduğu kadar dış politikada da ciddi şekilde zorlamıştır. Nitekim Devletin 1980’lerdeki politikasına hakim olan Kürt algısı, asimilasyoncu hedefi nedeniyle Kürtleri bir ‘*Türk boyu*’ olarak görmesi, Kürt Sorunu’nu ise ‘*PKK terörü*’ olarak algılaması oldu.⁵²³

Diğer bir ifadeyle 1980’lerin büyük bir kısmında Devlet, Cumhuriyetin şekillenmesiyle birlikte Kürtlere karşı uyguladığı ve temelinde asimile etmeye dayanan çok boyutlu politikalarını yeniden dönüştürerek uygulamaya koymaktan geri durmadı. Kürt siyasi seçkinlerinin devletin bu politikalarına karşı geliştirdikleri ve 1980’lere kadar tedavülde kalan yanıtı daha çok karşı merkezilik, milliyetçilik ve sosyalizm-halkçılık programları tarafından belirlenen ve bu programlar çerçevesinde hareket edilmesi esasına dayanırken, 1989’dan itibaren çoğunlukla genel bir demokrasi programı çerçevesinde şekillenerek ve daha çok hak talepleri üzerinden sloganlaştırılmıştır.⁵²⁴

Bu tarihlerde ortaya çıkan silahlı örgüt PKK ile iç içe geçecek olan Kürt Sorunu’nun devlet için ciddi bir tehdit haline gelmesinde bilhassa 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında yönetime el koyan Ordu’nun darbenin ilk yıllarında uyguladığı baskıcı politikalar önemli tetikleyen olmuştur. Askeri yönetimin uygulamaları, Kürt milliyetçiliğini körüklediği gibi bu dönemde bilhassa Diyarbakır Cezaevi ile simgeleşen insanlık onurunu rencide edici uygulamalar, Kürt sorununun marjinalleşip zamanla terörize bir boyut kazanmasına neden olmuştur.

Keza Diyarbakır Cezaevi’nde Kürtlere İstiklal Marşı’nın ceza olarak ezberletilmesi, toplanan paralarla alınan boyalarla cezaevi duvarlarına “*Ne mutlu Türküm diyene*” gibi sloganlar yazdırılması, kurt köpeği saldırtma, pislik yedirme, copla sarkıntılık yapma, fare yutturma, görüşmecisi Türkçe bilmiyorsa mahkumla görüştürmeme o dönemin sıklıkla başvurulan uygulamaları oldu. Bu uygulamaların Kürt toplumunda yarattığı infial, Baskın Oran’ın deyiimiyle PKK’nın kurulmasına önemli oranda zemin

⁵²³ Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 23.

⁵²⁴ Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk’ten...*, s. 41.

hazırlayacak, cezaevlerinden bir şekilde kurtulan Kürtler, dağa çıkararak çözümünü silahlı direnişte bulacaktır.⁵²⁵

Silahlı mücadeleyi seçmeyen ve ülke içinde siyaset yapma yolunu seçen Kürt siyasi seçkinlerine karşı PKK'nın silahlı eylemlerini gerekçe gösteren Devletin, ilk başvuracağı yöntemlerden biri köy boşatmaları yoluyla Kürt siyasi hareketini sindirmeye çalışmak olmuştur. Baskın Oran'a göre büyük kentlere yapılan Kürt göçleri bünyesinde güçlü diasporalar oluşturacak, diasporalar da yapıları gereği milliyetçi nitelik taşıdığı için Devlet, farkına varmadan kendi eliyle Kürt milliyetçiliğinin gelişmesinde katkı sağlayacaktır. Kaldı ki meydana gelen yoğun Kürt göçü nedeniyle özellikle Ege'de yerlilerin işten çıkarma, işe almama gibi uygulamalarla kendini gösteren Kürt ötekileştirmesi, Kürtlerde milliyetçi duyguların derinleşmesine neden olacaktır.⁵²⁶

Mesut Yeğen, 1980'den başlayarak 1990'larla ivme kazanan köy boşaltmaların, gerçekte Cumhuriyetin sıklıkla başvurduğu iskan siyasetinin bir parçası olarak değerlendirmek gerektiğini savunur. Yeğen, TBMM'nin 1998 yılında hazırladığı bir araştırma komisyonu raporuna atıfta bulunarak, son dönemlere gelindiğinde üç binden fazla köy ve mezranın boşaltıldığını belirtmektedir. Keza resmi rakamlar; bu göçler neticesinde 378 bin vatandaşın Doğu'daki il merkezlerine ve Batı bölgelerine göç ettiği bilgisini verirken, sivil toplum örgütlerinin verdiği sayı çok daha büyük olup 1,5 ile 3 milyon arasında olduğu yönündedir.⁵²⁷

1980'lerden itibaren Kürt siyasi hareketinin gittikçe marjinalleşmesi salt yukarıda sıralanan nedenlerle sınırlı değildir. Yukarıdaki nedenlere ek olarak iç ve dış boyutuyla en az birkaç husus daha sıralamak, PKK ile iç içe geçen ve günümüze kadar gelen Kürt Sorunu'nun anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

12 Eylül Darbesi sonrası askeri yönetiminin iktidarı devraldığı dönem süresince uygulanan baskıcı politikalar ile iç göçlerin sonucunda oluşan etkenlerin yanı sıra özellikle 1980'lerin sonlarına doğru Süleyman Demirel ile Erdal İnönü gibi siyasilerin olumlu söylemlerinin aksine uygulamaya geçirilen bir dizi politikalar, Kürt siyasi hareketini çok daha uç noktalara itmiştir. Bilhassa PKK'nın panzehiri olarak Devletçe

⁵²⁵ Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin...", s. 878.

⁵²⁶ a.g.m., s. 878.

⁵²⁷ Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten...**, ss. 66-67.

kullanılan Doğu kökenli Hizbullah ile yine derin devlet tarafından işlenen faili meçhul cinayetler, PKK'yı etkisiz hale getiremediği gibi örgütün daha fazla taban bulmasına neden oldu. Bunun yanı sıra bu dönemde Newroz kutlamalarının yasaklanması, Kürtçe üzerindeki yasağın devam etmesi gibi uygulamalar, son bulacak yerde ısrarla devam ettirildi.⁵²⁸

İç siyasette doğrudan Kürtleri ilgilendiren bu gelişmeler meydana gelirken; dış siyasette de Kürt siyasi seçkinlerinin dikkatini çeken bir dizi olaylar meydana gelmiştir. Bunlar, Bulgaristan'daki Türk azınlığı ile ilgili gelişmeler ile Filistin İntifadası'dır.

1984'ten itibaren Bulgaristan'daki Türk azınlığa uygulanan zoraki isim değiştirme kampanyasına Tür devletinin gösterdiği tepki, Kürtleri çok etkilemiştir. O tarihe dek Kürt dil ve kültürünün devletçe yasaklanması karşısında büyük bir direnç göstermeyen Kürtler, devletin Bulgaristan'daki Türk azınlığıyla ilgili gösterdiği çifte standardı kabullenemez. Bir diğer gelişme olan Filistin İntifadası ise Kürt siyasi hareketine başta silahlı mücadele olmak üzere birçok konuda öğretici olmuştur.⁵²⁹

80'li yıllarda Bulgaristan'daki Türk azınlığa uygulanan asimilasyoncu politikalar bir yana, bu politikalara Türkiye'nin gösterdiği refleks oldukça manidardır. Askeri darbe ile başa geçen Kenan Evren, iç siyasette bilhassa Kürtlere dönük oldukça baskıcı, asimilasyoncu uygulamalar ortaya koyarken; söz konusu baskı ve asimilasyona uğrayan Bulgaristan'daki Türk azınlık olunca aksi bir tutum sergilemekten geri durmamıştır. Keza, dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Bulgaristan yönetimine bir mektup göndererek isim değiştirme kampanyasına son verilmesini istemesi, oldukça ironiktir. Bulgar devleti ise Evren'in ikazına rağmen asimilasyoncu politikalarına hız vererek, bu politikalara karşı duran Türklere şiddet uygulamaktan geri durmadı. Nitekim bazı kaynaklarda bu uygulamalar sonucunda 800 – 2500 arasında Bulgaristan Türk'ünün yaşamını yitirdiği bilgisi verilmektedir. Daha vahim olanı, bu dönemde Türklere, isimlerini Slav isimleriyle değiştirilmeye zorlanırken; öte yandan Bulgar yönetimi, görevlendirdiği antropologları ve tarihçileri, Türklere köken olarak Bulgar olduğunu ve

⁵²⁸ Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin...", s. 878.

⁵²⁹ a.g.m., s. 878.

Osmanlı döneminde zorla İslamlaştırıldığını bilimsel yoldan kanıtlamaları için yönlendiriyordu.⁵³⁰

Bulgar Devleti tarafından yürürlüğe konulan ve Türk azınlığı asimile etmeyi hedefleyen politikaların yürürlüğe konulduğu dönemde; ilginç olan bir gelişme de aynı dönemlere denk gelen Türkiye'nin kendi Kürtlerine karşı aynı paralelde uygulamaları ortaya koymasındı. Keza, bu doğrultuda Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu yeniden işlevsel hale getiriliyor, Kürtlerle ilgili 1930'ların siyasi söylemi yeniden tedavüle sokuluyordu. Aynı bir Kürt dilinin var olmadığı savlarının yanı sıra Kürtlerin ve Türklerin aynı kökenden geldiği ile ilgili makale ve kitaplarda aniden ciddi bir artış gözlenmiştir. Kürt kimliğini Türk kimliğinden ayırma çabalarının gerçekte ülkeyi bölmeyi hedefleyen Batılı istihbarat örgütlerinin işi olduğu, sıklıkla başvurulan bir argüman olmuştur. Nitekim, 1988'de bazı SHP'li milletvekilleri, Avrupa Konseyi'nin '*Azınlık Dilleri*' raporunun lehine oy kullandığında, Batılıların Türkiye'de bir Kürt azınlığı yaratma projelerinin destekçisi olmakla suçlanmışlardır.⁵³¹

Sonuç olarak, Kürt Sorunu'nda 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle yeni bir aşamaya girilmiş; 1978'den 1987 yılına kadar devam eden 9 yıllık Sıkıyönetim ve 1987 yılında başlayıp 2002 yılına kadar süren Olağanüstü Hal (OHAL) şartlarında, PKK zayıflayacak yerde daha da güçlenmiş, etkisini zaman içinde giderek artırmıştır. Bu dönemde devletin uygulamaya geçirdiği ve sorunu çözmekten uzak politikalarla Kürt sorunu içinden daha da çıkılmaz bir nitelik kazanmış, soruna yeni unsurların (bölgesel ve küresel aktörler) eklenmesiyle de Türkiye için çok boyutlu bir tehdite dönüşmüştür.⁵³²

3.4. Serbest Pazara Geçiş Yıllarından Günümüze Devletin Kürt Politikası (1983 – 2010)

1991 yılında merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile çalışıyordum. Özal bir gün bana randevu vermiş ancak randevusunu unutmuştu. İstanbul'daydı ve teknik bir konuyu konuşacaktık. Cuma vaktiydi, cumaya beraber gitmeyi ve unuttuğu

⁵³⁰ İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. 2, s. 178.

⁵³¹ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 134.

⁵³² Hüseyin Yayman, Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, **SETA**, I. b., Şubat 2011, s. 13.

randevuyu araçta telafi etmeyi teklif etti. Yola çıktık önde yaverlerinden biri oturuyordu. Arkada ise ikimiz vardık. Ben başladım anlatmaya; konumuz Kuzey Irak'tı, ben anlatırken o kolumu tuttu ve eliyle öndeki yaverini işaret etti. Ben anlamadım devam etmek istedim; ama o ısrarla ön tarafı işaret ediyordu. Sonunda öndeki binbaşından rahatsız olduğunu anladım. O zaman Türk devletinin temel yapısına dair durumu daha iyi anladım. Yani bu ülkenin Cumhurbaşkanı kendi yaverlerinden biri olan bir binbaşından çekiniyor...⁵³³

Gazeteci – yazar Cengiz Çandar'a ait bu anı, Türkiye siyasi hayatında neredeyse bir gelenek halini alan askeri müdahaleler ve sonrasındaki genel durumu yansıması açısından önemlidir. Darbe ya da muhtıra yoluyla gerçekleşen müdahalelerden kısa bir süre sonra Ordu her ne kadar yönetimi sivil kanada devretmiş olsa da, TSK'nın siyaset ve toplum üzerindeki vesayetçi anlayışı, aynı oranda süreklilik kazanmıştır.

Esasen serbest pazara geçiş yılları olarak değerlendirebileceğimiz 1983 – 2012 yılları arasını üç dönem halinde ele almak mümkündür. Başında Turgut Özal'ın bulunduğu ANAP iktidarı ile ilk dönem; sonrasında daha çok koalisyon hükümetlerini oluşturan ve postmodern darbe olarak tanımlanan 28 Şubat süreciyle sonuçlanan ikinci dönem; 2002 seçimleriyle iktidara geçen ve kesintisiz olarak iktidarını sürdürerek günümüze gelen AK Parti iktidarı ile üçüncü dönem... Diğer bir ifadeyle 1983 – 2012 yılları arasını, görünürde siyasi partilerce yönetilen ülke; birçok alanda siyasi iktidarlar ile askeri vesayetin at başı yürüdüğü bir dönem olarak da değerlendirmek mümkündür.

3.3.1. Serbest Pazar Ekonomisine Geçiş Yıllarında Devletin Kürt Politikası (1983 – 1991)

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Batı'nın tek eksen olarak ortaya çıkmasının Türkiye'ye getirdiği temel sorun Baskın Oran'a göre; 12 Eylül'ün etkilerini silmemekte ısrar eden bir rejim karşısında, Batı'dan gelmeye başlayan çeşitli siyasi baskılar olmuştur. Oran, bu sorunları şu şekilde sıralamıştır: İnsan hakları, Ermeni tasarıları ve Kürt Sorunu.⁵³⁴

⁵³³ Cengiz Çandar, **Mezopotamya Espresi**, İletişim Yayınları, 2. b., İstanbul – 2012, ss.110-111'dan Zafer Özcan, "Türkiye'nin Temel Tercihi AB'dir", **Karizma Dergisi**, S. 8, s. 140.

⁵³⁴ Baskın Oran, "İnsan Hakları, Kürt, Ermeni Sorunları" **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, s. 232.

İnsan hakları ihlallerinin çoğunlukla 12 Eylül döneminde gerçekleştiğini anımsatan Baskın Oran'a göre, buna rağmen Batı çeşitli nedenlerle bunu, Türkiye'ye siyasi baskı aracı olarak kullanmadı. Fakat 90'lı yıllardan itibaren, SSCB'nin dağılmasıyla Batı üstündeki Sovyet baskısının ciddi manada azalması, Türkiye'nin jeopolitik önemini azaltmıştı. Bunun yanı sıra Batı kamuoyunda giderek daha yer edinen ve Kürt Sorunu etrafında şekillenen Devletin baskıcı politikaları, Batılı devletlerin insan hakları konularında Türkiye'ye siyasi baskı yapmalarına zemin hazırladı.⁵³⁵

Kürt Sorunu ile iç içe geçen insan hakları ihlallerinin 1980'lerin sonu ile 1994 yılları arasında Türkiye açısından en büyük iç ve dış sorun olarak kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Keza bu dönemde, Çeşitli ulusal parlamentolar ve uluslar arası kuruluşlar, olumsuz kararlar almak yoluyla Türkiye'yi siyaseten ciddi manada zor durumda bırakmıştır. Bilhassa binlerce köy ve mezranın boşaltılması, faili meçhul cinayetlerdeki ciddi artış ve devletin içindeki bazı birimlerin keyfi uygulamaları, Türkiye'nin dış politikada PKK'ya karşı meşru gördüğü ve gösterdiği mücadele imajını ciddi manada bozan uygulamalardı.⁵³⁶

Batılı siyasi çevrelerde ve kamuoyunda Kürt politikası nedeniyle Türkiye'ye dönük eleştirilerin had safhada olduğu bu dönemde Türk güvenliğini doğrudan ilgilendiren ve Kürt Sorunu endeksli önemli bir gelişme, yanı başındaki komşusu Irak'ın kuzeyinde cereyan ediyordu. Keza, 1990'da Kuveyt'i işgal eden Irak yönetimi, ancak ABD'nin müdahalesiyle durdurulabilmişti. Oldukça saldırgan bir politika uygulayan Saddam Hüseyin liderliğindeki Baas rejimi, Kuveyt'ten sonra ülkenin kuzeyindeki Kürtlere yönelmişti. Baas rejiminin saldırgan politikalarını geçmişte iyi tecrübe eden Irak Kürtlerinin önemli bir kısmı, bu nedenle İran ve Türkiye sınırlarına doğru ciddi bir göç hareketi başlatmıştı.

Türkiye sınırına doğru yaklaşık yarım milyona ulaşan Kürt göçü karşısında Türkiye, Avrupa'dan özellikle de ABD'den yardım talebinde bulunmuştu. Turgut Özal'ın girişimleri sonucu Türkiye'nin yardım talebini olumlu karşılayan ABD Başkanı George H. W. Bush, 11 Nisan 1991'de ABD komutasında 17 bin kişilik bir '*Huzur*

⁵³⁵ a.g.m, s. 232.

⁵³⁶ Baskın Oran, "İnsan Hakları, Kürt...", s. 233.

Operasyonu’ başlatma emrini verdi. Amaç, Saddam yönetiminin saldırılarını durdurarak, Irak Kürtleri için Irak sınırları içinde bir ‘*Güvenli Bölge*’ oluşturmaktı.⁵³⁷

Operasyon, 1991 Temmuz başına kadar sürdü. Geri çekilmeye zorlanan Irak güçleri, yerini nispeten güvenli bir ortama bıraktı. Oluşan bu güvenli ortam nedeniyle Kürt göçmenlerin önemli bir kısmı topraklarına geri dönmüştür. Fakat buna rağmen Irak Kürtleri ile Türk yönetiminin endişeleri hala giderilmiş değildi. Keza, kendi iktidarı döneminde oldukça saldırgan politikalar uygulayan Saddam Hüseyin, güven vermiyordu. Özal’ın da hemfikir kaldığı konu, ABD’nin bölge çıkarlarıyla tamamen örtüşmekteydi. Bu nedenle Kürtler için oluşturulan ‘*Güvenli Bölge*’ sürekli hale getirilmeliydi. Bu amaçla harekete geçen ABD, Huzur Operasyonu-2’yi gerçekleştirmekten çekinmedi. Türkiye’nin yalnızca insani yardım amacıyla ve 30 gün için izin verdiği ABD ve Avrupalı ülkelerden oluşan birlikler, Türkiye’ye ulaştı. Irak Kürdistan’ı üzerinde sürekli uçarak, burayı güvenlik altına alan çokuluslu hava birliğine, İngilizce karşılığı ‘*Poised Hammer*’ olan Çekiç Güç ismi verildi.⁵³⁸

Kuruluşundan günümüze Çekiç Güç ile ilgili Türkiye kamuoyunda tartışmalar eksik olmadı. Daha kurulduğu yıllarda Çekiç Güç’ün kuruluşuna öncülük eden Turgut Özal’a karşı dönemin muhalefet liderleri, sert eleştirilerde bulunmaktan çekinmemişlerdi. Örneğin muhalefette bulunan Erdal İnönü, 18 Temmuz 1991’de; “(Çekiç Güç’ün) bir kumandanı var. O gücün kumandanına biz kendi gücümüzü veriyoruz. İşte bunlar bizi savaşa götürecek şeyler... Türkiye bu konuşlandırmadan süratle kurtulmalıdır” eleştirilerinde bulunuyordu. Yine diğer bir muhalefet lideri olan Süleyman Demirel de, Özal’ın Çekiç Güç’e desteğini; “Yoksa Sayın Özal ve iktidarı Türkiye’nin savunmasını ihaleye mi çıkardı? Bizim bildiğimiz, savunma millidir” sözleriyle sert bir şekilde eleştiriyordu.⁵³⁹

ABD komutasında oluşturulan ve çok uluslu bir askeri güç olan Çekiç Güç’ün Türkiye kamuoyunca bu denli eleştirilere muhatap olması, Baskın Oran’a göre temelde üç nedene bağlanmaktaydı:

⁵³⁷ Baskın Oran, “*Kalkık Horoz*” Çekiç Güç ve Kürt Devleti, 2.b.,İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1998, s. 20.

⁵³⁸ a.g.e., s. 20.

⁵³⁹ s. 18.

- Çekiç Güç'ün gelmesiyle Türkiye'ye dönük PKK saldırılarının artması; Çekiç Güç görevlilerinin PKK'ya yardım malzemesi taşıdığı, yaralı örgüt üyelerini gizlice tedavi ettiği gibi iddialar ciddi tepkilere yol açmaktaydı.

- Türkiye'nin güvenlik algısının oluşmasında önemli yer tutan bölgede bir Kürt devleti kurulma senaryoları, Irak'ın kuzeyinde oluşmaya başlayan siyasi yapıyla korkuları had safhaya çıkarmıştı. Nitekim yıllarca birbirine karşı amansız mücadele eden Irak'taki iki önemli Kürt partisi, bu tarihlerde barışmış, güvenli ortamın da etkisiyle serbest seçimler düzenlemiş, parlamento kurarak hükümet oluşturmuş, en önemlisi Kürt ordusunun kuruluşunu ilan etmişlerdi. Mesut Barzani'nin "*Amacımız, bağımsız Kürdistan'dır*" söylemi ile aynı paralelde '*Kürt Federe Devleti*'nin kurulduğunu Kasım 1992'de bildirmeleri, Türkiye'nin endişelerini ciddi manada körüklemiştir.

- Çekiç Güç ile ilgili ön yargılardan bir diğeri de, güç kapsamında yürütülen faaliyetlerin tam anlamıyla bir gizlilik içinde yürütülmüş olmasıdır. Bu durum, kamuoyu nezdinde '*casusluk*' kavramıyla tanımlanmıştır.⁵⁴⁰

Türkiye kamuoyunda oldukça olumsuz bir imaja sahip olan Çekiç Güç'ün hukuki alt yapısına da kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır.

Baas rejiminin saldırgan tutumu nedeniyle Türkiye ile Irak sınırında oluşan Kürt göçü nedeniyle Türkiye, ABD nezdinde yardım talebinde bulunduğu ve bu talebin olumlu karşılandığı tarihlerde, oluşturulacak çok uluslu gücün ve bu gücün kullanılmasının meşruluk zemini de BM nezdinde aranıyordu. Bu doğrultuda BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihinde, tam bir ateşkes sağlayan geniş kapsamlı 687 sayılı kararı alınmış olsa da, bu karar Türkiye açısından fazla bir anlam ifade etmiyordu. Nitekim, 687 sayılı BM kararı, Irak'ı çok sıkı bir denetime tabi tuttuğu ve kararın Irak Ulusal Meclisi tarafından da 6 Nisan'da kabul edildiği halde, Türkiye'ye olan sığınmacı sorununa kayda değer bir çözüm getirmiyordu. Bu nedenle 2 Nisan 1991'de konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne götüren Türkiye'yi, sırayla İran ve Fransa izledi. Başkan Bush'un çekincelerine rağmen Türkiye'nin Batı Avrupalı ülkelerle gerçekleştirdiği temaslar sonucunda 688 sayılı karar üzerinde uzlaşıldı ve uzlaşmanın hemen sonrasında Fransa, taslağı BM Güvenlik Konseyi'ne taşımış oldu. Konsey'de Çin ve Hindistan'ın çekimser kaldığı oylamada üç ülkenin (Küba, Yemen, Zimbabve) aleyhteki tutumuna

⁵⁴⁰ Baskın Oran, "*Kalkık Horoz*"..., s. 21.

karşın, büyük bir oranla kabul edilmiş oldu. Dolayısıyla Çekiç Güç'e uluslar arası meşruiyet kazandıran karar olan 688 sayılı karar alınmış oluyordu.⁵⁴¹

3.4.2. Koalisyon Hükümetleriyle Şekillenen Dönemde Devletin Kürt Politikası (1991 – 2001)

Türkiye açısından Ordu'nun 1983'te yönetimden çekilmesiyle ve yönetimi sivillere bırakmasıyla her ne kadar hızlı bir sivilleşme ve Serbest Pazar ekonomisine girilmiş olsa da, gerçekte Türkiye'nin dış dünyaya açılması 90'lı yıllarla olmuştur. Bunda elbette Özal'ın gerek başbakanlığı gerekse de cumhurbaşkanlığı dönemlerinde uyguladığı dış politikanın önemli payı bulunmaktadır.

Yine bu dönemde Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalı olan Star TV ile başlayan başta görsel basın olmak üzere kitle iletişim araçlarındaki hızlı gelişmeler ve bu gelişmeler yoluyla ülke içinde ve dışında meydana gelen olayların Türkiye kamuoyu tarafından anında takip edilebilmesi, küreselleşmenin etkilerinin ülke içinde de hissedilir derecede kendini göstermesini sağlamıştır.

İslamcı bir hareket iddiasıyla ortaya çıkan Milli Görüş'ün siyasi oluşumu olan Refah Partisi ile halkın özellikle İslami taleplerle siyaset sahnesine çıkması, İslam'ın insanların bireysel ve toplumsal hayatlarında belirleyiciliğinin artması, ekonomide Anadolu sermayesinin yükselerek devlet destekli büyük sermaye ile rekabete girmesi, 90'lı yıllara damgasını vuran diğer gelişmeler olmuştur.⁵⁴²

İç siyasette meydana gelen bu gelişmeler içinde bilhassa siyasal İslam'ın giderek güçlenmesi, cumhuriyetin kuruluşundan yakın dönemlere kadar Kürt siyasi hareketinin yanı sıra rejim için tehdit oluşturan bir diğer unsur olması nedeniyle rejimin güvenlik kaygısını arttırmıştır. Keza, 90'lı yıllardan itibaren çevre tarafından hızla benimsenerek, İslamcılığın siyasi ve iktisadi hayatın içinde gözle görünür bir güce kavuşması (Refah Partisi ile siyasi alandaki yükseliş; Anadolu Kaplanları, MÜSİAD ile iktisadi alandaki gelişmeler...), rejimin savunucu olan çevrelerce ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır.

⁵⁴¹ a.g.e., ss. 56-58.

⁵⁴² İshak Demir, "Türk Demokrasi Tarihi ya da Darbeler Tarihi", **Popüler Tarih**. (Çevrimiçi) <http://www.populertarih.com/turk-demokrasi-tarihi-ya-da-darbeler-tarihi/>. (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

Askeri kanat içinde oluşturulan Batı Çalışma Grubu'nun bu yöndeki faaliyetleri, rejimin İslamcılığın yayılması konusunu ne denli ciddiye aldığını gösteren somut bir girişimdir. Bu ciddi tehdit algısı nedeniyle olacak ki, İslamcılığın siyasi ve iktisadi zeminden tasfiyesi için harekete geçen yalnızca TSK olmamış, biraz da TSK'nın baskısıyla bürokrasi ile üniversite yönetimlerinin yanı sıra TÜSİAD gibi işadamları dernekleri ile DİSK, KESK gibi sivil toplum örgütleri de yükselişe geçen siyasal İslam'a karşı konumlanmışlardır.

İshak Demir'e göre, irtica söyleminin temel nedenine bakıldığında bunun rantını yiyenlerin tekelci sermaye, sivil-asker karması ve medya olduğu ortadadır. Bu nedenle söz konusu çevreler irtica ile mücadelede birbirleriyle yarış halindeydiler. Demir'e göre, Batı Çalışma Grubu (BCG), Sivil Çalışma Grubu (SCG), valiler, garnizon komutanlıkları, hükümet, yargı mensupları, kartel medyası, TÜSİAD, YÖK, DGM hepsi de irtica ile mücadelede öne çıkmakta yarış halindeydiler.⁵⁴³

Meydana gelen bu gelişmeler nedeniyle Türk siyasi hayatında önemli bir dönem olarak literatürdeki yerini alan 90'lı yıllar, rejim için birincil derecede tehdit oluşturan Kürt siyasi hareketinde de hem kendi dinamikleri açısından hem de Türkiye açısından önemli gelişmelerin meydana geldiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Kürt siyasi hareketiyle ilgili gelişmeleri iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Biri, 1980'lerin başında silahlı mücadele yöntemini geçerli yol olarak seçen PKK'nın 1990'ların bilhassa ikinci yarısından (1993 – 1997) itibaren giriştiği yoğun silahlı faaliyetler nedeniyle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde meydana gelen terörün, başta Kürt halkı olmak üzere Türkiye üzerinde yarattığı ciddi toplumsal sorunlar olmuştur.

Diğer önemli gelişme ise, silahlı mücadele ile eş güdümlü olarak var olan ve 1960'lı yıllardan başlayarak 1990'lı yılların başlarına kadar sol partiler yahut sosyal demokrat partiler içinde kendini ifade eden Kürt siyasi hareketinin bu tarihten itibaren kendi siyasi partilerini kurmak yoluyla, siyasi mücadelelerini bu partiler vasıtasıyla gerçekleştirmeye başlamalarıdır. Burada hatırlatılmasında fayda olan bir ayrıntı da, 1960'lı yıllardan itibaren filizlenmeye başlayan Kürt siyasi hareketinin 1980'lere kadar kendini rejim tarafından daha çok marjinal olarak görülen sol partiler içinde konumlandırırken; 80'lerden 90'lı yılların başına kadar, Kürt siyasi hareketinin daha

⁵⁴³ İshak Demir, "Türk Demokrasi...".

çok CHP, SHP gibi sosyal demokrat partiler içinde kendini tanımlamaya başlamış olmasındır.

1993'ten 1997'ya kadar ciddi bir ivme kazanan PKK saldırılarına karşı devletin uyguladığı politikalar, salt askeri alanla sınırlı kalmayarak çok boyutlu bir zeminde yürütülmeye çalışılmıştır. Bir yandan askeri operasyonlarla PKK'yı tasfiye etme çabası gösteren Devlet, diğer yandan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde zorunlu göç yoluyla köy ve mezra statüsündeki binlerce yerleşim birimlerini boşaltma yoluna gitmiştir. Çoğunlukla Batı bölgelerine gerçekleşen bu zorunlu göçlerin Kürt ve Türk halkları nezdinde yol açtığı sosyal, iktisadi sorunlar ile psikolojik travmalar bir yana, Devlet içinde siyasi erklerden de güç alarak oluşan derin yapılanmaların PKK ile mücadele adı altında giriştikleri faaliyetler, Kürtleri daha da marjinal bir çizgiye itmiştir. Bilhassa, bölücü ve marjinal olarak tanımladığı PKK'ya karşı Devletin, yine İslamcı ve marjinal bir yapılanma olarak gördüğü ve Doğu'da etkin olan Hizbullah'ı kullanması, Devletin hukuk zemininden çıktığı eleştirilerine neden olmuştur. Keza, bu dönemde Devlet içindeki derin yapılanmalar tarafından işlenen ve 17 bin dolayında olduğu sanılan faili meçhul cinayetler ve rakamlarla ifade edilemeyecek hukuk dışı uygulamalar; o dönemde yürütülen ve PKK'yı bitirmeyi hedefleyen politikaların gerçekte ne gibi sonuçlara yol açtığı, günümüzde dahi sıkça tartışılan bir konu olarak sıcaklığını korumuştur.

Devletin PKK ile mücadelesinde üzerinde durulması gereken önemli bir diğer husus da, bilhassa PKK'nın silah bırakmasına dönük müzakerelerin yaşandığı günümüzdeki gelişmelere ışık tutacak nitelikte, 90'lı yıllar boyunca PKK içinde gerçekleşen strateji değişikliği ile Türkiye'ye dönük ateşkes çağrılarınıdır.

1990'larda PKK'da meydana gelen değişimin ilk işaretleri, III. Parti Konferansı ile IV. Kongrede alınan kararlar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu platformlarda yaşanan önemli gelişme, Örgütün bağımsızlıktan vazgeçerek federasyon çizgisine gelmesidir. Keza, Öcalan ve üst düzey kadrolar, bağımsızlığın çözüm olmadığını, bunun yerine federasyon gibi önerileri dillendirmeye başlamışlardır. Nitekim, Öcalan 1992'de BBC'ye verdiği bir demeçte Türkiye ile ateşkesin sağlanması konusunda samimi olduklarını açıklaması, oldukça yeni ve yeni olduğu kadar önemliydi. Hatta 22 Ocak 1993'te Türkiye'nin Öcalan'ın bu çağrısına olumlu yanıt vermesi için 400'ü aşkın Kürt açlık grevi başlatmıştır. 8 Mart 1993'te de PKK, ateşkes önerisini içeren bir mektubu

Celal Talabani vasıtasıyla Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a iletmiştir. Bu adımdan kısa bir süre sonra, 17 Mart 1993'te, PKK tek taraflı bir ateşkes ilan ederek, yapılacak barış toplantısında ayrılıkçılık konusunda ısrarcı olmayacaklarını, bunun yerine Türkiye sınırları içinde federatif bir çözümden yana olduklarını da deklare etmiştir.⁵⁴⁴

PKK'nın tek taraflı ateşkesini takip eden süreçte, örgüt her ne kadar stratejik olarak mücadelenin arttırılması gerektiğini dillendirse de, bu dönemde asıl hedefi siyasallaşmaya dönüktü. Öcalan'ın 12-13 Mart 1994'te Brüksel'de gerçekleştirilen '*Uluslar arası Kuzeybatı Kürdistan Konferansı*'na gönderdiği mektupta demokratik bir zeminde gerçekleştirilecek görüşmelerle sorunların konuşulabileceğini ve federasyon dahil farklı önerilere açık olduklarını yinelemesi; bunun yanı sıra Aralık 1994'te düzenlenecek AGİK zirvesi öncesi yine Öcalan'ın Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD devlet başkanlarına birer mektup göndererek Türkiye ile PKK arasında arabulucu olunmasını ve Türkiye'nin bütünlüğünü bozmayacak bir çözümde hemfikir olunacağını belirtmesi, PKK'nın hedefinde önemli bir değişikliğe gittiğini göstermiştir.⁵⁴⁵

Öcalan'ın Türkiye'ye dönük ateşkes çağrıları ve sorunun müzakerelerle çözülmesi önerisi, üstelik uzlaşılacak formülün Türkiye'nin bütünlüğüne zarar vermeyecek bir şekilde oluşturulması çağrısı salt bunlarlar sınırlı değildi. Örneğin; Öcalan benzeri görüşlerini 13 Ekim 1995'te ABD Başkanı Bill Clinton'a gönderdiği mektupta dile getirmişti. Bundan daha önemlisi 15 Aralık 1995'te siyasallaşma çabaları çerçevesinde PKK, ikinci kez tek taraflı ateşkes ilan etmiştir. Yine Öcalan, 18 Nisan 1997'de Roma'da yapılan '*Türkiye'de Barış ve Kürt Sorunu Üzerine Diyalog*' konulu konferansa gönderdiği mektupta benzeri önerileri dile getirmiştir.⁵⁴⁶

1998 yılı, Öcalan ile PKK'nın Avrupa ülkeleri nezdinde Türkiye'ye dönük ateşkes çağrılarına dönük yoğun çabalarla geçmiştir. Keza, Öcalan 10 Haziran'da Avrupa Konseyi'ne, 29 Haziranda ve 2-3 Temmuz 1998 tarihlerinde Viyana'da yapılacak olan '*Türkiye ve Komşuları için Kürt Sorununun Geleceği*' konulu konferansa mektuplar yollayarak siyasallaşma isteğini ve sorunun müzakerelerle çözülmesini ısrarla öneriyordu. Yine 6 Temmuz 1998'de ABD ve Avrupa ülkeleri devlet başkanları ile dışişleri bakanlarına gönderdiği mektuplarda Örgüt'ün savaşı durdurmaya hazır

⁵⁴⁴ Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye (1960'lardan 2000'lere)*, 1.b., C. 2, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, ss. 106-108.

⁵⁴⁵ a.g.e., C. II, s. 109.

⁵⁴⁶ ss. 111-112.

olduğunu yineliyordu. 1998’de yürütülen bu çabaların en önemlisi ise 1 Eylül 1998’de PKK’nın üçüncü kez tek taraflı olarak ateşkes ilan etmiş olmasıdır.⁵⁴⁷

Öcalan ve PKK’nın 1990’lı yıllar boyunca Türkiye’ye dönük bu ateşkes çağrıları ve ülke bütünlüğüne zarar verilmeden soruna çözüm getirme önerileri, Türkiye tarafından hiçbir şekilde olumlu karşılık bulmamış, aksine askeri vesayetin hakim olduğu 2000 yıllarının başına dek bu çağrılar Örgüt’ün güçten düştüğü, aldatıcı bir manevrası olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. 1980’lerden 2000’lerin başına dek yönetimi üstlenmiş iktidarların en muktediri olan Özal’lı ANAP döneminde dahi siyasi erk, PKK ile açıktan müzakerelere girmeye cesaret edememiştir.

Nitekim bu dönemlerde başbakan ve bakanlar düzeyinde söylemsel zeminde ortaya konan olumlu demeçler ise söylemde kalmanın ötesinde bir anlam ifade etmiyordu. Bunun da en temel nedeni, Hasan Bülent Kahraman’ın formüle ettiği ve cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatına şekil veren Ordu – Bürokrasi – Sermaye üçlüsü ile buna destek veren Merkez Medya’nın oluşturduğu devlet üzerindeki vesayetçi anlayışın etkinliği ve gücüyle siyasi erkin önünde ciddi bir engel teşkil etmiş olmalarıdır. Bu vesayetçi anlayış nedeniyle, 90’lı yıllar boyunca PKK tarafından sunulan tüm tek taraflı ateşkes ilanı ve ülke bütünlüğünü bozmayacak şekilde öne sürülen çözüm önerileri, Özal’ın iktidara geldiği 1983’ten 2002’ye kadar ki neredeyse 20 yıllık süreçte iktidara gelen partiler ve koalisyon hükümetlerince ciddi hiçbir karşılık bulmamıştır. Aksine Kürt Sorunu, daha çok askeri operasyonlar ile siyasi baskıyla çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Bu da, Kürt Sorunu’nun giderek bir iç sorun olmaktan uzaklaşıp bölgesel hatta küresel bir nitelik kazanmasına ve Türkiye’nin bölgesel ve küresel zeminlerde hareket alanının kısıtlanmasına sebebiyet vermiştir.

İslamcılığın ve Kürt ayrılıkçılığının ciddi bir ivme kazandığı 90’lı yıllarda Türk siyasetinde önemli bir gelişmenin daha gerçekleştiğini hatırlatmakta fayda vardır. Keza, 3 Kasım 1996’da saat 19.15’te Mercedes marka bir otomobil, Susurluk yakınlarında bir kamyonu arkadan çarptığında, sıradan gibi görünen bu kazanın Türkiye için ne denli önemli olduğu ilk etapta anlaşılammıştı. Oysa kısa süre sonra kaza sonucu ölenlerin İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ, Mehmet Özbay, Gonca Us; yaralıların ise DYP Şanlıurfa Milletvekili ve Bucak Aşiret Reisi Sedat Edip Bucak

⁵⁴⁷ ss. 112-113.

olduğu anlaşılmıştı. Daha ilginç Mehmet Özbay sahte kimliğini taşıyanın gerçekte 1978 Bahçelievler katliamı sanığı ve mafya lideri Abdullah Çatlı olduğu anlaşıldığında, kazanın hiç de sıradan bir olay olmadığı Türk kamuoyunca anlaşılmıştı.⁵⁴⁸

Susurluk Kazası ile ilgili soruşturma yapıldıkça kafalardaki soru işaretleri daha da artmıştır. Keza, otomobilin bagajından çıkan ve suikast silahı olduğu anlaşılan yabancı marka silahların emniyet envanterinde kayıtlı olmadığı anlaşılmıştı. Bunun yanı sıra Bucak'ın resmi korumalığını yapan eski özel timci polis memurlarının, kumarhaneci Ömer Lütfi Topal'ın kazadan 4 ay önce öldürülmesiyle ilgili olarak gözüaltına alındıkları ama dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar tarafından serbest bırakıldıkları, aynı kişilerin daha sonra Sedat Bucak'a koruma yaptıkları da ortaya çıkmıştı. Hatta içlerinden biri eski başbakanlardan Tansu Çiller'in dahi korumalığını yapmıştı. Kazayla ortaya çıkan belki de en önemli gelişme ise Mehmet Ağar, Necdet Menzir ve Hayri Kozakçıoğlu imzalı silah taşıma ruhsatı sahibi Çatlı'nın İnterpol tarafından kırmızı bültenle aranmasıydı. Buna rağmen Çatlı'nın taşıdığı Ağar imzalı yeşil pasaportu 3 kez emniyet yazışması olmadan aldığı belirlenmesi, Türkiye kamuoyunca sıkça tartışılan derin devlet yapılanmasının hiç de yapay olmadığı ortaya çıkarmıştı.⁵⁴⁹

Baskın Oran'ın ifadeleriyle; bu olayla Susurluk davasının 5. yılında polis – mafya – politikacı ilişkisindeki çeteleşme, Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM)'nin 12 Şubat 2001'de verdiği kararla tescil edilmiştir. Keza aralarında Bahçelievler katliamı sanıklarından Haluk Kırcı, özel timci polis memurları, eski bir MİT personeli ve uluslar arası bir uyuşturucu kaçakçısının da bulunduğu 12 sanık “çete oluşturmak”tan 4'er yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Mehmet Ağar ile Sedat Bucak ise dokunulmazlıkları nedeniyle yargılanamamışlardır.⁵⁵⁰

Türk siyasi hayatındaki bütün bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra, Türkiye kamuoyunu ilgilendiren bir dizi olumlu gelişmenin de gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim Ağustos 1995'te Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'nin, Siyaset bilimi profesörü Doğu Ergil'e bölge halkı ve seçkinleriyle konuşarak bir '*Doğu Raporu*' hazırlatması, Türkiye açısından oldukça yeni ve önemli bir gelişmeyi ifade etmekteydi. Buna göre, ilgili raporda Kürt sorunu tanımlanıyor, tahlil ediliyor, Kürt halkının "*Bir*

⁵⁴⁸ Baskın Oran, "Susurluk Kazası Olayı" **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, s. 222.

⁵⁴⁹ a.g.m., s. 222.

⁵⁵⁰ s. 222.

Kürt olarak Türk vatandaşı” sayılmak istediği vurgulanıyordu. Bu raporun benzeri ise Ocak 1997’de TÜSİAD tarafından Hukuk profesörü Bülent Tanör’e hazırlanmıştı. ‘*Türkiye’nin Demokratikleşme Perspektifleri*’ adını taşıyan ve Tanör tarafından hazırlanan raporda, Genelkurmay’ın Savunma Bakanlığı’na bağlanması gibi askeri rahatsız eden önerilerin yanı sıra, Kürtçeye uygulanan yasakların kalkması, Terörle Mücadele Kanunu’nun düşünce özgürlüğünü kısıtlayan 8. maddesinin kaldırılması, anadilde eğitim hakkının sağlanması gibi öneriler, Kürtler açısından oldukça yeni ve önemli önerilerdi. Aynı raporda İmam-hatiplerin ilk 3 yılının kapatılması, bu okullara kız öğrenci alınmaması ve din dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması gibi öneriler ise bilhassa muhafazakar kesimin ciddi tepkilerini çekmiştir.⁵⁵¹

90’lı yılların başından itibaren Kürt Sorunu’nda meydana gelen bir diğer olumlu gelişme de fiiliyata geçemeyip söylemsel zeminde kalsa da Kürt kimliği ile ilgili toptancı bir inkarın artık geride kalmış olduğudur. Oysa 90’ların başına kadar resmi belgelerde ve söylemlerde, yine medya da Kürtlerden söz edildiğinde etnik kimliği bağlamında değil de daha çok coğrafya bazında karşılık bulmaktaydı. Nitekim Gazeteci Murat Somer’in konuyla ilgili çalışması bunun en canlı örneğidir. Somer tarafından yapılan araştırma sonucuna göre; 1984 ve 1985’te Türkiye’de etnik manada Kürtlerle ilgili 25 makale yayımlandığı halde, bunlardan yalnızca üçünde Kürt kelimesi geçerken; 1991 – 1992 yılları arasında Kürtlerle ilgili makale sayısı 658’e ulaşmış, bunların içinde Kürt kelimesine yer veren makale adedi 304 olmuştur. 1990’lı yıllardan önce Türkiye iç siyasetinde kullanılmasından kaçınılan Kürt kelimesi, Türkiye dışındaki Kürtler için - sözgelimi Iraklı Kürt liderler gibi – rahatlıkla kullanılabilmekteydi.⁵⁵²

Kürt söylemi ile ilgili Resmi belgelerde ve medyada 90’lı yıllardan itibaren yaşanan değişim, salt bununla da sınırlı kalmamış, dönemin siyasetçilerince de karşılık bulmuştur. Bunun ilk adımını da dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal atmıştı. Özal, 1989’da kendisinde Kürt kanı bulunduğunu söylemesi, Kürt realitesinin devlet yetkililerince tanınmaya başlandığını gösteren olumlu bir gelişmeydi.⁵⁵³ Devlet yetkililerinin söylemsel zeminde başlattığı Kürt açılımının Özal’la başlamasının akabinde özellikle dönemin başbakanlarından Tansu Çiller’in 1995’teki çıkışı oldukça yeniydi. 1995’de Karabük’teki bir konuşmasında Çiller’in Atatürk’ün meşhur sözü olan

⁵⁵¹ Baskın Oran, “İç Ortam ve Dinamikler” **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, s. 223.

⁵⁵² Asa Lundgren, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁵³ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 135.

“*Ne mutlu Türküm diyene*” sözünü kendince yeniden yorumlayarak “*Ne mutlu Türkiye vatandaşıyım diyene*” şeklinde ifade etmesi, dönemin şartlarında oldukça sıra dışıydı.⁵⁵⁴ Keza, Çiller, o dönemde bununla da yetinmeyip, Bask modelinin ve bu modelin tanıdığı geniş özerklik koşullarının Türkiye için uygulanıp uygulanmayacağı konusunun tartışılması gerektiğini açıklamıştı.⁵⁵⁵

Benzeri bir çıkış aynı dönemde bir diğer ünlü siyasetçi ve Milli Görüş hareketi ile Refah Partisi’nin kurucusu ve eski başbakanlardan olan Necmettin Erbakan tarafından İslami bir tonda dile getirilmişti. Keza, Erbakan’ın bir parti mitinginde “*siz ‘ne mutlu Türküm diyene’ dersiniz, benim Kürt kardeşim de ‘ne mutlu Kürdüm diyene’ deme hakkına sahiptir*” babındaki çıkışı, siyasal İslam’ın Kürt Sorunu’na bakışını yansıtmaları açısından oldukça önemli bir gelişmeydi.

2000’li yılların başlarına kadar neredeyse kesintisiz şekilde süregelen askeri vesayet in ağırlığı, 90’lı yıllarda her ne kadar söylemsel zeminde Kürt Sorunu açısından bir açılımı ifade etmiş olsa da yine de uygulamada sorunun çözülmesi noktasında kayda değer gelişmelerin gerçekleşmesinin önünde hala ciddi bir engel teşkil etmekteydi. Nitekim bunun da etkisiyle 90’lı yıllara damgasını vuran Devletin Kürt politikası, gerçekte önceki dönemlerden ciddi bir kopuşu temsil etmiyordu. Diğer bir ifadeyle rejimin Kürt algısı ile bu algıda ciddi yer teşkil eden yüksek düzeydeki tehdit ve bu tehdidin bertarafı için uygulamaya konulan çok yönlü politikalar, 90’lı yıllarda PKK’nın da etkin olmasıyla daha da derinlikli tonlarda uygulanma fırsatı bulmuştu.

90’lı yıllar olarak anılan dönemde Devletin Kürt yaklaşımı, hard power (sert güç)’ın yanı sıra asimilasyonun soft power (yumuşak güç) yöntemlerinden olan ve meseleyi sosyal ve iktisadi açıdan görüp, bu doğrultuda projeleri hayata geçirmek yoluyla Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin diğer bölgelerle bütünleştirilmesi hedefiydi. Kısa adı GAP olan Güneydoğu Anadolu Projesi, bunun en iyi göstergesi olmuştur. Nitekim 90’ların başında TÜSİAD’ın GAP’ın ölü bir yatırım olduğuyla ilgili eleştirilerine, Süleyman Demirel’in GAP’ın bir entegrasyon projesi olduğunu hatırlatan ve dolayısıyla gereksiz bir yatırım olmadığı, projenin tek boyutuyla değerlendirilmemesi gerektiği iması, GAP’ın devlet yetkililerince nasıl bir işleve kavuşturulmak istendiğini göstermesi

⁵⁵⁴ a.g.e., s. 3.

⁵⁵⁵ s. 58.

açısından önemlidir. Keza, Atatürk Barajı'nın açılış töreninde Turgut Özal'ın “*GAP Türkiye'nin birliğinin simgesidir*” söylemi, Demirel'i doğrular nitelikteydi.⁵⁵⁶

Mesut Yeğen'in ifadesiyle, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar, ulus-devletin etkin entegrasyon (asimilasyon) yöntemlerinden olan eğitim, ulaşım ve iktisadi yatırımlar, bu dönemde de bu işlev doğrultusunda etkin bir şekilde uygulamaya konulmak istenmiştir. Türkiye'nin neredeyse 25-30 yıllık zamanına mal olan GAP projesi, bu politikanın belki de en etkin yatırımlarından biri oldu.

3.4.3. AK Parti ile Şekillenen Yakın Dönemde Devletin Kürt Politikası (2002 – 2012)

Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde yoğun çabalar ortaya koyan Türkiye, bu hedef doğrultusunda Ekim 2001'de bilhassa temel insan haklarının yasal güvence altına alınması doğrultusunda bir dizi reformlar gerçekleştirdi. Gözaltına alınmalarda polislin yetkilerini azaltan, MGK'da sivil temsilcilerin arttırılması, Kürt dilinde radyo ve TV yayını üzerindeki engellerin kaldırılmasının yanı sıra ifade özgürlüğünü kısıtlayan bazı yasaların değiştirilmesine dönük bir dizi düzenlemeydi gerçekleştirilenler.⁵⁵⁷

2000'nin ilk yıllarında AB'ye üyelik bağlamında önemli reformlar ortaya konurken, Türkiye'yi de yakından ilgilendiren küresel iktisadi kriz baş göstermekteydi. Kasım 2000'deki finansal kriz ve hemen sonrasında baş gösteren 2001 krizi, bankacılık sektöründeki politik kayırmacılık ve çürümenin sebep olduğu sorunları görünür hale getirmişti. Koalisyon hükümeti (DSP – MHP – ANAP) ve bu hükümeti oluşturan partiler arasındaki uyumsuzluklar nedeniyle oldukça gergin politik ortamda bulunan Türkiye, küresel ekonomik krizin olumsuz etkilerinden fazlasıyla nasibini almıştı.⁵⁵⁸

Başbakan Bülent Ecevit ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında baş gösteren gerginlik neticesinde koalisyon hükümetinin dağılması, küresel iktisadi krizin yanı sıra had safhaya ulaşan siyasi krizler, ülkeyi birçok açıdan oldukça sıkıntılı bir döneme sokmuştu. İç siyasi atmosferde meydana gelen bu sorunlar nedeniyle halkta oluşan

⁵⁵⁶ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde...**, s. 167.

⁵⁵⁷ F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, **Türk Dış Politikası – Belirsizlik Döneminde –** (çev. Mustafa Yıldırım), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004, s. 80.

⁵⁵⁸ **a.g.e.**, s. 34.

hayal kırıklığını iyi değerlendiren muhafazakar partilerden bilhassa Adalet ve Kalkınma Partisi, daha kuruluş aşamasında toplum nezdinde ciddi bir karşılık bulmuştu.

18 Kasım 2002 seçimleri sonucunda iktidara gelen AK Parti, o tarihten bu yana tek parti iktidarını sürdürme başarısını göstermiştir. Abdullah Gül başkanlığında kurulan 58. Hükümeti, o tarihlerde siyasi yasaklı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yaşağının sona ermesiyle yerini Tayyip Erdoğan başkanlığındaki 59. hükümete bırakmıştır.

Askeri vesayet ile bürokrasinin yanı sıra merkez medyanın güçlü muhalefetine de etkisiyle kısa bir siyasi bocalama yaşayan AK Parti hükümeti, bilhassa 2003'te Tayyip Erdoğan'ın hükümetin başına geçmesiyle istikrarlı bir döneme girmiştir. Ordu – Bürokrasi – Merkez Medya koalisyonunun etkilerini kırmak adına Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine ağırlık veren AK Parti hükümeti, bu doğrultuda önemli reformlar ortaya koymuştur. Bilhassa 2005'lerden itibaren kendi iktidarı karşısında konumlanmış bu bloğun etkisini ciddi manada kıran iktidar, aynı paralelde devlet kurumlarına hakim olma noktasında önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Yaşar Taşkın Koç'a göre, 2001 seçimlerinden günümüze AK Parti'nin istikrarlı bir zeminde yürüyen siyasi başarısının en önemli nedeni ekonomide gösterdiği ciddi başarıdır.⁵⁵⁹ 2000'lerin başında küresel kaynaklı baş gösteren ekonomik krizler, koalisyon hükümetleri ve bu hükümetleri oluşturan partilerin anlaşmazlıkları nedeniyle oluşan siyasi istikrarsızlık, Türkiye'yi ciddi manada geriletmiş, toplumda ciddi manada moral bozukluğu yaratmıştı. Bu durumu iyi değerlendiren AK Parti hükümeti, önceliği ekonomiye vererek ve bu doğrultuda gerçekleştirdiği bir dizi yapısal reformlarla ülkeyi iktisaden istikrarlı bir seviyeye getirmeyi başarmıştı. Ekonomideki bu gelişmelerin yanı sıra AK Parti'yi başarıya götüren diğer gelişmeler ise demokrasi, özgürlükler ve temel insan hakları alanlarında gerçekleştirdiği reformların da önemli payı bulunmaktadır. Dolayısıyla AK Parti, bir yandan ülkeyi ekonomik istikrara kavuştururken; bununla bağlantılı olarak siyasi istikrarı tesis ederek, toplumun hak ve özgürlük taleplerini karşılamaya dönük önemli icraatlar ortaya koymaya çalışmıştır.⁵⁶⁰

Her ne kadar söylemsel zeminde olsa da bilhassa Özal'la başlayan devletin Kürt Sorunu'ndaki politika değişikliği, AK Parti hükümetinin askeri vesayeti ciddi manada

⁵⁵⁹ Yaşar Taşkın Koç, 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), **SETA Analiz**, Ankara, 2011, s. 3.

⁵⁶⁰ **a.g.m.**, s. 3.

zayıflattığı ve devlet kurumları üzerinde kendi iktidarının etkisini arttırdığı dönem olan 2000’li yılların ikinci yarısı, Kürt Sorunu’nda da ciddi gelişmelerin gerçekleştiği yıllar olarak siyasi literatürdeki yerini almıştır.

Keza iktidarın ilk dönemi olan 2002 – 2007 arası dönemde AK Parti’nin gerek siyaset söyleminde gerek icraatlarında ortaya koyduğu performans, ülkede statükocu güçlerin dışında birçok kesimlerce olumlu karşılık bulmuştu. Ali Bayramoğlu’nun deyimiyle, iktidarca geliştirilen ve milliyetçilikten uzak bir dil, meydan okuma yerine anlama çabası, Başbakan’ın 2005 Diyarbakır konuşmasında olduğu gibi “*demokrasiden taviz verilemez, devlet hata yapmışsa, özür diler*” yaklaşımı, ‘*ana dil öğrenme, ana dilde yayın*’ gibi temel hakların ve özgürlüklerin AK Parti iktidarı tarafından dile getirilmesi ve savunulması, Kürtler nezdinde ciddi destek bulmuştur.⁵⁶¹

22 Temmuz seçimlerinde Kürt seçmenin önemli bir kısmından destek alan AK Parti iktidarına verilen bu desteğin oluşmasında; Başbakan Erdoğan’ın 2005’te Diyarbakır konuşmasında ortaya koyduğu kucaklayıcı söylemin yanı sıra, Kuzey Irak’a yönelik askeri operasyonlardan kaçınması, kamu bürokrasisinin toplumla yeni bir iletişim dili kurulmasına önem verilmesi gibi politikaları saymak mümkündür. Bölge halkının beklentilerini karşılamaktan uzak olsa da, önceki iktidarlara göre daha ileri bir aşamayı ifade ettiği bir gerçektir.⁵⁶²

AK Parti tarafından geliştirilen bu kucaklayıcı söylem ve siyasetin yanı sıra uygulamada önemli reformların ortaya konulması, 2007 seçimlerine yansımış (yüzde 47 oy oranıyla), seçim sonucunda başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmak üzere Türkiye’nin büyük bir kesiminde ciddi bir karşılık bulmuştu. Oysa 2007 seçimlerinden sonra iktidarın kucaklayıcı politikaları yerini sert, polemikçi söylemlere bıraktı; sivilleşme ve demokratikleşme doğrultusundaki uygulamalar yerini asayişçi, devletçi bir niteliğe büründürdü.

2007’den itibaren iç siyasette ciddi politika değişikliğine giden AK Parti iktidarının yaşadığı bu değişim, iktidarın Kürt kökenli iki simge ismi üzerinden yaptığı analizle dile getiren Bayramoğlu’nun bir köşe yazısında şu tespitlerle karşılık bulmuştur:

⁵⁶¹ Ali Bayramoğlu, “AK Parti’nin Kürt Politikası”, **Yenişafak Gazetesi** (11.11.2008).

⁵⁶² Fahrettin Altun, “Değişim ve Statüko Kısacasında AK Parti”, **SETAV**, y.y., 2009, S.6, s. 12.

Fırat'ın AKP Genel Başkan Yardımcılığı'ndan ayrılması yerine Aksu'nun gelmesi ne ifade ediyor? Giden kişi Kürt kökenli... Demokrat eğilimli, sivil anayasa girişiminde koordinatörlük yapan, gerek kendi partisindeki gerek diğer partilerdeki Kürt kökenli milletvekilleriyle “yönlendirici” ya da “merkez” bir ilişki içinde olan bir isimdi Dengir Mir Fırat. Kürt sorunu konusunda yumuşak dili ve demokratikleşmenin devamını savunuyordu. Başbakan'ın son dönem konuşma ve yaklaşımını eleştirdiği ve bu çerçevede ayrılma kararı aldığı söyleniyor.

Gelen de Kürt kökenli... Ancak simgeledikleri Dengir Mir Fırat'tan tümüyle farklı Abdülkadir Aksu'nun temsil ettiği “fikir ve çevre”nin “toplum”dan çok “devlet”le ilişkisi var...⁵⁶³

2007 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan AK Parti'nin bu seçimlerde Kürt seçmenden ciddi oy alması bir yana, yüzde 47'lik oranla seçimlerden büyük bir zaferle çıkması, birçok liberal çevrelerce 2007'ye kadar ekonomide gösterdiği başarısının yanı sıra; özgürlüklerin genişletilmesi, demokrasinin yerleşmesi konusunda gösterdiği irade ile açıklanmıştır. Oysa bu tarihe dek oldukça özgürlükçü, reformcu bir izlenim veren AK Parti iktidarı bu tarihten itibaren statükocu bir niteliğe bürünmeye, reformcu yanını önemli oranda terk etmeye başlamıştır.

İktidarının ilk döneminde AB'ye üyelik sürecinde önemli reformlar gerçekleştiren ve Kürt Sorunu'nun çözümüne dönük önceki iktidarlardan daha ileri bir aşamayı ifade eden AK Parti, çeşitli gerekçelerle bu politikalarından ciddi bir dönüş yapmaya başlamıştır. Bir yandan AB'ye karşı yeni alternatifler içine giren ve bu doğrultuda dış politikada yeni açılımlarda bulunan iktidar, diğer yandan Kürt Sorunu'nun çözümüne dönük olumlu politikalarını yeterli bularak, Başbakan'ın “*Kürt Sorunu yoktur, PKK terör örgütü sorunu vardır*” ya da “*Kürt kardeşlerimin sorunu çözülmüştür*” açıklamalarıyla iktidarın bu yöndeki duruşunu netleştirmiştir.

Fahrettin Altun'a göre; yakın dönemlere kadar Kürt Sorunu'nda AK Parti'nin yapısal politikalar üretmemesinin en önemli nedeni ‘*devletin kırmızı çizgileri*’ni ihlal etmeme ve ‘*dengeli siyaset*’ yürütme kaygısından kaynaklanmıştır. Buna ek olarak sahip olduğu sağ-muhafazakar ve devletçi geleneğinin de büyük payı bulunmaktaydı. Hatta bu

⁵⁶³ Ali Bayramoğlu, a.g.m..

dönemde AK Parti'nin Kürt Sorunu'nun önemli muhataplarından DTP'yi dahi çoğu zaman yok sayma yaklaşımı gözlerden kaçmamıştır.⁵⁶⁴

2010'a gelindiğinde Kürt Sorunu ile ilgili AK Parti'nin bu yönde şekillenen politikası, bu tarih itibariyle de inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Nitekim, AK Parti iktidarının Kürt Sorunu'na yaklaşımı, Bayramoğlu'nun deyimiyle uygun koşulları gözleyerek ve konjonktürel baskı altında kimi kez demokratik adımlarla, kimi zaman da sert söylemler geliştirerek yol almak şeklinde kendini göstermiştir. Dolayısıyla iktidar bu yıllarda Sorun'u yöneten değil, Kürt Sorunu nedeniyle politikaları şekillenen bir pozisyonda kalmıştır.⁵⁶⁵

AK Parti'nin Kürt Sorunu yaklaşımında 2007 öncesi politikalarına dönerek yeniden açılımcı politikalar sergilemesi, biri içte diğeri dışta olmak üzere iki temel gelişmeyle izah edilebilir.

İçteki gelişme kuşkusuz 12 Eylül 2010 referandumuydu. Darbecilerin yargılanmasını ön gören anayasa değişikliğini içeren 12 Eylül Referandumu, Hatem Ete'ye göre Eski Türkiye ile Yeni Türkiye arasındaki iktidar mücadelesinin tezahürüydü bir bakıma. Referandumun anlamı salt bununla da sınırlı değildi elbette. Sembolik de olsa, geçmişe hakim olan Askeri Vesayet ve bu vesayetin yol açtığı insan hakları ihlalleri başta olmak üzere bir dizi sorunla yüzleşme anlamına gelen darbecilerin yargılanma isteğinin yanısıra, AK Parti iktidarının siyasal motiflerini sorgulamaya açan bir '*hayat tarzı*' tartışmasını getirdi beraberinde. Kars'ta bulunan '*İnsanlık Anıtı*'nın yıkılması üzerinden başlayan iki dünya algısı eksenindeki tartışma, Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu'nun alkol servisi yapılan mekanlar ile ilgili yayımladığı yönetmelikle ile şiddetlenmiştir. Bunu Kanuni Sultan Süleyman'ın hayatını konu alan '*Muhteşem Yüzyıl*' dizisiyle ilgili tartışmalar takip etti.⁵⁶⁶

Dış eksenli gelişme ise, Aralık 2010'da Kuzey Afrika'da patlak veren ve kısa sürede Ortadoğu'ya yayılan halk hareketlerinin zamanla Kürt coğrafyasına yayılmasıydı. Irak Kürdistanı'nda olduğu gibi siyasi tecrübesiyle ve örgütlü yapısıyla, çoğunluğu oluşturdukları bölgelerde halk meclisleri ve güvenlik güçleri oluşturmak yoluyla giderek de facto bir yapıya dönüşen Suriye Kürdistanı, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını

⁵⁶⁴ Fahrettin Altun, **a.g.m.**, s. 13.

⁵⁶⁵ Ali Bayramoğlu, **a.g.m.**.

⁵⁶⁶ Hatem Ete, "Türkiye'nin Düzen Arayışı" **SETA**, Ankara, 2011 Yıllığı, ss. 36-37.

üst seviyeye çıkarmıştır. 800 km'lik büyük bir alanı oluşturan ve bunun büyük bir kısmı üzerinde Rojava Kürtlerinin (Suriye Kürtleri) yaşadığı Türkiye – Suriye sınırında meydana gelen bu gelişme, Türkiye Kürtlerine de sığrama korkusuyla AK Parti iktidarını güvenlikçi politikalar uygulamaya zorlamıştır.

Dolayısıyla geçmişin yargılanmasına dönük başlayan iç sorgulamanın yanı sıra bölgede Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren Suriye'deki gelişmeler, AK Parti iktidarının bir süre rafa kaldırdığı Kürt Sorunu'na dönük açılımcı siyasetine yeniden ivme kazandırmıştır. Her fırsatta Kürt Sorunu ile PKK Sorunu'nun ayrı şeyler olduğunu deklare etmesine rağmen AK Parti iktidarı, Kürt Sorunu ile iç içe geçmiş PKK'nın silah bırakmadan sorunun köklü manada çözülemeyeceğini anlaması ve bu doğrultuda Öcalan ile müzakere sürecini başlatması Türk siyasi tarihi açısından hayati önemdedir.

Mayıs 2013 tarihi itibarıyla iktidar ile Öcalan arasında yapılan görüşmelerin olumlu bir zeminde yürümesi ve PKK'nın silah bırakması konusunda Öcalan'ın inisiyatif geliştirmesi, PKK liderleri ile Avrupadaki Kürt diasporasının olumlu yaklaşım içine girmesi, sorunun çatışmadan uzak siyasi bir zeminde çözümü konusunda Türkiye kamuoyunu umutlandırmıştır.

Öcalan ile Devlet arasında başlayan müzakerelerin ne şekilde nihayete ereceğini kuşkusuz zaman gösterecektir. Burada asıl dikkati çeken ve akıllarda yer edinecek iki şey; Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye tarihinde ilk kez bir siyasi iktidarın mevcut devlet teamüllerinin (buna statükoculuk da demek mümkün) dışına çıkarak, bu iradeyi gösterebilmiş olmasıdır. Hafızalarda yer edinecek diğer bir husus ise, gerek siyasi çevrelerde gerek kamuoyunda sıklıkla dillendirilen Uluslararası güçlerin maşası olan PKK'nın istese de silah bırakamayacağı, yönündeki genel kanıdır. Oysa aynı Örgüt ve lideri, (önceki başlık altında daha detaylı ele alındığı üzere) 90'lı yıllar boyunca farklı zeminlerde birçok kez gerek Öcalan, gerek Diaspora gerekse de Örgüt vasıtasıyla ateşkes talebinde bulunmuş; fakat siyaseten güçsüz olan siyasi erklerin, gerekli siyasi iradeyi ortaya koyamaması nedeniyle, bu talepler her seferinde geri çevrilmiştir. Dolayısıyla günümüzde AK Parti iktidarı döneminde Öcalan ile sürdürülen müzakerelerin başarıya ulaşması anlamına gelen PKK'nın, Türkiye'ye karşı silahlı faaliyetlerine son verdiği takdirde, geçmişte neden ve kimlerin eliyle bu müzakerelerin gerçekleştirilmediğiyle ilgili birçok soru işaretinin kendiliğinden yanıt bulması muhtemeldir.

Nitekim geçmişte her fırsatta Türkiye'ye dönük ateşkes çağrılarında bulunan PKK'nın neden muhatap alınmadığıyla ilgili sorular, AK Parti'nin kurucu isimlerinden ve eski bakanlardan Mehmet Ali Şahin'e de sorulmuş ve Şahin'in verdiği yanıt Türk siyasi tarihine geçecek türdendir. 5 Nisan 2013 tarihinde, Kanal 7'de yayınlanan *Başkent Kulisi* programına katılan ve bir soru üzerine verdiği yanıtta PKK'nın ateşkes talebinin yeni olmadığını hatırlatan Şahin, 90'lı yıllarda bu taleplerin olumlu karşılık bulamamasının temel nedeninin mevcut hükümetlerin bu yönde bir siyasi irade ortaya koyamamalarına bağlamıştır. Şahin'e göre, geçmiş siyasi iktidarların bu iradeyi ortaya koyamamalarının temelinde ise devlet yönetiminde oldukça etkin olan Ordu içindeki derin yapılanmalar ile devlet bürokrasisinin buna fırsat vermeyişleri olmuştur. Şahin ayrıca, kendi iktidarlarının önceki iktidarlardan farklı olarak bu iradeyi ortaya koyabildiğini, sözlerine eklemiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında 2002'den bu yana Türk siyasetine damgasını vuran AK Parti iktidarının, iç siyasette Kürt Sorunu'na yaklaşımını üç dönem halinde özetlemek mümkündür. 2002 – 2007 arasında kucaklayıcı ve açılıma dönük bir yaklaşım sergilediği ilk dönem; 2007 ile Aralık 2010 arası dönemde statükoculuğa dönüşü çağrıştıran, siyasi söylemlerde sert ve polemikçi bir dilin öne çıktığı ikinci dönem; Başbakan Erdoğan tarafından iktidarının '*ustalık dönemi*' şeklinde kavramlaştırılan ve 2011'den itibaren bugünlere gelinen süreçte, Suriye'deki gelişmelerin de etkisiyle Kürt Sorunu'na dönük yeniden açılımcı politikaların uygulamaya konulduğu üçüncü dönem şeklinde kategorize etmek mümkündür.

4. KÜRESEL ve BÖLGESEL OLAYLAR IŞIĞINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

Modern temeller üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dış politika hedefini kurucu lider Atatürk “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” sözüyle sloganlaştırmıştı.

Türkiye'nin, Kurtuluş Savaşı'nın askeri safhasının tamamlanması anlamına gelen 1923'te imzaladığı Lozan Barış Antlaşması'yla istediğini tam alamasa da büyük oranda milli mücadelenin başarıyla gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu nedenle olacak ki Atatürk, bu başarılarından sonra Batı'yla bozulan ilişkileri tekrar onarma yoluna girmiş, bir yandan 1934'te Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ile Balkan Atlantı imzalanırken öte yandan 1937'de Tahran'da İran, Irak ve Afganistan'ın içinde bulunduğu Sadabat Paktı'nı oluşturma yoluna gitmiştir.

O tarihlerde revizyonist politikalarla tüm Avrupa'yı tehdit altına alan Hitler Almanya'sı ile Musolini İtalya'sına karşı bir önlem amacı taşısa da Balkan Atlantı ve Türkiye'nin doğu komşularıyla imzalanan Sadabat Paktı; Atatürk'ün dış politikada gerçekleştirmek istediği ve yukarıda ifade edildiği “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” hedefinin somutlaştırılma çabasıydı bir bakıma. Fakat yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası barış, açılım temeli üzerine kurulmak istense de bu çabalar uzun sürmeyecek, Atatürk'ten sonra Türkiye'nin dış politika anlayışında zaman zaman ciddi değişimler yaşanacaktır. Dış politikadaki bu değişimler, ülke içindeki siyasi konjonktürden kaynaklandığı gibi, çoğunlukla bölgesel ve küresel çaptaki gelişmelerden kaynaklanmıştır.

Ermenistan'la yaşanan krizler; Kıbrıs Sorunu ile Ege Denizi'ndeki Kıta Sahaneliği konularında Yunanistan'la yaşanan gerginlikler, Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı sindirme politikaları, Suriye'nin Hatay ile ilgili taleplerini yakın tarihe kadar canlı tutması ve PKK'yı açıktan desteklemesi; Atatürk'ten sonra Türk dış politikasını belirleyen temel bölgesel etkenler olmuştur. Fakat bu etkenlerin hiçbiri Kürt Sorunu kadar Türkiye için yüksek düzeyde tehdit unsuru olarak algılanmamıştır. Çünkü diğer tüm tehditler komşu ülkelere gelse de, her biri nihayetinde bir dış tehdit özelliği

dolayısıyla algısı yaratıyordu. Oysa Kürt Sorunu, Türkiye için hem bir iç tehdit hem de bir dış tehdit olarak varlığını günümüze dek sürdürdü.

Bir iç ve dış tehdit olarak Kürt Sorunu, 1970'lerden yakın döneme kadar süren Irak Kürtlerinin merkezi Bağdat yönetiminden kopma mücadeleleri neticesinde günümüzde ortaya çıkan fiili durum (Irak Bölgesel Kürt Yönetimi) nedeniyle, Türkiye'nin korkularını daha da üst seviyeye çıkartmıştır.

4.1. Türk Dış Politikasını Belirleyen Etkenler

İtilaf devletleriyle imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla milli mücadelenin askeri safhasının sona ererek, siyasi – diplomatik safhaya geçildiği bir dönemde modern devletin kurucusu Atatürk, dış politika hedeflerine öncelik vermeye başlamıştır. Bu hedefler doğrultusunda bir yandan komşu ve bölge ülkeleriyle ilişkiler üst seviyeye çıkartılmaya çalışılırken; öte yandan başta İngiltere, Fransa ve ABD gibi küresel güçlerle ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır.

Ülkenin dış politikasına hakim olan bu yeni anlayışın en somut örnekleri kuşkusuz; Türkiye ve Yunanistan'ın öncülüğünde 1934'te imzalanan Balkan Atlantı, yine 1935'te İtalya'nın uyguladığı yayılmacı siyaset doğrultusunda Habeşistan'a saldırması nedeniyle İngiltere'yle yakınlaşan Türkiye'nin 1936'da İngiltere ile Akdeniz Paktı'nı imzalaması ve 1937'de İran, Irak ve Afganistan ile imzalanan Sadabat Paktı gibi girişimlerdir. Bu paktlar, her ne kadar uzun vadeli olmasa da Türkiye'nin bölgesinde, barış ve istikrar istediğini göstermesi açısından önemlidir.

Dış politikada atılan bu adımlar doğrultusunda, kuruluş yıllarında Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren ve aynı zamanda Atatürk'ün dış politika ilkelerini; 1. Gerçekçilik, 2. Akılcılık (Pragmatizm), 3. Çağdaşlık, 4. Tam Bağımsızlık, 5. İşbirliği ve Diyaloğa Açık Olmak, 6. Eşitlik, 7. Denge Politikası şeklinde sıralamak mümkündür.

4.1.1. Gerçekçilik

Günün koşullarına göre politikalar üretip yürürlüğe koymak; modern her devletin temel politikasıdır. Atatürk de gerek Kurtuluş Savaşı'nı yürütürken gerekse cumhuriyetin

kuruluşundan sonra içinde bulunulan zor şartların, olanaksızlıkların farkında olarak politikalar geliştirmiş ve yürürlüğe sokmuştur.

Dış politikaya hakim olan bu gerçekçilik nedeniyle, özellikle kendinden önceki dönemde rağbet gören fakat gerçekçilikten uzak Pan-İslam, Pan-Türk ve Turancılık gibi hareketlere, doktrinlere itibar etmeyerek ve bu düşüncelerin devlet politikasına hakim olmasını önleyerek gerçekçi bakış açısını ortaya koymuştur.⁵⁶⁷

İç siyasette ve dış siyasette uygulanan '*gerçekçilik*' ilkesinin önemini Atatürk şu sözlerle dile getirmiştir:

Yeni Türkiye'nin takip edeceği siyaset, belirsiz ve keyfi olamaz. Bizim siyasetimiz, mutlaka milletin kabiliyet ve ihtiyacıyla uyumlu olacaktır. Bizim için ne İttihad-ı İslam, ne Turanizm mantıklı bir siyaset yolu olamaz. Artık yeni Türkiye'nin devlet siyaseti, milli sınırları dahilinde, egemenliğine dayanarak bağımsız yaşamaktır. Hareket kuralımız budur!⁵⁶⁸

4.1.2. Akılcılık (Pragmatizm)

Atatürk'ün dış politikasını, ideolojik dogmalar ya da peşin hükümler yerine, akla ve bilime dayanan, realist bir yaklaşımdan ibaret olduğu yargısında bulunan Hüner Tuncel, bunun da somut örneği olarak da Türkiye'nin, Batılı ülkeler ve Sosyetler Birliği ile yaşanan ilişkileri göstermiştir.⁵⁶⁹

Milli Mücadele döneminde savaş halinde olduğumuz İngiltere ve Fransa ile milli mücadeleden sonra ilişkiler askıya alınmamış aksine karşılıklı menfaatler çerçevesinde bu ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Yine Sovyetler Birliği ile Batı'yı dengelemek adına kurulan yakın ilişkiler, milli mücadelenin başarılı şekilde tamamlanmasından sonra daha rasyonel bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

⁵⁶⁷ Hüner Tuncel, "Atatürkçü Dış Politikanın İlkeleri" **Türk Dış Politikası - Son On Yıl** – içinde, s. 26.

⁵⁶⁸ Günay Çağlar, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri, **Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 15,(Erzurum 2000), ss. 318–319.

⁵⁶⁹ Hüner Tuncel, "Atatürkçü Dış Politikanın ...", s. 32.

4.1.3. Çağdaşlaşma

Gerek kurumlarıyla gerek yönetim anlayışıyla tamamen Batı'yı örnek alarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti için 'çağdaşlaşma', 'laiklik' ile birlikte temel bir hedef olarak ele alınmış, bu doğrultuda devletin tüm kurumları bu temel üzerine inşa edilmiştir.

Çağdaşlaşma, Atatürk'ün hayatı boyunca üzerinde durduğu bir projedir. Bu nedenle ondan sonraki idareciler, bu ilkeyi temel alarak Türkiye'nin Batı ile tam entegrasyonu için politikalar yürürlüğe koymuşlardır. Türkiye'nin uzun yıllar Avrupa Birliği üyelik sürecini de bu doğrultuda ele almak gerekmektedir.

Çağdaşlaşmayı, Batı taklitçiliğiyle bağdaştıran çevrelere ise Atatürk'ün yanıtı sert olmuş, bunun asla bir Batı taklitçiliği olmadığını, bu ilke ile temel hedefin Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak olduğunu belirtmiş ve şu sözleri ifade etmiştir;

Biz, Batı uygarlığını bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya uygarlık seviyesi içinde benimsiyoruz.⁵⁷⁰

4.1.4. Tam Bağımsızlık

Milli hudutlarımız içinde, yabancı müdahalelerden azade olarak, her medeni millet gibi yaşamak...⁵⁷¹

Atatürk'e ait bu sözler, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın en temel amacı olmuştur. Bu amaç, her özgür ve medeni ülke gibi dış politikayı, başka herhangi bölgesel ya da küresel gücün etkisi altında kalmadan bağımsız bir şekilde yürütmek, diğer devletlerle eşit koşullarda ilişkiler tesis etmek üzerine kurulmuştur.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da bağımsızlık ilkesinin sadece siyasi boyutunun olmadığı, aksine iktisadi ve sosyal yönleriyle birlikte ele alınması gerektiğidir. Milli Mücadele'nin askeri safhası nihayete erdikten sonra özellikle Batılı

⁵⁷⁰ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını, y.t.y., 1959, s. 176.

⁵⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam – Mustafa Kemal (1919 – 1922)**, Cilt II, 29. b., İstanbul: Remzi Kitapevi, 2008, s. 355.

ülkelere tanınan ve Osmanlı'dan kalma kapitülasyonların varlığı, Türkiye'nin gelişip güçlenmesini engellediği gibi dolaylı olarak bağımsızlığını da sekteye vuruyordu.

Kapitülasyonlar kaldırılmadan ülkenin gerçek anlamda bağımsız olamayacağını bilen Atatürk, daha Erzurum ve Sivas Kongrelerinde meselenin gündeme getirilmesini sağlamış ve bu kongrelerde alınan kararlar doğrultusunda kapitülasyonların kaldırılmasının kurulacak devletin öncelikleri arasında bulunduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda 1923'te İtilaf devletleriyle imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda taviz verilmeyen konuların başında kuşkusuz kapitülasyonların kaldırılması gelmiştir.

4.1.5. İşbirliği ve Diyaloga Açık Olmak

Devletlerarası münasebetlerin temelinde işbirliği, ortak politika geliştirme ve her alanda etkileşim yatmaktadır. Tarihte birçok örneğiyle sabit olan bir gerçek; diğer ülkelerle başta siyasi ve iktisadi olmak üzere çeşitli alanlarda ilişkiler kuran devletler, önemli gelişmeler kaydetmiş, zamanın değişen şartlarına uyum sağlama becerisini gösterebilmiştir.

Dışa, dış gelişmelere kapalı, diğer ülkelerle çeşitli zeminlerde ilişkiler geliştirmekten yoksun ülkeler ise gelişmek bir yana, içinde bulunduğu şartları dahi uzun süre koruyamamış; kendi yarattığı siyasi, sosyal, iktisadi donukluğuna mahkum olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, daha milli mücadele yıllarında dahi diğer ülkelerle ilişkilerini her zaman en üst seviyede tutmaya çalışmış, bu ilişkilerin çoğulcul zeminde gelişmesi için azami çaba sarf etmiştir. Bu amaç doğrultusunda 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu bölgelerini kapsayan Erzurum Kongresi ile 4 – 11 Eylül'de Sivas'ta düzenlenen ve tüm Kuvay-ı Milliye derneklerinin tek çatı altında birleştirilmesiyle oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin yürütme organı niteliğindeki Heyet-i Temsiliye'ye, dış dünya ile ilişkilerde bulunma yetkisi de verilmiştir.⁵⁷²

⁵⁷² Faruk Sönmezoglu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, İstanbul: Der Yayınları, 2011, s. 99.

Doç. Dr. Hüner Tuncer'e göre; böylelikle Atatürk, iki savaş arası dönemin zıt rejimlerini barındıran uluslar arası yapıda, rejim farkı gözetmeksizin dostluklar kurmak amacıyla, çağdaş diplomasinin başka bir başarı koşulunu daha yerine getiriyordu.⁵⁷³

4.1.6. Denge Politikası

Cumhuriyetin kuruluşunda dış politikada temel alınan ve yukarıda sıraladığımız ilkelerin belki de en dikkat çekici olanı ve Türk dış politikasında süreklilik arz eden denge politikasıdır.

Dış siyasette denge gözetimi, cumhuriyetin kuruluşundan çok önce, Osmanlı döneminden itibaren süre gelen bir politikadır ve önceki yüzyılların aksine, askeri ve siyasi bakımdan zayıflamış, iktisadi yapısı nedeniyle kapitülasyonların ağır şartları altında bağımlı hale gelmiş Osmanlı, XIX. y.y.'dan itibaren dış politikada denge arayışlarına gitme gereğini duymuştur.

XIX. yüzyıl, Avrupa'daki kuvvet dengelerinin ve unsurlarının önemli değişimler yaşadığı bir yüzyıl oldu. Osmanlı Devleti oldukça zayıf bir duruma düşmüş, dışarıdan kendisine gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı, büyük bir devletin desteğini almak yoluyla varlığını korumaya çalışmıştır.⁵⁷⁴

Denge Politikası, Cumhuriyet döneminde de, biraz da günün şartları doğrultusunda işlerlik kazandırılarak dış siyasette temel bir ilke haline getirilmiştir. Bu amaçla, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara, bir yandan İtilaf devletlerine karşı dengeleyici bir unsur olarak, rejim değişikliğine uğramış ve savaştan çekilerek Türkiye'ye barış köprüleri uzatan güçlü Rusya'ya yakınlaşırken; öte yandan Yunan yayılmacılığına karşı İngiltere, Fransa ve İtalya ile anlaşmazlıklarını çözme arayışlarına girmiştir.⁵⁷⁵

Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasından sonra Türkiye, öncekinin aksine önemli bir dış politika değişikliğine giderek, iç siyasette de kendine hedef olarak belirlediği çağdaşlaşma (Batılılaşma) çizgisinde politikalar üretmeye başlamıştır.

⁵⁷³ Hüner Tuncel, "Atatürkçü Dış Politikanın...", s. 27.

⁵⁷⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)**, 2.b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 43.

⁵⁷⁵ Faruk Sönmezoglu, **a.g.e.**, s. 102.

Bu politikalar neticesinde özellikle Lenin ve Stalin dönemlerinde temel politikası Komünizmin yayılması olan Sovyet Rusya ile ilişkiler daha mesafeli bir zemine kaydırılırken, başını İngiltere'nin ve Fransa'nın çektiği Batılı devletlerle ilişkiler çoklu bir zeminde geliştirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemindeki bütün bu politikalar, kuşkusuz izlenmekte olan denge siyasetinin tezahürleriydi.

Büyük ölçüde Atatürk tarafından belirlenen bu dış politika ilkeleri, sonraki iktidarlar tarafından da temel alınarak, yaşama geçirilmeye çalışılmıştır. Fakat gerek bölgesel gerekse de küresel çapta meydana gelen gelişmeler nedeniyle bu ilkeler, zaman zaman ya uygulanamamış yahut uygulama safhasında önemli değişikliklere uğramıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türk dış politikasını belirleyen ilkeler konusunda Baskın Oran'ın daha farklı bir yaklaşımı bulunmaktadır. Bir ülkenin 80 yıllık dış politikasını belirleyen ilkelere tutarlılık ve süreklilik bulmak zor olsa da, Baskın Oran'a göre Türk dış politikasının iki temel ayağı bulunmaktadır: Statükoculuk (Anti Revizyonizm) ve Batıcılık.⁵⁷⁶

4.1.7. Statükoculuk (Anti Revizyonizm)

Genel bir ifadeyle kurulu düzeni, sistemi koruma çabası olarak tanımlamak mümkün. Bu, tabiatıyla değişime, yeniliğe kapalı olmayı gerektirir.

Baskın Oran, “*mevcut sınırları koruma*” ve “*mevcut dengeleri sürdürme*” temellerine dayandırdığı Türk dış politikasının statükoculuk anlayışını, Atatürk'ün “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” sözlerine dayandırmıştır. Oran'a göre Atatürk, bu sözlerle dünyaya şu açık mesajı vermiştir; yurtta gerek iktisadi bakımdan (devletçiliğin uygulanması) gerekse siyasi açıdan (laik rejimin tesis edilmesi ve Kürt isyanlarının bastırılması gb.) Batıcı bir düzen kuruldu. Dış politikada ise bağımsızlık dışında bir talebimiz olmadı ve başka ülkelerin topraklarında da gözümüz yoktur, başkalarının da bizim topraklarımıza dönük bir talebi olmadığı sürece barış içinde yaşamak temel hedefimizdir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ Baskın Oran, “TDP'nin Kuramsal Çerçevesi” **Türk Dış Politikası (1919 – 1980)** içinde, C. I, 11.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.46.

⁵⁷⁷ a.g.m., s. 47.

Baskın Oran, dış politikada sürdürülen statükoculuğun temelde üç nedeni olduğunu söyleyerek, bunları şu şekilde sıralamıştır;

- Kurtuluş Savaşı'nda büyük bir yıkıma uğrayan Türkiye'nin istese de bir devletin, kendi sınırına bitişik soydaşlarının yaşadığı yerleri kendi ülkesine katma politikası olan irredantalist bir yaklaşım içine giremeyeceği,

- Bilhassa, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından uygulanan Turancılık faaliyetleri nedeniyle özellikle Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı duyduğu güvensizliği ortadan kaldırmak ve iyi ilişkiler içerisine girmek istemesi,

- Hitler ve Mussolini tarafından uygulamaya konulan yayılcılık politikalarının aksine Atatürk liderliğindeki Türkiye'nin Batı ve dış dünya ile iyi ilişkiler geliştirme isteğini ispatlamak.

4.1.8. Batıcılık

Modernleşme kavramıyla bir tutarsak, Batılılaşma çabalarının Cumhuriyetin kuruluşundan çok önce XIX. yüzyılda başladığını söylemek mümkündür.

Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi* adlı eserinde, Osmanlı siyasi modernleşmesine başlangıç tarihi olarak 1876'yı esas aldığını, fakat bu tarihi daha öncesine götürmenin de olası olduğunu belirtir. Ona göre, Osmanlı modernleşmesinin başlangıcını 1789'da III. Selim'in tahta çıktığı ve Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği tarihe götürmek mümkündür.⁵⁷⁸ 1839 tarihi ise, bütün donanımıyla birlikte toplumsal dönüşümün kendisini gösterdiği bir başlangıç noktası olsa da, modernleşme çabalarının kurumsal bir kimliğe bürünmeye başlama tarihi olarak, 1876'yı seçmek daha isabetli olacaktır.⁵⁷⁹

Türkiye Cumhuriyeti ise gerek kuruluş felsefesi açısından gerekse de oluşturduğu siyasi, iktisadi ve kültürel kurumlarda Batılılaşma hedefini Osmanlı'dan devralarak daha ileri bir safhaya, daha kurumsal bir niteliğe taşımıştır.

⁵⁷⁸ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, C. I, s. ix.

⁵⁷⁹ a.g.e., ss. 50–51.

Yeni kurulan Cumhuriyetin, birçok alanda Osmanlı'nın mirası üzerine konduğu, bu mirastan önemli aktarımlar olduğunu iddia eden Selim Deringil'e göre; Bab-ı Ali'nin altın yıldızlı odalarından, Ankara'daki derme çatma meclis binasına doğrudan bir hat çizmek mümkündü; hatta Abdülhamit ve Mustafa Kemal, ortak pek çok yönleri olduğunu anlayabilirlerdi.⁵⁸⁰

Mustafa Kemal'in örnek almak istediği Batı'nın Anglo Sakson Batı olduğunu ileri süren Baskın Oran ise, Batı'yı; altyapı açısından kapitalizme, üst yapı açısından da, iman yerine insan aklının üstünlüğüne dayanan bir uygarlık biçimi olarak tanımlar. Bu tanım çerçevesinde Batı'nın bir coğrafi alan olmadığını da sözlerine eklemiştir.⁵⁸¹

Türkiye'nin dış politikasında Batıcılık, bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi Atatürk'ün şahsında somutlaşmış bir projedir. Kaldı ki bu dönemde Türkiye'nin dış politikada Batı yönelimli olmasının bölgesel gelişmelerle yakından ilgisi bulunmaktadır. Nitekim, dönemin jeopolitik gerçekleri, Türkiye'nin bu yönelimini haklı çıkaracak nitelikteydi. Örneğin Pakistan hala İngiliz egemenliğindeydi; Kral Faysal yönetimindeki Irak henüz bağımsızlığını ilan etmemişti; Lübnan ve Suriye'de Fransız manda yönetimi varlığını devam ettiriyordu; Suudi Arabistan ise sınırları belirlenmemiş, kurumsal bir devlet halini almamıştı. Dolayısıyla, Ortadoğu'da şuan ki devletler ya henüz teşekkül etmemiş yahut teşekkül etmiş olsa da, siyasi güçten hala uzaktı. Sovyet Rusya ise sahip olduğu Komünizm rejiminin ihracına dönük politikaları nedeniyle, Türkiye için mesafeli ilişkiler zemininde diyalog kurulması gereken bir komşu ülke olmaktan öte bir anlam taşımıyordu. Böyle bir Ortadoğu atmosferinde Türkiye'nin yönelebileceği tek eksen Batı dünyası olmuştur.⁵⁸²

4.2. Türk Dış Politikasının Dönemsel Analizi

Batı ve İslam medeniyetlerinin kesişme noktasında ve bu jeopolitiğin tüm çelişkileri üstüne inşa edilen modern Türkiye Cumhuriyeti; kuruluşundan günümüze, içinde yer

⁵⁸⁰ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji (II. Abdülhamid Dönemi – 1876 – 1909)**, çev. Gül Çağalı Güven, 3.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.222.

⁵⁸¹ Baskın Oran, "TDP'nin Kuramsal...", ss. 49–50.

⁵⁸² USAK, "B Planı Projesi" Tayyar Arı ile söyleşi. (Çevrimiçi)
www.tayyarari.com/download/soylesi/usak_soylesi.doc (Erişim Tarihi: 22.05.2013)

aldığı Ortadoğu – Avrasya jeopolitiğinin her yönüyle etkisinde kalarak hayatini sürdürmüştür.

Türkiye, Pınar Bilgin’in deyimiyle dış politikasında “*güvensizlik*”⁵⁸³ olgusunun her dönemine hakim olduğu, küresel ve bölgesel güçlerle ilişkilerinde önemli bir belirleyen olduğu bu “*güvensizlik*” duygusunun yanı sıra; iç siyasetine damgasını vuran Doğu – Batı çatışması diğer bir deyimle modernlik - geleneksellik çekişmelerinin yarattığı iç bunalımların her dönem hat safhada olduğu bir ülke olmuştur.

Türk dış politikasına hakim olan ‘*güvenlik*’ endişesinin temelinde sahip olduğu jeopolitik gerçeklikler de vardır. Söz gelimi, Anadolu toprakları, bir yandan Balkanlar, bir yandan Doğu Akdeniz, bir yandan Orta Doğu, bir yandan da Kafkasya / Avrasya coğrafyalarıyla çevrilidir. Buna Boğazlar yoluyla Karadeniz coğrafyasının Ege ve Akdeniz ile olan bağlantısı eklendiğinde iç ve dış siyasete hakim olan ‘*güvenlik*’ algısı daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁸⁴

Kırılgan jeopolitik yapısının yanı sıra; kültürel kodları itibariyle de zıtlıklar üzerine kurulu bir yapıya sahip olmuş olan Türk jeopolitiği; bir tarafta Selçuklu ve Osmanlı hanedanları tarafından kurumsallaştırılan İslam geleneğinin mirasçısı, diğer tarafta Atatürk ve dönemin Kemalist kadrolarıyla simgeleşen Batı’ya entegre olma hedefi ve bu hedef doğrultusunda üretilen siyasetin takipçiliği durumundadır. Ülke siyasetine hakim olan ideolojik zıtlığın yanı sıra mevcut jeopolitik koşullar, Türkiye’yi dış dünyada oldukça belirsiz, konumsuz bir pozisyona itmiştir.

Sahip olduğu bu iki medeniyet algısının yarattığı iç ve dış çekişmeler; bölge jeopolitiğinin kendine has gerilimleriyle birleştirildiğinde Türkiye’nin ne denli riskli bir jeopolitik zeminde varlığını sürdürdüğünü açıklamaya yeterlidir. Türk dış politikasına damgasını vuran ‘*denge siyaseti*’ni de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Nitekim, Osmanlı’nın dağılma başlangıcına denk gelen XIX. yüzyılda dış tehditler Rusya, İngiltere ve Fransa kaynaklı olmuştur. Sözgelimi Rus desteğini alan milliyetçi akımlar nedeniyle Balkanlar; Rusya’nın ve İngiltere’nin talepleri nedeniyle İstanbul ve

⁵⁸³ Pınar Bilgin, “Türkiye’nin Güvenliğinde Batı Yönelimli Dış Politikaların Oynadığı Rolü Anlamak”, **Türk Dış Politikası – Son On Yıl** - içinde, s. 6–7.

⁵⁸⁴ Faruk Sönmezoglu, **a.g.e.**, s. 256.

Çanakkale boğazları; İngiltere’den ve Fransa’dan gelen tehditler nedeniyle Ortadoğu ve Mısır, Osmanlı’yı bir hayli uğraştıran tehdit alanları olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁵

Bu tehditlere karşı II. Abdülhamit’le başlayan ve büyük güçleri birbirine karşı dengeleme siyaseti gütmeyi hedefleyen denge politikası ise, Osmanlı’nın bilhassa son dönemlerinde dış politikasına hakim olmuş, mevcut tehditlerin Cumhuriyet döneminde devam etmesi nedeniyle denge siyaseti süreklilik kazanmıştır.

4.2.1. Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası (1919 – 1923)

30 Ekim 1918’de Limnos Adasının Mondros Limanı’nda demirli Agamemnon adlı İngiliz savaş gemisinde Osmanlı’nın Bahriye Nazırı Rauf Orbay ile Müttefikler adına Amiral Calthorpe tarafından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması⁵⁸⁶ uyarınca Anadolu’nun itilaf devletleri tarafından hızla işgale uğramasıyla; İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’ne duyulan güven, yerini büyük bir hayal kırıklığına bırakmıştır.

Ülkenin İngiliz mandasını benimsemesini, tek kurtuluş yol gören Damat Ferit Paşa hükümeti ile ABD mandasını geçerli yol gören ve daha sonra milli mücadele içinde yer alacak olan Halide Edip Adivar, Rıza Tevfik gibi aydınların öngörülerini ise geçersiz kalmıştır. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Anadolu hareketinin öncüsü bir grup askeri yetkilinin, hiçbir ülkenin mandasını kabul etmeyen, tek çıkış yolu olarak milli mücadeleyi esas alan anlayışın doğruluğu ise giderek daha geçerli hale gelmiştir.⁵⁸⁷

Burada dikkat çeken nokta, Kurtuluş Savaşı’nın askeri safhası gerçekleşirken, tam bağımsızlığı gaye edinen Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu hareketinin diplomasiyi elinden bırakmaması olmuştur. Faruk Sönmezoğlu’nun ifadesiyle; İtilaf Devletleri’ne karşı verdiği mücadelede Ankara Hükümeti; iki aracı uyumlu bir şekilde uygulamaya geçirilmiştir. Savaş ve diplomasi olarak belirlenen bu iki araç, Misakı Milli’yi gerçekleştirmek amacıyla birbiriyle uyumlu, birbirini tamamlayacak şekilde

⁵⁸⁵ Gökhan Çetinsaya, “İki Yüzyılın Hikayesi: Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Süreklilikler”, çev. Ali Balcı, **Türk Dış Politikası Yıllığı**, 2009, SETA.

⁵⁸⁶ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919 – 1938)**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 1.

⁵⁸⁷ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 99.

kullanılmıştır.⁵⁸⁸ Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde oluşturulan Temsil Heyeti'nin başında bulunan Mustafa Kemal, daha o dönemde işgal güçleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile temas kurmaya çalışarak, milli mücadelenin amacını ve programını anlatmaya gayret etmiş; diğer yandan da İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde Amasya'da görüşmeler yapmıştır.⁵⁸⁹

Anadolu Hareketi'nin diplomasiye önem atfettiğinin bir diğer somut kanıtı da şüphesiz; Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi güçlü ülkelere yönelik uygulanan dış politika tercihleridir. Örneğin, 1917'de Rusya'da Bolşeviklerin yönetime geçmesiyle Anadolu hareketi, Sovyet Rusya ile yakınlaşma girişimlerinde bulunmuş, o tarihlerde Bolşevik Rusya için büyük bir tehdit olan İngiltere'ye karşı Anadolu hareketinin yakınlaşma isteğini Bolşevikler de olumlu karşılamıştır. Bunun da en önemli nedeni Komünizmin yayılma tehlikesine karşı Batı'nın aldığı diplomatik ve askeri önlemlerin, adeta Sovyetler Birliği'ne karşı bir kuşatma politikası izlenimi vermiş olmasıdır.⁵⁹⁰

Anadolu'nun kurtuluşunun başlangıçta, İngiliz ya da Amerikan mandası altında varlığını devam ettirmekle mümkün olacağına inanan; fakat daha sonra bu düşüncenin yanlışlığını anlayarak Milli Mücadele'de aktif şekilde yer alan bazı isimler, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının hemen akabinde gerçekleşen Anadolu'yu fiili işgal hareketlerine bölgesel direniş cemiyetleri kurarak yanıt vermeye çalışmıştır. Esasen o dönemde Milli Mücadele'ye daha sonra katılacak olan önde gelen birçok isim, muhtemelen bu işgaller karşısında gerçek anlamda bir kurtuluş hareketinin tertip edilebileceğine inancı yoktu.

Oysa halkıyla, terhis edilmiş ordusuyla ve aydınıyla ciddi moral çöküntüsü içinde bulunan Anadolu'da Milli Mücadele hareketi, Doğu Anadolu'ya III. Ordu Müfettişi olarak gönderilen Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla yeni bir döneme girildiğinin ne Anadolu halkı ne de işgalci güçler farkında değildi. Nitekim Mustafa Kemal, Samsun'a gelmesinden kısa bir süre sonra, Anadolu dağınık halde bulunan, bölgesel çaptaki tüm kuvvetleri kısa bir zamanda teşkilatlandırarak düzenli bir ordu meydana getirmiş, siyasi faaliyetleri yürütmek adına, Heyet-i Temsiliye adıyla

⁵⁸⁸ a.g.e., s. 101.

⁵⁸⁹ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, a.g.e., ss. 10–11.

⁵⁹⁰ USAK, "B Planı Projesi".

facto bir hükümet kurmuş ve henüz kurtuluş mücadelesi devam ederken dış politika hedeflerini belirlemeyi ihmal etmemiştir.⁵⁹¹

Manda ve himaye ile kapitülasyonların şiddetle red edilmesi ve Misak-ı Milli olarak belirlenen sınırların tüm düşmanlardan temizlenmesi gibi kararların ön plana çıktığı Erzurum ve Sivas kongrelerinde; Milli Mücadele yanlısı tüm cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafı-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Millet Meclisi kurulana kadar bu cemiyet bünyesinde Heyet-i Temsiliye adıyla hükümet gibi çalışan bir organ oluşturulmuştur. Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Heyeti Temsiliye, iç siyaseti yürütmekle yetkili olduğu gibi dış münasebetleri de yürütmeye yetkili kılınmıştır.⁵⁹²

4.2.1.1. Anadolu Hareketinin Dış Münasebetleri

Milli Mücadele'nin başlangıcı olarak kabul edilen 1919 ile Milli Mücadele ile askeri safhasını sona erdiren Lozan Antlaşması'nın 1924'te imzalanmasına kadar ki dönemde Anadolu hareketi, bir yandan işgallere karşı mücadele verirken, öte yandan işgalci ve bölge güçleriyle siyasi münasebetleri de başarılı bir şekilde yürütme çabasını göstermiştir.

Çoğunlukla bu münasebetler, Bolşevik İhtilali ile rejim değişikliğine uğrayan ve Batı'nın düşmanlığını kazanarak Anadolu hareketiyle aynı kaderi paylaşan Sovyetler Birliği ile İtilaf devletlerinin önde gelen ülkeleri İngiltere, Fransa ve İtalya ile yaşanmıştır.

4.2.1.1.1. Türk – Sovyet Münasebetleri

Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesiyle I. Dünya Savaşı'ndan çekilen Sovyetler Birliği ile Osmanlı arasında başlayan ilişkiler, milli mücadele yıllarında devam etmiş, İngiliz tehdidine ve yayılmacılığına karşı, ortak güvenlik kaygısı nedeniyle, ikili ilişkiler daha ileri bir safhaya geçmiştir.

⁵⁹¹ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **a.g.e.**, s. 5.

⁵⁹² **a.g.e.**, s. 10.

Bu doğrultuda rejim değişikliğinden hemen sonra 3 Mart 1918’de Almanya, Avusturya - Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devletinin de katılımıyla imzalanan Brest – Litovsk Antlaşması ile Sovyet Rusya; Kars – Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne bırakmıştır.⁵⁹³ Yine 1921’de yapılan antlaşma ile Sovyetler, Türkiye’de komünist faaliyetlerde bulunmayacağı garantisini verirken; buna karşılık Türkiye de İttihat ve Terakki’yle simgeleşen Turancılık faaliyetlerini yürütmeme güvencesini vermiştir.⁵⁹⁴

Milli Mücadele hareketinin liderlerinin komünizme karşı mesafeli duruşu Sovyet Rusya yönetiminin gözünden kaçmamış, buna rağmen başta mali yardım olmak üzere, Türkiye için hayati önem taşıyan silah ihtiyacını da önemli oranda karşılamıştır. Nitekim devrimin lideri V. I. Lenin: “*Mustafa Kemal Paşa tabii ki sosyalist değildir... O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor*” sözleriyle Türkiye ile Sovyet Rusya’nın ideolojik tercihlerinin ikinci planda olduğunu, daha önemlisinin ortak tehdit algıları nedeniyle siyasi ve askeri birliktelik olduğunu ima etmiştir. Ayrıca 1920’de Bakü’de gerçekleşen ve Türk kökenli 235 delegenin de katıldığı III. Enternasyonel toplantısında, Türkiye’ye ve Milli Mücadeleye de yer verilmiş, İngiliz emperyalizmine karşı verdiği mücadele nedeniyle Türk halkına destek mesajları yağmıştır.⁵⁹⁵

Sovyet Rusya’nın Milli Mücadele hareketine bakışı bu doğrultudayken; Mücadele’nin lideri konumundaki Mustafa Kemal’in Sovyetlere karşı tutumunda şekillenen politikası mesafeli iyi ilişkilerin devam ettirilmesi yönündeydi. Nitekim Mustafa Kemal, bir konuşmasında Sovyetlere karşı mesafeli tutumunun gerekçesini şu sözleriyle dile getirmiştir:

Ruslardan söz ediyordunuz. Ruslarla resmi ilişkilerimiz iyidir, dostçadır. Fakat bu dostluğu samimiyetten uzaklaştıran çok şey vardır. Ruslar Türklerle dost olmak isterler. Fakat kayıtsız şartsız dost olmak isterler. Gerektiğinde kendine karşı tavır alabilmek için, Türkiye’nin kayıtsız şartsız kendi siyasetine bağlı olmasını ve onun sevk edeceği yönde yürümesini isterler ve ondan başka devletin örgütü ve devletin iç

⁵⁹³ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 140.

⁵⁹⁴ Baskın Oran, “TDP’nin Kuramsal...”, s. 47.

⁵⁹⁵ Faruk Sönmezoglu, **a.g.e.**, s. 115.

örgütlenmesini bile kendi örgütünün niteliğine benzer bir şekilde isterler. Rusların bugünkü karakteri bunu gerektirmektedir.⁵⁹⁶

Esasen Bolşevik Rus rejimi, Anadolu hareketinin komünizme mesafeli duruşunun farkında olsa da, Milli Mücadele hareketini Batılı kapitalist – emperyalist saldırılarına karşı duran bir güç olarak görüyor ve bunu kendi menfaatleri açısından da uygun buluyordu. Zira Türk – Sovyet ilişkileri, bu ortak zemin üzerinde filizlenmeye başlamıştır.⁵⁹⁷

Bu doğrultuda TBMM tarafından seçilen Vekiller Heyeti'nin yaptığı ilk toplantıda karşılaştığı en önemli sorun Anadolu'yu işgal eden İtilaf devletlerine ve Yunanistan'a karşı gerçekleştirilecek mücadelede dış desteğin kimden sağlanacağıdır. Bunun için en uygun ülke kuşkusuz kendisi de Batı yayılmacılığına karşı mücadele veren Sovyetler yönetimiydi. Nitekim bu amaçla, 11 Mayıs 1920'de Ankara hükümeti, Sovyetler ile diplomatik ilişkileri başlatmak amacıyla Moskova'ya bir temsilci heyeti göndermiştir.⁵⁹⁸

Sovyetler Birliği ile geliştirilen üst düzey ilişkiler sayesinde savaşın yürütülmesi için gerekli mali ve silah yardımının önemli bir kısmı temin edildiği gibi Doğu Cephesi'nin güvenliği sağlanarak buradaki birliklerin Batı Cephesi'ne kaydırılma olanağı doğmuştur. Baskın Oran'a göre; Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'nin bu tavrını bir nevi “*Komünizme hayır, Sovyetlere evet*” biçiminde sloganlaştırmak mümkündür, böylece Batı hem rahatlatılmış hem de dengelenmiş olunuyordu.⁵⁹⁹

Türkiye – Sovyetler Birliği yakınlaşması ilerleyen safhalarda bir dizi anlaşmalarla daha somut bir zemine taşınmıştır. Bunlardan ilki, 16 Mart 1921'de imzalan Türk – Sovyet Dostluk Antlaşması ile iki rejimin müttefikliğini esas alan ve 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması olmuştur. Her iki antlaşma, iki ülke arasında özel bir diyalog zemini doğurmuş, bu diyalog II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine dek sürmüştür.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 99.

⁵⁹⁷ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **a.g.e.**, s. 16.

⁵⁹⁸ **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁹⁹ Baskın Oran, “Dengencilik Temelinde Batıcılık” **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 108.

⁶⁰⁰ Gökhan Çetinsaya, **a.g.m.**, SETA.

4.2.1.1.2. Türk – İtalyan Münasebetleri

Batı işgaline karşı sergilenen Milli Mücadele'nin askeri safhasının başarıyla tamamlanmasının ardından imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti, misakı milli hedeflerini büyük oranda gerçekleştirmiştir. Özellikle Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı gösterilen başarılı savaşlar sonucunda önce İtalya daha sonra Fransa savaş yapmadan Türkiye ile ikili anlaşmalar yaparak işgal ettikleri bölgelerden çekilmek zorunda kalmışlardır.

Milli Mücadele yıllarında Anadolu topraklarını işgal eden ülkeler arasında bulunan İtalya ile Ankara hükümetinin ilişkileri diğer işgalci ülkelerden farklı zeminde gerçekleşmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Paris Barış Konferansı'nda daha önce İtalya'ya bırakılan İzmir ve çevresinin, konferansta alınan kararlar Yunanistan'a verilmesi, İtalya'yı büyük bir hayal kırıklığına uğratmış, bu olay İtalya'nın, milli mücadeleye bakışını değiştirmiştir.

Paris Konferansı'nda aleyhinde alınan bu karardan sonra İtalya, milli mücadeleye silah ve lojistik destek vermeye başlamış; işgali altındaki bölgelerde Kuvay-ı Milliye'nin örgütlenmesine göz yummuş; elinde bulundurduğu Kuşadası ve Antalya limanlarının Anadolu hareketinin dış bağlantısı için kullanılmasına izin vermiştir. Yine bu dönemde İtalyan yetkililer, Mustafa Kemal'le diplomatik ilişkiler kurmuş; İtilaf devletlerinin niyetleri konusunda Türk yetkilileri bilgilendirmişlerdir.⁶⁰¹

4.2.1.1.3. Türk – Fransız Münasebetleri

İtilaf Bloğu'nun en güçlü devletlerinden biri olan Fransa, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için İngiltere ve Yunanistan'dan sonra en sorunlu ülke olmuştur. Ermeni Tehciri'ndeki tutumu başta olmak üzere, Suriye'yi himayesinde bulunduran Fransa; Hatay, Yabancı Okullar Sorunu, Adana – Mersin Demiryolu Sorunu ve Bozkurt Lotus Davası konularında da Türkiye'yi dış politikada bir hayli meşgul etmiştir.

Fransa ile yaşanan bu gergin ilişkilerin, biraz da tarihi bir arka planı mevcuttur. Osmanlı topraklarında önemli ekonomik çıkarları bulunan Fransa; Birinci Dünya Savaşı'ndan

⁶⁰¹ Baskın Oran, "İtalya'yla ilişkiler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 152.

önce Osmanlı Devleti ile kamu ve özel sermaye düzeyinde yoğun mali ilişkiler içerisindeydi. Fransız şirketleri, Osmanlı toprakları üzerinde demiryolları inşa ve denetimi başta olmak üzere bankacılık, madencilik gibi alanlarda yoğun ticari faaliyetler yürütmekteydi.⁶⁰² Sahip olduğu bu ayrıcalıkların verdiği avantajla Ortadoğu'da Katolik inancı ile harmanlanmış Fransız kültürünü yaymak amacıyla inşa ettiği birçok eğitim kurumuna da sahipti.⁶⁰³

Sıralanan bütün bu iktisadi ve kültürel çıkarlar nedeniyle, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen akabinde İngiltere ile birlikte Osmanlı topraklarını işgale öncelik eden ülkelerden biri Fransa olmuştur. İlk etapta Suriye, Ürdün, Lübnan topraklarını işgal eden Fransa; İngilizlerin Kasım 1919'da boşalttığı Mersin, Adana, Antep ve Urfa bölgelerini de işgal ederek hakimiyet alanını doğrudan Anadolu toprakları yönünde genişletmiştir. Fransa'nın bu bölgeleri işgali özellikle Adana, Antep ve Urfa yörelerinde büyük bir tepki çekmiş, halkın şiddetli direnişine muhatap olmuş, Mustafa Kemal de İtilaf devletleri nezdinde Fransa'yı protesto etmiştir. Hatta bu protesto nedeniyle Fransa, Anadolu hareketiyle temas kurmuş, bu yolla dolaylı da olsa Anadolu hareketini tanımıştır.⁶⁰⁴

Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği tek cephe olan Batı cephesinde Yunanlılara karşı giderek üstünlük kazanan Anadolu hareketine karşı Fransa tutumunu değiştirme yoluna gitmiş, Ankara hükümetiyle diyalog çabalarına ağırlık vermiştir. Ayrıca 1920'de Yunanistan'da Alman yanlısı Kral Konstantin'in başa geçmesi Fransızları, Anadolu hareketine yaklaştıran bir diğer etken olmuştur. Kaldı ki İngiliz yanlısı Yunanistan'ın Batı Anadolu'da hakimiyet kurması, Fransa'nın Anadolu ve Ortadoğu'daki iktisadi ve kültürel çıkarlarını ciddi manada tehlikeye atması sonucunu doğuracak olması, Fransa'nın tutumunu değiştiren önemli bir gelişme olmuştur.⁶⁰⁵

Bütün bu gelişmelerin etkisiyle, Güney Cephesi'nde halk hareketiyle meydana gelen bazı bölgesel çatışmalar dışında Fransa ile ciddi anlamda bir savaş durumu gerçekleşmemiş, milli mücadelenin giderek başarıya ulaşması nedeniyle Ankara hükümetiyle 20 Ekim 1921'de anlaşma sağlayarak, işgal ettiği bölgelerden çekilmek durumunda kalmıştır. Ankara hükümeti ile imzalanan 1921 antlaşmasına müteakiben

⁶⁰² Faruk Sönmezoglu, **a.g.e.**, ss. 171-172.

⁶⁰³ **a.g.e.**, s. 171.

⁶⁰⁴ Baskın Oran, "Fransa'yla İlişkiler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 147.

⁶⁰⁵ Faruk Sönmezoglu, **a.g.e.**, s. 171.

Fransa; Adana, Antep, Dörtyol, Mersin ve Tarsus dahil tüm bölgeyi boşaltarak Anadolu'yu terk etmiştir.

Fransa'nın Ankara Hükümetiyle antlaşma imzalayarak Anadolu'da işgal ettiği topraklardan çekilmesi ile iki ülke arasında diplomatik ilişkiler olumlu bir seyir takip etmiş; fakat buna rağmen bu olumlu ilişkiler, istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz iki ülke arasında henüz çözülemeyen Hatay Meselesi ile Kapitülasyonlardan kaynaklanan borçlar olacaktır. Her iki mesele Lozan'da kesin bir şekilde çözülemediğinden, sonraya bırakılmıştı. Uzun süren ikili görüşmeler ve gerginlikler sonucunda Hatay Sorunu ve Borçlar meselesi büyük oranda Türkiye lehinde çözülebilmiştir.

Bunlardan Osmanlı Borçları Meselesi, Fransa ile imzalanan 1928'deki anlaşma ile çözüme ulaşmış; fakat 1929'da tüm dünyayı etkisi altına alan Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle ekonomisi olumsuz etkilenen Türkiye'nin, Fransa'ya ödemekte taahhüt ettiği borçları ödeyememesi nedeniyle iki ülke ilişkileri tekrar bozulmaya başlamıştır. Fransa ile Borçlar Meselesi ancak 1933'te varılan bir anlaşmayla Türkiye'ye ancak ödeme kolaylığı sağlanarak çözülebilmiştir.⁶⁰⁶

Türkiye – Fransa arasında Hatay Sorunu ise 1938'e kadar sorun olma vasfını korumuştur. Esasen, iki ülke arasında imzalanan 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Fransa'nın mandası altındaki Suriye arasındaki sınırlar belirlenerek İskenderun Sancağı – Antakya, Suriye sınırları içerisinde bırakılmıştır.⁶⁰⁷

Milli Mücadele'nin başarıyla tamamlanmasından sonra Türkiye, Hatay konusunda revizyonizmle şekillenen politika değişikliğine giderek, Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu dillendirmeye başlamıştır. Türkiye'nin bu revizyonist çıkışı, Fransa ile ilişkilerini olumsuz etkilemiş; sorunun çözülmesi konusunda her iki taraf da meseleyi Milletler Cemiyeti nezdinde nihayete erdirmeye çaba göstermiştir. Milletler Cemiyeti konuyla ilgili bir heyet oluşturmuş, gerek bu heyetin çalışmaları gerekse de Türk - Fransız görüşmeleri neticesinde İskenderun Sancağı'nın içişlerinde bağımsız '*ayrı bir varlık*' şeklinde bir statüye kavuşturulması kararı alınmıştır. Bu karardan sonra Sancak'ta yerel meclis üyelerinin belirlenmesi için seçime gidilmiş, seçim sonucunda

⁶⁰⁶ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **a.g.e.**, s. 87.

⁶⁰⁷ Faruk Sönmezoglu, **a.g.e.**, s. 383.

Türk kökenli vekiller çoğunluğu teşkil etmiştir.⁶⁰⁸ Bu sonuçlara paralel olarak Hatay Meclisi, 23 Haziran 1939'da aldığı bir kararla Türkiye'ye katılmıştır. Esasen Fransa da, Akdeniz'deki İtalyan ve Alman yayılcılığı nedeniyle Türkiye ile ilişkilerini bozmak istememiş, 23 Haziran 1939 tarihinde Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Oysa o tarihlerde henüz Fransız mandası altında bulunan Suriye'nin Meclis Başkanı Nasuhi Buhari, Fransız hükümetine ve Milletler Cemiyeti Konseyi'ne durumu protesto eden birer telgraf göndermiştir. Nitekim Suriye, bağımsızlığını kazandığı tarihten bu güne kadar Hatay'ın Türkiye'ye katılımını hiçbir şekilde kabul etmemiştir.⁶⁰⁹

4.2.1.1.4. Türk – İngiliz Münasebetleri

Milli Mücadele yıllarında her ne kadar Yunanistan ile fiili savaş gerçekleşmişse de Anadolu hükümeti için en büyük tehdit, İngiltere olmuştur.

İngiltere'ye karşı bu tehdit algısı, Abdülhamit döneminden itibaren süre gelmiş ve Türk dış politikasını belirleyen önemli dış faktörlerden biri haline almıştır. Esasen Anadolu toprakları dolaylı olarak İngiltere'nin hedefindeydi, buna karşın Arap bölgelerindeki zengin petrol yataklarına hakim olma isteği ile sömürgelerine giden yolları güvenlik altında bulundurmak İngiltere'nin daha öncelikli hedefleri olmuştur.

Nitekim Milli Mücadele yıllarında Fransa ile İtalya'nın Anadolu hareketine karşı sergilediği daha olumlu tutumun aksine İngiltere, Milli Mücadelenin son safhasına kadar Anadolu hareketine karşı tavizsiz tutumunu ısrarla sürdürmüş, bunu sadece diplomatik kanallarla değil, aynı zamanda fiili işgallerle ortaya koymuştur. İngiliz donanmasının İstanbul'da konuşlanmış olmasıyla yine İngiliz kuvvetlerinin Musul'da bulunması yeni kurulan Türkiye'nin güvenlik kaygılarını üst seviyede tutmuştur.⁶¹⁰ Böylelikle İngiltere, bölgedeki fiili varlığının getirdiği askeri üstünlükle diplomatik üstünlüğünü pekiştirmiştir.

Esasen İngiltere ile diplomatik ilişkilerin başlangıcı XVI. yüzyıla kadar gitmektedir. İlk İngiliz büyükelçisi 1583'te İstanbul'a atandığı halde, Osmanlı bu ülkeye uzun yıllar elçi

⁶⁰⁸ a.g.e., s. 386.

⁶⁰⁹ Faruk Sönmezoglu, a.g.e., ss. 390–391.

⁶¹⁰ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, a.g.e., s. 45.

göndermemiş, dolayısıyla ikili ilişkilerde kayda değer bir canlanma meydana gelmemiştir. İngiltere ile somut anlamda ilişkiler, Osmanlı'nın zayıflama sürecine girdiği XVIII. yüzyıl'da başlamıştır. Çöküş sürecinden çıkmak için Osmanlı, Avrupa'daki güç dengelerinden faydalanma yoluna gitmiş, bu güç dengeleri içinde İngiltere giderek daha ön plana çıkmaya başlamıştır.⁶¹¹

Kaldı ki Rusya'nın boğazlara hakim olma ve sıcak denizlere inme politikası, İngiltere'nin sömürge yollarının güvenliğini tehlikeye attığından Rusya'ya nazaran siyasi ve askeri açıdan oldukça zayıflayan bir Osmanlı'yı desteklemek İngiltere açısından çok daha karlı olmuştur. Fakat bütün çabalara rağmen Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin önüne geçilememiş, 1877 – 1878 Osmanlı – Rus savaşından ağır bir yenilgi alan Osmanlı'nın varlığını koruyamayacağını anlayan İngiltere, bu tarihten itibaren Osmanlı'yı desteklemekten vazgeçmiştir.

1880'e tekabül eden bu politika değişikliği ile İngiltere, Osmanlı Devleti yerine bölgedeki çıkarlarını gözetecek, kontrol edilmesi daha kolay, dinamik ve denizci özelliğiyle Doğu Akdeniz'e hakim bir Yunanistan ve yine kontrol edilmesi daha kolay bağımsız bir Ermenistan'ı desteklemeyi daha menfi görmüş ve bu doğrultuda her iki ülkeyi milli mücadelenin başarıya ulaştığı yıllara dek desteklemiştir.⁶¹²

1917'de Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesiyle savaştan çekilen Rusya, işgal devletlerine karşı oluşan milli mücadele hareketini destekleme yoluna gitmiştir. Anadolu hareketi lehine meydana gelen bu gelişme, en çok İngiltere'yi telaşlandırmış, bir yandan Yunanistan'ın Anadolu'ya karşı saldırgan tutumunu siyasi ve askeri yollardan desteklerken, öte yandan Bolşevik rejimine karşı Fransa ile birlikte doğrudan müdahale yolunu seçmiş, bu amaçla Kırım ve civarına asker çıkararak anti-Bolşevik mücadelesine katılmıştır. Fransa'nın da desteğini alan İngiltere, bununla da yetinmemiş, çeşitli ülkelerden topladığı yaklaşık 800 bin askeri bu amaç için İtilaf devletlerinin denetimindeki İstanbul ve Boğazlar bölgesine konuşlandırmıştır.⁶¹³

Kurtuluş Savaşı'nın meydana geldiği dönemde İngiltere'nin Osmanlı'ya ve Anadolu hareketine bu denli düşmanca tutum sergilemesinin dönemin siyasi konjonktüründen kaynaklandığı gibi o tarihlerde İngiltere'nin başında bulunan ve Yunan kültürüne

⁶¹¹ Baskın Oran, "İngiltere'yle ilişkiler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 139.

⁶¹² Faruk Sönmezoglu, **a.g.e.**, ss. 19–20.

⁶¹³ **a.g.e.**, s. 110

hayran Lloyd George'nun şahsi tercihlerinin büyük payı bulunmaktaydı. Nitekim Başbakan Lloyd, iktidarda olduğu son ana kadar Yunan işgalini desteklemiş, Ankara hükümetine karşı Yunanlılara siyasi ve askeri her türlü imkanı devreye sokmuştur.

Lloyd George'un bu saldırgan tutumu, hükümetin içinden de ciddi eleştiriler almış, giderek Anadolu topraklarına hakim olan Ankara hükümetine karşı bu tutumun başta sömürge bölgeleri olmak üzere Müslümanların ciddi tepkisiyle karşılaşılacağı uyarıları yapılmıştır. Lloyd'a muhalif isimlerin başında dönemin İngiltere Savaş Bakanı Winston Churchill, Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Hindistan'dan sorumlu bakan Edwin Montagu gibi önemli isimler geliyordu. Bu isimlerin ortak önerisi, Rusya'nın güneye doğru yayılma emeline karşı zayıf bir Yunanistan yerine güçlü bir Türk devletinin olmasının daha isabetli olacağı yönündeydi. Aynı isimler, Ankara hükümetine karşı düşmanlığın, İngiliz sömürgelerinde bulunan çok sayıda Müslüman'ın ayaklanma tehlikesinin göz ardı edilmemesi gerektiğini de dillendirmişlerdir.⁶¹⁴

İngiltere'nin, Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu hareketine karşı geliştirdiği bu politikalar yanıtız kalmayarak, Mustafa Kemal ve hareketin önde gelenleri İngiltere'nin korkularını geçerli kılacak politikalar geliştirmekten geri durmamışlardır. Bu politikalar çoğunlukla iki konuda belirginleşiyordu: İngiltere'nin büyük bir tehdit olarak gördüğü Rusya ile çok yönlü ilişkiler geliştirmek ve başta Hindistan olmak üzere İngiliz sömürgelerindeki Müslümanları İngiltere'ye karşı örgütlemek. Her iki politika kısmen de olsa başarılı şekilde uygulanmış, İngiltere'nin kaygılarını üst düzeye çıkartmıştır.

Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının yönetiminde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı'nın İslam adına yapıldığını düşünen Hint Müslümanları da, Ankara hükümetini desteklemek adına '*Hindistan Hilafet Komitesi*' kurmuşlar, bir yandan Anadolu'ya para yardımı yaparken öte yandan İngiliz Başbakanı Lloyd George'u ziyaret ederek hem Halife'ye hem de Mustafa Kemal'e desteklerini iletmışlerdir. Bu gelişmeler, Sovyet Rusya ile Türk hükümetinin üst düzey ilişkilerini engelleyemeyen İngiltere'yi oldukça rahatsız etmiştir.⁶¹⁵

⁶¹⁴ Faruk Sönmezoglu, a.g.e., ss. 160–161.

⁶¹⁵ Baskın Oran, "İngiltere'yle ilişkiler" a.g.e., s. 141.

1921'e gelindiğinde gerek Ankara hükümetinin cephede elde ettiği art arda başarıları gerekse de İngiliz hükümetinin içinden çıkan tepkiler nedeniyle İngiltere, Türk karşıtı politikasını terk etmeye başlamış, çeşitli zeminlerde Türkiye lehine yumuşama sinyalleri vermiştir. 1921'de düzenlenen Londra Konferansı'na İstanbul heyetinin yanı sıra Ankara heyetinin de davet edilmesi, bunun somut adımı olmuştur.⁶¹⁶

Milli Mücadele yıllarında Anadolu hareketine karşı en büyük tehdidin İngiltere'den geldiğini belirtmiş, hareketin başarıya ulaşmaması için siyasi ve askeri her türlü çabayı ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Oysa İngiltere, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşacağını anladığında, Türk devletine karşı politikasında önemli bir değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen Türk – İngiliz ilişkileri, Musul Sorunu'nun çözüme ulaştığı 1926'ya kadar gergin bir atmosferde yürüyecektir.

Buraya kadar genel bir çerçevesi çizilen Anadolu hareketinin, bir yanda düşman işgaline karşı örgütlenerek sergilediği siyasi ve askeri faaliyetlerinin analizi yapıldığı gibi, dış dünya ile ilişkileri de ana hatlarıyla ortaya konulmuş oldu. Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi bağımsızlık mücadelesi veren Mustafa Kemal ve beraberindekiler, dış dünya ile ilişkilerini koparmamış, aksine tüm zorluklara rağmen diplomasi faaliyetlerini yürütmeyi ihmal etmemişlerdir.

Söz gelimi, o dönemde en büyük tehdit olan İngiltere'ye karşı Rusya ile ilişkiler geliştirilerek, İngiliz gücü dengelenmeye çalışılmış, öte yandan başta Fransa ve İtalya olmak üzere düşman safta yer alan İtilaf devletleriyle çeşitli zeminlerde diyalog girişimlerinde bulunulmuştur. Yine İngiltere'ye karşı sömürgelerdeki Müslümanların desteğini sağlama çabası, Anadolu hareketine hem mali hem de moral desteği sağlamıştır.

Mustafa Kemal'in pragmatist şahsında somutlaşan ve milli mücadelenin en zorlu yıllarında sergilenen bu dış politika anlayışı, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla yürütülmesinde önemli bir araç olmuştur.

⁶¹⁶ Baskın Oran, "İngiltere'yle ilişkiler", s. 144.

4.2.2. Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Dış Politikası (1923 – 1938)

...Gördüğüm zemini ifade için diyebilirim ki, Lozan Konferansı basit bir sorunu çözmekle uğraşmıyor. Yeni Türkiye devletinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üç buçuk yıllık sorununu çözmekle uğraşmıyor. Lozan Konferansı, başlangıcı pek eski olan bir mücadelenin derin evrelerini tahlil ederek, bunu çözmeye ve ayırmaya çalışıyor. Kuşkusuz, karışık bir dengeyi net bir sonuca ulaştırmak kolay değildir. Üstelik karışık hesapların faili de biz değiliz. Düşmanlarımızın yalnız bize ait hesapları sormak gibi iyi, adil, insancıl bir anlayışa sahip olsalardı sorun iki günde biterdi. Fakat öyle bir işe başladılar ki yüzyılların birikmiş işlerini bizden soruyorlar.⁶¹⁷

Mustafa Kemal'e ait olan bu sözler, Milli Mücadelenin askeri safhasının tamamlanması anlamına gelen Lozan Antlaşması'nın imzalanması akabinde kurulan yeni Cumhuriyet için ne denli hayatiyet kazandığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim bu antlaşmayla, Anadolu için yeni bir safhaya geçilmiş olunuyordu. Askeri safhanın yerini diplomatik safhaya bıraktığı bu yeni dönemde, Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunların çözülmesine odaklanılmış, diğer yandan yeni kurulan devletin rejiminin ve bu rejimin gerektirdiği kurumların inşası çabalarıyla geçmiştir.

Milli Mücadele'nin yürütüldüğü ve olanaksızlıkların hat safhada olduğu bu zorlu süreçte, Anadolu hareketi, gösterdiği irade ve başarılarla sadece Anadolu halkına bağımsızlığı yaşatmadı, aynı zamanda sömürge altında olan birçok millete de ilham kaynağı olmuş, işgalci devletleri sömürge altındaki toplumlara karşı zor durumda bırakmıştır.

Milli Mücadele kadrolarınca büyük bir başarı olarak görülen Lozan Barış Antlaşması'yla ilgili tartışmalar günümüzde dahi tüm canlılığını korumuştur. Lozan'ı büyük bir başarı olarak görenler ile aksini düşünenler olduğu gibi, bazı yönleriyle başarı, bazı yönleriyle de başarısız gören kesimler olmuştur. Kendi ifadesiyle Lozan'ı "*ne zaferdir, ne de hezimet...*" diyen Doç. Dr. Mustafa Budak'a göre; Lozan Antlaşması'nı, Sevr Antlaşması'na kıyasla büyük bir başarı olarak görmek mümkündür;

⁶¹⁷ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 57.

fakat Milli Mücadele'nin hedef programı olan Misakı Milli dikkate alındığında bunu bir başarısızlık olarak görmek de mümkündür.⁶¹⁸

Budak, Lozan Barış sürecini doğru anlayabilmek için dikkate alınması gereken bazı özelliklerinin olduğunu belirterek; bu özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Lozan Barış Antlaşması, 'Yakın Doğu İşleri Hakkında' düzenlenen Lozan Konferansı'nda imzalanmış bir antlaşmadır.

- Lozan Konferansı, Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığına son vermeyi amaçlayan 'Doğu Sorunu'nu nihayete erdiren bir antlaşmadır.

- Lozan'ın mimarlarından İsmet Paşa'ya göre bu antlaşma ile İtilaf devletleri sadece 4 yıllık bir savaşın değil, 600 yıllık Osmanlı Devleti'nin hesabını görmüş ve kesin çözüme kavuşturmuştur.

- Osmanlı'nın siyasi arenadan silinmesi ve I. Dünya Savaşı akabinde Batılılarca, ulus-devlet temelinde kurulmaya çalışılan yeni uluslar arası düzen, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kurmak istediği Batı yönelimli ulus-devlet projesiyle büyük oranda örtüşmekteydi.

- Sonuçları ne olursa olsun Lozan, Türkiye'nin siyasi ve hukuki varlığının uluslar arası sistem tarafından kabulünü sağlayan bir antlaşmadır.

- Lozan Antlaşması, feragat-rıza-tasdik ekseninde gerçekleşen bir antlaşmadır.⁶¹⁹

Budak'a göre Lozan Antlaşması incelendiğinde Türkiye'nin Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin manda yönetimlerinin kurulması sonrasında Mısır ve Sudan (madde 17), Kıbrıs (madde 20) ve Libya (madde 22) gibi o dönemde henüz Türkiye hakimiyetindeki bölgelerde bütün haklarından feragat ettiği görülmüştür. Bunun yanı sıra Yunanistan ve İtalya'nın Doğu Akdeniz adaları olan Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları (madde 12) ile On İki Ada (madde 15) üzerindeki haklarını ise bir kez daha teyit ettirmiştir. Fakat daha önemlisi ise, adı geçen adaların dışında kalan bütün ada ve kara parçalarıyla ilgili her türlü hak ve sıfatlarından vazgeçmiştir. Budak'a göre burada sorulması gereken asıl soru ise Türkiye bu tavizlerde bulunmasaydı ve bazı

⁶¹⁸ Mustafa Budak, "Lozan'ı Normalleştirmeliyiz", **Derin Tarih Dergisi**, S. 4 (Temmuz 2012), s. 32.

⁶¹⁹ **a.g.m.**, s. 33.

konularda ılımlı bir tutum içerine girmeseydi antlaşmanın imzalanması mümkün olabilir miydi?⁶²⁰ Elbette bu sorunun mutlak yanıtını bulmak mümkün değildir, fakat yine de dönemin iç ve dış şartları dikkate alındığında Lozan Barış Antlaşması'nın mevcut haliyle imzalanmış olmasının Milli Mücadele hareketi açısından önemli bir başarı olduğunu söylemek mümkündür.

Lozan Barış'ının Türkiye açısından bir başarı olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını düşünen Tolga Ersoy'a göre ise; Lozan, Türkiye'nin o dönemlerde şekillenmekte olan kapitalist-emperyalist dünyada var olma isteğinin, sözleşmeler yoluyla biat etmesinin teyit edilmesinden başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle Lozan Antlaşması, Türkiye'nin küresel emperyalist kurguya eklemleme gereksiniminin ifadesidir. Çünkü Batı, Lozan'da, Doğu'da beliren '*sosyalist tehlike*'ye karşı Türkiye'nin güçlü bir tampon olacağına ve bölgedeki Batı çıkarlarının korunması adına önemli bir işlev göreceğine inanılmıştır. Dolayısıyla Ersoy'a göre Lozan, Batı'nın bölge ile ilgili tasarımlarının hayata geçirilmesi adına bulunmaz bir fırsattı.⁶²¹

Lozan ile ilgili bu değerlendirmeyi yapan Ersoy, görüşmeler öncesinde Milli Mücadele hareketinin aldığı iki karar olan Ermeni Sorunu ile Kapitülasyonların kaldırılması konularında taviz verilmeyeceğinin ise gerçekte bir anlam ifade etmediğini, çünkü yeni emperyalist tasarımda bu iki konunun Batılılarca herhangi bir öneme sahip olmadığını, bunların yalnızca yeni Türkiye'nin resmi ideolojisince bir başarıymış görüntüsü vermesi için ideal fırsatlar olduğunu, iddia etmiştir.⁶²²

Lozan Barış Antlaşması'nın büyük bir başarı olup olmadığı ile ilgili tartışmalar bir yana, bilhassa 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile yeni rejiminin adını koyan Türkiye, bu adımıyla yeni devletin rotasını da belirlemiş oldu. Atatürk'ün muasır medeniyetler seviyesine ulaşılmasının ilk adımı olarak gördüğü cumhuriyet rejiminin ilanından sonra, başta saltanat ve halifelik olmak üzere, yeni rejimle uyuşmayan tüm siyasi, ekonomik ve kültürel kurumları sırasıyla kaldırmış; yerine Batı'yı esas alan kurumları oluşturma yoluna gitmiştir.

İç siyasette, inşa edilen devletin ve yeni rejiminin kurumsallaşma çabaları yürütülürken; dışarıda özellikle Lozan'da çözülemeyen sorunların, Misakı Milli'den de taviz

⁶²⁰ a.g.e., s. 33.

⁶²¹ Tolga Ersoy, "Lozan Emperyalist Bir Metin midir?" *Derin Tarih Dergisi*, S. 4 (Temmuz 2012), s. 41.

⁶²² a.g.m., s. 42.

verilmeden çözülmesi öncelik kazanmış, bu amaçla ülkeler nezdinde yoğun diplomasi faaliyetleri yürütülmüştür.

İç siyasette bu gelişmeler meydana gelirken, dış dünyada I. Dünya Savaşı'nın bitimine tekabül eden ve II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan bu dönemde dünya ölçeğinde önemli gelişmeler vuku bulmuştur.

Bu gelişmelerin ilki savaş sonunda yenilen ülkelere imzalatılan antlaşmaların etkileri olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan ağır yenilgiyle ayrılan Almanya'nın imzaladığı Versay Antlaşması'nın çok ağır hükümler içermesi nedeniyle Alman toplumunun maruz kaldığı ağır ekonomik yaptırımlar ile psikolojik çöküntü, bir bakıma Avrupa'da yeni bir kıtasal gerginliğin habercisi olmuştur.

İkinci önemli gelişme ise, 1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nden başlayarak neredeyse tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhran olmuştur.⁶²³ ABD'den ve Avrupa'dan başlayarak sanayileşmiş ülkeleri etkisi altına alan 1929 Dünya Ekonomi Krizi; talepte daralmaya, üretimde azalmaya, konut sektöründe durgunluğa, tarım ürünleri fiyatlarında büyük fiyat düşüşlerine sebebiyet vererek, dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur.⁶²⁴

Milli Mücadele'den ciddi ekonomik bunalımla çıkan ve henüz sanayisini oluşturamamış Türkiye için 1929 iktisadi krizi, o tarihlerde tek kayda değer ihracat kalemi olan tarımı ve bu sektör çalışanını ciddi manada olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz etkinin sonucu olarak küçük imalat işletmelerinde iflaslar artış göstermiş, özel sektörün sanayileşme çabaları beklenenin altında kalmıştır.⁶²⁵

Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerini azaltmaya çalışan Türkiye, cumhuriyetin ilanıyla yoğunlaşan diplomasi faaliyetlerini iki koldan yürüterek bir yandan İtilaf devletleriyle nihayete erdirilemeyen sorunların çözüme ulaştırılma çabalarını ortaya koyarken, diğer yandan bazı bölge ülkeleriyle ve Batılı devletlerle işbirliğini arttırmaya dayalı çok taraflı diplomatik ilişkiler inşa etmeye çalışmıştır.

⁶²³ Baskın Oran, "Uluslararası Ortam ve Dinamikler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 242.

⁶²⁴ Ömer Açıkgöz ve Bülent Özkan, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", **Mevzuat Dergisi**, Y. 12, S. 136, (Nisan 2009). (Çevrimiçi) www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm (Erişim Tarihi: 11.12.2012)

⁶²⁵ a.g.m.

Lozan Barış Antlaşması'ndan arta kalan sorunlar çoğunlukla İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile yaşanan sorunlar olmuştur. Buna göre İngiltere ile Musul Meselesi; Fransa ile Hatay Sorunu, Türkiye'deki Misyoner Okullar meselesi ve Borçlar Meselesi; Yunanistan ile Nüfus Mübadelesi ve Patrikhane Meselesi Türkiye'yi diplomaside bir hayli zorlayan sorunlardı.

Bu sorunlardan Hatay Sorunu, Misyoner Okulları meselesi, Nüfus mübadelesi ve Patrikhane Meselesi büyük oranda Türkiye'nin lehinde sonuçlanırken; Musul Sorunu, Türkiye'nin aleyhinde neticelenmiştir. Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ödenmesi konusunda (ki Osmanlı Devleti, tahvil çıkartmak suretiyle en fazla borcu Fransa'dan almıştır) Fransa ile yapılan sıkı pazarlıklar nihayete erdirilerek, Türkiye bu borçları ödemeyi kabul etmiştir.⁶²⁶

Lozan'dan arta kalan bütün bu sorunların diplomatik zeminde çözülmesiyle ve Atatürk'ün şahsında somutlaşan pragmatist dış politika anlayışıyla Türkiye, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiş; bu dönemde bilhassa ortak güvenlik zemininde önemli adımlar atılmıştır. Cumhuriyetin kurucu kadroları bununla da yetinmemiş, aynı zamanda Ortadoğu ülkeleriyle farklı alanlarda ilişkilerini geliştirme yoluna da gitmişlerdir. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikada çok taraflı ilişkiler geliştirmesinin ilk kez Atatürk dönemiyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Nitekim Atatürk'ün Cumhuriyetin dış politikasıyla ilgili öngörülerine yer verdiği bir konuşmasında konuyla ilgili önemli ipuçları vermektedir:

Efendim, tabi dünyada bir denge vardır. Biz onun dışında değiliz. Doğuda büyük bir devletle veyahut Batıda bir veya birkaç devletle ilişki kurmak, anlaşmalar ve belki ittifaklar yaparak dengeler alanında yerimizi saptamak görüşü olabilir. Ne Doğuya ve ne de Batıya önem vermeksizin yalnız kendi varlığımıza dayanmakla yetinilebilir mi sorusu da hatıra gelir?

Doğrusunu söylemek gerekirse, bugün bu dakikada dayanmaya değer ve güvenilir olan siyaset, yalnız kendi varlığımıza dayanarak yürümektir. Ne Doğuya, ne Batıya gönlümüzü kaptırabiliriz! Fakat bu demek değildir ki, yarın gerçekleşebilecek

⁶²⁶ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 324.

gelişmeler karşısında herhangi bir kısma daha çok yaklaşmak mümkün değildir veya doğru değildir.⁶²⁷

Pragmatist bir bakışın hakim olduğu bu düşünceler paralelinde 1923 – 1939 Yılları arası, Atatürk'ün iç ve dış siyasette ağırlığını koyduğu bir dönem olarak belirmiştir. Özellikle 1930'a gelindiğinde Türkiye, içteki ve dıştaki sorunlarını büyük oranda çözmüş, bölgesel ve küresel çaptaki gelişmeleri takip edebilecek güce kavuşmuştur. Batı ile sorunlarını önemli ölçüde çözen Türkiye, dış politikada aktif bir yol takip etmiştir. Bu doğrultuda 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, 1934'te Balkan Paketi'nin kurulmasına öncülük etmiş, 1936'da İngiltere ile Akdeniz Paketi'ne öncülük etmiş, 1937'de İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paketi'nin oluşturma yoluna gitmiştir.

İlgili ülkelerle kurulan bu paktlar, çoğunlukla güvenlik kaygıları nedeniyle oluşturulmuş, Osmanlı'dan devralınan denge politikası, tehdit oluşturan güçlü devlete karşı diğer bir güçlü devletle dengeleme temeline dayanmıştır.

Sözgelimi, Faşist partinin iktidarı ele geçirdiği İtalya'nın giderek yayılcı bir siyasete yönelmesi, Batı Avrupa ve bazı Balkan ülkelerini kaygılandırmış, İtalyan yayılcılığın hedefinin Akdeniz ve Kuzey Afrika olduğunu anlayan Türkiye de buna karşı önlemler alma gereğini duymuştur. Türkiye ve Yunanistan öncülüğünde 9 Şubat 1934'te oluşturulan Balkan Paketi, İtalyan yayılcılığına karşı alınan somut adımlardan birini teşkil etmiştir.⁶²⁸

Revizyonist politikaları hayata geçiren İtalya'nın bu politika doğrultusunda Balkanlardaki ilk hedefi Arnavutluk, Yugoslavya ve Yunanistan olmuştur. İtalya'nın 1920 yılında Yugoslavya ile 'Serbest Şehir' statüsü verdikleri Fiume şehrinin, Mussolini yönetimi tarafından işgal edilmesi ve Yugoslavya'ya sadece Baroş Limanı'nın bırakılmasının yanı sıra İtalya'nın Korfu Adası'nı işgal etmesiyle giderek Doğu Akdeniz'de yayılma çabası içine girmesi, Yunanistan'ı da ciddi oranda tedirgin etmiştir. Bu tedirginlik zamanla salt bu ülkelerle sınırlı kalmamış, İtalya'nın on iki

⁶²⁷ Mustafa Kemal, **a.g.m.**, s. 171.

⁶²⁸ Hüner Tuncer, **a.g.m.**, s. 24.

adadaki varlığından dolayı Türkiye de bu ülkeye karşı giderek kaygı duymaya başlamıştır.⁶²⁹

Burada elbette Balkan Paketi'nin kuruluş nedenini İtalyan saldırganlığıyla sınırlamak yeterli gelmeyecektir. İtalya kadar olmasa da Bulgaristan'ın bilhassa Balkanlardaki yayılmacı politikalarını belirtmekte fayda var. Keza Bulgaristan'ın diğer Balkan ülkelerine karşı uyguladığı revizyonist politikalar, salt Balkan ülkelerini değil Türkiye'yi de yüksek derecede kaygılandırmıştır. Esra S. Değerli'ye göre, İtalya'nın Balkanlardaki yayılmacı politikalarından rahatsızlık duymayan belki de tek ülke Bulgaristan olmuştur. Hatta İtalya'nın bölgeye dönük çıkarları gereği Bulgaristan'a arka çıktığını söylemek de mümkündür. Bu bağlamda 1929'da General Italo Balbo komutasında bir İtalyan hava ve deniz filosunun Bulgaristan'ı ziyaret etmesi, Bulgaristan'ın Yugoslavya Makedonyası üzerindeki taleplerini yeniden dillendirmesi noktasında cesaretlendirmiştir.⁶³⁰

Öte yandan İtalyan tehdidi kadar doğrudan olmasa da Akdeniz ve Balkan ülkelerine dönük bir Alman tehdidini de göz ardı etmemek gerekir. Nitekim, Versay Antlaşması'nın getirdiği yükümlülükler nedeniyle ciddi ekonomik sorunlar içinde bulunan Almanya'nın '*Versay Zincirlerini Kıрма*' parolası ile yola çıkan Hitler, kısa sürede iktidara geçince Mussolini benzeri bir yayılmacı politika içerisine girmiştir.⁶³¹

Mussolini İtalyası ile Bulgaristan'ın revizyonist politikalarına Hitler Almanyası'nın yanısıra Avusturya ile Macaristan'ın dahil olması ve bu ülkelerin giderek bloglaşma eğilimi göstermesi karşısında Akdeniz'den Balkanlara uzanan hatta birçok ülkeyi güvenlik açısından ciddi bir alarm seviyesine çıkarmıştır. Bu gelişmeler karşısında başını Fransa'nın çektiği Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın dahil olduğu anti revizyonist bir blog oluşmaya başlamıştır.⁶³²

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması, Akdeniz ülkelerinin güvenlik kaygılarını bir üst seviyeye taşımış, bu doğrultuda 1936'da Türkiye'nin ve İngiltere'nin öncülük ettiği, İspanya dışında diğer Akdeniz devletlerinin de (Fransa, Yugoslavya, Yunanistan)

⁶²⁹ Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paketi", Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), s. 118. (Çevrimiçi)

http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/29879_2_Makale_6.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2013)

⁶³⁰ a.g.m., s. 120.

⁶³¹ s. 120.

⁶³² s. 120.

katıldığı ve herhangi bir İtalyan saldırısına karşı karşılıklı yardımı içeren Akdeniz Paktı oluşturulmuştur. Pakt, uzun süreli olamamış, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı ele geçirmesiyle yürürlükten kalkmıştır.⁶³³

Batı ile ilişkilerde meydana gelen bu olumlu gelişmelerin yanı sıra Türkiye, doğu komşularını göz ardı etmemiş, onlarla yine güvenlik eksenli anlaşmalar yaparak bölgedeki mevcut statüsünü korumaya çalışmıştır. Türkiye'nin öncülüğünde İran, Irak ve Afganistan ile 8 Temmuz 1937 tarihinde imzalanan Sadabad Paktı, imzacı ülkelerin sınır güvenliğini sağlamayı, ortak sınırların dokunulmazlığına saygı göstermeyi ve birbirine karşı herhangi bir saldırı girişiminde bulunmamayı taahhüt etmeye dayanan bir antlaşma olmuştur. Sovyet Rusya, bu girişime müdahale etmemiş, İngiltere ise revizyonist devletlerin (İtalya, Almanya) tehditleri nedeniyle bölgede istikrarı amaçlayan söz konusu pakt'a olumlu yaklaşmıştır.⁶³⁴

Avrupa, Balkanlar, Avrasya ve Ortadoğu bölgelerinde bulunan bu ülkelerle çeşitli zeminlerde geliştirilen ilişkiler, Osmanlı'dan devralınan denge politikası ile Atatürk'ün uyguladığı çok yönlü dış politikanın bir senteziydi bir bakıma. Yani Atatürk, Batı ile meselelerini büyük oranda çözdükten sonra aynı devletlerle münasebetlerde çok yönlü politikalar geliştirirken, denge politikasını gütmeyi de ihmal etmemiştir.

Denge Politikasının Osmanlı'dan çok önceye dayandığını iddia eden Baskın Oran'a göre; Bizans ve Osmanlı devletleri, iki kurala riayet ederek varlıklarını uzun yüzyıllar koruyabilmişlerdir. Bunlar; bölgede hiçbir devletin rakipsiz kalmamasına dayanan denge siyaseti ve kendisi tehdit altında oldukça başkalarının savaşına girmemek. İkinci kuralın, Enver Paşa tarafından bozulması nedeniyle Osmanlı'nın dağılması çabuklaşmıştır. Oran'a göre Türkiye Cumhuriyeti de bu iki kurala uymuş, bu doğrultuda XIX. yy.'dan XX. yy.'ın başına kadar güçlü iki devlet olan İngiltere ile Rusya'yı birbirine karşı sürekli dengeleme yoluna gitmiştir.⁶³⁵

Sözgelimi, 1935'e kadar Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan Türkiye, bilhassa bu tarihlerde Akdeniz'de ve Balkanlar'da giderek varlığını hissettiren Faşist

⁶³³ Hüner Tuncer, **a.g.m.**, s. 25.

⁶³⁴ Faruk Sönmezoglu, **a.g.e.**, ss. 364–365.

⁶³⁵ Baskın Oran, "Türk Dış Politikasında Ulusal Bağımsızlık" **Mehmet Ali Aybar Sempozyumları (Özgürleşmenin Sorunları)**, ed. Gündüz Vassaf, 1997 – 2002, s. 265–266. (Çevrimiçi) <http://www.baskinoran.com/makale/Ozgurlesme-Sorunlari.pdf> (Erişim Tarihi: 16.02.2013)

İtalyan yayılcılığına karşı İngiltere ile yakınlaşma emareleri göstermiştir. İngiltere ile yaşanan bu yakınlaşma, Sovyet Rusya ile de iyi ilişkilerini devam ettirme niyetinde olan Türkiye, Sovyet Rusya tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen Sovyetler, hiçbir şekilde Türkiye'nin bölgede kendisi dışında güçlü bir ülke ile ilişkilerini geliştirmesini hoş karşılamamıştır. İtalyan tehdidinin giderek artması, Türkiye'nin tercihini İngiltere'den yana kullanmasını gerektirmiştir. Bu tercihte, Türkiye'nin kuruluş felsefesi olan Batı ile bütünleşmesinin de önemli payı bulunmaktaydı.⁶³⁶

İkili ilişkilerde yaşanan bu soğukluk nedeniyle 1936'dan itibaren Türkiye, Batı ile yaklaşırken, Sovyetler Birliği'nden aksine giderek uzaklaşmış ve bu durum 1939 – 1946 yılları arasında üst seviyelere çıkarak ve güvensizlik temelinde ilerleyerek yakın tarihlere dek sürmüştür.⁶³⁷

Türkiye – SSCB ilişkilerinin 1936'dan itibaren giderek bozulmaya baş gösterdiği tarihlerde Kürtleri yakından ilgilendiren bir gelişme de Türkiye'nin doğusunda Ermenistan ile Azerbaycan sınırları arasında meydana geliyordu. Kürt Jeopolitiği'nin küçük bir parçasını barındıran ve Sovyetler tarafından '*Kızıl Kürdistan*' şeklinde adlandırılan bölgeden ibaretti. Kürt Jeopolitiği'ni oluşturan diğer parçalara göre oldukça izole edilmiş bir durumda bulunan Kızıl Kürdistan Kürtleri, Sovyetler'in desteğiyle kurulduğu halde, diğer Kürt bölgelerine karşı takındığı tutuma benzer olarak, bu bölge de Sovyetler'in kısa süre sonra desteğini çekerek yalnızlığa itildiği bir kaderi yaşamıştır.

Rus şair Lermantov'un dediği gibi "*Yurdun yok senin, sürgünün de*". Kürtlerin içinde bulunduğu ruh hali de buna benzer. Uzun süre Orta Asya'da, Kafkasya'da ve Anadolu'da göç, baskı, inkar, sürgün ve katliam yaşadılar.⁶³⁸

İsmet Konak'a ait olan bu satırlar, diğer bölge Kürtlerinden oldukça izole edilmiş Kızıl Kürdistan'ın gözlerden uzak sürgünle, baskıyla şekillenmiş yaşamlarını ortaya koyması açısından önemlidir.

Sovyet Kürtlerinin maruz kaldığı sürgünlerin iki ayrı dönem halinde gerçekleştiğini belirten İsmet Konak; birincisinin 1937-38 yılları arasında, ikincisinin ise 1943-44

⁶³⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 48.

⁶³⁷ s. 48

⁶³⁸ İsmet Konak, "Sovyet Kürtlerinin 1937-38 Sürgünü", *Kürt Tarihi Dergisi*, S. 4 (Aralık 2012-Ocak 2013), s. 22.

tarihlerinde gerçekteştiğini belirtir. Konak, Stalin dönemine denk gelen ilk Kürt sürgünü yıllarında Sovyet yönetiminin, bir yandan iktidarını sağlamlaştırırken; diğ er yandan giderek paranoyak bir hal alan kendine ve rejime yönelik tehdit algısı nedeniyle ülkede birçok siyasi ve aydını sürgün ettiğini, bundan rejimin güvenliği için tehdit olarak görülen ve güvenilmez unsurlar olarak tabir edilen Ermeniler, Türkler, Azeriler ve Kürtlerin de payını aldığını belirtir.⁶³⁹

Oysa daha 1917 Devrimi'nde elde edilen “*her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkı*”, Kürtler için sadece 20 yıl sürmüştür. Kürtler gibi Sovyetler bünyesindeki etnik azınlıklar için bu sürecin, sosyalizmin zaferine adanmış 1936 anayasasından bir yıl sonra son bulması, Sovyet Komünist devriminin yaşadığı paradokslardan biri olarak siyasi literatüre geçmiştir. Bu tarihle birlikte yerini sağlamlaştıran Sovyet rejimi, ulusal kimlikler için açılan okulları, gazeteleri, radyoları, tiyatroları kapatma yoluna gitmişti. Konak'ın deyimiyle, Kızıl Kürdistan için 20 yıl süren Sovyet aydınlanması, 1937 yılında yürürlüğe konulan sürgün kararlarıyla son bulacaktı.⁶⁴⁰

İsmet Konak, bu dönemde Sovyet rejimi tarafından yürürlüğe konulan sürgün kararlarının, halkların tepkisini çekmemek için gizlilik içinde yürütülmeye çalışıldığını; fakat 1929'da Kızıl Kürdistan'ın ortadan kaldırılmasının daha baştan Sovyet Kürtleri nezdinde rejimi güvenilmez kıldığını hatırlatmaktadır. Keza Müslüman oldukları için Ermenilerin baskısına maruz kalan Kızıl Kürtleri, Kürt oldukları için de Azeri yönetiminin baskısına uğruyordu. Bu baskılar karşısında sessiz kalan Sovyet yönetimi ise, önceki yıllarda Türkiye sınırları içinde gerçekleşen 1925 Şeyh Sait İsyanı'nın yanı sıra 1927'de kurulan Hoybun Örgütü ile 1930'da meydana gelen Ağrı Dağı Ayaklanması karşısında Kemalist hareketin yanında yer almıştı.⁶⁴¹

1937'de başlayan ve 1938'e kadar devam eden sürgünler, çoğunlukla Azerbaycan ile Ermenistan Kürtlerini kapsamaktaydı. Kızıl Kürtlerinin sürgün edildiği ülkeler ise daha çok Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın farklı bölgeleri oldu. Böylece diğ er parçalardaki gibi Kızıl Kürtleri de bölgedeki mevcut devletler ile küresel güçlerin jeopolitik çıkarlarına ters düşmeleri nedeniyle destekten yoksun kaldıkları gibi; yaşamları baskı, sürgün, asimilasyon ile şekillenmiştir.

⁶³⁹ a.g.m., s. 22.

⁶⁴⁰ s. 22.

⁶⁴¹ s. 22.

4.2.3. Milli Şef Dönemi Türk Dış Politikası (1939 – 1950)

1930'lu yıllar, giderek Avrupa'da otoriter yönetimlerin ülke iktidarlığını ele geçirdikleri yıllar olarak tarihteki yerini aldı. Önce, İtalya'da Musollini yönetimindeki Faşist Parti; daha sonra 1933'te Almanya'da Hitler liderliğindeki Nazilerin iktidara gelişi; yine Sovyetler'de Lenin'den sonra daha otoriter, yayılmacı fikirleri olan Stalin'in Troçki'yi devre dışı bırakarak yönetimi ele geçirmesi; Japonya'da benzeri otoriter ve yayılmacı bir yönetimin devlete hakim olması; dünyayı önceki cihan harbinden çok daha büyük bir savaşın beklediğini haber veren gelişmeler olmuştur.

Nitekim 1936'da imzaladıkları bir antlaşma ile Roma – Berlin Ekseni'ni oluşturmuşlar, bir ay sonra da Almanya ile Japonya Anti-Komintern Pakt'ı kurarak kısa bir süre sonra da (Ocak 1937) İtalya'yı bu pakta dahil etmişlerdir. Böylece II. Dünya Savaşı'nı başlatan ve Mihver devletleri olarak bilinen bir eksen oluşmuştur.⁶⁴² Bu tarihten hemen sonra Almanya, Sovyetler Birliği ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamış, hemen akabinde de Fransa ve İngiltere'nin toprak bütünlüğünü koruma garantisi verdiği Polonya'ya 1 Eylül 1939'da savaş açmıştır. Sovyetler de 17 Eylül'de doğudan Polonya'ya saldırmış; bunun yanı sıra Estonya, Letonya, Litvanya ve Finlandiya'ya saldırarak bu toprakları da işgal etmiştir.⁶⁴³

Almanya'nın Polonya işgali, savaşı başlatan bir gelişme olmuş, bu manevrasına karşılık; Fransa ve İngiltere, Almanya'ya savaş açmak durumunda kalmıştır. 1941'de yayılmacı bir siyaset uygulayan Japonya'nın Pearl Harbour'a yaptığı baskın ABD'yi de savaşa sokan bir gelişme olarak tarihe geçmiştir. Japonya'nın ve ABD'nin savaşa girmesi, savaşın dünyanın büyük bir bölümüne yayılmasına sebebiyet vermiştir.

1930'larda dünyada bu gelişmeler meydana gelirken; Türkiye iç siyasetinde önemli gelişmelere tanıklık edinilmiştir. Atatürk'ün 1938'de ölümünden hemen sonra devletin başına geçen İsmet İnönü ile birlikte, Türkiye önceki dönemin politikalarının büyük oranda devam ettirildiği uzun soluklu bir döneme girecektir. 1950'ye dek sürecek bu dönem süresince, iç ve dış politikada önemli gelişmeler vuku bulmuştur. Yine iç siyasette İnönü'nün Milli Şef olarak anıldığı, Avrupa'dakine benzer mutlak otoriterliğe eş tek parti yönetiminin ülke siyasetine hakim olduğu bir dönem olmuştur. Milli Şef

⁶⁴² Faruk Sönmezoglu, a.g.e., s. 395.

⁶⁴³ a.g.e., ss. 395–396.

döneminin Batılı otoriter yönetimlerden belki de tek belirgin farkı, dış politikada yayılmacı bir siyasetin güdülmemesi olacaktır. Esasen bu dönemde Türk dış politikasına hakim olan ve Atatürk'ten devralınan miras, çoğunlukla '*tarafsızlık*' ve '*denge politikası*'ndan ibaret idi.

Gelişmelerden de anlaşılacağı üzere dış dünyadaki en önemli hadise, kuşkusuz II. Dünya Savaşı'dır. Zira I. Dünya Savaşı'nın yıkımını henüz üstünden atamamış dünya, çok geçmeden yeni bir dünya savaşına sürüklenmekteydi. Nitekim ilk dünya savaşındaki yıkımın özellikle yenilen devletler üzerindeki psikolojik travması, yeni bir dünya savaşının adeta habercisi olmuştur. Bunun da en önemli nedeni, I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan ülkelere dayatılan ağır siyasi ve iktisadi yaptırımlardır. Yanı sıra tarihi gerçeklerin göz ardı edilerek belirlenmiş olan yeni sınırlar da, II. Dünya Savaşı'na zemin hazırlayan önemli bir etken olacaktır.

Atatürk'ün 1938'de ölümünden hemen sonra Osmanlı'dan devralınan ve Atatürk'le özdeşleşen denge politikası, İnönü ve dış politika uzmanları tarafından büyük bir ustalıkla sürdürülmüştür.

Atatürk'ün "*yurtta sulh cihanda sulh*" sözünü şiar edinmiş kadrolar, bölgede barışın tesis edilmesi yönünde dikkate değer çabalar sarf etmişlerdir. Özellikle 1930'larda Mussolini İtalyası ile Nazi Almanyasının revizyonist (yayılmacı) politikalarına karşı bölge ülkeleri ve Batılı ülkelerle çeşitli ittifak arayışlarına gitmiştir. Bunun da en somut örneği 1935'te Habeşistan'a saldırarak yayılmacı politikalarını hayata geçiren İtalya'ya karşı Batılı ülkelerle yapılan Centilmenler Antlaşması'dır.

İtalyan yayılmacılığa karşı Akdeniz devletleriyle ittifak arayışlarına giren İngiltere; bu doğrultuda Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Fransa ile Centilmenler Antlaşması imzalamış, bununla İtalyan yayılmacılığını önlemeye çalışmıştır.⁶⁴⁴

Yine 1939'da Alman tehdidine karşı harekete geçen İngiltere ve Fransa, bir yandan Sovyetler yönetimiyle ortak güvenlik antlaşması imzalama yoluna koyulurken, öte yandan yanlarına çekmek için Türkiye nezdinde de anlaşma yolları aramışlardır. Gerçekte Almanya'dan fazla çekinmediği halde, Akdeniz'de İtalyan yayılmacılığı Türkiye'yi endişelendiren esas neden olduğu için Türkiye de İngiltere'nin ve Fransa'nın

⁶⁴⁴ A. Haluk Ülman ve Oral Sander, "**Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923 – 1968)**" II, SBF Dergisi, C. XXVII, No: I (Mart 1972) s. 252 – 253.

bu girişimlerini sonuçsuz bırakmamış; üç ülke arasında 1939'da Türk – İngiliz – Fransız karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalanmıştır.⁶⁴⁵

Söz konusu antlaşmalar, her ne kadar uzun süreli olmayıp, işlevsel bir yapıya kavuşmadan yürürlükten kalksa da, bölge ülkelerinin ortak tehdit için bir araya gelmeleri ve Türkiye'nin, İngiltere ile buna öncülük etmesi önemli bir gelişmedir.

II. Dünya Savaşı'nın bütün yıkıcı etkilerine doğrudan tanıklık eden dönemin kadrolarının, Enver ve Talat paşalarla özdeşleşen maceracı, revizyonist politikalara prim vermeyeceği ortadaydı. Geçmişten gelen bu tecrübeler ve Atatürk'ün telkinlerinin de etkisiyle İnönü ve ekibi Türkiye'nin denge politikasının devamından yana politikalar geliştirmiş ve bu politikaları uygulamaya sokmuşlardır. Müttefik ve Mihver tüm devletlerin dayatmalarına rağmen, oldukça ince bir diplomasiyle Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'nda savaşa girmeyerek, tarafsız kalmasını sağlama başarısı, Türkiye'yi yeni bir dünya savaşına sokmamayı hedef edinen denge politikasının ne denli ivedilikle uygulamaya konulduğunun somut örneğidir.

Oysa gerek İngiltere gerek Rusya gerekse de Almanya, Türkiye'nin savaşa fiilen girmesi için yoğun baskılarda bulunmuş; bunu başaramadıklarında, en azından lojistik destek talebinde bulunmuşlardır. Oysa Türkiye, savaşa müdahil herhangi bir ülkeye en küçük bir desteğin savaşa taraf olma anlamına geleceğini pek ala biliyor ve bundan itinayla kaçınıyordu.

Olası bir savaşa girmenin yıkıcı etkilerinin yanı sıra, ülke ekonomisi de büyük bir savaşı kaldıracabilecek olgunluğa erişememişti. Özellikle Lozan'dan kalan iktisadi sorunlar, etkisini bir süre daha devam ettirmiştir. Örneğin Türkiye, varılan antlaşma gereği, 1923'ten 1929'a kadar gümrük vergilerini 1916 düzeyinde tutmak zorundaydı. Yine yabancılara verilen imtiyazların büyük bir bölümü yürürlükte kalacak ve ancak 15 sene zarfında devletleştirilebilirdi. Son olarak demiryolu imtiyazı Fransızlardan ancak 1947'de devir alınabilmiştir.⁶⁴⁶ Buna savaşın yol açtığı tahribat da eklendiğinde ülkenin iktisadi açıdan ne denli kırılgan olduğu anlaşılabilir. Kaldı ki dönemin lider

⁶⁴⁵ A. Haluk Ülman ve Oral Sander, **a.g.m.**, s. 254 – 255.

⁶⁴⁶ Selim Deringil, **Denge Oyunu –İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası-**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.16.

kadrosunun askeri ve otoriter yapısı da, doğru ekonomik politikaların geliştirilmesinin önünde önemli bir engel oluşturmuştur.⁶⁴⁷

Bu şartlar altında ve özel sektörün yokluğu nedeniyle, o dönem birçok ülkede yaygın olan iktisadi alanda devletçilik politikası (Etatism), Türkiye için de cazip gelmiştir. Fakat kısa bir süre sonra bu çabaların da yeterli olmadığı görülmüş, ülkenin II. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde ekonomik bağımsızlığın gittikçe zorlaştığını ve savaş dışında kalmayı başarsa dahi savaşın olumsuz etkilerine maruz kalacağı gittikçe kendini hissettirmiştir.⁶⁴⁸

II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin hızla hissettirdiği yıllarda Türk yönetimi, savaş ile ilgili stratejilerini de belirlemiştir: Tarafsızlık. Oysa İngiltere ve Almanya tarafından Türkiye'nin savaşa girmesi her fırsatta dile getirilmiş, bunun sağlanması için de ilgili devletler tarafından Türkiye'ye bir kısım toprağın verilmesi başta olmak üzere iktisadi birtakım ayrıcalıklar dahi önerilmiştir.

Türkiye'nin ise bu baskılar karşısında tarafsızlığını koruması için kullandığı argümanlar oldukça ilginç ve yerindedir. Örneğin İngilizlere savaşta tarafsız kalmasının önemini belirtirken; Müttefik kuvvetleri safında savaşa girildiği takdirde İngilizlerin Türkiye'ye askeri ve savaş mühimmatı takviyesi yapacak durumda olmadığını, Sovyetlerin ise Almanlarla savaş halinde olması nedeniyle Türkiye'ye gerekli yardımı yapamayacağını ve bu durumda Türkiye'nin Alman işgali altında kalacağına İngiltere'yi inandırmış, bunun da başta Mısır, Suriye ve Irak olmak üzere İngiliz sömürge yollarının fiilen Alman hakimiyetine girmesine sebebiyet vereceğini iddia etmiştir.⁶⁴⁹ Bu argüman, her ne kadar İngilizleri taleplerinden vazgeçirmese de Türkiye'ye baskı yapmasının da önüne geçmiştir.

İngilizleri bu şekilde ikna etmeye çalışan ve bunu büyük oranda sağlayan Türk yetkililer, Almanlara karşı da benzer argümanlar öne sürmekten geri durmamıştır. Almanlar ise 9 Mayıs 1941'de Berlin'de Türkiye sefirini kabul eden Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop beyanıyla:

⁶⁴⁷ a.g.e., s. 15.

⁶⁴⁸ s. 19.

⁶⁴⁹ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 531, 1983, s. 19.

Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki emellerine engel olan Führer'in kuvvetli bir Türkiye'nin varlığını Alman siyasetinin ana çizgileri içinde gördüğünü, bunu kağıt üzerinde tesbit ve teyide hazır olduklarını ve Türkiye ile dostça siyaset isteklerinin genel siyasetlerinin yüzyıllarca sürececek bir prensibi olduğunu, dile getiriyordu.⁶⁵⁰

Gerçekçe Almanların Türkiye'nin tarafsızlığından yana olduğunu söylemek mümkün. Örneğin 23 Mayıs 1941'de dış politikada oldukça tecrübeli bir isim olan Alman sefiri (elçi) von Papen, Türk dışişlerine 5 maddelik bir anlaşma tasarısı getiriyor, tasarının temelinde Türkiye'nin Almanya'ya karşı konumlanacak politikalardan uzak durması, ikili ilişkilerin devamlı canlı tutulması bulunuyordu. Tasarıya 3 tane de protokol eklenmiş, bunlardan 1.'si gizli olup Edirne civarında Türkiye lehinde değişiklik yapmayı, Ege Denizindeki bazı adaları Türkiye'ye vermeyi, Boğazlar statüsünde Türkiye lehinde değişiklik yapmayı içeren revizyonist öneriler olarak öne çıkmıştır.⁶⁵¹

Almanların Türkiye'yi yanlarına çekme çabaları bununla da sınırlı olmamış, iktisadi açıdan da Türkiye'nin içinde bulunduğu yetersizliklerin de farkında olarak bu alanda da işbirliği önerilerinde bulunmuştur. Türkiye'nin dış ticareti ile dış politika felsefesi arasında uyum olduğunun farkında olan Almanya bu yöntemle Türkiye'yi siyasi açıdan da nüfuzu altına almayı hedeflemiştir.

Almanya ile ticaret, Hitler'in ekonomik işlerdeki sağ kolu Schacht'ın geliştirdiği 'clearing' sistemiyle daha da kolaylaşıyor, bu sistemle Türkiye'nin ihtiyaçları için Almanya'da bir fon açılıyor ve bu fon karşılığı Türkiye'ye ham madde veriliyordu. Ödemeler de Almanların açtığı hesaba Alman parası olarak yatırılmak zorundaydı. Bu sistemin hammadde satıcısına sağladığı kolaylık, döviz transferini gerektirmemesi ve bu durumun ham madde satıcısı için seçeneklerin azalması ve mal sattığı ülkeye bağımlı duruma getirmesini sağlayan bir sistemdi. Nitekim 1937'nin sonuna gelindiğinde Türkiye'nin ticari ilişkilerinin % 78,2'si clearing antlaşmaları yoluyla, % 17,9'u serbest dövizli memleketlerle mübadeleler olarak ve ancak % 3,9'u clearing benzeri antlaşmalarla bağlı bulunmayan ülkelerle gerçekleştiriliyordu.⁶⁵²

Türkiye, iktisadi alanda her geçen gün artan Alman nüfuzunu dengelemek adına İngiltere ile gelişen siyasi ilişkilerini iktisadi alana da kaydırma niyetindeydi. Bu

⁶⁵⁰ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 24.

⁶⁵¹ **a.g.e.**, ss. 29–30.

⁶⁵² Selim Deringil, **Denge Oyunu...**, ss. 23–24

minvalde 1936'da Karabük Demir Çelik tesislerinin inşaatının ihalesini Alman Krupp firması kazanamayacak, bu ihale İngiliz Brassert şirketine verilecektir.⁶⁵³

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Diplomat Numan Menemencioğlu ile simgeleşen dönemin dış politikası, siyasi ve askeri alanda tarafsızlığı koruma olduğu kadar, ekonomide de tarafsızlık politikasını hedef edinmiştir. Dönemin dış politika uygulayıcıları, en az siyasi ve askeri olduğu kadar iktisadi alanda da tarafsızlığın kaçınılmaz olduğunun bilincinde hareket etmişlerdir. Özellikle Osmanlı'dan kalan kapitülasyonların her türlü ağır yükünü omuzlamış kadroların iktisadi alanda da tarafsızlık politikasını en iyi şekilde sağladığını iddia etmek mümkündür. Üstelik İnönü ve çalışma arkadaşları, İngilizlerin ve Almanların Türk ekonomisine hakimiyet yarışında olduğu bir dönemde, Sovyetler de dahil bu güçleri iktisadi zeminde de birbirine karşı dengeleme siyaseti gütmekten geri durmamışlardır.

Bunun en somut örneği de savaş döneminde siyasi literatüre '*krom sorunu*' olarak geçen hadisedir. Özellikle Almanya ile İngiltere arasında ciddi bir rekabete dayanan ve kaliteli çelik ve dirençli zırh üretiminde vazgeçilmez olan krom madeninin önemli tedarikçilerinden olan Türkiye'yi yanına çekme çabaları dikkate değerdir. Türkiye'nin de bu gerçeği bilmesi nedeniyle, iki ülke arasında var olan bu rekabeti yerinde değerlendirmiştir. Elbette ekonomik alanda Türkiye'ye ciddi getiri olan krom ihracının, siyasi açıdan oldukça ciddi riskleri bulunmaktaydı. Fakat diplomaside oldukça mahir olan '*etkin tarafsızlık*'⁶⁵⁴ kavramının mimarı Numan Menemencioğlu'nun diplomatik zekası ve müzakere yeteneği, siyasi temaslarda olduğu kadar iktisadi meselelerde de Türkiye'yi kazançlı çıkarmasını bilmiştir.⁶⁵⁵

Gerek siyasi gerekse askeri konularda Türkiye, iki hasım güç Almanya ile İngiltere arasında tarafsızlığı sağlamaya dönük diplomatik mekik dokurken ve bunu büyük bir başarıyla yürütürken, Sovyetler de Türkiye'yi özellikle Boğazlar konusunda zorlamaktaydı.

Özellikle 1928'de Stalin'in iktidarda mutlak hakimiyetini tesis ettiği tarihte, Rusya da yeni bir dış politika hedefine kendini konumlandırıyordu. Üçüncü dönem olarak adlandırılan bu dönemde, temel hedef diğer ülkelerdeki komünist partiler üzerinde

⁶⁵³ s. 24.

⁶⁵⁴ s. 51.

⁶⁵⁵ s. 157.

hakimiyeti sağlayarak bir dünya ihtilaline zemin hazırlamaktı. Diğer bir deyimle Rusya artık Stalin ile hem siyasi hem de ideolojik revizyonizme yönelmeye başlamıştır.⁶⁵⁶

Nitekim II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'yi en çok zorlayan siyasi hususlardan biri Sovyetlerin her zeminde Boğazlarla ilgili talepleridir. Bu talepler çoğu zaman o denli arttı ki, Alman tehdidi Türkiye için zaman zaman ikincil bir öneme sahip oldu. Sovyetlerin özellikle Boğazlar ve Kuzey Doğu Anadolu üzerindeki talepleri Türkiye'yi 1938'den itibaren daha çok İngiltere ve Fransa yönelimli bir dış politikaya itmiştir.

Sovyetler ile ilişkilerinde mesafeli bir politika izlemeye başlayan Türkiye için tetikleyici neden Sovyetler ile olumlu ilişkilerini tazeleme ihtiyacı duyan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığındaki Türk heyetinin 1939'daki Moskova ziyaretleridir. Sovyet yönetiminin, bu ziyarette Boğazları Türkiye ile ortak kullanma ve koruma talebini yinelemesi, Türkiye'yi kaçınılmaz olarak İngiltere ve Fransa eksenine yanaştırmıştır.⁶⁵⁷

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri ise savaşın ilk yıllarında yüzeysel bir zeminde yürümüştür. Bunun en önemli nedeni Müttefik devletlerden olan ABD'nin neredeyse tüm askeri yığınağı Pasifiklere yapması ve Japonya ile savaş halinde olmasıydı. Bu nedenle ABD, İngiltere ve Fransa'nın tüm taleplerine rağmen Akdeniz'e ayrıca bir yığınak yapmamış, buna gerekçe olarak Japonya ile sürmekte olan savaşı gerekçe göstermiştir. 1942'ye gelindiğinde savaşın üstünlüğü Müttefiklerin eline geçmeye başlayınca, ABD de Ortadoğu ve Akdeniz'de siyasi varlığını giderek daha fazla hissettirmiş, bölgede gerçekleşen diplomatik faaliyetlere aktif olarak katılmaya başlamıştır.

ABD'nin Akdeniz'de siyasi varlığının artmasıyla Türkiye'nin denge politikası için önemli bir seçenek daha ortaya çıkmış oluyordu. Yine bu dönemde İngilizlerin ve Sovyetlerin Türkiye'yi savaşa sokma baskıları, Akdeniz'e ayrıca bir yığınak yapmak zorunda olacağı için ABD'den destek görmemiş; Türkiye de, ABD'nin bu manevralarını kendi lehinde kullanarak tarafsızlık politikasını pekiştirme fırsatı bulabilmiştir.

⁶⁵⁶ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁵⁷ Haluk Ülman ve Cem Sar, **a.g.m.**, s. 259.

II. Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği yıllarda ABD'nin Boğazlar ile ilgili politikasının ne olduğunu, 1956 tarihinde yayınlanan vesikalardan anlamak mümkün. Söz konusu vesikalarda; o tarihlerde Amerikalıların Boğazlar Sorunu'nu İngiliz – Rus rekabeti şeklinde gördükleri ve buna pek müdahale etmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Fakat Türkiye ile ilgili de; Birleşmiş Milletler ilkelerine aykırı olarak herhangi bir devletin, Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü tehlikeye atacak herhangi bir politikaya müsamaha gösterilemeyeceği, açık bir şekilde belirtilmiştir.⁶⁵⁸

1944'e geldiğinde İngiltere ve Sovyetlerin onca girişimlerine rağmen Türkiye, henüz savaşa girmemiş, askeri teçhizat yetersizliğini bahane göstererek, söz konusu devletleri oyalama siyasetini devam ettirmiştir. Fakat bu tarihten itibaren Mihver devletlerinin yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu anlayan Türk hükümeti, Müttefikler safında savaşa girme niyetini açığa çıkarmaya başlamıştır. Bunda temel hedef, savaş sonrasında şekillenecek yeni dünyada yerini etkin bir şekilde almak ve Batı eksenli siyasetine süreklilik kazandırmaktır.

Türkiye, bu doğrultuda 2 Ağustos 1944'te Almanya ve Japonya ile iktisadi ilişkilerini kesmiştir.⁶⁵⁹ 1945'te de Birleşmiş Milletler (BM)'in ortaya çıkmasını sağlayan San Francisco Konferansı'na katılmanın bir ön şartı olan Almanya'ya savaş ilan etmiştir.⁶⁶⁰ Zira 24 Ekim 1945'te de Türkiye, BM'ye üye olacaktır.

İşlevselliğini yitiren Milletler Cemiyeti yerine II. Dünya Savaşı'nı sona erdirecek ve yeni dünyayı şekillendirecek olan Yalta – Postdam konferanslar süreci sonucunda Birleşmiş Milletler teşkilatı kurulmuştur. II. Dünya Savaşı galipleri olarak bu organizasyonu oluşturan İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği, yanlarına Çin Halk Cumhuriyeti ve Fransa'yı da alarak beşli bir daimi konseyi oluşturmuşlardır.⁶⁶¹

Almanya'nın 8 Mayıs 1945'te koşulsuz teslimi ile Japonya'nın 2 Eylül 1945'te yenilgiyi kabul ederek teslim olması, II. Dünya Savaşı'nı sona erdiren gelişmeler olmuştur. Savaşın sona ermesiyle savaşa katılan devletler, bir yandan ülkelerinde meydana gelen yıkımın etkilerini ortadan kaldırmaya çalışırken, diğer yandan iktisadi

⁶⁵⁸ Kamuran Gürün, **a.g.e.** s. 153.

⁶⁵⁹ **a.g.e.**, s. 131.

⁶⁶⁰ Gökhan Çetinkaya, **İki Yüzyılın Hikayesi...**, SETA 2009 Yıllığı, s. 616.

⁶⁶¹ USAK, "B Planı Projesi", s. 3.

alanda tüm dünyayı dönüştürecek yeni küresel kapitalist sistemin temellerini atmaya koyulmuştur.

Bu doğrultuda, dünya ticaretini serbestleştirecek bir uluslar arası ticari ve mali sistem kurmak üzere Bretton Woods'ta (Almanya, İtalya ve Japonya dışarıda bırakılarak) 44 ülkenin katıldığı bir konferansla IMF ile Dünya Bankası'nın kurulmasına karar verilmiştir. Buna göre IMF'in işlevi, ülkelerin dış ödeme dengesizlikleri yüzünden uluslararası ticaretin daralmasını önlemek iken⁶⁶²; Dünya Bankası'nın işlevi ise doğrudan doğruya devletlere yahut devlet güvencesi altındaki özel sektöre uzun vadeli, yatırım amaçlı borç vermek ve böylece uluslar arası ekonomiye '*yapısal uyum*' sağlamaları şeklinde işlerlik kazandırmaktı.⁶⁶³

Bretton Woods sistemiyle oluşturulan bu kurumlar, esasen kapitalist ülkelerin uluslar arası ekonomiyi denetlemeye dönük bir girişimden başka bir şey değildi.⁶⁶⁴

26 Haziran 1945'te, San Fransisco'da, Birleşmiş Milletler Anayasası imzalanırken ve küresel iktisadi sistemi yeniden oluşturmaya dönük Bretton Woods kararları alınırken; tüm dünya milletleri artık yeni bir dünya savaşının meydana gelmeyeceğini ümit etmekteydi. 1945 yılının ocak ayında Ren Nehri'ne doğru ilerleyen Amerikan kuvvetlerinin Almanya'nın içlerinde Rus kuvvetleriyle karşılaşması, dünya kamuoyunun, bilhassa Avrupa'nın dikkatlerinden kaçmıştı.⁶⁶⁵

Oysa Avrupa'da gerek askeri sınıf gerekse de bir kısım politikacı, gelecekteki tehlikeyi her geçen gün daha net görmüş, bu tehlike karşısında tedirginliklerini gizleyememişlerdi. Churchill'in 12 Mayıs 1945'te ABD Başkanı Truman'a gönderdiği mektupta bu tedirginlik dikkati çekmiştir. Söz konusu mektupta Churchill, ABD askeri kuvvetlerinin Avrupa'dan çekilmesi ile İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin önemli oranda terhise gidecek olmasının, Avrupa'yı, hazırda 200 – 300 tümeni aktif hizmette tutabilecek Sovyetlere karşı korunmasız bırakacağını iddia etmiş, bu korkusunu

⁶⁶² Baskın Oran, "Türk Dış Politikası – Batı Bloku Ekseninde Türkiye – 1" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 481.

⁶⁶³ **a.g.m.**, s. 482.

⁶⁶⁴ s. 482.

⁶⁶⁵ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 209

“Rusların cephesine bir demir perde inmiştir” sözleriyle açıklık getirmiştir. Nitekim bütün Batı’da kullanılan ‘demir perde’ tabirinin ilk kullanıldığı yer burası olacaktır.⁶⁶⁶

Çok geçmeden Avrupa’da oluşmaya başlayan ve Churchill tarafından dillendirilen korku gün yüzüne çıkmıştır. 5 Ekim 1947’de Kominform, eski Komintern’in yerine, yeniden oluşturulurken, Rus yetkililerden A. Jdanov, 7 Ekim 1947’de Le Monde gazetesinde yayınlanan konuşmasında, dünyada iki kampın ortaya çıktığını; bir tarafta demokrasileri yok etmek ve Amerikan emperyalizmini dünya üzerinde hakim kılmak gayesini güden emperyalist ile antidemokratik cephe bulunurken; diğer yanda buna karşı konumlanan, emperyalizmi yok etmek ve demokrasiyi kuvvetlendirmek gayesini güden antiemperyalist ve demokratik cephe oluştuğunu haber vermekteydi.⁶⁶⁷

Jdanov’un bu açıklaması, dünyanın artık geriye dönüşü olmayan iki kutuplu bir yapıya doğru sürüklendiğini göstermiştir. Sovyetlerin, bu tehditkar ve yayılmacı tutumu sadece Avrupa ve ABD tarafından kaygıyla karşılanmamış, güney komşusu Türkiye’yi de oldukça sıkıntılı bir duruma sokmuştur. Nitekim Sovyetler ile ABD’nin başını çektiği bu iki kutuplu dünyada Türkiye de geçmişten gelen refleksler ve korkular nedeniyle Batı Bloğu’na daha çok yaklaşmıştır.

ABD de, Ortadoğu ve Avrupa’da Sovyet yayılmacılığının önüne geçmek ve bu bölgelerde mutlak hakimiyetini tesis etmek adına tüm askeri ve iktisadi kaynaklarını devreye sokma gereğini duymuştur. 12 Mart 1947’de Başkan Truman’ın ABD Kongresi’nde yaptığı konuşmada yeni hedeflerinin; Avrupa’da istikrarın sağlanarak, bölgenin ABD tarafından nükleer güç koruması altına alınması ve ABD’nin liderliğindeki ‘Yeni Dünya Düzeni’nde Avrupa’nın savunma kapasitesinin artırılması olarak özetlemiştir.⁶⁶⁸

Daha sonra siyasi literatüre Truman Doktrini olarak geçecek bu konuşmanın sonucunda hedeflenen söz konusu yardımlar, Marshall Planı adı altında uygulamaya konulmuştur. Bu doğrultuda ABD, Yunanistan ve Türkiye için de yardım paketi belirleyerek; bu amaçla 1947’de Yunanistan ve Türkiye ile birer antlaşma yapmıştır. Antlaşma

⁶⁶⁶ a.g.e., s. 210.

⁶⁶⁷ s. 213.

⁶⁶⁸ Gökhan Eşel, Demokrat Parti Dönemi Türk – Amerikan İlişkilerin Basın Sansürü ve Pulliam Davası, TÜBAR, s. 149. (Çevrimiçi) www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/eel_gkhan%20145-162.pdf (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

çerçevesinde her iki ülkeye toplamda 400 milyon dolarlık yardım ön görülmüş; fakat yardımın önemli bir kısmı Yunanistan'a yapılmış olup, Türkiye'ye ise yalnızca 69 milyon dolar tutarında yardım yapılmış ve yardımlar 1956'ya kadar sürmüştür.⁶⁶⁹

Tercihini Kapitalist Batı bloğundan yana kullanan Türkiye bu doğrultuda, 1948'de OEEC'ye, 1949'da Avrupa Konseyi'ne üye olmuş, NATO'ya da 1950'de üyelik için başvurmuştur.⁶⁷⁰

Milli Şef'in ağırlığını koyduğu 1939 – 50 yılları arasında bölgesel ve küresel alanda bu gelişmeler meydana gelirken; bölgede Kürt jeopolitiği bağlantılı Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren bir gelişme de Doğu komşusu İran'da gerçekleşmekteydi. Keza, Rusya'ya lojistik ve silah yardımı yapılması amacıyla İran'ın güneyden ABD ve İngiliz birliklerince işgale başlaması üzerine harekete geçen Stalin yönetimindeki SSCB de, o tarihlerde Almanya'ya yakınlığı nedeniyle Müttefik devletlerin SSCB'ye yardımını engellemeye girişen İran yönetimini devre dışı bırakmak için kuzeyden İran'ı işgale başlamıştır. Dolayısıyla kısa bir süre sonra İran kuzeyde SSCB, güneyde de İngiliz işgaline uğramış, ortada Rıza Şah Pehlevi kontrolünde küçük bir İran bırakılmıştı. Üstelik Stalin, bununla da yetinmeyerek, Kürt ve Azeri ayrılıkçı hareketlerine destek vererek, İran'ın kuzey doğusunda Güney Azerbaycan Cumhuriyeti ile yine ülkenin kuzey batısında Kürt Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulmasına öncülük etmiştir.

SSCB'nin irredentalist politikaları nedeniyle güvenlik kaygıları had safhada olan Türkiye'nin, doğu sınırında SSCB'nin desteğiyle bir Kürt devletinin kurulmasıyla güvenlik kaygıları daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Fakat Türkiye'yi alarma geçiren bu güvenlik tehdidi uzun sürmeyererek, SSCB'nin İran topraklarından çekilmesi sonucunda, desteksiz kalan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ömrü uzun sürmeyererek yıkılmak durumunda kalmıştır.

22 Ocak 1946'da İran'daki Kürt siyasi oluşumu olan KDP'nin lideri Qadi Muhammed'in başkanlığında ve Mustafa Barzani'nin askeri liderliğinde, Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurulmuştur. Kurulmasında Sovyetlerin önemli desteği olan Mahabad Cumhuriyeti, Sovyet ordularının İran'dan çekilmesi ve Kürtlere hiçbir askeri destek sunmayacağını deklare etmesi, Kürtleri siyasi ve askeri destekten yoksun bırakmıştır.

⁶⁶⁹ Gökhan Eşel, **a.g.m.**, s. 149.

⁶⁷⁰ USAK, "B Planı Projesi", s. 4.

Buna karşın İngilizlerden ciddi destek alan merkezi İran yönetimi, bütün gücüyle Kürtlere karşı saldırıya geçince; Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmında çözümler başlamış; bu gelişme üzerine, kuzeydeki aşiret reislerinin başı olan Ömer Xan, askeri görevlerinden istifa ederek Zindest köyüne çekilmek durumunda kalmıştır. Kürt feodalleri zoru görünce İran ordu güçlerine karşı silahlı mücadeleye son vererek kendi bölgelerine çekildiler. Kürt askeri gücüne kumanda eden aşiret liderlerinin birer birer ayrılması üzerine çaresiz kalan Qadi Muhammed, teslim olduktan kısa bir süre sonra İran yönetimi tarafından idam edilmiştir.⁶⁷¹

Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulduktan bir yıl gibi kısa bir süre sonra yıkılmasıyla bağımsızlık yolunda önemli bir kazanım elde eden İran Kürtleri'nin bu çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Bu süreçte SSCB'nin desteğiyle kurulduğu halde bu desteğin uzun süreli olmaması, küresel güçlerin bu dönemde de Kürt bağımsızlıkçılığı konusunda herhangi bir projelerinin olmadığını göstermiştir. Ülke bütünlüğü için ciddi bir tehdit arzeden bu gelişmenin İran yönetimi tarafından bertaraf edilmesi, Türkiye'yi de ciddi manada rahatlatmıştır.

4.2.4. Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950 – 1960)

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, otoriter, baskıcı yönetimlerin de giderek çözülmeye başladığı, ortadan kalktığı yeni bir döneme girildi. Batı demokrasisinin devlet sistemlerinde yerleşmeye başladığı; insan haklarının ve hukuk ilkelerinin revaçta olduğu, devlet yönetiminde şeffaflığı esas alan, serbest ticaretin özendirildiği yeni bir dönemdir söz konusu olan.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, çağdaşlaşma hedefini temel alan ve bu hedefi gerçekleştirmek adına Batı'yla bütünleşme siyaseti güden Türkiye de bu yeni dünya düzenine ayak uydurmak adına kendi iç siyasetinde önemli dönüşümler yaşamaya başlamıştır. Bu dönüşümün belki de en belirgin yanı dönemin konjonktürel sürecinin getirdiği etkilerle çok partili bir hayata geçmek olmuştur.

Türkiye'nin 1946'da çok partili hayata geçmesinde dış konjonktürün etkisinin daha çok olduğunu söylemek mümkündür. Tayyar Arı'ya göre Türk yönetimi, her ne kadar çok

⁶⁷¹ Tarık Ziya Ekinci, "Kürt Siyasal...".

partili yaşama geçiş isteğini Atatürk'ten itibaren arzulasa da, II. Dünya Savaşı'nın henüz sona erdiği ve Milli Şefin iktidarda olduğu bu dönemde kendini hala hazır hissetmemiştir. Fakat buna rağmen yine de Batı'nın da teşvikiyle çok partili hayata geçiş benimsenerek uygulamaya geçirilmek durumunda kalmıştır.⁶⁷²

Tarih 14 Mayıs 1950'yi gösterdiğinde, Türkiye için dönüm noktası olan ve Demokrat Parti'yi iktidara getiren seçimler gerçekleşmiş, kimi aydınlarca İttihat Terakki'den 1950'ye kadar iktidarı elinde tutan CHP, serbest seçimler sonucunda iktidardan uzaklaştırılmıştı. Devlet ile iç içe geçmiş CHP yerine, devlet kurumlarında yerleşik iktidar odakları tarafından dışlanmış olan geniş kitleleri temsil eden siyasi parti olarak DP ortaya çıkmıştı.⁶⁷³

Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti (DP)'nin 1950'de yapılan genel seçimlerde, iktidar olmaya muktedir bir sonuçla çıkması, cumhuriyet Türkiye'sinde yeni bir döneme girildiği izlenimi vermiş, uzun süreli tek parti yönetiminin artık tarihe karıştığı; demokratik, çoğulcu bir yönetim felsefesinin yerleşmeye başladığı havası ülkeye hakim olmuştur. Oysa gerek iç siyasette gerekse dış dünyada bazı kesimler aynı kanyı taşımamıştır. Bilhassa İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın, DP'in iktidara gelmesinin üzerinden çok zaman geçmediği halde, yeni iktidarla ilgili oldukça çarpıcı tespitlerde bulunması dikkate değerdir.

İlgili tespit, Demokrat Parti, CHP ile aynı kumaştan çıkma şeklinde tarif edilmiş, aynı sosyal gruptan gelmesi ve aynı siyasal görüşe sahip olmaları nedeniyle, Demokrat Parti'nin bilhassa dış politikada önceki hükümetlerin politikalarını önemli oranda yansıttığı, önceki dönemlere oranla çok az farklılıklar taşıdığı vurgulanmıştır.⁶⁷⁴

Oysa Demokrat Parti, İngiliz Dışişleri yetkililerinin tespitlerinin aksine, seleflerini dış politikada, Batılı müttefiklerinden daha somut taahhütler alamadıkları ve Ortadoğu coğrafyasına yeterince açılmadıkları eleştirilerini getiriyor; Demokrat Parti'nin bu hususlarda daha rasyonel ve somut adımlar atacağını Başbakan Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950'deki TBMM konuşmasında bizzat gündeme getiriyordu.⁶⁷⁵ Çok geçmeden,

⁶⁷² USAK, "B Planı Projesi", s. 4

⁶⁷³ Tanel Demirel, "27 Mayıs CHP'nin İktidarı Geri Alma Girişimi", *Derin Tarih Dergisi*, S. 2 (Mayıs 2012), s. 67.

⁶⁷⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950 – 1960)*.s. 68. (Çevrimiçi) www.historystudies.net/DergiPdfDetay.aspx?ID=183 (Erişim Tarihi: 02.03.2013)

⁶⁷⁵ a.g.m., s. 68.

1 Kasım'da, Cumhurbaşkanı Celal Bayar da TBMM açılış konuşmasında; Türk hükümetinin İran, Irak ve Afganistan arasındaki Sadabat Paketi'nin tekrar işlevsel bir hale getirilmesinden memnuniyet duyacaklarını ifade etmiştir.⁶⁷⁶

Esasen on yıllık Demokrat Parti iktidarının dış politika analizi yapıldığında her iki tezin de doğruluk payının olduğu çok açık görülecektir. İngiliz dışişleri yetkililerinin tespitinde olduğu gibi DP dönemi dış politikası, selefi iktidarlarının istikametinde yol alarak Batı ile ilişkiler daha derinlikli bir nitelik kazanmıştır. Özellikle ABD ile İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yoğunlaşan diplomatik ilişkiler, bu dönemde daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Öyle ki Türkiye ile ABD arasındaki yakınlaşma nedeniyle Avrupa'nın biraz daha ikinci plana düşmesi özellikle İngiltere'yi rahatsız etmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye – ABD ilişkileri yeni bir ivme kazanmış olsa da, ikili ilişkilerin geçmişi çok daha eski bir tarihe kadar gitmektedir. Bilhassa XVIII. yüzyılın son yarısında Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki topraklarına gelen Amerikan ticaret gemileri vasıtasıyla başlayan ilişkiler, Amerikalıların bölgedeki önemli limanlarda konsolosluklar açması ile iktisadi zeminde gelişme göstermiştir.⁶⁷⁷

ABD ile iktisadi zeminde şekillenen ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin son bulmasıyla başlayan Milli Mücadele yıllarında siyasi bir zemine kaymıştır. Özellikle Wilson Prensipleri ile Amiral Bristol Raporu'nun Anadolu hareketi siyasetine olumlu yansımaları, Türk – Amerikan ilişkilerine de oldukça menfi etkilerde bulunmuştur. Yine II. Dünya Savaşı akabinde Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda 1956'ya kadar ABD'nin Türkiye'ye askeri ve iktisadi yardımlarda bulunması, ikili ilişkileri oldukça ileri bir boyuta taşıyan gelişmeler olmuştur.⁶⁷⁸

Demokrat Parti döneminde İngiltere ile ikili ilişkiler olumlu bir zeminde gerçekleşirken, Fransa ile ilişkiler nispeten daha mesafeli bir zeminde yürümüştür. Özellikle her fırsatta Türkiye'nin Batı'ya entegre olma çabalarına soğuk bakan Fransa'nın, Türkiye'nin NATO'ya üyelik taleplerini olumsuz karşılaması, ikili ilişkilerin gelişmesinin önünde ciddi bir engel oluşturmuştur.⁶⁷⁹

⁶⁷⁶ a.g.m., s. 70.

⁶⁷⁷ Gökhan Eşel, a.g.m., s. 147.

⁶⁷⁸ a.g.m., s. 148.

⁶⁷⁹ Behçet Kemal Yeşilbursa, a.g.m., s. 69.

1950'lere gelindiğinde Türkiye'nin Sovyetler endişesi ise azalacak yerde, daha da artmış, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla dünyanın iki kutuplu bölünmeye gitmesi Türkiye'yi Sovyetler karşısında daha da riskli bir jeopolitik konuma itmiştir. Her ne kadar 1953'te Stalin'in ölümüyle ve geçiş döneminden sonra 1956'da yerine Kruşçev'in geçmesiyle destalinizasyon (Stalincilikten arınma) dönemine⁶⁸⁰ girilmiş ve yeni Moskova yönetimi; Sovyetler Birliği'nin Stalin dönemindeki politikalarının değiştiğini ve Türkiye'den toprak ya da başka benzeri taleplerinin gündemlerinde olmadığını beyan etmişlerse de, Türkiye'nin kuzey komşusuna dönük önyargıları tamamen kaybolmamıştır.⁶⁸¹

Demokrat Parti döneminde Türkiye, Batı ile ilişkilerini çok daha ileri boyutlara götürme çabası içindeyken, doğu komşularıyla da ilişkilerini geliştirme isteği doğrultusunda, somut bir zemine taşıma çabasını da göstermekteydi. 1953 yılına gelindiğinde Türkiye, özellikle NATO'ya üye olmakla Batı ile girdiği ittifak konusunda Arap yönetimleri ikna girişimlerinde bulunurken; ilgili Arap yönetimleri Türkiye'nin "*Batıya satıldığı*" izlenimini terk etmemekte ısrarcıydı.⁶⁸² Hatta Türkiye, Arap yönetimleri nezdindeki bu olumsuz imajı düzeltmek için 1954'te Pakistan ile genel nitelikli bazı askeri maddeler içeren bir pakt imzaladığında ve bunu yeni katılımlara açık bıraktığında dahi Arap ülkelerden herhangi bir katılma teşebbüsü gerçekleşmemiştir. Bunda, Batı ile iyi ilişkiler içinde bulunan Türkiye'nin aksine; o tarihlerde milliyetçi yönelimli iktidarın hakim olduğu Mısır'ın Batı ile olumsuz ilişkilerinin de önemli etkisi olmuştur.⁶⁸³

Arap yönetimlerin, Türkiye'nin Batı'ya entegre olma girişimlerine karşı sergiledikleri ön yargı, 1955'e gelindiğinde dahi tüm canlılığıyla devam etmekteydi. Özellikle Türkiye ve Irak öncülüğünde 1955'te kurulan ve kısa bir süre sonra İngiltere, Pakistan ile İran'ın da dahil olduğu ve 1958'deki Irak İhtilali'nin ardından Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) adını alacak olan Bağdat Paketi'ne; Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen şiddetle karşı çıkmış; Ürdün ve Lübnan ise her iki cephenin dışında kalmıştır.⁶⁸⁴ Bu gelişmeler, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabasında olan

⁶⁸⁰ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 217.

⁶⁸¹ USAK, "B Planı Projesi", s. 5.

⁶⁸² Behçet Kemal Yeşilbursa, **a.g.m.**, s. 78.

⁶⁸³ **a.g.m.**, s. 79.

⁶⁸⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, ss. 491–492.

Türkiye'yi oldukça zor durumda bırakmıştır.⁶⁸⁵ Oysa Bağdat Paketi, Ortadoğu'yu Sovyet Rusya'ya karşı birleştirmek amacıyla oluşturulmak istenmiş; gelişmeler ise tersi bir etki yaratarak Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya girmesini kolaylaştırmıştır.⁶⁸⁶

Demokrat Parti dönemi Türk dış politikasının belki de en önemli hamlesi, kuşkusuz Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin gerçekleşmesi olmuştur. Özellikle Demokrat Parti iktidarı tarafından en temel dış politika hedeflerinden biri haline getirilen NATO'ya dahil olma hedefi kolay gerçekleşmemiş, ilk etapta Fransa'nın fiili engeline, diğer Batılı ülkelerinin de isteksizliğine muhatap olunmuştur. Bilhassa ABD, henüz Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasının gereğine inanmamıştır. Fakat ABD ile Sovyetler arasında giderek artan karşılıklı restleşme ve o tarihlerde Kore Komünistleri'yle ve dolayısıyla Çin ile başı dertte olan ABD'nin, herhangi bir savaş durumunda Sovyetlerin müdahil olacağı tehditleri, Batı nezdinde Türkiye'nin jeopolitik önemini tekrar arttırmış görünmektedir.

Asya'daki bu gelişmeler üzerine, Sovyetleri çevrelemenin önemini kavrayan ve bunun ilk adımı olarak Türkiye'den ısrarla üs isteyen ABD'ye karşı NATO'ya üyelik kozunu oynayan Demokrat Parti iktidarı, bu isteğine ancak olumlu yanıt alabilmiş ve 1952 Şubatı'nda Türkiye resmen NATO'ya üye olabilmıştır.⁶⁸⁷

Türkiye, NATO üyeliğiyle, insan sayısı bakımından ABD'den sonra en büyük ikinci orduyu sağlamanın yanı sıra; aynı zamanda NATO'ya ileri konuşlanma ve istihbarat toplama alanlarına ulaşma imkanı da sağlamıştır. Hatta bu doğrultuda İzmir'de NATO'nun Müttefik Kara Kuvvetleri Güneydoğu Avrupa Karargahı kurulmuş, yine NATO'nun amaçları doğrultusunda Adana yakınlarında İncirlik Askeri Üssü oluşturulmuştur. Bunu 1954'te ABD ile yapılan askeri antlaşmalar neticesinde NATO tesislerinin açılması ve Amerikan askeri personelinin Türkiye'ye yerleşmesi, takip etmiştir.⁶⁸⁸ Yine ülkenin NATO'ya üyeliği karşılığında, Birleşmiş Milletler'in çağrısına uyarak Kore Savaşı'na asker göndermesi, Türkiye'nin dış politikasının ne denli Batı merkezli olduğunun bir diğer somut kanıtı olacaktır.

⁶⁸⁵ USAK, "B Planı Projesi", s. 5.

⁶⁸⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 492.

⁶⁸⁷ A. Haluk Ülman ve Cem Sar, **a.g.e.**, s. 262.

⁶⁸⁸ Gökhan Çetinkaya, SETA 2009 Yıllığı, s. 617.

Haluk Ülman'a göre; NATO'ya üyeliğiyle Batı'ya tam entegre olma hedefinde bir adım daha ileri gittiğini düşünen Türkiye, esasen 1952–60 yılları arasındaki dönemde NATO'nun ileri karakolu haline gelmekten kendini kurtaramamıştır.⁶⁸⁹

Demokrat Parti döneminde sergilenen ABD merkezli dış politika, salt NATO'ya üyelik ile Türkiye'nin Sovyet yayılcılığa karşı bir önlem olmamış; aynı zamanda iktidara geldiği andan itibaren ülkenin hızlı bir şekilde kalkınması hedefini gözeterek Demokrat Parti iktidarının bunu gerçekleştirmek amacıyla dış iktisadi yardımlara ihtiyaç duyması nedeniyle de olmuştur. Bunu da somut olarak, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin sağlanması akabindeki gelişmelerden anlamak mümkündür. Özellikle 1954'te Menderes hükümetinin ABD'ye 300 milyon dolarlık kredi talebinde bulunması ve bu doğrultuda ABD ile yoğun diplomatik faaliyetler içerisine girilmesi, Türkiye'nin salt güvenlik kaygısı nedeniyle değil, aynı zamanda iktisadi gelişmesini tamamlaması adına da nedensel Batı yardımına ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Nitekim ABD, Türkiye'nin yardım talebini; ancak 1958'e gelindiğinde olumlu karşılamıştır.⁶⁹⁰

Bu yardım talebinin olumlu karşılanmasının en önemli nedeni ise o dönem ABD Başkanı olan Eisenhower'ın Ortadoğu coğrafyasında daha etkin rol oynama isteği yatmaktadır. Nitekim 5 Ocak 1957'de Kongre'ye yetki talebinde bulunduğu gerekçe olarak, bağımsızlığını korumak üzere bölge ülkelerine iktisadi ve gerekirse askeri yardımda bulunmak, bu vesileyle bölge ülkelerini Sovyet yayılcılığına ve Komünizm propagandasına karşı set oluşturmak olarak ileri sürmüştür. Siyasi literatüre Eisenhower Doktrini olarak geçen bu plana karşı, Sovyetler de boş durmayacak Mısır'a ve Suriye'ye askeri yardımda bulunarak Ortadoğu coğrafyasına girmeye fırsat bulacaktır.⁶⁹¹

Esasen Eisenhower Doktrini'nin ilan edilmesinin temel nedeni Mısır'ın aldığı kararla 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirmesi olayıdır. Bu karardan hemen sonra oluşturdukları gizli ittifakla İsrail, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a saldırması bölgede tansiyonu oldukça yükseltmiştir. Bu olay üzerine Sovyetler de Mısır'dan yana tavır alarak bölgedeki varlığını güçlendirmek istemiştir. Sovyetlerin bölgede her geçen gün artan nüfuzunun farkına varan ABD, bunun önüne geçmek için, içinde iktisadi ve

⁶⁸⁹ A. Haluk Ülman ve Cem Sar, **a.g.e.**, s. 262.

⁶⁹⁰ Gökhan Eşel, **a.g.m.**, s. 151.

⁶⁹¹ **a.g.m.**, s. 152.

askeri yardımları içeren ve ABD Başkanı Einsenhower ismiyle simgeleşen kapsamlı bir yardım planı hazırlamıştır.⁶⁹²

Sonuç olarak 1950 – 1960 dönemini kapsayan Demokrat Parti iktidarında dış politikada önceki iktidarlardan nispeten farklı politikaların uygulamaya konulduğunu görmek mümkündür. 1950'ye değin Türk dış politikasında dikkatle uygulana gelen denge siyaseti, bu dönemde ciddi şekilde aşınmaya uğramış; bu denge ağırlı olarak Batı, özelde ise ABD lehine değişmiştir. Yine bu dönemde aşırı Batı yanlısı dış politika nedeniyle Ortadoğu coğrafyası ile siyasi ilişkilerde kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası dünyada, ABD ve Sovyetler kontrolünde oluşan iki kutuplu yapılanmaya dahil olmayan ve birbirleriyle gevşek bağlar içerisinde olan Bağlantısızlar Hareketi ile de Türkiye, diplomatik bir ilişkide bulunmamış, ilgili hareket, özellikle Başbakan Menderes tarafından, kayda değer bir alternatif olarak görülmemiştir. Bunun da en somut örneği, Asya ve Afrika devletleri 1955'te Hindistan'ın Bandung kentinde Bağlantısızlar Hareketi olarak toplandıklarında ve Türkiye'ye de çağrıda bulduklarında, Türkiye'nin bu fırsatı değerlendirememesidir. Türkiye'nin çağrıya olumlu yanıt vermemesinin en önemli nedeni, kuşkusuz Demokrat Parti yöneticilerinin iki kutuplu dünyada bağlantısız dış politika yürütülemeyeceğine dair olan inançları nedeniyledir.⁶⁹³

Dolayısıyla Demokrat Parti iktidarında, Batılılaşma ile Batıya bağlılık kavramları oldukça birbirine karışmış, Batılılaşma sloganıyla aktif siyasete giren Demokrat Parti, iktidarda bulunduğu on yıllık sürede Türkiye'yi siyasi, askeri ve iktisadi açıdan tamamen Batı'ya bağımlı hale getirdiğini söylemek mümkündür.⁶⁹⁴

4.2.5. Darbeler Dönemi Türk Dış Politikası (1961 – 1982)

Baskın Oran'ın Türk dış politikası açısından '*görelî özerklik*' şeklinde tanımladığı 1960 ile 1980 arası, iki askeri darbe ile bir askeri muhtıraya tanıklık edilen; askeri otoritenin

⁶⁹² Baskın Oran, "Türk Dış Politikası Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 564.

⁶⁹³ Mehmet Gönlübol vd., "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945 – 1965)" **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)** içinde, s. 166.

⁶⁹⁴ a.g.m. s. 157.

gerek fiilen gerekse de arka planda varlığını baskın bir şekilde hissettirdiği bu dönemde ülke, önemli iç ve dış gelişmelere tanıklık etmiştir.

Üç başlık halinde (1960 – 1971, 1971 – 1980, 1980 – 1983) ele alınması gereken bu dönemde, her ne kadar darbelerden kısa bir süre sonra siyasi partiler yönetimi askeri kanattan devralmış olsa da, yaklaşık yirmi iki yılı kapsayan bu dönemi darbeler ve muhtıralar dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü bu süre içerisinde çevre’yi temsilen iktidara gelen Adalet Partisi (AP) ile merkez – çevre koalisyonu şeklinde kurulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) - Milli Selamet Partisi (MSP) iktidarları döneminde, asker kışlasına çekilmiş olsa da siyaset üzerindeki baskısı tüm canlılığıyla sürmekteydi.

Türkiye’nin iç siyasetinde meydana gelen çekişmeler bir yana dış dünyada da önemli gelişmeler meydana gelmekteydi. 1964 ile 1974’te had safhaya çıkan Kıbrıs Sorunu başta olmak üzere; 1967’de ve 1973’te meydana gelen Arap – İsrail savaşları ve sonrasında Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David Antlaşması; Sovyet Rusya’nın Afganistan işgali; 1979’da İran’da gerçekleşen rejim değişikliği ve hemen sonrasında meydana gelen Irak – İran Savaşı bu dönemin dikkat çeken önemli gelişmeleridir.

Yukarıda sıralanan bu önemli bölgesel olayların, merkezinde Türkiye’nin yer aldığı Ortadoğu ve Avrasya jeopolitik sınırları içinde meydana gelmesi bir yana, iç siyasette neredeyse her on yılda bir gelenek haline alan askeri darbeler, ülke siyasetini oldukça zora sokmuş, bölgedeki güvenliğini ciddi şekilde tehlikeye atmıştır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı’nın gerçekleştiği yıllarda, Türk siyasetinde güvenlik algısı ne denli üst seviyede olduysa, bu dönemde de söz konusu güvenlik algısı iç ve dış siyasetteki istikrarsızlık nedeniyle etkisini önemli oranda devam ettirmiştir.

1960’tan 1980’e kadar süren bu dönemin üç başlık halinde ele alınması; bu dönemlerin benzer yanlarının öne çıkarılmasının yanı sıra ayrıştığı yanlarının da ortaya konulması açısından önemlidir.

4.2.5.1. 1960 – 1971 Arası Dönemde Türk Dış Politikası

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesini, 1908 Darbesi ile karşılaştıran M. Şükrü Hanioglu'na göre, İttihat Terakki tarafından gerçekleştirilen 1908 Darbesi gibi 'hürriyet' söylemini kullanmakla birlikte, doğrudan alt rütbeli askerlerin planlayıp yürürlüğe soktuğu bir müdahale olarak değerlendirmiştir.⁶⁹⁵

Dolayısıyla hareketin arkasında 1908'deki gibi bir örgüt bulunmuyor, CHP ise desteklediği halde yönetmekten uzak duruyordu. 27 Mayıs Darbesi ile ordu, 1913 sonrasındaki gibi kurumsal yapısının zedelenmesine fırsat vermemiştir. Hanioglu'na göre; 27 Mayıs Darbesi, ordu – siyaset ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlamıştır. Bu tarihten sonra Ordu, iktidarın en büyük ortağı olarak ortaya çıkacak, bürokrasideki etkinliğini yasallaştıracak, siyaset kurumunun hareket alanını kısıtlama yoluyla yarım asır devam edecek olan vesayetçi bir rejimin kurulmasına ön ayak olacaktır.⁶⁹⁶

27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koymasıyla başlayan süreçte Türkiye, bir süre iç siyasette meydana gelen kırılmanın olumsuz etkilerini dış siyasette de yaşamıştır. Fakat bu dönemde Türk siyaseti açısından dış politikada öne çıkan en önemli etken, Demokrat Parti döneminde yoğun şekilde uygulanan Batı yönelimli dış politikanın bu dönemde ülke yöneticileri tarafından sorgulanır hale gelmesi ve öncekinin aksine çok boyutlu bir dış politika arayışlarının giderek daha fazla kendini göstermeye başlamasıdır.

Dış politikadaki bu çok boyutlu yönelimin kuşkusuz en önemli nedeni, 1964'te zirveye çıkan Kıbrıs Sorunu'dur. Bu sorun nedeniyle Türkiye'nin politika değişikliğine gitmesinde, ilişkilerini yoğun şekilde yürüttüğü Batı'dan destek alamamasının önemli payı bulunmaktadır. Bu tek yönlü politika nedeniyle gerek Sovyetler ile gerek Arap ülkeleriyle gerekse de Bağlantısızlar Hareketi'yle ilişkileri geliştirmede yeterli istek ve çaba gösterilmemesinin hatasını Türkiye, en somut şekilde Kıbrıs Sorunu'nda yaşamıştır.

Esasında dış politikadaki bu çok yönlü ilişkiler kurma arayışı Demokrat Parti'nin son dönemlerinden itibaren Türk siyasetine hakim olmaya başlayan bir kanı olmuştur.

⁶⁹⁵ M. Şükrü Hanioglu, "Asker-Siyaset İlişkisi Bağlamında 27 Mayıs Darbesi", **Derin Tarih Dergisi**, S. 2 (Mayıs 2012), s. 85.

⁶⁹⁶ **a.g.m.**, s. 85.

İktidarlarının son döneminde Demokrat Parti yöneticileri, iç ve dış gelişmeler karşısında salt Batı eksenli izlenen dış politikanın tehlikelerini anlamaya başlamış,⁶⁹⁷ bunu telafi etmek adına Ortadoğu'ya ve Avrasya'ya açılma niyetleri giderek belirmeye başlamıştır. Kıbrıs Sorunu'nda Batı'dan yeterince desteği alamayan Türkiye'nin çok boyutlu politika arayışlarına gitmesinin bir diğer önemli nedeni kuşkusuz, ekonomik bunalım karşısında ABD ve Avrupa'nın ilgisizliği yatmaktadır.

Menderes'in Sovyetler Birliği'ne yapmak istediği ve 27 Mayıs Askeri Darbesi nedeniyle fırsat bulamadığı dış gezisini bu doğrultuda ele almak gerekmektedir. 1960'dan sonraki dönemde ise salt siyasi çevreler değil; aynı zamanda askeri sınıf, akademik çevreler ve basın da dış politikada Türkiye'nin Batı eksenli pozisyonunu sorgulamış, aynı çevrelerce Arap ülkeleri ve Bağlantısızlarla daha fazla diyalog kurmanın gereğine işaret edilmiştir.

1960 döneminin en çarpıcı yanı, iç siyasette bir yandan askeri darbe ile mevcut seçilmiş iktidarı deviren anlayışın, diğer yanda özgürlükçü ve demokratik bir anayasa yapmaktan da geri durmaması olmuştur. İç siyasetteki bu çelişkili durum, 1960-61 arası askerin fiilen iktidarda bulunduğu zaman diliminde dış siyasete de yansımıştır. Nitekim asker, yönetime el koyduktan sonra Batı'nın tepkisini çekmemek adına geleneksel dış politikaya uyulacağını ve DP iktidarı döneminde imzalanan anlaşmalara bağlı kalacağını deklare ederken, bir süre sonra dış politikada çok yönlü ilişkiler geliştirmekten de kendini alıkoymamıştır.⁶⁹⁸

Esasen Türkiye'de 1960'da meydana gelen askeri darbenin nedenini sadece iç siyasi gelişmelerde aramamak gerekir. Dış siyasetteki gelişmelerin de etki ettiği bu dönemde Ortadoğu'da ve Balkanlar'daki paralel gelişmeler, bunun en somut örnekleridir. İktisadi gelişmesini tamamlayamaması nedeniyle bölge ülkelerinde meydana gelen iç siyasi çalkantılar, ordunun siyasete girmesine ve siyasete egemen olmasına zemin hazırlayan en önemli etken olmuştur bir nevi.

Mısır'da 23 Temmuz 1952'de Kral Faruk'u devirerek sırasıyla iktidarı ele geçiren General Necip ve Albay Nasır; Irak'ta 14 Temmuz 1958'de Başbakan Nuri Paşa'yı devirerek yerine geçen Albay Abdülkerim Kasım; Suriye'de 27 – 28 Eylül 1961'de

⁶⁹⁷ Mehmet Gönlübol vd., **a.g.m.**, s. 170.

⁶⁹⁸ Melek M. Fırat, **1960 – 71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, 1.b., Ankara: Siyasal Kitapevi, 1997,s.17.

iktidarı deviren askerlerin önce Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrıldığını açıklamaları ve sonrasında yeni bir darbe ile Baas rejimini kurmaları; Yemen'de 26 Eylül 1962'de İmam Bedir'e karşı harekete geçen genç subayların Cumhuriyeti ilan etmeleri, yine 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da Papadopoulos önderliğinde küçük rütbeli subayların Kral'ı ülkeyi terk etmeye zorlayarak darbe yapmaları⁶⁹⁹, bölgeye hakim olan siyasetin anlaşılması açısından önemlidir.

Türkiye'yi çevreleyen bu bölgelerde çoğunlukla düşük rütbeli askerlerin öncülüğünde bu devrimler meydana gelirken ve Türkiye de buna eklenirken, büyük ülkelerin tepkisi dikkate değer olmuştur. Örneğin İngiltere başta olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri bu gelişmelere karşı sert tavır alırken; iki kutuplu yapının aktörleri ABD ile Sovyetler Birliği, çoğunlukla yeni askeri iktidarlara karşı yumuşak bir politika takip etmeyi, her nedense çıkarlarına daha uygun görmüştür.⁷⁰⁰

Doğrusu, bu dönem iki kutuplu yapılanmanın gevşemeye, giderek yumuşamaya yüz tuttuğu bir sürece tekabül eder. Nükleer silahlanma yarışının getirdiği ağır yük ve iki kutuplu sistemin sorgulanmaya başlanması – 1966'da Fransa'nın NATO'dan çekilmesi örneğindeki gibi – yumuşamanın önemli nedenlerindedir. Bu dönemde her iki cihan harbinin yıkıcı etkilerini nispeten üzerinden atan Avrupa, başta Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olmak üzere kendi geleceğini tayin etme ve dış politikada daha bağımsız ve daha birleştirici adımlar atma konusunda oldukça istekli olmuştur.⁷⁰¹

Kaldı ki ABD'nin bu dönemde, bir yandan Vietnam'da uğradığı yenilgi ve uyguladığı hukuk dışı yöntemler, dünya kamuoyu nezdinde itibarını ciddi şekilde zedelerken; bilhassa Vietnam Savaşı nedeniyle 1971'de dolarda devalüasyona gidilmesi ve bu nedenle Bretton Woods sisteminin işlevini kaybetmesi ABD'yi uluslar arası camiada prestij kaybına uğratan bir diğer etken olmuştur. Yine bu dönemde özellikle Almanya ve Japonya, iktisadi alanda önemli hamleler ortaya koymuş; hatta Almanya kendi işsizliği eritmesinin yanı sıra kalifiye olmayan işler için de yurt dışından işçi getirtme ihtiyacı duyacak kadar önemli bir ekonomik gelişme kaydetmiştir.⁷⁰² Baskın Oran'a

⁶⁹⁹ Melek M. Fırat, **a.g.e.**, ss. 18–19.

⁷⁰⁰ **a.g.e.**, s. 19.

⁷⁰¹ Baskın Oran, "AGİK-1990'a Kadar" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 657.

⁷⁰² Baskın Oran, "'1960 – 1980' Görelî Özerklik – 3", **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 658.

göre; serbest piyasanın hakim olmaya başladığı bu ortamda, Türkiye de rekabet ortamında hem ekonomik hem de siyasal bakımdan önemli faydalar sağlamıştır.⁷⁰³

Yukarıda sıralanan bu gelişmeler dikkate alındığında Türkiye'nin 1960 Askeri Darbesi'nden sonra özellikle serbest seçimler sonucunda - 1965'te - iktidara gelen Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi döneminde, askeri yönetimden devraldığı dış politikada çok yönlü arayışlara gidilmesi, biraz da dış konjonktürünün buna oldukça müsait olması nedeniyledir. Kaldı ki dış politikada önceki dönemlerin aksine büyük bir kopuş yahut farklılık olduğunu iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Melek M. Fırat'ın da belirttiği gibi bu durum; dış politikada farklı bir arayışa gitmenin aksine, eskiye kıyasla renkliliği yakalama arzusudur.⁷⁰⁴

1960 – 70 arasındaki dünya siyasetine hakim olan anlayış irdelendiğinde Fırat'ı haklı çıkaracak verilere ulaşmak mümkündür. Bir kere 1960'lara gelindiğinde Soğuk Savaş'ın hakim olduğu iki kutup arasında giderek bir yumuşamadan söz etmek mümkündür. Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan Üçüncü Dünya, Asya – Afrika Bloku, Asya – Afrika – Latin Amerika Grubu, Tarafsızlar, Bağlantısızlar gibi yapılanmaların şekillenmeye başladığını görmek mümkündür.⁷⁰⁵

Nitekim 1966'da Fransa'nın NATO'dan çekilmesi, mevcut yapının sorgulanmaya başladığını, dış politikada ülkelerin farklı arayışlara girmeye başladığını göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle Türkiye kamuoyunda giderek yükselen dış politikada bağımsızlık talebi ve Türk idarecilerin bu minvalde politikalar geliştirmeye istekli olmaları biraz da dış konjonktürün buna imkan vermesi nedeniyledir.

Yine de 1960'lara hakim olan özellikle 68'ler kuşağının '*bağımsız Türkiye*' sloganını yabana atmamak gerekir. O dönemde bilhassa üniversitelerde dış siyaset yoğun ele alınan bir alan olmuş, Türk dış politikasının yeni dönemde nasıl bir seyir takip etmesi gerektiği konusunda özellikle Forum Dergisi'nde ciddi entelektüel tartışma zeminleri yakalanmıştır.

Gerek askeri kanadın gerekse de sol cenahın ısrarla savundukları bağımsız dış politika tezine karşı; örneğin yazıları Forum Dergisi'nde yayınlanan ve Ankara Üniversitesi

⁷⁰³ a.g.m., s. 658.

⁷⁰⁴ Melek M. Fırat, a.g.e., s. 39.

⁷⁰⁵ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 623.

Siyasal Bilgiler Fakültesinden Suat Bilge, Fahir Armaoğlu, İlhan Unat, Mehmet Gönlübol gibi önde gelen akademisyenler, dış politikada mutlak anlamda bağımsız siyaset uygulamanın mümkün olmadığını, buna rağmen dış siyasette gözetilecek temel hususun milli menfaatler olduğunu ısrarla savunmuşlardır.⁷⁰⁶

Dolayısıyla siyasi çevrelerden akademik çevrelere kadar sıklıkla dillendirilmeye başlanan dış politikada çok yönlü arayışlara gitme gerekliliği, kısmen de olsa karşılık bulmuştur. Bu nedenle olacak ki Türkiye, Arap ülkeleri ile Batı arasında daha dengeli bir siyaseti hayata geçirmeyi menfaatine uygun görmüştür. Bu çerçevede Mısır ile geliştirilmek istenen ilişkiler; Türkiye'nin 1956 Süveyş Kanalı Savaşı'nda sergilediği Mısır yanlısı tutum, 1967 Arap – İsrail savaşında Arapları desteklemesi doğrultusunda İsrail yararına İncirlik Üssü'nün ABD tarafından kullanma girişimine engel olunması daha dengeli ve çok taraflı bir dış politikanın gözetildiği izlenimi vermiştir. Bunun yanı sıra, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararını Türkiye'nin desteklemesi, o tarihe dek ihmal edilen Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istemesinin önemli bir diğer adımı olmuştur.⁷⁰⁷

İç ve dış siyasette bütün bu gelişmeler meydana gelirken, bölgede Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren Kıbrıs Sorunu da giderek kendini hissettirmeye başlamıştır.

Kıbrıs Adası, 4 Kasım 1914'te İngiltere tarafından ilhak edildiğinde ve 1923'te Lozan Antlaşması'nda Türkiye, Kıbrıs ile ilgili haklarından İngiltere lehinde vazgeçtiğinde henüz Kıbrıs, sorun olma vasfına sahip değildi. Oysa bu durum çok sürmeyecek, Megalo İdea'nın bir parçası olarak 1930'lardan itibaren filizlenmeye baş gösteren ve adanın Yunanistan'a ilhakına dayanan Enosis düşüncesi⁷⁰⁸, ilerleyen dönemlerde ciddi bir kriz olarak belirmeye baş göstererek Türk - Yunan ilişkilerinde önemli bir yer tutacaktır.

Nitekim 1947'de İngiltere, Kıbrıs için bir muhtariyet anayasası hazırlamak istediğinde Rum ve Türk tarafı buna şiddetle karşı çıkmış; Rumlar, bu düzenlemenin Enosis'in sonu olacağını düşünmeleri nedeniyle karşı çıkarken, Türkler de bu uygulamayla Türk varlığının ciddi baskılara maruz kalacağı argümanını ileri sürmüştür. Hatta Türk

⁷⁰⁶ Melek M. Fırat, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁰⁷ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 19.

⁷⁰⁸ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 381.

toplumu aynı yıl içinde Lefkoşe’de büyük bir miting düzenleyerek, İngiltere’nin uygulamaya geçirmek istediği muhtariyet düzenlemesine karşı tepkisini göstermiştir.⁷⁰⁹

İlkin 1914’te İngiltere’nin hakimiyeti ile sonuçlanan Kıbrıs’taki İngiliz hakimiyeti 1960’a dek sürmüştür; 1960’ta bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla siyasi statüsünde önemli bir değişiklik olmuştur.⁷¹⁰

Türkiye – Yunanistan arasında var olan Kıt’a Sahahlığı, Ege Denizi’nde Hava Kontrol Sahası, Karasular gibi sorunlarının yanı sıra; Ada Rumları ve Türkleri arasında sorun olmaktan çıkarak bölgesel bir kriz olmaya baş gösteren Kıbrıs Sorunu, Türkiye – Yunanistan ilişkilerini de oldukça gerilimli bir atmosfere sokmuştur. Türk – Yunan ilişkilerinde giderek daha fazla yer alan bu sorun, 1950’lere gelindiğinde bölgesel bir sorun olmaktan dahi çıkmaya baş göstermiştir.

Özellikle 1954 tarihini esas alan Suat Bilge’ye göre, bu tarihte ilk defa milletlerarası bir uyuşmazlık olarak Yunanistan hükümeti tarafından Birleşmiş Milletler’in önüne getirildiğinde, Türkiye – Yunanistan arasında bölgesel bir kriz olan Kıbrıs Sorunu, artık bölgesel olmaktan dahi çıkmıştır.⁷¹¹

Konu Birleşmiş Milletler tarafından ele alındığı halde herhangi bir olumlu netice çıkmadığı gibi Ada’da ve Yunanistan’da Türklere karşı şiddet olayları son bulmamıştır. Bunun üzerine İngiltere, sorunu ilgili devletlerle çözmek adına Londra’da bir konferans tertip etmiştir. İngiltere öncülüğünde Türkiye’nin ve Yunanistan’ın katılımıyla 29 Ağustos’tan 7 Eylül 1955’e kadar süren konferanstan da herhangi bir netice alınamamıştır.⁷¹² Dolayısıyla Londra Konferansı’nda yürütülen çabaların başarıya ulaşmamasının en önemli nedeni, 1947’de İngiltere tarafından önerilen muhtariyet planına her iki tarafın şiddetle karşı çıkmasıdır. Nitekim 1955 Londra Konferansı düzenlendiğinde ilgili üç tarafın da birbirine zıt tezleri değişmemiş, aksine giderek daha tavizsiz bir vaziyet almıştır.

Hatırlanacağı üzere, konferansta İngiltere kendi egemenliğinde Kıbrıs’ta bir mahalli muhtariyet önerirken; Yunanistan, Kıbrıs halkına self-determinasyon prensibinin uygulanmasında ısrarcı olmuş; Türk tarafı ise her iki öneriye de karşı çıkarak ya statu

⁷⁰⁹ a.g.e., s. 382.

⁷¹⁰ A. Suat Bilge, “Kıbrıs Uyuşmazlığı” **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, s. 363.

⁷¹¹ a.g.m., s. 364.

⁷¹² ss. 366-367.

quo (mevcut durumun muhafaza edilmesi) yahut adanın kendisine iadesini talep etmiştir.⁷¹³

Birleşmiş Milletler’de ve Londra Konferansı’nda ön görülen çözüm çabalarının sonuçsuz kalması, adada iki toplum arasındaki huzursuzluğu arttırdığı gibi Türkiye – Yunanistan kamuoyunda da önemli gerginliklere sebebiyet vermiştir. Bunun en somut belirtisi, Rumcada ‘*Kıbrıs mücadelesi için Milli Teşkilat*’ anlamına gelen EOKA’nın, General Grivas yönetiminde kurulması ve kilisenin bu örgüte önemli yardımlar sağlamasıdır. Yunanistan ve Rum kesiminde bu gelişmeler meydana gelirken, Türkiye’de de 6 – 7 Eylül Olayları adıyla siyasi literatüre geçecek toplumsal huzursuzluklar baş göstermiştir.⁷¹⁴

1964’te gelindiğinde General Grivas öncülüğünde EOKA’cılar, özellikle 5 Ağustos’tan itibaren adadaki Türk bölgelerine küçük çaplı saldırılarda bulunmaya kalkışmış, bunun üzerine Türk savaş uçakları 8 Ağustos’ta saldırıların gerçekleştiği bölgeleri bombalamaya başlamıştır.⁷¹⁵ Fakat Türkiye, ABD’nin telkinleriyle kapsamlı bir operasyona kalkışmamıştır. 9 Ağustos’ta da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, ateşkes kararı alındığını İsmet İnönü’ye telgrafla bildirmiştir. Sovyet devlet başkanı Kruşçev de hava bombardımanına son verilmesini Türkiye’den istemiştir.⁷¹⁶

Türkiye ile Yunanistan arasında ciddi bir krize yol açan Kıbrıs Sorunu, bir süre soğumaya bırakılmıştır. Türk dış politikası açısından, bu olayda ortaya çıkan en önemli tecrübe, ABD ile İngiltere’nin tutumudur. Özellikle ABD Başkanı Johnson’un 5 Haziran 1964’te İnönü’ye gönderdiği mesajda Yunanistan’ın ve Kıbrıs Rumlarının onca kışkırtma faaliyetlerine karşın, Türkiye’nin Kıbrıs’a herhangi bir askeri müdahaleden kaçınmasında ısrar etmesi ve böyle bir politika izlendiği takdirde Sovyetler’e karşı Türkiye’nin savunulamayacağını dikte etmesi, Türkiye’yi büyük hayal kırıklığına uğratmıştır. Üstelik Başkan Johnson, Türkiye’nin askeri teçhizatının önemli kısmının Amerikan menşeli olduğunu hatırlatarak, bu teçhizatın kesinlikle Kıbrıs Harekatı’nda kullanılmayacağını iletmiştir.⁷¹⁷

⁷¹³ a.g.m., s. 367.

⁷¹⁴ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 386.

⁷¹⁵ a.g.e., s. 386.

⁷¹⁶ Kamuran Gürün, a.g.m., s. 415.

⁷¹⁷ Baskın Oran, “Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu” *Türk Dış Politikası* içinde, C. I, ss. 686–687.

Baskın Oran'a göre Johnson'un mektubu ve Kıbrıs Sorunu'nda ABD'nin aleyhteki tavrı, Türk siyaseti açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Oran, bu sonuçları 6 madde halinde şu şekilde sıralamıştır;

- Sovyet Rusya'ya karşı Batı menfaatine ters düştüğü takdirde Türkiye'nin savunulamayabileceği belirtilmiş,
- Mektup, Türk dış politikasının çok taraflı bir zemine ne denli ihtiyacı olduğunu ortaya koymuş,
- Türkiye, Vietnam örneğinde olduğu gibi ABD'nin uluslar arası alandaki politikalarını gözü kapalı desteklemekten vazgeçmiş,
- Türkiye kamuoyunda ABD'ye ve ABD'nin Türkiye'deki askeri üslerine karşı ciddi bir direnç oluşmuş,
- Türkiye, bundan sonra ABD öncülüğünde NATO bünyesinde kurulan askeri yapılanmalara karşı ihtiyatlı davranmış,
- Bu tarihten sonra Türkiye, elindeki askeri teçhizatı çeşitlendirme yoluna gitmeye başlamıştır.⁷¹⁸

Bu gelişmeler sonucunda Türkiye'nin dış politika tercihlerinde böyle bir evrilme olmuş mudur? Yani Türkiye, özellikle Kıbrıs Krizi nedeniyle yalnız bırakıldığında; bu, gelecekte Türkiye'nin dış politikasında ciddi farklılıklar yaratmış mıdır? Gerçekte bu soruya net yanıtlar vermek oldukça zordur. Bu dönemde Türk kamuoyuna ve siyasi çevrelerine yansıyan çok yönlü dış politika özlemi, pratikte kısmen yanıt bulmuşsa da, bu çabaların Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde keskin bir ayrıma gittiğini yahut Türkiye'nin rotasını başka eksenlere yönelttiğini düşünmek pek gerçekçi olmayacaktır.

Türkiye, her ne kadar İsrail – Arap gerginliğinde giderek daha Arap devletleri yanlısı bir tutum takındıysa ve ABD'nin Vietnam işgaline karşı olmuşsa da bu durum uzun sürmeyecek, Türkiye dış politika rotasını tekrar Avrupa ve Amerika'ya çevirecektir. Bunun da en somut örneği 1969'da ABD ile Türkiye arasında imzalanan Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması (OSİA)'dır.⁷¹⁹ Bunun yanı sıra, Avrupa'da ekonomik

⁷¹⁸ Baskın Oran, "Kıbrıs Sorunu ve Johnson Mektubu", ss. 689–690.

⁷¹⁹ a.g.m., s. 697.

bütünleşmeye doğru bir adım olan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (ATE)'na katılmada Türkiye'nin gösterdiği çaba önemlidir. Bu çabalar neticesinde Türkiye'nin 1959'daki başvurusunu değerlendiren ATE, 12 Eylül 1963'te ülkemiz ile Ankara Antlaşması imzalayarak Türkiye'nin de bu ortaklığa katılmasının hukuksal zeminini oluşturmuştur.⁷²⁰

Dolayısıyla Askeri Darbe'nin meydana geldiği 1960 yılından 12 Mart Muhtırası'nın gerçekleştiği 1971 tarihine kadar geçen süre içerisinde Türkiye'nin iç siyasetinde meydana gelen değişimlere rağmen dış politikada görece olarak meydana gelen değişimler, asla köklü bir nitelik kazanmamıştır. Diğer bir deyimle dış politikada hayata geçirilen çok taraflı ilişkilere rağmen Türkiye'nin temel tercihi, bu dönemde de yine Batı olmuştur.

27 Mayıs Darbesi akabinde tüm alternatif dış politika arayışlarına rağmen Batı yönelimli dış politikasında keskin bir kopuş olmayan Türkiye, bu dönemde Kıbrıs Sorunu'nda olduğu gibi kendisini birincil derecede ilgilendiren bir diğer sorun olan Kürt Sorunu ile ilgili bölgesel gelişmeler nedeniyle güvenlik politikası yeniden zirve yapmıştır. Keza, Irak'ta 1958'de General Kasım'ın liderliğinde bir darbe gerçekleşmiş; General Kasım'ın iktidarını güçlendirmek adına ülkedeki komünistlerden ve Kürtlerden destek almak ve SSCB ile ilişkilerini güçlendirmek için yürüttüğü siyaset, Kürt Sorunu ile başı dertte olan Türkiye'nin güvenlik kaygısını üst seviyeye çıkarmıştır.

General Kasım'ın Kürtlerin de desteğiyle askeri bir darbe ile yönetimi devralmasının etkisiyle, 27 Mayıs askeri yönetimi, Kürtlere dönük sert politikalar yürürlüğe sokma yoluna gitmiştir. Keza 1 Haziran 1960'ta 485 Kürt tutuklanıp Sivas'ta bir kampa yerleştirildikten ve 4 ay burada tutulduktan sonra bunlardan 55 aşiret reisi, 19 Ekim 1960'ta çıkarılan sürgün yasasıyla batı illerine sürülmüştür. Nitekim, Irak'ta Kasım iktidarının Kürtlere karşı ılımlı politikasının Türkiye'deki Kürtleri de harekete geçirebileceği ihtimali devleti oldukça kaygılandırmıştır.⁷²¹

Kasım iktidarının Kürtlere dönük ılımlı politikaları uzun sürmeyerek, yerini sertlik yanlısı politikalara bırakınca, Nisan 1962'de Irak Kürdistan'ındaki Kürtler, Mustafa Barzani liderliğinde ayaklandıkları gibi, kısa sürede bölgeyi ele geçirmiş; bu gelişmeler,

⁷²⁰ a.g.m., ss. 812–813.

⁷²¹ Melek ve Ömer Kürkcüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 786.

Türkiye'nin korkularını daha da arttırmıştır. Türkiye'nin güneydoğu sınırında baş gösteren güvenlik sorunu, 8 Temmuz 1962'de Irak hava gücüne ait iki savaş uçağının Türk sınırlarını ihlal ederek, Hakkari yakınlarındaki bir kasabayı bombalamasıyla açık bir tehdite dönüştürmüştür. Üstelik Irak hükümeti bu olaydan dolayı Türkiye'den özür dilediği halde 15 Temmuz'da benzeri bir olayı tekrarladığında ve ikinci sınır ihlalinde 3 Türk askeri öldüğünde,⁷²² Türkiye'nin korkularının salt kendi Kürtleriyle sınırlı olmadığı, bunun yanı sıra Irak Kürtlerinin dahası Irak Devleti'nin de bir risk oluşturduğu açıklığa kavuşmuştu.

4.2.5.2. 1971 – 1983 Arası Dönemde Türk Dış Politikası

Cumhuriyet dönemi Türk siyasi tarihi analiz edildiğinde öne çıkan en çarpıcı husus, her dönemin kendi içinde önemli gelişmeler barındırmasıdır. Daha dikkate değer yanı ise, çoğunlukla bu gelişmelerin hem iç hem de dış eksenli olmasıdır.

Nitekim dış dünyada bu döneme damgasını vuran gelişmeler, ülke jeopolitiğinin kendine has karakteri nedeniyle Türkiye'yi ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirmiştir. 1967 Kıbrıs Bunalımı ile 1974 Kıbrıs Harekatı gibi doğrudan etki eden gelişmelerin yanı sıra; Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali, 1973 Petrol Krizi, 1973 Arap – İsrail savaşı, 1975 – 76 Lübnan İç Savaşı, 1979'da İran'da meydana gelen rejim değişikliği ve 1980'de İran – Irak Savaşı doğrudan olmasa da önemli oranda Türkiye'yi etkileyen dışsal gelişmelerdir.

Dış dünyada bu önemli gelişmeler meydana gelirken, iç siyasette de ülkeyi zora sokan gelişmeler vuku bulmuştur. Yukarıda sıralanan dış gelişmelerin iç siyasete önemli oranda etki ettiğini ileri süren Feroz Ahmad'a göre bu dönem, dünyadaki gelişmelerin toplumsal değişimlere, siyasal gerilimlere önemli oranda etkide bulunduğu bir süreçten müteşekkildir. Ahmad'a göre, yüksek büyüme oranıyla birlikte sanayinin gelişme kaydetmesi, Türk toplumunda önemli beklentiler yaratmıştır. Yüksek enflasyonun öne çıktığı ekonomik yapı, tüketimi mutlu bir azınlıkla sınırladı. İşsizliğin giderek arttığı bu durum, işçi sınıfının giderek militanlaşmasına yol açmıştır.⁷²³

⁷²² a.g.m, s. 786.

⁷²³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 172.

Yine bu dönemde, giderek artan üniversiteli mezun sayısına karşın planlı bir istihdam programının yoksunluğu nedeniyle mezunların büyük çoğunluğu işsiz kalıyor, sağ ve sol olarak bölünen marjinal siyasetin etkisine daha açık hale geliyordu. Ekonomide ve eğitim kurumlarında bu gelişmeler meydana gelirken, siyasette de oldukça gerilimli bir atmosfer oluşmuştu. Bunun en önemli nedeni de, hükümetin Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin giderek yükselişe geçen gücünü kırmak ve siyasetten uzaklaştırmaya yönelik seçim yasasında yaptığı değişikliktir. Nitekim 1965'te Meclis'e 14 milletvekili sokabilen İş Partisi'ne karşın, aynı oy oranı aldığı halde TİP'in yalnızca 3 milletvekilini meclise sokabilmesi, yine 1969'daki seçimlerde 2 milletvekilini kazanması, sol kitleyi radikalleştiren önemli bir etken olmuştur.⁷²⁴

Esasen TİP'in genel başkanı Mehmet Ali Aybar'ın, söz konusu düzenleme Meclis'ten geçmeden önce, yasanın geçmesi halinde ülkedeki huzursuzluğun önü alınmaz bir noktaya geleceğini, demokrasinin ciddi zarar göreceğini söylemesi⁷²⁵, yakın gelecekteki gelişmeleri haber vermesi açısından kayda değerdir.

Haziran 1971'de başta İstanbul olmak üzere ülkenin önemli kentlerinde yapılan kitlesel gösterilerle işçiler, söz konusu yasayı protesto etmiş, bu bölgelerde giderek kaosa dönüşen bir atmosferde, mevcut Süleyman Demirel hükümeti ise gerilimi sonlandırmaya muvaffak olamamıştır. Sağ – Sol başta olmak üzere farklı kutupların giderek çatışmasına dönen olaylar, Ordunun harekete geçerek siyasete fiilen müdahale etmesine zemin hazırlamıştır.

1961 Anayasası ile kurulan ve temel amacı siyasi iktidarı vesayet altında tutmak olan Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nun hükümete verdiği muhtıra yoluyla Demirel'in iktidardan uzaklaşması gerektiğini, aksi halde Anayasa'dan aldıkları yetkiye dayanılarak, yönetime el konulacağı ihtarında bulunması, Başbakan Demirel'e geri adım attırarak istifasıyla sonuçlanmasına neden olmuştur. Başbakan Süleyman Demirel'in istifasının hemen ardından Cumhurbaşkanı, yeni '*partiler üstü*' hükümeti kurmakla, CHP'den istifa eden Nihat Erim'i görevlendirmiştir.⁷²⁶ Ahmad'a göre

⁷²⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 173.

⁷²⁵ **a.g.e.**, s. 174.

⁷²⁶ Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, s. 585.

Demirel'in istifası, Türk siyasetinde antidemokratik uygulamaların önünü açan bir başlangıç olacaktır.⁷²⁷

Hasan Bülent Kahraman'a göre ise; ordu – aydınlar – bürokrasi üçlüsünden oluşan Tarihsel Blok'un kendi içinde ayrıştığı döneme tekabül eden 1971 – 1980 arası dönem, hem ordunun kendi içinde kırılmasına hem de orduyla aydınlar arasındaki tarihsel ittifakın bozulmasına sebebiyet vermiştir.⁷²⁸

Darbenin hemen sonrasında birçok aydına karşı yürütülen baskıcı politikalar bunun en somut göstergesidir. Keza bu dönemde yüzlerce aydın tutuklanmış, yargılanmış, hapse mahkum edilmiş hatta öldürülmüştür. Ordunun demir yumruğunun hakim olduğu bu dönemde yasaklayıcı uygulamalar nedeniyle yeraltına inen ve silahlı mücadeleyi hedef edinen üç gençlik lideri de bu dönemde yargılanarak idam edilmiştir. Hasan B. Kahraman buna ilaveten, bu dönemde Ordu'nun sol ve demokratik modellere tümüyle kendini kapattığını öne sürmektedir.⁷²⁹

12 Mart Askeri Muhtırası'nın gerçekleştiği dönemde sistemin yegane savunucusu CHP'nin tutunduğu tavır da oldukça ilginçtir. CHP içinde İsmet İnönü başta olmak üzere merkezi oluşturan kanat, muhtıraya destek verirken; ortanın solu hareketiyle CHP içinde ortaya çıkmaya başlayan Bülent Ecevit ve genç kanadı oluşturan kesim, muhtıraya açıkça karşı çıkmışlardır.⁷³⁰

Ülke iç siyasetinde bu gelişmeler meydana gelirken, dış politikada hakim anlayış '*denge siyaseti*'nin gözetilmesidir. Dönemin Dışişleri Bakanı Osman Olcay'ın 17 Mayıs 1971'de yaptığı bir konuşma, dönemin dış politikasının ne şekilde teşekkül ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Dışişleri Bakanı Olcay konuşmasında: "*Aktif veya dinamik dış politika, dinamizmini ulusal zorunluluk ölçülerinden aldığı, Türkiye'yi dünyaya tanıtmak, Türk ekonomisine yeni alanlar kazandırmak ve Türk çıkarlarını korumak ihtiyaçlarına dayandığı oranda geçerli ve tutarlı*

⁷²⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 176.

⁷²⁸ Hasan Bülent Kahraman, **a.g.e.**, C. I, s. 218.

⁷²⁹ **a.g.e.**, s. 219.

⁷³⁰ s. 220.

olur.” diyerek; Türkiye’nin bu süreçte getirisi olmayan yersiz politikaları hayata geçirmesinin ciddi sorunlara davetiye çıkaracağı uyarısında bulunmuştur.⁷³¹

Türk dış politikasında özellikle 1965’ten itibaren çok taraflı ilişkiler geliştirme hedefi kısmen uygulamaya konulsa da gerek iç siyasi çalkantılar gerekse de bölgesel gelişmeler nedeniyle yeterince kökleşmemiştir. Askeri vesayetin hakim olduğu iç siyasette meydana gelen kutuplaşmalar bir yana bölgede, özellikle Arap ülkelerinde hakim olan istikrarsızlık, Türkiye’nin kapsamlı ve köklü bir dış politika uygulamasının önüne geçmiştir.

Melek Fırat’a göre, 12 Mart 1971 Muhtırası, AP hükümeti tarafından 1965’ten itibaren uygulamaya konulan ve çok yönlü dış politikadan uzaklaşıldığı, Türkiye’nin yüzünü tekrar ABD’ye çevirdiği bir döneme tekabül etmektedir.⁷³² Kuşkusuz Türkiye’nin yüzünü Batı’ya çevirmesinin önde gelen bölgesel nedenleri; Sovyetler Birliği’nin 1968’de Çekoslovakya’yı işgalinin bölgede ve Batı’da yarattığı korku henüz ortadan kalkmamışken, Sovyetlerin 1979’da Afganistan’ı işgali, Türkiye’nin Sovyetler’e karşı duyduğu endişeyi tekrar su yüzüne çıkarmıştır.

Yine aynı yıla denk gelen İran’da Batı yanlısı Şah Muhammed Rıza Pehlevi hanedanının, Humeyni liderliğindeki İslamcılar tarafından iktidardan düşürülmesi ile İran’da meydana gelen rejim değişikliği ve yeni rejimin diğer Müslüman ülkelere dönük rejim ihraç politikası yürütmesi, Türkiye’yi Batı’ya yaklaştıran diğer önemli bir etken olmuştur. Türkiye ile yeni İran yönetimi arasında soğuyan ilişkiler; zamanla Rafsancani’nin cumhurbaşkanı olması ve ılımlı kişiliğiyle tekrar düzelve yoluna girecektir.⁷³³

Oysa Türkiye – İran ilişkileri, İslam cumhuriyetinin aksine Şah Rıza Pehlevi döneminde (1941 – 1979), oldukça iyi bir zeminde gerçekleşmiş, bu dönemde ortak kaygı olan Komünizmin yayılmasına karşı her iki ülke aynı kulvarda bulunmuştur. Ayrıca ABD desteğinde kurulan ve daha sonra CENTO adını alacak olan Bağdat Paktı’na katılmada her iki ülke de istekli davranmışlardı.⁷³⁴

⁷³¹ Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 587.

⁷³² Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Devletleriyle İlişkiler” **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 794.

⁷³³ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 22.

⁷³⁴ **a.g.e.**, ss. 21–22.

İran'da Batı karşıtı İslam Devriminin gerçekleştiği 1979 tarihinde Türkiye'yi tedirgin eden bir gelişme daha vuku bulmaktaydı. Afganistan'da 1978'de Albay Abdülkadir öncülüğünde ordunun yönetime el koyması ve Sovyet yanlısı Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin yönetime geçmesiyle ülke Sovyetler'in tamamen hakimiyetine geçmiştir. Bu durumu kabullenmeyen İslamcı gruplar, yeni rejime karşı silahlı mücadeleye girişmiş, bunun üzerine Sovyetler 25 Aralık'ta Afganistan'ı fiili işgale başlamıştır.⁷³⁵

İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Afganistan'ın işgale uğramasıyla Sovyetler'in Ortadoğu'ya doğru yayılcı politikalar uygulaması, Batı nezdinde Türkiye'nin jeopolitik önemini bir kez daha arttırmıştır. 1974'te Kıbrıs Harekati nedeniyle Türkiye ile ilişkilerini dondurarak, yapılması planlanan yardımı Senato'da askıya alan ABD, bu iki önemli gelişme karşısında tekrar Türkiye'yle yakınlaşmaya başlamış, söz konusu yardımı da kısa bir süre sonra uygulamaya geçirmek durumunda kalmıştır.

1975 – 1978 yıllarını kapsayan Türkiye'ye yönelik ABD silah ambargosunun Oral Sander'e göre bir başka nedeni daha bulunmaktaydı. Sander'e göre, bu dönemde Yunanistan aleyhine bozulan Türk – Yunan silah dengesinin yeniden kurulması için Türkiye'nin bir süre askeri açıdan dizginlenmesi gerekiyordu. 1978'e geldiğinde iki ülke arasındaki askeri dengenin nispeten sağlanması nedeniyle Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu da giderek hafifletilmiştir.⁷³⁶

Tayyar Arı'nın yeni bir Soğuk Savaş olarak tanımladığı, Türkiye'nin doğusunda bulunan iki ülkede meydana gelen bu gelişmelerin etkisi henüz sürmüştü, İran ile Irak arasında sınır konusunda meydana gelen anlaşmazlık nedeniyle savaş çıkmış, Türkiye bu gelişme karşısında tarafsızlık politikasını etkin bir şekilde uygulamıştır. Arı'ya göre Türkiye'nin her iki ülkeyle ilişkilerini canlı tutma esasına dayanan bu politikası, siyasi literatüre '*Aktif Tarafsızlık*' olarak geçecektir.⁷³⁷

Bu dönemde, Türkiye için tehdit oluşturan bir diğer gelişme, Suriye'de ve Irak'ta sosyalist ve milliyetçi karaktere sahip Baas rejimlerinin iktidara geçmesiyle, bu iktidarların Sovyetler Birliği ile yakınlaşma çabası içine girmeleridir. Yine bu dönemde

⁷³⁵ Erel Tellal, "SSCB'nin Afganistan'a Müdahalesi" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 773.

⁷³⁶ Oral Sander, **a.g.e.**, ss. 108–109.

⁷³⁷ USAK, "B Planı Projesi", s. 8.

Suriye'nin Hatay ile ilgili revizyonist politikalar yürütmek istemesi, Suriye ile ilişkileri durma noktasına getirmiştir. Türkiye'den devrimci gençlerin Suriye üzerinden Lübnan'a geçerek Filistin kamplarında Filistinli direnişçilerle birlikte silah eğitimi almaları, o tarihlerde ABD ve İsrail yanlısı politika izleyen Türkiye ile bölgedeki Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin bozulmasında bir diğer etken olmuştur.⁷³⁸

Irak'ta ve Suriye'de hakim olan Baas rejimleriyle Türkiye'nin olumsuz ilişkilerinin bir diğer nedeni de 1980'li yıllarda yapılmasına başlanan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında bölgede bir dizi barajların ve sulama tesislerinin yapımına başlanmasıdır. Suriye'nin ve Irak'ın kendi ülkelerinden de geçen Dicle ve Fırat nehirlerinden yeterince su alamama korkuları, Türkiye'ye karşı önyargılı bir tutum takınmalarına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda Irak, Ankara nezdinde sert söylemleri dillendirirken, Suriye de 1984'de Şam'da karargahını kuran bağımsızlık yanlısı Türkiye Kürtlerinin lideri Abdullah Öcalan'ı desteklemeye başlamıştır. Suriye bununla da yetinmeyerek kendi denetimindeki Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde Öcalan liderliğindeki PKK'ya silah eğitimi amacıyla kamplar kurdu muştur.⁷³⁹

1974'te Kıbrıs Harekatı'nın başladığı tarihten yaklaşık bir yıl önce Ortadoğu'da dolaylı da olsa Türkiye'yi ilgilendiren önemli bir hadise de, kuşkusuz Arap – İsrail savaşının meydana gelmesidir. Armaoğlu'na göre Mısır öncülüğünde Arap ülkelerinin başlattığı bu savaş, önceki Arap – İsrail savaşlarından önemli farklılıklar göstermekteydi. Bu farklılıklar;

- İsrail'in ortadan kaldırılması yerine 1967 savaşında İsrail'in eline geçen toprakların tekrar alınması ve Arapların zarar gören prestijinin kazanılması,

- 1973 savaşında Mısır'ın bilhassa Sina cephesinde yaptığı saldırılar neticesinde önemli başarılar elde ederek, İsrail'e ciddi kayıplar verdirmesidir.⁷⁴⁰

Başlangıçta Arap devletler lehinde gelişen savaşın ilerleyen safhalarında İsrail, Suriye Cephesi'nde Arap kuvvetlerinin ilerleyişini durdurarak kuvvetlerinin bir kısmını Sina'ya kaydırırdıktan sonra da Mısır'la güçleri dengelenmeye başlamıştır. Sovyetler'in girişimiyle, BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Ekim 1973 tarihinde çıkardığı 338 sayılı

⁷³⁸ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 794.

⁷³⁹ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 22.

⁷⁴⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 715.

kanun uyarınca tarafların derhal ateşkes ilan etme talebi yanıtız kalmış, İsrail askeri operasyonlarına devam etmiştir. Ateşkes ancak 25 Ekim’de BM Güvenlik Konseyi’nin Mısır ve İsrail gçleri arasına BM askeri kuvvetlerinin konulmasına dair 340 sayılı kararın taraflar tarafından kabul edilmesiyle sağlanabilmiştir.⁷⁴¹

Herhangi bir antlaşmanın imzalanmadığı ateşkestten ancak bir yıl sonra özellikle Amerika’nın Dışışleri Bakanı Henry Kissinger’in diplomatik faaliyetlerinin ön plana çıktığı, ABD’nin Ortadoğu’daki olumsuz imajını düzeltmesi için fırsat olmuştur. Nitekim ABD’nin, Mısır ve Suriye ile ilişkilerini düzelme seyrine sokan bu diplomatik faaliyetler neticesinde İsrail, Mısır ve Suriye topraklarının önemli bir kısmından çekilmiş ve 1974’te Mısır ve Suriye ile ayrı birer antlaşma imzalamıştır.⁷⁴²

Mısır dış politikasında dikkati çeken en önemli gelişme, Nasır döneminde Sovyet yanlısı politikanın ciddi revizyona uğraması, Nasır’ın ölümüyle yerine geçen asker kökenli Enver Sedat’ın, ülkesinin yönünü Batı’ya bilhassa ABD’ye çevirmesidir. Sedat’ın, 1972’de ülkesindeki Sovyet askeri tesislerini kapatması ve teknisyenlerini sınır dışı etmesi bunun somut göstergesidir.⁷⁴³ Yine 1975’te Enver Sedat’ın; Batı Almanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya ve Avusturya’ya ziyaretler gerçekleştirerek bu ülkelerle bir dizi ekonomik yardım antlaşmaları imzalaması,⁷⁴⁴ Mısır’ın bilhassa Avrupa ile çok boyutlu ilişkilerini geliştirmeye istekli olduğunu göstermektedir.

1971 – 1980 arası dönemde iç siyasi bağlamı nedeniyle Türkiye’yi en çok ilgilendiren mesele Kıbrıs Sorunu ve bu sorun nedeniyle Yunanistan ile ilişkilerde yaşanan gerginliklerdir. Özellikle 1964 ile 1967 tarihlerinde Türkiye’yi Yunanistan ile neredeyse savaş durumuna getiren Kıbrıs Sorunu, ABD ve Sovyetler’in de telkinleriyle bir süre soğumaya bırakılmıştı. Oysa 1974 başlarında Yunan ve Rum cephesinde meydana gelen gelişmeler, Ada’nın tekrar ısınmasına neden olmuştur. Aynı yılın temmuz ayında Atina’da albaylar cuntasının planı çerçevesinde Kıbrıs’ta eski EOKA rgt lideri Samson’un ENOSİS amaçlı bir darbe yapması ve nispeten daha ılımlı Makarios’un kaçmak zorunda kalması, Türkiye’yi harekete geçirmiştir.⁷⁴⁵

⁷⁴¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, ss. 720–721.

⁷⁴² **a.g.e.**, ss. 721–722.

⁷⁴³ Melek Fırat ve mer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu ile ilişkiler”, **Türk Dış Politikası** içinde, s. 794.

⁷⁴⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 736.

⁷⁴⁵ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 19.

Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmada bu kez kararlı olan Türkiye, yine de diğer garantör ülke İngiltere ile temasa geçerek müşterek bir hareket gerçekleştirmeyi amaç edinmiş, bu doğrultuda Başbakan Bülent Ecevit 17 Temmuz günü Londra'ya hareket etmiştir. İngilizlerle yapılan temaslar neticesiz kalmış, ABD'nin de hareketin gerçekleşmemesi yönündeki temasları ise netice vermeyecek, 20 Temmuz 1974 sabahı Türk Ordusu, Kıbrıs Garanti Antlaşması'nın verdiği yetkiye dayanarak, Kıbrıs'a müdahale hareketine başlayacaktır. 22 Temmuz'a kadar süren hareket, ateşkes kararı alınarak ancak son bulmuştur.⁷⁴⁶

Fiilen bölünen Adada Türkler, 15 Şubat 1975'de Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurmuş; ancak ilgili taraflarla yapılan görüşmelerde olumlu bir sonuç çıkmayınca Türk Ordusu denetimindeki Kuzey Kıbrıs'ta Türkiye'nin de desteğiyle 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiş, Rauf Denktaş da ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁷⁴⁷ Tayyar Arı'ya göre Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi biraz da dış konjonktürün buna uygun olmasıyla ilişkiliydi. Özellikle müdahalenin Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmeyeceğinin anlaşılması, Türkiye'yi rahatlatmıştır.⁷⁴⁸ Bilindiği üzere 1964'te Türkiye, Adaya müdahale etmek istediğinde buna ABD'nin yanı sıra, en çok Sovyetler Birliği karşı çıkmıştı.

Burada dikkat çeken bir diğer husus, Kıbrıs Sorunu nedeniyle BM'de Türkiye ile Yunanistan karşı karşıya gelirken, Yunan yanlısı devletlerin sayısı artsa da bu tutumun, Türk karşıtı bir cepheye dönüşmemesidir. Her ne kadar Arap ülkeleriyle diğer bazı üçüncü dünya ülkeleri, yaptıkları toplantılarda Türkiye'yi açıkça kınamış olsa da⁷⁴⁹ Türkiye'nin özellikle üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerinde kayda değer bir olumsuzluğun olmadığını söylemek mümkündür.⁷⁵⁰

1970 – 1980 yılları arasında Türkiye'yi zorlayan bölgesel olaylardan biri de Irak Kürtlerinin merkezi Irak yönetimine karşı bitmek bilmeyen hak arayışları ve bu hak arayışlarının her seferinde Irak yönetimi tarafından askeri yöntemlerle bastırılma girişimleridir. Kendi bünyesindeki Kürtler ile yaşadıkları sorunlar nedeniyle iç siyasette ciddi sorunlar yaşayan Türkiye, Irak yönetiminin kendi Kürt bölgelerindeki

⁷⁴⁶ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 423.

⁷⁴⁷ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 20.

⁷⁴⁸ USAK, "B Planı Projesi", s. 7.

⁷⁴⁹ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 435.

⁷⁵⁰ **a.g.e.**, s. 433.

bağımsızlıkçı talepleri bastıramaması nedeniyle sorun, her iki ülke için iç siyasetten çıkıp çoğu zaman bölgesel bir niteliğe dönüşmekteydi. Zira 16 Temmuz 1979'da Hasan El Bakr'ı istifaya zorlayarak yerine geçen Saddam Hüseyin, Irak'ı Arap devletleri içinde lider, Körfez bölgesinin de en güçlü devleti yapma politikası gütmeye başlamıştır. Bu politikalardan en etkili olanı ise Kürt, Şii, Türkmen gibi Baas rejimine muhalif unsurların askeri ve polisiye yöntemlerle bastırılmasıdır. Keza, bu tasfiye hareketi, muhalif unsurların yanı sıra, Baas iktidarının içinde etkin bir şekilde yürütülmüştü.⁷⁵¹

Aralık 1979'da her ne kadar Irak Devrim Komuta Konseyi, aldığı bir kararla Kürt özerk bölgesindeki meclisi atama yoluyla değil de, seçimler yoluyla belirleneceği, bunun yanı sıra bölgenin tarımını, ekonomisini ve kültürünü geliştirmek adına politikalar geliştirileceği kararını alsa da; yapılanlar tersini göstermiştir. Nitekim, Irak yönetimi, KDP ile KYB'nin seçimlere girmesini engellediği gibi, bir güvenlik kuşağı yaratma planı doğrultusunda çok sayıda Kürt ve Türkmen nüfusu güney bölgelerine yerleştirmek üzere zorla göç ettirmiş, yerine güneyden ve orta kesimlerden Arap aileler, Kürt bölgelerine göç ettirilmesi için teşvik edilmiştir. Bağdat'ın bu politikası ise Ankara'nın ciddi tepkisini çekmiştir.⁷⁵²

Türkiye'nin iç siyasetinde yaşadığı Kürt Sorunu'nun, bölgesel bir boyuta taşınması salt Irak'ın kuzeyindeki gelişmelerle sınırlı değildir elbette. Keza 1970'lerin sonlarına doğru meydana gelen bir dizi gelişmeler, Türkiye açısından bölgesel bir tehdide dönüşen Kürt Sorunu'nun, Suriye'nin de doğrudan dahil olmasıyla her üç ülke açısından daha ciddi boyutlara varmıştır. Esasen bu dönemdeki gelişmeler, Kürt siyasi hareketi açısından da önemlidir. Nitekim, 1978'deki Kahramanmaraş olaylarından sonra güneydoğu bölgesinde uygulanan sıkıyönetim, bu bölgeyi eylem alanı olarak belirleyen PKK'nın hareket alanı kısıtlayınca, örgüt Mayıs'ta aldığı bir kararla yurtdışına çıkmış; örgütün lideri Abdullah Öcalan da Suriye'ye yerleşmiştir. Şam yönetimi, PKK'ya Bekaa Vadisinde yer vermiş, bunun üzerine Öcalan, kısa süre sonra Suriye'yi terk ederek Lübnan'a geçmiştir. PKK'nın Lübnan'a yerleşmesiyle, bir yandan Filistinli gerillalardan silah eğitimi almaya başlamış, diğer yandan Talabani'nin liderliğindeki KYB ile ilişkileri geliştirerek, KYB vasıtasıyla Libya'dan ciddi parasal destek

⁷⁵¹ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, ss. 129 – 130.

⁷⁵² a.g.m., s. 130.

sağlanmıştır. Böylece, Türkiye'ye karşı konumlanmış olan PKK, Türkiye dışında Suriye ve Lübnan'a yerleşmiş oluyordu.⁷⁵³

1980'e gelindiğinde neredeyse geleneksel bir hal alan ortalama her on yılda Türkiye'de askerinin yönetime el koyması, tekrar tekerrür etmiş, iç siyasi çalkantılarla geçen bu kısa dönemde Türk dış politikası da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Bu dönemde başta insan hakları ihlalleri olmak üzere çeşitli konularda Türkiye'nin AB ile yaşadığı sorunlar nedeniyle, dış politikada temel tercih yine ABD yönlü olmuştur. Gökhan Çetinsaya, bu dönemde Türk dış politikasında ilk kez '*İki Batı (Avrupa ve Amerika)*' algılamasının oluştuğunu ileri sürer.⁷⁵⁴

Oral Sander'e göre ise bu dönemde dikkati çeken husus, eski ve hala yürürlükte olan kalıplarla ortaya çıkan yeni olanaklar arasında bir denge oluşturulmaya çalışılmasıdır. Küresel ve bölgesel gelişmelerin değişimde süreklilik arz eden yapısına karşın, ülke siyasetini belirleyen ölçütlerin sabit kalmasının yol açtığı sancıları gidermeye dönük çabaları söz konusu olan. Dolayısıyla Sander'e göre bu dönemde zihinleri meşgul eden esas sorun; Türkiye dış münasebetlerde yalnız Batı'ya dönük sabit bir sandalye ile mi, yoksa her yöne çevrilebilir döner bir sandalye ile mi bakacağı, hususudur.⁷⁵⁵

4.2.6. Serbest Pazara Geçiş Yılları ve Sonrası Türk Dış Politikası (1983 –2002)

Giderek gerginleşen iç siyasi ortam nedeni ve gerekçesiyle 12 Eylül'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koymasının hemen ardından Milli Güvenlik Konseyi'nin Türk dış politikasında mevcut teamüllerin değişmeyeceğini açıklaması, Batı yönelimli dış politikanın yeni dönemde de süreklilik kazanacağını göstermesinin önemli bir kanıtıdır.⁷⁵⁶

Türk siyasi seçkinlerinin dış politikada hareket alanını kısıtlayan Soğuk Savaş psikolojisinin sona erdiği bir dönem olan 1980'li yıllar, barış ve işbirliği olanaklarının giderek arttığı uluslararası ortamda Türkiye de bu yeni gelişmelere adapte⁷⁵⁷ olma

⁷⁵³ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 130.

⁷⁵⁴ Gökhan Çetinsaya, **SETA 2009 Yıllığı**, ss. 620–621.

⁷⁵⁵ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış...**, ss. 99–100.

⁷⁵⁶ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 93.

⁷⁵⁷ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 157.

doğrultusunda Batı ittifakı içindeki pozisyonunu korumuş, Ortadoğu ile ilişkiler daha ileri bir safhaya götürülmüş, daha önce İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nün düzenlediği zirvelere devlet başkanı düzeyinde katılmayan Türkiye, ilk kez Kenan Evren döneminde 1981'deki İslam Konferansı Örgütü'nün zirvesine devlet başkanı düzeyinde katılma kararı almıştır.⁷⁵⁸

Yine İKÖ'nün 1984'teki Kasablanka Zirve Toplantısı'nda Türkiye Cumhurbaşkanının, Örgütün Ekonomik Komite Başkanlığı'na seçilmesinin yanı sıra; İsrail ile yaptığı barış anlaşmaları nedeniyle üyelikten çıkarılan Mısır'ın tekrar İKÖ'ye alınması Kenan Evren'in girişimiyle gerçekleşmiştir.⁷⁵⁹ Filistin konusunda tavrında değişikliğe gitmeyen Türkiye, Ordunun yönetimde olduğu dönem olan 1980'de Kudüs'ün İsrail tarafından ilhak edilmesine karşı İsrail ile ilişkilerini ikinci katip seviyesine indirecek kadar ileri gidebilmiştir.⁷⁶⁰

1983 seçimlerinde Turgut Özal yönetiminde Anavatan Partisi (ANAP)'nin iktidarı eline aldığı dönemde ülke, serbest pazar ekonomisine geçmek adına hızlı bir liberalleşme sürecine girmiştir. Siyasi ve iktisadi boyutlarıyla meydana gelen bu hızlı liberalleşme süreci, kuşkusuz Turgut Özal'ın şahsında somutlaşacak, Özal ile birlikte ülke bir yandan ciddi anlamda sivilleşme sürecine girerken diğer yandan özel sektörün gelişmesi, dünyaya açılması adına politikalar uygulamaya konulacaktır.

Özal'lı yıllarla simgeleşen ve daha çok iktisadi zeminde kendini gösteren serbestleşme sürecinde, dikkat çeken en önemli gelişmelerden biri 1960'lardan itibaren yürürlüğe konulan ve Türk ekonomisinin temel unsurlarından biri haline getirilen ithal ikameci politikaların terk edilmeye başlanmasıdır. İthal ikameci politikaların terk edilmesinden itibaren Türk ekonomisi dışa açılmaya başlamış, bu dönemden itibaren özel teşebbüs önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir. Keza Türkiye, 1970'lerde ham madde ve tarım ürünleri ihracatçısı iken, günümüzde Türkiye'nin ihracatının büyük bölümünü işlenmiş ürünler oluşturmaktadır.⁷⁶¹

⁷⁵⁸ USAK, "B Planı Projesi".

⁷⁵⁹ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 96.

⁷⁶⁰ USAK, "B Planı Projesi".

⁷⁶¹ F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, **Türk Dış Politikası – Belirsizlik Döneminde –** (çev. Mustafa Yıldırım), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004, s. 81.

İç siyasette meydana gelen bu gelişmeler bir yana, dış dünya da önemli gelişmelere sahne olunmuştur. En önemlisi 1985'te Rusya Devlet Başkanı Gorbaçov'un uygulamaya koyduğu Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) politikaları, bölgede ciddi bir rahatlama sağlamış; oluşan bu yumuşak atmosfer nedeniyle Türkiye, Orta Asya Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuştur.⁷⁶²

Rusya'nın yeniden yapılanma ve açıklık politikasının Türkiye'ye olumlu yansımaları salt Orta Asya Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerde gerçekleşmemiş, aynı zamanda Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri de ekonomi zemininde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Rusya'dan bilhassa doğalgaz tedariki ile başlayan enerji ticareti, tekstil kalemünde gelişen bavul ticareti ile daha ileri bir safhaya varmış, önceki dönemlerde yaklaşık 25 kalemde meydana gelen ticaret, kısa bir süre içinde 70 kalemde Türkiye'nin ihracatıyla zirveye ulaşmıştır.⁷⁶³

Turgut Özal'ın siyasi kişiliğiyle somutlaşan Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası, üç temel konu üzerinde ilerlemiştir. Bunlar; bölgedeki ortak çıkarlar nedeniyle ABD ile ilişkilerin derinleştirilmesi, Orta Asya'daki Türk devletleriyle ekonomik ve kültürel zeminde ilişkiler geliştirilmesi, Irak'ta Kürtler lehinde oluşmaya başlayan fiili durum nedeniyle Iraklı Kürtlere dönük açılımlar sergilenmesi. Bu üç husus, Özal'ın kendi döneminde bilhassa ön planda tutacağı konular olmuştur.

1980'lerin ikinci yarısından itibaren güçlü ordusu ve yürüttüğü diplomatik faaliyetleriyle gittikçe bölgede gücünü hissettiren Türkiye, bu gücünü en çok Ortadoğu bölgesinde göstermeye başlamıştır. Nitekim bu dönemden itibaren Ortadoğu meselelerine müdahale etmeye başlaması, bu önemli değişikliğin önemli göstergesi olmuştur. Oysa Atatürk döneminde hatta ölümünün akabindeki birkaç on yılda Ortadoğu'daki meselelere karışmak Türkiye'nin özenle kaçındığı bir diplomatik duruş olmuştur. Nitekim Türkiye'nin yaşadığı bu politika değişikliğinin en belirgin gelişmesi Birinci Körfez Savaşı olmuştur. MGK'nın tüm çekincelerine rağmen dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, ABD'nin Irak müdahalesinin bir ayağı olan hava

⁷⁶² USAK, "B Planı Projesi".

⁷⁶³ Baskın Oran, "SSCB'yle İlişkiler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. II (1980-2001), ss. 163-164.

sahasını kullandırması, Ortadoğu'ya dönük bu dış politika değişikliğinin başlangıcıdır.⁷⁶⁴

Özal yönetimince uygulanan dış politikanın Türkiye'nin menfaatine olduğu konusunda her dönemde olduğu gibi bu dönemde de önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu akademisyenlerin başında gelen Baskın Oran; Özal'lı dış politikayı 3 nokta üzerinde durarak başarısız bulmuştur. Bu dönemde Türk dış politikasının ciddi manada yıpratıldığını düşünen Oran, bu hususları şu şekilde sıralamıştır;

- Hiçbir önlem alınmadan Türkiye ekonomisinin dışa açılması, beraberinde bağımlılık getirerek siyaseten de ülkenin dış etki gücünü zayıflatmasına sebebiyet vermiştir.

- Ticari ilişki kurulan bir ülkeyle siyasi alanda da aynı doğrultuda olumlu ilişkiler kurulabileceğine inanan Özal, Yunanistan ve Ortadoğu ülkeleri örneğinde olduğu gibi ciddi manada yanılmıştır.

- Üçüncü ve belki de en önemli yanlış, Özal'ın zaman zaman Türkiye'nin dışişleri yetkililerini devre dışı bırakması. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze, önemli diplomasi tecrübesi edinmiş dışişleri yetkililerinin diplomatik faaliyetlerde saf dışı bırakılması, Türkiye'nin çok boyutlu, çoklu dengeleri gözeterik ve miras kalan tecrübeyi dikkate alarak politika geliştirmesini ciddi manada sekteye uğratmıştır.⁷⁶⁵

İktidarda olduğu dönem süresince Özal'ın uyguladığı dış politikaya en ağır eleştiri getiren aydınlardan biri de Erol Manisalı'dır. Manisalı'ya göre; "*Ortadoğulu bir arka bahçe*" olarak görülen Batı'nın Türkiye algısı, Özal'ın politikalarıyla pekişmiş; bu dönemde Türkiye, Batı'nın Ortadoğu politikalarının parçası olma işlevini fazlasıyla yerine getirmiştir. Ona göre; Türkiye, doğrudan yaptığı ikili anlaşmalarla Batı'ya çok ciddi ödümler verdiği gibi; Türkiye'nin diplomasi faaliyetlerini bilhassa sermaye ve piyasa ağırlıklı bir yapıya dönüştürerek, Batı'nın istekleri ekonomi zemininde karşılanmıştır.⁷⁶⁶

Özal dönemiyle simgeleşen ve dış münasebetlerde hayata geçirilen bu üç husustan özellikle Irak Kürtleri ile ilgili yaklaşım, bölgedeki gelişmelerin de etkisiyle günümüze kadar süreklilik kazanmıştır. Esasen Özal döneminde başını Mesut Barzani ile Celal

⁷⁶⁴ F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, **a.g.e.**, s. 18.

⁷⁶⁵ Baskın Oran, "Dış Politikayı Etkileyen Öğeler", **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, s. 28.

⁷⁶⁶ Erol Manisalı, **Batı'nın Yeni Türkiye Politikası**, 3.b, Cumhuriyet Kitapları, 2009, s. 44.

Talabani'nin çektiği ayrılıkçı Kürt gruplarla Türkiye'nin ilişkilerini geliştirme çabalarının en önemli nedeni, PKK'ya karşı dengeleme siyasetidir. Söz konusu dönemde Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin'in PKK'yı desteklediğine Türk devlet adamlarının inanması ve karşı koz olarak Irak Kürtlerini temsil eden Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ile Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)'nin desteklenme gereği duyulması bu siyasetin ürünüdür.⁷⁶⁷

Cengiz Çandar, Ertuğrul Özkök'ün 4 Eylül 1992 tarihli '*Özal: Neden Görüşmeyeyim?*' başlıklı yazısına atıfta bulunarak, Özal'ın Iraklı Kürt gruplarla neden ilişkilerini geliştirmek istediğini şu şekilde alıntılamıştır:

Önceki gün Çankaya Köşkü'nde yapılan zirve, ilginç bir tartışmayı başlatıyor. Tartışmanın iki boyutu var. Birincisi, yetkileri sınırlı bir Cumhurbaşkanı, Türkiye açısından değişik yorumlara yol açabilecek böyle bir toplantıyı düzenleyebilir mi?

İkincisi, Türkiye, Irak'ın iç mücadelesinde rol alan grupların temsilcileri ile böyle bir görüşme yapabilir mi?

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, ikinci soruya hiç düşünmeden şu cevabı veriyor: 'Neden görüşmeyeyim? Suriye, Suudi Arabistan, ABD Yönetimi bu gruplarla görüşüyor da, biz niye görüşmeyecekmiziz?'

Cumhurbaşkanı'nın Çankaya Zirvesi için bir gerekçesi daha var: 'Dışişleri sadece Kürt liderlerle görüşüyor. Bu görüşmeleri genişletmek lazım.'

Özal devam ediyor:

'Biz kalkıp da daha niye Saddamcılık yapacağız? Adamın PKK'ya destek verdiği kesin. Türkiye'nin Saddam'la bir menfaati var mı? Hala Saddam'la dostluk olur mu!...' ⁷⁶⁸

Özal döneminde PKK'nın etkinliğinin kırılma çabası yalnızca Irak Kürt gruplarıyla geliştirdiği sıkı ilişkilerle sınırlı değildi. Zira Irak'ın kuzeyinde bulunan PKK kamplarına dönük gerçekleştirilen askeri operasyonların yanı sıra, Suriye'den gerçekleşen PKK sızmalarından Türkiye oldukça rahatsızdı. Nitekim 1979'dan itibaren

⁷⁶⁷ Ömer Kürkçüoğlu ve Fatih Koraş, "200 Yılı Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu Siyaseti", **Türk Dış Politikası – Son On Yıl** – içinde, s. 189.

⁷⁶⁸ Cengiz Çandar, **Mezopotamya Ekspresi**, s. 180.

PKK'ya en büyük desteği Suriye sağlamaktaydı. Bu nedenlerle olacak ki, Başbakan Özal Temmuz 1987'de Şam'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmişti. Özal'ın beraberindeki heyette içişleri ve dışişleri bakanlarının yanı sıra Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)'ndan önemli bürokratlara yer vermesi, ziyaretin içeriğiyle ilgili önemli ipuçları vermekteydi. Keza görüşmede Türkiye, PKK ve eylemelerini gündeme getirdiği ve Suriye devletinden işbirliği talebinde bulunduğu halde; Suriye yönetimi bu talepleri olumlu karşılamamış, Öcalan ile PKK'lıların siyasi mülteciler olduğunu ileri sürmüştür. Görüşmelerde Suriye de su sorununu gündeme getirerek Fırat Nehri ile ilgili bazı taleplerde bulunmuştur. Bu karşılıklı talepler sonucunda iki ülke arasında imzalanan iki protokol gereği; iki ülke kendi toprakları üzerinde karşı tarafa yönelik herhangi bir terör faaliyetine izin vermeyecek, silahlı eylemlere katılan kişileri ise iade edecekti. Öte yandan yine iki ülke arasında ekonomik işbirliği kararı alınmış, bu karar doğrultusunda Türkiye, Suriye'ye saniyede 500 m3 su vereceğini kabul ediyordu.⁷⁶⁹

87'de Özal'ın Suriye ziyaretinin her ne kadar uzun vadede olumlu sonuçları olamasa da kısa vadede bu görüşmeler sonucunda Suriye, kendi topraklarındaki PKK kamplarını sınır dışına çıkardığı gibi, tümünün Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ne taşınmasını sağlamıştır. Türkiye lehinde görünen bu gelişmelere rağmen, Türkiye'ye dönük eylemlerinde PKK'nın Suriye'den geçmesine göz yumulduğuna dair Türk idarelerinde güçlü kanılar mevcuttu.⁷⁷⁰

Türkiye'de askeri darbenin gerçekleştiği tarihten kısa bir süre sonra, 22 Eylül'de, Şattül-Arap suyu anlaşmazlığı nedeniyle Irak ordusunun saldırısıyla başlayan ve 8 yıl sürecek olan Irak – İran savaşı, bölgede ciddi bir endişe yaratsa da Türkiye, savaş süresince her iki ülke ile ilişkilerini üst seviyede tutmayı başarmıştır. Hatta her iki ülkeyle ekonomi zemininde yürütülen politika, siyasi çevrelerce '*aktif tarafsızlık*' şeklinde tanımlandığını belirtmiştik.⁷⁷¹

1985'ten itibaren 90'lı yılların başlarına kadar bölgede Türkiye'yi doğrudan etkileyen gelişmeler, küresel olmaktan ziyade bölgeseldir. Türkiye'yi çevreleyen yakın kıta havzaları olan Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu merkezli meydana gelen gerilimler, Türkiye'yi bir hayli meşgul etmiştir.

⁷⁶⁹ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Irak ve Suriye ile Sorunlu İlişkiler" **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, s. 137.

⁷⁷⁰ a.g.m., s. 137.

⁷⁷¹ İsmail Soysal, a.g.e., s. 93.

Balkan merkezli cereyan eden olayların başında; 1985'te Jivkov'un liderliğinde Bulgaristan'ın Türk azınlığı Slavlaştırma politikası çerçevesinde asimilasyoncu tutum sergilemesi⁷⁷² ile 90'lı yılların başında Sırpların Bosna – Hersek'i işgal ederek Boşnaklara soykırım uygulamasıdır.

Kafkas merkezli gerilim ise Ermenistan kaynaklı olmuştur. Azerbaycan aleyhinde yayılmacı politikalarından vazgeçmeyen Ermenistan'ın 1989'un başında Azerbaycan toprağı ve Türkiye'nin doğu sınırında yer alan Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi ve Rusya'nın bu işgalde Ermenistan'a arka çıkması, Ermenistan'ın 1992'de Hocalı bölgesine yönelik gerçekleştirdiği saldırılar⁷⁷³ sonucu birçok Azeri vatandaşın ölümü, Türkiye'nin ciddi tepkisini çekmiştir.

Balkanlarda ve Kafkaslarda Türkiye'yi yakından ilgilendiren bu gelişmeler meydana gelirken ve henüz 1988'de BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararı çerçevesinde Irak – İran savaşına taraflarca son verilmesinin üzerinden çok zaman geçmeden iki yıl sonra Saddam yönetimindeki Irak'ın Kuveyt'e saldırması, bölgeyi tekrar hareketlendirmiştir.

1991'de siyasi literatüre Birinci Körfez Savaşı olarak geçecek olan ABD öncülüğünde NATO'nun Irak müdahalesi, günümüze kadar Türkiye'nin güvenlik algısında yaşanacak önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt işgali, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir sayfa açmış, kimi dönemler Batı nezdinde zayıflayan Türkiye'nin jeopolitik önemi, bu hadiseyle tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle 17 Ocak 1991'de ABD'nin Baas rejimini devirmek amacıyla Irak'a askeri hareket düzenlemesinin hemen öncesinde Özal'ın TBMM'den onay alarak Türkiye'nin hava sahasını ABD savaş uçaklarına açması, Türkiye'yi bir kez daha ABD nezdinde ehemmiyetli kılmıştır.⁷⁷⁴

I. Körfez Savaşı olarak anılan ABD'nin Irak müdahalesi, beraberinde Türkiye'nin güvenlik algısını kökten değiştirecek gelişmeleri doğurmuştur. Bu tarihe kadar yalnızca PKK ile mücadele ile şekillenen ve büyük oranda bir iç sorun olarak varlığını sürdüren Kürt sorunu, bu tarihten itibaren belirgin şekilde bölgesel bir sorun olmaya doğru

⁷⁷² İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 97.

⁷⁷³ Yelda Demirağ, "Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya" **Türk Dış Politikası –Son On Yıl-** içinde, s. 96.

⁷⁷⁴ Heinz Kramer, **Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye** (çev. Ali Çimen), İstanbul: Timaş Yayınları., 2001, s. 180.

evrilmiştir. I. Körfez Savaşı'yla ülke üzerinde mutlak hakimiyetini kaybetmeye başlayan Saddam Hüseyin liderliğindeki Baas rejimi, giderek ülkenin orta kesimlerine çekilmeye başlamış; bu durum güneyde Şiilerin kuzeyde de Kürtlerin otonom kazanmalarının önünü açmıştır.

Nisan 1991'de BM Güvenlik Konseyi'nin kararına dayanılarak Irak'ın kuzeyinde 36. Paralelinden itibaren yine Irak'ın güneyinde 32. Paralelinden itibaren Saddam yönetimine uçuşa yasak bölge ilan edilmesi, Irak Kürtlerine ve Iraklı Şiilere daha önce hiç bulamadıkları bir hareket alanı sağlamış, bilhassa Kürtler bu fırsatı iyi değerlendirerek siyasi ve iktisadi özgürlüklerini kazanmak adına yoğun bir faaliyet içerisine girmiştir.⁷⁷⁵

Irak'ın kuzeyinde ABD'nin denetiminde başkenti Erbil olan bir Kürt Federe Devleti kurulduğunun Kürt liderler Mesut Barzani ve Celal Talabani tarafından açıklanması, başlangıçta Türkiye'nin tepkisini çekse de, her iki liderin Türkiye ile yakınlaşma çabaları, olumlu karşılanmış, Kürt bölgesel yönetimi, PKK ile mücadelede Türkiye için yeni bir müttefik olarak öne çıkmıştır.⁷⁷⁶

İki Kürt lider arasındaki uzlaşma çok uzun sürmeyerek, iki taraf arasında 1994'de çatışmaların yeniden baş göstermesi, PKK'nın siyasi gücünü arttırmasından korkan Ankara'yı endişelendirmiş, bunun üzerine Mart 1995'te Türkiye, Irak'ın kuzeyine büyük bir askeri hareket düzenleme yoluna gitmiştir. Sınır ötesi hareket, başta Irak Kürtleri olmak üzere, merkezi Bağdat yönetimi ve Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafından ağır eleştirilere neden olmuştur.⁷⁷⁷

Türkiye'nin güneydoğusunda bu gelişmeler yaşanırken, ülke iç siyasetinde de önemli bir gelişme vuku buluyordu. Buna göre TBMM, 31 Aralık 1996'daki oturumunda Çekiç Güc'ün görev süresinin uzatılmasını reddederek, yürürlükten kaldırdı. Millet Meclisi'nin kararıyla faaliyetine son verilen Çekiç Güc'ün yerini faaliyetleri nispeten azaltılmış Kuzey Keşif Gücü almıştır.⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ Özlen Çelebi, "1990'lardan 2000'lere Türk Dış Politikası ve ABD ile ilişkiler: Statejik Ortaklıktan Model Ortaklığa" **Türk Dış Politikası – Son On Yıl** - içinde, s. 43.

⁷⁷⁶ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 117.

⁷⁷⁷ Heinz Kramer, **a.g.e.**, s. 184.

⁷⁷⁸ **a.g.e.**, s. 185.

90'lı yılların iç siyasetine damgasını vuran en önemli tartışma konusu belki de Çekiç Güç'tür. ABD'nin askeri varlığı ile şekillenen Çekiç Güç'ün Türk topraklarındaki varlığı siyasi ve akademik çevrelerce çok tartışılan bir husus oldu. Gücün varlığını olumlu bulan çevrelerin temel argümanları;

- Çekiç Güç'ün varlığı nedeniyle Saddam'ın Kürt bölgelere saldırıları önlenmiş olacak, bu da Türkiye'ye Kürt mülteci akının önüne geçecektir.

- Özellikle Kürtleri Irak'ın kuzeyinde güvenlik altına alan Çekiç Güç, aynı zamanda Kürtlerin Türkiye'ye yaklaşımını olumlu yönde etkileyecek, bu olumlu etki Türkiye Kürtlerince de karşılık bulacaktır. Nitekim sonraki dönemlerde Türkiye, bu konuyu Kürt Sorunu'nda sürekli kullanacaktır.

- Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlama adına Irak'ın kuzeyine gerçekleştirdiği ve başta Bağdat yönetimi olmak üzere AB ülkeleri tarafından sürekli eleştirilmesini doğuran sınır ötesi operasyon, Çekiç Güç'ün varlığıyla uluslar arası zeminde meşruiyetini güçlendirecektir. Kaldı ki Çekiç Güç'ün başka bir komşu ülkeye taşınması, Türkiye'nin bu gücü denetlemesinin önüne geçecektir.

- Son olarak, gücün varlığı, revizyonist politikalarda ısrarcı olan Saddam yönetiminin, Türkiye ve bölge için tehdit oluşturacak denli güçlenmesinin önüne geçecektir.⁷⁷⁹

Çekiç Güç aleyhinde olan görüşler ise bunun daha çok Irak'ın kuzeyinde PKK'ya hareket alanı sağladığı, hatta ABD'nin helikopterlerle insani yardım adı altında PKK'ya silah yardımında bulunduğu ve yaralıları taşıdığı, nihayetinde ABD'nin burada bir Kürt devleti kurmayı planladığı iddialarına dayanmaktaydı.⁷⁸⁰

Çekiç Güç ile ilgili Türkiye iç siyasetinde bu tartışmalar yaşanırken Eylül 1998'e gelindiğinde ABD yönetiminin baskısıyla, Iraklı Kürt liderlerin arasındaki husumeti gidermeye dönük, Barzani ile Talabani arasında yeniden ortak bir Kürt yönetimi kurmak adına Washington'da anlaşmaya varmaları Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu gelişme, bölgedeki istikrarsızlık nedeniyle bir hayli tedirgin olan Türkiye'yi de rahatlatmıştır. Nitekim Irak Kürtlerince, 1996'da yeni bir bölgesel meclis kurulması ve bu mecliste Kürt, Türkmen, Asuri ve Keldani unsurlarının temsil edilmesi

⁷⁷⁹ İlhan Uzgel, "Çekiç Güç'ün Türkiye Açısından Münasebetleri" **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, s. 262 – 263.

⁷⁸⁰ a.g.m., s. 263.

öngörülmüştür. Yine Türkiye'nin de diplomatik baskısıyla anlaşmaya eklenen bir diğer husus, PKK'yı istikrarı ve barışı bozmaktan ve Türkiye sınırlarına saldırmasından alıkoyacaklarına ilişkin alınan kararlardır.⁷⁸¹

1990 – 2000 yılları arasında Türkiye – ABD ilişkileri önemli anlaşmazlıklarla gün yüzüne çıkmıştır. Rusya'yı çevreleme adına Gürcistan'ı daha işlevsel hale getirmek isteyen ABD, bu politikanın en önemli dayanağının Türkiye'nin desteğinin sağlanması olduğunun farkındadır; fakat Kıbrıs ve Irak'taki Kürtler lehinde her geçen gün artan merkezkaç kuvveti ve bunun ABD desteğinde cereyan etmesi, Türkiye'nin ABD'ye karşı ön yargılı olmasına sebebiyet vermiştir. Buna ek olarak, Türkiye'nin yaklaşık aynı yıllarda önce İran ardından Rusya ile doğalgaz anlaşmaları yapması, ABD'nin de tepkisini çekmiştir.⁷⁸²

Türkiye ile ABD arasında mevcut gerilim, 1999'da İstanbul'da gerçekleşen AGİT Zirvesi'yle yerini yumuşamaya bırakmıştır. Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton'un zirveye katılması ve ardından 1999'daki Marmara Depremi'nin gerçekleştiği bölgeyi ziyaret etmesi kamuoyunda geniş yankı bulmuş, aynı yankı Clinton'un TBMM'de yaptığı konuşmayla siyasi çevrelerde de karşılık bulmuştur. Nitekim 1999'daki AGİT Zirvesi'nde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkinin tanımı '*Stratejik Ortaklık*' olarak literatüre geçecektir.⁷⁸³

90'lı yıllarda Türkiye için ön plana çıkan iki önemli husus dikkati çekmiştir. İç siyasette bilhassa Özal'ın ölümüyle 2000'li yılların başına kadar sürecek olan koalisyon hükümetleri ülkenin dış siyasette etkin olmasının önüne geçerken; dış politikada özellikle Türkiye'yi çevreleyen Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu bölgelerindeki istikrarsızlık ön plana çıkan gelişmeler olmuştur.

90'lı yıllarda küresel çaptaki en önemli gelişme, ülkelerin tehdit algısında yaşanan önemli değişimdir. Önceki dönemlere damgasını vuran ve birden fazla ülkenin doğrudan savaşması esasına dayanan tehdit algısı, önemli bir değişime uğrayarak yerini global terörizme ve kitle imha silahlarına bırakmıştır.⁷⁸⁴

⁷⁸¹ Heinz Kramer, **a.g.e.**, ss. 186–187.

⁷⁸² Özlen Çelebi, **a.g.m.**, s. 46.

⁷⁸³ **a.g.m.**, s. 47.

⁷⁸⁴ Gökhan Çetinsaya, **SETA 2009 Yıllığı**, s. 622.

Yeni tehdit algısını ortaya çıkaran gelişme ise; 11 Eylül 2001’de Üsâme Bin Ladin liderliğindeki El Kaide militanlarınca düzenlendiği iddia edilen New York’ta bulunan Dünya Ticaret Merkezi’nin ikiz kulelerine ve Pentagon’a yolcu uçakları kullanılarak yapılan saldırılardır.

Sivil hedeflere yönelik söz konusu saldırılar, dünyanın en güvenli ülkesinde yaşadığını düşünen Amerikan halkını ve dünya milletlerini şok etmiştir. Henüz bu şoku üzerinden atamayan dünya, Kasım 2003’te Türkiye’nin en büyük şehri İstanbul’da beş gün arayla özel bir bankanın (HSBC) merkez binasına, İngiliz Konsoloslugu’na ve iki sinagoga yapılan saldırı ile 11 Mart 2004’te İspanya’nın başkenti Madrid’de tren istasyonuna yapılan saldırılara tanıklık edecektir. 7 Temmuz 2005’te Londra’da üç metro istasyonu ile bir otobüste peşi sıra patlatılan bombalar, ülkelerin güvenlik zaafiyetlerini ortaya çıkardığı gibi, yeni savaş konseptinin de önemli oranda değiştiğini göstermiştir.⁷⁸⁵

1980’li yılların ikinci yarısından 90’ların ilk yıllarına kadar geçen sürede bölgesel çapta Türkiye’yi doğrudan etkileyen bir gelişme de Irak – İran Savaşı sonucunda Irak’ın kuzeyinde meydana gelen siyasi ve askeri boşluk nedeniyle, Irak’taki Kürt siyasi hareketinin yeniden etkinlik kazanmaya başlamış olmasıdır. Kuzeyde oluşan otorite boşluğu nedeniyle Irak Kürt siyasi hareketini oluşturan KDP ile KYB, bölgedeki etkinliklerini fiili olarak yeniden tesis etmişler, İran ve Suriye ise bölgesel çıkarları nedeniyle Kürt siyasi hareketini destekleme yoluna gitmişlerdi. Irak – İran Savaşı nedeniyle oluşan bu güç dengesi nedeniyle bilhassa Suriye’nin Irak Kürtlerine yardımlarından PKK da ciddi destek sağlamış, bu gelişmelere karşı Ankara da Bağdat ile işbirliğine gitme durumunda kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin PKK tehdidi, Irak’ın kuzeyindeki Kürtlerden oluşan tehdidi nedeniyle her iki ülke arasında yakınlaşma çerçevesinde işbirliğine gidilirken; Türkiye – Suriye ilişkileri tersine ciddi şekilde bozulmaya yüz tutmuştur.⁷⁸⁶

Kürt Sorunu ile ilgili Türkiye’yi ilgilendiren bir diğer gelişme de, 15-26 Temmuz 1981’de PKK’nın Lübnan-Suriye sınırındaki kampında ilk konferansı düzenlemiş olmasıdır. Ortadoğu’daki Kürtlerin durumunun tartışıldığı konferansta, Suriye denetimindeki bölgelerde eğitim ve örgütsel faaliyetlerde yaşanan gelişmelerin yanı

⁷⁸⁵“Londra’da Terör Dehşeti”. Sabah Gazetesi. (Çevrimiçi)

http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/londrada1110/dosya_1110.html (Erişim Tarihi:23.12.2012)

⁷⁸⁶ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.m.** , s. 131.

sıra, Irak'taki Kürt hareketiyle fakat en önemlisi bölgedeki üst düzey güçlerle ilişki kurulması gibi kararların alınması ve askeri yöntemlere yönelmesi kararı, Türkiye'de 1983'ten itibaren ivme kazanacak olan silahlı faaliyetlerin başlangıcı olmuştur.⁷⁸⁷

Bu dönemde Kürt Sorunu ile ilgili bir diğer gelişme ise, İsrail'in Lübnan işgali ve bu işgalin PKK'ya etkileridir. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'ne yönelik gerçekleşen İsrail saldırısında 12 PKK'lının ölmesi ve bir kısmının İsrail güçlerince esir alınması karşısında PKK'nın İsrail ordusuna karşı gösterdiği direniş, Filistinli örgütlerin ve Suriye'nin desteğini sağladı. Bu destek nedeniyle oldukça güçlenen ve Araplar nezdinde popüler hale gelen PKK, Türkiye'ye dönük eylemlerini gerçekleştirecek seviyeye gelmişti.⁷⁸⁸

Suriye'nin PKK desteğine karşı Türkiye'nin tavrı oldukça sert olmuştur. Suriye'ye verilen mesajda, bu tutumunda ısrar edildiği vakit, gerekirse Türkiye'nin güç kullanmaktan çekinmeyecek olması, Suriye'ye geri adım attırmıştır. Keza Türkiye'nin bu kararlı tavrı neticesinde Suriye, 1983 sonunda PKK güçlerini kendi topraklarından çıkararak, İran'a, Irak'a ve Bekaa Vadisi'ne göndermek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin kararlı tutumunun yanı sıra, Suriye'ye geri adım attıran diğer nedenler ABD ile yaşadığı gerginlik ile iç siyasetinde yaşadığı istikrarsızlık olmuştur.⁷⁸⁹

PKK'nın Suriye topraklarından çıkarılması Türkiye açısından diplomatik bir başarı görüntüsü verse de, ilerleyen tarihlerde aslında yaşanan bu gelişme ile PKK'nın hareket alanının daha da genişlediği ortaya çıkacaktır. Zira henüz Irak'ın kuzeyinde PKK'nın konuşlanmamış olması nedeniyle, KDP ve KYB kontrolündeki Irak Kürt hareketinin, Türkiye açısından bölgede bir güvenlik kaygısı yaratsa da, Türkiye'ye karşı doğrudan bir tehdidi söz konusu değildi. Fakat ilk hedefi Türkiye'deki Kürtleri bağımsızlığa kavuşturmak olan PKK'nın Suriye'den çıkarılması vasıtasıyla Irak'ın kuzeyinde konuşlanmaya başlaması, Türkiye'nin güvenlik algısını somut bir tehdite dönüştürmüştür. Kaldı ki, Suriye topraklarıyla mukayese edildiğinde; Irak'ın kuzeyinin oldukça dağlık bir bölgeden oluşması, PKK'nın bu bölgede yerleşmesinde ve güçlenmesinde ciddi jeopolitik fırsatlar vermiştir.

⁷⁸⁷ a.g.m., s. 132.

⁷⁸⁸ ss. 132-133.

⁷⁸⁹ s. 133.

Türkiye'ye dönük ayrılıkçı faaliyetler içinde bulunan PKK'nın Irak'ın kuzeyinde konuşlanmasıyla Türkiye'nin bilhassa Özal dönemine gelen bölgeye dönük politikası da denge siyasetini tesis etmek yoluyla, PKK'nın etkinliğinin kırılması çabası olmuştur. Irak hükümetiyle yapılan işbirliğinin herhangi bir sonuç vermemesinin de etkisiyle Türkiye, kendisi için doğrudan bir tehdit oluşturmayan KDP ve KYB ile ilişkilerini geliştirmek yoluna gitmiştir. Diğer bir ifadeyle Turgut Özal şahsında somutlaşan Irak Kürdistan'ındaki iki etkin hareket olan KDP ile KYB'yi PKK'ya karşı kullanmak yoluyla oldukça pragmatist politikalar geliştirmiştir.

4.2.7. Yakın Dönem Türk Dış Politikası (2002 – 2012)

1930'lardaki çok partili hayata geçiş denemeleri ile 1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti dönemlerini saymazsak; Türkiye, 2000'li yıllara gelindiğinde Turgut Özal'la ilk somut temellerinin atıldığı sivilleşmeye, serbest pazara ve Batı'ya entegre olma isteğinin somut göstergesi olan Avrupa Birliği'ne üye olma girişimlerine sahne olmuştur.

Bin yıl süreceği iddia edilen ve postmodern bir darbe ürünü '*28 Şubat süreci*' dikkate alınmazsa, 12 Eylül Askeri Darbesi ile sekteye uğrayan ve Özal'la yeniden başlayan sivilleşme ve serbest pazar'a geçiş süreci, 2000'li yılların başından itibaren daha hızlı bir ivme kazanmıştır.

2000'li yıllar, Cumhuriyetin kuruluşundan yakın dönemlere kadar Türk siyasi hayatının her alanında kendini hissettiren Kemalist ideolojinin etkisinin ve tutarlığının hızla kaybetmeye başladığı bir dönem olarak kendini göstermektedir. Politik yönüyle Türk devletinin laik karakterine ve ulus-devlet anlayışı doğrultusunda ülke bütünlüğüne dayanan, iktisadi yönden devletçiliği esas alan Kemalizm, 2000'lerin başında baş gösteren ekonomik krizin baskısı ve küreselleşen Türk ekonomisinin dayatmaları nedeniyle son dönemlerde ciddi manada aşınmaktadır.⁷⁹⁰

Özellikle 3 Kasım 2002 seçimlerinde büyük bir başarı elde ederek tek başına iktidara gelen muhafazakar çizgiye sahip Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı, iç ve dış siyasette Türkiye'de yeni bir dönemin başladığı izlenimi vermiştir. Eski büyükelçi

⁷⁹⁰ F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, **a.g.e.** ss. 37–38.

olan iktidarın ilk dışişleri bakanı Yaşar Yakış ve sonraki dışişleri bakanları Abdullah Gül ve Ali Babacan'ın aksine şimdiki dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu ile birlikte dış politikada önemli hareketlilikler meydana gelmiştir. Dış politikada meydana gelen bu hareketlilikler nedeniyle '*eksen kayması*', '*yeni Osmanlılık*', '*stratejik derinlik*', '*komşularla sıfır sorun*' gibi kavramlar ön plana çıkmış; bu kavramlar uzun süre akademik ve siyasi çevrelerce tartışılmıştır.

Bu konuların başında gelen '*komşularla sıfır sorun*' , esasen 2002 seçimleri öncesinde iktidarda olan DSP–MHP–ANAP koalisyon hükümetinin dışişleri bakanı olan İsmail Cem tarafından ortaya konulan bir politika olup, Ahmet Davutoğlu tarafından revize edilerek '*sıfır sorun*' adı altında uygulanmaya devam edilmiştir.⁷⁹¹

İç ve dış siyasete hakim olma çabalarıyla geçen ve Yaşar Yakış'ın dışişleri bakanlığıyla somutlaşan bu dönem, AK Parti iktidarının dış politikada daha çok bölge ve küresel gelişmeleri anlama, bu gelişmelere adapte olma çabalarıyla geçmiştir. Kısa süreli bir bocalamadan sonra özellikle Abdullah Gül ile Ali Babacan'ın sırasıyla dışişleri koltuğuna oturmalarıyla AK Parti rotasını Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik hedefine yöneltmiş, yine bu dönemde çıkarılan AB reform paketleriyle bu hedefini daha somut bir çerçeveye oturtmuştur.⁷⁹²

AK Parti iktidarında dış politikada asıl öne çıkan isim ise, akademisyen bir geçmişe sahip Ahmet Davutoğlu'dur. Davutoğlu ile simgeleşen son dönemde, Türk dış politikasında meydana gelen gelişmeler, kafalarda önemli soru işaretleri bırakmıştır.

Başta komşularla '*sıfır sorun*' olmak üzere, dış politikada sergilenmeye çalışılan çok boyutlu ilişkiler; kimi kesimler tarafından övgüyle karşılanırken, kimi kesimlerde dış politikada '*eksen kayması*' algısına neden olmuştur. Başta Birleşmiş Milletler ve NATO içinde etkin olma çabaları olmak üzere bölge ülkeleriyle çok boyutlu ilişkiler kurulmaya çalışılan bu dönemde, Afrika ve Latin Amerika gibi Türkiye'nin daha önce dış politikasında yer vermediği kıtalara açılımlar sergilenerek yeni diyalog zemini oluşturulmaya çalışılmıştır.

⁷⁹¹ Ahmet Gencehan Babiş, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasının Kimlik Bunalımı ve Benlik Arayışları", **TÜRSAM**. (Çevrimiçi) www.turksam.org/tr/a2492.html (Erişim Tarihi: 08.10.2011)

⁷⁹² a.g.m..

Abdullah Gül ve Ali Babacan dönemlerinde AB'ye üyelik hedefi doğrultusunda şekillenen AK Parti dış politikası, Ahmet Davutoğlu ile yeni bir şekil almış, Avrupa Birliği ülkeleriyle üst düzey ilişkiler zamanla daha mesafeli bir zemine çekilerek, önceliği Batı yerine Ortadoğu almıştır.

Kimi siyasi ve akademik çevrelerce '*Yeni Osmanlıcılık*' şeklinde kavramlaştırılan ve Davutoğlu'nun deyimiyle Türkiye'nin yakın kara havzaları olan Balkanlar–Ortadoğu–Kafkasya bölgelerinde, Osmanlı benzeri yeni bir siyasi hakimiyet tesisine dayanan yeni yaklaşım, AK Parti iktidarının temel dış politika misyonu haline gelmiştir. Özellikle Ortadoğu, bu bölgeler içinde ön plana çıkmış; Suriye, Ürdün, Lübnan başta olmak üzere bölge ülkeleriyle çok boyutlu ticari ilişkiler geliştirilerek, bir Ortak Pazar oluşumuna öncülük edilmek istenmiştir.

Ahmet Gencehan Babiş'e göre Türkiye'nin son dönemde Ortadoğu'yu ön plana çıkarma nedeni, AB ile uzun süredir yaşanan '*zorlama işbirliği*' atmosferinin yerini '*rekabet*' atmosferine bırakmasıdır. Yine dış politika arayışlarında kendini hep Avrupalı gören Türkiye'nin AB'den istediğini alamamasının yanı sıra yeni iktidarın tarihi ve kültürel açıdan kendini Arap coğrafyasına yakın görmesi nedeniyle kendini '*bölgesinin devleti*' olarak tanımlaması, Ortadoğu eksenli dış politikayı gerekli kılmıştır.⁷⁹³

Davutoğlu ile simgeleşen Ak Parti iktidarının dış politikası, hedef aldığı öncelikler ve uygulamada ortaya çıkan sorunlar ışığında gittikçe belirginleşen iki realite dikkat çekmektedir. Bunlar;

- Özellikle Batılı siyasi ve akademik çevrelerin "*Türkiye dış politikada eksen kayması mı yaşıyor*" yargılarının yersiz olduğu gerçeğidir. İktidarın ilk dönemlerinde, Türkiye'nin etkin bir AB üyelik süreci yaşandığı bilinmekle birlikte, sonrasında Ahmet Davutoğlu'nun da etkisiyle rotanın kısmen Ortadoğu'ya ve diğer bölgelere kaydırıldığı izlenimi oluşmuştur. Fakat bu gelişmeler, Türkiye'nin eksen kaymasına uğradığını göstermesi için yeterli değildir.

Nitekim çok geçmeden özellikle Ortadoğu politikasında ABD ile ilişkilerdeki derinleşme emareleri, Türkiye'nin Batı'dan çok da kopmadığını göstermektedir. Bu dönemde Afrika ve Latin Amerika gibi uzak coğrafyalara dönük izlenen dış politikalar

⁷⁹³ a.g.m..

gerçekte yüzeysel olmaktan öte bir anlam taşımadığı açıktır. Yine bazı Ortadoğu ülkeleriyle Ortak Pazar oluşturma girişimlerinin de pek karşılık bulmadığı, giderek belirginleşmektedir.

Dolayısıyla AK Parti iktidarının son dönem dış politikasında Türkiye eksen değiştirmede, değişen yalnızca Batı içinde farklı tercihler oldu. Diğer bir ifadeyle ilk dönemde, özellikle AB'ye üyelik süreciyle şekillenen yoğun kıta Avrupası ile bütünleşme politikası, kısa vadede netice vermeyince tercih yine Batı içinde ABD'ye yönelme şeklinde olmuştur.

- Ak Parti dış politikası ile ilgili ortaya çıkan bir diğer realite, “*Komşularla Sıfır Sorun*” prensibinin hayata geçirilmesinde karşılaşılan hayal kırıklığıdır.

Kuşkusuz anti revizyonist her ülkenin dış politika parametreleri belirlenirken ortaya konulan belki de ilk hedef, komşularla ilişkilerin çok boyutlu bir zeminde geliştirilmesi ve komşu ülkelerle bölgesel bir barışın tesisine dönük çabalardır. Görünürde kulağa hoş gelse de uygulamada bunun çoğu kez beraberinde ciddi sorunları doğurduğu geçmiş deneyimler göstermiştir.

Özellikle Türkiye gibi jeopolitik yapısıyla farklı medeniyetlerin kesişme noktasında olan bir ülke için başarıya ulaşmak oldukça zordur. Buna Yunanistan, Bulgaristan, Ermenistan gibi tarihi husumetin günümüze kadar geldiği ülkeleri; yine Rusya, İran gibi bölgesel çıkarlar açısından çatışma içinde olduğumuz bölgesel güçleri; Suriye, Irak gibi iç çalkantıların bölgesel olumsuzluklara yol açtığı ülkeleri eklersek, “*komşularla sıfır sorun*” hedefinin en azından Türkiye açısından pek de rasyonel olmadığı açıktır.

2002'den bu yana süregelen AK Parti iktidarının dış politika ilkelerine kısa bir değinmeden sonra bölgesel ve küresel çaplı gelişmelere göz atmak, yakın dönem Türk dış politikasının nasıl bir şekil aldığı, iddia edilen ‘*eksen kayması*’nın yaşanıp yaşanmadığını anlamamıza aracılık edecektir.

Her şeyden önce iç siyasette dikkati çeken husus, Atatürk dönemi dışarıda tutulursa, önceki dönemlerde varlığını bir şekilde hissettiren askeri ve ideolojik vesayetinin bu dönem ciddi bir kırılmaya uğradığı gerçeğidir. Bilhassa Milli Şef İsmet İnönü ile belirgin şekilde kendini hissettiren ve Atatürkçülük – Laiklik temelleri üzerinde şekillenen Kemalist ideolojinin tüm kurumlara sirayet ettiği bir süreç başlamıştır. Türk

siyasetine damgasını vuran bu ideolojik hakimiyet, 1960 Askeri Darbesi ile yeni bir etkenin daha siyasete nüfuz etmeye başladığı bir döneme denk gelmektedir. Bu ikincil etken kuşkusuz *Milli Güvenlik Kurumu* ile fiiliyata yansıyan askeri vesayetın başlangıç döneminden başka bir şey değildir.

İdeolojik hakimiyet ile askeri vesayetın neredeyse her on yılda bir askeri darbe yahut muhtıralarla – ki 28 Şubat sürecini buna eklemek mümkün – belirginleşen ve bir generalin deyimiyle demokrasiye balans ayarının verildiği Türk siyaseti, 2002’de büyük bir oy oranıyla iktidara gelen AK Parti iktidarının ilk döneminde yaşadığı kısa bir bocalamayla varlığını devam ettirmiş olsa da, mevcut iktidarın giderek devlet kurumlarına hakim olması nedeniyle, Türkiye belki de ilk kez uzun bir dönem bir yandan askeri kışlada tutmayı başarırken, diğer yandan devlete hakim olan Kemalist ideolojinin ciddi oranda etkisizleşmesine tanıklık etmiştir.

Siyasi iktidarın her geçen gün mutlak manada iktidarının temellerini sağlamlaştırdığı şuan ki dönem; muhalif partilerce, aydın ve merkez sermaye taraflarınca ‘*polis devleti*’, ‘*sivil diktatörlük*’ gibi nitelermelere muhatap olunmuştur.

Yine bu iktidarın en belirgin politikalarından biri, geldiği ilk dönemde biraz da askeri vesayet ile ideolojik hakimiyeti zayıflatmak adına AB’ye üyelik sürecine verdiği ciddi ehemmiyet olmuştur. Bu doğrultuda AB’ye üyelik sürecinde AK Parti iktidarı, oldukça cesur politikalar ortaya koymuş, bu doğrultuda birtakım uyum paketleri hayata geçirmiştir. Fakat uzun sürmeyerek Türk siyasetine hakim olan her iki etkenin giderek zayıflamasıyla ters orantılı şekilde devlet kurumlarına nüfuz eden AK Parti iktidarı, rotasını AB’den giderek çevirmeye başlamış, Batı ile ilişkiler ABD lehinde seyir değiştirmiştir. Esasen Demokrat Parti ile temelleri atılan Avrupa’ya karşı ABD tercihli Batı yönelimi, ANAP’lı Turgut Özal’la daha da derinleşmiş, on yıllı aşkın süredir iktidarda kalmayı başaran AK Parti iktidarıyla zirvesini yaşamaktadır.

AK Parti iktidarının özellikle Ahmet Davutoğlu ile görünür hale gelen ve Neo-Osmanlılık olarak adlandırılan proaktif dış politika anlayışının; Rasim Özgür Dönmez’e göre en temel özelliği Türkiye’nin Batı’ya çapa atarak farklı uluslar arası koalisyonlara dahil olması, yanı sıra Ortadoğu ve İslam Dünyasında Osmanlı’dan kalan mirası yeniden üstlenmesi yoluyla, bu coğrafyada yeniden lider konuma gelme çabasıdır. Bu politikanın bir diğer ayağı da jeopolitik yapısı gereği Batı ile İslam

Dünyası arasında bir köprü olan Türkiye'ye siyaseten de bu işlevi kazandırmak, bu vesileyle Batı ile İslam Dünyası arasındaki derin kopuşları nispeten azaltmaktır. Dönmez'e göre AK Parti, iktidarının ilk dönemlerinde bu politikasında başarılı olsa da; sonraki bölgesel gelişmeler, bu politikayı da ciddi şekilde işlevsizleştirmiştir. Bilhassa Arap devrimleriyle başlayan süreçte; AK Parti NATO, Suudi Arabistan, Katar'ın temsil ettiği Sünni Blok ile İran'ın liderliğindeki Şii Jeopolitik arasındaki çekişmeler nedeniyle bir bakıma edilgenleştirilerek, Sünni Blok'ta yerini almak durumunda kalmıştır.⁷⁹⁴

Batı yönelimli dış politikada giderek tercihini ABD lehinde kullanan AK Parti iktidarının gerek başbakan gerekse dışişleri bakanı düzeyinde ikili ilişkileri sürekli “iki müttefik”, “eşit ortaklık” şeklinde dillendirmeleri bazı akademisyenlerce farklı şekilde tanımlanabilmektedir. Bu akademisyenlerden biri olan Özlen Çelebi'ye göre Türkiye – ABD ilişkilerinin ‘*Stratejik Ortaklık mı?*’ yahut ‘*Model Ortaklık mı?*’ olduğu tartışmalıdır. Çünkü ikisi birbirinden oldukça farklı perspektiflerdir. Söz gelimi Stratejik Ortaklık'ta aynı güvenlik kaygılarıyla benzer politikalara yönelme, askeri alan başta olmak üzere bu doğrultuda çok yönlü işbirliği geliştirmek esas iken; Model Ortaklık'ta Türkiye ile ilgili işbirliği alanları belirlenerek ortaya konulmakta ve dolayısıyla daha kısıtlı alanda işbirliği esasına dayanmaktadır.⁷⁹⁵

Çelebi buna örnek olarak; ABD tarafından, Irak ve Afganistan başta olmak üzere dünyanın siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan sorunlu ülkeleriyle bir işbirliği platformu oluşturmak amacıyla Türkiye'den bir ‘*köprü*’ ülke olması istenmesidir. Kulağa hoş gelse de elbette bunun önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Diplomatik üslupla dile getirilen bu sorumluluklar çerçevesinde örneğin Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerini geliştirmesi, Ermenistan'a siyasi açılımlar sergilemesi, Kıbrıs konusunda çözüme odaklı politikalar hayata geçirmesi, yine İran konusunda ABD tezine yaklaşılması istenmektedir.⁷⁹⁶

Türk dış politikasının geçtiği tarihsel süreçte bu taleplerin nelere karşılık geldiği, dönemler bazında ele alındığında kendini ele vermektedir. Batı'nın küresel ve bölgesel çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'nin Batılılığını anımsamaları, Türkiye'nin

⁷⁹⁴ Rasim Özgür Dönmez, “Türk Dış Politikası ve PKK”, **Radikal Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=HaberYazdir&ArticleID=1121853>. (Erişim Tarihi: 17.02.2013)

⁷⁹⁵ Özlen Çelebi, **a.g.m.**, s. 57.

⁷⁹⁶ **a.g.m.**, s. 57.

stratejik ortaklığını dillendirmeleri; kimi küresel yahut bölgesel gelişmelerde etkinliği azaldığında da ikinci plana atılması, Türkiye'ye karşı Batı'nın neredeyse süreklilik arz eden bir politikası olagelmıştır.

5. KÜRT JEOPOLİTİĞİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINA OLASI ETKİSİ

Türkiye, Alt yapı açısından kapitalizme, üstyapı açısından insan aklının üstünlüğüne inanan uygarlık olan Batı’nın⁷⁹⁷ XVI. yüzyıldan itibaren dünya üzerinde tesis ettiği egemenliğinin temel alındığı bir uluslararası sistemde varlığını sürdürmektedir.⁷⁹⁸ Buna ek olarak, Batı hegemonyasının devamını sağlayan Batılı büyük güçlerin, bu hegemonyayı sürdürmek adına sahip olduğu jeopolitik avantajı nedeniyle Türkiye gibi ülkeleri çeşitli yönlerden etkisi altında tutmak için önemli çabalar ortaya koyduğu gözlenmektedir.

Bu jeopolitik üstünlük nedeniyle Osmanlı Devleti’nin, XVII. yüzyıldan itibaren siyasi ve askeri açıdan zayıflamaya başladığı, XVIII. yüzyıldan itibaren de hızla çöküş sürecine girdiği halde; dönemin Batılı devletlerinin bu süreci uzatmaya dönük politikaları, ciddi bir tehdit olan Rus yayılmasının önündeki tek güçlü seçenek olarak mevcut olmasından ileri gelmekteydi.

Osmanlı’nın sahip olduğu bu jeopolitik avantaj, Çarlık Rusya’sına oranla daha ciddi bir tehdit olan Rusya’da Bolşevik Devrimi’nin gerçekleşmesiyle, Batılılar nezdindeki anlamı daha da pekişmiştir. Keza bu gelişmenin etkisiyle, Batılı güçlere karşı verilen Milli Mücadele’ye rağmen Batı, yeni kurulan ve her açıdan Batı’yı temel alan nispeten güçlü bir Türkiye’nin varlığını kendi bölgesel çıkarları açısından hayati görmüştür.

Osmanlı’nın çöküş sürecine girdiği dönemlerden bugüne Türkiye, her ne kadar Batı Dünyasıyla birçok bakımdan kendini eklemlenmiş görse de, bu algıyla tezatlık oluşturan ve en büyük dış tehdit olarak gördüğü eksen de yine Batı olmuştur. Bilhassa XIX. yüzyıldan itibaren Avrasya’da devasa bir güce dönüşen Rusya, Türkiye’nin dış tehdit

⁷⁹⁷ Baskın Oran, “Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği” **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 49.

⁷⁹⁸ a.g.m., s. 37.

algısında ciddi bir yer oluşturmuşsa da, ne Rusya ne de bölge ülkeleri Batılı büyük güçler kadar, Türkiye açısından ciddi bir tehdit oluşturmamıştır.

Çoğunlukla Batılı büyük devletlerden kaynaklanan Türkiye'nin dış tehdit algısının elbette çok boyutlu nedenleri bulunmaktadır. Zira XIX. yüzyıldan günümüze Osmanlı ile Türkiye; XVI. yüzyıldan günümüze kadar neredeyse kesintisiz şekilde süregelen Batı hegemonyasının eseri küresel kapitalist sistemin bir parçası olmak durumunda kalmıştır.

Bir diğer önemli neden ise, Batılı büyük devletler içinde bilhassa İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı ile ardılı dumundaki Türkiye'ye dönük politikalarıdır. Zira XIX. yüzyıldan itibaren bölgeye dönük hedeflerini gerçekleştirmek karşısında Osmanlı Devleti'ni ve mirası üzerinde kurulan Türkiye'yi bir engel gören bu iki güç, engeli bertaraf etmek adına Osmanlı'ya ve Türkiye'ye karşı fiili işgalin yanı sıra siyasi ve iktisadi her alanda ciddi dayatmalarda bulunmaktan çekinmemiştir. Buna rağmen, yine de bu iki devlet, son kertede Osmanlı ile Türkiye'nin kendi eksenleri içinde, siyasi ve askeri gücünün kontrol altında tutulması kaidesiyle, varlığını daha rasyonel bulmuşlardır.

Batı yönelimli kuruluş felsefesinin yanı sıra bölgesel konjonktürden de kaynaklanan Türkiye'nin eklektik durumu, Batı'nın çizdiği genel çerçeveden fazla uzaklaşmasını mümkün kılmadığı gibi, Batı dışındaki dış politika alternatiflerini çeşitlendirmesinin önünde de ciddi bir engel oluşturmuştur.⁷⁹⁹ İç siyasette önceki dönemlere hakim olan ve Batılı perspektife sahip siyasi oluşumların aksine; bilhassa 90'lı yıllardan itibaren ciddi bir siyasi güç haline gelen ve Batı karşıtlığıyla kendini gösteren Siyasal İslam ve temsilcisi durumundaki partilerin, Türk siyasi hayatında kendini hissettirmeye başladığı son dönemler, Batı yönelimli dış politikanın da ciddi manada sorgulanmaya başladığı dönemler olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de Siyasal İslam'ın temsilcisi durumundaki Milli Görüş hareketinin ve siyasi uzantısı durumundaki Refah Partisi'nin 1997 seçimleriyle iktidara gelmesiyle, dış politikada söylemsel zeminde ortaya çıkan Batı karşısında İslam eksenli (ör. D-8'ler projesi) dış politika arayışları ise, yüzeysel birtakım girişimlerin dışında derinlikli bir proje olarak uygulamaya geçirilememiştir. Postmodern bir askeri darbe olarak anılan 28 Şubat süreciyle her ne kadar Siyasal İslam, siyasi zeminden tasfiye edilmiş olsa da, çok

⁷⁹⁹ Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", **a.g.m.**, s. 37.

geçmeden Milli Görüş geleneğinin içinden yeni ve daha güçlü bir siyasi oluşum olan AK Parti kurularak, Türk siyasi hayatındaki yerini almıştır.

Milli Görüş içinden çıkan siyasi partilerin aksine aynı camiadan çıktığı halde, bu geleneği red eden ve laikliği dışlamayan, en önemlisi Batı yönelimli dış politikanın devamı yönünde irade ortaya koyan AK Parti'nin, yakın dönemlere kadar dış politikada yarattığı en belirgin algı, muhtemelen dış politika ile ilgili konulardır. Keza AK Parti iktidarının, Batı ekseninde yer almaktan ziyade, sahip olduğu Osmanlı geleneğini yeniden canlandırmaya dönük ve İslam Dünyası yönelimli bir dış siyaseti amaç edindiği gözlenmektedir. Kamuoyunda oluşan bu algı nedeniyle olacak ki, özellikle Ahmet Davutoğlu'nun dışişleri bakanı olmasıyla birlikte uygulamaya koyduğu dış politika anlayışı, bazı çevrelerce çoğu zaman Yeni Osmanlılık şeklinde değerlendirilmiştir.

Oysa Yeni Osmanlılık algılamalarına rağmen kuruluşundan günümüze iktidarını sürdürme gelen AK Parti iktidarının, iktidara geldiği tarihten bu yana ciddi manada Batı'dan kopuş olarak değerlendirilebilecek bir dış politika anlayışı ve icraatının olmadığını söylemek mümkündür. Keza, böyle bir çabası olsa dahi, Türkiye'nin dış politikada ciddi bir eksen kaymasına uğradığını ifade etmek pek de gerçekçi değildir.

Türkiye'nin dış politikada ciddi bir eksen kaymasına uğradığı argümanını ileri sürmek için, öncelikle günümüzde Batı dışında ve Batı'ya alternatif bir bölgesel yahut küresel eksenin varlığını kanıtlamak gerekmektedir. Oysa 90'ların başından itibaren hızla dağılma sürecine giren ve Batı'ya karşı alternatif bir eksen olan SSCB'nin tasfiyesinden sonra, ne yerine alternatif bir eksen oluşmuştur ne de İslam Dünyası'nda Türkiye'nin dahil olabileceği güçlü bir kutup.

Dolayısıyla günümüzde ve yakın gelecekte, Batı karşısında konumlanmış ve birçok açıdan Batı'ya alternatif bir eksenin olamayacağını varsayarak, Türkiye'nin uzun bir süre daha Batı'nın etkisinden çıkamayacağını, buna bağlı olarak dış politikasında eksen kaymasına uğrayacak köklü bir politika değişikliğinden söz etmenin de mümkün olmadığını hatırlatmakta fayda vardır.

Batılı eksen içinde yer almak ile dış politikasında güvenlik algısının had safhada olduğu Türkiye'nin bu güvenlik algısında tarihten gelen tehditlerin yanı sıra günümüz konjonktüründe meydana gelen önemli gelişmelerin payı bulunmaktadır. İster geçmişten gelen bölgesel tehditler olsun, ister günümüzde ortaya çıkan tehditler olsun,

bütün bu tehditler nedeniyle Türk dış politikasında oluşan yüksek güvenlik algısının oluşmasında Batı en önemli rolü üstlenmektedir.

Batı'nın özellikle XIX. yüzyıldan itibaren artarak süreklilik arzeden bölgeyle ilgili tasarımları, Osmanlı Devleti'nin ve ardılı durumundaki Türkiye'nin endişelerini sürekli üst seviyede tutmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren süregelen ve Batı tarafından Türkiye ile ilişkilerde sürekli bir koz olarak kullanılan (Türkiye'nin AB süreci bunun en somut örneğidir) Kıbrıs Sorunu ile Ermeni Soykırım iddiaları günümüzde dahi canlılığını koruyan konulardır. Yunanistan ile yaşanan Ege ve Kıbrıs sorunlarının yanı sıra Ermeni Soykırım iddiaları nedeniyle Ermenistan ile yaşanan siyasi krizler, üstelik her iki ülkenin dinsel ve kültürel kimlikleri nedeniyle Batı'nın birer parçası olması, Türkiye tarafından bu ülkelerin Batı tarafından kayırıldığı izlenimi vermiştir.

Türk dış politikasının yüksek güvenlik algısında Batı'nın bölgesel çıkarlarının önemli rolü olmuşsa da, bu sorunlar nihayetinde Türkiye açısından dış tehdit özelliği taşımıştır. Oysa Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze hem bir iç hem de dış tehdit niteliğine sahip olan içte Kürt Sorunu ve uzantısı olarak dışta Kürt Jeopolitiği, diğer dış tehditlerden farklı olarak hem süreklilik kazanmıştır hem de yüksek oranda bir güvenlik riski taşımıştır.

Kürt Jeopolitiğinin yol açtığı bu yüksek güvenlik algısı Türkiye'nin AB ve ABD ile ilişkilerinde önemli bir yere sahip olduğu gibi, Kürt jeopolitiği üzerinde kurulmuş bölge ülkeleriyle ilişkilerinde de önemli bir yere sahip olmuştur.

5.1. Türkiye'nin Küresel Aktörlerle İlişkilerinde Kürt Jeopolitiğinin Etkileri

Önceki bölümde daha detaylı işlendiği üzere, dönemler halinde Türk dış politikası analiz edildiğinde, hemen her dönemin kendine münhasır bölgesel ve küresel gelişmeleri olduğu gibi, bu gelişmelerin doğrudan yahut dolaylı olarak Türkiye'nin dış politikasına çeşitli oranlarda etki ettiği gözlerden kaçmayan belirgin bir husustur.

İki yaşlı kıta - Asya ve Avrupa - arasında bir köprü vazifesi gören Türkiye, bunun yanı sıra Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu olmak üzere üç önemli tampon bölgeyle

çevrelenmiş vaziyettedir. Uluslar arası gelişmelerin farklı siyasi ve iktisadi tonlarda etki ettiği Türkiye, bunun yanı sıra oldukça sorunlu olan çevresindeki bu tampon bölgelere hakim olan her türlü siyasi ve iktisadi olumsuzlukların doğrudan etki ettiği bir jeopolitik yapıya da sahip olmuştur.

Batılı stratejistler ve jeopolitikçilerce de kabul gören ve dünyanın merkezi konumundaki Avrasya'nın da merkezinde yer alan Türkiye, her ne kadar küresel ve bölgesel gelişmelerden etkilenmişse ve güvenlik algısı bu gelişmelerin etkisinde şekillenmiş olsa da, nihayetinde bu gelişmelerin çoğu süreklilik arz eden etkenler değildir. Örneğin sıcak denizlere ulaşma gayretindeki Çarlık Rusyası, I. Dünya Savaşı ile birlikte tarihe gömülmüştür, yine ilk dünya savaşının sonucu olarak Rusya'ya hakim olan Bolşevizm, 90'ların başında tasfiye edilmiştir. II. Dünya Savaşı'na damgasını vuran Batı'daki otoriter rejimler, kısa sürede siyasi arenadan çekilmek durumunda kalmışlardır. Bir zamanlar Osmanlı ve Türkiye için ciddi tehdit oluşturan İngiltere ve Fransa, günümüzde siyaseten ve iktisaden ciddi manada zayıflamıştır. Yine kuruluşundan yakın dönemlere kadar Türkiye aleyhinde revizyonist politikalar uygulayan Yunanistan, ciddi siyasi ve ekonomik sorunların içine düşmüştür. 1979'da Şii eksenli İslam Devrimi'nin yaşandığı İran'ın bu tarihten itibaren Türkiye'ye dönük ısrarla sürdürdüğü rejim ihraç politikasından şimdilerde söz etmek mümkün görünmemektedir. Yine Su Sorunu, Hayat Meselesi ve PKK'ya destek konularında Türkiye'ye karşı yakın dönemlere kadar tehdit oluşturan Suriye'deki Baas rejimi, gücünü hızla kaybetmektedir.

Bütün bu örneklerden de anlaşıldığı üzere, bir zamanlar Türkiye'nin dış tehdit algısında ciddi manada yer edinen bu güçler ve etkenler, şimdilerde ya siyasi zeminden tamamen tasfiye olmuşlardır ya da önemli oranda güçten düşüp, Türkiye için tehdit olmaktan uzaklaşmışlardır.

Oysa neredeyse 1800'lü yılların başına kadar giden ve dolayısıyla Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren günümüze kadar, içte Kürt Sorunu'nun, bölgesel bağlamda ise Kürt Jeopolitiğinin Türkiye'nin iç ve dış siyasetine etkileri, süreç ve etkisi bakımından oldukça kalıcı bir nitelik arz etmiştir. Keza, Osmanlı'nın etnik unsurlarından nüfus oranıyla en büyüğü olan Kürtleri devralan Türkiye, Cumhuriyetin kurulmasından kısa

bir süre sonra Kürt isyanlarına sahne olmuş, bu isyanlar 1938'e kadar devleti ciddi manada tehdit etmiştir.⁸⁰⁰

Biraz da bu tehdit unsuru nedeniyle olacak ki Türkiye, yumuşak karnı olarak gördüğü Kürt Sorunu'nu kendi aleyhinde kullanmasından en çok çekindiği – ki bunda geçmiş korkuların ciddi payı bulunmaktadır – Batı'dan yine Batılı eksen içinde yer alarak kendini güvenceye almaya çabalamıştır.

Esasen Milli Mücadele yıllarında Osmanlı'nın elinde kalan son toprak parçası Anadolu'nun paylaşılması ve bir kısmı üzerinde oluşturulması hedeflenen Ermeni, Arap ve Kürt devlet tasarımları, Ermeniler ve Kürtler bazında gerçekleştirilememiş olsa da, işgal güçlerinin bu tasarımları Arap siyasi seçkinlerince ciddi karşılık bulmuştu. Doğu Anadolu'nun bir kısım toprağı üzerinde kurulmak istenen Büyük Ermenistan'ın, Batılı devletlerin ve Ermeni siyasi seçkinlerinin ileri sürdüklerinin aksine bölgede ciddi oranda bir nüfusu oluşturmadıkları anlaşıldığında işgalci güçler, bu tasarımlarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır.

Araplardan ve Ermenilerden farklı olarak Kürtler ise, üçüncü bölümde detaylı işlendiği üzere, o dönemlerde ellerinde ciddi siyasi avantaj bulundurduğu halde, ciddi fikir ayrılıkları yaşamış, Kürt siyasi seçkinlerinde baş gösteren bu fikir ayrılıkları nedeniyle Kürt jeopolitiğinde meydana gelen bölünmüşlük, Mustafa Kemal ve hareketi tarafından büyük bir ustalıkla kullanılmıştır. Kürt siyasi seçkinlerinde somut şekilde kendini gösteren bu parçalanmışlık, bölgede bağımsız bir Kürdistan kurmakta çelişkiler yaşayan işgalci güçlerin de bu tasarımlarından vazgeçmelerine neden olmuştur.

Konuyla ilgili önemli bir çalışmayı ortaya koyan Erol Kurubaş, dönemin küresel ve bölgesel siyasetinde başat rol oynayan İngilizler ile Fransızlarca bölgede bir Kürdistan kurulmasına dönük tasarımları olsa da, o dönemlerde dahi her iki gücün bağımsız bir Kürt devleti kurulması yönünde güçlü siyasi iradelerinin olmadığını belirtmektedir. Aksine İngilizler ile Fransızların temel hedefi, yeni kurulacak Türk devletinin Ortadoğu'daki çıkarlarını zedelemeyecek şekilde kontrol altında tutulmasıydı. Nitekim, Lozan Antlaşması'yla sonucunda bağımsız Türkiye'nin kurulmasının teyid edilmesiyle, aynı paralelde Musul petrollerini garanti altına alan İngilizler, Aralık 1925'ten itibaren

⁸⁰⁰Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği" a.g.m., s. 28.

de Kürtleri göz ardı etmiştir.⁸⁰¹ Fransızlar ise daha başından itibaren isyancı gelenekleri ve sahip oldukları dinsel kimlikleri nedeniyle Kürtleri dikkati almayarak, önceliği bölgedeki Hristiyan unsurlara vermiştir.

Bölge ile ilgili projelerin tartışılarak karara bağlandığı uluslar arası konferanslara Kürt siyasi seçkinlerinin tüm çabalarına rağmen yeterince katılamamaları ve seslerini duyuramamaları nedeniyle, diplomatik zeminde istediklerini elde edemeyen Kürtler, özellikle 1925'ten itibaren isyanlar yoluyla hedeflerini gerçekleştirmek istediklerinde ise uluslar arası ve bölgesel konjrontür buna hiç müsait değildi. Keza bu tarihlerde Ortadoğu'da Batı'nın istediği düzen artık kurulmuş, statüko oluşmuştu. O nedenle, Kürtlerin isyanlar yoluyla istediklerini almaları oldukça zorlaşmıştı. Üstelik Türkiye'nin, Irak ve Suriye mandaterliği durumundaki Batılı ülkeler ve Rusya ile ilişkileri oldukça iyi bir zeminde gerçekleşmekteydi. Kaldı ki bu ülkeler arasında sınırların güvenliği ve içişlere karışmama konularında tam bir konsensüs oluşmuştu.⁸⁰²

Nitekim Mustafa Kemal liderliğindeki Milli Mücadele hareketinin, bilhassa Batı cephesinde elde ettiği başarılar, bölgeyi işgal eden devletlerin işgal bölgelerinden zamanla çekilmelerine, Anadolu hareketiyle diplomatik temaslar kurmalarına yol açmıştır. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği işgalci güçlerin, Anadolu hareketiyle siyasi temaslar kurmak yoluyla, mevcut hareketi tanımaları; hem hareketin benimsediği ideolojiyle ilgisi vardı, hem de o dönemlerde Batı için ciddi tehdit oluşturan Bolşevik Rusya'nın güneye inmesi önünde tek ciddi barikat olan Türkiye'nin varlığıyla.

Anadolu toprakları üzerinde kurulacak güçsüz bir Yunanistan, Ermenistan yahut Kürdistan'ın varlığı, bilhassa İngiltere ve Fransa'nın bölge ile ilgili mevcut ve gelecek planlarını ciddi manada tehlikeye atabilirdi. Oysa bunun yerine, Batı'nın kontrolünde ve modernleşmeyi hedef edinen güçlü bölgesel bir devlet olarak Türkiye, Ortadoğu'nun istikrarının devamı, Rusya'nın sıcak denizlere inmesinin önünde güçlü bir engel ve İngilizlerin sömürge yollarının güvence altında tutulması bağlamında önemli bir dayanak olabilirdi.

Esasen tarih, bizlere Batı'nın Türkiye ve bölge ile ilgili projelerinin doğruluğunu kanıtlamış bulunmaktadır. Özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra, kurucu lider

⁸⁰¹ Erol Kurubaş, Kürt Sorununun..., ss. 2-3.

⁸⁰² a.g.e., s. 3.

tarafından Cumhuriyetin kurucu kadroları önüne konan en temel projelerden biri olan Batı ile her manada tam entegrasyonun sağlanması hedefi, sonraki kadrolarca da ciddi bir karşılık bulmuştu. İsmet İnönü'nün siyasete damgasını vurduğu Tek Partili dönemlere denk gelen II. Dünya Savaşı'nda Türkiye, bu hedef doğrultusunda Batı ile entegrasyon sağlamaya çalışmış; bu doğrultuda bir yandan Batı Avrupa'nın tüm baskılarına rağmen savaş dışında kalmayı başarırken, diğer yandan savaşan her iki tarafla da siyasi ve iktisadi ilişkiler yürütmeyi büyük bir incelikle başarabilmişti.

Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla neticelendiren ve Misakı Milli sınırlarını kapsayan yeni bir devlet kurulduktan sonra, Avrupalı devletler ile kuzey komşusu Rusya ile ilişkiler olumlu bir sürece girmişti. Bu olumlu ilişkiler, Türkiye için ciddi bir tehdit oluşturan Kürt ayrılıkçılığının etkisinin kırılması noktasında da Türkiye'nin elini güçlendirdi. Bu dönemlerde gerek Rusya gerek Batılı devletler ile ve gerekse de doğu komşusu İran ile bu hedef doğrultusunda önemli anlaşmalar sağlanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihlerine kadar süren bölgedeki bu istikrarlı dönem, II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte önemli oranda değişikliğe uğramıştır. Savaşın bitimiyle ciddi manada değişikliğe uğrayan uluslar arası konjonktür, Türkiye'nin de dış politikasında bazı değişikliklere neden olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye'yi bölgesel manada doğrudan etkileyen iki önemli gelişme, kuşkusuz her iki dünya savaşının baş aktörü konumundaki İngiltere'nin siyaseten ve askeri açıdan ciddi şekilde zayıflamaya başlayarak, bölgeden çekilmesi ve yerini ABD'ye bırakmış olmasıdır. Bir diğer önemli gelişme ise, savaşın galiplerinden olan ve savaşta Müttefik devletlerin safında olduğu halde, Komünist rejimi nedeniyle Batı için hala ciddi bir tehdit oluşturan Sovyet Rusya ile Batı'nın yeni küresel gücü ABD ile arasında baş gösteren Soğuk Savaş atmosferidir.

Zamanla Avrasya'nın ve Batı'nın dışına taşacak olan bu atmosferin en iyi yansıması, esasen ilkin Almanya'yı Batı'dan işgale başlayan ABD silahlı kuvvetleri ile Doğu yönünden işgale başlayan Sovyet ordusunun Berlin'de aralarında birkaç kilometrelik mesafe ile buluşmuş olmasıydı. Almanya'yı savaş dışında bırakmak adına stratejik ortaklık kuran bu iki küresel güç, gerçekte sahip oldukları rejim farklılığıyla ve küresel hedefleri yönüyle iki düşman rakipti. Bu nedenle olacak ki başta Churchill olmak üzere Batılı birçok siyaset adamı ile kamuoyu, bu iki gücün karşı karşıya gelmesi nedeniyle ciddi bir tedirginliğe girmişti.

Her ne kadar iki büyük güç arasında fiili bir savaş gerçekleşmemiş olsa da, onların yol açtığı Soğuk Savaş atmosferi, 1990'ların başına kadar etkisini neredeyse tüm dünyada göstermiştir. Sahip olduğu jeopolitiği itibariyle Avrasya'nın merkezinde, dolayısıyla Soğuk Savaş'ın her türlü olumsuz etkilerine maruz kalan Türkiye ise oldukça mahir olduğu denge siyasetini devam ettirmek dışında fazlaca bir seçeneğe sahip bulunmuyordu.

Kendini Batılı eksen içinde konumlandırmayı temel dış politika hedeflerinden biri haline getiren Türkiye için AB ile ABD'nin yaklaşımı her dönemde oldukça önem taşımıştır. Bu bağlamda kurulduğu tarihten bu yana Türkiye için hem bir iç hem de dış tehdit niteliği taşıyan Kürt Sorunu'nun Türkiye'nin AB ve ABD ilişkilerinde önemli bir yer teşkil etmesi haliyle kaçınılmazdı.

5.1.1. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – ABD İlişkilerine Etkileri

ABD'nin dış politika stratejilerinde jeoekonomik ve jeopolitik yaklaşımların eşgüdümlü yürüdüğünü iddia eden Hasan Köni, savaşın sonuna doğru henüz şekillenmekte olan küresel politik ve iktisadi düzenin kendi hegemonyasında gerçekleşmesi için ABD'nin 1944'ten başlayarak bir dizi kurumlar kurduğunu, belirtir. Zira ABD; IMF, Dünya Bankası, Uluslararası Eximbank gibi kurumların kurulmasına öncülük ettiği gibi; 1947'te GATT adlı, uluslar arası ticaretin liberalleşmesini hedefleyen ikili ticaret anlaşmaları dizisini düzenlemiştir. Bunun yanı sıra savaşın hemen akabinde bir yandan 1948'de Marshall Planı'yla Avrupa'daki kapitalist ekonomik düzenin canlanmasına çaba gösterirken, diğer yandan da Japonya'yı ve Almanya'yı kapitalist sisteme entegre ederek, demokratikleştirmiştir.⁸⁰³

Savaşın sona ermesiyle iki küresel güç olan ABD ile SSCB arasında Soğuk Savaş'ın başlamasıyla, ABD'nin jeopolitik siyaseti daha belirgin hale geldi. Jeopolitik kuralları gereğince ABD, SSCB'yi çevrelemek için havaalanları, askeri üsler, dinleme

⁸⁰³ Hasan Köni, "ABD'nin Değişen Dış Politika Stratejileri: Jeo-politik ve Jeo-ekonomi", **Türk Dış Politikası** içinde, s. 245.

istasyonları kurdu. Her iki tarafta başlayan silahlanma yarışı gereğince askeri bloklar kuruldu, kitle imha silahları geliştirildi, müttefikleri silahlandırıldı.⁸⁰⁴

İşte bu siyasi atmosfer nedeniyle ve ABD'nin İngiltere'nin yerini almasıyla Türkiye'nin denge siyaseti kararlılığıyla çelişik duran Batı yönelimli dış politika anlayışı, ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla süreklilik kazanacaktır. Keza, XIX. yüzyılda Rusya'nın güneye inmesi önünde ciddi bir barikat olan Osmanlı Devleti, yerine Türkiye'nin kurulmasıyla bu stratejik konum devam ettirildi. Jeopolitik konumu nedeniyle SSCB'ye karşı Batılı kapitalist blokta yer alması, Türkiye'nin ABD nezdindeki önemini koruduğu gibi ilişkilerin geliştirilmesinde de önemli bir dayanak olmuştur.

Bu bilgiler ışığında, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden günümüze Türkiye'nin güvenlik ve dış politikasının ana eksenini ABD ile ilişkilerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. 1945'ten 1990'ların başına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlese de Türkiye – ABD ilişkileri genellikle işbirliği düzeyinde gerçekleşmiştir.⁸⁰⁵ İki ülke arasındaki ilişkiler, 1990'lardan itibaren ise önceki dönemlere oranla daha hayati, daha çok boyutlu ve aynı oranda daha az kestirilebilir olmuştur.⁸⁰⁶

Batılı eksen içinde yer almasının yanı sıra önemli jeopolitik üstünlüğe sahip Türkiye'nin, ABD ile ilişkilerinde Kürt Sorunu'nun yahut daha kapsamlı bir ifadeyle Kürt Jeopolitiğinin yeri ve önemi oldukça yüksektir. Bilhassa 1945'ten itibaren küresel ve bölgesel konularda Türkiye – ABD ilişkileri genelde olumlu bir zeminde gerçekleşmiş olsa da, Kıbrıs Sorunu ile Ermeni Soykırım iddialarında ABD'nin çoğu zaman pragmatist politikalar uygulaması, Türkiye'nin nezdinde ciddi güvensizlikler yaratmıştı. Türkiye – ABD ilişkilerinde zaman zaman oluşan güvensizliğin en önemli nedeni ise Kürt Sorunu ile ilgili olan konular oluşturmaktadır.

Çoğunlukla Kürt Sorunu'nun oluşturduğu ve ikili ilişkilere yansıdığı bu güvensizliğin biraz da tarihi bir arkaplanı bulunmaktadır. Zira, 1920'lerde çizilen Ortadoğu sınırlarından ABD'nin tatmin olmadığı, bu nedenle bölgede kendisine bağlı zayıf bir

⁸⁰⁴ H. Köni, **a.g.m**, s. 245.

⁸⁰⁵ F. Stephen Larrable ve Ian O. Lesser, **a.g.e.**, s. 203.

⁸⁰⁶ **a.g.e.**, s. 204.

Kürt devleti ile bölge ülkeleri üzerindeki kontrolü arttırmak ve İsrail'i bu yolla rahatlatmak istediği, özellikle Türk kamuoyunun zihninde yerleşen bir algı olmuştur.⁸⁰⁷

Esasen 1920'lerde soyut bir zeminde oluşan bu tehdit algısı, 1960'lara gelindiğinde biraz daha belirginlik kazanmıştır. ABD'nin ilkin 27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra ve 1965'te Türkiye nezdinde girişimlerde bulunarak İran, Irak ve Türkiye Kürtlerini içerecek ve federal bir Türkiye sınırlarının içine alınacak bir Kürt devleti önerisi getirmişti. Bu projelerin içinde yer alan Kerkük petrolünün Türkiye'ye de pay edilmesi ise muhtemelen Türkiye'yi bu projeye iknaya yönelikti. Daha dikkat edici yanı ise, 1986 sonlarında İran – Irak Savaşı sırasında İran'ın Kerkük yönünde ilerlemesi karşısında ABD'nin yeniden sahneye çıkarak, Türkiye'nin İran'dan önce bölgeye girmesini önermesidir. Her ne kadar dönemin Genelkurmay Başkanının bu öneriye karşı çıkması nedeniyle, öneri hayata geçirilemese de, tüm bu girişimler Türk siyasi seçkinlerinin ve kamuoyunun ABD algısının güvensizlik zemininde şekillenmesine neden olmuştur.⁸⁰⁸

Çok boyutlu ilişkiler geliştirildiği halde ABD'ye karşı oluşan Türkiye'nin bu güvensizlik algısı, Türk dış politikasının en belirgin özelliklerinden olan statükoculuk ile birleştirildiğinde, daha da inişli çıkışlı bir boyut kazanmıştır. Keza statükocu dış politika, Kürt Sorunu söz konusu olduğunda Türkiye'yi AB nezdinde zor durumda bıraktığı gibi ABD'ye karşı da çoğu kez zayıf düşürmüştür. Bu da Kürt Sorunu'nun ülkenin iç meselesi olduğu kadar yabancı aktörlerin aktif ilgisiyle uluslararası boyut kazanmasına neden olmuştur.

Kürt Sorunu'nun böyle bir nitelik kazanması öncelikle Kürtlerin birden çok devlet çatısı altında, jeostratejik açıdan sorunlu bir bölgede ve her devlette belli oranda sorunlu olarak yaşamalarından kaynaklanmaktadır.

ABD'nin Kürt meselesini Irak ekseninde çözmeye yönelmesi ise ilk etapta doğrudan bir çatışma doğurmuyor görünse de, gerçekte Irak Kürdistanı'ndaki oluşumun Türkiye içinde yapacağı etkiler dolayısıyla Türkiye'nin ABD'nin tavrına şüphe ile yaklaşmasına yol açmaktadır.⁸⁰⁹

⁸⁰⁷ İlhan Uzgel, "ABD'nin Kürt Devleti Senaryoları" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 259.

⁸⁰⁸ **a.g.m.**, "ABD'nin Kürt...", s. 259.

⁸⁰⁹ Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 445.

1980'lerin sonlarına kadar Türkiye – ABD ilişkileri bu zeminde gerçekleşirken; SSCB'nin zayıflayarak dağılma sürecine girmesi, ABD'nin küresel ve bölgesel politikalarında da ciddi bir revizyona gitmesine neden olmuştur. O tarihlere kadar jeopolitik politikalarına öncelik veren ABD, 1990'ların başından itibaren SSCB'nin çevresindeki askeri üslerini azaltma yoluna giderek, jeoekonomik politikalara ağırlık vermeye başlamıştır. Bu dönemlerde AB'nin kurulması, Pasifik pazarında Japonya'ya liderlik rolü verilmesi, kendi kıtasında NAFTA gibi ekonomik örgütlere yer vermesi hep bu politik önceliklerden kaynaklanmaktaydı.⁸¹⁰

1990'lardan itibaren tek kutuplu bir yapılanmaya dönüşen küresel siyasi ve iktisadi sistemin tek gücü haline gelen ABD, Ortadoğu'da da jeoekonomik politikalarını yürürlüğe koymaya başlamış, Türkiye ile ilişkiler de bu konjonktürde şekil almıştır. Türkiye – ABD ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan Kürt Sorunu nedeniyle zaman zaman anlaşmazlık, önyargılarla dolu bir seyir izlemiştir. Esasen, bu dönemden itibaren ABD, Avrupa'dan farklı olarak Kürt Sorunu ile ilgili politikasını iki boyutlu yürütmüştür. Bu iki boyutlu politika, Türkiye içinde Kürt Sorunu ile bölgesel zeminde Kürt Jeopolitiği alanlarından oluşmaktaydı.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru gelişmeye başlayan ve günümüze kadar süreklilik kazanan Türkiye – ABD ilişkilerinin Kürt Sorunu ile ilgili boyutu, daha çok 1980'lerden itibaren önemli bir etken haline gelmiştir. Bu doğrultuda genel olarak ABD ile ilişkilerde Kürt Sorunu'nun iki açıdan önem taşıdığı görülmektedir. İlki, ABD'nin Irak Kürdistanı'na karşı izlediği politika ile ikincisi, doğrudan Türkiye'nin iç meselesi olarak Kürt Sorunu'na ilişkin ABD'nin izlediği politikadan ibarettir.⁸¹¹

ABD'nin Türkiye'nin bir iç meselesi olarak Kürt Sorunu'na yaklaşımı, sorunu siyasi açıdan çok, insan hakları açısından ele aldığı izlenimi vermiştir. Bu nedenle, ABD'nin resmi tutumu, Türkiye'nin PKK'ya karşı yürüttüğü mücadeleyle değil, bu mücadeleyi yürütürken insan haklarını ihlal edip etmediğiyle daha çok ilgilenmiştir. ABD'nin bu yaklaşımı, 90'lı yıllar boyunca süregeldi.⁸¹²

ABD'nin Türkiye Kürtleri ile ilgisinin geçmişi 1950'lere kadar gitmiş; Barış Gönüllülerinin Türkiye'deki faaliyetlerinde bilhassa Doğu ve Güneydoğu bölgelerini

⁸¹⁰ Hasan Köni, "ABD'nin Değişen...", s. 245.

⁸¹¹ İlhan Uzgel, "Kürt Sorunu ve ABD", **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 64.

⁸¹² a.g.m., s. 295.

seçmeleri bunun göstergesi olmuştur.⁸¹³ Türkiye Kürtlere yönelik ABD ilgisi, yine de düşük düzeyde gerçekleşmiş, bu ilginin üst seviyeye çıkması 1980'lerde özellikle PKK'nın kurulmasıyla başlattığı silahlı mücadele dönemine denk gelmiştir.

Türk iç siyaseti açısından Kürt Sorunu'na yaklaşımının aksine, bölgesel bağlamda ABD'nin Kürt ilgisi çok daha öncesine kadar gitmektedir. Buna rağmen, Irak Kürtlere 1970'lerin ortalarına kadar yardım etmekle birlikte ABD; buradaki hareketin Türkiye ve İran'daki Kürtlere yayılmasından ve bu nedenle iki müttefikinin (Türkiye ve İran) istikrarsızlaşmasından, SSCB'nin yararlanacağı gerekçesiyle, çekinmiştir.⁸¹⁴

Dolayısıyla AB'nin daha çok Türkiye Kürtlere ilgisinin aksine, ABD daha çok Irak Kürtleriyle ilgili olmuştur. ABD'nin Kürtlere dönük ilgisinin her ne kadar 1918'de yayınladığı Wilson ilkelerine kadar gitmekteyse de, gerçekte 1960'lardan itibaren temas kurmaya başlamış, 1972'den itibaren de Kürt Sorunu'nun fiilen içinde yer almaya başlamıştır. Bu yıllarda ABD Başkanı Nixon'un Tahran ziyaretinde İran Şahı ile Irak Kürdistanı'ndaki Kürt ayaklanmasına silah ve para desteği verilmesi konusunda anlaşmaya varmaları, önemli bir başlangıçtır. Bu anlaşmanın temel hedefi, SSCB ile yakınlaşan Irak yönetimini zayıflatmak amacını taşımaktaydı.⁸¹⁵

Irak Kürtlere yönelik bu ABD ilgisi, 1990'lardan itibaren çok ileri bir aşamaya geçmiştir. ABD'nin öncülük ettiği I. ve II. Körfez savaşları sonucunda Irak'ın siyaseten ve askeri açıdan ciddi manada zayıf düşürülmesiyle, aynı paralelde Irak Kürtlerinin geniş yetkilerle otonomi elde etmeleri, Türk kamuoyu nezdinde ABD ile ilgili oluşan endişelerin hiç de yersiz olmadığını göstermiştir.

Türkiye'nin Kürt Sorunu söz konusu olduğunda ABD'nin de kendi içinde çelişkiler, farklılıklar taşıdığı unutulmamalıdır. ABD'de Yönetim ve Kongre arasında belirginleşen bu görüş farklılığı, Türkiye ile ilişkilerine zaman zaman yansımıştır.

ABD yönetimi, resmi açıklamalarında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne önem verdiğini, PKK'yı terörist bir örgüt olarak tanıdığını, dolayısıyla Türkiye'nin PKK'ya karşı yürüttüğü mücadeleyi desteklediğini zaman zaman açıklamak durumunda kalmıştır. ABD yönetiminin bu tutumunun aksine; Kongre ise, ABD'nin Türkiye'ye verdiği

⁸¹³ ss. 64–65.

⁸¹⁴ s. 65.

⁸¹⁵ s. 65.

silahların PKK'ya karşı kullanılırken insan hakları ihlallerinin gerçekleştiğini ve bu nedenle silah yardımlarının durdurulması gerektiği yönünde görüşler ortaya koymuştur.⁸¹⁶

1990'lerden itibaren Türkiye – ABD ilişkileri genel manada olumlu bir seyir takip etse de Ortadoğu siyasetine dönük ikili ilişkilerde zaman zaman gerginliklerin olmadığını söylemek mümkün değildir. Kuşkusuz bu gerginliklerin oluşması Ortadoğu'da meydana gelen yeni gelişmelerden kaynaklandığı gibi, ABD'nin Ortadoğu'ya dönük politika değişikliğinin de önemli payı bulunmaktaydı. Zira, ilk Körfez Savaşı'ndan günümüze ABD'nin Irak işgali nedeniyle Türkiye – Irak ve Türkiye – ABD ilişkileri iç içe geçmiş bir şekilde günümüze kadar gelmiştir. Bu süreçte bölgede gerçekleşen birçok olay, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini etkilerken, ABD'nin Irak'a ve bilhassa Irak Kürdistanı'na dönük gerçekleştirdiği politikalar Türkiye – Irak ilişkilerini etkilemiştir.⁸¹⁷

II. Dünya Savaşı'ndan 90'lı yıllara kadar her ne kadar statükocu bir politika izlemiş olsa da, 11 Eylül 2001'deki saldırılardan sonra ABD'nin özellikle Ortadoğu'ya dönük statükocu politikasında ciddi değişikliklerin oluşmasını tetiklemiştir. Ortadoğu'ya dönük bu politika değişikliğinin iki temel nedeni bulunmaktaydı: Biri ABD'nin '*Çifte Çevreleme*' politikasının bölgesel dinamiklerin yanı sıra ABD dış politikasından kaynaklanan hatalar nedeniyle başarısız kalmış olmasıdır. Diğer bir neden ise 11 Eylül Saldırısı'nın, Bush yönetimindeki yeni muhafazakarların önünü açmış olmasıdır. Bu doğrultuda merkezinde Irak'ın yer aldığı Ortadoğu'daki bölgesel düzeni yeniden dizayn etme çabaları, ABD'nin Ortadoğu jeopolitiğine dönük statükocu dış politikasını ciddi manada revize etmesini kaçınılmaz kılmıştır.⁸¹⁸

Keza 1990'lı yıllar boyunca Irak ile İran'a dönük '*Çifte Çevreleme*' politikasının başarısızlığa uğraması da çift yönlü oldu. Petrol karşılığı gıda programı Saddam yönetimini dizginlemediği gibi, içeride daha da güçlenmesine neden olmuş, böylelikle ABD'nin Irak üzerindeki caydırıcılığı da ciddi oranda azalmıştı. Saddam iktidarını dizginleme araçlarından bir diğeri olan uçuşa yasak bölgelerin başarısızlığı ise bölgedeki en üst rütbeli ABD komutanları tarafından dahi kabul ediliyordu. Çifte

⁸¹⁶ s. 295.

⁸¹⁷ Ömer Kürkçüoğlu – Fatih Koraş, **a.g.m.**, s. 209.

⁸¹⁸ "ABD'nin Çekilmesinin Ardından Irak Politikasının Bölgesel, Küresel Etkileri ve Türkiye'ye Yansımaları", **ORSAM**, Rapor no: 77, 2011, s. 7.

Çevreleme'nin İran ayağı da başarısız olmuştu. Nitekim bu politikayla Irak'ın yanı sıra İran'ın da güçten düşürülmesi hedeflendiği halde, Irak'ın aksine Basra Körfezi'ndeki İran gücü ve etkisi artmaya başlamıştır. Bu gelişme nedeniyle İran'dan çekinen bölgedeki Arap ülkeler, her iki ülkeyle ilişkilerini geliştirerek ABD'nin nüfuzundan çıkmaya başlamışlardı.⁸¹⁹

Bölgede güç dengeleri bu şekilde gelişirken, bu dönemde Türkiye – ABD arasındaki ilişkilerde yaşanan en önemli gerginlik, 'Çuval Olayı'dır. 4 Temmuz 2003 tarihinde, Kürt Bölgesel Yönetimindeki Süleymaniye kentinde bulunan Türk Özel Harekat Dairesi'ne ABD askerlerinin yaptığı baskın sonucunda bir Türk binbaşısı ile komutasındaki on askerin başlarına çuval geçirilerek birkaç gün alıkonulması, üstelik olayın son bulmasına dönük diplomasi girişiminde bulunan Türk yetkililerin, ABD'nin bağımsızlık gününe denk geldiği gerekçesiyle, karşılarında muhatap bulamaması zaten ABD'ye ön yargıyla bakan Türk yetkililerin ve kamuoyunun ciddi tepkisini çekmiştir.⁸²⁰

Olaydan sonra ABD yetkilileri her ne kadar özür dileseler de, krizi diplomatik yollarla çözüm bulmakta sıkıntı çeken Türkiye'nin motivasyonu ciddi manada kırıldığı gibi, Türk kamuoyunun ABD'ye karşı ön yargısı daha da belirgin bir şekil almıştır. Ayrıca yaşanan bu olaydan sonra, Türkiye'nin Irak Kürdistanı'ndaki askeri varlığı da tamamen ABD'nin kontorüne geçmiştir. Bu gelişmeden de faydanan PKK ise, yeniden güçlenmeye başlamış, Türkiye'ye dönük saldırılarına hız vermiştir. PKK'ya karşı ABD ile Irak yönetiminden yardım talebinde bulunan Türkiye ise herhangi somut bir karşılık bulamamıştır. Bunun üzerine Türkiye, TSK'nın Irak'ın kuzeyine hareket yapmasına olanak tanıyan bir tezkereyi, 17 Ekim 2007'de TBMM'de kabul etmek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin Irak'a müdahalesine sıcak bakmayan ABD ise, Türkiye'ye PKK'ya karşı bir 'üçlü mekanizma' kurulmasını teklif etmiştir. Fakat kurulan Üçlü Mekanizma da Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzak olmuştur.⁸²¹

ABD ile ilişkilerde bu krizler yaşanırken, Türkiye'nin Irak Kürdistanı'na yönelik politikalarında da ciddi bir değişim yaşanmıştır. Daha önce Irak içinde herhangi bir bağımsız yahut özerk siyasi oluşuma karşı çıkan Türkiye, merkezi Bağdat yönetiminin

⁸¹⁹ "ABD'nin Çekilmesinin...", **ORSAM**, Rapor no: 77, s. 10.

⁸²⁰ Ömer Kürkçüoğlu ve Fatih Koraş, **a.g.m.**, s. 209.

⁸²¹ **a.g.m.**, s. 210.

siyasi gücünün zayıflığı ve ABD'den PKK'ya karşı istenilen desteğin bir türlü sağlanamamış olması nedeniyle, daha önce Özal'ın sıklıkla başvurduğu politikaya yeniden bir dönüş yapmıştır. Bu politika uyarınca, Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nin iki etkin gücü durumundaki KDP ve KYB ile işbirliği temelinde önemli temaslar kurulmuştur. Zira dönemin Dışişleri Bakanı olan Ali Babacan'ın '*üçlü mekanizma*' dahilinde Bağdat'la gerçekleştirilen istihbarat toplantılarının bundan sonra Erbil'de gerçekleştirileceğini söylemesi, Türkiye'nin Iraklı Kürt gruplara dönük politika değişikliğini resmi ağızdan açıklamasının teyidi niteliğindedir.⁸²²

ABD iç siyasetinde Türkiye ile ilgili oluşan bu görüş farklılıklarına rağmen, Kürt Jeopolitiği temelinde Türkiye ve ABD'nin bölge ile ilgili politikalarının önemli oranda örtüştüğünü söylemek mümkündür. Her iki ülke de nihayetinde geleneksel olarak salt bölgesel değil, aynı zamanda uluslar arası sorunlarda da mevcut statükonun korunmasından yanadır. Bilhassa son dönemlerde Ortadoğu ile ilgili politikalarda her ne kadar hareketlilikler olsa da, temelde Türk dış politikasının hala ihtiyatlı olduğunu söylemek mümkündür. En önemlisi, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu seyri, Türkiye açısından oldukça önemlidir.⁸²³

Sonuç olarak ABD, Kürt Sorunu'nu çoğu kez Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullandığı halde, Türkiye ile ilişkilerini kopma noktasına getirmemiştir. Dolayısıyla ABD, bir yandan resmi düzeyde PKK'yı terör örgütü olarak nitelemiş, fakat PKK ile mücadele etmek için 2008'e değin destek sağlamaktan da özenle kaçınmıştır.⁸²⁴ PKK'ya karşı siyasi zeminde ve kamuoyunda tavır alan ve buna karşı Türkiye'nin yanında olduğunu birçok kez dile getiren ABD'li yetkililer, PKK'nın İran kolu olan PJAK konusunda aynı tavır sergilememiştir. ABD yetkilileri her ne kadar PJAK ile ilişkilerinin olmadığını söylese de PJAK'ın açıklamaları ve kamuoyu nezdindeki algı, ABD'nin bu örgütle irtibat halinde olduğu yönündedir.⁸²⁵ Kısacası ABD'nin Kürt Sorunu'na yaklaşımı,

⁸²² s. 210.

⁸²³ F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, **a.g.m**, s. 232.

⁸²⁴ Erol Kurubaş, "Etnik Sorun Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorunu'nun Türk Dış Politikasına Etkisi", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 2009, C. VIII, No: 1, 39-69, ss. 52-53.

⁸²⁵ Arif Keskin, "PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyona Arayışı", **TÜRKSAM**, 2008. (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/a1377.html> (Erişim Tarihi: 25.04.2013).

bölge jeopolitiğine yönelik çıkarları nedeniyle oldukça pragmatist, dolayısıyla dönemin şartlarına göre değişkenlik kazanabilmektedir.⁸²⁶

ABD dış politikasına ve ikili ilişkilerine yansıyan bu pragmatist tutum nedeniyle Türk yetkililer; küresel bir güç olması nedeniyle ABD ile ilişkilerine her dönem önem vermiştir. Fakat ikili ilişkilere verilen bu öneme rağmen, kendi iç ve dış güvenliği açısından yüksek bir ehemmiyete sahip olan Kürt Jeopolitiğindeki ayrılıkçı eğilimlere ABD'nin dolaylı da olsa destek verdiğiğine dair algısı nedeniyle Türkiye, bu ülkeye karşı neredeyse her dönem kuşku ile bakmaktan kendini kurtaramamıştır.

5.1.2. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – AB İlişkilerine Etkileri

15 yılda, 15 ilerleme raporunda her konu ele alındı. Demokrasi, anayasa, parlamento, cumhurbaşkanı, hükümet, asker, güvenlik güçleri; kamu yönetimi, sınır yönetimi, yerel yönetimler; yargı sistemi, eğitim sistemi; ayrımcılıkla mücadele, terörle mücadele, uyuşturucuyla mücadele, işkenceyle mücadele; uluslararası insan hakları, sivil haklar, siyasi haklar, kadın hakları, çocuk hakları, hükümlü hakları, sendikal haklar, işçi hakları, mülkiyet hakkı, kültürel haklar, eşcinsel hakları, hayvan hakları; düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, din özgürlüğü, basın özgürlüğü...

Türkiye - AB ilişkileri gündemini oluşturan ana maddelerin listesi yani ilerleme raporlarının siyasi kriterler bölümlerinde en çok kullanılan terimlerin sıralaması ise şöyle: 1- Kürt, 2- Terör, 3- İfade özgürlüğü, 4- Yargı, 5- Kıbrıs, 6- İşkence ve kötü muamele, 7- Cinsiyet eşitliği, 8- Kadın hakları, 9- Ergenekon, 10- ILO Sözleşmesi.⁸²⁷

Akşam Gazetesi'nden Fikret Aydemir'in '*İlerlemenin Matematiği*' başlıklı haberinde yer verdiği bu bilgiler, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde karşısına engel olarak çıkarılan Kürt Sorunu'nun; ABD ve bölge ülkeleriyle ilişkilerinde olduğu gibi Türkiye - AB ilişkilerinde de ne denli yüksek dozda önceliğe sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İlerleme raporlarında ilk on sıranın başında yer alan Kürt Sorunu'nun yanı sıra, yine bu sorunla doğrudan bağlantılı olan ve listede ön sıralarda yer alan '*terör*',

⁸²⁶ Erol Kurubaş, "Etnik Sorun Dış Politika...", ss. 52-53.

⁸²⁷ Fikret Aydemir, "İlerlemenin Matematiği", **Akşam Gazetesi**. (Çevrimiçi)

<http://www.aksam.com.tr/yazarlar/ilerlemenin-matematigi/haber-198629> (Erişim Tarihi: 10.05.2013)

'ifade özgürlüğü', 'yargı', 'işkence ve kötü muamele' gibi konuların yer alması, Kürt Sorunu'nun Türk Dış Politikasına etkilerinin hiç de azımsanmayacak oranda olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde Kürt Jeopolitiğinin etkilerine dönük çıkarsamalarda bulunmadan önce Avrupa Birliği'nin oluşum sürecine kısaca değinmekte fayda vardır.

Tarihten gelen anlaşmazlıklar nedeniyle iki dünya savaşının müsebbibi durumundaki Avrupa ülkelerinin aralarındaki ihtilafları kenara bırakarak geliştirdikleri uzlaşma sonucunda, 6 Avrupa ülkesinin (Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) 1951 tarihli Paris Antlaşması ile kurdukları Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), AET'nin ilk adımı olarak siyasi literatüre geçmiştir. Nitekim aynı ülkeler, bütünleşme yolundaki iradelerini, 1957'de kurdukları Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) ile bir kez daha yenilemiştir.⁸²⁸

Burada isim karmaşasının önüne geçmek adına AET'nin AB'ye dönüşüm sürecine kısaca değinmekte fayda vardır. Zira 1951'de kurulan AKÇT ile 1957'de kurulan AET ve AAET kurumlarının ilgili ülkeler tarafından alınan karar doğrultusunda birleştirilmesinin gerçekleştirildiği 1 Temmuz 1967 tarihine kadar Birlik, AET adıyla anılmış; bu tarihten sonra ise Avrupa Topluluğu (AT) şeklini almıştır. 1 Kasım 1993'e kadar AT adıyla anılan Birlik, bu tarihten sonra günümüzdeki halini alarak Avrupa Birliği (AB) nihai şeklini kazanmıştır.⁸²⁹

Kuruluşundan yakın dönemlere kadar kendini Batı ekseninde konumlandırmış Türkiye ise, ilk AET'ye üyelik başvurusu yaptığı 31 Temmuz 1959 tarihinden günümüze geçen sürede, dış politikasının şekillenmesinde AET yahut günümüzdeki ismiyle AB, önemli bir belirleyen olarak kendini göstermiştir. Bilhassa Türkiye ile AET arasında 12 Eylül 1963'te imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması'yla resmi olarak Birlik'e üyelik sürecini başlatmıştır.⁸³⁰

⁸²⁸ Ceren Uysal, "Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (1) 2001, 140-153, s. 141. (Çevrimiçi) <http://www1.gantep.edu.tr/~alsu/KPSS-2012/%DDKT%DDSAT/TR-AB%20%DDkili%20%DDli%FEkiler%20Tarihsel%20S%FCre%E7.pdf> (20.04.2013).

⁸²⁹ **a.g.m.**, s. 141.

⁸³⁰ "Türkiye – AB İlişkileri" **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, 09.05.2013.

Bölge ile ilişkilerde önemli bir yer teşkil eden Kürt Sorunu, ABD gibi küresel aktörler ile ilişkilerde yüksek bir önceliğe sahip olduğu gibi AB ile ilişkilerde de önemli bir alan olarak ön plana çıkmıştır. Buna rağmen örneğin iki küresel güç olan ABD ile AB'nin Türkiye ile ilişkilerine Kürt Sorunu farklı şekillerde yansımıştır.

ABD'nin Kürt Sorunu'nu temelde Irak politikasının bir parçası gören yaklaşımına karşın; AB sorunu, Türk iç siyasetinin bir parçası olarak görerek, meseleyi insan hakları, kimlik sorunu, azınlık sorunu bağlamında ele almaktadır.⁸³¹ Diğer bir ifadeyle ABD, Kürt Meselesini bütüncül bir çerçevede değerlendirerek ve bölgeye dönük jeostratejik politikaları için bir dayanak olarak kullanırken; AB, daha çok Türkiye'nin bir iç sorunu olarak Kürt Meselesi ile ilgilenmiş, bu etkeni zaman zaman Türkiye'yi siyaseten sıkıştırmak amacıyla kullanmıştır.

Ahmet Davutoğlu'nun deyimiyile Türkiye her iki tavidan da ciddi bir tedirginlik hissetmeyi sürdürmektedir. Avrupa'nın Kürt Meselesini Türkiye'nin AB üyelik müzakerelerinin bir unsuru yapma yanında başta Yunanistan ve Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri ile yürütülen ikili ilişkileri de etkileyen bir problem alanı olarak görmesi, Türkiye'de hemen ve doğrudan tepkiler doğurmaktadır.⁸³²

Erol Kurubaş ise; AB'nin tutumunun ABD'den farklılık gösterdiğini belirtir. ABD'nin Kürt Sorunu'nu temelde Irak politikasının bir parçası gören yaklaşımına karşın; AB, Kürt Sorunu'nu, Türk iç siyasetinin bir parçası olarak görerek, sorunu insan hakları, kimlik sorunu, azınlık sorunu bağlamında ele almaktadır.⁸³³

5.1.3. Kürt Diasporası'nın Türk Dış Politikasına Etkileri

Kürt Sorunu'nun uluslar arası boyut kazanmasında Avrupa'ya ve ABD'ye göç ederek, bu ülkelerde ciddi manada bir Kürt Diasporası oluşturan Kürtlerin faaliyetlerinin büyük etkisi olduğunu belirten Erol Kurubaş⁸³⁴, özellikle 1960'larda Türkiye'den birçok kişinin öğrenci ve işçi statüsünde Avrupa ülkelerine giderek buralarda yerleşmesiyle

⁸³¹ Erol Kurubaş, "Etnik Sorun Dış Politika ...", s. 53.

⁸³² Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 445.

⁸³³ Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 53.

⁸³⁴ Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslar arası Boyutu ve Türkiye (1960'lardan 2000'lere)**, C. II, 1.b., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 85.

önemli oranda bir Kürt nüfusun biriktiğini belirtmektedir. Daha önemlisi 1980'lerin Türkiye iç siyasetinde oluşan baskıcı atmosfer nedeniyle önemli oranda Kürt nüfusun yine Avrupa ve Amerika'ya göç etmeleriyle giderek bir Kürt Diasporasının oluştuğu bilinmektedir.

Bilhassa Türkiye'deki iç siyasi ve ekonomik gelişmeler nedeniyle Avrupa ve Amerika'ya göç eden Kürt nüfus; Irak'ta 1990'ların başlarından itibaren başlayan Körfez savaşlarının ve iç savaşın etkisiyle Irak Kürtlerinin önemli bir kısmının da buna eklenmesiyle ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Radikal Gazetesi'nde '*Kürt Diasporası Unutulmasın*' başlıklı yazısında İhsan Kurt, Avrupa'daki diasporayı oluşturan Kürt nüfus hakkında şu istatistiği vermektedir; günümüz itibariyle Batı Almanya'da yaklaşık 1 milyon, İngiltere'de 200 bin, Fransa'da 150 bin, İsviçre'de 80 bin ve diğer ülkelerdeki küçük oranlarla birlikte toplamda 1,5 milyona ulaşmış durumdadır.⁸³⁵

Yine Kanada'da 6 bin, ABD'de 15 bin, Avusturalya'da birkaç bin Kürt olduğu bilinmektedir. Bu rakamların yanı sıra SSCB'de önemli oranda Kürt yaşadığı ve bunların çoğunun Rusya'nın Krassnadar, Sibiryta Tambov ve Sratov bölgelerinde; Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Kazakistan'da çoğunluğu bu bölgelerin yerli halkı olarak yaşamaktadır. 1989 verilerine göre 153 bin dolaylarında olan SSCB'deki Kürt nüfus, günümüzde 250 bin dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Son olarak İsrail ve Lübnan'da da 200 binden fazla Kürt olduğu bilinmekte ve bunların çoğunluğunu İran, Irak ve Suriye'den göç edenlerden oluşmaktadır.⁸³⁶

Kürt jeopolitiği üzerinde bulunan Türkiye'ye ve diğer bölge ülkelerine hakim olan otoriter rejimlerin baskıcı politikalarından kurtulan ve göç ettikleri Avrupa ülkelerinde oldukça özgürlükçü bir atmosfer yakalayan Kürt entelektüelleri, bir yandan Kürt etnik bilincini canlandırırken; diğer yandan Kürt Sorunu'nun çözülmesi konusunda Avrupa ülkeleri ve ABD nezdinde Türkiye'ye baskı uygulamışlardır.

⁸³⁵ İhsan Kurt, "Kürt Diasporası Unutulmasın", **Radikal Gazetesi**, 10.03.2003. (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=HaberYazdir&ArticleID=1124651> (Erişim Tarihi: 10.03.2003)

⁸³⁶ Erol Kurubaş, **a.g.e.**, C. I, s. 86.

80'lerde başlayan ve gittikçe gelişen bu faaliyetler, 90'larda Kürt kökenli işçilere daha fazla siyasi mültecinin eklenmesiyle, Avrupa'daki Kürt etnik bilinçlenmesi daha da gelişme göstermiştir. Keza, bu dönemde Avrupa Kürtleri, Kürtçe konuşmaya, Kürtçe eserler okumaya başlamış; kısa sürede Avrupa'nın pek çok bölgesinde *Türk mahallesi* olarak görülen yerler giderek *Kürt mahallesi*'ne dönüşmüştür. Avrupa'daki Kürt siyasi seçkinlerinin öncülük ettiği faaliyetler, zamanla daha organizeli bir nitelik kazanmaya başlayarak lobicilik faaliyetlerine dönüşmüştür. Erol Kurubaş'a göre, Batılı kamuoyunda Kürt Sorunu'nun yer edinmeye başlaması ve Türkiye gibi ülkelere siyasi baskı aracı olarak kullanılmasında bu Kürt lobilerinin büyük etkileri olmuştur.⁸³⁷

Büyük çoğunluğu Avrupa, ABD ve Rusya Federasyonu sınırları içinde teşekkül etmiş, Kürt Diasporası'nın siyasi ve kültürel alanlarda sergiledikleri kurumsallaşmaya ek olarak ve bu kurumları finanse edecek ekonomik faaliyetlerin yanı sıra, siyasi ve kültürel çalışmalarını dünya kamuoyuna duyuracak yoğun medya faaliyetleri içine de girme başarısını göstermiştir. Oldukça geniş ve ayrıntılı şekilde ele alınabilecek bu konunun daha kısa ve özet halinde ele alınması, Diaspora'nın Kürt Sorunu konusunda devletlerin Türkiye ile ilişkilerine ne derecede etki etme kabiliyetine sahip olduğunun gösterilmesi açısından yeterli olacaktır.

5.1.3.1 Kürt Diasporası'nın Siyasi Oluşumları

PKK'nın Avrupa kanadının girişimiyle 21 Mart 1985'te kurulan ve kısa adı ERNK olan Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin kuruluşu, Mayıs 1985 tarihli Serxwebun Gazetesi'nde "*ERNK Destekleme Yürüyüş ve Mitingleri Etkin Bir Kitle Katılımıyla Gerçekleştirildi*" başlıklı haberle duyurulmuştur. İlgili haberde, ERNK'nın kuruluşuyla birlikte, PKK'nın Avrupa'daki siyasi faaliyetlerine dönük bu yeni yapılanmanın Batı kamuoyuna duyurulması amacıyla Federal Almanya (Duisburg), Fransa (Paris ve Strasbourg), Hollanda (Den Haag) gibi Avrupa'nın belli başlı kentlerinde önemli kitlesel eylemlerin gerçekleştirildi bilgisi de verilmiştir.⁸³⁸

⁸³⁷ Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun...*, C. II, ss. 87–88.

⁸³⁸ "Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (ERNK) Destekleme Yürüyüş ve Mitingleri Etkin Bir Kitle Katılımıyla Gerçekleştirildi", *Serxwebun*, Mayıs 1985, s. 3. (Çevrimiçi)
<http://www.serxwebun.org/arsiv/41/files/assets/downloads/page0003.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2013).

Keza her biri Kürt Jeopolitiğinin önemli bir parçasını bünyesinde barındıran Ortadoğu'daki ulus-devletlerin devlet yönetimine ve iç siyasetine hakim olan baskıcı atmosfer nedeniyle Avrupa ve Amerika gibi özgür ülkelere göç eden ve bunların içinde önemli bir kısmını oluşturan Kürt siyasi seçkinleri, aydınları, aktivistleri, bu ülkelerde buldukları özgürlükçü ortam nedeniyle siyasi, iktisadi, kültürel ve sanatsal faaliyetlere hız vererek, bu doğrultuda önemli kurumlar oluşturma yoluna gittiler.

Nitekim Sabah Gazetesi'nin, Dışişleri Bakanlığı ile MİT'e dayandırdığı, 3 Mart 1997 tarihli haberine göre; PKK, Avrupa'da bir konfederasyon (Kon-Kurd), buna bağlı 8 federasyon, 232 dernek, 122 ERNK kuruluşu, 20 ERNK temsilciliği, 22 Kürdistan Enformasyon Merkezi, 14 spor kulübü, 9 Kürdistan Sanatçılar Birliği şubesi, 11 de diğer komite ve temsilcilikler kurmuştur.⁸³⁹ Bunun yanı sıra Batı Avrupa'da ERNK'ya bağlı olarak çeşitli meslek örgütleri kurulmuş; bunların başında Kürdistan Öğretmenler Birliği (Yekitiyan Mamosteyen Kürdistan – YMK), Kürdistan Gazeteciler Birliği (Yekitiya Rojnamevanen Kurdistan – RYK), Kürdistan Yazarlar Birliği, Kürdistan Sanatçılar Birliği (Hunerkom), Kürdistan Hukukçular Birliği (Yekitiya Hukukzanen Kurdistan – THK), Kürdistan İşçi Birliği (Yekitiya Karkeren Welatparezen Kurdistan – YKWK), Kürdistan Esnaf Birliği, Kürdistan İşadamları Birliği, Kürdistan Kızılayı (Heyva Sor) gibi çok sayıda kuruluşlar inşa edilmiştir.⁸⁴⁰

Avrupa'daki Kürt siyasi hareketinin en özgür faaliyet alanı bulunduğu ülkelerin başında gelen ülkelere biri olan İsveç'te de Ocak 1999 sonunda İsveç Kürdistan Barış Komitesi kuruldu. Kuruluş toplantısında İsveç'teki bazı siyasi parti temsilcileri de katılmıştır. Yine çeşitli derneklerden oluşan ve yaklaşık 7 bin üyesi olduğu sanılan İsveç Kürt Dernekleri Konseyi de PKK adına faaliyetlerini sürdürmektedir.⁸⁴¹

Kürt Diasporası; PKK ve siyasi yapılanması olan ERNK tarafından Avrupa ve Rusya Federasyonu bünyesinde kurdukları örgüt ve derneklerden ibaret değildir elbette. Bunların yanı sıra PKK ile doğrudan ilişkisi bulunmayan ve farklı ideolojik eğilimlere ve amaçlara sahip Kürt oluşumları da Kürt Sorunu'nun uluslararasılaşmasına etkide bulunmuştur. Bu oluşumların en başında da Türk kamuoyu tarafından yakından tanınan

⁸³⁹ "PKK Organizasyonları", **Sabah Gazetesi**, 3 Mart 1997. (Çevrimiçi)

<http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2012/09/25/kuzey-irakla-tarihi-ortaklik> (Erişim Tarihi: 25.09.2012).

⁸⁴⁰ Erol Kurubaş, **a.g.e.**, C. II, s. 138 .

⁸⁴¹ **a.g.e.**, ss. 148-149.

Kemal Burkay liderliğindeki TKSP'nin yanısıra, KOMKAR ile Kawa gibi oluşumlar gelmiştir.

Zira bunlardan Kemal Burkay'ın liderliğini yaptığı Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (TKSP) de 12 Eylül Askeri Yönetimi'nin baskıcı politikaları nedeniyle Kemal Burkay başta olmak üzere örgütün bazı üyeleriyle birlikte yurtdışına kaçmış, TKSP'nin varlığını Avrupa'da sürdürmüştür. Türkiye'de faaliyet yürütürken çıkardığı yayın organı Roja Welat ve DHKD'nin kapatılmasıyla, yayıncılık faaliyetlerini İsviç'te çıkarmaya başladığı Riya Azadi (Özgürlük Yolu) yoluyla sürdürmeye çalışmış ve bu yayın organını gizlice Türkiye'ye sokmayı başarmıştır.⁸⁴²

Faaliyetlerini özellikle Batı Avrupa'da yoğunlaştıran TKSP, Türkiye'den giden işçilere dönük faaliyetler yürütmüş, bu amaçla Batı Almanya'da Kürdistan İşçi Dernekleri Konfederasyonu (KOMKAR) ve Fransa'da Kürt İşçi ve Öğrenci Birliği gibi oluşumlara gitmiştir. Bunların içinde özellikle KOMKAR'ın faaliyetleri önemlidir. Nitekim temel hedefi, örgütlü toplantı ve gösterilerin yanı sıra yaptığı yayınlarla Avrupa'da Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturmak olan konfederasyon, bünyesinde yaklaşık 30 dernek bulundurmaktadır. Faaliyetlerini kültür ve sanat alanlarında yoğunlaştıran KOMKAR'ın Berlin, Dortmund ve Nürnberg gibi şehirlerde üç yerel radyo-televizyon istasyonundan Kürtçe yayınlar yapabilmektedir.⁸⁴³ Avrupa'daki örgütlenme faaliyetlerindeki yoğunluk derecesinde gerçekleşmemiş olsa da Örgüt'ün bilhassa 1990'ların başlarından itibaren sesini daha fazla duyurmak, Rusya Federasyonu nezdinde lobicilik yapmak amacıyla bu ülkedeki örgütlenme faaliyetlerine de hız vermiştir. PKK'nın Rusya Federasyonu'nu seçmekteki temel nedenler; Kurubaş'ın verdiği bilgiye göre ülkede bulunan 60 bin civarındaki Kürt vatandaşının yerleşmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra gerçekleştirilmek istenen bir diğer hedef de burada yürütülecek diplomatik faaliyetler yoluyla Rusya'nın desteğini kazanmak ve bu yolla bilhassa Türkiye üzerinde siyasi baskı kurmaktır.⁸⁴⁴

Rusya Federasyonu'nda faaliyet yürüten örgütlerin başında Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (ERNK) gelmekte, bunun yanı sıra Uluslararası Kürt Kültür Merkezi, Kürt – Rus Dostluk Derneği ve BDT Kürtleri Derneği bulunmaktadır. Kuşkusuz BDT içinde

⁸⁴² a.g.e., ss. 184-185.

⁸⁴³ s. 185.

⁸⁴⁴ s. 156.

PKK'nın siyasi faaliyetleri salt bunlarla sınırlı değil, bu faaliyetlerin yanı sıra Gürcistan'da, Ermenistan'da, Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkelerde önemli oranda Kürt nüfus bulunması nedeniyle bu ülkelerde de düşük yoğunlukta siyasi ve kültürel faaliyetlere girişilmiştir.

5.1.3.2. Kürt Diasporası'nın Kültürel Oluşumları

Devlet aşamasına geçememiş Kürtlerin uğradıkları sistemli asimilasyon politikalarına rağmen kimliklerini büyük oranda koruyarak devam ettirebilmelerinde, 1980'lerden itibaren yurtdışına, bilhassa Avrupa'ya, çıkmak zorunda kalan ve burada oldukça örgütlü yapılar inşa eden Kürt siyasi seçkinlerinin faaliyetlerinin önemli etkileri bulunmaktadır.

Nitekim Kürt Jeopolitiği üzerinde kurulan ulus-devletlerin baskıcı ve asimilasyonist politikaları nedeniyle Kürt kimliği ve kültürünün inşası ciddi manada sekteye uğramış, bu kırılma nedeniyle Kürtlük bilinci ciddi yara almıştır. Oysa 80'lerden itibaren büyük bir kısmı Batılı ülkelere sığınan Kürt entelijansı, bu ülkelerde buldukları özgürlükçü atmosferin etkisiyle bir yandan siyasi faaliyetler yürütmek yoluyla Kürt Sorunu'nu uluslar arası zemine taşımayı başararak, Türkiye gibi ülkeleri diplomatik kanaldan sıkıştırırken; öte yandan mücadelelerinin haklılığı konusunda Batılı kamuoyunun desteğini sağlamayı başarmışlardır. Bu siyasi faaliyetlerin yanı sıra PKK ve PJAK gibi silahlı mücadele yolunu seçen örgütlere gerekli mali kaynak da büyük oranda Avrupa'da kurulan örgütler ve dernekler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Siyasi ve iktisadi faaliyetler kadar önemli olan kültürel faaliyetlerde Kürt diasporası, çok daha etkili çalışmalar ortaya koymayı başarabilmiştir. Bilhassa Kürt bilincinin oluşması, Kürt dil ve edebiyatının yanısıra Kürt tarihinin modern bir nitelik kazanmasında Avrupa'daki Kürt dernek ve enstitülerin büyük etkileri olmuştur. Ulus inşa etme hedefine dönük bütün bu çabaların günümüz itibarıyla önemli oranda başarıya ulaştığını söylemek mümkündür.

1980'lerde başlayan, 90'lı yıllarda ciddi bir ivme kazanan yıllarda, gücü ve etkisi ile kitle iletişim araçları, devletlerin yanı sıra, siyasi faaliyetler yürüten örgütler için de önemli bir araç olmuştur. Esasen Kürt siyasi seçkinlerinin kitle iletişim araçlarının gücü

ve etkisi konusundaki farkındalığı, Osmanlı'da modernleşme faaliyetlerinin başladığı dönemlere kadar götürmek mümkündür. Nitekim ikinci bölümde daha detaylı işlendiği üzere Kürt siyasi seçkinleri ve entelijansı, daha o tarihlerde siyasi faaliyetlerin yanı sıra kültürel alanda bilhassa Kürtlük bilincinin oluşmasında ve yeni nesillere aktarılmasında basın-yayın faaliyetlerine ivedilikle yaklaşmışlardır. Dolayısıyla Avrupa merkezli Kürt Diasporası'nın XXI. yüzyılın en etkili silahlarından biri olan bu aracı göz ardı etmeleri mümkün değildi.

Bu amaçla Avrupa, ABD ve Rusya'da kurulan ve en çok tanınan kültürel örgütler; enstitüler bazında Paris Kürt Enstitüsü, Brüksel Kürt Enstitüsü, Berlin Kürt Enstitüsü, Washington Kürt Enstitüsü, Moskova ve Stockholm Kürt enstitüleri bulunmaktadır. Kürt Bilim ve Sanat Akademisi, New York Kürt Kütüphane ve Müzesi, İsveç Kültür Yazarlar Derneği, Londra Kürt Kültür Merkezi, Kürt Kültür ve Çalışmaları Vakfı, Kurd-PEN, Moskova Kürdoloji Çalışmaları Merkezi, Kürt Yayıncılık Merkezi, Kürt İnsan Hakları Projesi, Amerikan Kürt Enformasyon Şebekesi diğer kültürel amaçlı kurumlardır.⁸⁴⁵

Büyük çoğunluğu siyasi örgütlerle arasına mesafe koyan ve tamamen kültürel alanda faaliyetler yürüten bu kültürel yapılar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kürt bilincinin oluşmasında, Kürt dil ve edebiyatının geliştirilmesinde, Kürt tarihinin yazıya geçirilmesinde ve bunların yanı sıra eğitim alanındaki etkinlikleriyle yeni nesilleri eğitirken, yayıncılık faaliyetleriyle Kürtlerin yoğun olduğu coğrafyalarda etkin propaganda faaliyetleri yürütmektedirler.

5.1.3.3. Diaspora ile İlgili Kısa Bir Değerlendirme

Kürt Diasporası'nı oluşturan nüfusun büyük bir kısmının Avrupa ülkelerinde olması nedeniyle, 2000'lere gelindiğinde, Diaspora siyasi ve kültürel zeminde önemli kazanımlar elde ettiği gibi ekonomik zeminde de önemli gelişmeler kaydetmiştir.

Çoklu zeminde gerçekleşen bu örgütlü yapı, tek tek Batılı ülkeler nezdinde lobicilik faaliyetleri yürüttükleri gibi Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler gibi bölgesel ve küresel örgütler nezdinde de seslerini duyurmak ve Kürt Sorunu'nu dünya kamuoyu

⁸⁴⁵ Erol Kurubaş, a.g.e., C. II, s. 204.

gündeminde canlı tutmak amacıyla önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Keza bu faaliyetler nedeniyle bilhassa Türkiye, AB ve ABD ile ilişkilerinde zaman zaman sorunlar yaşamıştır.

Kürt Diasporası'nın aleyhteki çalışmaları nedeniyle Batılı ülkelerle ciddi siyasi ve ekonomik sorunlar yaşamamış olsa da Türkiye; Batılı kamuoyunda demokrasi, insan hakları, yargı, işkence gibi konularda zaman zaman ciddi manada olumsuz bir imaja sahip olmuştur. Bu nedenle olacak ki, 1991'de Cengiz Çandar'a bir röportaj veren şimdiki Irak Cumhurbaşkanı ve KYB başkanı Celal Talabani, PKK ile ilişkilerine değinirken, Avrupa'daki Kürt Diasporası'nın sahip olduğu ve çekindikleri gücü şu ifadelerle dile getirmiştir:

...Türkiye'nin Irak'la işbirliği, bizi PKK ile olmaya itti. Etki-tepki meselesi yani. Ayrıca, PKK ile ilişkimiz hep iyi olmamıştır. İki-üç ay önce PKK bana ve Barzani'ye saldırdı. Türkiye ile işbirliği yaptığımız gerekçesiyle. Bizi, Türkiye'nin, Amerika'nın ve Fransa'nın ajanı olmakla suçladı. Ama onlarla kavga etmek istemiyoruz. Avrupa'da yüz binlerce Kürt var. Bu yüzden, PKK ile kavgalı olmak istemiyoruz...⁸⁴⁶

Kürt Diasporası'nın etkisinin günümüzdeki en önemli örneği kuşkusuz, AK Parti iktidarı döneminde, son yıllarda Kürt Sorunu'nun çözülmesinde önemli bir ayak olan PKK'nın silahlı mücadeleyi bırakması adına yürütülen politikalar ve bu politikaların sonuçları olmuştur. Bilhassa PKK'nın silah bırakması yahut silahlı güçlerini Türkiye sınırları dışına çıkartması amacıyla, örgütün lideri Abdullah Öcalan ile yürütülen görüşmeler sonucunda, Öcalan'ın Türkiye içindeki Kürt siyasi hareketi ile silahlı örgütüne yaptığı çağrı bir yana, bu çağrıya Avrupa'daki Kürt diasporasını dahil etmesi, Türkiye'deki Kürt Sorunu'nun çözülmesi konusunda PKK ile BDP kadar, Avrupa'daki Kürt diasporasının da desteğinin öngörülmesi, diasporanın gücünü ve etkisini gösteren önemli bir gelişmedir.

Çözüm müzakerelerinin başladığı tarihten itibaren Öcalan'ın "*Kürt Sorunu'nun bir parçası Kandil'e, bir parçası ise Avrupa'ya bağlı*" sözünü anımsatan İhsan Kurt, yakın tarihten bir örnek vererek Kürt Diasporası'nın gücünü hatırlatmaktadır. Kurt, 12 Eylül Cuntasının Diyarbakır Cezaevi güvenlik amiri Yzb. Esat Okay Yıldırım'ın daha o

⁸⁴⁶ Cengiz Çandar, a.g.e., s. 146.

tarihlerde PKK'nın üç ayağından söz ettiğini hatırlatır: Dağlar, cezaevleri ve Avrupa örgütü. Kurt, bu hatırlatmadan da yola çıkarak bugün itibariyle 1,5 milyona ulaşan Kürt Diasporası'nın kontrol dışı en radikal güç olduğunu belirtmektedir.⁸⁴⁷

Yine İhsan Kurt'un, diaspora temelinde Kürt örgütlenmesiyle ilgili yaptığı tespit oldukça önemlidir:

Üç ayaklı yapıda, cezaevlerindeki baskı ve işkencelerden bir halk hareketi ve onun parlamentoya uzayan siyasal kurumları doğdu. Dağdaki militanlar "silahlı propaganda grupları"ndan Ortadoğu'da etkin gerilla birliklerine dönüştü. Avrupa ise sadece "Serxwebun/Bağımsızlık" ideolojik ilk ve tek yayın organının basıldığı, maddi destek sağlanan alandan Kürt diasporası doğdu. Bugün onbinlerce kişi aynı anda sokaklara dökülüp Türkiye'yi protesto eden siyasi, ekonomik ve medyatik bir Kürt örgütlenmesi var Avrupa'da. Öcalan'ın Roma'da olduğu 1999 Şubatı'nda on binlerce Kürt, İtalya'ya akın etti. 9 Ocak'ta Paris'te üç Kürt kadın öldürüldüğünde, bir hafta boyunca on binler Paris caddelerinde yürüdü. Birçok ülkede yapılan festival ve yürüyüşlere katılım bazen 50 bini aşıyor. Bu kesintisiz siyasi dinamik karşısında Avrupalılar bile şaşkınlıklarını gizleyemiyor.⁸⁴⁸

Avrupa'daki Kürt Diasporası'na dönük gerçekleştirilen bu siyasi ve kültürel faaliyetler kadar, bu faaliyetlerin kamuoyu ile paylaşılması da önem verilen bir boyut olmuştur. Bu amaçla Med TV ile başladıkları yayıncılık faaliyetlerini geliştirerek bugünlerde 15 tv kanalı; günlük, haftalık ve aylık yayımlar, haber ajansları ile internet yayınları ile devasa bir boyuta varmıştır. Zira kurdukları bu sosyal medya ağları sayesinde sınırları ortadan kaldıran Kürt Diasporası,⁸⁴⁹ Batılı ülkeler üzerinde etkisini hissettirdiği gibi, Kürt jeopolitiğini oluşturan tüm parçalar üzerinde de giderek etkisini hissettirmeye başlamıştır.

Bütün bu verilerin ışığında Kürt jeopolitiği üzerinde giderek etkisini hissettiren Avrupa merkezli Kürt Diasporası'nın bilhassa 90'lı yıllardan itibaren tek tek Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde olduğu gibi, Türkiye – AB ilişkilerinde de kendini hissettiren, sesini duyuran bir güce ulaşmış durumdadır. Nitekim Diaspora'nın çabalarıyla Batılı kamuoyunda sıklıkla gündeme gelen Kürt Sorunu ve Türkiye'nin bu soruna dönük yanlış politikaları, Türkiye'yi zaman zaman siyaseten zor durumda bırakabilmektedir.

⁸⁴⁷ İhsan Kurt, a.g.m.

⁸⁴⁸ a.g.m.

⁸⁴⁹ a.g.m.

5.2. Bölge Ülkeleriyle İlişkilerde Kürt Jeopolitiğinin Türk Dış Politikasına Etkileri

“Benim yanımda olmayan benim karşımdadır” diyen Stalin’in 1953’teki ölümü sonrası, Sovyetler’in daha pragmatist ve antiemperyalist politikaları uygulamaya koymasıyla, Ortadoğu’ya nüfuz etmeye başladığı dönemde; Türkiye’nin NATO’ya üyeliğinin bedeli olarak 1955’te Bağdat Paktı’na öncülük etmesi, bunun yanı sıra Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD’den yardım almaya başlaması, Ortadoğu’da Türkiye’nin imajını daha da sarsmış oluyordu.⁸⁵⁰

Arap ülkeleri nezdinde geçmişten gelen bu olumsuz imaja rağmen, özellikle Kıbrıs Sorunu konusunda çözüme yanaşmayan Türkiye’ye karşı, 1964’teki Johnson Mektubu, dış politikada hayli Batı’ya gömülmüş olan Türkiye’yi bir nebze de olsa kendine getirmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, Ortadoğu ve daha özelde Filistin politikalarını gözden geçirmeye başlamıştı. Baskın Oran’a göre Türk siyasi tarihinde bu şekilde tatsız başlayan Türkiye’nin Ortadoğu politikası, Kürt Jeopolitiğinin de etkisiyle günümüze doğru geldikçe daha da tatsız bir şekle bürünmüştür.⁸⁵¹

Ortadoğu politikasında geçmişten günümüze ciddi sorunlar yaşayan Türkiye’nin, bunda tarihten gelen etkenlerin yanı sıra, yakın dönemde ve günümüzde ortaya çıkan gelişmelerin de önemli payı bulunmaktadır. Batılı eksen içinde kendini konumlandırmasının Arap ülkeleri nezdinde oluşturduğu olumsuz imajın yanı sıra İsrail ile ilişkilerde bu olumsuz imajın daha da derinleşmesi, Türkiye’nin bölgeye dönük politikalarında ciddi açmazlara neden olmuştur.

Buna rağmen Arap ülkeleriyle ilişkilerde Kürt Jeopolitiğinin etkisizleştirilmesi konusunda en azından 1970’lerin sonlarına kadar ciddi manada bir işbirliğinden söz etmek mümkündür. Bu tarihten itibaren 1979 İran – Irak Savaşı nedeniyle birbirlerine karşı Kürt ayrılıkçılığını kullanmaya başlayan bölge ülkelerinin bu politikalarından, Savaş’a karşı tarafsız kalmayı başardığı halde Türkiye de olumsuz etkilenmiştir. Keza, bu tarihlerden itibaren bilhassa Irak ve Suriye ile ilişkilerde Kürt Sorunu, birincil bir niteliğe sahip olacaktır.

⁸⁵⁰ Baskın Oran, “Kalkık Horoz”..., s. 40.

⁸⁵¹ a.g.e., s. 40.

5.2.1. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – İran İlişkilerine Etkileri

Kürt jeopolitiği bağlamında Türkiye, Irak ve Suriye ilişkileri oldukça karmaşık, inişli çıkışlı ve dolayısıyla istikrarsız bir zeminde gerçekleşmiştir.

Oysa diğer ülkelere oranla, her iki ülke için bir iç ve dış tehdit niteliğindeki Kürt Sorunu söz konusu olduğunda Türkiye – İran ilişkilerinin büyük oranda işbirliği çerçevesinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. İngiliz ve Fransız güçlerin bölgeyle ilgili tasarımlarının ürünü olan Irak'ın ve Suriye'nin aksine Osmanlı döneminde de iki bölgesel güç ve aynı zamanda rakip olan Türk ve İran, aralarındaki tüm anlaşmazlıklara rağmen söz konusu Kürt Sorunu olduğunda, ikili ilişkilerin büyük oranda işbirliğine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Üstelik her iki ülke arasındaki bu işbirliğinin 1639'da imzalanan Kasrı Şirin Antlaşması'na kadar dayandığını hatırlatmakta fayda vardır.

Türkiye'nin öncülük ettiği ve İran, Irak ile Afganistan'ın yer aldığı 1937'de imzalanan Sadabat Paktı ise aslında isminin çağrıştırıldığı gibi bir askeri ittifak olmaktan uzak, daha çok saldırmazlık ve dostluk antlaşmasıydı. Daha detaylı incelendiğinde ise, Pakt'ın imzalanma nedeninin Türkiye - İran, İran – Afganistan ve İran – Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarının çözülmesine dayanıyordu. Örneğin, İran ile sınır anlaşmazlığı yaşayan Irak'ın temel sorunu, ülkesinin kuzeyindeki Kürtler ile güneyindeki Şiiler üzerinde İran'ın nüfuz mücadelesiydi.⁸⁵² Türkiye'yi de ciddi şekilde ilgilendiren ve her biri Kürt Jeopolitiğinin önemli birer parçasını denetimlerinde bulundurmaları nedeniyle, sınırların kesişme noktalarında bulunan Kürt aşiretler, birbirlerine destek vererek diğer bir ülke için tehdit oluşturabilecek güçlü bir potansiyele sahiplerdi. Dolayısıyla İran – Irak - Türkiye arasındaki üçgende yaşayan Kürt aşiretlerin sınır tanımayan isyanları, bu ülkeler için ciddi birer tehdit olmuştur.⁸⁵³

Nitekim gerçekte bir askeri antlaşmadan ziyade, bir saldırmazlık ve işbirliğini hedefleyen Sadabad Paktı'nın ilgili maddeleri de bu kanıyı doğrulamaktadır. Buna göre;

- Madde 1: “Bağıtlı taraflar, birbirlerinin içişlerine karışmaktan kesinlikle kaçınma politikası izlemeyi yükümlenirler,

⁸⁵² Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, “Sadabad Paktı”, **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 365.

⁸⁵³ a.g.m., s. 366.

- Madde 3: Bağıtlı taraflar, ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslar arası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda, birbirleriyle danışmalarda bulunma konusunda anlaşmışlardır,
- Madde 4: Bağıtlı taraflardan her biri (...) içlerinden herhangi birine karşı hiçbir eylemde bulunmamayı yükümlenir.
- Madde 6: “Bağıtlı taraflardan biri üçüncü bir devlete karşı saldırıya geçerse, diğer bağıtlı taraflar bir ön bildirimde bulunmaksızın bu antlaşmaya saldıran tarafla ilgi olarak son verebilecektir.⁸⁵⁴

Hedefte Kürt aşiretlerinin olduğu 7. Madde ise oldukça dikkat çekicidir. İlgili maddeye göre:

Bağıtlı taraflardan her biri, kendi sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir.⁸⁵⁵

Sadabat Paktı'nın, içte Kürt isyanlarını askeri yöntemlerle bastırmayı başarmış Türkiye'ye, dışta da önemli bir rahatlama sağladığı bir gerçektir. Hatta 1600'lerde yine İran ile imzalanan sınır güvenliği antlaşması olan Kasrı Şirin Antlaşması'ndan sonra, 1937'de imzalanan Sadabat Paktı, Türkiye ve İran'ın sınır güvenliğini yeniden resmi anlamda garanti altına alan, dolayısıyla İran ile bu bağlamdaki işbirliğini taçlandıran bir pakt olduğunu söylemek mümkündür.

Zira Türkiye'dekine paralel olarak İran da bünyesindeki Kürt ayrılıkçılığıyla her dönem başı dertte olmuştur. Yüzde 30'u Şii, yüzde 70'i Sünni inancında olan İran Kürtleri, XXI. yüzyılın başından itibaren İran içinde '*özerk bir Kürdistan*' kurma hedefinden vazgeçmemişlerdir. Bu doğrultuda İranlı Kürtler, hem Şah rejimine hem de Humeyni yönetimine karşı silahlı direnişte bulunmuş, bu direnişler nedeniyle İran'da Kürt Sorunu, sürekli gündemde kalan bir tehdit olmuştur. Öyle ki, İran'da etnik sorun denildiğinde '*Kürt Sorunu*' akla gelmektedir.⁸⁵⁶ Bu bilgidenden de anlaşıldığı üzere

⁸⁵⁴ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 368.

⁸⁵⁵ **a.g.m.**, s. 368.

⁸⁵⁶ Arif Keskin, "İran'ın Kuzey Irak Politikası / İran ve Iraklı Kürtler", Ortadoğu ve Afrika, **TÜRKSAM**, 08 Şubat 2008. (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/a1383.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2008).

Türkiye ile İran arasında 1639'da gerçekleşen ve 1937'de taçlanan, ortak tehdide dönük oluşturulan işbirliği 1980'lere kadar sürmüştür.

Kürt Sorunu bağlamında Türkiye – İran ilişkileri, 90'lı yıllar boyunca inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Bu dönemde İran'ın PKK'ya destek verdiği iddiaları Türk siyasetçileri tarafından sıklıkla dillendirilen bir konu oldu. Öyle ki, Nisan-Mayıs 1990'da parti liderlerini ziyaret amacıyla İran'ın yeni dönemdeki politikası konusunda bilgi vermek isteyen Ankara Büyükelçisi Bagheri'ye Refah Partisi dışındaki neredeyse tüm partiler aynı eleştirileri dile getiriyorlardı. Hatta İran'ın PKK'ya destek verdiği ilişkin Türk makamlarının güçlü kanıları nedeniyle Ekim ayında İran'a ait silahları taşıyan Kıbrıs Rum bandıralı gemiye, PKK'ya silah taşındığı iddiası nedeniyle, Türkiye el koymuştu. Üstelik aynı dönemde PKK'nın Türkiye'deki etkinliğini arttırması İran'a dönük bu olumsuz kanıları güçlendirmiştir.⁸⁵⁷

PKK'nın artan silahlı eylemlerini İran'ın desteğine bağlayan Türkiye, Irak'taki gibi sıcak takip anlaşması olmamasına rağmen Ağustos 1992'de PKK'lı bir grubun peşinden İran içlerine doğru 4 km. girmiştir. İran topraklarına yönelik bu sıcak takiple ilgili Özal da Türk silahlı kuvvetlerinin tereddütsüz İran'a girebileceğini açıkladı. Sınırları ihlal edilen İran, Türkiye'den konuyla ilgili bilgi istediğinde, aldığı yanıt İran'ın PKK'ya topraklarını kullandığı ve silah yardımıyla bulunduğu oldu. Oysa İran da aynı dönemler rejim muhalif örgütü olan Halkın Mücahitleri Örgütü'ne Türkiye'nin destek verdiği, suçlamalarında bulunuyordu. Bu karşılıklı suçlamaların doğurduğu gergin siyasi atmosferde, 16 Eylül 1992'de Tahran'da Türkiye – İran Güvenlik ve İşbirliği Antlaşması imzalanarak, işleri bakanları düzeyinde ortak güvenlik komitesi kurulmasına karar verilmiştir.⁸⁵⁸

Türkiye ile İran arasında karşılıklı suçlamalar, 90'lı yıllar boyunca devam etmiştir. Esasen İran'ın PKK'ya yönelik desteği konusunda Türkiye'nin kanıları ne denli güçlüyse, İran da kendisi için ciddi bir tehdit oluşturan Halkın Mücahitleri Örgütü konusunda Türkiye'ye dönük güvensizliği güçlüydü. Keza, Eylül 1991'de İstanbul da eski İran Başbakanı Şahpur Bahtiyarın öldürülmesine karıştıkları iddiasıyla 5 kişi yakalandığı halde, İran'da bazı eylemlere karıştığı iddia edilen Halkın Mücahitleri Örgütü üyelerine yönelik herhangi adli bir işlem yapılmaması, İran'ın kuşklarını

⁸⁵⁷ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkcüoğlu, "PKK Faktörü" **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, s. 582.

⁸⁵⁸ **a.g.m**, s. 582.

güçlendirmiştir. 1992'nin sonlarından itibaren, Türkiye – İran Güvenlik ve İşbirliği Antlaşması gereğince İran PKK'lıları, Türkiye de İranlı rejim muhaliflerini yakalamaya ve bazılarını iade etmeye başlamıştır. 1994'e gelindiğinde Türkiye – İran ilişkileri nispeten daha olumlu bir zemine kaymıştır.⁸⁵⁹

Kürt Jeopolitiğinin ikili ilişkilerde ciddi bir kriz oluşturduğu iki ülke, daha çok İran ile Irak'tı. Arif Keskin'in de ifade ettiği gibi İran ve Irak, iki düşman olarak doğmuş ülkelerdi. Hatta bazı Fars milliyetçilerine göre, Moğollardan sonra İran'a en büyük zararı Irak vermişti. Keza, Irak 1920'de daha kuruluş aşamasında İran'dan toprak talebinde bulunmuş, gözü sürekli İran'ın denetimindeki Şattularap ve Huzistan bölgelerinde olmuştur. Hatta bu irredantalist politikası nedeniyle İran, 1920'de kurulan Irak'ı, 1929'a kadar tanımamıştır. Dolayısıyla İran'ın güneyde Şiilere, kuzeyde ise Kürtlere dönük ilgisi, Irak'ın bu yayılmacı politikalarından ileri gelmekteydi.⁸⁶⁰

İran ile Irak arasında baş gösteren gerginlikler, İngiltere'nin girişimleriyle bir süre durulmuşsa da, 1958'de Irak'ta gerçekleşen askeri darbeyle monarşinin devrilmesi ve yerine cumhuriyetin ilanı ile yeniden baş göstermiştir. Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla Irak iç ve dış siyasetinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Zira, bu tarihten itibaren Uluslar arası arenada SSCB'ye yanaşmış, ülke içindeyse özgürlük atmosferi oluşmaya başlamıştır. Bu atmosferden umutlanan Irak Kürt hareketinin lideri Mustafa Barzani ve çevresi de sığındığı SSCB'den Irak'a dönmüştür. Fakat Irak baharı uzun sürmeyecek, yeni yönetimin giderek milliyetçi bir niteliğe bürünmesiyle, Irak yeniden İran aleyhinde irredantalist politikalar yürütürken, Kürtlere karşı da oldukça sert politikalar uygulamaya koyacaktır. Irak'ın bu politikaları karşısında İran, yeniden Kürtleri merkezi hükümete karşı destekleme yoluyla Irak'a misliyle yanıt verecektir.⁸⁶¹

Suriye ayrı ele alınacak olunursa, her ne kadar komşu ülkelerin (İran, Irak) Türkiye'nin bütünlüğü için ciddi tehdit oluşturan Kürt ayrılıkçılığını Türkiye'ye karşı kullanma ihtimali olmuşsa da, sonuçta kendi iç siyasetinde Türkiye'dekiyle paralel bir sorun olan Kürt ayrılıkçılığı, nihayetinde bu devletler için de ciddi bir tehdit olmuştur.

Söz gelimi İran örneğinde olduğu gibi; 1920'den 1978'e kadar jeopolitik ve jeostratejik endişelerinin hat safhada olduğu Türkiye ve İran, birbirinin ya da başka bir devletin,

⁸⁵⁹ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "PKK Faktörü" ..., s. 582.

⁸⁶⁰ Arif Keskin, "İran'ın Kuzey Irak...".

⁸⁶¹ a.g.m., s.1

Kürt milliyetçi hareketlerini destekleyerek, Kürtleri isyana yahut terörizme kışkırtmayı kendi jeopolitik çıkarlarına uygun görmemiştir.⁸⁶² Nitekim 1930’larda Türkiye’nin doğusundaki ve güneyindeki devletlerle imzaladığı antlaşmaların en önemli nedeni Kürt ayrılıkçılığının önüne geçmektir. İran ile imzalanan Sadabat Paktı’nı da bu doğrultuda ele almak mümkündür.⁸⁶³

1979’da İran’da meydana gelen İslam Devrimi ve hemen sonrasında Irak’ın saldırısıyla başlayan ve 8 yıl süren İran – Irak Savaşı’ndan itibaren İran ile Irak arasında karşılıklı olarak birbirine karşı uyguladıkları Kürt kartına rağmen, Türkiye ile İran arasında böyle bir politikanın belirgin bir şekilde uygulanmadığını söylemek mümkündür. Bilhassa İran, Türkiye’ye karşı daha çok denetimli bir Kürt politikası uygulamayı, kendi Kürt Sorunu nedeniyle daha rasyonel görmüştür. Dolayısıyla İran’ın Kürt Kartını uygulamaya geçirdiği ülke daha çok Irak olmuştur.

90’lı yıllar boyunca PKK konusunda inişli-çıkışlı bir seyir takip eden Türkiye – İran ilişkileri yine de ortak tehdide karşı işbirliği noktasında önemli gelişmelere tanıklık edilmiştir. Özellikle Körfez Savaşı ile birlikte giderek özerkleşme sürecine giren Irak Kürdistan’ı, Türkiye’nin yanı sıra İran ve Suriye’yi de harekete geçirmiştir. Keza, 1993’ten itibaren, hem Türkiye hem İran hem de Suriye, Irak’ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurulmasını önlemek adına bir dizi güvenlik protokolü imzalamışlardır. Nitekim Kürt Sorunu ve Su Meselesi gibi Türkiye ile yaşanan görüş ayrılıklarına rağmen Şam yönetimi, yanbaşında bir Kürt devletinin kurulmasına karşı Türkiye ile temastan geri durmadı.⁸⁶⁴

Her biri Kürt Jeopolitiğinin bir parçasını bünyesinde barındıran bu üç ülke (Türkiye – İran – Suriye), Ortadoğu’da bir Kürt devletinin ortaya çıkmasını engellemek ve Avrupa’daki Kürt milliyetçiliğini etkisiz hale getirmek için ortaklaşa bir dizi güvenlik protokolleri imzaladılar. Güvenlik önlemleri, dışişleri bakanları düzeyinde her altı ayda bir, daha düşük düzeylerde ise daha kısa vadelerle toplantı yapılmasına dayanmaktaydı. İlk protokol, 30 Kasım 1993’te Ankara’da imzalandı. Buna göre, her iki devletin kendi toprakları üzerinde herhangi bir terörist örgütün faaliyet yürütmesine fırsat vermeyecekti. Alınan bu kararlardan sonra 7 Aralık 1993’te harekete geçen İran, ilk

⁸⁶² Robert Olson, **a.g.e.**, s. 51.

⁸⁶³ Baskın Oran, “Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği” **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 28.

⁸⁶⁴ Robert Olson, **a.g.e.**, s. 69.

önce söylemsel zeminde PKK'ya karşı önlemler alınacağını duyurdu. Sonrasında fiilen harekete geçerek kendi topraklarında konuşlanmış PKK kamplarını vurmaya başladı. Yine Cumhurbaşkanı Demirel, Ankara ve Tahran'ın PKK'ya karşı işbirliği yapmaya karar verdiklerini ilan etti. 16 Haziran'da ise Türk basını, İran'ın Türkiye'nin kendi ülkesindeki PKK kamplarını bombalamasına izin verdiğini duyurmuştur. Buna karşılık Türkiye de, ülkesindeki Halkın Mücahitleri Örgütü'ne karşı harekete geçeceğini duyurmuştur. Bu doğrultuda İçişleri Bakanı Nahit Mentеше, ülkesinin Türk topraklarını kullanarak İran hükümetine zarar veren hiçbir örgüte izin vermeyeceğini beyan etmiştir.⁸⁶⁵

Türkiye – İran arasında ortak tehdide karşı oluşan işbirliği, 1 Eylül 1994 itibariyle zirveye ulaşmış durumdaydı. Nitekim bu tarihte, Türk ve İranlı yetkililer arasında yaklaşık on önemli güvenlik toplantısı gerçekleşmiş, tüm bu toplantılarda hem PKK'ya karşı hem de Irak'ın kuzeyinde oluşum halinde olan Kürt devletine karşı ortak eylem planı oluşturmaya çalışmışlardır. Yine 8 Eylül 1995'te Tahran'ın ev sahipliğinde gerçekleşen 7. üçlü zirvede Irak Kürdistanı'nın bağımsızlık sürecinin önüne geçilmesi için Türkiye, İran ve Suriye dışişleri bakanlarınca ortak bir konsensüs oluşturulmaya çalışılmıştır.⁸⁶⁶

Robert Olson'a göre, Körfez Savaşı sonrasında Türkiye ile İran arasındaki ulusal güvenlik anlaşmaları, şu nedenlerden dolayı önem taşımaktaydı:

- Kürt milliyetçiliğinin her iki ülke için hem iç hem de dış tehdit içermesi.
- Ankara ve Tahran'ın özellikle Kafkaslardaki ülkelere - Ermenistan, Azerbaycan, Dağlık Karabağ – karşı Rusya'nın bu bölgeye yönelik etkisini kırmak adına işbirliğine gitmek,
- İki ülkenin Orta Asya'daki ülkelere yönelik politikalarında işbirliğini sağlamak,
- Irak Kürdistanı'nın bağımsızlığını kazanması, her iki ülke açısından jeopolitik ve jeostratejik sorunlara neden olacağı için bunun önüne geçmek için Türkiye ile İran arasında daha fazla işbirliğini kaçınılmaz kılmasıdır.⁸⁶⁷

⁸⁶⁵ Robert Olson, **a.g.e.**, ss. 69–71.

⁸⁶⁶ **a.g.e.**, s. 72.

⁸⁶⁷ s. 73.

Olson, Türkiye ile İran arasında ortak düşmana karşı oluşan bu yüksek işbirliğinin, İran'ı dışlayan ve Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde daha geniş bir etki alanını sağlayan Drogheda Konferansı'nı dikkate almamasına yol açtığını ileri sürmüştür. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin PKK'yı jeopolitik nedenlerden etkisiz kılma ihtiyacı, onu İran ile işbirliğine zorlamış ve böylece İran'ın ABD politikası olan ve İran'ı *'ikili çevreleme (dual containment)*⁸⁶⁸ politikasına dayanan baskı altında tutulması hedefinin işlevsizleştiğini, belirtmektedir.⁸⁶⁹

2000'lerin başından itibaren PKK'nın İran kolu olan PJAK (Kürdistan Özgür Hayat Partisi)'ın İran'a karşı silahlı eyleme başlaması, Kürt jeopolitiğine dönük Türkiye – İran ilişkilerinin önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Keza, özellikle 2003'ten itibaren İran'a karşı hem silahlı hem toplumsal mücadelesine ivme kazandıran PJAK, İran'ın güvenlik kaygılarını üst seviyeye çıkarmıştır. Her iki ülkede aynı paralelde artan bu güvenlik kaygısı nedeniyle Türkiye ile İran, bölgeyle ilgili farklılık arz eden politikalarına rağmen Kürt ayrılıkçılığı konusunda işbirliğine gitmek durumunda kalmıştır.

2000'lerin başında PKK bünyesinde kurulan ve İran Kürtlerinin özgürlüğünü savunan ve PKK gibi silahlı mücadeleyi yöntem edinen PJAK ile ilgili kısa bir bilgi vermek, konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

Ortadoğu ve Afrika uzmanı Arif Keskin, PJAK'ın kurulma sürecini şu şekilde özetlemektedir. Daha önce dört temel parçaya bölünen Kürt jeopolitiğini bağımsızlığa kavuşturup, birleştirmeyi hedef alan ve özellikle Öcalan'ın yakalanmasıyla kısa bir süre belirsizliğe düşen PKK, bu belirsizlikten çıkış amacıyla 2002'de KADEK, 2003'te de KONGRE-GEL adlarıyla bu istikrarsızlığı sona erdirmeyi amaçlamıştır. Yine bu süreçte parçalı bir yapıda olan Kürt Jeopolitiğini bağımsızlığa kavuşturup birleştirmeyi hedef alan; fakat Öcalan'ın tutuklanmasından itibaren bu hedeften vazgeçerek; yerine bölgede çoğunlukla dört ülke sınırları içinde bulunan Kürtlere, konfederalizm modelini ön gören *'Demokratik – Ekolojik Toplum'*, *'Demokratik Konfederalizm'* tezlerini ortaya atmıştır.

⁸⁶⁸ **Dual Containment;** ABD'nin 1990'larda kendisiyle uyuşmayan rejimleri "rogue states" (asi, haydut devletler) olarak adlandırıp onları uluslar arası alanda yalnızlaştırma ve baskı altına alma politikasına dayanmaktadır. Bu politika gereği İran ve Irak'ın yanı sıra Libya, Küba ve Kuzey Kore gibi ülkelere karşı ABD, soyutlama, çevreleme, baskı uygulama yoluyla bu ülkeleri kontrol altında tutmaktadır. (Kay. **Türk Dış Politikası, C. II,ss. 269–270**).

⁸⁶⁹ Robert Olson, **a.g.e.**, s. 75.

Zira, Öcalan tarafından tasarlanan ve başta PKK olmak üzere Kürt siyasi hareketi nezdinde de kabul gören bu hedef, Kürt Sorunu'na yaşadıkları ülkelerin sınırları içinde çözüm bulma esasına dayanmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için harekete geçen PKK öncülüğündeki Kürt siyasi hareketi, bu çerçevede Türkiye için KADEK, İran için de PJAK, Irak için Demokratik Çözüm Partisi ve Suriye için de Demokratik Birlik Partisi'nin kurulmasını ön görmüştür. Bir süre sonra da Türkiye için tasarılan KADEK ile KONGRE-GEL fikirlerinden vazgeçilmiştir.⁸⁷⁰

PJAK'ın kuruluş tarihi ile ilgili net bir bilginin olmadığını hatırlatan Arif Keskin'e göre; PJAK kurucuları, örgütün kurulma fikrinin 1993'te ortaya atıldığını belirtmektedir. Buna rağmen PJAK'ın daha geç bir tarihe denk gelen eylem safhasına geçişinin nedenini daha çok İran – PKK arasındaki ilişkilerin seyri belirlemiştir. Keskin'e göre karşılıklı menfaat ilişkisine dayanan İran – PKK işbirliği nedeniyle, İran yönetimi örgüte uzun süre kendi ülkesi içinde siyasal faaliyet gösterme fırsatı vermiştir. Suriye'de Esad yönetiminin büyük bir ustalıkla uyguladığı politikalara benzer olarak İran yürüttüğü bu politika sayesinde kendi Kürt muhalif gruplarına karşı bir baskı unsuru olarak kullandığı gibi, dışarıda Türkiye'ye karşı bir koz olarak da kullanma fırsatı bulmuştur. Keskin, bu politika nedeniyle PKK, İran'da kolayca propaganda olanağı bulmuş, hatta Öcalan'ın kitapları Kültür Bakanlığı onayıyla yayımlanabilmiştir. Bilhassa ılımlı ve reformist kişiliğiyle Hatemi'nin İran'da cumhurbaşkanı olduğu ilk yıllarda Kürtlerde de ciddi umutlar oluşmuştur. Fakat İran halkında olduğu gibi Kürtlerde de oluşan bu olumlu beklentiler karşılık bulamayınca, PKK ve İran kanadı 2002'de yeniden örgütlenme faaliyetlerine girmişlerdir. Bu süreçte 2004'te PJAK, ilk kongresini gerçekleştirdiği gibi siyasi ve askeri olmak üzere iki kanada ayrılmıştır. Yayınladığı tüzükte fikri temelini Öcalan ile PKK'dan aldığını belirten PJAK, amacını da '*İran Federal Demokratik Cumhuriyeti*' kurmak olarak açıklamış, yöntem olarak da PKK gibi silahlı mücadeleyi esas aldığını açıklamıştır.⁸⁷¹

Konuyla ilgili yazısında Keskin, PJAK'ın güç aldığı tabanından İran Kürtleri ile ilgili genel bilgi vererek de açıklama yoluna gitmiştir. Keskin; İran'da Kürtlerin büyük çoğunluğunun Kürdistan, Kirmanşah ve İlam gibi illerde yoğunlaştığını, bunun yanı sıra Batı Azerbaycan, Lorestan ve Horasan gibi illerde de önemli oranda Kürdün yaşamakta

⁸⁷⁰ Arif Keskin, "PJAK: PKK'nın Bölgedeki..."

⁸⁷¹ a.g.m.

olduğu, hatırlatmaktadır. Kullandıkları lehçe itibariyle Batı Azerbaycan ve Horasan'da Kırmançı; Kürdistan'da Sorani; İlam ve Kirmanşah'ta Kirmanşahi konuşulmaktadır. Mezhepsel olarak yüzde 30'u Şii olan İran Kürtlerinin, geriye kalan yüzde 70'i Sünnidir. Buna göre Kirmanşah ve İlam Kürtleri Şii iken; İran'ın diğer bölgelerindeki Kürtler büyük oranda Sünnidir. Yine Kürdistan eyaletindeki Sünni Kürtler, Irak Kürdistanı'na yakınlık duymakta iken; Batı Azerbaycan'daki Kürtler ise Türkiye Kürtlerine yakınlık duymaktadırlar. PJAK'ın en büyük tabanı ise Batı Azerbaycan eyaletinde yaşayan Kürtlerdir. Fakat son yıllarda Sorani Kürtleri ile Şii Kürtler arasında da PJAK taban bulmaya başlamıştır. Keskin'in verdiği bilgilerden önemli biri de PJAK'ın genelde eğitilmiş ve yüksek tahsilli kişiler üzerinde ciddi bir etkisinin olduğu yönündedir.⁸⁷²

İran'da başta Sünni Kürtler olmak üzere Şii Kürtler nezdinde de giderek taban bulmaya başlayan PJAK, 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde önemli oranda güç kazanmış, bölgesel konjonktürün de (ABD'nin Irak'a yerleşmesi, Irak'ta ciddi otorite boşluğu gb.) etkisiyle İran'a karşı silahlı mücadeleye başlamıştır.

Keskin'e göre, ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin ardından bölgeye konuşlanması, PKK ile eşdeğer bir şekilde PJAK'ın da strateji değişikliğine gitmesine, o döneme kadar İran ve Suriye ile yakın ilişkiler içinde bulunan her iki örgüt, ABD'nin Irak'a yerleşmesiyle bu iki devletten uzaklaşmıştır. Her iki örgütte eş zamanlı yaşanan bu strateji değişikliği nedeniyle Kürt ayrılıkçı hareketi nedeniyle hem iç ve dış güvenlik kaygısı had safhaya çıkan İran ve Suriye, bu tarihten itibaren Türkiye ile yeniden yakınlaşmaya, ortak düşmana karşı ortak tavır almaya girişmişlerdir.⁸⁷³

Hem iç hem de bir dış tehdit olması itibariyle Kürt Sorunu'nun ve buna bağlı olarak Kürt ayrılıkçılığının Türkiye ile İran ilişkilerinde yüksek oranda etki ettiği gibi; Kürt ayrılıkçılığı, Türkiye ile Irak ilişkilerin de düşük yoğunluklu Su Sorunu'nun aksine oldukça yüksek oranda bir etki gücüne sahip olmuştur. İran ile ilişkilerdeki gibi, Kürt ayrılıkçılığına karşı Türkiye ile Irak arasında da büyük oranda işbirliğinin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, Türkiye ile İran ilişkilerine yansıdığı gibi komşu ülkenin rejimi ve bütünlüğü için birer tehdit olan unsurların zaman zaman kullanıldığı bir gerçek olsa da, bunun Türkiye - Irak ilişkilerinde ciddi bir tehdit

⁸⁷² a.g.m.

⁸⁷³ a.g.m.

düzeğine çıkmadığını, Kürt ayrılıkçılığı konusunda Irak'ın büyük oranda Türk tezlerinden yana tutum takındığını söylemek mümkündür. Irak ile ilişkilerinde Türkiye'nin güvenliği için asıl tehdit oluşturan unsurlar; ABD'nin yanı sıra, Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ve bu yönetimin hakimiyetindeki topraklarda konuşlanmış olan PKK'nın varlığı olmuştur.

Kürt jeopolitiğinin önemli bir kısmını hakimiyetinde bulunduran İran'ın, Türkiye'dekine paralel olarak günümüze kadar kendi Kürt Sorunu'nu çoğu kez siyasi ve askeri yöntemlerle bastırmayı başardığı muhakkak. Bu nedenle İran'ın PKK'ya verdiği kontrollü ve düşük yoğunluklu desteği ayrı tutarsak, kendi Kürt Sorunu'nu baskıcı yöntemlerle kontrol altında tuttuğu ve Türkiye ile ilişkilerinde bir tehdit olmaktan çıkardığını söylemek mümkündür. Fakat gelecekte bilhassa sıklıkla dillendirilen ABD öncülüğünde Batı'nın İran'a karşı girişeceği kapsamlı bir savaş nedeniyle ülkede oluşabilecek otorite boşluğundan en başta kuzeydoğuda İran Azerbaycanı ile kuzeybatıda İran Kürdistanı gibi merkezkaç kuvvete sahip bölgelerin, Irak Kürdistanı'nda olduğu gibi bağımsızlıkçı bir faaliyet içerisine girebileceği yüksek olasılık dahilindedir. Diğer bir ifadeyle; gerek toplum tabanındaki yeterli siyasi bilince gerekse de örgütsel yapıya sahip olan İran Kürdistanı'nın bağımsızlık doğrultusundaki isyancı geleneği de göz önünde bulundurulursa, Merkezi İran yönetiminin zayıfladığı takdirde Irak'takine benzer olarak kendi kaderini tayin etme yoluna gideceği büyük olasıdır.

Gelecekte İran'ı da kapsayan böyle bir gelişme karşısında Türkiye'nin nasıl bir politika geliştireceğini şimdiden kestirmek mümkün görünmese de, benzeri durumlar karşısında sergilediği klasik statükocu ve güvenlikçi politikaların pek de başarıya ulaşmayacağını geçmişteki tecrübeler göstermiştir. Bunun yerine Irak Kürdistanı ile sağlanan ekonomik bütünleşmedeki gibi güvenlikçi ve statükocu politikalar yerine, karşılıklı işbirliğine ve birbirine anlayamaya dönük soft power'in harekete geçirilmesi daha yerinde ve daha isabetli görünmektedir.

5.2.2. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – Irak İlişkilerine Etkileri

İran başta olmak üzere içinde ciddi oranda Kürt nüfusu barındıran Irak ile ilişkilerde de Türkiye'nin tutumu, temelde işbirliğinden yana olmuştur.

İlgili ülkelerle olan farklı görüşlere ve dış politika hedeflerine rağmen, söz konusu Kürt Sorunu olduğunda, aralarındaki anlaşmazlığı kenara bırakıp, ortak amaç etrafında bir araya gelmeleri; Türkiye ile İran'ın yanısıra Türkiye - Irak, 1980'lere kadar da Türkiye – Suriye ikili ilişkilerinde sıklıkla başvurulan bölgesel bir siyaset olmuştur. 1920'lerden 1960'lara dek Kürt hareketlerinin bölge devletleri tarafından çoğunlukla askeri yöntemlerle bastırılmasıyla Kürt Sorunu, geçici de olsa ciddi bir tehdit olmaktan çıkarılmıştı.

Kürt Jeopolitiğindeki bu geçici sessizlik, özellikle 1960'lardan itibaren Türk iç siyasetindeki ve Irak'taki gelişmelerin de (monarşinin yerine cumhuriyet rejiminin kurulması) etkisiyle yerini ciddi bir hareketliliğe bırakmıştır. Keza, 1960'larda yeniden filizlenmeye başlayan Kürt siyasi hareketi, 1980'lerden itibaren giderek güçlenerek Türk iç siyasetiyle paralel bir şekilde dış politikasında önemli bir tehdit haline gelmiştir.

PKK'nın kuruluşunun ardından önce Suriye'de, sonra Irak topraklarında konumlanması ile Türkiye'ye yönelik silahlı eylemlere hız vermesi, bir iç sorun olan Kürt Sorunu'nun bölgesel bir sorun haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla 1980 tarihine gelindiğinde Ortadoğu coğrafyasında ciddi gelişmeler meydana gelmiş, bu gelişmelerin de etkisiyle Kürt Jeopolitiği yeniden hareketlenmeye başlamıştır.

Öyle ki; bir yandan 1979'da sınır anlaşmazlığı ve Irak irredantalist politikalarının etkisiyle başlayan Irak – İran Savaşı ile aynı tarihlerde Türkiye iç siyasetinde meydana gelen 12 Eylül Askeri Darbesi'nin yanı sıra Suriye'nin ayrılıkçı Kürt hareketiyle yakınlaşmaya başlaması tüm bölge ülkelerini yüksek oranda ilgilendiren önemli gelişmelerdi. En önemlisi Irak – İran Savaşı nedeniyle Irak'ın kuzeyinde meydana gelen otorite boşluğu nedeniyle, o tarihlere kadar bölge ülkeleri tarafından karşılıklı anlaşmalar yoluyla bir şekilde içte denetim altında tutmayı başardıkları Kürt ayrılıkçı hareketlerinin önü alınamaz bir şekilde güçlenmesiydi.

Burada Irak Kürtlerinin özerkleşmesinin ilk adımı olan İran – Irak Savaşı'na değinmekte fayda var. Nitekim bu savaş, bölgedeki güç dengesini etkilediği gibi Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Keza, bu savaşın etkisiyle ve bu tarihlerden itibaren içinde Kürt azınlığı barındıran bölge devletlerinin büyük bir titizlikle izledikleri ortak politika olan Kürt Jeopolitiğini kurcalamama siyaseti bir yana bırakılmıştır. Bilhassa Türkiye, İran ve Irak merkezi hükümetlerine karşı baş gösteren Kürt ayrılıkçı

hareketleri, ilgili ülkelerce düşük yoğunluklu da olsa birbirlerine karşı kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁷⁴

İran – Irak Savaşı'nın, ülkenin güneyinde yoğunlaşması nedeniyle Irak'ın, tüm askeri güçlerini güneye kaydırması, ülkenin kuzeyinde ciddi bir otorite boşluğu meydana getirmiş, bu durumdan yararlanan ve KDP ile KYB'den oluşan Irak Kürt siyasi hareketinin, Kürtlerin yoğun olduğu birçok bölgede denetimi ele geçirmesine neden olmuştur. İran'ın yanısıra Arap liderliğini elde etmek isteyen Suriye ise, Irak yönetimini zayıflatmak için Kürt örgütlere maddi ve lojistik destek vermekten çekinmedi.⁸⁷⁵

Suriye – İran ve Kürt örgütleri arasındaki işbirliğine karşı Türkiye'nin yanıtı Irak'la işbirliği yoluyla yakınlaşmak olmuştur. Bu doğrultuda 19 Aralık 1980'de iki ülke arasında petrol, sulama ve ulaşım sektörlerinde işbirliğini öneren bir anlaşma imzalandı. Bunun yanı sıra ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda da önemli adımlar atıldı. Yine, Kerkük – Yumurtalık petrol boru hattının kapasitesinin artırılması konusunda da anlaşmaya varıldı. Oysa Türkiye'nin petrol ile ilgili taleplerini Irak hükümeti olumsuz karşılamıştı.⁸⁷⁶

Kürt ayrılıkçı hareketlerine karşı Türkiye ile Irak arasında başlayan bu yakınlaşmaya karşın, Suriye ile ilişkiler aksine daha da olumsuz bir boyuta dönüşüyordu. Sonraki başlık altında daha detaylı işlendiği gibi, 12 Eylül Darbesi sonrasında iç siyasette oluşan baskıcı atmosfer nedeniyle Türkiye'den kaçan Kürtlerin, Suriye'de faaliyet göstermeleri Türkiye – Suriye arasında önemli bir sorun haline gelmiştir.⁸⁷⁷

Türkiye ile Irak arasında daha çok ekonomik işbirliğine ilişkin 1980'de imzalanan antlaşmadan kısa bir süre sonra, bu kez Şubat 1983'te '*Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması*' imzalandı. Antlaşma ile iki devlete de, önceden haber vermek koşuluyla birbirlerinin topraklarında "*sıcak takip*" yapma hakkı verilmiş, böylelikle Türkiye, PKK'ya karşı yapacağı operasyonların hukuki alt yapısını hazırlamış oluyordu. Keza, 10 Mayıs 1983'te Hakkari Uludere'de 3 Türk askerinin PKK tarafından öldürülmesi üzerine, Türkiye harekete geçerek, 26 Mayıs'ta 7 bin askerin katıldığı bir operasyon başlatarak Irak'ın Zaho ve Amadiye bölgelerini içeren topraklara girmiştir. Aynı

⁸⁷⁴ Baskın Oran, "**Kalkık Horoz**"..., s. 37.

⁸⁷⁵ Çağrı Erhan ve Ömer Kürtçüoğlu, "Ortadoğu'yla ilişkiler...", s. 131.

⁸⁷⁶ a.g.m., s. 131.

⁸⁷⁷ s. 131.

paralelde Irak ordusu da kuzeye doğru ilerleyerek operasyon başlatmıştı. Bu operasyonlardan zarar gören ise PKK'dan daha çok KDP ile KYB kampları oldu.⁸⁷⁸

Türkiye'nin Irak nezdindeki diplomatik faaliyetleri bunlarla da sınırlı kalmadı. Keza, dönemin Dışişleri Bakanı Halefoğlu ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Necdet Öztoran'un Bağdat ziyareti sırasında 15 Ekim 1984'te Irak ile Türkiye – Irak Güvenlik Protokolü imzalandı. Protokol gereği, iki ülke gerek gördüğünde diğer ülke topraklarında 5 km'ye kadar sıcak takip hakkı elde etmiştir. Nitekim bu protokol, Türkiye'nin 1986 ile 1987'de Irak topraklarına yaptığı operasyonlar için hukuki zemin hazırlamıştır.⁸⁷⁹

1990'ların başına gelindiğinde Kürt Jeopolitiğinin önemli bir parçasını oluşturan Irak Kürtleri ile Türkiye başta olmak üzere tüm bölge ülkeleriyle ilgili önemli bir dönemece girilmiştir. Kuruluşundan yakın tarihlere kadar İran topraklarıyla ilgili yayılcı siyaset uygulayan Irak'ın bu kez Saddam Hüseyin iktidarında 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi, gelecekte bölge siyasetinde önemli gelişmelerin habercisi olmuştur.

Türkiye'nin Irak'ın Kuveyt işgaline tavrı ise gecikmedi. Turgut Özal'ın girişimiyle 3 Ağustos 1990'da Milli Güvenlik Kurulu'ndan Irak'ın Kuveyt'i koşulsuz olarak boşaltmasını istediği kararı çıkarıldığı gibi, BM Güvenlik Konseyi'nin 6 Ağustos'ta kabul ettiği ve Irak'a ekonomik ambargo koymaya dönük 661 sayılı kararı, bir gün sonra, 7 Ağustos'ta kabul edildi. Bununla da yetinmeyen Türkiye, enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan Kerkük – Yumurtalık petrol boru hattını da kapatmıştır.⁸⁸⁰

İşgalci Irak yönetimine karşı Türkiye'nin uyguladığı ekonomik önlemlerin yanı sıra askeri alanda da önemli adımlar atıldı. Türkiye, 1990 Eylül'ünde BM Güvenlik Konseyi'nin 667 ve 670 sayılı kararlarını kabul etmek yoluyla Irak'a karşı deniz ve hava ablukası uygulayarak kararlılığını sürdürmüş oldu. Alınan bu karar doğrultusunda 6-10 Ocak 1991'de Malatya Erhaç hava üssü ile 17 Ocak'ta da İncirlik hava üssüne NATO'ya ait savaş uçaklarının konuşlanmasına izin verildi.⁸⁸¹

BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 678 sayılı karara göre 15 Ocak'a kadar Kuveyt'ten çekilmesi gereken Irak silahlı güçlerinin geri çekilmemesi karşısında

⁸⁷⁸ s. 133.

⁸⁷⁹ s. 134.

⁸⁸⁰ Baskın Oran, "Kalkık Horoz" Çekiç Güç..., ss. 44-45.

⁸⁸¹ a.g.e., ss. 46-47.

harekete geçen NATO kuvvetleri, Kuveyt işgalini gerçekleştiren Irak birliklerine karşı geniş çaplı bir askeri hareket başlatarak, 25 Şubat'ta Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmıştır. Kuveyt'ten çekilmek zorunda kalan Irak, bunun yanı sıra BM'nin çıkardığı ve geçici ateşkes ilan eden 686 sayılı kararını tanımak zorunda kalmıştır. Bu kararda ileride Irak Kürtlerini ilgilendiren önemli husus, “uçuşların durdurulması” olmuştur.⁸⁸²

Merkezi Irak hükümetinin özellikle askeri güçten önemli oranda düşürülmesiyle Irak'ın güneyinde ve kuzeyinde ciddi siyasi otorite boşluğu meydana gelmişti. Bunu fırsat bilen Irak Kürtleri, 4 Mart 1991'de Ranya kasabasında bir ayaklanma başlatmış, ayaklanma kısa sürede Kürt kent ve kasabalarının büyük bir kısmını kapsamıştı. İlk etapta 10 bin peşmerge gücüyle isyana başlayan Kürt siyasi hareketi, Bağdat yanlısı Kürt aşiretlerin de destek vermesiyle büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Kürdistan Cephesi'nin liderlik ettiği hareketin oluşturduğu zafer atmosferi nedeniyle, 1987'den itibaren köy ve mezraları yıkılıp güneye, Arap bölgelerine sürülen birçok Kürt, büyük gruplar halinde Irak Kürdistanı'na doğru harekete geçmiştir. Baskın Oran'ın deyişiyle, Kuzey Irak'ta gerçek bir ‘Kürt Baharı’ yaşanmıştı.⁸⁸³

Oysa 1991'in başında meydana gelen bu Kürt Baharı, uzun sürmeyerek, Saddam güçlerinin güneyde Şii ayaklanmasını ağır bir şekilde bastırmasının hemen sonrasında kuzeyde Kürtlere yönelmiş, askeri helikopterler ile gerçekleştirilen saldırılar, Kürt siyasi hareketinin dağlara çekilmesine neden olmuştur. Irak birliklerinin kuzeye hareketi sonucunda, önemli Kürt kentleri kısa sürede merkezi hükümetin denetimine girmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin çıkardığı 686 sayılı karar ise, Irak kuvvetlerine uçuş yasağı koyduğu halde, bu uçuş yasağının yalnızca Askeri uçakları ve füzeleri kapsamaması, askeri helikopterlerin ihmal edilmiş olması, Şii'lere ve Kürtlere faciayı getiren önemli bir neden olmuştur. Nitekim Irak merkezi hükümetinin Kürt bölgelerini işgalinde savaş helikopterlerinin önemli payı olmuştur.

Kürt hareketinin Saddam yönetimine karşı yardım talebini ise ABD, “ülkenin içişlerine karışmama gerekçesiyle” geri çevirdiği gibi, Beyaz Saray sözcüsü Bill Harlow'un “Irak'taki karmaşa bu ülkenin kendi iç sorunudur” açıklaması; Saddam yönetimine Kürt hareketini ezme fırsatı vermiştir. Enfal saldırıları ve Halepçe katliamlarıyla yüzbinlerce Kürt'ü öldürmekten çekinmeyen Irak yönetimine karşı Kürtlerde oluşan

⁸⁸² ss. 48–49.

⁸⁸³ Baskın Oran, “Kalkık Horoz” Çekiç Güç..., s. 51.

koru nedeniyle, Türkiye sınırına yaklaşık 1,5 milyon Kürt yığılmak zorunda kalmıştı.⁸⁸⁴ Bu da haliyle Türkiye'yi ciddi bir siyasi ve ekonomik sıkıntıya sokmuştur.

Esasen 90'lı yıllar boyunca Kuzey Irak denildiğinde Türk yetkililer ile kamuoyunda oluşan algı, iki boyutlu olmuştur: PKK ile mücadele ve Irak'ın parçalanması sonucunda kurulacak bir Kürt devletinin Türkiye'nin bütünlüğüne ne derece etki edeceğiyle ilgiliydi. Bu iki algı nedeniyle, Türkiye'nin bölge ile ilgili politikası güvenlik perspektifinden yürütülmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen güvenlik algısının had safhada olduğu bu dönemde yine de Iraklı Kürt gruplarla ilişkiler, bilhassa ekonomik zeminde yürütülmeye devam edilmiştir.⁸⁸⁵

Burada değinilmesi gereken bir husus da, Körfez savaşlarından yakın dönemlere kadar Irak merkezi hükümetinin siyaseten zayıflamasıyla, Irak ile ilişkilerde muhatap olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye tarafından dikkate alınmaya başlanmasıdır. Bu doğrultuda 1990'lı yıllarda Türkiye ile Iraklı Kürtler arasında güvenlik temeli üzerinden ilişkiler tesis edilse de, Türk şirketlerinin bölge ekonomisinde oynamaya başladığı rol, ikili ilişkilerin ekonomi temelinde gelişmesini sağlamaya başlamıştır.⁸⁸⁶

PKK ile mücadele konusunda Iraklı Kürt gruplardan önemli oranda destek alan Türkiye'nin Irak Kürdistanı ile ilişkileri 2000'lerin başında yeniden gerilmeye başlamıştır. Özellikle 2003 Irak işgali bunun dönüm noktasıdır. Zira bu tarihten itibaren Türkiye ile Iraklı Kürt grupların Saddam yönetiminin devrilmesi konusunda yaşadığı ciddi görüş farklılıkları, iki kesim arasında gerginlikler yaratmıştır. Türkiye, Saddam Hüseyin'in devrilmesinin Irak'ın parçalanmasını hızlandıracağını düşünürken; Iraklı Kürtler ise Saddam rejiminin devrilmesini kendi siyasi gelecekleri için hayati görmüşlerdir. Saddam rejimine karşı ortaya çıkan bu görüş farklılıklarının yanı sıra; Kerkük'ün statüsü konusunda taban tabana yaşanan zıt tutum ve bununla ilişkili olarak Kürtler ile Kerkük Türkmenleri arasında yaşanan gerginlikler; diyalogun azaldığı, güvenlik kaygılarının yeniden arttığı ve basın üzerinden karşılıklı sert demeçlerin

⁸⁸⁴ Baskın Oran, "Kalkık Horoz" Çekiç Güç..., ss. 52-53.

⁸⁸⁵ Serhat Erkmen ve Oytun Orhan, "Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye İle İlişkileri", Rapor No: 40, **ORSAM**, Nisan 2011.

⁸⁸⁶ a.g.m., s.14.

verildiği bir süreci başlatmıştır. Türkiye ile Irak Kürdistanı arasında baş gösteren bu olumsuz atmosfer, 2004 – 2008 yılları arasında kendini iyiden iyiye hissettirmiştir.⁸⁸⁷

2007'den itibaren ise Türkiye'nin bölgeye dönük politikalarında önemli değişimler meydana gelmiştir. ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra, Iraklı Kürt grupların PKK'ya yardım ettiği iddialarının Türkiye tarafından sıklıkla gündeme getirilmesi, buna karşın Kürt grupların Türkiye karşıtı söylemleri nedeniyle Iraklı Kürtlere görüşme ambargosu koyan Türkiye, geçen 8 yıl içinde Kürt politikasındaki değişikliği, Başbakan düzeyinde Erbil'e ziyaret gerçekleştirerek göstermiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nin verdiği bir habere göre gerçekte Erdoğan'ın Kürt politikasındaki değişikliğinin temeli 5 Kasım 2007'de Beyaz Saray'da varılan bir mütabakatla atılmıştı. Bu tarihten sonra Türkiye önce Irak Özel temsilcisini Bağdat'a gönderip Kürtlerle burada resmi temasa geçmiştir.⁸⁸⁸

Özellikle Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin 2008'deki Türkiye ziyaretiyle Türkiye – Irak Kürdistanı arasında gergin atmosferde gerçekleşen ilişkiler, yerini yumuşama bırakmıştır. Cumhurbaşkanı Talabani'nin ziyaretinden sonra 2010'da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Irak'a yaptığı ziyarette, Irak Kürdistanı'nı ihmal etmemesi, bu amaçla Bağdat'ın yanı sıra Musul, Erbil ve Basra'ya gidip; Erbil'de Türkiye'nin Başkonsolosluğu'nun açılmasına öncülük etmesi, iki taraf arasında Talabani ile başlayan olumlu ilişkileri daha ileri boyuta taşımıştır.

Türkiye ile Kürdistan Özerk Bölgesi arasında giderek ekonomik zeminde yoğunlaşan olumlu ilişkiler, 2011'de hiç olmadığı kadar sağlam bir zemine oturmuştur. Zira, 28 – 29 Mart 2011 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Irak ziyareti çerçevesinde Erbil'i ziyaret etmesi ve en az bunun kadar önemlisi Erdoğan'ın Erbil ziyareti öncesi Bölgesel Kürt Yönetiminin girişimiyle Kerkük İl Meclisi'nin aldığı bir kararla Meclis Başkanlığı'na Türkmen bir ismin getirilmesi, Türkiye ile Irak Kürdistanı arasındaki olumlu ilişkileri daha önce hiç olmadığı kadar ileri bir safhaya vardırıştır.

Siyasi zeminde atılan bu olumlu ilişkilerin hemen sonrasında yürürlüğe konulan ticari ilişkilerde kısa zamanda çok ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Oysa yakın geçmişte Türkiye'nin bölgeye dönük güvenlik algısı nedeniyle ciddi bir ticari potansiyele sahip olan bölgenin avantajlarından ne Türkiye ne de Türkiye'nin tutumundan dolayı Irak

⁸⁸⁷ Serhat Erkmen ve Oytun Orhan, **a.g.m.**, ss. 14-15.

⁸⁸⁸ "Kuzey Irak politikası sil baştan" **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mart 2011.

Kürtleri faydalanabiliyordu. Bunun en somut örneği de Irak Milli Petrol Şirketi (SOMO), Türkiye’deki şirketlere “*Kürt Yönetimi ile ilişkiye geçin*” önerisinde bulunduğu, dönemin Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen’in “*Bizi muhatap olmaya zorlayamazsınız*” yanıtı vermesiydi. Oysa geçen zaman, bu ve buna benzer yaklaşımların her iki taraf için olduğu kadar Ortadoğu’nun istikrarı için pek de rasyonel olmadığını göstermiştir.

Jeopolitik konumuyla ve ortak tarihsel bağıyla Türkiye, nasıl Irak için Batı’ya, Irak Kürdistanı için de dışa açılan bir kapı ise; Irak Kürdistanı da sahip olduğu ciddi enerji kaynaklarıyla ve daha önemlisi Kürt Jeopolitiğinin önemli bir kısmını içermesiyle, Türkiye’nin hem bölgedeki istikrarı hem gereken enerji ihtiyacı için siyasi ve ticari ortak olmaya güçlü bir adaydır.

Irak Kürdistanı’nın doğal kaynakları ve Türkiye’nin bölgeye yönelik ticaret hacmiyle ilgili bazı verilerin ortaya konulması, giderek ekonomik zemine taşınan ikili ilişkilerin önemini ortaya koyması açısından gereklidir.

Zira Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin Doğal Kaynaklar Bakanı Dr. Ashti Hawrami’nin verdiği bilgilere göre; Irak Kürdistanı’nda 45 milyar varil petrol, 3 – 6 trilyon santimetreküp civarında doğalgaz rezervi söz konusu. Üstelik verilen bu rakamlara Musul ve Kerkük dahil değildir. Hawrami ayrıca, Kürdistan bölgesi olarak geçen ay günde 100 bin varil petrol ihracatı gerçekleştirdiklerini ve bu sayıyı yıl sonuna kadar 200 bin varile çıkarmayı hedeflediklerini ifade etmiş ve eklemiştir: “*Ayrıca bölgede günde 60 bin varile rafine ediyoruz ve bu rakamı da yıl sonuna kadar 100 bin varile çıkaracağız.*”⁸⁸⁹

Sabah Gazetesi’nin 25 Eylül 2012 tarihli ekonomi haberine göre; Türkiye’nin yıllık ticaret hacmi 15 milyar doları aşmış - ki bu birçok ülkeyle olan ticaret hacminin oldukça üstünde bir rakam – durumdadır. Üstelik Irak Kürdistanı’nda binden fazla Türk şirketi yoğun ticari faaliyetler yürütmektedir. İnşaat sektörünün yanı sıra özellikle enerji alanında yoğunlaşan ticari ilişkilerde gelinen son noktayı Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Enerji Bakanı Ashti Hawrami, şu sözlerle ifade etmektedir:

Irak’ın planladığı günlük 6-7 milyon varil petrol ihracatı için Ceyhan’a yeni boru hattı zorunludur. Yatırımın gerçekleşmesi durumunda Türkiye petrol taşımacılığında

⁸⁸⁹ “Iraklı Kürtlerden enerji alın istikrar verin” (röp. Şenay Yıldız), **Akşam Gazetesi**, 07 Mart 2011.

önemli bir kavşak olacak. Ceyhan da, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da destek verdiği Rotterdam olma hedefine bir adım daha yaklaşılabilecek...⁸⁹⁰

Ashti Hawrami, petrolün yanı sıra Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu doğalgaz ile ilgili de şu bilgileri vermektedir; Temmuzda 18 – 24 ay içerisinde Türkiye'ye doğalgaz satışına başlamayı düşündüklerini; ilk etapta bir boru hattıyla 1 milyar metreküp gaz verilebileceğini, açıklamıştır. Irak'ta 3 trilyon metreküplük bir rezerv olduğunu hatırlatan Hawrami, Türkiye'ye gelecek miktarın da 15 milyar metreküpü bulacağını, sözlerine eklemiştir. Bu hedefler gerçekleştiğinde Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu doğalgazın üçte biri, Irak Kürdistanı'ndan karşılanmış olacaktır.⁸⁹¹

2008'e gelindiğinde Türkiye – Irak ilişkilerinde iki önemli kırılma meydana gelmiştir. Bu tarihe dek Türkiye ile Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkiler önemli oranda Merkezi Bağdat yönetimi üzerinden gerçekleşirken, 2008'den itibaren Türkiye – Irak ilişkileri, Merkezi Bağdat hükümeti ile Bölgesel Kürt Yönetimi şeklinde iki koldan gerçekleşir hale gelmiştir. Bunun yanı sıra Irak ile ilişkilerde yaşanan bir diğer önemli kırılma da bu tarihten itibaren Türkiye – Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkileri giderek doğrudan ve olumlu bir zeminde gerçekleşirken; Merkezi Bağdat Hükümeti ile ilişkilerin giderek bozulmaya başlamasıdır.

Şii kökenli Nuri El Maliki yönetiminin iktidarında bozulmaya başlayan Türkiye – Irak ilişkilerinin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye'nin Irak Kürdistanı ile ilişkilerini siyasi ve iktisadi zeminde geliştirmesi ve bölge ile sorunlarda daha çok Bölgesel Kürt Yönetimi'ni muhatap almaya başlamasıdır.

Maliki yönetimi ile yaşanan gergin ilişkilerin bir diğer önemli nedeni ise, Irak'ta gerçekleşen 2010 seçimleriyle ilgili Türkiye'nin takındığı tutumdur. Türkiye'nin 2010 seçimlerinde Nuri El Maliki yönetimine karşı ciddi bir rakip olarak ortaya çıkan Irakiye Listesi ile daha yakın ilişkiler içerisine girmesi ve seçimlerde Irakiye Listesi'nin birinci parti olarak çıkması, Nuri El Maliki yönetiminin Türkiye'ye karşı tepkisel yaklaşmasına neden olmuştur. Kuşkusuz iktidarını sürdürdüğü halde Maliki'nin, Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum sergilemesinin yukarıda belirtilen hususlar dışında, Maliki

⁸⁹⁰ "Kuzey Irak'la tarihi ortaklık", **Sabah Gazetesi**, 25.09.2012.

⁸⁹¹ a.g.m..

yönetiminde Irak ekonomisinin giderek bozulmaya başlaması ile Irak'ta siyasi istikrarın bir türlü sağlanamamasının önemli etkileri bulunmaktadır.⁸⁹²

ORSAM Ortadoğu Uzmanı Bilgay Duman'a göre Irak Kürdistanı ile siyasi ve iktisadi zeminde gerçekleşen olumlu ilişkilere karşın Maliki yönetimi ile gerginleşen ilişkilere rağmen; Türkiye'nin Irak politikasının temel ilkelerinde önemli bir değişimin olduğunu ileri sürmek pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, bu husus Türk idarecileri tarafından her platformda dillendirilmektedir. Dolayısıyla Irak merkezi hükümeti ile Türkiye'nin Irak'ın üniter yapısıyla ilgili tutumunda ciddi paralellikler bulunmaktadır. Türkiye'nin bu politikasındaki ısrarcılığı, ulusal çıkarları gereği ve bölgesel denklemler açısından oldukça önemlidir. Duman'a göre, Türkiye, Ortadoğu coğrafyasında Irak'ın kilit bir ülke olduğunun bilincindedir ve iki toplum arasında önemli bir yakınlaşma mevcuttur. Dolayısıyla Türkiye – Irak ilişkilerini belirleyen temel unsur, geçici iktidarlardan çok bölgeye dönük her iki ülkenin ortak kaygıları ve iki toplumun tarihten gelen yakınlaşmasıdır.⁸⁹³

Bilgay Duman'ın Türkiye – Irak ilişkileri ile ilgili bu tespitlerinin önemli bir kısmında doğruluk payı olsa da, Ortadoğu'da sürekli değişen güç dengeleri ve gelişmeler nedeniyle Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük statükocu politikasında devam edeceğini belirtmek realist bir bakış olmayacaktır. Esasen 2011'de ilkin Tunus'ta başlayan Arap devrimlerinin Kuzey Afrika'dan kısa bir süre sonra Ortadoğu'ya sıçraması, Ortadoğu'daki güç dengelerine de ciddi manada etki ettiği gibi, Türkiye'nin bölgeye yönelik statükocu politikalarını da önemli oranda etki etmiştir. Bilhassa '*Arap Baharı*' olarak adlandırılan bu gelişmelerin üzerinden gün geçtikçe, bunun pek de Arap Baharı olmadığını, Cengiz Çandar'ın deyişiyle belki de daha çok '*Arap Devrimleri*' şeklinde nitelendirmenin daha gerçekçi olacağını belirtmekte fayda vardır. Keza, Kuzey Afrika ile Ortadoğu'yu saran halk hareketlerini '*Arap Baharı*' şeklinde tanımlayan birçok akademisyen ve gazeteci, giderek bu tanımlamadan vazgeçmiş, bu gelişmelerin olsa olsa daha çok '*Kürt Baharı*' olabileceğini dillendirmeye başlamışlardır.

Türkiye'nin bölgeye dönük statükocu politikasını ciddi manada aşındıran bu gelişmeler nedeniyle Ankara, politika üretmede önemli zorluklar yaşamaktadır. revizyonizm ile

⁸⁹² Bilgay Duman, "Türkiye – Irak İlişkileri: Krizden Geleceğe", Dış Politika Analizleri, **ORSAM**, 12 Şubat 2012.

⁸⁹³ a.g.m..

antirevizyonizm arasında ciddi gelgitler yaşıyan Türkiye, yeni gelişmelere adapte olmaya çalışırken, diğer yandan bu gelişmelerin Kürt Sorunu bağlamında kendi bütünlüğüne zarar vermemesi için klasik güvenlikçi politikalarını uygulamaya koymaktan çekinmemektedir. Sonraki başlık altında daha detaylı inceleneceği üzere Türkiye'nin Irak Kürdistanı ile Suriye Kürdistanı'na yönelik birbirinden oldukça zıt tutumu, Ankara'nın yeni sürece hiç de hazırlıklı olmadığı, daha önemlisi cumhuriyetin kuruluşundan günümüze bir şekilde devam ettirmede başarılı olduğu statükocu politikasında önemli değişikliklere gitmede istekli olmadığı izlenimi vermektedir. Buna rağmen, kendi Kürt Sorunu'nu çözme noktasında önceki iktidarlardan daha istekli bir iktidarın olduğunu ve bu iktidar döneminde Irak Kürdistanı'na dönük politikalarında olumlu gelişmelerin olduğunu da belirtmekte fayda var.

Türkiye'nin bölgeye dönük yeni tarzı siyasetinde meydana gelen bu değişim, Washington Post'un önemli yazarlarından Jackson Diehl'in *'Irak'ta Bir Kürt Rönesansı'* başlığıyla yaptığı ve Cengiz Çandar'ın kendi köşesinde yer verdiği analizi, yeni gelişmeler ışığında Türkiye'nin geçirdiği politika değişikliğini yansıtmayı açısından önemlidir:

Şimdi artık 'bahar' 2011'in Arap devrimlerini izleyen siyasi kargaşa ve iç savaşın yanlış tanımıdır. Fakat Ortadoğu'da bir ulus için özgürlük ve refahın çiçek açmaya başladığı görülüyor. Irak Kürdistan hükümetinin üst düzey yetkilisi Fuad Hüseyin, keyiften dört köşe, 'İnsanlar, Arap Baharı'ndan değil, Kürt Baharı'nı konuşmaya başladılar' diyor... Kürdistan, mükemmel olmasa da, bir demokrasi; toprakları barış içinde ve ekonomi yılda yüzde 11 ile büyüyor. Yabancı yatırımcılar ışıldayan yeni havaalanlarından, özellikle Kürtlerin kontrolündeki petrol sahalarına yatırım yapmaya geliyorlar. Exxon, Chevron, Gazprom ve Total, bölge hükümeti ile anlaşma imzalayan çokuluslu şirketler arasında. Kürdistan'dan Türkiye'ye döşenmekte olan yeni bir boru hattı, petrol ihracatının birkaç yıl içinde günde 1 milyon varile fişkırmasını mümkün kılacak. On yıl önce bölgenin 5.2 milyonluk nüfusu için tek bir üniversite varken, şimdi 30 tane var...

Şimdi Türkiye, Kürtlerin en yakın müttefiki ve Suriye'den Irak-İran sınırına uzanan alanda kendi kendini yönetecek olan Kürt toplulukların potansiyel dayanağı olarak ortaya çıkıyor. Irak Kürt hükümeti ile sıkı ilişkiler kurmuş olan Türk Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, şimdi isyancı PKK ile bir barış anlaşmasının müzakeresini yapıyor...

Onca zamandır aleyhlerine çalışmış olan Ortadoğu jeopolitiği, şimdi Kürtler lehine çalışıyor...⁸⁹⁴

5.2.3. Kürt Jeopolitiğinin Türkiye – Suriye İlişkilerine Etkileri

Birçok ülke ile olduğu gibi Türkiye – Suriye ilişkileri de her dönem önemli gelişmeler ışığında şekil almış, yeni gelişmelerin yanı sıra uzun bir geçmişten gelen sorunların da önemini koruduğu çoklu bir zeminde gerçekleşmiştir.

Yaklaşık 400 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalan Suriye'nin, Batı'dan yayılan milliyetçi akımların etkisi altına girerek Osmanlı'dan kopmasıyla başlayan olumsuz ilişkiler, Misakı Milli sınırlarının önemli bir kısmının işgalden kurtarılması sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bu sınırlara Hatay'ı da eklemesiyle daha olumsuz bir safhaya varmıştır. Hatay'ın Türkiye sınırlarına dahil edilmesi, Suriye rejiminin hiçbir şekilde kabullenemediği bir gelişme oldu.

Olumsuz bir zeminde yürüyen Türkiye – Suriye ilişkileri, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla daha da ileri safhaya vardı. Keza, kuruluşundan günümüze Batı ekseninde yer alan Türkiye'ye karşın, Suriye daha çok Soğuk Savaş'ın diğer kutbu olan SSCB ile ilişkilerini geliştirmiştir. 1980'lerde bu sorunlara bir yenisi daha eklendi: Su Sorunu. Türkiye, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde GAP kapsamında barajlar yapmaya başlayınca, suyun önemli bir kısmının Türkiye tarafından alıkonulduğu gerekçesiyle Suriye'nin Türkiye'ye tepkisi geçikmedi. Hatta Arap ülkeleri nezdinde Türkiye'nin imajını bozmak adına Suriye, Su Sorunu'nu bir Arap meselesi haline getirmeye çaba gösterdi. Arap Ligi'ne başvuran Suriye, Türkiye'yi Arap suyunu kontrol etmekle itham etmekteydi. İlişkilere eklenen bir başka sorun ise Suriye'nin Kürt ayrılıkçı hareketine olan desteği olmuştur.⁸⁹⁵

Suriye ile ilişkilerde diğer etkenler bir yana Kürt Jeopolitiğiyle belirlenen boyutu, esasen 1980'lerden 2000'lerin başına kadar çoğunlukla Suriye lehinde şekillenmiştir. Kürt Jeopolitiğini teşkil eden diğer parçalara oranla, Suriye Kürdistan'ı bilhassa sahip

⁸⁹⁴ Cengiz Çandar, "Kürdistan petrolü, Türkiye, Ortadoğu Jeopolitiği (1)", **Radikal Gazetesi**, 21.04.2013.

⁸⁹⁵ "Meliha Altun Işık ile Suriye – Türkiye ilişkileri üzerine röportaj", **Dış Politika Enstitüsü**, 2010.

(Çevrimiçi) http://www.dispolitika.org.tr/dosyalar/maltunisik_120110.html (Erişim Tarihi: 21.04.2013)

olduğu Kürt nüfus açısından daha küçük bir azınlığı oluşturduğu gibi kontrol altında tutulması daha mümkündür.

Zira 20 milyonun üstündeki Suriye nüfusunun içinde Kürtlerin sayısının 2,5 – 3 milyon dolaylarında olduğu sanılmakta ve Türkiye sınır hattındaki kent ile kasabalarda yerleşik olmasının yanı sıra, önemli bir bölümünün de Suriye'nin önemli kentlerinden olan Halep'te ve Şam'da yaşadıkları bilinmektedir.⁸⁹⁶ Fakat her nedense 2000'lerin başlarına

⁸⁹⁶ İzledikleri metodları itibarıyla Cumhuriyet tarihçiliğinden hiç de farklı olmayan Osmanlı tarihçiliğinin de en belirgin yanlarından birinin Osmanlı tarihini aşırı yüceltme bir tarzda ele almaları olduğunu söylemek mümkündür. Fakat en az bunun kadar önemli olan bir diğer husus da bilhassa Kürtler söz konusu olduğunda bu alandaki söz sahibi tarihçilerin dahi derin bir sessizliğe gömülme çabalarıdır. Bilhassa günümüzde bu alışkanlık, çok daha belirgin olarak kendini gösterebilmektedir. Zira Osmanlı tarihinde ön plana çıkan önemli olaylar ele alındığında ya Kürtlerden hiç bahsedilmediği görülmekte; yahut **İdrisi Bitlisi** gibi Osmanlı yönetiminin **Kürt coğrafyasında** önemli bir figür haline gelmiş Kürt şahsiyetlerin ön plana çıkarılması yoluyla Kürtlerin sanki Osmanlı yönetiminde mutlu mesut bir azınlık olduklarının resmedilmesi adeta bir alışkanlık haline almaktadır. Oysa son yıllarda giderek artan ve belli dönem ve olaylara ışık tutan akademik çalışmaların da ortaya koyduğu gibi; ne Kürtler her zaman tarihin birer nesnesi olmuştur ne de Osmanlı tarihçiliğinde ele alındığı şekliyle tümüyle Osmanlı yönetiminin tüm politikalarından memnun, bu politikaların büyük bir kısmını benimsedikleri görülmüştür. Aksine Osmanlı ile ilişkilerinde Kürt hanedanlıkları yahut beylikleri oldukça pragmatist politikalar yürütebilmiş, yeri geldiğinde Osmanlı yönetimlerinin yanlış politikalarına karşı koyma cesaretini gösterebilmişlerdir. Bunun da en tarihi kanıtı 1591-1611 tarihleri arasında Anadolu'da baş gösteren ve Osmanlı'yı bir hayli meşgul eden Celali İsyanları içinde nitelik olarak farklılık arzeden **Canbuladoğlu Hanedanlığı**'dır.

Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre, Osmanlı'nın içte bilhassa iktisadi yapısının çürümüşlüğüne gösteren ve büyük oranda ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomisinin temeli olan tımar sisteminin ciddi manada bozulmasıyla kırsal alanda meydana gelen işsizlik ve yolsuzluğun tetiklediği bir dizi iç isyanlar baş göstermiştir. Bu isyanlardan en önemlilerinden biri de, Kürt kökenli Halep emiri olan Canbuladoğlu Ali Paşa'nın liderlik ettiği isyandır. Celali isyanları içinde gösterilen ve Kürt bağlantısından kopararak verilen bu isyan, Osmanlı tarihçilerince çoğunlukla diğer Celali isyanlarında olduğu gibi salt iktisadi bir boyuta indirgenerek verilmiştir. **Kürt Tarihi Dergisi**'nin 3. Sayısında konuyla ilgili önemli bir yazı kaleme alan Vecdi Demir ise başyapıt niteliğindeki **Anadolu'da Büyük İsyan** eserinin sahibi William J. Griswold'un konuyla ilgili bilgisine atıfta bulunarak, Canboladoğlu İsyanı'nın gerçekte resmi tarihte yer aldığı aksine daha önemli bir nedenle ortaya çıktığı bilgisini vermektedir. Demir, Griswold'un isyanın ortaya çıkışının temel nedeninin "*Kürt kökenli Halep Emiri Canboladoğlu Ali Paşa'nın Kuzey Suriye'de bir devlet kurma girişimi*" olduğunu belirtir. Buna göre, İmparatorluktan ayrılmak hatta geçici bir taşra devleti kurmak gibi bir hesabı olmayan Celalilerden farklı olarak; Canbolad Hanedanlığı'nın temel amacı Osmanlı ile anlaşmak değil, aksine başkenti Halep olan bağımsız bir devleti kurmaktır. Vecdi Demir, tarihi kaynakların Canbuladoğulları tarihini 1571'de Canbuladoğlu bin Kasım'la başlatıldığını ve Kasım'ın Kuzey Suriye'yi yağmacı çetelerden temizlediği ve Kıbrıs zaferinde önemli başarılar göstermesi nedeniyle Osmanlı'nın, Kilis'i kendisine hediye verildiğinin kaynaklarda mevcut olduğunu belirtir. Canboladoğulları'nın en parlak dönemi olan Hüseyin Paşa zamanında ise, 800 km²'lik alana yayılan verimli topraklara sahip düzinelerce köyün yanı sıra Kilis, A'zaz gibi iki büyük kasabanın yer aldığı ve hanedanlığın kontrolünde Arap, Kürt ve Türkmen aşiretlerinden oluşan büyük bir askeri güce (Sekban Ordusu) sahip olduğu şeklinde yer almaktadır. Osmanlı ile ilişkileri bir süre iyi giden Canbolad Hanedanlığı, Osmanlı'nın İran seferini başlatmasıyla giderek kötüye gitmiş, bu seferde ordusuyla Osmanlı'ya zamanında ve yeterince destek vermediği gerekçesiyle Hüseyin Paşa, Osmanlı yönetimi tarafından idam ettirilmiştir. Bundan sonra giderek bozulan ilişkiler nedeniyle Osmanlı'nın tepkisini çeken Canboladoğulları Hanedanlığı, I. Ahmet'in sadrazamlığa getirdiği Kuyucu Murat Paşa tarafından varlığına son verilmiştir.

kadar Suriye Kürdistanı, halk hareketlerinin 2011’de Suriye’ye de yayılmasına dek ne Türkiye kamuoyunda ne de Türk basınında önemli bir yer edinmemiştir. Oysa neredeyse 800 km.’lik uzun bir sınırı paylaşan Türkiye – Suriye arasında, bu sınır boyunca her iki ülkenin sınır hattının büyük bir bölümü, birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olan hatta akrabalık bağı taşıyan Kürtlerden oluşmaktadır.

Kürt Jeopolitiğinin bu parçalanmışlığı bir yana, iki ülke arasında, üstelik uzun sınırının büyük bir kısmı üzerinde bulunan Kürtler, 1920’lerden yakın dönemlere kadar, birbirinden izole edilmiş bir şekilde yaşamak zorunda bırakılmıştır. Bu izolasyon politikaları nedeniyle, varlıkları neredeyse unutulmaya yüz tutulan Suriye Kürtleri, ancak 2011’de Arap devrimlerinin Suriye’ye sıçraması ve bu ülkede baş gösteren iç isyanların neden olduğu otorite boşluğu nedeniyle kendi bölgelerinde hak arayışlarına girişmiş, seslerini daha yüksek duyurma fırsatı yakamışlardır.

Oysa Suriye Kürdistanı, diğer parçalar gibi siyasi ve kültürel mücadelesini, İngiliz ve Fransız güçlerce Osmanlı’dan kopartılarak teşekkül ettirilen Suriye manda devletine ve Baas rejimine karşı neredeyse kesintisiz bir şekilde sürdürdüler. Dolayısıyla Türk kamuoyu için bir sürpriz olan Suriye Kürtleri, Gökçe Aytulu’nun deyişiyle olsa olsa ‘82 yıllık sürpriz’den ibaretti. Keza, o tarihlerde Ağrı Dağı İsyanı ile başı dertte olan Türkiye, bir yandan isyanı bastırmakla uğraşırken, diğer yandan Şeyh Sait İsyanı nedeniyle Suriye ve Lübnan’a kaçmak zorunda kalan isyancı Kürtlerle başı dertteydi. Kürt siyasi seçkinlerinin bilhassa Lübnan’da kurduğu Hoybun Örgütü’nün öncülüğünde Türkiye sınırlarından içeri sızan ve Ağrı Dağı isyanına katılmaya çalışan Kürt asileri, Türkiye’yi bir hayli uğraştırmıştı.⁸⁹⁷

Türkiye ile aynı endişeleri taşıyan ve 1946’ya kadar Suriye’yi mandası altında bulunduran Fransa da Türkiye gibi Kürt ayrılıkçılığına karşı önlem almakta gecikmedi. Bu doğrultuda Suriye Kürtlerinin, 1928’de manda yönetimine başvurarak özerklik taleplerinin yanı sıra, anadilde eğitim, Kürt bölgelerine Kürt yöneticilerinin atanması ve bu bölgelerde Kürçe’nin resmi dil olarak kabul edilmesi gibi bir dizi taleplerde buldukları vakit; Fransa, dini azınlıklara özerklik vermesine karşın, Kürt taleplerini geri çevirmiştir. Fransa’nın bu tutumu sergilemesinde, o tarihlerde Batılı eksen içinde

⁸⁹⁷ Gökçe Aytulu, “82 Yıllık Sürpriz: Suriye Kürtleri”, **Radikal Gazetesi**, 05.08.2012.

yer alacakları kesinleşen Türkiye ile İran'ı karşına almaktan çekinmesinin de önemli payı bulunmaktaydı.⁸⁹⁸

Boğaziçi Üniversitesi'nden Seda Altuğ'un Mesut Yeğen ile gerçekleştirdiği söyleşide de altını çizdiği gibi; Türkiye'de Tek Parti iktidarının hakim olduğu dönemlere denk gelen bu yıllarda Türkiye, Suriye ve Suriye Kürtleri'yle gelişmelerin üç boyutlu zeminde gerçekleştiğini söylemekte fayda vardır.

Tek Parti döneminde Türkiye – Fransa ilişkilerinde ön plana çıkan temel iki mesele Kürt ve Ermeni meseleleri olup; bunu Şam-Beyrut-Paris-Ankara arasında her düzeyde gerçekleşen yazışmalardan anlamak mümkündür. Keza Seda Altuğ, 15 günde bir yapılan Türkiye – Suriye hududu toplantılarının raporlarında en çok yer alan meselenin Türkiye'den kaçan Kürtlerin ve Ermenilerin Suriye'deki ve Lübnan'daki faaliyetlerini öğrenmeye dönüktür. Altuğ'a göre bu dönemde Türkiye, ısrarla Fransa yönetiminden Kürtlerin sınırın 50 km. içlerine iskan edilmesini istemiştir.⁸⁹⁹

Üç boyutlu ilişkilerin Fransa ayağında ise, Cumhuriyetin ilk döneminde olduğu gibi Beyrut ve Şam'da bulunan Fransa Yüksek Komiserliği, Kürt bölgelerine siyasi/idari özerklik tanınması ve kültürel hakların hukuki güvence altına alınması gibi talepleri daha baştan beri olumlu karşılamamıştır. Her ne kadar Suriye'de görev yapan yerel Fransız memurlar Kürtlerin bu taleplerini olumlu karşılasa da merkezi Fransa yönetimi mesafeli duruşunu korumuştur. Burada Seda Altuğ'un hatırlatmada bulunduğu bir husus da, o dönemlerde Türkiye'ye hakim olan katı üniter devlet sistemi ile baskıcı yönetimin aksine, Fransa mandası altında bulunan Suriye Kürdistanı'nda gerçekte gevşek bir devlet otoritesinin olduğudur. Zira bu dönemde Türkiye'dekine benzer bir inkar, imha ya da Araplaştırma politikası mevcut değildi.⁹⁰⁰

Üç boyutlu ilişkilerin Suriye Kürdistanı ayağında ise diğer Kürt bölgelerine göre nispeten olumlu bir zemin yakalanmıştı. Keza bu dönemde Suriye, bilhassa Türkiye'ye hakim olan Milli Şef dönemi baskıcı politikaları nedeniyle ülkeden kaçan Kürt aydın ve siyasetçinin sığınma yeri olmuştu. Burada nispeten özgür bir ortam bulan Kürt entelektüelleri, önemli siyasi ve kültürel faaliyetler içine girmişlerdir. Türkiye'yi bir

⁸⁹⁸ Abdi Noyan Özkaya, "Suriye Kürtleri: Siyasi Eşitsizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları", **USAK**, s. 93.

⁸⁹⁹ "Dünden yarına Suriye Kürdistanı" (söy. Mesut Yeğen), **Kürt Tarihi Dergisi**, S. 3 (Ekim-Kasım 2012), s. 29.

⁹⁰⁰ **a.g.m.**, s. 29.

hayli uğraştıracak Hoybun (Bağımsızlık) Örgütü ile Hoybun'un öncülük ettiği Ağrı Dağı İsyanı, büyük oranda Suriye'deki sürgün Kürt aydın ve siyasetçilerce yönetilmiştir.⁹⁰¹

1946'da ülkeden çekilen Fransa'dan sonra Suriye, 1950'lerin ortalarına kadar Kürtlere karşı ılımlı bir politika uyguladı. Suriye Kürtleri için tehlike çanlarının çaldığı dönem, iktidara baskıcı idarecilerin geldiği 1954'ten sonradır. Keza, Kürtlere karşı yönetimin sertlik yanlısı politikaları 1956'dan itibaren daha da baskıcı bir nitelik kazanmıştır. Kürtlere karşı Suriye devletinin yaklaşımına giderek baskıcı politikalar hakim olurken; Kürt siyasi seçkinlerinin mücadeleleri tüm hızıyla sürmekteydi. Keza 1957'de Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (SKDP)'ni kuran Kürt siyasi seçkinleri, Kürt halkı için anadilde yayın, bölgelerine daha fazla yatırım ve Kürtlerin etnik bir azınlık olarak tanınması gibi iktisadi ve kültürel talepler öne sürüyorlardı.

Bu talepler olumlu karşılanmadığı gibi, Kürtlerin yoğun olduğu ülkenin kuzey bölgelerinde '*Arap Kuşağı (al-xizam al-'arabi)*' adı verilen geniş çaplı bir etnik nüfus mühendisliği politikasının önemli bir ayağı olarak 1965 yılında Arap Kuşağı Kanunu çıkarıldı. Türkiye sınırının 15x280 km'lik kısmını kapsayan ve sınır hatındaki Kürtleri topraklarından çıkararak Suriye içlerine tehcir ettirilmesi ve dolayısıyla Kürtlerin asimilasyonun öngörüldüğü politikanın hayata geçirilmesi için bir nüfus sayımı yapılmıştır.⁹⁰² Nüfus sayımından hemen sonra, petrol açısından da zengin olan Kürt bölgesine yoğun şekilde Arap nüfus kaydırılırken, nüfus sayımı sonucunda ülke dışından geldiği tespit edilen 120 bin Kürt (günümüzde bu sayının 275 – 300 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir) vatandaşlıktan çıkarılmıştır.⁹⁰³

Hafız Esad'ın 1970'in başında iktidara gelmesiyle, ülke ciddi manada istikrara kavuştuğu gibi, bu tarihten itibaren uygulanan Kürt politikası ise Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren bir boyut kazanmıştır. Keza, iktidarının ilk yıllarından sonra kuzeyde '*Arap Kuşağı*' projesini durduran Esad yönetimi, bu tarihten itibaren Kürtlere karşı daha ılımlı politikaları yürürlüğe sokmuştur. İçte Kürtlere karşı olumlu siyaset uygulayan Esad, bölgede rakibi olarak gördüğü Irak merkezi hükümetine karşı Irak Kürt partileri

⁹⁰¹ a.g.m., s. 30.

⁹⁰² "Dünden yarına Suriye...", s. 27.

⁹⁰³ Abdi Noyan Özkaya, a.g.m., ss. 95-97.

destekleme yoluna giderken; Türkiye'ye karşı oluşmaya başlayan Kürt ayrılıkçı hareketine kendi ülkesinde konuşlanma fırsatı vermiştir.

PKK, 1970'li yılların ortalarında Abdullah Öcalan liderliğinde örgütlenmeye başlamış ve Kasım 1978'de kuruluşunu ilan ettikten kısa süre sonra Türkiye'deki karmaşa ve darbe söylentileri nedeniyle ekibiyle birlikte 1979'da Suriye'ye geçmek zorunda kalmıştı. O tarihlerde Suriye'de iktidarda bulunan Hafız Esad ise, PKK'yı, FKÖ gruplarının faaliyet gösterdiği Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ne yerleştirmiş ve PKK'nın burada bir eğitim kampı açmasını sağlamıştır.

PKK, Suriye'nin oluşturduğu siyasi atmosferin de rahatlığıyla 15-26 Temmuz 1981 tarihinde Lübnan - Suriye sınırındaki kampında ilk konferansını düzenleyerek, Ortadoğu, Türkiye ve PKK'nın deyimiyle '*Türkiye Kürdistanı*'ndaki durumu ele aldığı konferansta, Suriye denetimindeki bölgelerde eğitime hız verilmesi, Irak Kürdistanı ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'ye karşı silahlı mücadelenin başlatılması kararlarını almaktaydı.⁹⁰⁴

PKK, ilk konferansını gerçekleştirip Türkiye'ye dönük silahlı eyleme başlama kararı alırken, Esad yönetiminin PKK'yı desteklemekteki asıl nedenleri; öncelikle iki ülke arasında Fırat Nehri'nden kaynaklanan su sorunuydu. Bunun yanı sıra; Suriye'nin Hatay'ı kendi toprağı olarak görmesi ve bunun sonucu olarak 1939 yılında Hatay'ın referandum sonucu Türkiye'ye katılmasını bir türlü kabullenememesi, PKK'nın Suriye yönetimince desteklenmesindeki diğer önemli bir neden idi. Üçüncü neden ise, Türkiye – İsrail arasındaki yakın ilişkiler ve iki ülkenin yaptığı güvenlik ve işbirliği antlaşmalarıdır.⁹⁰⁵

Esad yönetimindeki Suriye'nin PKK'ya desteğı 1991 Körfez Savaşı'na kadar etkin bir şekilde sürmüştür. Savaşın ardından ise Suriye, İran ve Türkiye, hem sınır güvenliğini sağlamak hem de Kuzey Irak'taki fiili Kürt devletinin kendi Kürtlerini etkilemesinden çekinmeleri nedeniyle danışma toplantıları düzenlemeye başlamışlardır. Toplantılar neticesinde Türkiye ile Suriye, PKK'nın varlığını ortadan kaldırmak için Bekaa'daki kampını tasfiye etmek zorunda kalmıştır.⁹⁰⁶

⁹⁰⁴ Çağrı Erhan ve Ömer Kükçüoğlu, "Orta Doğu'yla...", s. 132.

⁹⁰⁵ Abdi Noyan Özkaya, **a.g.m.**, s. 99.

⁹⁰⁶ **a.g.m.**, s. 100.

Irak'ta Kürtler lehinde ortaya çıkmaya başlayan fiili durumun yanı sıra, Suriye'nin de desteğiyle PKK'nın jeopolitik bir güce dönüşmesi karşısında Türkiye, iç ve dış boyutları olan güvenliğini sağlamak adına Batı'yla ve Kürt jeopolitiğini barındıran bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışarak, bu doğrultuda ortak bir irade oluşturmaya gayret gösterdi. 1991'de Türk dışişleri bakanı, Suriye, Mısır ve S. Arabistan'ı kapsayan 7 günlük bir geziye çıkararak; özellikle Şam ziyaretinde Irak'ın durumu, bölgesel suların ortak kullanımı ve sınır güvenliği ele alındı. Zira toplantı sonucunda alınan ortak kararın, Türkiye ile Suriye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü konusundaki duyarlılığının deklare edilmesi, iki ülkenin ortak tehdit için yeniden işbirliğine dönük bir ilişki sürecine girdiği intibamı uyandırmıştır.⁹⁰⁷

Abdi Noyan Özkaya'ya göre; Türkiye ile Suriye arasında varılan bu anlaşmaya rağmen Suriye, PKK'ya olan desteğini el altından sürdürmüştür. 1993'te Suriye yönetimi, Fırat sularının paylaşımı konusunu gündeme getirmesi ve bu nedenle Türkiye ile yaşadığı anlaşmazlığa rağmen, iki ülke arasında yeni bir güvenlik protokolü imzalanmasını engelleyemedi. Güvenlik Konularında Ortak Memorandum başlıklı bu belgede, Suriye ilk kez PKK'yı terörist bir örgüt olarak niteleyerek, Suriye'de ve Lübnan'da PKK kampı bulunmadığını söyleyerek, Öcalan'ın da Şam'da olmadığını belirtmesine rağmen, Türkiye bu açıklamayı inandırıcı bulmayarak, Su Sorunu konusunda herhangi bir adım atmayacağını kararlılıkla yinelemiştir.⁹⁰⁸

1995'ten sonra Hatay'da PKK faaliyetlerinin yoğunlaşması üzerine Türkiye ile Suriye ilişkileri gerilmiştir. Türkiye'nin Suriye'ye yönelik sert söylemlerde bulunması nedeniyle, 1998'de Suriye geri adım atarak Öcalan'ı sınır dışı etmek suretiyle ülkesindeki PKK varlığına son veren Adana Protokolü'nü imzalamak zorunda kalmıştır.⁹⁰⁹

Ekim 1998'de Türkiye – Suriye arasında imzalanan Adana Protokolü, aynı zamanda iki ülke ilişkilerinin hızla gelişerek yakın dönemlere kadar gelinmesinde önemli bir paya sahip olmuştur.

⁹⁰⁷ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Kürt ve Su Sorunları Çerçevesinde Türkiye – Suriye – Irak İlişkileri (1990-95)" **Türk Dış Politikası** içinde, C. II, s. 554.

⁹⁰⁸ **a.g.m.**, s. 558.

⁹⁰⁹ Abdi Noyan Özkaya, **a.g.m.**, s. 100.

Türkiye ile Suriye arasındaki en önemli yakınlaşma ise, 2000 yılında ölen Hafız Esad'ın cenaze törenine dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılması olmuştur. Türkiye'yi temsilen en üst düzey devlet erkanının cenaze törenine katılması, ikili ilişkileri olumlu etkilemenin başlangıcı olmuştur. Üstelik ABD'de iktidarda bulunan Bush yönetiminin tüm engelleme girişimlerine rağmen Cumhurbaşkanı Sezer'in bir süre sonra Suriye'yi bir kez daha ziyaret etmesi uzun tarihi geçmişi olan Türkiye – Suriye ilişkilerindeki gergin havayı önemli oranda yumuşatmıştır.⁹¹⁰

Suriye ile yaşanan bu olumlu gelişmeler, AK Parti iktidarı döneminde daha da anlam kazanarak, bölgeyle geliştirilen ilişkiler, bilhassa iktisadi bütünleşmeyle sonuçlandırılmak istenmiştir.

Cumhurbaşkanı Sezer ile başlayan ve AK Parti iktidarıyla daha ileri boyutlara vardırılan ilişkilerin geliştirilmesinde konjonktürel sürecin önemli bir payı bulunmaktaydı. Keza 2003 ABD'nin Irak işgali ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, Türkiye ve Suriye'yi birbirine stratejik açıdan yakınlaştırmıştır. Kuşkusuz iki ülke arasında meydana gelen bu stratejik yakınlaşmanın iki önemli nedeni bulunmaktaydı. Öncelikle Bush yönetiminin Irak'tan sonra sıranın İran ve Suriye'ye geleceğini söylemesi, Suriye yönetiminin ABD'yi ciddi bir tehdit olarak görmesine neden olmuştu.⁹¹¹ Diğer bir neden ise Türkiye ve Suriye'nin bütünlükleri açısından ciddi bir tehdit oluşturan Irak Kürdistanı'nın giderek otonom bir yapıya kavuşmaya başlamış olmasıdır.

Türkiye ile Suriye arasında Ekim 1998 Adana Protokolü ile başlayan ve Cumhurbaşkanı Necdet Sezer'in bu ülkeye gerçekleştirdiği ziyaretler ile gelişen ikili ilişkilerin AK Parti iktidarı döneminde daha ileri bir safhaya varmasının yukarıda sıralanan nedenlerin yanı sıra birkaç önemli nedeni daha bulunmaktaydı.

Özellikle baba Esad'ın ölümüyle yerine geçen ve Batılı eğitim görmüş oğul Esad ile birlikte Suriye'nin dış politikasının önemli oranda değişeceğini düşünen AK Parti iktidarı, bu ülkeyle ilişkilerini geliştirme gereği duymuştur. Kaldı ki bunda iktidarın dış politikada '*komşularla sıfır sorun*' hedefinin de önemli payı bulunmaktadır.

Olumlu zeminde gerçekleşmeye başlayan iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutunu da göz ardı etmemek gerekir. Türkiye açısından önemli bir pazar olan Suriye,

⁹¹⁰ "Meliha Altun Işık ile Suriye...".

⁹¹¹ a.g.m.

Beşar Esad ile henüz dünya ekonomisine açılmaya başlayan, dolayısıyla Türk işadamları açısından önemli bir pazar olma potansiyeline sahipti. Nitekim kısa zaman zarfında Suriye ile ekonomik ve kültürel temelde önemli anlaşmalar yapıldı. Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturuldu, Bakanların ve başbakanların katılımıyla ortak bakanlar kurulu toplantıları başladı. İki ülke arasındaki vize kaldırıldı. Kültürel alanda önemli anlaşmalara gidildi. Bunun en dikkat çekenini ise, iki ülkenin ders kitaplarının yeniden yazılması ve bu sayede yeni nesillerin birbirine karşı önyargılı yetişmesinin önüne geçilmesinin amaçlanmış olmasıydı.⁹¹²

Beşar Esad yönetimi ile R. Tayyip Erdoğan'lı AK Parti iktidarı döneminde birçok alanda geliştirilen iki ülke ilişkileri 2010'a gelindiğinde zirveye ulaşmıştı. Nitekim iktidara yakınlığıyla bilinen Yenişafak Gazetesi iki ülke arasındaki ekonomi zeminli ilişkileri *"Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün, New York'ta temelini attıkları 'Ortak Pazar' için ocakta İstanbul'da bir araya gelecek. Ulaşım, turizm, ticaret ve enerjideki işbirliğiyle vize ve serbest dolaşım kolaylaşacak"*.

27 Eylül 2010 tarihli haberin devamında;

Toplantı sonrasında varılan 'Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi (YDDİK)' ortak açıklamasını içeriği hakkında bilgi veren Dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu, 'Kardeş komşu ülkeler olarak mükemmel bir toplantı yaptık' dedi. YDDİK tesis etmeyi ve bu ülkeler arasında serberst ticaret ve dolaşım alanı oluşturulmasını kararlaştırdıklarını aktaran Bakan, serbest ticaret, serbest vize bölgesi oluturmaya kararlaştırdıklarını dile getirdi.⁹¹³

İki ülke arasında 2000'in başından itibaren başlayan olumlu ilişkiler, 2011'in başlarına kadar istikrarlı bir zeminde gerçekleşti. Fakat bu tarihten sonra, Kuzey Afrika'da başlayan halk devrimlerinin Ortadoğu'ya bilhassa Suriye'ye sıçramasıyla, Esad yönetiminin ayaklanmalara karşı uygulamaya başladığı sertlik yanlısı politikalar, giderek Ankara'nın tepkisini çekmiştir. 2011 yılı itibariyle iç isyanlara teslim olan Suriye ile Türkiye'nin ilişkileri bu tarihten itibaren yeniden gerginleşmeye başlamıştır. Bozulan ilişkilerin en önemli nedeni olarak ortaya çıkan Arap isyanlarıyla ilgili kısa bir bilginin verilmesi, Suriye ayağının anlaşılması açısından önemli olacaktır.

⁹¹² a.g.m.

⁹¹³ "Ortak Pazar için 4x4'lük anlaşma", **Yenişafak Gazetesi**, 27 Eylül 2010.

Bilindiği gibi, 17 Aralık 2010'da üniversite mezunu bir seyyar satıcının (Muhammed Buazizi) kendini yakmasıyla başlayan sosyal patlama, yalnızca Tunus ile sınırlı kalmayarak, tüm Kuzey Afrika ile Ortadoğu coğrafyasına yayıldı. Tunus'ta 23 yıl boyunca iktidarını sürdüren Zeynel Abidin bin Ali'nin bastırmakta çaresiz kaldığı halk hareketi karşısında 14 Ocak 2011'de ailesiyle ülkesini terk ederek Suudi Arabistan'a sığınmak zorunda kalması, Tunus'ta başarıya ulaşan halk hareketinin domino etkisi yapıp yapmayacağı ise bir süre zihinleri meşgul etmiştir. Umulmadık şekilde Tunus'ta başarıya ulaşan halk hareketinin demokrasi yönünden sorunlu, iktisadi eşitsizliğin yol açtığı yoksullukla mücadelede başarısız kalan diğer bölge ülkelerine sirayet edip etmeyeceğinin tartışıldığı bir dönemde, 25 Ocak 2011 tarihi itibariyle olaylar Mısır'a da sıçramış durumdaydı.⁹¹⁴

Tunus'a oranla stratejik açıdan önemli bir jeopolitiğe sahip olan, büyük ve güçlü yapısıyla bölgeye etki edebilecek Mısır'da da olayların patlak vermesi ise, halk hareketlerinin salt Kuzey Afrika ile sınırlı kalmayacağı, büyük oranda Ortadoğu'yu da saracağı anlaşılmıştır. Ortadoğu'da bilhassa Suriye'yi etkisi altına alan toplumsal hareketlilik karşısında AK Parti iktidarının tutumu ilk etapta denge siyaseti uygulamak yoluyla gelişmelerin hangi boyutlara varacağını, her biri monarşi yahut diktatörlükle yönetilen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde bu halk hareketlerinin ne denli başarıya ulaşacağını kestirmekle geçti.

Giderek yayılan ve etkinliği her geçen gün artan halk hareketlerinin Tunus ve Mısır'da başarıya ulaşması, AK Parti iktidarının da gelişmeler karşısındaki pozisyonunu netleştirmiştir. Tunus ve Mısır'daki değişime gerek siyasi söylemleriyle gerekse diplomatik girişimleriyle destek veren iktidar, olayların 2011 itibariyle Suriye'ye sıçramasıyla daha net bir pozisyon takınmıştır.

Oysa giderek büyüyen ve Esad rejimini zorlayan Suriye'deki isyanların kısa süre sonra en çok da Suriye Kürtlerine yarayacağını Türkiye kamuoyunun yanı sıra AK Parti iktidarı da hesap edememişti. Birçok bölgesel gelişmede olduğu gibi, iç siyaseti açısından oldukça önemli olan örgütlü yapıları nedeniyle Suriye Kürtlerinin kısa sürede çoğunlukta oldukları bölgelerde halk meclisleri ve güvenlik birimleri oluşturmak

⁹¹⁴ Nuh Yılmaz, "Tunus'ta İlk Kıvılcım" SETA 2001 Yıllığı, s. 31.

yoluyla kontrolü ele geçirmeleri, Türkiye'nin dış siyasetinin yanı sıra iç siyasetini de etkileyen önemli bir gelişme olmuştur.

Suriye'de 2011'de başlayan rejim karşıtı muhalefetin giderek daha fazla toplumsal taban bulmasıyla rejimi tehdit eden büyük bir isyana dönüşmesi karşısında Türkiye'de başta iktidar olmak üzere Esad rejiminin gitmesini isteyen kesimlerce Kuzey Afrika'da başlayan Arap Baharı'nın Ortadoğu'ya yayılması olarak algılanmış ve büyük destek verilmişti. Oysa gelişmeler beklenenin aksine sonuçlar vermiştir. Keza, kısa sürede devrileceği sanılan Esad rejimi varlığını ve gücünü önemli oranda koruduğu gibi, gelişmeler giderek Suriye Kürtlerinin lehine şekillenmeye başlamıştır. Kuşkusuz her iki husus, hem Türk yönetimini hem de Türkiye kamuoyunu şaşırtmıştır.

Henüz yakın geçmişe kadar Irak Kürdistan'ının bağımsızlığa evrilen siyasi çabalarını kontrol altında tutmak için her türlü diplomatik faaliyeti ortaya koyan ve bu doğrultuda bölge ülkeleriyle ortak inisiyatif oluşturmaya çalışan Türkiye, bunu başaramadığı gibi yanı başında, güneyde, üstelik Irak'takine oranla çok daha uzun bir sınırı paylaştığı Suriye'deki iç sorunların doğurduğu otorite boşluğu nedeniyle Suriye Kürdistan'ının merkezkaç girişimlerine tanıklık etmiştir.

Giderek Kürt Baharı'na dönüşme sinyallerinin verildiği Suriye Kürdistanı'ndaki gelişmeleri, kendi köşelerinde yer veren önde gelen bir kısım gazeteci ve yazarın ortak kanaati Suriye'deki gelişmelerin daha çok Kürtlerin lehine gerçekleştiğidir, hatta kimisi bu gelişmeleri bir '*Kürt Baharı*' şeklinde tanımlamıştır.

Örneğin ünlü gazeteci-yazar Taha Akyol, Hürriyet Gazetesi'ndeki köşesinde gelişmeleri '*Ortadoğu'da Yeni Harita?*' başlığıyla şu sözlerle dile getirmiştir:

Evet! Hiçbir devlet Ortadoğu'da Kürtleri dikkate almadan bir siyaset geliştiremez artık. Ortadoğu'da 21.Yüzyılda sadece Türkler, Farslar ve Araplar değil, Kürtler de vardır. Şu ya da bu tarzda bir siyasi forma ulaşacaktır.⁹¹⁵

Bir diğer ünlü gazeteci-yazar Sedat Ergin ise, Suriye'deki gelişmeleri, Suriye Kürdistanı'ndaki en etkili siyasi oluşum PYD'nin lideri Salih Müslim'in BBC'ye verdiği mülakattan yola çıkarak şu şekilde değerlendirmiştir:

⁹¹⁵ Taha Akyol, "Ortadoğu'da Yeni Harita?", **Hürriyet Gazetesi**, 26.07.2012.

Demokratik özerklik istiyoruz, yeni bir kavram değil. Kürtler kazanımlarını Suriye'nin toprak bütünlüğü ve demokratik bir çerçevede "Kürt halkının anayasal çerçevede tanınması" talebi başta olmak üzere maksimum düzeye çıkarmayı amaçlayan bir strateji izleyeceği anlaşılıyor.⁹¹⁶

Sabah Gazetesi köşe yazarı Mahmut Övür ise Suriye'deki gelişmeleri '*Suriye'de Kürt Devleti mi, Kürt Siyasallaşması mı?*' başlığıyla ele almış, ilgili yazısında gelişmeleri şu şekilde değerlendirmiştir:

Türkiye'den Suriye'ye bakanların önyargıları gerçeği görmemizi engelliyor. Ortadoğu'da olanlar, ülkeleri demokratikleşirken Kürtleri de dünya siyaset arenasına çıkarıyor. "Kürtler devletleşiyor, PKK devlet kuruyor" tezleri, Kürtlere karşı içselleştirilmiş bir önyargının işareti.⁹¹⁷

Bu gelişmelere karşı ilk etapta klasik güvenlikçi ve statükocu bir politikayı uygulamaya koyan Türk dış politika uygulayıcıları, Irak tecrübesinin de etkisiyle ama en çok da statükocu politikasının başarı şansının azlığını görmesi nedeniyle olacak ki daha akılcı ve daha temkinli bir dış politikayı geliştirmek durumunda kalmışlardır.

Suriye'deki gelişmeler ışığında yeni şekillenen Ortadoğu'nun çok renkli ve çok kültürlü tablosunun pozitif bir şekil alabilmesi, Türkiye'nin bölgeyi okuma yöntemi ve devletçi mantalitesiyle bağlantılı olduğunu ileri süren Oral Çalışlar, Irak Kürdistanı örneğinde olduğu gibi bölgeye dönük yaklaşımında ciddi yabancılaşma yaşayan Türkiye'nin bölgeyi tanımlamaya dönük '*Kuzey Irak*' tabirinin Suriye'de de kendini gösterdiğini belirtmektedir. Nitekim devletin statükocu yaklaşımını yansıtan Ahmet Davutoğlu'nun Suriye Kürdistanı'nı '*Kuzey Suriye*' şeklinde telafuz etmesi⁹¹⁸ bölgeye dönük salt bireysel yaklaşımını değil, aynı zamanda devletin Kürt coğrafyasına dönük yabancılaştırıcı algısını da yansıması açısından önemlidir.

Baskın Oran'ın deyimiyle, Türk dış politikasının süreklilik arzeden ve Batıcılık ile Statükoculuk olarak kendini gösteren iki unsurdan bilhassa statükoculuğun yakın dönemlerde değişip değişmediğini anlamının belki de en güncel örneği Suriye Kürdistanı ile ilgili olan yaklaşımıdır. Keza bir ülkenin dış politika anlayışında ciddi değişimlerin yaşanıp yaşanmadığını anlamının yolu, o ülkeyi ilgilendiren hayati

⁹¹⁶ Sedat Ergin, "Kürtlerin en sessiz iktidar hamlesi", **Hürriyet Gazetesi**, 26.07.2012.

⁹¹⁷ Mahmut Övür, "Suriye'de Kürt devleti mi Kürt siyasallaşması mı?", **Sabah Gazetesi**, 26.07.2012.

⁹¹⁸ Oral Çalışlar, "Kürdistan'a 'Kuzey Suriye' dersiniz", **Radikal Gazetesi**, 28.07.2012.

sorunlara yaklaşımında gösterdiği tutumla doğrudan bağlantılıdır. Esasen Suriye örneği de bu bağlamda önemli bir deney olmuştur.⁹¹⁹

Bölgeyi iyi tanıyan gazetecilerden biri olan Mete Çubukçu'nun Suriye'de isyanların patlak verdiği 2011'den itibaren meydana gelen gelişmeleri ve bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin tutumunu irdelerken vardığı sonuç hiç de şaşırtıcı değildir. Nitekim Çubukçu da Suriye Kürdistanı nedeniyle Türkiye'nin sergilediği iç ve dış siyaset refleksini *“Kürtlerle ilgili içeride ve dışarıda aynı reflekse sahip. Bazı konularda yol almasına rağmen belli yaklaşımlar hiç değişmiyor”* sözleriyle dile getirmiştir. Çubukçu'ya göre; kendi Kürt Sorunu'nu çözmemesi nedeniyle Türkiye, bölgedeki diğer Kürtlerle ilgili gelişmeleri de aynı perspektiften bakma mecburiyetinde kalıyor, soruna dair aynı söylemler geliştiriyor; tehditler savuruyor, kırmızı çizgilerini hatırlatıyor, siyasetini önyargılarla şekillendiriyor.⁹²⁰

Suriye'de baş gösteren iç isyanların Türkiye'yi bu denli harekete geçirmesinin önemli nedenleri arasında elbette komşu bir ülke olması ve iç savaş nedeniyle meydana gelecek sorunların doğrudan muhatabı durumunda kalacak olmasının önemli payı bulunmaktaydı. Fakat bu nedenlerin hiçbiri Suriye Kürdistanı'ndaki gelişmeler kadar Türkiye'yi yüksek oranda ilgilendirmiyordu.

Keza Irak'takine benzer olarak Suriye Kürtlerinin de herhangi bir maceraya kalkışmaması için harekete geçen Ankara, bu süreçte elindeki siyasi birçok kozu devreye koymuştur. Sözgelimi Suriye Ulusal Konseyi'ni örgütleyen, kendi topraklarında yer açan ve alman kararlarda yön vermeye çalışan Türkiye, bu oluşumda Kürt siyasi hareketinin yer almasında ise istekli davranmamıştır.⁹²¹

Türkiye'nin tüm bu engelleyici politikaları ve Suriye muhalefetinin Kürt taleplerine dönük olumsuz tutumları karşısında sahip oldukları siyasi tecrübeleri ve oldukça örgütlü yapıları nedeniyle Rojava (Suriye) Kürtleri, Batı'nın yardımını beklemeden örgütlü faaliyetlere girişmişlerdir. Kendi ulusal konseylerini (Suriye Ulusal Kürt Konseyi – SKUK-) kurmakla başlayan Suriye Kürtleri, yoğun oldukları bilhassa ülkenin kuzey bölgelerinde kontrolü eline geçirerek, buralarda halk meclisleri kurmak yoluyla idari

⁹¹⁹ Ramazan Altürk, “Türkiye'nin Suriye Politikası”, **Pirin Dergisi**, S. 1 (Eylül-Ekim-Kasım 2012), s. 28.

⁹²⁰ Mete Çubukçu, “Kürtlerle 'sıfır' sorun mu?” **Radikal Gazetesi**, 12.08.2012.

⁹²¹ a.g.m.

yönetimleri kurmuş, öte yandan kurdukları silahlı birliklerle düzeni sağlamaya çalışmışlardır.

Erbil'i kendilerine üs seçen Suriye Kürt partileri, Barzani öncülüğünde aralarındaki ihtilafları çözüp birleşmeye dönük müzakerelerde bulunurken, Türkiye'nin kendilerinin doğrudan PKK ile ilişkilendirilmesi nedeniyle rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Her ne kadar Erbil'de Davutoğlu – Barzani arasında önemli bir görüşme gerçekleşmiş ve bu görüşmede Suriyeli bazı Kürt parti temsilcileri de yer almışsa da, bunun sınırlı bir girişim olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁹²²

İlk etapta Suriye Kürtlerinin en önde gelen siyasi oluşumu PYD ile silahlı kanadı YPG'ye karşı askeri seçenekleri yürürlüğe koymaya hazırlanan Ankara bu politikasının doğuracağı tehlikeleri hesap etmiş olacak ki yerine daha çok Suriye'de Esad rejimine karşı savaşıyan Suudi ve Katar yönetimlerince desteklenen selefi grupları kullanma yoluyla Suriye'deki Kürt siyasi hareketini tasfiye yoluna gitmiştir. Nitekim Ankara, PYD'nin silahlı kanadı YPG'ye karşı selefi grupları desteklediğini doğrudan söylemese de, Başbakan'ın bir konuşmasında sarfettiği sözler, Türkiye'nin selefi grupları PYD'ye karşı yönlendirdiği izlenimi vermiştir. Başbakan Erdoğan, ilgili konuşmasında:

PYD olayına gelince, PYD rahatsız. Niye? Çünkü muhalif güçler PYD'yi sıkıştırmaya başladı. Burada özellikle Kamışlı, Haseke'ye doğru PYD'nin çok ciddi bir sıkıntısı var. PYD öyle çok çok rahat değil. O süreci de muhalif güçler gayet iyi sürdürüyorlar...⁹²³

Sözlerini sarfetmesi konuyla ilgili kafalardaki soru işaretlerini belirginleştirmiştir.

Cengiz Çandar, esasen Başbakan Erdoğan'ın bu çıkışıyla gerçekte Türkiye'nin desteğindeki silahlı muhaliflerin, PYD'nin kontrolündeki Serekaniye (Rasul-Ayn)'de çatışmaya girdiğini, bu çatışmalarda Serekaniye'ye sınır Ceylanpınar'ın selefi gruplara lojistik destek sağladığını, dolaylı olarak ifade ettiğini belirtmektedir. Türkiye ve desteğindeki selefi grupların bundaki temel hedefleri; ikiye bölmek yoluyla Suriye Kürdistanı'nı oluşturan Kamışlı ve Haseki'yi içeren El Cezire bölgesinde kontrolün

⁹²² a.g.m..

⁹²³ Cengiz Çandar, "Suriye'ye dair yanlış 'sinyaller' ", **Radikal Gazetesi**, 10.02.2013.

muhafiflerin eline geçmesi ve bu yolla diğerkürt bölgeleri olan Kobani, Afrin ve civarını ayırmanın planlanmış olmasıdır.⁹²⁴

Oysa çok geçmeden bu politikanın da sonuç getirmeyeceği ortaya çıkacaktır. Keza geçmişten önemli dersler alan PYD öncülüğündeki Suriye Kürt hareketi, oldukça pragmatist bir tutum sergileyerek Suriye muhalefetinin bazı uzantılarıyla anlaşarak Esad'a karşı birlikte silahlı mücadele etmek konusunda mütabakata varmıştır.

Suriye muhalefetinin silahlı gücü olan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile PYD'nin silahlı gücü olan Halk Savunma Birlikleri (YPG) arasında bilhassa Halep'te kurulan ittifak, Arzu Yılmaz'a göre, Türkiye'nin Suriye'deki gelişmelere müdahale kapasitesinin çok da yüksek olmadığını göstermiştir. ÖSO ile YPG arasında meydana gelecek bir çatışmanın Türkiye'nin masasında sürekli beklettiği bir koz olduğunu ileri süren Yılmaz, bu süreçte Barzani faktörünün de ihmal edilmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Nitekim iki taraf arasındaki gerginliğin yatışması noktasında yaklaşım sergileyen Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nin bu tutumu her iki tarafça oldukça olumlu karşılanmıştır. Dolayısıyla Türkiye ile işbirliği çerçevesinde sonuç vermeyen Barzani'nin 'arabulucu' rolü, Katar öncülüğünde daha etkili olabileceği izlenimi vermektedir.⁹²⁵

Nitekim Arzu Yılmaz, Suriye Kürtleri ile Suriye Ulusal Konseyi arasındaki ilişkilerde önemli bir aktör olarak ortaya çıkan Mesut Barzani'nin Hasan Cemal'e verdiği bir röportajda "*Suriye Kürdistanı realitedir*" demesi oldukça önemlidir.⁹²⁶ Keza Barzani, bu çıkışıyla Irak Kürdistanı'nın elde ettiği kazanımlarda olduğu gibi Suriye Kürtleri'nin de aynı haklara sahip olmasının tabii olduğunu ve buna destek vereceğini farklı zamanlarda sıklıkla dile getirmiştir. Diğer bir ifadeyle Barzani, Suriye Kürdistanı ile ilgili girişimlerde kendilerinin de bir aktör olduğunu göstermektedir.

Türkiye ise bu gelişme üzerine iki kanat arasında gerçekleşen anlaşmayı desteklediğini resmi ağızdan dile getirmiştir. Gazeteci Çetin Çetiner'e göre, gerek Türkiye'nin gerekse de Suriye muhalefetinin Suriye'deki Kürt siyasi hareketine karşı başlayan bu tutum değişikliğinin temel nedeni, her iki tarafın da Kürtlerin desteği olmadan Esad rejiminin devrilemeyeceği ve dolayısıyla devrimin nihai safhaya varamayacağını anlamaya

⁹²⁴ a.g.m.

⁹²⁵ Arzu Yılmaz, "Suriye Muhalefeti ve Kürtler", **Radikal Gazetesi**, 25.11.2012.

⁹²⁶ a.g.m..

başlamalarıdır. Keza son zamanlarda Suriye muhalefetine yakın yayın kuruluşlarında Kürt vurgusunun daha sık yapılması bunun önemli göstergelerindendir. Çetiner, Suriye’de Kürtlerin desteğinin önemini anlamış olsa da Türkiye’nin temel hedefinin yine de PKK’ya yakın çizgideki PYD’yi oyunun dışına itmek olduğunu iddia etmektedir.⁹²⁷

Ankara’nın Suriye Kürt hareketine karşı bu olumlu politika değişikliğinin bir nedeni de kendi sorununun çözümünde önemli bir aşama olan PKK’nın silahlı eylemlerine son vererek ülke dışına çıkması konusunda Öcalan ile başlattığı müzakerelerdir. Burada asıl sorun Esad yönetimin devrilmesinden sonra Suriye’de siyasi yapı ve bu siyasi yapının Türkiye’nin bölgeye dönük güvenlik kaygılarını ne oranda karşılayacağı ya da ne oranda arttıracığıdır. Bu biraz da zamanla ortaya çıkacak bir durum olsa da, burada önemli olan husus, Ankara’nın Esad yönetiminin düşmesi sonrasında Suriye’de arzu ettiği ve yeniyeye dair bir şey ifade etmeyen üniter, tekçi bir devlet yapısında ısrar etmesidir. Her geçen gün mezhepsel bir çatışmaya dönme potansiyeli barındıran Suriye’deki iç savaş nedeniyle, böyle bir çatışma vuku bulmasa dahi farklı etnik ve dini kesimler arasında önemli bir ayrışmanın gerçekleştiğini de hatırlatmak gerekir.

Dolayısıyla Esad rejiminin devrilmesiyle Suriye’de eskisi gibi üniter bir devlet yönetiminin oluşturulmaya çalışılması; başta Kürtler, Aleviler ve Hıristiyanlar nezdinde ciddi bir hoşnutsuzluğu doğurması muhtemel ve bu olasılık kadar gerçekleşme ihtimali olan bir diğer olasılık, bu unsurlar ile Sünni çoğunluk arasında yeni bir iç savaşın başlama ihtimalidir. Başından beri özerklik yahut federatif yeni bir Suriye içinde yaşamak istediklerini deklare eden Suriye Kürtleri, bu taleplerin karşılanmaması durumunda hakimiyetleri altındaki bölgelerde savaşmak pahasına bağımsız bir Kürdistan kurmaktan çekinmeyeceklerini her fırsatta dillendirmektedirler.

Suriye’nin geleceğinin inşasında Türkiye’nin etkisinin ve katkısının önemli olacağı bir gerçek; fakat en az bu gerçek kadar önemli olan soru da; Suriye Kürtlerinin meşru hakkı olan federatif bir Suriye içinde yaşama taleplerinin Türkiye tarafından ne şekilde karşılanacağıdır? Ankara’nın, Irak Kürdistanı ile olduğu gibi federatif bir Suriye içinde kalan Güney Kürtlere karşı olumlu ilişkiler geliştirdiği takdirde hem kendi Kürtleri nezdinde güvenilir bir devlet imajını oluşturacağı hem de bölgedeki istikrar konusunda

⁹²⁷ Çetin Çetiner, “Türkiye, İran, Suriye, Kürtler: Ortadoğu’da Güç Dengeleri”, **ORSAM**, 8 Mayıs 2012.

önemli bir güç olacağı aşıkardır. Aksi halde bunun dışındaki geçmişe ait politikaların yürürlüğe konulması, Ortadoğu'nun istikrarsızlığının devamına ve Türkiye'nin güvenlik kaygılarının yüksek oranda sürekliliğinden başka bir sonuç getirmeyeceği büyük olasıdır.

Daha başından itibaren Suriye Kürdistanı'nda PKK ile ideolojik yakınlığı bulunan PYD'ye ve silahlı kanadı YPG'ye karşı söylemsel zeminde sert politikalar geliştiren Türkiye, her fırsatta Suriye'de Kürtlerin bir oldu bittisine sessiz kalmayacağını deklare etse de ve bu yolla dolaylı olarak PYD'yi kast etse de, esasen bu politikanın sürmesi halinde Türkiye'nin başarıya ulaşma şansı pek gözükmemektedir. Keza PYD, Suriye Kürdistanı'nda bulunan birçok siyasi parti içinde en örgütlüsü ve etkilisi, dolayısıyla Suriye Kürtleri arasında popülerliği en fazla olanıdır. Bilhassa Suriye'nin Kürt bölgelerinde meydana gelen otorite boşluğunu iyi değerlendiren PYD, kısa sürede Kürt şehir ve kasabaların kontrolünü ele geçirdiği gibi bu bölgelere yöneticiler atamak yoluyla idari boşluğu olanakları ölçüsünde doldurmaya çalışmaktadır. Silahlı kanadı YPG'yi giderek bölgenin etkin silahlı gücü haline getiren PYD, bu faaliyetlerle de sınırlı kalmayarak, hakimiyet kurdukları bölgelerde eğitim çalışmalarına da hız vermiştir. Bu gelişmeler, Suriye Kürdistanı'ndaki diğer siyasi partileri geri planda bıraktığı gibi, PYD'nin Suriye Kürtleri nezdindeki desteğini de arttırmıştır.

Suriye Kürdistanı'nda önemli bir aktör olarak ortaya çıkan PYD'ye karşı Türkiye'nin tutumu klasik devletçi reflekslerle şekillenirken; PYD'nin Türkiye yaklaşımı ise daha çok ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla Türkiye'nin önyargılarını gidermeye dönük bir atmosferde gerçekleşmektedir. Nitekim PYD'nin mevcut lideri Salih Müslim başta olmak üzere, Suriye Kürt siyasi hareketinin önde gelen liderleri, her fırsatta Türkiye'ye düşman olmadıklarını, aksine ilişkilerini geliştirmek istediklerini dillendirmektedirler.

Her platformda Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istediklerini dile getiren PYD eş bakanı Salih Müslim, Türkiye ile Öcalan arasında gerçekleştirilen müzakerelerin olumlu sonuçlanmasının kendileri için de önemli olduğunu düşündüklerini belirtmektedir. Müslim'e göre, Türkiye'nin kendi Kürt Sorunu'nu çözmesiyle birlikte bölgedeki diğer Kürtlere karşı önyargılarının büyük oranda aşılabacağını da sözlerine eklemiştir.⁹²⁸

⁹²⁸ "Salih Müslim: Türkiye'de PKK ile görüşmeler PYD'nin önünü açıyor", **Radikal Gazetesi**, 07.05.2013.

Türkiye'nin bölgedeki dengeler üzerinde önemli etkileri olduğunu düşünen PYD lideri, bunu tarihten şu örneklerle dillendirmektedir:

1923 yılında Ermenistan'da kurulan Kızıl Kürdistan'ın, 1946 yılında İran'da kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmalarında ve İran Şahı ile Saddam Hüseyin'in 1971 yılında Mustafa Barzani'ye karşı anlaşmaya varmalarının arkasında Türkiye'nin büyük payı var.⁹²⁹

ORSAM Ortadoğu Danışmanı Serhat Erkmen'in, Suriye Kürt siyasi hareketinin bir diğer partisi olan Suriye Kürt Demokratik İlerici Partisi (SKDP)'nin Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Sorumlusu Şemdin Ali ile röportajı, son döneme ilişkin Suriye merkezli gelişmelerin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Serhat Erkmen'e verdiği röportajda Şemdin Ali, partilerinin kuruluş tarihi olan 14 Haziran 1957'den bu yana Suriye'de barış ve demokrasinin gelişmesi için siyasi faaliyet yürüttüklerini, Suriye'de Araplardan sonra ikinci büyük topluluk olan (yaklaşık 3,5 milyon) Kürtlerin, Baas rejiminin sona ermesi, parlamenter ve demokratik bir sistemin inşası için çaba gösterdiklerini ve Kürtlerin haklarının teminat altına alınması için özerkliği talep ettiklerini açıklamıştır.⁹³⁰

Şemdin Ali, Suriye'de kurulacak yeni idari sistemde Irak'taki gibi federatif bir yapı istemediklerini, daha çok parlamenter bir sistemin inşası dahilinde Kürtlerin haklarının anayasal teminat altına alınmasını istediklerini ifade etmiştir. Federalizmi istememe nedenlerinin Irak'takinden farklı olarak Suriye'de belli bir bölgede yoğunlaşmamaları nedeniyle mi olduğu sorusuna verdiği yanıt, şu olmuştur:

Suriye'de Kürtler Türkiye sınırındaki Haseke ve Cezire'de yaşıyorlar. Ayrıca Halep'in bir parçası olan Kovane ve Afrin'de yaşıyorlar. Yani üç Kürt bölgesi var. Haseke-Cezire bir bölge, Afrin bir bölge ve Kovane bir bölge. Kürt nüfusunun çok büyük bir kısmı buralarda bulunmaktadır. Bu nedenle kısmen söylediğiniz doğru. Ancak başka nedenler de var.⁹³¹

Serhat Erkmen'e verdiği röportajda Kürt siyasi oluşumu ile ilgili önemli değerlendirmeler yapan Şemdin'e göre; Kürtler olmaksızın Suriye'de köklü bir değişim

⁹²⁹ a.g.m..

⁹³⁰ "Ali Şemdin: Suriye'de Kürtlerin Kendi Bölgelerinde Kendilerini Yönetmelerini İstiyoruz" (röp. Serhat Erkmen), **ORSAM Ortadoğu Analiz**, Mart 2012, C. 4, Sayı: 39, s. 53.

⁹³¹ a.g.m., s. 54.

olması olası değildir. Görünürde Kürtlerin birçok siyasi oluşumu mevcut olsa da süreç içerisinde gerektiğinde birlik olmayı öğrenmişlerdir; fakat Araplar için bunu söylemenin pek de mümkün olmadığı söylenebilir. Keza parti liderleri olan Abdülhamit Derviş'in bir süre önce Kahire'de Burhan Galyum ve Hasan Abdülazim'in yanı sıra Arap Birliği Genel Sekreteri Nebil el Arabi ile gerçekleştirdiği bir dizi görüşmede, her üç önemli şahsiyetin Suriye'de Kürtlerin yer almadığı bir değişimi istemediklerini belirttiklerini hatırlatmaktadır. Röportajda SUK'un Kürtlerin anayasada ikinci bir millet olarak kabul edilmesini destekleyeceklerini söylediklerini; fakat bunun yeterli olmadığını, Kürtlerin özerklik talebinden vazgeçmeyeceklerini de yinelemiştir.⁹³²

PYD'ye kıyasla çok daha ılımlı bir çizgide olan SKDP ile diğer Kürt partilerinin uzlaştığı hususlardan en önemlisinin kurulacak yeni Suriye'de Kürtlere özerkliğin verilmesi hususu olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Dolayısıyla Suriye içinde giderek ciddi bir aktöre dönüşen Suriye Kürt siyasi hareketinin özerklik yahut federasyon temelinde şekillenen taleplerinin olumlu karşılanmasına dönük politika değişikliğinin Irak Kürdistanı'na benzer olarak Suriye Kürdistanı ile ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi adına önemli bir adım olacaktır. Kaldı ki giderek iç savaşa dönüşme potansiyeli taşıyan ve farklı etnik / dini unsurların giderek ayrışma emareleri gösterdiği Suriye'de, Esad rejimi yıkılsa dahi, eskisi gibi tekçi, üniter bir devlet sisteminin inşa edilmesi ihtimal dahilinde gözükmemektedir. Oysa Türk dış politika inşacıları, Suriye'de isyanın patlak verdiği tarihten yakın dönemlere kadar statükocu dış politikasının gereği olarak üniter yeni bir Suriye'nin inşası yönünde enerjisini kullanmıştır. Suriye'nin geleceğine dönük Türkiye'nin bu politikalarının ilerleyen tarihlerde değişip değişmediğini gözlemlemek, esasında AK Parti iktidarınca sıklıkla dillendirilen yeni bir dış politika anlayışına gidildiği söylemlerinin gerçeği yansıtır yansıtmadığı noktasında da önemli bir tecrübe olacaktır.

5.3. Türkiye'nin Bölgesel ve Küresel Güçler ile İlişkilerinde Kürt Jeopolitiğinin Etkisine Dönük Genel Bir Değerlendirme

Erol Kurubaş'a göre, 1990 sonlarına kadar Suriye, İran ve Irak; Türkiye'ye karşı PKK ile ilişkilerini geliştirmekten çekinmemişlerdir. İran ile Irak'ın Türkiye'nin Kürt

⁹³² a.g.m., s. 56.

Sorunu'na karışma düzeyleri her ne kadar Suriye kadar aktif olmasa da, ilgili ülkelerin dikkate değer ölçülerde Türkiye'nin Kürt Sorunu'na müdahale etme girişimleri olmuştur.

Kurubaş, bu müdahalenin Kürt Sorunu'nun çözümüne yönelik değil çoğunlukla ayrılıkçı örgüt olan PKK'yı destekleme yönünden olduğunu ileri sürer. Örneğin İran, 1979 İslam Devriminin gerçekleştiği tarihe değin bu desteğini sürdürmüştür. Bu tarihten itibaren PKK'yı destekleme politikasını terk etmişse de İran, Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin bölgesel özerkliklerine varan fiili yapının oluşmasında önemli bir paya sahip olmuştur.

Erol Kurubaş'ın deyimiyle, Kürt Sorunu'nun Türk dış politikasındaki en açık etkisi Türkiye'nin gerek Batılı müttefikleriyle gerekse Ortadoğulu komşularıyla ilişkilerinde görülmektedir. Türkiye'nin Batı bağlantısı açısından Kürt sorunu çatışma değilse bile hem ittifak ilişkilerini zedeleyen (özellikle ABD ile) hem de sağlıklı, inişli çıkışlı bir diyalogun yaşanmasına sebebiyet veren (ör. AB ile) bir anlaşmazlık faktörüdür.⁹³³ Bu nedenle Türkiye'nin ulusal güvenlik algısı bakımından coğrafi ve etno-kültürel açıdan birbirinin devamı niteliğindeki Güneydoğu ile Kuzey Irak arasında gerçek bir ayrım yoktur ve Türkiyeli Kürtler, Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmelerden bir biçimde etkilenmektedir. Fakat bu durumun ortaya çıkardığı Kürt Sorunu, PKK ve Kuzey Irak özdeşleşmesi Türkiye'nin iç tehdit algısını dış tehdit algısıyla birleştirerek Türk dış politikasının kısır döngüye girmesine ve buradaki her gelişmeyi güvenlik ekseninde değerlendirmesine yol açmaktadır.⁹³⁴

1990'lara gelindiğinde gerek uluslar arası dengelerdeki değişiklikler (1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı, 1991'de SSCB'nin dağılması ile tek kutuplu dünyadan çok kutuplu dünyaya evrilme), gerekse de Türk siyasetindeki gelişmeler nedeniyle Türkiye, bu statükocu politikasında Türk Dünyasına açılma girişimleri, Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla yakın temaslarda bulunulması örneklerinde olduğu gibi kısmen değişikliğe gitmiş olsa da, bu çok ciddi bir değişikliği getirmemiş, ard arda gelen koalisyon hükümetlerinin dış politikada yeni ve ciddi bir vizyon geliştirmekten yoksun oluşları, mevcut statükocu anlayışın sürmesine yol açmıştır.

⁹³³ Erol Kurubaş, "Etnik Sorun Dış Politika...", s. 61.

⁹³⁴ a.g.m., s. 64.

Bu bağlamda Kürt Sorunu'nun PKK ile özdeşleştirilerek temelde bir güvenlik sorunu olarak görülmesi, Soğuk Savaş koşullarında benimsenen dış tehdit kaynaklı ve güvenlik eksenli dış politika anlayışının iç tehdit kaynaklı olarak devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Kuzey Irak'taki gelişmeler ve yabancı aktörlerin soruna yüksek düzeyde karışması ise Türkiye'nin tarihten beslenen bölünme korkusunu kısırtarak bu anlayışı daha da güçlendirmiştir.⁹³⁵

Ortadoğu'daki komşu ülkelerin Kürt Sorununa yaklaşımı ise realist güç ve çıkar politikaları ekseninde şekillenmiştir. Batı'dan farklı olarak kimlik, güvenlik ve istikrar sorunundan kaynaklanan anarşik niteliği aslında hemen tüm komşu ülkelerin sorunlu ilişkilerinden dolayı birbirlerine karşı çeşitli mezhepsel ya da etnik grupları ve örgütleri birer araç olarak kullanmalarına yol açmıştır. Bu nedenle komşu ülkeler, genellikle Türkiye ile ilişkilerinde bir koz elde edebilmek için Kürt Sorunu'na değil Kürtlere ilgi göstermiş, bu bağlamda daha ziyade PKK üzerinden politikalar geliştirmişlerdir.⁹³⁶

Küresel aktörlerle Türkiye'ye komşu ülkelerin Kürt Sorunu'na karışma düzeylerine değinirken Kuzey Iraklı Kürt Gruplara da kısaca yer vermek yerinde olacaktır.

Kuzey Iraklı liderler, Türkiye'deki soruna ve özellikle PKK'ya kimi zaman etnik akrabalık nedeniyle kimi zaman da Türkiye'nin Kuzey Irak politikası nedeniyle ilgi duymuşlardır. Kürdistan Demokrat Parti (KDP) lideri Mesut Barzani idealist bir duygusallık içinde Kuzey Irak'taki sürecin duruma göre bağımsızlığa kadar gidebileceğini düşünmesi nedeniyle, Türkiye'nin içişlerine yönelik etnopolitik söylemlere yer vererek Türkiye'nin bu sürece engel olma çabasına girerken, Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) lideri ve Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani ise reelpolitik bir yaklaşımla bağımsızlık gerçekleşse bile bunun Türkiye ikna edilmeden sürdürülebilir olmadığını bildiğinden daha pragmatik bir tutum sergilemektedir.⁹³⁷

Davutoğlu'nun deyimiyle bölge ötesi güçler olarak ABD ve İngiltere'ye, bölgesel güçler olarak da kimi zaman Türkiye'ye, kimi zaman da İran gibi bölge ülkelerine yakınlaşan, değişken bir politika takip eden Kürt gruplar, ABD ve Avrupa'nın küresel

⁹³⁵ a.g.m., s. 58.

⁹³⁶ Erol Kurubaş, "Etnik Sorun Dış Politika...", s. 54.

⁹³⁷ a.g.m., s. 55.

hesapları ile Türkiye, İran ve Suriye'nin bölgesel hesaplarının kesişim alanlarında kendilerine bir hayat alanı açmaya çalışmışlardır.⁹³⁸

Kendine has ve karmaşık yapısıyla Kürt Sorunu; bir yandan Türkiye'de bir iç sorun niteliği taşıırken, öte yandan Türkiye'ye komşu ülkelerin sınırları içinde yer alan öteki Kürt nüfuslarının varlığı ve küresel güçlerle bölgesel güçler tarafından tahrike açık olması nedeniyle de bir dış sorun / tehdit özelliği taşımaktadır.

Öncelikle Kürt tehditi nedeniyle Türkiye, dış politikasında stakükoculuğu zorunlu kılacak, bunun etkisiyle Kosova, Çeçenistan gibi tarihsel bağlamda kendine yakın hissettiği unsurların özerklik, bağımsızlık taleplerini desteklemek istediği halde, kendi Kürt Sorunu nedeniyle bu unsurları teşvik etmek noktasında yeterli hareket alanı bulamayacaktır. Bunun yanı sıra, ülkenin doğu ve güneydoğusunda etkili olan PKK'ya karşı mücadele amacıyla aldığı önlemler ve uygulamalar, beraberinde ciddi insan hakları ihlallerini doğuracak, bu durum bilhassa Batı kamuoyunda ciddi eleştirilere neden olacaktır.⁹³⁹

Kürt Sorunu'nun Türk dış politikasına etkilerine dönük önemli bir çalışma ortaya koyan Erol Kurubaş'a göre Kürt Sorunu, gerek bölge ülkeleriyle gerekse de ABD ve AB gibi küresel güçlerle ilişkilerinde Türkiye için yüksek etki derecesine sahip olmuş, hatta bu sorun nedeniyle oluşan yüksek güvenlik kaygıları uzun dönemler süreklilik arz etmiştir. Oysa Baskın Oran ve Robert Olson gibi düşünürlerin de ortaya koydukları gibi gerçekte Kürt Sorunu sözkonusu olduğunda Türkiye ile bölge ülkeleri çoğu kez sorunun bertarafına yönelik önemli oranda uzlaşma sağlayabilmişlerdir. ABD ile ilişkilerde de bu hususun göz önünde bulundurulması gerekir. Keza ABD, Kürt Sorunu'na dönük politikalarında çoğunlukla Ankara'nın beklentilerini karşılamaya dönük yaklaşımlar sergilemiştir.

Buna rağmen Kürt Jeopolitiği'nin önemli bir parçasını içinde barındıran bölge ülkelerinin (Suriye, Irak, Suriye) Türkiye ile ilişkilerinde Kürt Sorunu yahut Kürt ayrılıkçı hareketlerini bir koz olarak kullanmadığını iddia etmek de doğru bir yaklaşım değildir. Burada belirtilmesi gereken husus, Kurubaş'ın iddia ettiği oranda bölge ülkelerinin yahut küresel güçlerin (ABD, AB gb.) Türkiye'ye dönük politikalarında bu

⁹³⁸ Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 444.

⁹³⁹ Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği" **Türk Dış Politikası** içinde, C. I, s. 28.

etkeni sanıldığıının aksine yüksek oranda kullanmadığıdır. Örneğin İran ile Irak, Kürt ayrılıkçı hareketini daha çok kendi denetimlerinde, kontrollü bir şekilde Türkiye'ye karşı bir koz amacıyla kullanma yoluna gitmiş; fakat bu destek düzeyi, Türkiye'nin siyaseten ciddi oranda güçsüz bırakacak yahut güvenliğini ciddi manada tehdit edecek bir boyutta olmasına neden olacak düzeylere çıkmamıştır. Söz konusu bölge ülkelerinin yahut küresel güçlerin Kürt Jeopolitiği'ne ilgisi daha çok Türkiye'yi siyaseten sıkıştırmaya dönük bir koz olarak değerlendirmek mümkündür.

Buna karşın, Türk dış politikası derinlikli incelendiğinde Kürt Jeopolitiği'nin yüksek bir güvenlik kaygısı olarak algılanması daha çok kuruluşundan günümüze kadar kesintisiz süre gelen Türkiye'nin bölünme korkusu nedeniyledir.

SONUÇ

Kürt Jeopolitiğinin Türk dış politikasına etkilerine dönük çıkarsamada bulunan bu çalışmada, meselenin daha iyi ve çok boyutlu anlaşılabilmesi adına tarihsel bir perspektiften yola çıkılma gereği duyuldu.

Kürt Jeopolitiğinin yaşadığı tarihsel deneyiminde olduğu gibi, oldukça zengin kültürel ve yaşamsal birikimiyle Anadolu&Mezopotamya topraklarına yabancı olduğu kadar, yabancılaştırıcı bir ideoloji olan milliyetçiliğin ne bölgede kurulan modern-ulus devletlere olumlu bir etkisi oldu ne de devlet aşamasına geçememiş Kürtlere.

Aksine Kürt jeopolitiği, daha XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ile İran arasında iki büyük parçaya bölündüğü gibi, XX. yüzyılın başlarından itibaren kurulan ulus devletler arasında da parçalanarak coğrafi, ekonomik ve kültürel bölünmüşlüğe uğradı. Burada belki de en can alıcı nokta ise, bir zamanlar bir bütün halinde olan bu coğrafya bünyesinde uzun tarihi süreçte yaşanan ekonomik faaliyetlerin, ulus-devletler eliyle çizilen katı sınırların engeline takılması yoluyla bir anda kaçakçılığa dönüşmesi yoluyla, bir suç faaliyeti olarak görülmeye başlanmasıydı.

Dolayısıyla kendi topraklarında tarihin her döneminde bir şekilde hakim zümrelere, dış güçlere özerkliklerini kabul ettirmeyi başarmış Kürtler, ulus-devletlerin inşasıyla bütün siyasi, ekonomik ve kültürel kazanımlarını kaybetmek durumunda kalmıştır. Bununla kalınmamış yakın dönemlere kadar mikro düzeydeki bir örnekle tarih kitaplarından dahi izleri silinmiş, kendi coğrafyalarında her dönem aktör olan Kürtler, sürekli bir nesne konumuna düşürülmüş ve dolayısıyla masa başı tarihin edilgen bir nesnesi olarak gösterilen Kürtler, milletler için önemli bir motivasyon aracı olarak tarih belgelerinde dahi etkisiz kalabalıklar seviyesine düşürülmüştür.

Oysa çıkılan bu kısa tarih yolculuğunun dahi net bir şekilde gösterdiği gibi Kürtler, tarihin her döneminde Mezopotamya coğrafyasının en köklü, en zengin ve özerkliklerine en düşkün halklarından biri olarak varlık mücadelesini göstermiştir. Keza

bu coğrafyayı ele geçiren birçok büyük imparatorluğun ilk gözettiği politikalardan biri de Kürt hanedanlıkları yahut beyliklerin desteğini alarak bunun karşılığında Kürtlerin özerkliklerini tanıyarak hakimiyetlerini pekiştirmiş olmalarıdır. Bu tarihi gerçeği; Roma ve ardılı durumundaki Bizans imparatorluklarının hakimiyet dönemlerinde ve son olarak Osmanlı hakimiyetinin sürdüğü dönemlerde görmek mümkündür.

Nitekim Anadolu ve Mezopotamya'nın zengin kültürel yapısını kucaklayan imparatorlukların, bu topraklar üzerinde uzun süre hakim olma nedenlerinin başında da bu gelmekteydi. Diğer bir ifadeyle; bölgede var olan ulus-devletlerden farklı olarak bu imparatorluklar, bölgedeki zengin dini ve kültürel yaşam ile düşünce biçimlerine tolerans gösteren yönetimler ortaya koymaları nedeniyle uzun süre egemenliklerini sürdürme imkanı bulabilmişlerdi.

İmparatorlukların büyük oranda gözettiği bu realitenin; teşekkülünde ulusçuluğun etkin olduğu ulus-devlet formları tarafından dikkate alınması beklenemezdi elbette. Nitekim tek din, tek ırk, tek bayrak, tek devlet esasları üzerine bina edilmiş modern ulus-devletler için hakim olunan topraklarda kendinden olmayan din, dil, ırk ve bunlara bağlı olarak farklı düşün ve yaşam biçimlerine hayat hakkı tanınmazdı. Bu nedenle, İngiltere ile Fransa'nın başını çektiği küresel güçlerin desteğinden yoksun kalan ve bu nedenle birçok uygun konjonktürel fırsatlar buldukları halde birçok kez devlet olma fırsatını kaçıran Kürtler, modern devlet formlarının etkin olmaya başladığı tarihten günümüze yaşadıkları ve etkin oldukları topraklarda her türlü baskıya, asimilasyonist politikalara maruz kaldılar.

Buna rağmen varlıklarının ortadan kaldırılmasına dönük gerçekleşen bu çok boyutlu saldırılara karşı her dönem farklı mücadele yöntemlerini seçerek karşı koymaya çalıştılar. Keza Kürtlere dönük sistemli asimilasyonist politikaların başarıya ulaşamamasının Kürtlerin bu coğrafyanın köklü bir halkı olmasının yanı sıra isyancı geleneklerinin de önemli payı olduğunu söylemek mümkündür. Devlet aşamasına geçememiş olsa da Kürtlerin, sahip oldukları bu direniş gelenekleri nedeniyle asimile edilmeleri mümkün olmadı. Bunun da en belirgin örneği 1800'lü yılların ortalarına kadar özerkliklerini korumak adına girişilen mücadelelere nüfuzlu Kürt hanedanlıklarının yahut beylerinin önderlik etmeleriydi.

Keza, bu tarihlerden itibaren, Kürt siyasi hareketi açısından önemli tarihi figürler olan Kürt beylerinin yerini etkileri çok daha fazla ve dini figürler olan Şeyhler mücadele bayrağını devralarak 1930'lara kadar taşıma gayretini göstermiştir. Burada dikkati çeken bir diğer husus da Cumhuriyetin kuruluş yıllarında gerek Türkiye sınırları içinde gerek İran'da gerekse de Irak'ta nüfuzlu dini liderler olan Şeyhler öncülüğünde gerçekleşen isyanlarda, modernleşmenin eseri yapılar olan örgütler yahut cemiyetlerin de etkin şekilde rol oynamış olmasıydı. Diğer bir ifadeyle 1900'lerin başında siyasi ve kültürel amaçlarla kurulmaya başlanan ve modernliği temsil eden Kürt örgüt ve cemiyetlerin (Kürt Teali Cemiyeti, Hoybun Örgütü, Azadi Örgütü gb.); bu dönemdeki Kürt isyanlarına liderlik eden ve geleneği ifade eden Şeyhlerle birlikte mücadelelere etkin şekilde katılmış olmalarıdır.

1930'larda özellikle Türkiye ve İran içinde oldukça sert yöntemlerle bastırılan Kürt siyasi hareketleri, ancak 1960'lardan itibaren küresel konjontürün etkisiyle yeniden filizlenmeye başlamıştır. Önceki tarihi dönemlerden farklı olarak ortaya çıkan Kürt siyasi hareketiyle ilgili gelişme ise; geleneğe ait motifler olan beylik, şeyhlik gibi toplumsal önderlikler yerine modern dünyaya ait ideolojiler doğrultusunda kendini yeniden inşa etmek yoluyla mücadelesine süreklilik kazandırma çabası içine girmesidir. Dolayısıyla Kürt siyasi mücadelesini temsil eden, diğer ifadeyle liderlik eden artık beyler yahut şeyhler değil, modern ideolojiler ve bu ideolojilerce inşa edilen örgütsel yapılarıdır. Keza bu tarihten itibaren Kürt siyasi mücadelesi neredeyse hiçbir dini hareket içinde tanımlanmayacak, büyük çoğunlukla Sosyalist hareketlerin içinde aktif bir şekilde yer edinmek yoluyla kendini gösterecektir.

Irak'ta yakın dönemlere kadar kendini gösteren Nakşibendilik ve Kadirilik ile özdeşleşen KDP ile KYB'nin aksine (ki KYB çoğunlukla Sosyalist bir çizgide hareket etmiştir); Kürt jeopolitiğinin diğer bölümlerinde Kürt siyasi hareketinin, Sol akımlar içinde yer alarak mücadelesini sürdürmesi, Kürt siyasi hareketinin geleneksellikten ciddi kopuşunu yansıtmaktadır.

1960-80 arası dönemde büyük oranda Sol hareketler içinde kendini konumlandıran ve bu hareketlerin çatısı altında faaliyet yürüten Kürt siyasi seçkinleri, 1980'lerin başından itibaren yine Sol çizgiden önemli bir sapma gerçekleştirilmeden; fakat kendi özgün siyasi oluşumlarına giderek mücadelelerini sürdürme yoluna gitmişlerdir. 1990'ların bilhassa ikinci yarısından itibaren tepeden başlayarak tabana kadar yayılan ve katı Marksist

yaklaşımların ciddi bir sorgulamaya gidildiği, bu sorgulamaların sonucu olarak hızla Marksist anlayıştan uzaklaşma şeklinde kendini gösteren bir yaklaşım içine girildiğini hatırlatmakta fayda vardır. Fakat benimsenen bu ideolojinin özeleştirisine yönelik sorgulama yine de Marksist düşüncenin topyekün terk edildiği anlamına gelmez, bunun yerine daha çok Sol fikirlerin yeniden yorumlanarak dönemin koşullarına ve Kürt Jeopolitiğinin özgün şartlarına adaptasyonuna dönük bir dönüşüm olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

1800'lerin ortalarından itibaren (ki bu tarihi çok erken bulanlar vardır) ortaya çıkarak günümüze kadar gelen Kürt siyasi hareketlerinin yaşadığı bu dönüşüm bir yana; 1908 Devrimi ile iktidarı eline alan İttihat Terakki'nin ve ardılı durumundaki Kemalist hareketin Türk dışındaki etnik ve dini unsurlara dönük politikaları tehcirler ve asimilasyonist politikalarla şekillenmiştir. Diğer unsurlardan farklı olarak kendi özerkliklerinin korunması ve kimliksel varlıklarının güvenceye alınması koşulu ve inancıyla büyük oranda Milli Mücadele hareketine katılan Kürtler ise hedefledikleri bu taleplerin hiçbirini elde edemedikleri gibi, gayrimüslimlere uygulanan politikalardan önemli oranda etkilenmiştir.

Asimilasyon, baskı ve şiddetle şekillenen Kürt Jeopolitiğinin, XX. yüzyıl serüveninin, Kürt varlığına ve kimliğine dönük politikaların iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle günümüz itibariyle önemli oranda azaldığını söylemek mümkün olsa da, Türkiye özelinde son dönemlere damgasını vuran ve sekülerist bir dünya görüşünün aksine din ekseninde muhafazakar bir dünya görüşünün yönetimde ağırlık kazanmasıyla, Kürt Sorunu'na dönük politikaların nasıl bir şekil alacağı kafalarda yer edinen önemli sorunlardan biridir. Buna bağlı olarak muhafazakar iktidar çizgisinin, sıklıkla başvurduğu '*ortak din*' ve '*bin yıllık tarihi geçmiş*' metaforlarının gerçek manada ve eşitlik düzleminde bir Türk-Kürt birlikteliğini mi sağlayamaya dönük olduğu, yoksa soft power bir etken olarak dinin kullanılması yoluyla Kürt asimilasyonunun devamından ibaret bir politika mı olduğu, Kürt siyasi seçkinlerinin ve Kürt kamuoyunun zihnini meşgul eden başka bir soru olarak daha uzun süre tedavülde kalacağı inbiamı vermektedir.

Kürt siyasi hareketleriyle ilgili bu gelişmeler gerçekleşirken öte yandan, dış politika ile iç siyasetin birçok başlıkta ciddi şekilde ayrıştığı gelişmiş ülkelerin aksine Türkiye, kuruluşundan günümüze iç siyaset ile dış politikasının içi içe geçtiği, birbirini doğrudan

etkilediği ve birbirinden doğrudan etkilendiği bir Ortadoğu ülkesi olarak ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak Baskın Oran'ın deyişiyle Türkiye gibi orta büyüklükteki bir ülkenin ulusal güvenliğini oluşturan ve üç halkadan (ekonomik, askeri, siyasal & toplumsal) oluşan dış politikası, bölgesel denklemler ve uluslar arası sistem de dahil edildiğinde oldukça karmaşık, riskli ve devingen bir şekil alabilmektedir. (Bknz. Ulusal Güvenliğin Halkaları / Baskın Oran – Türk Dış Politikası, Cilt I, s. 35.)

Her geçen gün bölgesel zeminde ve iç siyasette kendini hissettiren dışta Kürt jeopolitiğinin içte ise Kürt Sorunu'nun yol açtığı siyasi baskının da etkisiyle terk edilmek zorunda kalınan ve dış politikadaki etken unsur statükoculuğun giderek aşınmak durumunda kalması, devletin kendi iradesi ve isteğinden çok; her geçen gün güçlenerek büyüyen ve 'de facto' bir yapıya dönüşen Kürt Jeopolitiğini oluşturan parçaların zorlaması nedeniyle olduğu izlenimi vermektedir. Esasen Türkiye başta olmak üzere Kürt Jeopolitiğinin bir parçasını sınırları içinde barındıran devletlerin Kürtlere dönük olumsuz yaklaşımı çoğunlukla benzerlik ve benzer olduğu kadar da süreklilik arz etmiştir. Diğer bir ifadeyle söz konusu bu ülkeler, büyük oranda bölgesel ve küresel siyasi ve askeri gelişmelerin dayatması neticesinde Kürt taleplerini karşılamaya dönük adım atmamak durumunda kalmıştır.

Oysa burada Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki siyasi karar vericilerinin anlayamadığı ya da anlamak istemediği şey; Kürt Sorunu'nun çözümüne dönük attıkları adımların, bölgesel gelişmeler ölçeğinde ele alındığında ne içte Kürt Sorunu'nu çözmeye dönük derinlikli politikalar içermekte olduğu ne de bölgesel ölçekte Kürt Jeopolitiğini kucaklamaya yeterli olduğudur. Esasen günümüze kadar Türkiye dahil Sorun'a muhatap hiçbir bölge ülkesi, bu doğrultuda ne bir siyasi irade cesareti gösterebildi ne de ne de böyle bir siyasi ufku ortaya koyabildi. Aksine bu ülkelerin çoğunlukla ortaya koydukları en belirgin politika, Kürt Jeopolitiğinde kendine karşı meydana gelen ayrılıkçı hareketlere karşı siyasi birliktelik yoluyla bu tehditleri bertaraf etmeye çalışmaktan ibaret oldu. Bu ülkelerin her biri bu yolla, bütüncül bakamadıkları ve dolayısıyla dar çerçevede salt bir iç sorun olarak gördükleri bu sorunu, benzeri güvenlikçi yöntemlerle ortadan kaldırmaya yöneldiler.

Kürt jeopolitiğindeki ayrılıkçı hareketleri, 1980'lere kadar küresel güçlerin desteğiyle bastırmaya muvaffak olan bu ülkeler, nedense bir gün bölge konjonktürünün farklı bir şekil alması ve küresel güçlerin bölgeye dönük stratejilerinin değişmesiyle

Kürt Sorunu'nun kendileri için aynı zamanda bir dış tehdit olabileceğini hesap edememişlerdir. 1990'larda meydana gelen Körfez Savaşı ve sonuçları, bunun somut örneğidir. Nitekim savaştan sonraki gelişmeler, bu ülkeleri derin yanılgılarından çıkarsa da, ilgili ülkelerin çabaları, her geçen gün aleyhlerinde işleyen bu gelişmelerin önüne geçmeye yeterli olamamıştır.

Oldukça uzun bir sürece yayılan (1990'lardan günümüze kadar neredeyse 30 yıllık bir süreçte) Irak Kürdistanı'nın özerkliği karşısında yerinde ve zamanında isabetli politikalar geliştiremeyen ve bu nedenle bu gelişmelere yön veremeyen Ankara'nın; Suriye örneğinde olduğu gibi, Irak'takinden çok daha hızlı bir süreçte meydana gelen benzeri gelişmeler karşısındaki hazırlıksızlığı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Kuruluşundan günümüze devlet siyasetine nüfuz eden statükocu algının yanı sıra, geleceğe dönük köklü politikalar üretmemesinin etkisiyle bölgesel olaylar karşısında çoğu kez hazırlıksız yakalanan Türkiye, giderek Kürtler lehine oluşan Suriye'deki gelişmelere karşı da klasik güvenlikçi reflexler ortaya koymaya kalkmıştır.

Oysa Irak'takine benzer olarak Suriye Kürdistanı'na karşı güvenlikçi politikalarla şekillenen bir tutum içerisinde girmenin Türkiye'ye yarardan çok zararı olacağı ihtimali yüksektir. Kısa bir zaman diliminde örgütlü bir yapıyı ortaya koyan Suriye Kürtlerinin merkezkaç eğilimleri giderek artacaktır. Bunun karşısında ise Türkiye'nin askeri ve siyasi seçenekleri ortaya koyması yoluyla süreci engelleme girişimini ne Suriye Kürtleri kabullenecektir ne de giderek süreçte ciddi bir aktör haline gelen Irak Kürdistanı. Bunun yerine Rojava (Suriye) Kürtlerine karşı önyargıdan uzak, realist politikaların yanı sıra karşılıklı diyalogun artırılmasına dönük söylemlerin geliştirilmesi daha yerinde görünmektedir. Bu yolla, Rojava Kürtlerinin siyasi ve kültürel kazanımlarının Türkiye tarafından tanınması karşısında da, bölgeyle yeni bir diyalog zemini inşa edileceği gibi Rojava Kürtlerinin Suriye içinde kalmaları da sağlanabilir.

Irak ve Suriye'dekinden farklı olarak Türkiye'nin gelecekte Kürt jeopolitiğine dönük güvenlikçi reflexleri yerine bütüncül ve kucaklayıcı politikalar geliştirmesi, hem kendi güvenliği için vazgeçilmezdir hem de bölge istikrarının sağlanması için kaçınılmazdır. Ankara'nın belki de hesap etmediği bir şey de gelecekte Kürt jeopolitiğinin önemli bir parçasını içinde barındıran İran ile ilgili meydana gelecek gelişmelerdir. Halihazırda Batılı devletler tarafından yakın bir gelecekte İran'a sıranın geleceği yönündeki

demeçlerinin doğruluk payını şuan itibariyle kestirebilmek zor görünse de, Batı'nın bu ülkeye karşı duyduğu yüksek güvenlik kaygısı nedeniyle giderek kapsamlı bir dış müdahalenin kapısı aralandığı gözlerden kaçmamaktadır. İran'a dönük kapsamlı bir askeri seçenek ortaya konulduğu vakit, Irak ve Suriye'den çok daha farklı ve büyük sonuçların ortaya çıkması büyük olasılıktır.

Yakın dönemlere kadar sahip olduğu güçlü ve baskıcı rejimi nedeniyle ülke içindeki farklı siyasi eğilimleri ve etnik unsurları dizginlemeyi başarmış İran'ın, Batı'nın olası askeri operasyonu karşısında, sahip olduğu zorlu coğrafi koşullar ve birbirinden oldukça ayrılmış etnik unsurlar nedeniyle ülkenin merkezden uzak bölgelerinde ciddi siyasi boşluklar meydana geleceği yüksek ihtimal dahilindedir.

İran'ın bilhassa Kürt bölgelerinde meydana gelecek böyle bir siyasi boşluğun en çok da İran Kürtlerine yarayacağı bir gerçektir. En az Irak ve Suriye Kürtleri kadar örgütlü bir yapıya ve toplumsal motivasyona sahip İran Kürdistanı'nın vereceği ilk yanıt, merkezkaç eğilimler sergilemesidir. Böyle bir gelişme karşısında Türkiye'nin tutumu ise merak konusu olduğu kadar kayda değerdir de.

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere XIX. ve XX. yüzyılda küresel güçler ve bölgesel devletler tarafından sürekli baskı altına alınan, siyasi arenadan dışlanan Kürtlerin, yeni yüzyılda Ortadoğu'da yeniden etkin bir unsur olarak ortaya çıktığı yakın geçmişteki olaylar kadar günümüzde meydana gelen olaylar göstermektedir. Öyle ki, tarihin belki de hiçbir döneminde günümüzdeki kadar, Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada içindeki mekanla ilişkileri bu denli anlam kazanmamıştır. Kürt Jeopolitiğinin yeniden doğuşu olarak görülmesi gereken bu hareketlilik, salt siyasi olaylarla sınırlı değil; bunun yanı sıra sosyo-kültürel faaliyetlerle de izahı gerekmektedir.

Diğer bir ifadeyle Kürt Jeopolitiği, 1920'lerde bilhassa küresel güçlerce oluşturulan sınırlar nedeniyle ciddi bir parçalanma yaşamış, bu parçalanmanın Kürt halkları nezdindeki travması daha derinlikli bir vaziyet almıştır. Kürt Jeopolitiği üzerine kurulan ulus-devletler ise küresel güçlerden farklı olarak Ortadoğu'nun bu köklü halkına karşı kucaklayıcı siyaset uygulayacağına aksine bölünme korkuları nedeniyle asimilasyon ve baskı ile şekillenen çok programlı bir politikayı uygun görmüşlerdir. Yakın dönemlere kadar oldukça başarılı bir şekilde uygulanan bu çok yönlü politikaların yakın dönemlerde, bilhassa 1980'lerden itibaren giderek işlevsizleştiğine tanıklık edilmiştir.

Oysa bölge ülkelerinden farklı olarak oldukça köklü bir devlet geleneğine ve tarihsel birikime sahip olan ve bu miras üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Kürt Jeopolitiğindeki bu bütüncül ve kapsamlı hareketliliği güvenlikçi perspektiften algılamak yerine kendi lehine dönüştürme fırsatlarına sahiptir. Yeter ki Ahmet Davutoğlu'nun ifadesiyle “*Tutarlı bir strateji, rasyonel bir diplomasi, iyi bir zamanlama*” ortaya konulabilsin.

Uygulanması gereken bu politikayla ilgili vurgulanması gereken bir nokta da Türkiye'nin Kürt Jeopolitiği'ne dönük kucaklayıcı söylemin salt dinsel bir zeminde gerçekleşmemesi gerektiğidir. Sözelimi ‘*İslam kardeşliği*’ yahut ‘*bin yıllık ortak geçmiş*’ gibi argümanlarla şekillendirilecek bir projeye başarıya ulaşmanın mümkün olmadığını hatırlatma fayda vardır. Tarihsel perspektiften ele alınan Kürt Jeopolitiği'nde dikkat çeken dinsel ve yaşam biçimindeki çeşitlilik, Türkiye'nin bölgeye salt dini söylemler ve bu söylemler çerçevesinde oluşturulmuş politikalarla nüfuz etmesinin mümkün olmadığı kastedilmektedir.

Burada Türkiye, elbette sahip olduğu bilhassa Osmanlı devlet geleneği tecrübesinden istifade etmelidir; fakat bunun, o dönemlerden oldukça farklı bir realiyete sahip, XXI. yüzyıl Ortadoğu'sunu anlamaya yeterli gelmeyeceği bilinmelidir. Bunun yerine Kürt Jeopolitiği'ni bir bütün olarak algılayıp, bu jeopolitiğin kendine münhasır özelliklerini (etnik ve dini çeşitlilik, kültürel kodlar, farklı yaşam ve düşün biçimleri) göz önünde bulundurarak yeni ve gerçek manada eşitlik temelinde iç siyasetle ilişkili olarak kapsamlı bir dış siyasetin temelleri atılmalıdır.

Ancak, asimilasyondan ve yüksek düzeyli güvenlik politikalarından arındırılmış kapsamlı bir projeyi ortaya koyabilmiş bir Türkiye'nin; siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda gerçek potansiyelini harekete geçirmesi, bölgesel ve küresel gelişmelerde büyük bir güç olarak kendini gösterebilmesi muhtemeldir.

Türk dış politika inşacılarının ve uygulayıcılarının bölgeye dönük dış politika parametrelerinde anlaması gereken belki de en temel husus, içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılın ilerleyen evrelerinde kendini daha somut gösterecek emarelerin, Kürt Jeopolitiği'nin bütünleşmeye dönük hedefinin gün geçtikçe daha gerçekleşebilir bir gelişme olarak kendini göstereceğidir. Kürt Jeopolitiğinin geleceğe dair bir diğer olası gelişmesi ise bu jeopolitiğin içinde bulunduğu mekan ile ilişkilerini yeniden ve

derinlikli yorumlama yoluna gitmesi, oluşacak bu yeni mekan bilincinin sonucu olarak kendi bölgesindeki gelişmelerde etkin bir güç olarak kendini yeniden konumlandırması olasıdır.

Türkiye'nin ise gelecekte meydana gelecek bu olası gelişmeler karşısında uygulamaya sokacağı birbirinden taban tabana zıt iki politikası bulunmaktadır. Bunlardan ilki geçmişte olduğu gibi klasik güvenlikçi ve statükoculuk ile şekillenen politikasını devam ettirmek yoluyla bilhassa Kürt Jeopolitiği ile ilgili gelişmelerde sürekli bir barikat işlevi görerek, Kürtlere dönük olumlu gelişmeleri bölgesel ve küresel ilişkiler ve denklemler çerçevesinde engellemeye dönük gelenekçi dış politikadır. Diğerisi ise, önkilerden ciddi bir kopuşu temsil edecek olan ve güvenlik & statükoculuk etkenleriyle şekillenmiş dış politikasını önemli oranda terk etmek yahut daha tolere edilecek bir düzeye çekmek yoluyla, Kürt Jeopolitiği'ndeki gelişmelere karşı daha realist, kucaklayıcı ve sürece katkı verecek bir politik ve diplomatik yaklaşımla bölgeyle çok boyutlu bir bütünleşme içerisine girilmesidir. Zira henüz derinlikli bir boyuttan uzak olsa da, Irak Kürdistanı ile ilgili son yıllardaki gelişmelerde bunun bazı işaretlerinin görüldüğünü söylemek mümkündür.

Aksi halde giderek bütünleşme emareleri gösteren Kürt Jeopolitiğinin bölgesel ve küresel gelişmeleri anlamlandırma ve bölgesel ile küresel güçlerle çok boyutlu ilişkiler geliştirmeye dönük diplomasiyi giderek daha kavrayan ve öncekinden çok daha büyük oranlarda Türk dış politikasının hareket alanını kısıtlayacak, iç ve dış güvenlik kaygılarını çok daha ileri boyutlara taşıyacak gelişmelerin gerçekleşmesi büyük olasılık dahilindedir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Ömer, Bülent Özkan. “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”. **Mevzuat Dergisi**. Yıl: 12. Sayı: 136. Nisan 2009. (Çevrimiçi) www.mevzuatdergisi.com/2009/04a/01.htm (Erişim Tarihi:)

AKDEVELİOĞLU, Atay, Ömer Kürkçüoğlu, “Sadabad Paktı”. **Türk Dış Politikası** içinde. C. I.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. “Yavuz Sultan Selim ve Kürtler”. **Osmanlı Araştırmaları Vakfı**. (Çevrimiçi) <http://www.osmanli.org.tr/yazi-1-139.html> (Erişim Tarihi: 12.05.2013)

AKYOL, Taha. “Ortadoğu’da Yeni Harita?”. **Hürriyet Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/21068932.asp> (Erişim Tarihi: 26.07.2012)

ALACA, Mehmet (çev.). “AB’nin Kürt Sorunu”. **Süreç Analiz**. (Çevrimiçi) <http://www.surecanaliz.org/article/abnin-kurt-sorunu> (Erişim Tarihi: 04.03.2013)

ALP, Güven. “Kürt Sorunu: AB ‘İmralı sürecine’ dahil olma arayışında”. **BBC Türkçe**. (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/02/130205_eu_kurdish_question.shtml?print=1 (Erişim Tarihi: 06.02.2013)

ALTAN, Mehmet. ‘Bölücü bir vatan haini’. **Star Gazetesi**. Güncel, 30 Haziran 2010 Çarşamba.

ALTHUSSER, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**. İletişim Yayınları. 1994.

ALTUĞ, Seda. “Dünden yarına Suriye Kürdistanı” (söyleşi: Mesut Yeğen). **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 3 (Ekim-Kasım 2012).

ALTUN, Fahrettin (haz.). Değişim ve Statüko Kışkıncında AK Parti. **SETAV**. Mart 2009. (Çevrimiçi) <http://file.setav.org/Files/Pdf/degisim-ve-statuko-kiskacinda-ak-parti.pdf> (Erişim Tarihi: 22.05.2013)

ALTUN, Fahrettin. **Modernleşme Kuramı**. Küre Yayınları. 2005.

ALTÜRK, Ramazan. “Türkiye’nin Suriye Politikası”. **Pirin Dergisi**., Yıl 1 (Eylül-Ekim-Kasım 2012). Sayı 1.

ANF NEWS AGENCY. “Feyli Kürtler 27 Yıl Sonra Kimliklerine Kavuşuyor”. **Aktüel Bakış**. 07 Nisan 2007.

ARI, Tayyar. “B Planı Projesi”. Tayyar Arı ile Söyleşi. **USAĞ**. (Çevrimiçi) www.tayyarari.com/download/soylesi/usak_soylesi.doc (Erişim Tarihi: 22.05.2013)

AYDEMİR, Fikret. “İlerlemenin Matematiği”. **Akşam Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.aksam.com.tr/yazarlar/ilerlemenin-matematigi/haber-198629> (Erişim Tarihi: 10.05.2013)

AYDEMİR, Şevket Süreyya. **Tek Adam – Mustafa Kemal (1919 – 1922)**. C. II. İstanbul: Remzi Kitapevi. 2008.

AYTULU, Gökçe. “82 Yıllık Sürpriz: Suriye Kürtleri”. **Radikal Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1096242&Yazar=GOKCE-AYTULU&CategoryID=97> (Erişim Tarihi: 09.10.2012)

BABIŞ, Ahmet Gencehan. “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasının Kimlik Bunalımı ve Benlik Arayışları”. **TÜRKSAM**. (Çevrimiçi) www.turksam.org/tr/a2492.html (Erişim Tarihi: 08.10.2011)

BAYRAK, Mehmet. “Milli Mücadelede İç Toros Kürtleri”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 2 (Ağustos-Eylül 2012).

BAYRAK, Mehmet. **Ortaçağ’dan Modern Çağ’a Alevilik**. Öz-Ge Yayınları. 2004.

BAYRAMOĞLU, Ali. “AK Parti ve BDP Arasında Kürt Sorunu”. **Yenişafak Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/AliBayramoglu/ak-parti-ve-bdp-arasinda-kurt-sorunu/25492> (Erişim Tarihi: 28.10.2010)

BİLGE, Suat. **Olaylarla Türk Dış Politikası “Kıbrıs Uyuşmazlığı”**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. 1974.

BİLGESAM. Medeniyetler İttifakı “21. Yüzyılın Barış Projesi”. (Çevrimiçi) http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1854:medeniyetler-ittifak-projesi&catid=178:analizler-sosyo-kultur (Erişim Tarihi: 25.12.2012)

BİLGİN, Pınar. “Türkiye’nin Güvenliğinde Batı Yönelimli Dış Politikaların Oynadığı Rolü Anlamak”. **Türk Dış Politikası Son On Yıl** içinde. Palme Yayıncılık. 2011.

BİLİR, Sezen, Alişan AKPINAR. “Kürdistan Eyaletinin Kuruluşu”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 3 (Ekim – Kasım 2012).

BİOS, Thomas. “Kürtler ve Yurtları” **Kürt Milliyetçiliği** içinde (Türkçesi E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu). Örgün Yayınevi. 2008.

BREZİNSKİ, Zbigniew. **Büyük Satranç Tahtası – Amerika’nın küresel üstünlüğü ve bunun jeopolitik gereklilikleri** - (çev. Yelda TÜREDİ). İnkılap Yayınları. 2005.

BRUİNESSEN, Martin von. **Kürdistan Üzerine Yazılar**. İletişim Yayınları. 1995.

BURAK, Durdu Mehmet. Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf> (Erişim Tarihi: 15.03.2013)

ÇAĞLAR, Günay (2000). “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri”. S. 15. **Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.**

ÇALIŞLAR, Oral. “Dersim ‘den Önce Koçgiri Katliamı”. **Radikal Gazetesi.** (Çevrimiçi)
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=964701>
(Erişim Tarihi: 12.02.2013)

ÇALIŞLAR, Oral. “Kürdistan’a ‘Kuzey Suriye’ dersiniz”. Radikal Gazetesi. (Çevrimiçi)
http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral_calislar/kurdistana_kuzey_suriye_derseniz-1095503 (Erişim Tarihi: 28.07.2013)

ÇANDAR, Cengiz. “Kürdistan petrolü, Türkiye, Ortadoğu Jeopolitiği (1)”. **Radikal Gazetesi.** Politika. (Çevrimiçi)
<http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=haberyazdir&articleid=1130462> (Erişim Tarihi: 12.05.2013)

ÇANDAR, Cengiz. “Suriye’ye dair yanlış ‘sinyaller’”. **Radikal Gazetesi.** (Çevrimiçi)
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=HaberYazdir&ArticleID=1120717>
(Erişim Tarihi: 10.02.2013)

ÇANDAR, Cengiz. **Mezopotamya Ekspresi –Bir Tarih Yolculuğu-**. İletişim Yayınları. 2012.

ÇELEBİ, Özlen. “1990’lardan 2000’lere Türk Dış Politikası ve ABD ile ilişkiler: Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa” **Türk Dış Politikası Son On Yıl** içinde. Palme Yayıncılık. 2011.

ÇETİNER, Çetin. “Türkiye, İran, Suriye, Kürtler: Ortadoğu’da Güç Dengeleri”. **ORSAM.** 8 Mayıs 2012. (Çevrimiçi)
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3460> (Erişim Tarihi: 14.03.2013)

ÇETİNSAYA, Gökhan (2009). İki Yüzyılım Hikayesi: Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Süreklilikler. Türk Dış Politikası Yıllığı (Çev. Ali Balcı). **SETA.** (Çevrimiçi)
http://file.setav.org/Files/Pdf/20130117163007_seta_2011_yilligi_web_low-res.pdf

ÇUBUKÇU, Mete. “Araplarla Kürtler Savaşırsa”. **Radikal Gazetesi.** (Çevrimiçi)
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1106435&CategoryID=42> (Erişim Tarihi: 04.11.2012)

ÇUBUKÇU, Mete. “Kürtlerle ‘sıfır’ sorun mu?”. **Radikal Gazetesi.** (Çevrimiçi)
http://www.radikal.com.tr/radikal2/kurtlerle_sifir_sorun_mu-1097017 (Erişim Tarihi: 12.08.2013)

DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik**. Küre Yayınları. 2003.

DEĞERLİ, Esra S. “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paketi”. **Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(2). (Çevrimiçi) http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/29879_2_Makale_6.pdf (Erişim Tarihi: 14.05.2013).

DEMİR, İshak. “Türk Demokrasi Tarihi ya da Darbeler Tarihi”. **Popüler Tarih Dergisi**. (Çevrimiçi) <http://www.populertarih.com/turk-demokrasi-tarihi-ya-da-darbeler-tarihi/>. (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

DEMİR, Vecdi. “Kürt Hanedanı Canbuladlar Devlet Peşinde”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 3 (Ekim-Kasım 2012).

DEMİRAĞ, Yelda. “Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya”. **Türk Dış Politikası - Son On Yıl – içinde**. Palme Yayıncılık. 2011.

DEMİREL, Tanel. “27 Mayıs CHP’nin İktidarı Geri Alma Girişimi”. **Derin Tarih Dergisi**. S. 2. Mayıs 2012.

DERİNGİL, Selim. **Denge Oyunu – İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası –**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1994.

DERİNGİL, Selim. **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji (II. Abdülhamid Dönemi – 1876 – 1909)** (çev. Gül Çağalı GÜVEN). Yapı Kredi Yayınları.2007.

Dış Politika Enstitüsü. “Melih Altun Işık ile Suriye – Türkiye ilişkileri üzerine röportaj”. 2010. (Çevrimiçi) http://www.dispolitika.org.tr/dosyalar/maltunisik_120110.html (Erişim Tarihi: 21.04.2013)

DÖNMEZ, Rasim Özgür. “Türk Dış Politikası ve PKK”. **Radikal Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=HaberYazdir&ArticleID=1121853> (Erişim Tarihi: 17.02.2013)

DUGIN, Aleksandr. **Rus Jeopolitiği** (terc. Vügar İmanov). Küre Yayınları. 2003.

DUMAN, Bilgay. “Türkiye – Irak İlişkileri: Krizden Geleceğe”. **ORSAM**, Dış Politika Analizleri. 12 Şubat 2012. (Çevrimiçi) <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4287> (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

DÜNDAR, Fuat. **Modern Türkiye’nin Şifresi - İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913 – 1918) -**. İletişim Yayınları. 2010.

EARLE, Edward Mead. **Modern Stratejinin Yaratıcıları** (çev. Demirhan Erdem, Çiğdem Erdem, Gülçin Ülgezen). ASAM Yayınları. 2003.

EKİNCİ, Rezan. “Aziz Efendi’nin Islahatnamesi Üzerine”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 2 (Ağustos-Eylül 2012).

EKİNCİ, Tarık Ziya. “Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Kökenleri”, **Gelavej**. 2006. (Çevrimiçi) <http://gelavej.net/pdf/KURT-SIYASAL-HAREKETININ-SINIFSAI-KOKENLERI-Tarik-Ziya-EKINCI.pdf> (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

EKİNCİ, Tarık Ziya. **Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi**. Küreyl Yayınları. 1997.

ERGİN, Sedat. “Kürtlerin en sessiz iktidar hamlesi”. **Hürriyet Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/21068928.asp> (Erişim Tarihi: 26.07.2012)

ERHAN, Çağrı, Ömer KÜRKÇÜOĞLU. “Irak ve Suriye’yle Sorunlu İlişkiler”. **Türk Dış Politikası** içinde. C. II (1980 – 2001). İletişim Yayınları.

ERHAN, Çağrı, Ömer KÜRKÇÜOĞLU. “Ortadoğu’yla İlişkiler” **Türk Dış Politikası** içinde. C. II (1980 – 2001), İletişim Yayınları.

ERİCKSON, John. “Rusya Yabana Atılamaz: Jeopolitik Gerçekler ve Fanteziler”. **Jeopolitik, Strateji, Coğrafya** içinde. ASAM Yayınları.

ERKMEN, Serhat (röp.).“Ali Şemdin: Suriye’de Kürtlerin Kendi Bölgelerinde Kendilerini Yönetmelerini İstiyoruz”. **ORSAM Ortadoğu Analiz**. Mart 2012. C. IV. Sayı: 39. (Çevrimiçi) <http://www.orsam.org.tr/tr/orsamkonukgoster.aspx?ID=482> (Erişim Tarihi: 17.05.2013)

EŞEL, Gökhan. “Demokrat Parti Dönemi Türk – Amerikan İlişkilerinde Basın Sansürü ve Pulliam Davası”. **TÜBAR** (Türklük Bilimi Araştırmaları). (Çevrimiçi) www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/eel_gkhan%20145-162.pdf (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

FIRAT, M. Melek. **1960 – 71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**. Siyasal Kitapevi. 1997.

GÖKALP, Ziya. **Kürt Aşiretleri İle İlgili Sosyolojik İncelemeler**. Komal Yayınları. 1975.

GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar. **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919 – 1938)**. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Araştırma Merkezi. 1997.

GÖNLÜBOL, Mehmet, Ömer KÜRKÇÜOĞLU. “1965 – 1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 – 1973)** içinde. Bölüm IV. Sevinç Matbaası. 1974.

GÖZLER, Kemal. **Anayasa Hukukuna Giriş – Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku** -. Ekin Kitabevi Yayınları. 2006 .

GRAY, S. Gray, Geoffrey Sloan. **Jeopolitik Strateji ve Coğrafya** (çev. Tuğrul Karabacak). ASAM Yayınları. 2003.

GUSTAVE le Bon. **Kitleler Psikolojisi**. Timaş Yayınları.1999.

GÜRÜN, Kamuran. **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**. Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 531. 1983.

HABERMAS, Jürgen. (1990), “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”. **Postmodernizm** İçinde (haz. Nemci Zeka), Kıyı Yayınları, İstanbul. (Çevrimiçi) http://www.halksahnesi.org/incelemeler/habermas_modernlik/habermas_modernlik.htm . (Erişim Tarihi: 02.03.2013)

HACISALİHOĞLU, Yaşar. “Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: mekan – Güç – Çatışma ve Jeopolitik”. **Beykent Üniv. Stratejik Araştırmalar Dergisi 1 (2) – 2008**. (Çevrimiçi) www.beykent.edu.tr/docs/14.doc?phpMyAdmin... (Erişim Tarihi: 16.04.2013)

HANİOĞLU, M. Şükrü. “Asker-Siyaset İlişkisi Bağlamında 27 Mayıs Darbesi”. **Derin Tarih Dergisi**. S. 2. Mayıs 2012.

HİLMİ, Bayraktar. “Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti’ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859–1861)”. (Çevrimiçi) http://yayinlar.yesevi.edu.tr/view_file.php?file_id=176 (Erişim Tarihi: 12.03.2013)

HUNTINGTON, Samuel P. **Medeniyetler Çatışması** (der. Murat Yılmaz). Vadi Yayınları. 2003.

HÜR, Ayşe. “Osmanlı’dan Bugüne Kürtler ve Devlet”. **Taraf Gazetesi**. (Çevrimiçi) www.gelawej.net/pdf/Osmanli-dan-Bugune-Kurtler-ve-Devlet--Ayse-Hur.pdf (Erişim Tarihi: 16.04.2013)

Hürriyet Gazetesi. “Diyaret’in ‘Mele’ projesi”. (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19443417.asp> (Erişim Tarihi: 07.06.2012).

İbn Haldun. **Mukaddime** (haz. Süleyman Uludağ). Dergah Yayınları. 2011.
İkinci Abdülhamid’in Hatıra Defteri. Selek Yayınevi. 1960.

İNAN, Afet. **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**. Türkiye İş Bankası Yayını. 1959.

KAHRAMAN, Ahmet. **Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil**. Evrensel Basın Yayın. 2011.

KAHRAMAN, Emine Rezzan. “Kürtlüğü İnşa Etmek: Yüzyıl Dönümünde Dergiler ve Aydınlar”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 1 (Haziran-Temmuz 2012).

KAHRAMAN, Hasan Bülent. **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – I (Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar)**. Agora Kitaplığı. 2008.

KARABULUT, Bilal. **Strateji Jeostrateji Jeopolitik**. Platin Yayınları. 2005.

KARDAŞ, Ümit. “Tarihten Günümüze Kürtler (2)”. **Zaman Gazetesi**. Yorum Sayfası. (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-tarihten-gunumuze-kurtler-2_246623.html (Erişim Tarihi: 19.12.2012)

KEMAL, Mustafa. **Eskişehir – İzmit Konuşmaları (1923)**. Kaynak Yayınları. 1993.

KESKİN, Arif. “İran’ın Kuzey Irak Politikası / İran ve Iraklı Kürtler”. **TÜRKSAM**. Ortadoğu ve Afrika. (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/a1383.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2008).

KESKİN, Arif. “PJAK: PKK’nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı”. **TÜRKSAM**. (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/a1377.html> (Erişim Tarihi: 25.04.2013).

KILINÇKAYA, Derviş. “Milli Mücadele’de Kongreler ve İttihatçılık Sorunu”. (Çevrimiçi) <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kongr.htm> (Erişim Tarihi: 20.01.2013)

Kırmızı ABDÜLHAMİD. “Kesişen Tarihler”. (söy. Mesut Yeğen). **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 1 (Haziran-Temmuz 2012).

KİRİŞÇİ, Kemail, Winrow G. M. **Kürt Sorunu’nun Kökeni ve Gelişimi** (çev. Ahmet FETHİ). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2011.

KİSSİNGER, Henry. **Diplomasi** (çev. İbrahim H. Kurt). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2012.

KONAK, İsmet. “Sovyet Kürtlerinin 1937-38 Sürgünü”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 4 (Aralık 2012-Ocak 2013).

KÖNİ, Hasan. “ABD’nin Değişen Dış Politika Stratejileri: Jeo-politik ve Jeo-ekonomi”. **Türk Dış Politikası** içinde.

KRAMER, Heinz. **Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye**. Timaş Yayınları. 2001.

KURT, İhsan. “Kürt Diasporası Unutulmasın”. **Radikal Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=HaberYazdir&ArticleID=1124651> (Erişim Tarihi: 10.03.2003)

KURUBAŞ, Erol. “Etnik Sorun Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorunu’nun Türk Dış Politikasına Etkisi”. **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**. C. 8. No: 1. pp. 39 – 69. 2009. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/16/1014/12309.pdf> (Erişim Tarihi: 12.11.2012)

KURUBAŞ, Erol. **Kürt Sorununun Uluslar arası Boyutu ve Türkiye (Sevr-Lozan Sürecinden 1950’lere)**. C. I. Nobel Yayın Dağıtım. 2004.

KURUBAŞ, Erol. **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye (1960’lardan 2000’lere)**. C. II. Nobel Yayın Dağıtım. 2004.

KÜÇÜKÖMER, İdris. **Düzenin Yabancılaşması – Batılaşma -**. Ant Yayınları. 1969.

- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, Fatih KORAŞ. “2000 Yılı Sonrası Türkiye’nin Ortadoğu Siyaseti”. **Türk Dış Politikası: Son On Yıl** içinde. Palme Yayıncılık.
- LARRABEE, F. Stephen, Ian O. Lesser. **Türk Dış Politikası – Belirsizlik Döneminde** – (çev. Mustafa Yıldırım). Ötüken Yayınları. 2004.
- LUNDGREN, Asa. **İstenmeyen Komşu Türkiye’nin Kürt Politikası** (çev. Necla Ülkü KUGLİN). Kitap Yayınevi. 2008.
- Malmisanij. **Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti – İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği** -. Avesta Yayınları. 2002.
- MANİSALI, Erol. **Batı’nın Yeni Türkiye Politikası**. Cumhuriyet Kitapları. 2009.
- MARDİN, Şerif. **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**. İletişim Yayınları. 2010.
- MEDYALI, Arif. **Antik Kürdistan’da Dinsel Yapılanma Zerdüşt ve Öğretisi**. Koral Yayınları. 1991.
- MÜLLER, Harald. **Kültürlerin Uzlaşması** (çev. Ali ÇİMEN). Timaş Yayınları. 2001.
- Netewe. “Kasr-ı Şirin Antlaşması”. (Çevrimiçi) <http://netewe.com/index.php?id=623> (Erişim Tarihi: 10.04.2013)
- OKUR, Eren. Medeniyetler İttifakı Projesi. **BİLGESAM**. (Çevrimiçi) http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1854:medeniyetler-ittifak-projesi&catid=178:analizler-sosyo-kultur (Erişim Tarihi: 13.04.2013)
- OLSON, Robert. **Kürt Meselesi ve Türkiye – İran İlişkileri**. Avesta Yayınları. 2010.
- ORAN, Baskın. “Dersim İsyan Falan Etmedi”. **Radikal Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=HaberYazdir&ArticleID=966666> (Erişim Tarihi: 11.01.2013)
- ORAN, Baskın. **“Kalkık Horoz” Çekiç Güç ve Kürt Devleti**. Bilgi Yayınevi. 1998.
- ORAN, Baskın. “Tekrar Merhaba 1938”. **Radikal Gazetesi**. (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=7805 (Erişim Tarihi: 11.01.2013)
- ORAN, Baskın. “Türk Dış Politikasında Ulusal Bağımsızlık”. **Mehmet Ali Aybar Sempozyumları 1997 – 2002 - Özgürleşmenin Sorunları** (editör. Gündüz Vassaf). (Çevrimiçi) <http://www.baskinoran.com/makale/Ozgurlesme-Sorunlari.pdf> (Erişim Tarihi: 16.02.2013)
- ORAN, Baskın. **Türk Dış Politikası (1919 – 1980)**. C. I. İletişim Yayınları. 2005.
- ORAN, Baskın. **Türk Dış Politikası (1980 – 2001)**. C. II. İletişim Yayınları. 2005.

- ORTAYLI, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. Timaş Yayınları. 2010.
- ÖKE, Mim Kemal.(t.y.). **Musul Kürdistan Sorunu – 1918-1926** -. İrfan Yayıncılık.
- ÖVÜR, Mahmut. “Suriye’de Kürt devleti mi Kürt siyasallaşması mı?”. **Sabah Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ovur/2012/07/26/suriyede-kurt-devleti-mi-kurt-siyasallasmasi-mi> (Erişim Tarihi: 26.07.2012)
- ÖZCAN, Hasan Süleyman. **Kürt Tarihi Aşiretler ve İsyanlar**. Akis Kitap. 2009.
- Patronlar Dünyası. “Kuzey Irak politikası sil baştan”. (Çevrimiçi) <http://www.patronlardunyasi.com/haber/Kuzey-Irak-politikasi-sil-bastan/101897> (Erişim Tarihi: 30.03.2011).
- Radikal Gazetesi. “Salih Müslim: Türkiye’de PKK ile görüşmeler PYD’nin önünü açıyor”. (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/dunya/salih_muslim_turkiyede_pkk_ile_gorusmeler_pydnin_onunu_aciyor-1132505 (Erişim Tarihi: 07.05.2013)
- ROLLİNGER, Robert. “Med Krallığı-Hayalet İmparatorluğu”. **Arkeo Atlas Dergisi**. S. 6. (18.08. 2007).
- Sabah Gazetesi. “Kuzey Irak’la tarihi ortaklık”. (Çevrimiçi) <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2012/09/25/kuzey-irakla-tarihi-ortaklik> (Erişim Tarihi: 25.09.2012).
- Sabah Gazetesi. “Londra’da Terör Dehşeti”. (Çevrimiçi) http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/londrada1110/dosya_1110.html (Erişim Tarihi: 18.03.2013)
- SANDER, Oral. **Türkiye’nin Dış Politikası**. İmge Yayınevi. 2000.
- SARIKAYA, Cafer. “Kürt Tiyatrosu 1893 Şikago Dünya Fuarında”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 2 (Ağustos-Eylül 2012).
- Serxwebun. “Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (ERNK) Destekleme Yürüyüş ve Mitingleri Etkin Bir Kitle Katılımıyla Gerçekleştirildi”. Mayıs 1985. (Çevrimiçi) <http://www.serxwebun.org/arsiv/41/files/assets/downloads/page0003.pdf> (Erişim Tarihi: 12.05.2013).
- SETA. “Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası” (haz. Hüseyin Yayman). (Çevrimiçi) http://file.setav.org/.../20130130121531_seta-turkiyenin_kurt_sorunu_hafizasi.pdf (Erişim Tarihi: 10.02.2013)
- SEZENLER, Olcay. “Yumuşama Dönemi ve Jeopolitik: Henry Alfred Kissinger”. **Batı’da Jeopolitik Düşünce** içinde (der. Mustafa Serdar Palabıyık). Orion Kitapevi. Ankara – 2009.

SOY, Bayram. **Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar.** (Çevrimiçi) www.yesevi.edu.tr/bilig/biligTur/pdf/30/10.pdf (Erişim Tarihi: 21.02.2013)

SOYSAL, İsmail. **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919 – 1993).** Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayını (EREN Yayıncılık). 1993.

SÖNMEZOĞLU, Faruk. **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası.** Der Yayınları. 2011.

SULTAN Abdülhamit. **Siyasi Hatıratım.** Dergah Yayınları. 1999.

ŞERAFEDDİN HAN. **Şerefname – Kürt Ulusunun Tarihi - (I / I)** (Fransızcadan çev. Celal Kabadayı). Yaba Yayınları. 2006.

TARAKÇI, Nejat. **Devlet Adamlığı Bilimi: Jeopolitik ve Jeostrateji.** Çantay Kitabevi. 2003.

TAŞAR, M. Murat. “Kremlin’deki yeni Çar: Vladimir Vladimiroviç Putin”. **Kadim Komşumuz Yeni Rusya** içinde (Haz. Yılmaz TEZKAN). Ülke Kitapları. 2001.

TEZKAN, Yılmaz (haz.). **Kadim Komşumuz Yeni Rusya.** Ülke Kitapları. 2001.

TEZKAN, Yılmaz, M. Murat Taşar (haz.). **Dünden Bugüne Jeopolitik.** Ülke Kitapları. 2002.

Tori. **Tarihte Kürt-Türk İlişkileri.** Peri Yayınları. 2002.

TUNCER, Hüner. “Atatürkçü Dış Politikanın İlkeleri”. **Türk Dış Politikası - Son On Yıl – içinde.** Palme Yayıncılık. 2011.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye – AB İlişkileri”. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerine-genel-bakis.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 09.05.2013)

UYSAL, Ceren (2001). “Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”. **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (1). pp.140-153. s. 141. (Çevrimiçi) <http://www1.gantep.edu.tr/~alsu/KPSS-2012/%DDKT%DDSAT/TR-AB%20%DDkili%20%DDli%FEkiler%20Tarihsel%20S%FCre%E7.pdf> (20.04.2013).

UZGEL, İlhan. “Çekiç Güç’ün Türkiye Açısından Münasebetleri” **Türk Dış Politikası – 1990-2001 –** içinde. İletişim Yayınları.

UZGEL, İlhan. “Balkanlarla İlişkiler” **Türk Dış Politikası** içinde. C. II. İletişim Yayınları.

ÜLMAN, A. Haluk. **Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923 – 1968). II.** SBF Dergisi. C. XXVII. No 1. 1972.

Vikipedi. “12 Mart Muhtırası”. (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Mart_Muht%C4%B1ras%C4%B1 (Erişim Tarihi: 04.03.2013)

Vikipedi. “Birinci Meşrutiyet”. (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Birinci_Me%C5%9Frutiyet (Erişim Tarihi: 22.04.2013)

Vikipedi. “İkinci Meşrutiyet”. (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0kinci_Me%C5%9Frutiyet (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

Vikipedi. “Kasr-ı Şirin Antlaşması”. (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Kasr-%C4%B1_%C5%9Eirin_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 10.03.2013).

Vikipedi. “Tanzimat Fermanı”. (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Tanzimat_Ferman%C4%B1 (Erişim Tarihi: 14.08.2012)

Weghaupt, H. **Uzak ve Eski Komşumuz: Çin** içinde (Türkçesi: A. Altay Ünaltay), (haz. Yılmaz Tezkan). Ülke Kitapları. 2002.

XEMGİN, Etem. **İslamiyet’ten Osmanlılara Kadar Kürdistan Tarihi**, C. II. Doz Yayınları. 1997.

YEĞEN, Mesut. **İngiliz Belgelerinde Kürdistan - 1918-1958** –. Dipnot Yayınları. 2011.

YEĞEN, Mesut. **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**. İletişim Yayınları. 2011.

YEĞEN, Mesut. **Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa – Cumhuriyet ve Kürtler** - . İletişim Yayınları. 2012.

Yenişafak Gazetesi. “Ortak Pazar için 4x4’lük anlaşma”. Ekonomi Haberleri. (Çevrimiçi) <http://yenisafak.com.tr/ekonomi-haber/ortak-pazar-icin-4x4luk-anlasma-27.09.2010-280331> (Erişim Tarihi: 06.03.2013)

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal. **Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1950 – 1960)**. (Çevrimiçi) www.historystudies.net/DergiPdfDetay.aspx?ID=183 (Erişim Tarihi: 02.03.2013)

YILDIRIM, Ergün. **Hayali Modernlik – türk modernliğinin icadı** - . İz Yayıncılık. 2005.

YILDIZ, Hasan. **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan** (geniş. 4.b.). Doz Yayınları. 2005.

YILDIZ, Şenay (röp.). “Iraklı Kürtlerden enerji alın istikrar verin” **Aksam Gazetesi**. (Çevrimiçi) <http://www.aksam.com.tr/roportaj/irakli-kurtlerden-enerji-alin-istikrar-verin--24553h/haber-24553> (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

YILMAZ, Arzu. “Suriye Muhalefeti ve Kürtler”. **Radikal Gazetesi**. (evrimii)
[http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1109182
&CategoryID=42](http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1109182&CategoryID=42) (Erişim Tarihi: 25.11.2012)

YILMAZ, Nuh. “Tunus’ta İlk Kvlcm”. **SETA 2001 Yıllığı**. (evrimii)
http://file.setav.org/Files/Pdf/20130117163007_seta_2011_yilligi_web_low-res.pdf
(Erişim Tarihi: 12.09.2012)

YÜKSEL, Metin. “Hayatta Kalma ve Diriliş: Kürtçe’nin yakın tarihine bir bakış”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 1 (Haziran-Temmuz 2012).

YÜKSEL, Metin. “Mela Enwer’in Allah’la Dertleşmesi”. **Kürt Tarihi Dergisi**. S. 2
(Ağustos-Eylül 2012).